

बालब्रह्मचारी श्री नेमिनाथाय नमः

नमो नमो निष्मल दंसणस्स

श्री आनंद क्षमा-ललित-सुशील-सुधर्मसागर गुरुभ्योनमः

आगम सुत्ताणि (सटीक)

भाग:-१० प्रज्ञापना-उपाङ्गसूत्रम्-१

:- संशोधकः सम्पादकश्चाः :-

मुनि दीपरत्नसागर

ता. १४/४/२०००

रविवार २०५६

चैत्र सुद ११

४५- आगम सुत्ताणि-सटीक
मूल्य रु. ११०००/-

ખ आगम શ્રુત પ્રકાશન ખ

:- संપर्क સ्थળ :-

“आगम आराधना केन्द्र” शीतलनाथ सोसायटी विभाग-१,
फ्लैट नं. १३, ४-थी मंड़िल, ब्लायसेन्टर, ખानपुર,
अहમदાબાદ (ગુજરાત)

९

प्रज्ञापनाउपाङ्गसूत्रस्य विषयानुक्रमः

पदानि-१.....१४

पद-१५ थी उ६ माटे जुम्हो भाग-११

मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१-१९१	पद-१ प्रज्ञापना	५		द्वार-२२ अस्तिकायः	
	अजीय प्र०, जीव प्रज्ञा०			द्वार-२३ चरमः	
-२५६	पद-२ स्थानं	७०		द्वार-२४ जीवः	
	तिर्यच-नैरविक-			आर-२५ इहं	
	मनुष्य-देवानाम् स्थानं			द्वार-२६ बन्धे	
-२९७	पद-३ बहुवक्तव्यता	१२२		द्वार-२७ पुदगलः, दिशा	
	द्वार-५ दिशा			आदिनामल्पबहुल्पम्	
	द्वार-८ गतिः		-३०६	पद-४ स्थितिः	१५७
	द्वार-३ इन्द्रियः			नैरविकादिनाम् स्थितिः	
	द्वार-४ कायः		-३२५	पद-५ विशेषं	१८८
	द्वार-५ योगः			जीव-अजीयाभ्याम् अनन्त	
	द्वार-६ वेदः			स्य हेतुः वर्णनम्	
	द्वार-७ कथायः		-३५२	पद-६ व्युक्तान्तिः	२१४
	द्वार-८ लेश्या			द्वार-९ 'द्वादशः'	
	द्वार-९ धृष्टिः			गतिअपेक्षायाः उपपात-	
	द्वार-१० ज्ञानं			उद्दर्तना-विरहः	
	द्वार-११ अज्ञानं			द्वार-२ 'चतुर्विंशतिः'	
	द्वार-१२ दर्शनं			चतुर्विंशतिदण्डकायाः	
	द्वार-१३ संयतः			उपपात-उद्दर्तना विरहः	
	द्वार-१४ उपयोगः			द्वार-३ 'सात्तर'	
	द्वार-१५ आहारकः			सात्तर-निरन्तर उपपातः	
	द्वार-१६ भाषकः			द्वार-४ 'एकसमयं'	
	द्वार-१७ परितः			एकसमयापेक्ष्या उपपातादिः	
	द्वार-१८ पर्यासः			द्वार-५ 'आगतिः'	
	द्वार-१९ सूक्ष्मं			द्वार-६ उद्दर्तनागतिः	
	द्वार-२० संज्ञी			द्वार-७ परभवायुः	
	द्वार-२१ भवसिद्धिकः			द्वार-८ आकर्षः/आयुबन्धः	

मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
-३५३	पद-७ 'उच्छ्रवासः'	२३०	४०४	पद-१२ 'शरीर'	३१५९
-३५५	पद-८ सज्जा	२३२		शगंराणाम् पञ्चभेदानि	
-३६०	पद-९ योनिः चतुर्विशनिदण्डका पेक्षया जीवस्ययोनि	२३५	-४५२	पद-१३ पारिणामः जीव-गति-इन्द्रिय- कषाय-लेश्या योगः उपयोगः-ज्ञानाङ्गान-दर्शन धारित्र-वेदानां परिणामं	२९३
-३७४	पद-१० 'थरिमः' पृथ्यी-संस्थान- जीव-आदि अपेक्षा चरमाचरम	२३९		पद-१४ 'कथमः'	३००
-३९९	पद-११ 'भाषा' भाषायाः चत्वारा भेदाः, आराधक-विराधकभाषादि	२५६		कथाचस्यचल्लाराभेदः चतुर्विशनिदण्डकापेक्षया कषायस्यवर्णनम्	

नमो नमो निष्पल दंसणस्त
पञ्चम गणवर श्री सुखमास्वामिने नमः

१५ प्रज्ञापनाउपाङ्गसूत्रम्-९

(सटीकं)

चतुर्थम् उपाङ्गम्-९

(श्यामाचार्य संकलितं मूलसूत्रम् + मलयगिरिआचार्य विरचिता वृत्तिः)

३.

॥ १ ॥ जयति नमदमरमुकुटप्रतिविष्वच्छिविहितबहुरूपः ।

उद्भृत्यमित्र सम्पत्तं विभृतं भवण्डक्तो वीरः ॥

॥ २ ॥ जिनवचनामृतजलार्थं वन्दे यद्बिन्दुमात्रमादाय ।

अभवन्नूनं सत्त्वा जन्मजराव्याधिपरिहीणाः ॥

॥ ३ ॥ प्रणमत गुरुपदपङ्गजमधरीकृतकामधेनुकल्पलतम् ।

यदुपास्तिवशान्निरूपममश्नुवते ब्रह्म ततुभाजः ॥

॥ ४ ॥ जडमतिरापि गुरुचरणोपास्तिसमुद्भूतविपुलमतिविभवः ।

समयानुसारतोऽहं विदधे प्रज्ञापनाविवृतिम् ॥

अथ प्रज्ञापनेति कः शब्दार्थः ?, उच्यते, प्रकर्षेण—निःशेषकुतीर्थितीर्थकरासाध्येन यथावस्थितस्वरूपनिरूपणलक्षणेन इष्टाप्यन्ते—शिष्यबुद्धावारोप्यन्ते जीवाजीवादयः पदर्थां अनयेति प्रज्ञापना, इयं च समवायाख्यस्य चतुर्थाङ्गस्योपाङ्गं, तदुक्तार्थप्रतिपादनात्, उक्तप्रतिपादनम्-नर्थकमिति चेतु, न, उक्तानामपि विस्तरेणाभिधानस्य मन्दमतिविनेयजनानमुग्रहार्थतथा सार्थकत्वात् । इदं श्वेषोपाङ्गमपि प्रायः सकलजीवाजीवादिपदार्थशासनात् शास्त्रं, शास्त्रस्य चादौ प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थमवश्यं प्रयोजनादित्रितयं मङ्गलं च वक्तव्यम्, उक्तं च—

॥ १ ॥ “प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं, फलादित्रितयं स्फुटम् ।

मङ्गलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ॥” इति

तत्र प्रयोजनं द्विधा—परमपरं च, पुनरैकैकं द्विधा—कर्तुगतं श्रोतुगतं च, तत्र द्रव्यास्तिक-नयमतपर्यालोचनायामागमस्य नित्यत्वात् कर्तुरभाव एव, तथाद्योक्तम्—

“एषा द्वादशाङ्गी न कदाचित्प्रासीत् न कदाचित्प्रभवति न कदाचित्प्रभविष्यति, धृष्टा नित्या शाश्वती” त्वादि, पर्यास्तिकनयमतपर्यालोचनायां चानित्यत्वादवश्यंभावी तत्सद्भावः, तत्त्वपर्यालोचनायां तु सूत्रार्थभियरूपत्वादागमस्याधपिक्षया नित्यत्वात् सूत्रापेक्षया चानित्यत्वात् क्षयश्चित् कर्तुसिद्धिः, तत्र सूत्रकर्तुरनन्तरं प्रयोजनं सत्त्वानुग्रहः परम्परत्वपवर्गप्राप्तिः, उक्तं च—

॥ १ ॥ “सर्वज्ञोक्तोपदेशेन, यः सत्त्वानामनुग्रहम् ।

करोति दुःखतानां, स ग्रान्तोत्पविरचित्वम् ॥”

तदर्थप्रतिपादकस्याहतः किं प्रयोजनमिति घेतु, न किञ्चित्, कृतकृत्यत्वात्, प्रयोजन-
मन्तरेणार्थप्रतिपादनप्रयासो निरर्थक इति चतु, न, तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकोदयप्रभवत्यात्,
उक्तं च— “तं च कहं वेइङ्गइ? , अगिलाए धम्म देसणाए उ” श्रोतृणामनन्तरं प्रयोजनं विवक्षिता-
ध्ययनार्थपरिज्ञानं, परम्परं तु निःश्रेयसावासिः, ते हि विवक्षितमध्ययनमर्थतः सम्बगवगम्य संसारा-
द्विरम्यन्ते, विरक्ताश्च सन्तः संसाराद्विनिर्जिगमिधवः संयमाध्वनि यथा ५५८ सम्यक् प्रवृत्तिमा-
तन्वते, प्रवृत्तानां च संयमप्रकर्षवशत उपजायते सकलकर्मक्षयाद्विःश्रेयसावासिरिति, उक्तं च-

॥ १ ॥ “सम्यक्षावपरिज्ञानाद्विरक्ता भवतो जनाः ।

क्रिया^{५५}सक्ता ह्यविजेन्, गच्छन्ति परमां गतिभु ॥” इति,

अभिधेयं जीवाजीवस्वरूपं, तद्युपर्क्षेतनामव्युत्पत्तिसामर्थ्यमात्रादवगतम्। सम्बन्धो द्वेधा—छपायोयेयमावलक्षणो गुरुर्पर्वक्रमलक्षणश्च, तत्राद्यस्तर्कानुसारिणः प्रति, तद्यथा—बचनरूपापन्नं प्रकरणमुपायः तत्परिज्ञानं चोपेयं, गुरुर्पर्वक्रमलक्षणः केवलश्रद्धानुसारिणः प्रति, तं धाये स्वयमेव सूत्रकृदभिधास्यति । इदं च प्रज्ञापनाभ्युपुपाङ्गं सम्यज्ञानहेतुत्वादत एव परम्परया मुक्तिपदम्। पक्षात् ध्रेयो—३४३५, अतीम्, भूष्यम् दिति इति विज्ञविनायकोपशान्तये शिष्याणां मङ्गलबुद्धिपरिग्रहाय स्वतो मङ्गलभूतस्याभ्यस्यादिमध्यादसानेषु मङ्गलमभिधातव्यम्, आदिमङ्गलं ह्यविज्ञेन शास्त्रपारगमनार्थं, मध्यमङ्गलमवगृहीतशास्त्रार्थस्थिरीकरणार्थम्, अन्तमङ्गलं शिष्यप्रशिष्यपरम्परया शास्त्रस्याभ्य- बच्छेदार्थं, उक्तं च—

॥ १ ॥ “तं” महलमाईए मज्जे पञ्चतए य सत्यस्स ।

पद्मं सत्यत्याविष्यपारगमणाय निदिङ् ॥

॥३॥ तस्सेव य धेऊत्वं भज्जिमयं अन्तिमं पि तस्सेव ।

अब्बोचितिनिषिद्धं सिरसुसिराहवंसस्त् ॥”

तत्र प्रथमपदगतेन 'चवगयजरमणभये' इत्यादिना ग्रन्थेनादिमङ्गलम्, इष्टदेवतास्तवस्य परममङ्गलत्वात्, उपयोगपदगतेन 'कइविहे णं भंते ! उवओगे पञ्चते' इत्यादिना मध्यमङ्गलम्, उपयोगस्य ज्ञानख्यत्वात्, ज्ञानस्य च कर्मक्षयं प्रति प्रधानकारणतया मङ्गलत्वात्, न च कर्मक्षयं प्रति प्रधानकारणता तस्य न प्रसिद्धा, तस्याः साक्षादागमेऽभिधानात्, तथा चागमः—

|| १ || “जं अन्नाणी कम्बं खदेह बहुयाहि यासकोईहिं ।

तं चाणी तिहि गतो खवेङ उस्सासमितेण ॥”

“तथा समुद्घातपदगतेन केवलिसमुद्घातपरिसमाप्तयुतरकालभाविना सिद्धाधिकार-
प्रतिबन्धेन-

॥ १ ॥ निष्ठित्रसत्यदक्षा जाइजरमणवन्धणविमुक्ता ।

सासुप्रमत्तावाहं द्युष्टिं सही सहं पत्ता ॥

—इत्यादिना अद्वसानमङ्गलम् ॥ अध्यनाऽऽदिमङ्गलसूत्रं व्याख्यायते—

पद्म - १ - प्रसापना

मृ. (९)

વવગયજરમરળમયે સિંહે અભિવાંદિકણ તિવિહેણં ।

बंदामि जिनवरिंद तेलोक्युरुं महावीरं ।

ब्र. सितं—बद्धमष्टप्रकारं कर्मन्धनं धातं—दग्धं जान्यत्यमानशुक्लध्यानानलेन यैस्ते निरुक्तविधिना सिद्धाः, अथवा 'षिधु गती' सेधन्ति स्म—अपुनरावृत्या निवृतिपुरीमगच्छन् यदिवा 'षिध संरात्मी' सिध्यन्ति स्म—निष्ठितार्थभवन्ति स्म यद्वा 'षिधु शास्त्रे माङ्गल्ये च' सेधन्ते स्म—शासितारोऽभवन् मङ्गल्यरूपतां वाऽनुभवन्ति स्मेति सिद्धाः, अथवा सिद्धाः—नित्या अपर्यवसानस्थितिकल्पात्, प्रख्याता वा मर्यैरुपलब्धगुण- सन्दोहत्वात्, उक्तं च—

॥ १ ॥ “धातं सितं येन पुराणकर्म, यो वा गतो निवृतिसौधमूर्धिन् ।

ख्यातोऽनुशास्ता परिनिष्ठितार्थो, यः सोऽस्तु सिद्धः कृतमङ्गलो मे ॥”

सिद्धाश्रनामादिभेदतोऽनेकधाततोयथोक्तसिद्धप्रतित्यर्थविशेषणमह—‘व्यपगतजरामरणभयान्’ जरावयोहनिलक्षणा भरणं—प्राणत्यागरूपम् भयम्—इहलोकादिभेदात्सप्रकारम्, उक्तं च—“इहपरलोगादाणं अकम्हआजीवमरणमसिलोए” इति, विशेषतः—अपुनर्भविरूपतया अपगतानि- परिप्रथानि जरामरणभयानि रोध्यस्ते तथा तात्, ‘निवृतेन’ मनसा वाचा कायेन, अनेन योगत्रयव्यापारविकलं इव्यवन्दनमित्याह, ‘अभिवन्द्य’ अभिमुखं चन्दित्वा, प्रणन्येत्यर्थः

अनेन समानकर्तुकतया पूर्वकाले कल्पाप्रत्ययविधानान्नित्यकान्तपक्षव्यवच्छेदमाह, एकान्तनित्यनित्यपक्षेकल्पाप्रत्ययस्यासम्भवात्, तथाहि—अप्रच्युतानुसन्नित्यैरेकस्वमावं नित्यम्, तस्य कथं भिन्नकालक्रियाद्यकर्तुत्वोपपत्तिः ?, आकालमेकद्वभावत्वेनैकस्या एव कस्याद्यित् क्रियायाः सदा भावप्रसङ्गात्, अनित्यमपि प्रकृत्यैकक्षणस्थितिधर्मकम्, ततस्तस्यापि भिन्नकालक्रियाद्यकर्तुत्वायोगः, अवस्थानाभावादित्यलं विस्तरेण, अन्यत्र सुधर्थितत्वात्, कल्पाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासापेक्षत्वादुत्तरक्रियामाह—‘वंदामि जिनवरिद’मित्यादि,

‘सूरवीरविक्रान्तौ’ वीरयति स्म कषायादिशत्रून् प्रतिविक्रामति स्मेति वीरः, महाशासौ वीरश्च महावीरः, इदं च ‘महावीर’ इतिं नाम न याध्यच्छिकम्, किन्तु यथावस्थितमनन्यासाधारणं परीषहोपसर्गादिविषयं वीरत्वमपेक्ष्य सुरासुरकृतम्, उक्तं च—“अयले भयभेरवाणं खंतिखमे परीसहोवसम्याणं । देवेहिं खए महावीर” इति, अनेनापायापगमातिशयो ध्वन्यते, तं कथंभूत-मित्याह—‘जिनवरेन्द्रम्’ जयन्ति—रागादिशत्रूनभिभवन्ति जिनाः, तेच चतुर्विधाः, तदथा—श्रुतजिना अवधिजिना मनःपर्यायजिना केवलजिनाः, तत्र केवलजिनत्वप्रतिपत्तये वरग्रहणम्, जिनानां वराज्ञामा भूतभवद्भाविभावस्वभावा-वभासिकेवलज्ञानकलितत्वात् जिनवराः, ते चातीर्थकरा अपि सन्तः सामान्यकेवलिनो भवन्ति ततस्तीर्थकरत्वप्रतिपत्यर्थमिन्द्रग्रहणम्, जिनवराणामिन्द्रो जिनवरेन्द्रः, प्रकृष्टपुण्यस्त्वरूपतीर्थं करनामकर्मादयात्तीर्थकर इत्यर्थः ।

अनेन ज्ञानातिशयं पूजातिशयं चाह, ज्ञानातिशयमन्तरेण जिनेषु मध्ये उत्तम त्वस्य पूजातिशयमन्तरेण जिनवराणामपि मध्ये इन्द्रत्वस्यायोगात्, तं पुनः किंभूतमित्याह—‘त्रैलोक्यगुरुम्’ गृणातियथावस्थितं प्रवचनार्थमिति गुरुः त्रैलोक्यस्य गुरुस्त्रैलोक्यगुरुः, तथा च भगवान् आधोलोकनिवासिभवनपतिदेवेभ्यस्तिर्वग्लोकनिवासिव्यन्तरनरपशुविद्याधरज्योतिष्केभ्य ऊर्ध्वलोकनिवासिदैमानिकदेवेभ्यश्च धर्मदिदेश, तम्, अनेन वागतिशयमाह ।

एते चापायापगमातिशयादयश्चत्वारोऽप्यतिशया देहसौगन्ध्यादीनामतिशयानामुपलक्षणम्, तानन्तरे गैषामसम्भवात्, ततस्थतुस्त्रिशदतिशयोपेतं भगवन्तं महावीरं वन्दे इत्युक्तं

द्रष्टव्यम् ॥ आह—ननु क्रष्णमादीन् व्युदस्य किमर्थं भगवतो महावीरस्य वन्दनम् ?, उच्यते, वर्तमानती- याधिपतित्वेनासशोपकारित्वात्, तदेवासशोपकारित्वं दर्शयति-

भू. (२) सुयत्यणनिहाणं जिनवरेणं भवियजननिव्युइकरेणं ।

उवदंसिया भगवत्या पञ्चवणा सब्बभावाणं ॥

बृ. अत्र प्रज्ञापनेति विशेष्यं शेषं सामानाधिकरण्येन वैव्याधिकरण्येन च विशेषणं, ‘जिनवरेण’ त्ति गिनाः—सामान्यकेवलिनः तेषामपि वरः—उत्तमस्तीर्थकृत्वात् जिनवरस्तेन सामर्थ्यात् महावीरेण, अन्यस्य वर्तमानतीयाधिपतित्वाभावात्, इह छद्यस्यक्षीणमोहजिनापेक्षया सामान्यकेवलिनोऽपि जिनवरा उच्यन्ते तत्सत्तल्कल्पं माङ्गासीद्विनेयजन इति तीर्थकृत्वप्रतिपत्तये विशेषणान्तरभाव—‘भगवता’ भगः—समर्गेश्वर्यादिरूपः, उक्तं च—

॥ १ ॥ “ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः ।

धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, घण्णां भग इतीक्ष्णा ॥”

भगोऽस्याऽस्तीति भगवान्, अतिशायने वतुप्रत्ययः, अतिशायी च भगो वर्द्धमानस्वामिनः शेषप्राणिगणापेक्षया, वैलोक्याधिपतित्वात्, तेन भगवता, परमार्हन्त्यमहिमोपेतेनेत्यर्थः, पुनः कथंभूतेनेत्याह—‘मव्यजननिवृत्तिकरेण’ भव्यः—तथाविद्यानादिपारिणामिकभावात् सिद्धिगमनयोग्यः स घासी जनश्च भव्यजनः निवृतिः—निवाणं सकलकर्ममलापगमनेन स्वस्वरूपलाभतः परमं स्वास्थ्यं तद्देतुः सम्यदर्शनाद्यपि कारणे कार्योपघारात् निवृतिस्तल्करणशीलो निवृतिकरः भव्यजनस्य निवृतिकरो भव्यजननिवृत्तिकरस्तेन,

आह—भव्यग्रहणमभव्यव्यवच्छेदार्थभन्यथा तस्य नैरर्थक्यप्रसङ्गात्, तत इदमापतितं— भव्यानामेव सम्यगदर्शनादिकं करोति नाभव्यानाम्, न चैतदुपपत्रम्, भगवतो वीतरागत्वेन पक्षपाता-सम्भवात्, नैतत्सारम्, सम्यकवस्तुतत्त्वापारिज्ञानात्, भगवान् हि सवितेव प्रकाशमविशेषेण प्रवचनार्थमातनोति, केवलममव्यानां तथास्वाभाव्यादेव तामसखगकुलानामिव सूर्यप्रकाशो न प्रवचनार्थ उपदिश्यमानोऽपि उपकाराया प्रभवति, तथा घाह वादिमुख्यः—

॥ १ ॥ “सद्गुर्भीजवपनानधकौशलस्य, यल्लोकबान्धव ! तवापि खिलान्यभूवन् ।

तत्रादभुतं खगकुलेषु हि तामसेषु, सूर्याशब्दो भधुकरीचरणावदाताः ॥”

ततो भव्यानामेव भगवद्वचनादुपकारो जायते इति भव्यजननिवृतिकरेणेत्युक्तम् । किमित्याह—‘उवदंसिय’ त्ति उप—सामीप्येन यथा श्रोतृणां इटिति यथाऽवस्थितवस्तुतत्त्वावद्योधो मवति तथा, स्फुटवच्यनीरित्यर्थः, दर्शिता—श्रवणगोचरं नीता, उपदिष्टा इत्यर्थः, काऽसौ ?—

‘प्रज्ञापना’ प्रज्ञाप्यन्ते—प्रस्तुत्यन्ते जीवादयो भावा अनया शब्दासंहत्या इति प्रज्ञापना, किंविशिष्टेत्यत आह—‘श्रुतरलनिधानम्’ इह रलानि द्विविधानि भवन्ति, तद्यथा—द्रव्यरलानि मावरलानि (च), तत्र द्रव्यरलानि वैद्युर्यमरकतेन्द्रनीलादीनि, भावरलानि श्रुतप्रतादीनि, तत्र द्रव्यरलानि न तात्त्विकानीति भावरलैरिहाधिकारः, तत एवं समाप्तः—श्रुतान्येव रलानि श्रुतरलानि न तु श्रुतानि च रलानि च, नापि श्रुतानि रलानीवेति, कुत इति चेत् ?, उच्यते, प्रथमपक्षे श्रुत-व्यातिरिक्तैद्रव्यरलैरिहाधिकाराभावात्, द्वितीयपक्षे तु श्रुतानामेव तात्त्विकरलत्यात्, शेषरलैरुपमाया अयोगात्, निधानमिव निधानं श्रुतरलनिधानं, केषां प्रज्ञापनेत्यत

मू. (५) अञ्जयणमिणं चितं सुवर्णयणं दिहिवायणीसंदं ।
जह वक्त्रियं भगवया अहमवि तह वश्रहस्तामि ॥

बृ. अध्ययनमिदं—प्रज्ञापनाख्यम्, ननु यदीदमध्ययनं कमित्यस्यादावनुयोगादिद्वारोपन्यासो न क्रियते? उच्यते, नायं नियमो यदवश्यमध्ययनादावुपक्रमाद्युपन्यासः क्रियते इति, अनियमोऽपि कुतोऽवसीयते? इति चेत्, उच्यते, नन्याध्ययनादिपदर्शनात्, तथा चित्राथाधिकारयुक्तत्वाचित्रम्, श्रुतपेव रलं श्रुतरलं दृष्टिवादस्य—द्वादशाङ्गस्य निष्पन्नद्वृष्टिवादनिष्पन्नः, सूत्रेन पुसकतानिर्देशः प्राकृतत्वात्, यथा वर्णितं भगवता—श्रीमन्महावीरवर्घमानस्वामिना इन्द्रभूमिप्रभृतीनामध्ययनार्थस्य वर्णितत्वात् अध्ययनं वर्णितमित्युक्तम्, अहमपि तथा वर्णयिष्यामि ॥

आह—कथमस्य छद्मस्थस्य तथा वर्णयितुं शक्तिः? , नैष दोषः, सामान्येनाभिव्यपदार्थवर्णमात्रमधिकृत्यैवमभिधानात्, तथा धाहमपि तथा वर्णयिष्यामीति किमुक्तं भवति?—तदनुसारेण वर्णयिष्यामि, न स्वमनीषिक्येति ॥ अस्यां च प्रज्ञापनायां षड्ग्रन्तिशत् पदानि भवन्ति, पदं प्रकरणमर्थाधिकार इति पर्यायः, तानि च पदान्यमूनि—

मू. (६) पन्नवणा ठाणाइं बहवत्तत्वं ठिर्विसेसाय ।
बक्तंती ऊसासां सन्ना जोणीय द्यर्तिभाइ ॥

बृ. तत्र प्रथमं पदं प्रज्ञापनाविषयं प्रश्नमधिकृत्य प्रवृत्तत्वात् प्रापना १ एवं छितीयं स्थानानि २ तृतीयं बहुवक्ततत्वम् ३ चतुर्थं स्थितिः ४ पञ्चमं विशेषाङ्गं ५ षष्ठं व्युक्तान्तिः, व्युक्तान्तिलक्षणाथाधिकारयुक्तत्वात् ६ सप्तममुच्छ्वासः ७ अष्टमं संक्षा ८ नवमं योनिः ९ दशमं चरमाणि चरमाणीति प्रश्नमुद्दिश्य प्रवृत्तत्वात् १० ।

मू. (७) भासा सरीरं परिणामं कसाए इन्दिए पओगे य ।
लेसा कायठिर्विद्या सम्पत्ते अंतकिरिया य ॥

बृ. एकादशं भाषा ११ द्वादशं शरीरं १२ त्रयोदशं परिणामः १३ चतुर्दशं कषायं १४ पञ्चदशमिन्द्रियं १५ षोडशं प्रचोगः १६ सप्तदशं लेश्या १७ अष्टादशं कायस्थितिः १८ एकोनविंशतितमं सम्यकत्वम् १९ विंशतितममन्तक्रिया २० ।

मू. (८) ओगाहणसण्ठाणा किरिया कम्भे इयावरे ।
बन्धए वेदे ए वेदस्स बन्धए वेयवेयए ॥

बृ. एकविंशतितममवगाहनास्थानं २१ द्विविंशतितमं क्रिया २२ त्रयोविंशतितमं कर्म २३ चतुर्विंशतितमं कर्मणो बन्धकः, तस्मिन् हि यथा जीवः कर्मणो बन्धको भवति तथा प्रस्तृप्यते इति तत्थानाम् २४ एवं पञ्चविंशतितमं कर्मविदकः २५ षड्विंशतितमं वेदस्य बन्धक इति, वेदयते—अनुभवतीति वेदस्तस्य बन्ध एव बन्धकः, किमुक्तं भवति?—कति प्रकृतीर्वेदयमानस्य कतिप्रकृतीनां बन्धो भवतीति तत्र निरूप्यते ततस्तद्वेदस्य बन्ध इति नाम् २६ एवं कां प्रकृति वेदयमानः कति प्रकृतीर्वेदयति इत्यर्थप्रतिपादकं वेदवेदको नाम सप्तविंशतितमम् २७ ।

मू. (९) आहारे उवओगे पावण्या सत्रि सञ्जमे चेव ।
ओही पवियारण वेदनाय तत्तो समुग्धाए ॥

बृ. अष्टविंशतितममाहारप्रतिपादकत्वादाहारः २८ एवमेकोनविंशतितममुपयोगः २९

त्रिंशत्तमं 'पासणय' ति दर्शनता ३० एकत्रिंशत्तमं संज्ञा ३१ द्वात्रिंशत्तमं संयमः ३२ त्रयस्त्रिंशत्तम-
मवधिः ३३ चतुर्स्त्रिंशत्तमं प्रविचारणा ३४ पञ्चत्रिंशत्तमं वेदना ३५ षट्टिंशत्तमं समुद्रघातः
३६ ॥ तदेवमुपन्यस्तानि पदानि ॥

साम्प्रतं यथाक्रमं पदगतानि सूत्राणि वक्तव्यानि, तत्र प्रथमपदगतमिदमादिसूत्रम्—
(अथ प्रथम-प्रज्ञापना पदं आरम्भते)

**मू. (१०) से किंतं पञ्चवणा ?, पञ्चवणा दुविहा पञ्चता, तंजहा—जीवपञ्चवणा य अजीव-
पञ्चवणा य ॥**

बृ. अथास्य सूत्रस्य कः प्रस्तावः ?, उच्यते, प्रश्नसूत्रमिदम्, एतद्यादाकुपन्यस्तमिदं
ज्ञापयति—पृच्छतो मध्यस्थबुद्धिमतोऽर्थिनो भगवर्हदुपदिष्टतत्त्वप्रस्तुपणा कार्या, न शेषस्य, तथा
चोक्तम्—‘मध्यस्थो बुद्धिमानर्थी, श्रोता पात्रमिति सूतः’, तत्र सेशब्दो मागधदेशीप्रसिद्धो निपातः
तत्रशब्दार्थे, अथवा अथशब्दार्थे, स च वाक्योपन्यासार्थः, किमिति परप्रश्ने, ‘तं’ति तावदिति
द्रष्टव्यम्, तच्च क्रमोदयोत्तने, तत एष समुदायार्थः—तिष्ठन्तु स्थानादीनि पदानि प्रष्टव्यानि, वाचः
क्रमवर्त्तिल्लात् प्रज्ञापनाऽनन्तरं च तेषामुपन्यस्तत्वात्,

तत्रैतावदेव तावत् पृच्छामि—किं प्रज्ञापनेति, ? अथवा प्राकृतशील्या ‘अभिधेयवलिङ्गच-
नानियोजनीयानि’ इति न्यायादेवं द्रष्टव्यम्, तत्र कातावत् प्रज्ञापनेति ?, एवं सामान्येन केनचिद्बश्ने
कृते सति भगवान् गुरुः शिष्यवचनानुरोधेनादरार्थं किञ्चित् शिष्योक्तं प्रत्युच्याप्यहि—‘पञ्चवणा
दुविहा पञ्चता’ इति, अनेन घागृहीतांशेष्याभिधानेन निर्वचनसूत्रेण तदाचष्टे—न सर्वमेव सूत्रं
गणधरप्रश्नतीर्थकरनिर्वचनस्तुपम्, किन्तु किञ्चिदन्यथाऽपि, बाहुल्येन तु तथास्तुपम्,

यतउक्तम्—‘अत्यं भासइ अरिहा सुतं गंथन्ति गणहरा निउण’ मित्यादि, तत्र प्रज्ञापनेति
पूर्ववत्, ‘द्विविधा’ द्विप्रकारा ‘प्रज्ञाता’ प्रस्तुपिता, यदा तीर्थकर एव निर्वक्तारस्तदाऽयमर्थोऽ-
वसेयः—अन्यैरपितीर्थकरैः, यदा पुनरन्यः कश्चिदाचार्यस्तन्मतानुसारी तदा तीर्थकरगणार्थरिति,
द्विविध्यमेवोपदर्शवति—‘तंजहा जीवपञ्चवणा य अजीवपञ्चवणा य’

‘तद्यथे’ति वक्तव्यमाणभेदकथनप्रकाशनार्थः, जीवन्तिप्राणान् धारयन्तीति जीवाः, प्राणाश्च
द्विधा—द्रव्यप्राणा भावप्राणाश्च, तत्र द्रव्यप्राणा इन्द्रियादयो भावप्राणा ज्ञानादीनि, द्रव्यप्राणैरपि
प्राणिनः संसारसमाप्ना नारकादयः, केवलभावप्राणैः प्राणिनो व्यपगतसमस्तकर्मसङ्गः सिद्धाः,
जीवानां प्रज्ञापना जीवप्रज्ञापना, न जीव अजीव—जीवविपरीतस्वस्पा:, ते च धर्माधिर्मकाश-
पुद्गलास्तिकायाद्वासमयस्तुपास्तेषां प्रज्ञापना अजीवप्रज्ञापना, चकारीद्वयोरपि प्राधान्यख्यापनार्थी,
न खल्विहान्यतरस्याः प्रज्ञापनायाः गुणभावः, एवं सर्वत्राप्यक्षरगमनिका कार्या ॥

तदेवं सामान्येन प्रज्ञापनाद्वयमुपन्यस्य सम्प्रति विशेषस्वस्तुपावगमार्थमादावल्प-
वक्तव्यत्वादजीवप्रज्ञापनां प्रतिपिपादयिषुस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

**मू. (११) से किंतं अजीवपञ्चवणा ?, अजीवपञ्चवणा दुविहा पञ्चता, तंजहा—रुदिअजीव-
पञ्चवणा य अरुदिअजीवपञ्चवणा य ।**

बृ. अथ किंततु अजीवप्रज्ञापनेति ?, अथवा का साऽजीवप्रज्ञापना ?, सूरिराह—‘अजीव-
पञ्चवणा दुविहा पञ्चता, तंजहा’ इत्यादि, अजीवप्रज्ञापना द्विविधाप्रज्ञास्ता, तद्यथा—स्वयंजीवप्रज्ञापना

च अरुप्यजीवप्रज्ञापना च, रूपमेषामस्तीति रूपिणः, रूपग्रहणं गन्धादीनामुपलक्षणम्, तद्वय-
तिरिकेण तस्यासम्भवात्, तथाहि—प्रतिपरमाणु रूपरसगन्धस्पर्शः, उक्तं च—

‘कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः।

एकरसगन्धवर्णो छिस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च’

तस्मादव्यतिरेकः परस्परं रूपादीनामिति, अथवा रूपं नाम—स्पर्शरूपादिसमूच्छ्वनात्मिका
मूर्तिस्तदेषामस्तीति रूपिणः, रूपिणश्च तेऽजीवाश्च रूप्यजीवाः तेषां प्रज्ञापना रूप्यजीवप्रज्ञापना,
पुद्गलस्वरूपाजीवप्रज्ञापनेतियावत्, पुद्गलानामेव रूपादिमत्त्वात्, रूपिव्यतिरेकेणारूपिणो
धर्मास्तिकायादयस्ते च तेऽजीवाश्चारुप्यजीवाः तेषां प्रज्ञापना अरुप्यजीवप्रज्ञापना, चशब्दी
प्राप्यत् ॥ तत्राल्पवेक्तव्यत्वात् प्रथमतोऽरूप्यजीवप्रज्ञापनां चिकीषुरिदमाह—

मूः (१२) से किं तं अरुविअजीवपञ्चवणा ?, अरुविअजीवपञ्चवणा दसविहा पन्नता,
तंजहा—धर्मात्मिकाए धर्मात्मिकायस्स देसे धर्मात्मिकायस्स पदेसा अधर्मात्मिकाए अधर्मात्मि-
कायस्स देसे अधर्मात्मिकायस्स पदेसा आगासत्यिकायस्स देसे आगासत्यिकायस्स
पदेसा अद्वासमए १०, सेत्तं अरुविअजीवपञ्चवणा ॥

बृ. सेशब्दोऽथशब्दार्थः, अथ का सा अरुप्यजीवप्रज्ञापना ?, सूरिराह—अरुप्यजीव-
प्रज्ञापना ‘दशविधा’ दशप्रकाराप्रज्ञाप्ता, अरुप्यजीवानां दशविधत्वात् तत्त्वरूपणाऽपि दशविधोक्ता,
तदेव दशविधत्वं दर्शयति—‘तंजहे’ त्यादि, तद्यथेति वक्ष्यमाणभेदक्यनोद्योतनारथः, ‘तद्’ दश-
विधत्वम्, यदिवा ‘तदि’ त्यव्ययं सर्वलिङ्गवधनेषु सा दशविधाऽरूप्यजीवप्रज्ञापना यथा भवति
तथा दर्शयते—‘धर्मात्मिकाए’ ति जीवानां पुद्गलानां च स्वभावत एव गतिपरिणामपरिणतानां
तत्त्वभाव-धरणात्—तत्त्वभावपोषणाद्यर्थः अस्तयश्चेह प्रदेशास्तेषां कायः—सङ्खातः, ‘गण’ काए
य निकाए खन्दे वग्गे तहेव रासी य’ इतिवचनात्, अस्तिकायः प्रदेशसङ्खात इत्यर्थः, धर्मशास्त्रै
अस्तिकायश्च धर्मास्तिकायः, अनेन च सकलमेव धर्मास्तिकायस्तपमवयविद्रव्यमाह, अवयवी
च नामावयवानां तथारूपसङ्खातपरिणामविशेष एव, न पुनरवयवद्रव्येभ्यः पृथगर्थान्तरं द्रव्यम्,
तथाऽनुपलभ्यन्ते, तन्तव एव हि आतानवितानरूपसङ्खातपरिणामविशेषमापन्ना लोके
पटव्यपदेशमाज उपलभ्यन्ते, न तदतिरिक्तं पटाख्यं नाम, उक्तं चान्यैरपि—

॥ १२ ॥   ‘तत्त्वादिव्यतिरेकेण, न पटाद्युपलभ्यन्ते ।

तत्त्वादयो विशिष्य हि, पटादिव्यपदेशिनः ॥’

कृतं प्रसङ्गेन, अन्यत्र चिन्तित्वादेतद्वादस्य, तथा ‘धर्मास्तिकायस्य देश’ इति तस्यैव
धर्मास्तिकायस्य बुद्धिविकल्पितो धादिप्रदेशात्मको विभागः, ‘धर्मात्मिकायस्स पदेसा’ इतिप्रकृत्या
देशः प्रदेशः—निर्विभागा भागा इति भावः, तेऽयासङ्खयेयाः, लोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् तेषाम्,
अत एव बहुवचनम्, धर्मास्तिकायप्रतिपक्षभूतोऽधर्मास्तिकायः, किमुक्तं भवति ?—जीवपुद्गलानां
स्थितिपरिणामपरिणतानां तत्त्वरिणामोपष्टम्भकोऽमूर्तोऽसंख्यातप्रदेशसंधातात्मकोऽधर्मास्तिकायः
‘अधर्मास्तिकायस्य देश’ इत्यादि पूर्ववत् ।

तथा ‘आडि’ ति मर्यादया स्वस्वभावापरित्यापरूपया काशन्ते—स्वरूपेण प्रतिभासन्ते
अस्मिन् व्यवस्थिताः पदार्थाद्यत्यकाशम्, यदा त्वभिविधावाऽतदा ‘आडि’ ति सर्वभावाभिव्याप्तया
काशते इत्याकाशम्, अस्तयः—प्रदेशास्तेषां कायोऽस्तिकायः आकाशं च तदस्तिकायश्चा-

काशस्तिकायः, 'आकाशस्तिकायस्य देश'; इत्यादि पूर्ववत्, नवरं प्रदेशा अनन्ता द्रष्टव्याः, अलोकस्यानन्तत्वात्। 'अद्वेति' कालस्याभ्या, अद्वा चासौ समयशास्त्रासमयः, अथवाऽद्वायाः समयो निर्विमाणो भागः, अयं च एक एव वर्तमानः परमार्थः सन्, नातीता नानागताः समयाः, तेषां यथाक्रमं विनष्टानुत्पत्त्वेनासत्त्वात्, ततः कायत्वाभाव इति देशप्रदेशकल्पनाविरहः, आवलिकादयस्तु पूर्वसमयनिरोधेनैवोत्तरसमयसद्भाव इति ततः समुदयसमित्याधसम्बदेन व्यवहारायमेव कल्पिता इति द्रष्टव्यम्।

तथा अमीषामित्यं क्रमोपन्यासे किं प्रयोजनम्?, उच्यते, इह धर्मस्तिकाय इति पदं मङ्गलभूतम्, आदौ धर्मशब्दान्वितत्वात्, पदार्थप्रस्तपणा च सम्प्रति प्रथमत उक्तिसा वर्तते, ततो मङ्गलार्थमादौ धर्मस्तिकायस्योपादानम्, धर्मस्तिकायप्रतिपक्षमूतश्चाधर्मस्तिकाय इति तदनन्तरमधर्मस्तिकायस्य, द्वयोरपि चान्योराधारभूतमाकाशमिति तदनन्तरमाकाशस्तिकायस्य,

ततः पुनरजीवसाधर्माद्वासमयस्य, अथवेह धर्माधिमस्तिकायीविभून भवतः, तद्विभुले तत्सामर्थ्यतो जीवपुद्गलानामस्त्रलितप्रचारप्रवृत्ती लोकालोकव्यवस्थाऽनुपपत्तेः, अस्ति च लोकालोकव्यवस्था, तत्र तत्र प्रदेशे सूत्रे साक्षाद्वर्णनात्, ततो यावति क्षेत्रेऽवगाढौ तावव्यमाणो लोकः शेषस्त्वलोक इति सिद्धम्, उक्तं च-

॥ १ ॥   "धर्माधिमविभूत्वात् सर्वत्र च दीवपुद्गलविचारात्।

नालोकः कश्चित्प्राप्न च सम्पत्तमेतदार्थाणाम् ॥

॥ २ ॥   तस्माद्धर्माधिमविवगाढौ व्याप्त लोकखं सर्वम् ।

एवं हि परिच्छिङ्गः सिद्ध्यति लोकस्तदविभूत्वात् ॥"

ततः एवं लोकालोकव्यवस्थाहेतू धर्माधिमस्तिकायादित्यन्योरादानुपादानम्, तत्रापि माङ्गलिकत्वात् प्रथमतो धर्मस्तिकायस्य, तत्राप्रतिपक्षत्वात् ततोऽधर्मस्तिकाकस्य, ततो लोकालोकव्यापित्वादाकाशस्तिकायस्य, तदनन्तरं लोके समयासमयक्षेत्रव्यवस्थाकारित्वाद्वासमयस्य, स्वमाणमानुसारेणान्यदपि युक्तयनुपाति वक्तव्यम्, इत्यलं प्रसङ्गेन।

प्रकृतोपसंहारभाव—'सेतुं अरुविअजीवपञ्चणा' सैषा अस्त्वजीवप्रज्ञापना । (पुनराह विनेयः—

मू. (१३) से किं तं रूपिअजीवपञ्चवणा ?, रूपिअजीवपञ्चवणा वउव्यिहा पश्चत्ता, तंजहा-खंधा खंधदेसा खंधपदेसा परमाणुपोगला, ते समासओ पंचविहा पञ्चत्ता, तंजहा-वण्णपरिणया गंधपरिणया तसपरिणया कासपरिणया संठणपरिणया ।

दृ. जय का सा रूप्यजीवप्रज्ञापना ?, सूरिराह-स्वर्यजीवप्रज्ञापना चतुर्विधा प्रदासा तद्वया—'स्वन्धा': स्वन्धन्ति शुकन्ति धीयन्ते च—पुष्ट्यन्ते पुद्गलानां विचटनेन चटनेन चेति स्वन्धा: 'पुष्टोदरादय' इति रूपनिष्ठतिः, अत्र बहुवदनं पुद्गलस्वन्धानामानन्त्यक्यापनार्थम्, न धानन्त्यमनुपपञ्चम्, आगमेऽप्यधानात्, तथा च वक्ष्यति—

'द्व्यक्तोणं पुण्यगलत्विकाएऽइत्यादि, 'स्वन्धदेशाः' स्वन्धानामेव स्वन्धत्वपरिणाममजहते बुद्धिपरिकल्पिता द्वयादिप्रदेशात्मकादिभागाः, अत्रापि वहुवचनमनन्तानन्तप्रादेशिकेषु तद्विषये स्वन्धेषु देशानन्तत्वसम्बावनारजथम्, स्वन्धानां स्वन्धत्वपरिणामपरिणतानां बुद्धिपरिकल्पिता प्रकृष्टदेशानिर्विभागा भागाः परमाणव इत्यर्थः स्वन्धप्रदेशाः, अत्रापि वहुवचनं प्रदेशानन्तत्व

समावनार्थम्, 'परमाणुपुद्गला इति' परमाश्च तेऽणवश्च परमाणवो निर्विभागद्रव्यरूपाः ते च ते पुद्गलाश्च परमाणुपुद्गलाः, स्कन्धत्वपरिणामरहिताः केवलाः परमाणव इत्यर्थः ।

'ते समासओ'इत्यादि, ते स्कन्धाध्यो यथासम्पवं 'समासतः' सङ्केपेण पञ्चविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—'वर्णपरिणताः' वर्णतः परिणताः, वर्णपरिणामभाजइत्यर्थः, एवं गन्धपरिणतारसपरिणताः स्पर्शपरिणताः संस्थानपरिणताः, परिणता इत्यतीतकालनिर्देशो वर्तमानातगतकालोपलक्षणं, वर्तमानानागतत्वमन्तरेणातीतत्वस्यासम्भवात्, तथाहि—योवर्तमानत्वमतिक्रान्तः सोऽतीतो हवति, वर्तमानत्वं च सोऽनुभवति योऽनागतत्वमतिक्रान्तवान्, उक्तं च—

॥ ५ ॥   “भवति स नामातीतो यः प्राप्तो नाम वर्तमानत्वम् ।

एष्वश्च नाम स भवति चः प्राप्त्यति वर्तमानत्वम् ॥”

ततो वर्णपरिणता इति वर्णरूपतया परिणताः परिणमन्ति परिणमिष्यन्तीति द्रष्टव्यम्, एवं गन्धरसपरिणता इत्याद्यपि परिभावनीयम् ।

मू. (१३-बतते) जे वर्णपरिणया ते पंचविहा पन्नता, तंजहा—कालवर्णपरिणया नीलवर्णप० लोहियवर्णप० हालिहवर्णप० सुक्षिलवर्णपरिणया, जे गंधपरिणता ते दुविहा प० तं०— सुख्खिगंधपरिणता य दुख्खिगंधपरिणता य, जे रसपरिणता ते पंचविहा प० तं०—तित्तपरिणता कदुयरसपरिणता कसायरसपरिणया अंबिलरसपरिणता महुरसपरिणया,

जे फासपरिणता ते अडुविहा प० तं०—कवच्छफासपरिणया मउयफासपरिणया गुरुय-फासपरिणता लहुयफासपरिणया सीयफासपरिणया उसिणफासपरिणया निष्ठफासपरिणया लुक्खफासपरिणया,

जे सण्ठाणपरिणया ते पंचविहा प० तं०—परिमङ्गलसंठाणपरिणया वृहसंठाणपरि० तंसंठाणप० चउतंसं० प० आयतंसंठाणपरिणया ।

मू. ये वर्णपरिणतास्ते पञ्चविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—कृष्णवर्णपरिणताः कञ्जलादिवत्, नीलवर्णपरिणता नील्यादिवत्, लोहितवर्णपरिणता हिमुलकादिवत्, हारिद्रवर्णपरिणता हरिद्रादिवत्, शुक्लवर्णपरिणताः शङ्खादिवत् ।

ये गन्धपरिणतास्ते द्विविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—सुरभिगन्धपरिणताश्च दुरभिगन्धपरिणताश्च, घशब्दीपरिणामभवनं प्रतिविशेषाभावख्यापनार्थी, तथाहि—यथा कथञ्चिदवस्थिताः सामग्रीवशतः सुरभिगन्धपरिणामं भजन्ते तथा कथञ्चिदवस्थिताएव सामग्रीवशतो दुरभिगन्धपरिणाममपीति, सुरभिगन्धपरिणताश्च यथा श्रीखण्डादयः, दुरभिगन्धपरिणता लसुनादिवत् । ये रसपरिणतास्ते पञ्चविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—तिक्तरसपरिणताः कोशातक्यादिवत्, कदुकरसपरिणताः सुण्ठयादिवत्, कषायरसपरिणता अपक्कपित्यादिवत्, अम्लरसपरिणता अम्लवेतसादिवत्, मधुरसपरिणताः शर्करादिवत् । ये स्पर्शपरिणतास्ते ऽष्टविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—कर्कशस्पर्शपरिणताः पाषाणादिवत्, मृदुस्पर्शपरिणता हंसरूतादिवत्, गुरुक्षस्पर्शपरिणताः वज्रादिवत्, लघुक्षस्पर्श० अर्कतूला-दिवत्, शीतस्पर्शपरिणता मृणालादिवत्, उष्णस्पर्श० घट्यादिवत्, स्निग्धस्पर्शपरिणता घृतादिवत्, रुक्षस्पर्शपरिणता भस्मादिवत् ।

ये संस्थानपरिणतास्ते पञ्चविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—परिमङ्गलसंस्थानपरिणता बलयवत्,

वृत्तसंस्थानपरिणताः कुलालघक्रादिवत्, अस्त्रसंस्थानपरिणताः शृङ्गाटकादिवत्, चतुरस्संस्थानपरिणताः कुम्भिकादिवत्, आयतसंस्थानपरिणता दण्डादिवत्, एतानि च परिमण्डलादीनि संस्थानानि धनप्रतरभेदेन द्विविधानि भवन्ति, पुनः परिमण्डलमपहाय शेषाणि ओजःप्रदेशजनितानि युग्मप्रदेशजनितानीति द्विधा, तत्रोऽकुण्ठं परिमण्डलादि सर्वमनन्ताणुनिष्पत्रमसङ्ख्येयप्रदेशावगाढं चेति प्रतीतमेव, जघन्यं तु प्रतिनियतसङ्ख्येयपरमाणवात्मकम्, अतो नानिर्दिष्टं इति शब्दं शब्दयते इति विनेयजनानुग्रहाय तदुपदश्यते—तत्रौजःप्रदेशप्रतरवृत्तं पञ्चपरमाणुनिष्पत्रं पञ्चाकाशप्रदेशावगाढं च, तद्यथा—एकः परमाणुर्मध्ये रथाप्यते, चत्वारः क्रमेण पूर्वादिषु चतुर्सु दिक्षु, युग्मप्रदेशप्रतरवृत्तं द्वादशपरमाणवात्मकं द्वादशप्रदेशावगाढं च, तत्र निरल्तारं चत्वारः परमाणवश्चतुष्वाकाशप्रदेशोप्तुष्वाकाशकारेण व्यवस्थाप्यन्ते, ततस्तत्परिक्षेपेण शेषा अद्य ओजःप्रदेशं धनवृत्तं सप्तप्रदेशं सप्तप्रदेशाद्य च, तदैव—तदैव—पूर्वोक्तद्वादशप्रदेशात्मकस्य प्रतरवृत्तस्योपरि द्वादश, तत्तु उपरिधादधश्चान्ये चत्वारश्चत्वारः परमाणव इति

ओजःप्रदेशं प्रतरत्त्वस्त्रिप्रदेशं त्रिप्रदेशावगाढं च, तदैवं पूर्वं तिर्यगणुद्वयं च्याप्यते, तत्तु आद्यस्याध एकोऽणुः, स्थापना—युग्मप्रदेशं प्रतरत्त्वस्त्रिप्रदेशावगाढं च, तत्र तिर्यग् निरल्तारं त्रयः परमाणवः स्थाप्यन्ते, तत्तु आद्यस्याध उपर्यथोभावेनाणुद्वयं द्वितीयस्याध एकोऽणुः, स्थापना ओजः—प्रदेशं धनत्त्वस्त्रिप्रदेशावगाढं च, तदैव—तिर्यग् निरल्तारः पञ्च परमाणवः स्थाप्यन्ते, तेषां चार्धोऽधः क्रमेण तिर्यगीद चत्वारस्याधो द्वावेकश्चेति पञ्चदशात्मकः प्रतरो जातः, स्थापना—अस्यैव च प्रतरस्योपरि सर्वपञ्चितशब्दन्त्यान्त्यपरित्यागेन दश १०, तथैव तदुपर्युपरि षट् त्रय एकश्चेति क्रमेणाणवः स्थाप्यन्ते, एते मीलिताः पञ्चत्रिंशतद्भवन्ति युग्मप्रदेशं धनत्त्वस्त्रिप्रदेशावगाढं च प्रतरत्त्वस्त्रिप्रदेशात्मकस्य सम्बन्धिन एकस्थाणो रुपर्येकोऽणुः स्थाप्यते, ततो मीलिताश्च त्वारो भवन्ति ॥

ओजःप्रदेशं प्रतरचतुरस्त्रिप्रदेशात्मकं नवप्रदेशावगाढं च, तत्र तिर्यग् निरल्तारं त्रिप्रदेशात्मिकः पञ्चतयः स्थाप्यन्ते, स्थापनायुग्मप्रदेशं प्रतरचतुरस्त्रिप्रदेशात्मकं चतुष्वर्षपरमाणवात्मकं चतुष्वर्षपरमाणवात्मकं च, तत्र तिर्यग् द्विप्रदेशो द्वैपञ्चित स्थाप्यते, ओजःप्रदेशं धनत्तुरस्त्रिप्रदेशात्मकं सप्तविंशतिपरमाणवात्मकं च, तत्र नवप्रदेशात्मकस्यैव पूर्वोक्तस्य प्रतरस्याध उपरि च नव नवप्रदेशाः स्थाप्यन्ते, ततः सप्तविंशतिप्रदेशात्मकमोजः प्रदेशं धनत्तुरस्त्रिप्रदेशात्मकं अस्यैव युग्मप्रदेशं धनधतुरस्त्रिप्रदेशात्मकमष्टपरमाणवात्मकं च, तदैव—तदैव—चतुष्वर्षपरमाणवात्मकस्य पूर्वोक्तस्य प्रतरस्योपरि चत्वारोऽन्ये परमाणवः स्थाप्यन्ते ३ ॥ ओजःप्रदेशं श्रेण्यायतं त्रिपरमाणु त्रिप्रदेशावगाढं च, तत्र तिर्यग् निरल्तारं त्रयः स्थाप्यन्ते युग्मप्रदेशं श्रेण्यायतं द्विपरमाणु द्विप्रदेशावगाढं च, तथैवाणुद्वयं स्थाप्यते ओजः—प्रदेशं प्रतरायतं पञ्चदशपरमाणवात्मकं पञ्चदशप्रदेशावगाढं च, तत्र पञ्चप्रदेशात्मिकास्त्रिप्रदेशः पञ्चतयस्त्रिर्यक् स्थाप्यन्ते, युग्मप्रदेशं प्रतरायतं षट्परमाणवात्मकं षट्प्रदेशावगाढं च, तत्र त्रिप्रदेशं पञ्चितद्वयं स्थाप्यते, स्थापना—ओजःप्रदेशं धनायतं पञ्चत्वारिंशतिपरमाणवात्मकं तावदेशावगाढं च, तत्र पूर्वोक्तस्यैव प्रतरायतस्य पञ्चदशप्रदेशात्मकस्याध उपरि

तथैव पञ्चदश परमाणवः—स्थाप्यन्ते युग्मप्रदेशां धनायतं द्वादशपरमाण्वात्मकं द्वादशप्रदेशावगाढं च, तत्र प्रागुक्तस्य षट्प्रदेशस्य प्रतरायतस्योपरि तथैव तावन्तः परमाणवः स्थाप्यन्ते ४॥

प्रतरपरिमण्डलं विशतिपरमाण्वात्मकं विशतिप्रदेशावगाढं च, तद्यैवं—प्राच्यादिषु चतसूषु दिक्षुप्रत्येकं चत्वारशत्वारोऽणवः स्थाप्यन्ते, विदिक्षु च प्रत्येकमेकैकोऽणः स्थाप्यते घनपरिमण्डलं चत्वारिंशत्रिंशत्रिंशत्परमाण्वात्मकं च, तत्र तस्या एव विशतेरुपरि तथैवान्या विशतिरवस्थाप्यते ५॥ इत्थं चैषां प्ररूपणमितोऽपि न्युनप्रदेशतायां यथोक्तसंस्थानाभावात्, एतस्सङ्केताहिकाश्चेमा उत्तराध्ययननियुक्तिगाथा:-

- ॥ १ ॥   “परिमण्डले य वह्ने तंसे चउरंस आयए चेव।
                  घनपरयर पढमवज्जं ओजपएसे य जुम्मे य ॥
- ॥ २ ॥   पंचगबारसगं खलु सत्तगबत्तीसगं च वह्नमि।
                  तिय छक्षपणगतीसा चत्तारि य होंतितसंम्भि ॥
- ॥ ३ ॥   नव चेव तहा चउरो सत्तावीसा य अहु चउरंसे।
                  तिगदुगपन्नरसेव य छद्देव य आयए होंति ॥
- ॥ ४ ॥   पण्याला बारसगं तह चेव य आययम्भि संठाणे।
                  वीसा चत्तालीसा परिमंडलए य संठाणे ॥” इत्यादि ॥

—सन्नात्येतेषामेव वर्णादीनां परस्परं संवेदयमाह—

मृ. (१३-अतीते) जे वण्णओ कालवण्णपरिणता ते गंधओ सुब्लिगंधपरिणतावि दुब्लिगंधपरिणतावि रसओ तित्तरसपरिणयावि कहुयरसपरिणयावि कसायरसपरिणयावि अंबिलरसपरिणयावि महुररसपरिणयावि फासओ कक्खडफासपरिणयावि मउयफासपरिणयावि गुरुयफासपरिणयावि लहुयफासपरिणयावि सीतफासपरिणयावि उसिणफासपरिणयावि निछफासपरिणयावि लुक्खफासपरिणयावि लुक्खफासपरिणयावि संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणतावि वह्नसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि आयतसंठाणपरिणयावि २०,

जे वन्नओ नीलवण्णपरिणता ते गंधओ सुब्लिगंधपरिणयावि दुब्लिगंधपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणयावि कहुयरसपरिणतावि कसायरसपरिणतावि अंबिलरसपरिणतावि महुररसपरिणतावि फासओ कक्खडफासपरिणतावि मउयफासपरिणतावि गुरुयफासपरिणतावि लहुयफासपरिणतावि सीतफासपरिणतावि उसिणफासपरिणतावि निछफासपरिणतावि लुक्खफासपरिणतावि संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणतावि वह्नसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि वह्नसंठाणपरिणयावि आयतसंठाणपरिणयावि २०,

जे वण्णओ लोहियवण्णपरिणया ते गंधओ सुब्लिगंधपरिणयावि दुब्लिगंधपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणतावि कहुयरसपरिणतावि कसायरसपरिणतावि अंबिलरसपरिणयावि महुररसपरिणतावि फासओ कक्खडफासपरिणतावि मउयफासपरिणतावि गुरुयफासपरिणयावि लहुयफासपरिणतावि सीतफासपरिणतावि उसिणफासपरिणतावि निछफासपरिणयावि लुक्खफासपरिणयावि संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणतावि वह्नसंठाणपरिणतावि तंससंठाणपरिणयावि वह्नसंठाणपरिणयावि आयतसंठाणपरिणतावि २०,

जे वर्णन जो हालिद्वयण्यपरिणया ते गंध जो सुभिगंधपरिणयावि दुष्प्रिगंधपरिणयावि रस जो तित्तरसपरिणयावि कहुयरसपरिणतावि कसायरसपरिणतावि अंबिलरसपरिणतावि महुररसपरिणयावि कास जो कक्खडफासपरिणयावि मज्जकासपरिणयावि गुरुवफासपरिणयावि लहुयकासपरिणयावि सीयकासपरिणयावि उसिणकासपरिणयावि निछकासपरिणयावि लुक्खफासपरिणयावि संठाण जो परिमंडलसंठाणपरिणयावि बहुसंठाणपरिणयावि तंसंठाणपरिणयावि चउरसंठाणपरिणतावि आयतसंठाणपरिणतावि २०,

जे बनओ सुकिलवण्णपरिणता ते गंधओ सुब्मिंगंधपरिणतावि दुब्मिंगंधपरिणतावि रसओ तितरसपरिणतावि कड्यरसपरिणतावि कसायरसपरिणतावि अंबिलरसपरिणतावि भुररसपरिणतावि फासओ कक्खडाफासपरिणतावि गुरवफासपरिणतावि लहुयफासपरिणतावि सीयफासपरिणतावि उसिणफासपरिणतावि निढ्फासपरिणतावि लुक्खफासपरिणतावि संठणओ परिमंडलसंठणपरिणयावि गृहट्टलपरिणयावि हंसंठणलिक्षणदिव्यउत्तरांशपरिणयावि आययसंठणपरिणयावि २०, १००।

जे गंधओ सुक्षिंगंधपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणयावि नीलवण्णपरिणयाविलोहियवण्णपरिणयावि हालिद्ववण्णपरिणयावि सुक्षिलवण्णपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणयावि कडुयरसपरिणतावि कसायरसपरिणतावि अंबिलरसपरिणतावि महुररसपरिणयाविफासओ कक्खडफासपरिणतावि मउयफासपरिणतावि ग्रुयफासपरिणताविलहुयफासपरिणतावि सीतफासपरणतावि उसिणफासपरिणयावि निछफासपरिणयावि लुक्खफासपरिणयावि सणंठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणयावि वट्संठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि घउंससंठाणपरिणयावि आययसंठाणपरिणयावि २३, जे गंधओ दुक्षिंगंधपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणयावि नीलवण्णपरिणयावि लोहियवण्णपरिणयावि हारिद्ववण्णपरिणयावि सुक्षिलवण्णपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणयावि कडुयरसपरिणयावि कसायरसपरिणयावि अंबिलरसपरिणयावि महुररसपरिणयावि फासओ कक्खडफासपरिणयावि मउफासपरिणयावि ग्रुयफासपरिणयावि लहुयफासपरिणयावि निछफासपरिणयावि लुक्खफासपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि घउंससंठाणपरिणयावि आययसंठाणपरिणयावि २४, ४६।

जे रसओं तित्तरसपरिणया ते वण्णओं कालवण्णपरिणतावि नीलवण्णपरिणयावि
लोहियबण्णपरिणयावि हालिद्वयण्णपरिणयावि सुक्रिहवण्णपरिणयावि गंधओ सुधिगंध-
परिणयावि दुधिभिगंधपरिणयावि फालओ कवखडफालपरिणयावि भउयफालपरिणतावि
गुरुवफालपरिणतावि लहुयफालपरिणतावि सीतफालपरिणतावि उसिणफालपरिणतावि निखफा-
लपरिणयावि लुकखफालपरिणयावि संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणयावि घट्संठाण-परिणयावि
तंससंठाणपरिणयावि घउरंससंठाणपरिणयावि आययसंठाणपरिणयावि २०,

जेरसओकद्युयरसपरिणतातेवण्णओकालवण्णपरिणयाविनीलवण्णपरिणयाविलोहिय-
वण्णपरिणयाविहालिद्वण्णपरिणयाविसुकिलवण्णपरिणयाविगंधओसुचिंगन्धपरिणयावि

દુલ્ભિગંધપરિણયાવિ ફાસઝો કવખડફાસપરિણયાવિ મઉફાસયપરિણયાવિ ગુહ્યફાસપરિણ-
યાવિ લહુયફાસપરિણયાવિ સીતફાસપરિણયાવિ ઉસિણફાસપરિણયાવિ નિદ્રફાસપરિણયાવિ
લુકખફાસપરિણયાવિ સંઠાણઝો પરિમંડલસંઠાણપરિણયાવિ બહુસંઠાણપરિણયાવિ
તંસસેપાસપરિણયાવિ દબરુંપ્રદાંશુપદીલદાવિ જાદુજ્ઞસંશુદ્ધરિણયાવિર૦,

जे रसओ कसायरसपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणतावि नीलवण्णपरिणतावि लोहियवण्णपरिणतावि हालिद्वण्णपरिणयावि सुक्षिलवण्णपरिणयावि गंधओ सुब्लिंगंधपरिणयावि दुखिंगंधपरिणयावि फासओ कवचडफासपरिणयावि मजयफासपरिणयावि गुरुयफासपरिणयावि लहुयफासपरिणयावि सीतफासपरिणतावि उसिणफासपरिणयावि निखफासपरिणयावि लुक्खफासपरिणयावि संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणतावि वट्टसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि घउरंससंठाणपरिणयावि आयथसंठाणपरिणयाविर २०,

जे रसओ अंबिलरसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणयावि नीलवण्णपरिणयावि
लोहियवण्णपरिणयावि हालिहवण्णपरिणयावि सुकिलवण्णपरिणयावि गंधओ सुखिगंधपरिण-
यावि दुखिगंधपरिणयावि फासओ कवद्वफासपरिणयावि भड्यफासपरिणयावि गुरुयफा-
सपरिणयावि लहुयफासपरिणयावि बहुसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि घउत्ससंठाण-
परिणयावि आययसंठाणपरिणयावि २०,

जे रसओ महुर रस परिणया ते वण्ण औ काल वण्ण परिणया वि नील वण्ण परिणया वि तो हिय-
वण्ण परिणया वि हालिद वण्ण परिणया वि सुकिल वण्ण परिणया वि गंध औ सुबिंगंध परिणया वि
दुबिंगंध परिणया वि फास औ कक्खड़ फास परिणया वि भउय फास परिणया वि गुरुय फास परिणता वि
लहुय फास परिणता वि सीत फास परिणया वि उसिण फास परिणया वि निष्ठ फास परिणया वि लुक्ख-
फास परिणता वि संवण औ परिमंडल संठाण परिणता वि वड संठाण परिणता वि तंस संठाण परिणता वि
घुरंस संठाण परिणता वि आय य संठाण परिणया वि २०, १००।

जे फासतो कवचफासपरिणतावे वण्णओ कालवण्णपरिणतावि नीलवण्णपरिणतावि
लोहियवण्णपरिणयावि हालिद्वण्णपरिणतावि सुक्षिप्तवण्णपरिणतावि गंधजो सुल्भिगंध-
परिणयावि दुष्क्रिगंधपरिणतावि रसओ तित्वरसपरिणतावि कडुयरसपरिणतावि कसायरस-
परिणतावि अंबिलरसपरिणतावि महुररसपरिणतावि फासओ गुरुयफासपरिणतावि लहुय-
फासपरिणतावि सीतफासपरिणतावि उसिणफासपरिणतावि निखफासपरिणतावि लुक्खफास-
परिणतावि संठाणतो परिमेंडलसंठाणपरिणतावि वहुसंठाणपरिणतावि तंससंठाणपरिण- तावि
घुरंतंसंठाणपरिणतावि आयतसंठाणपरिणयावि २३,

जे फासओ मउयफासपरिणता ते व्यणओ कालव्यणपरिणतावि नीलव्यणपरिणतावि जोहियव्यणपरिणतावि हालिहव्यणपरिणयावि सुकिलव्यणपरिणयावि गंधओ सुब्विगंध-परिणतावि दुब्बिगंधपरिणतावि रसओतित्तरसपरिणतावि कदुयरसपरिणतावि कसायरसपरिणतावि आविलरसपरिणतावि महुररसपरिणतावि फासओ गुरुयफासपरिणयावि लहुयफासपरिणयावि सीतफासपरिणयावि उसिणफासपरिणयावि निछफासपरिणतावि लुक्खफासपरिणयावि नंगाणओ परिमंडलसंव्यपरिणयावि बहुसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि

चउरसंठाणपरिणयावि आयवसंठाणपरिणयावि २३,

जे फासओ गुरुयकासपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणातावि नीलवण्णपरिणतावि लौहियवण्णपरिणतावि हालिद्वयण्णपरिणतावि सुक्रिक्षवण्णपरिणतावि गन्धओ सुब्लिंगंधपरिण-
तावि दुब्लिंगंधपरिणतावि रसओ तित्तरसपरिणतावि कडुयरसपरिणतावि कसायपसपरिणतावि अंबिलरसपरिणतावि महुररसपरिणतावि फासओ कवचडफासपरिणतावि मउयासपरिणतावि सीयफासपरिणतावि उसिणफासपरिणतावि निखफासपपरिणतावि लुकखफासपरिणतावि संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणतावि बहुसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि चउरंससंठाणपरिणयावि आययसंठाणपरिणयावि २३,

जे फासओ लहुयकासपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणतावि नीलवण्णपरिणयावि लोहियवण्णपरिणयावि हालिद्वण्णपरिणतावि सुक्किल्लवण्णपरिणतावि गंधओ सुब्बिगंधपरिणयावि दुब्बिगंधपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणतावि कडुयरसपरिणतावि कसावरसपरिणतावि अंबिलपसपरिणतावि महुररसपरिणतावि फासओ कक्खडफासपरिणतावि मउयफासपरिणयावि सीयफासपरिणयावि उसिणफासपरिणयावि निख्फासपरिणतावि लुक्खफासपरिणतावि संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणतावि वट्टसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि चाहरसंठाणपरिणयावि आयवसंठाणपरिणयावि २३,

जे फासओ सीयफासपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणयावि नीलवण्णपरियावि लोहियवण्णपरिणयावि हालिद्वण्णपरिणतावि सुक्किळवण्णपरिणयावि गंधओ सुब्भिंगंधपरिणतावि दुभ्भिंगंधपरिणतावि रसओ तित्तरसपरिणयावि कडुयरसपरिणयावि कसायरसपरिणतावि अंबिलरसपरिणतावि महुररसपरिणतावि फासओ कक्खडफासपरिणयावि मउयफासपरिणयावि गुरुयफासपरिणतावि लहुयफासपरिणयावि निछफासपरिणतावि लुक्खफासपरिणयावि संठणओ परिमङ्गलसंठाणपरिणयावि वद्वसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि चउरंससंठाणपरिणयावि आयतसंठाणपरिणयावि २३,

जे फासओउसिणफासपरिणतातेवण्णओकालवण्णपरिणयावि नीलवण्णपरिणयावि
लोहियवण्णपरिणयावि हालिद्ववण्णपरिणयावि सुक्रिल्लवण्णपरिणयावि गंधओ सुब्लिंगंधपरिण-
याविदुब्लिंगंधपरिणयाविरसओतित्तरसपरिणयाविकद्युयरसपरिणयाविकसायरसपरिणयाविआं-
विलिरसपरिणयाविमहुररसपरिणयाविफासओकव्हडफासपरिणयाविमउयफासपरिणयावि�गु-
रुव्यफासपरिणयाविलहुयफासपरिणयाविनिख्फासपरिणयाविलुक्खफासपरिणयाविसंठाणओ
परिमंडलसंठाणपरिणयाविवहुसंठाणपरिणयावितंससंठाणपरिणयाविघरंससंठाणपरिणयाविआ-
यतसंठाणपरिणताविः २३,

जे फासओ निष्ठफासपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणतावि नीलवण्णपरिणतावि
सौहियवण्णपरिणयावि हालिद्वण्णपरिणयावि सुकिलवण्णपरिणयावि गंधओ सुब्बिगंधपरिण-
यावि दुब्बिगंधनपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणयावि कडुवरसपरिणयावि कसायरसपरिणयावि
अंषिलरसपरिणयावि भुहरतसपरिणयावि फासओ कवद्वफासपरिणयावि मउवफासपरिणयावि
गुरुयफासपरिणयावि लहुयफासपरिणयावि सीतफासपरिणतावि उसिणफासपरिणयावि संठा-

जजो परिमंडलसंठाणपरिणयावि वङ्गसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि धउरंस-
संठाणपरिणयावि आयथसंठाणपरिणयावि २३,

जे फासओ लुकखफासपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणतावि नीलवण्णपरिणयावि
लोहियवण्णपरिणयावि हालिदवण्णपरिणयावि सुक्षिलवण्णपरिणयावि गंधओ सुब्मिंगंधपरिण-
यावि दुब्मिंगंधपरिणयावि तितरसपरिणयावि कहुयरसपरिणयावि कसावरसपरिणयावि
अंबिलरसपरिणयावि महुररसपरिणयावि फासओ कक्खडफासपरिणयावि मउवफासपरिणयावि
गुरुयफासपरिणयावि लहुयफासपरिणयावि सीतफासपरिणयावि उसिणफासपरिणयावि
संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणयतावि बहुसंठाणपरिणयावि तंससंठाणपरिणयावि
चउससंठाणप० आययसंठाणप० २३, १८४।

जे संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणतावि नीलवण्ण-परिणयावि लोहियवण्णपरिणयावि हालिद्वण्णपरिणयावि सुकिळवण्णपरिणयावि गंधओ सुविरगंधपरिणयावि दुष्मिगंधपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणयावि कङ्गुयरसपरिणयावि कसायरसपरिणयावि अंबिलरसपरिणयावि महुररसपरिणयावि कासओ कक्खडफासपरिणयावि भउयफासपरिणयावि गुरुयफासपरिणयावि लहुयफासपरिणयावि सीयफासपरिणयावि उत्सिणफासपरिणयावि निहुफासपरिणयावि लुक्खफासपरिणयावि २०,

जे संठाणओ वहसंठाणपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणयावि नीलवण्णपरिण- यावि लोहियवण्णपरिणयावि हालिद्वचण्णपरिणयावि सुक्षिलवण्णपरिणयावि गंधओ सुविभगंधपरिणयावि दुष्मिगंधपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणतावि कडुयरसपरिणतावि कसायरसपरिणतावि अंबिरसपरिणयावि महुररसपरिणतावि फासओ कक्खडफासपरिणतावि मउद्यफासपरिणयावि गुरुयफासपरिणयावि लहुयफसपरिणयावि सीयफासपरिणयावि उत्सिणफासपरिणयावि निहुफासपरिणयावि लुक्खफासपरिणयावि २०,

जे संठाणओ तंसंठाणपरिणताते वण्णओ कालवण्णपरिणयावि नीलवण्णपरिणयावि लोहियवण्णपरिणयावि हालिद्वयण्णपरिणयावि सुक्षिलवण्णपरिणयावि गंधओ सुब्लिंगंध-परिणयावि दुभिंगंधपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणयावि कड्डुयरसपरिणयावि कसायरस-परिणयावि अंबिलरसपरिणयावि महुररसपरिणयावि फासओ कवचडफासपरिणयावि मउय-फासपरिणयावि गुरुयफासपरिणयावि लहुयफासपरिणयावि सीदफासपरिणयावि उसिणफास-परिणयावि निच्छफासपरिणयावि लक्खफासपरिणयावि २०,

जे संठाणओ दउरंससंठाणपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणतावि नीलवण्ण-परिणतावि लोहियवण्णपरिणतावि हालिहवण्णपरिणयावि सुळिलवण्णपरिणयावि गंधओ सुळिगंधमरिणयावि दुळिगंधपरिणयावि रसओ तित्तरसपरिणयावि कडुकरसपरिणयावि कसायरसपरिणयावि अंबिलरसपरिणयावमहुररसपरिणयावि फासओ कक्खफासपरिणतावि मउयफासपरिणतावि गुरुयफासपरिणतावि लहुयफासपरिणतावि सीयफासपरिणयावि उसिलफासपरिणयावि निखफासपरिणयावि लक्खफासपरिणयावी २०.

जे संवाणओ आयत संवाणपरिणता ते वण्णओ कालवण्णपरिणतावि नीलवण्णपरिण-

याविलोहियवण्णपरिणयाविहालिद्वण्णपरिणयाविसुक्लवण्णपरिणयाविगन्धओसुभिगन्ध-
परिणयाविदुभिगन्धपरिणयाविरसओतितरसपरिणताविकुयरसपरिणताविकसायरसपरिण-
ताविउंबिलरसपरिणयाविमहुररसपरिणयावेफ्रालजोकव्युडफास्तप्रणयाविभेद्यफास्तपरिण-
याविगुरुयफ्रासपरिणयाविलहुयफ्रासपरिणयाविसीयफ्रासपरिणयाविउसिणफ्रासपरिणयाविनिष्ठफ्रासपरिणयाविलुक्खफ्रासपरिणताविं२०, १००।

सेतं स्तविअजीवपञ्चवणा, सेतं अजीवपञ्चवणा ।

चू. ये स्कन्धा दयो 'वर्णतो' वर्णमाश्रित्य कालवर्णपरिणता अपि भवन्ति ते 'गंधतो'
गन्धमाश्रित्य सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, दुरभिगन्धपरिणता अपि, किमुक्तं भवति ? -
गन्धमधिकृत्य ते भाज्याः, केचित् सुरभिगन्धपरिणता भवन्ति केचिद्दुरभिगन्धपरिणताः, न तु
प्रतिनियतैकगन्धपरिणामपरिणता एवेति, एवं च रसतः स्पर्शतः संस्थानतश्च वाच्याः, तत्र द्वौ
गन्धी पश्च रसा अष्टी स्पर्शाः पश्च संस्थानानीति, एते च मीलिता विंशतिरिति कृष्णवर्णपरिणता
एतावतो भज्ञांलभन्ते २०, एवं नीलवर्णपरिणता अपि २०, लोहितवर्णपरिणता अपि २०,
हारिद्रवर्णपरिणता अपि २०, शुक्लवर्णपरिणता अपि २०, एवं पञ्चभिर्वर्णैर्लब्ध्यं शतम् १००।

गन्धमधिकृत्याह—‘ये गंधतो’ इत्यादि, ये ‘गन्धतो’ गन्धमधिकृत्य सुरभिगन्धपरिणाम-
परिणतास्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि नीलवर्णपरिणता अपि लोहितवर्णपरिणता अपि
हारिद्रवर्णपरिणता अपि शुक्लवर्णपरिणता अपि ५, एवं रसतः ५ स्पर्शतः ८ संस्थानतः ५, एते
च मीलितास्त्रयोविंशतिः २३ इति सुरभिगन्धपरिणतास्त्रयोविंशतिभज्ञांलभन्ते, एवं
दुरभिगन्धपरिणता अपि २३, ततो गन्धपदेन लब्ध्या भज्ञानां षट्घल्वारिशत् ४६।

रसमधिकृत्याह—ये ‘रसतो’ रसमधिकृत्य तिक्तरसपरिणतास्ते वर्णतः ५ गन्धतः २ स्पर्शतः
८ संस्थानतः ५ एते सर्वेऽप्येकत्र मीलिता विंशतिः इति तिक्तरसपरिणता विंशतिभज्ञांलभन्ते,
एवं कटुकरसपरिणताः २० कषायरसपरिणताः २० अम्लरपसरिणताः २० मधुररसपरिणताश्च
२०, एवं रसपञ्चटकसंयोगे लब्ध्यं भज्ञकानां शतम् १०० इत्यादि ।

स्पर्शमधिकृत्याह—‘जे फासतो कव्युडफासपरिणया’ इत्यादि, ये स्पर्शतः कर्कस्पर्श-
परिणतास्ते वर्णतः ५ गन्धतः २ रसतः ५ स्पर्शतः ६ प्रतिपक्षस्पर्शयोगाभावात् संस्थानतः ५,
एते सर्वेऽप्येकत्र मीलितास्त्रयोविंशतिः २३, एतावतो भज्ञान् कर्कशस्पर्शपरिणता लभन्ते २३,
एतावत एव मृदुस्पर्शपरिणताः २३ गुरुस्पर्शपरिणताः २३ लघुस्पर्शपरिणताः २३ शीतस्पर्श-
परिणताः २३ उष्णस्पर्शपरिणताः २३ स्निग्धस्पर्शपरिणताः २३ रुक्षस्पर्शपरिणताः २३, एतेषा-
मेकत्र मीलने जातं भज्ञकानां चतुरशीत्यधिकं शतं १८४ इत्यादि ।

संस्थानमधिकृत्याह—‘जे सण्ठाणओपरिमण्डलसण्ठाणपरिणया’ इत्यादि, ये संस्थानतष्ठः
परिमण्डलसंस्थानपरिणतास्ते वर्णतः ५ गन्धतः २ रसतः ५ स्पर्शतः ८ एते सर्वेऽप्येकत्र मीलिता-
विंशतिः २० एतावतो भज्ञान् परिमण्डलसंस्थानपरिणता लभन्ते, एवं वृत्तसंस्थानपरिणताः २०
अस्त्रसंस्थानपरिणताः २० चतुरझसंस्थानपरिणताः २० जायतसंस्थानपरिणताः २०, अमीषां
चैकत्र मीलने लब्ध्यं भज्ञकानां शतम्, एतेषां च वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानानां सकलभज्ञसङ्कलने
जातानि पश्च शतानि त्रिंशदधिकानि ४३० । इह यथापि वादरेषु स्कन्धेषु पञ्चापि वर्णा द्वावपि

गन्धीपञ्चापि रसाः प्राप्यन्ते, ततोऽवधिकृतवर्णादिव्यतिरेकेण शेषवर्णादिभिरपि भङ्गाः सम्भवन्ति, तथापि तेष्वेव बादोरेसु स्कन्धेषु ये व्यवहारतः केवलकृष्णवर्णाद्युपेता अपान्तरालस्कन्धा चथा देहस्कन्ध एव लोचनस्कन्धः कृष्णस्तदन्तर्गत एव कथिष्योहितोऽन्यस्तदन्तर्गत एव शुक्ल इत्यादि ते इह विवक्ष्यन्ते, तेषां चान्यद्वर्णान्तरादि न सम्भवति,

स्पर्शचित्तायां त्ववधिकृतस्पर्शं प्रति प्रतिपक्षव्यतिरेकेणान्ये स्पर्शा लोकेऽप्यविरोधिनो ध्ययन्ते ततो यथोक्तैव भङ्गसङ्ख्या, साऽपि च परिस्थून्यायमङ्गीकृत्याभिहिता, अन्यथा प्रत्येकमप्येषां तारतम्येनानन्तत्वादनन्ता भङ्गाः संभवन्ति, एतेषां च वर्णादिपरिणामानां जघन्यतोऽवस्थानमेकं समयमुल्कर्षतोऽसङ्घयेयं कालम्, सभ्रत्युपसंहारमाह 'सेत्तं रुद्धिअजीवपञ्चवणा, सेत्तं अजीवपञ्चवणा' रौष्टा रुप्यजीवप्रज्ञापना, रौषाऽजीवप्रज्ञापना ॥

साम्रातं जीवप्रज्ञापनामभिधित्युस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रं चा (अमा) ह-

मू. (१४) से किं तं जीवपञ्चवणा ?, २ दुविहा पञ्चता, तंजहा—संसारमावण्णजीवपञ्चवणा य असंसारसमावण्णजीवपञ्चवणा य

बृ. अथ का सा जीवप्रज्ञापना ?, सूरिराह—जीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञाता, तद्यथा—संसारसमाप्तजीवप्रज्ञापना चासंसारसमाप्तजीवप्रज्ञापना च, तत्र संसरणं संसारो—नारकतिर्यग-नरामरभवानुभवलक्षणस्तं सम्यग्—एकीभावेनापन्नाः संसारसमापन्नाः, संसारवर्त्तिन इत्यर्थः, ते च ते जीवाश्च तेषां प्रज्ञापना संसारसमाप्तजीवप्रज्ञापना,

न संसारोऽसंसारो—भौद्धत्वं समाप्ता असंसारसमाप्ता उुक्ता इत्यर्थः, ते च ते जीवाश्च तेषां प्रज्ञापनाऽसंसारसमाप्तजीवप्रज्ञापना, चशब्दी प्राप्यत् । तत्रात्पवक्तव्यत्वाब्धिमतोऽसंसारसमाप्तजीवप्रज्ञापनाभिधित्युस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (१५) से किं तं असंसारसमावण्णजीवपञ्चवणा ?, असंसारसमावण्णजीवपञ्चवणा दुविहा पञ्चता, तंजहा—अनन्तरसिद्धुअसंसारसमावन्नजीवपञ्चवणा य परम्परसिद्धु-असंसारसमावन्नजीवपञ्चवणा य ।

बृ. अथ का सा असंसारसमाप्तजीवप्रज्ञापना ?, सूरिराह—असंसारसमाप्तजीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञाता, तद्यथा—अनन्तरसिद्धासंसारसमाप्तजीवप्रज्ञापनाच परम्परसिद्धासंसारसमाप्तजीवप्रज्ञापना च, तत्र न विद्यते ऽन्तरं-व्यवधानमर्थात्समयेन येषां ते ऽनन्तरात्सेच ते सिद्धाधानन्तरसिद्धाः, सिद्धत्वप्रथमसमये वर्तमाना इत्यर्थः, ते च ते ऽसंसारसमाप्तजीवाश्चानन्तरसिद्धासंसारसमाप्तजीवात्सेषां प्रज्ञापनाऽनन्तरसिद्धाऽसंसारसमाप्तजीवप्रज्ञापना, चशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः, तथा विवक्षिते प्रथमे समये यःसिद्धस्तस्य यो द्वितीयसमयसिद्धः स परस्तस्यापि वस्तुतीय- समयसिद्धः स परः, एवमन्येऽपि वाच्याः, परे च परे चेति वीप्तायां 'पृष्ठोदरादय' इति परम्परशब्द-निष्पत्तिः, परम्पराश्च ते सिद्धाश्च परम्परसिद्धाः विवक्षितसिद्धस्य प्रथमसमयात् प्राग् द्वितीयादिषु समयेष्वनन्तामतीताद्वां यावद्वर्तमाना इति भावः, ते च ते ऽसंसारसमाप्ताश्च परम्परसिद्धा- संसारसमाप्तास्ते च ते जीवाश्च तेषां प्रज्ञापना परम्परसिद्धासंसारसमाप्तजीवप्रज्ञापना, अत्रापि चशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः ॥

मू. (१६) से किं तं अनन्तरसिद्धुअसंसारसमावण्णजीवपञ्चवणा ?, अनन्तरसिद्धुअ-

संसारसमावन्नजीवपन्नबणा पन्नरसविहा पन्नता, तंजहा—

तित्यसिद्धा अतित्यसिद्धा तित्यगरसिद्धा अतित्यगरसिद्धा सयंबुद्धसिद्धा पत्तेयबुद्धसिद्धा बुद्धबोहियसिद्धा इत्थीलिङ्गसिद्धा पुरिसलिङ्गसिद्धा नपुंसकलिङ्गसिद्धा सलिङ्गसिद्धा अन्नलिङ्गसिद्धा गिहिलिङ्गसिद्धा एगसिद्धा अनेगसिद्धा ।

बृ. ‘से किंतं’मित्यादि, अथ का सा अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञत्रापना ?, सूरियाह—अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना पञ्चदशविधाप्रज्ञस्ता, अनन्तरसिद्धानामुपाधिभेदतः पञ्चदशविधत्वात्, तदेव पञ्चदशविधत्वं तेषामाह—‘तंजहे’त्यादि, ‘तथथे’ति पञ्चदशभेदोपदर्शनसूचकं, तीर्थसिद्धाः तीर्थते संसारसाग्रोऽनेनेति तीर्थ—यथावस्थितसकलजीवाजीवादिपदार्थसार्थप्रलपकं परमगुरुप्रणीतं प्रवचनम्, तद्य निराधारं न भवति इति सङ्घः प्रथमगणधरो वा वैदितव्यः, उक्तं च—‘तित्यं भंते ! तित्यं तित्यकरे तित्यं ? गो० अरिहा ताव नियम तित्यकरे, तित्यं पुन चालव्यष्टिं समणसङ्घो पढमगणहरो वे’ति, तस्मिन्ब्रुत्पत्रे ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः, तथा तीर्थस्थाभावोऽतीर्थ, तीर्थस्थाभावश्चानुत्थावोऽपान्तराले व्यवच्छेदो वा तस्मिन् ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः, तत्र तीर्थस्यानुत्थादेसिद्धामरुदेवीप्रभृतयः, न हि महदेव्यादिसिद्धिगमनकाले तीर्थमुलत्रभासीत्, तथा तीर्थस्य व्यवच्छेदः सुविधिस्वाम्याधपान्तरेलेषु तत्र ये जातिस्मरणादिनाऽपवर्पमार्गमवाप्य सिद्धास्ते तीर्थव्यवच्छेदसिद्धाः २,

तथा तीर्थकराः सन्तो ये सिद्धास्ते तीर्थकरसिद्धाः ३ सामान्यकेवलिनःसन्तो ये सिद्धास्ते तीर्थकरसिद्धाः ४ तथा स्वयंबुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्वयम्बुद्धसिद्धाः ५, प्रत्येकबुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते प्रत्येकबुद्धसिद्धाः ६, अथ स्वयम्बुद्धप्रत्येकबुद्धानांकः प्रतिविशेषः ?, उच्यते, बोध्युपधिश्रुतलिङ्गकृतो विशेषः, तथाहि—स्वयम्बुद्धा बाह्यप्रत्ययमन्तरेणैव बुध्यन्ते, स्वयमेव—बाह्यप्रत्ययमन्तरेणैव निजजातिस्मरणादिना बुद्धाः स्वयम्बुद्धा इति व्युत्पत्तेः, ते च द्विधा—तीर्थकरास्तीर्थकरव्यतिरिक्ताश्च, इह तीर्थकर-व्यतिरिक्तैरधिकारः, आह च नन्दध्ययनचूर्णिकृत्—ते दुविहा संपबुद्धा—तित्ययरा तित्ययरवइरिताय, इह वद्दरित्तेहि अहिगारो इति ।

प्रत्येकबुद्धास्तु बाह्यप्रत्ययमपेक्ष्य, प्रत्येकं—बाह्यं वृषभादिकं कारणभिसमीक्ष्य बुद्धाः प्रत्येकबुद्धा इति व्युत्पत्तेः, तथा च श्रूयते—बाह्यप्रत्ययसापेक्षाकरकण्डवादीनां बोधिः, बहिःप्रत्ययमपेक्ष्य च ते बुद्धाः सन्तो नियमतः प्रत्येकमेव विहरन्ति, न गच्छवासिन इव संहताः, आह च नन्दध्ययनचूर्णिकृत्—पत्तेयं—बाह्यं वृषभादिकं कारणभिसमीक्ष्य बुद्धाः, बहिष्प्रत्ययं प्रति बुद्धानां च पत्तेयं नियमा विहारो जस्ता तस्मा य ते पत्तेयबुद्धा’ इति, स्वयम्बुद्धानामुपधिर्द्वादशविध एव पात्रादिकः, प्रत्येकबुद्धानां तु द्विधा—जघन्यतस्तथोल्कर्पतश्च, तत्र जघन्यतो द्विविधः, उल्कर्पतो नवविधः प्रावरणवर्जः, उक्तं च—

“पत्तेयबुद्धाणं जहन्नेण दुविहो उक्तोसेण नवविहो नियमा पाउरणवज्ञो भवइ” इति, तथा स्वयम्बुद्धानां पूर्वाधीतं श्रुतं भवति वा न वा, यदि भवति ततो लिङ्गदेवता वा प्रयच्छति गुहसंश्रिधी वा गत्वा प्रतिपद्यते, यदि च एकाकिविचरणसमर्थः इच्छा वा तस्य तथारूपा जायते तत एकाकी विहरति, अन्यथा गच्छवासेऽवतिष्ठते, अथ पूर्वाधीतं श्रुतं तस्य न भवति तर्हि नियमावगुहसंश्रिधी गत्वा लिङ्गं प्रतिपद्यते गच्छं चावश्यं न मुश्चति, तथा चोक्तम्—

‘पुव्वाहीयं सुयं से हवइ वा न वा, जइ से नस्ति तो लिङ्गं नियमा गुरुसन्निहे पडिवज्ञइ गच्छेय विहरइति, अह पुव्वाधीयसमयसम्बोऽस्ति तो से लिङ्गं देवया पडियच्छइ गुरुसन्निहे वा पडिवज्ञइ, जइ य एगविहारविहरणसमत्यो इच्छा वा से तो एको चेव विहरइ, अन्यथा गच्छे विहरइ’ ति प्रत्येकबुद्धानां तु पूर्वाधीतं श्रुतं नियमतो भवति, तस्य जघन्यत एकादशाङ्गानि, उल्कर्षतः किञ्चित्त्रूनानि दशपूर्वाणि, तथा लिङ्गं तस्मै देवता प्रयच्छति लिङ्गरहितो वा कदाचिद्भवति, तथा चोक्तम्—‘पत्तेयबुद्धाणं पुव्वाहीयं सुयं नियमा हवइ, जहत्रेण इकारस अङ्गा, उक्तोसेपं भिन्नदसपुच्चा, लिङ्गं च सेदेवया पवच्छइ, लिङ्गावज्ञिओ वा भवइ, जओ भणियं—रूपं पत्तेयबुद्धा’ इति ।

तथा बुद्धा—आचार्यास्तैर्वैधिताः सन्तो ये सिद्धास्ते बुद्धबोधितसिद्धाः । एते च सर्वेऽपि केचित्स्त्रीलिङ्गसिद्धाः, स्त्रिया लिङ्गं स्त्रीलिङ्गं, स्त्रीत्वस्योपलक्षणमित्यर्थः, तस्मत्रिधा, तथथा—वैदेः—शरीरनिर्वृतिर्नेपथ्यं च, तत्रेह शरीरनिर्वृत्या प्रयोजनम्, न वैदनेपथ्याभ्यां, वैदेसाति सिद्धत्वाभावात्, नेपथ्यस्य चाप्रभाणत्वात्, आह च नन्दाध्ययनचूर्णिकृत्—‘इत्यीए लिङ्गं इत्यिलिङ्गं, इत्यीए उवलक्षणंति वुतं भवइ, तं च तिविहं—वैदो सरीरनिवित्ती नेवत्यं च, इह ससीरनिवृत्तीए अहिगारो, न देयनेवत्थेहिं’ ति । ततस्तस्मिन् स्त्रीलिङ्गे वर्तमानाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्त्रीलिङ्गसिद्धाः, एतेन यदाहुरा- शास्वराः—‘न स्त्रीणां निर्वाणं’ मिति, तदपास्तं द्रष्टव्यं, स्त्रीनिर्वाणस्य साक्षादनेन सूक्ष्मेणाभिधानात्, तत्रतिषेयस्य युत्या अनुपपत्रत्वात्, तथाहि—मुक्तिपथो ज्ञानदर्शनिचारित्राणि ‘सम्यग्दर्शन- ज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गं’ इति वचनात्, सम्यग्दर्शनादीनि च पुरुषाणामिद्य स्त्रीजामप्यदिक्षानि, न प्राप्ति—इत्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थमभिरोचयमानाः,

जानते च षडावश्यककालिकोक्तालिकादिभेदमित्रं श्रुतं, परिपालयन्ति सप्तदशप्रकारम- कलङ्कं संयर्पं, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धरं द्रव्यचर्यं, तथन्ते च तपांसि मासक्षणादीनि, ततः कथमिव न तासां मोक्षसम्बवनः ? , स्यादेतत्—अस्ति स्त्रीणां सम्यग्दर्शनं ज्ञानं वा, न पुनश्चारित्रं, संयमाभावात्, तथाहि—स्त्रीणामवश्यं वस्त्रपरिनभोगेन भवितव्यमन्यथा विवृताङ्गवस्तास्ति- र्यक्षिय इव पुरुषाणामभिभवनीया भवेयुः, लोके च गर्होपजायते, ततोऽवश्यं ताभिर्वस्त्रं परिभोक्त- व्यं, वस्त्रपरिभोगेच सपरिग्रहता, सपरिग्रहत्ये च संयमाभाव इति, तदसमीचीनम्, सम्यक्षसिद्धान्ता- परिज्ञानात्, परिग्रहो हि परमार्थतो मूर्खाऽभिधीयते, ‘मुच्छा परिग्रहो वुत्तो’ इतिवचनात्, तथाहि— मूर्खरहितो भरतश्चक्वर्ती सान्तः पुरोऽप्यादर्शकगृहेऽवतिष्ठमानो निष्परिग्रहो गीयते, अन्यथा केवलोत्पादासम्भवात्, अपि च—यदि मूर्खाया अभावेऽपि वस्त्रसंसर्गमात्रं परिग्रहो भवेत् ततो जिनकल्पं प्रतिपत्रस्य कस्यचित्साधोस्तुषारकणानुषक्ते प्रपतति शीते केनाप्यविष्फौपनिपातमध्य शीतमिति विभाव्य धर्मार्थिना शिरसि वस्त्रे प्रक्षिप्ते तस्य सपरिग्रहता भवेत्,

न दैतदिष्टं, तस्मान्न वस्त्रसंसर्गमात्रं परिग्रहः, किन्तु मूर्खं, सा च स्त्रीणां वस्त्रादिषु न विद्यते, धर्मोपकरणमात्रतया तस्योपादानात्, न खलु ता वस्त्रमन्तरेणात्मानं रक्षयितुपीशते, नापि शीतकालादिषु व्यग्रदशायां स्वाध्यायादिकं कर्तुं, ततो दीर्घतरसंयमपरिपालनाय यतनया वस्त्रं परिभुजाना न ताः परिग्रहवत्यः, अथोच्येत—सम्भवति नाम स्त्रीणामपि सम्यग्दर्शनादिकं त्रयव्यं, परं न तत् सम्भवमात्रेण मुक्तिपदप्राप्तकं भवति, किन्तु प्रकर्षप्राप्तम्, अन्यथा दीक्षानन्तरमेव सर्वेषामप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिप्रसक्तिः, सम्यग्दर्शनादिरलत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणामसम्भवी, ततो

न निर्वाणमिति, तदप्ययुक्तम्, स्त्रीषु रलत्रयप्रकर्षसम्भवे ग्राहकप्रमाणस्याभावात्, न खलु सकलदेशकालव्याप्तया स्त्रीषु रलत्रयप्रकर्षसम्भवग्राहकं प्रमाणं विजाभ्यते, देशकालविप्रकृष्टेषु प्रत्यक्षस्याप्रवृत्ते, तदप्रवृत्तीचानुमानस्याप्यसम्भवात्, नापि तासु रलत्रयप्रकर्षसम्भवप्रतिपादकः कोऽप्यागमो विघ्नते, प्रत्युतं सम्भवप्रतिपादकः स्थाने स्थानेऽस्ति, यथेदमेव प्रस्तुतं सूत्रं, ततो न तासां रलत्रयप्रकर्षसम्भवः, अथमन्येथाः—स्वभावत एवातपेनेव छाया विरुद्धते स्त्रीत्वेन सह रलत्रयप्रकर्षः, ततस्तदसम्भवोऽनुभीयते, तदयुक्तमुक्तं, युक्तिविरोधात्,—

तथाहि—रलत्रयप्रकर्षः स उच्चते यतोऽनन्तरं मुक्तिपदप्राप्तिः, स चायोग्यवस्थाचरम्— समयभावी, अयोग्यवस्था चास्मादशामप्रत्यक्षा, ततः कथं विरोधगतिः ?, न हि अदैन सह विरोधःप्रतिपत्तुंशक्यते, मा प्राप्तयुलुषेष्वपि प्रसङ्गः, ननु जगति सर्वोल्कृष्टपदप्राप्तिः सर्वोल्कृष्टेनाध्यवसायेनावाप्यते, नान्यथा, एतद्योभ्योरप्यावयोरागमप्रामाण्यवलतः सिद्धं,

सर्वोल्कृष्टे च द्वे पदे—सर्वोल्कृष्टदुःखस्थानं सर्वोल्कृष्टसुखस्थानं च, तत्र सर्वोल्कृष्टदुःखस्थानं सप्तमनरकपृथ्वी, अतः परं परमदुःखस्थानस्याभावात्, सर्वोल्कृष्टसुखस्थानं तु निःश्रेयसं, तत्र स्त्रीणां सप्तमनरकपृथिवीगमनमागमे निषिद्धं, निषेधस्य च कारणं तदगमनयोग्यतयाविध—सर्वोल्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः, ततः सप्तमपृथिवीगमनवत्त्वाभावात्, सम्भूर्छिमादिवत्, अपि च—यासां वादलव्यविकुर्वणत्वादिलब्धी पूर्वगतश्रुताधिगती च न सामर्थ्यमति तासां मोक्षगमन—सामर्थ्यमित्यतिदुःश्रद्धेयं,

तदेतदयुक्तं, यतो यदि नाम स्त्रीणां सप्तमनरकपृथिवीगमनं प्रति सर्वोल्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः, तत एतावताकथमवसीयते—निःश्रेयसमप्रतिपत्तिं तासां सर्वोल्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावोन हि यो भूमिकर्षणादिकं कर्मकर्तुं न शक्नोति स शक्वनोतीति प्रत्येतुं शक्यम्, प्रत्यक्षविरोधात्, अथ सम्भूर्छिमादिषुमयत्रापि सर्वोल्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावोऽहं ततोऽन्नाप्यवसीयते, ननु यदि तत्र इष्टस्तर्हि कथमन्नाप्यवसीयते ?

न खलु बहिव्याप्तिमात्रेण हेतुर्गमको भवति, किञ्चन्तर्व्याप्तया, अन्तव्याप्तिश्च प्रतिबन्धवलेन, न चात्र प्रतिबन्धो विद्यते, न खलु सप्तमपृथिवीगमनं निर्वाणगमनस्य कारणं, नापि सप्तमपृथिवीगमनविनाभाविनिर्वाणगमनं, घरपशरीरिणां सप्तमपृथिवीगमनमन्तरेणैव निर्वाणगमनभावात्, न च प्रतिबन्धमन्तरेणैकस्याभावेऽन्यस्यावश्यमभावः, मा प्राप्तत् यस्य तस्य वा कस्यविदभावे सर्वस्याभावप्रसङ्गः, यद्येवं तर्हि कथं सम्भूर्छिमादिषु निर्वाणगमनाभाव इति ?, उच्चते, तथाभवस्वाभाव्यात्, तथाहि—

ते सम्भूर्छिमादयो भवस्वभावत एव न सम्बद्धनादिकं यथावद्यतिपत्तुं शक्यन्ते, ततो न तेषांनिर्वाणसम्भवः, स्त्रियस्तु प्रापुकतप्रकारेण यथावत्सम्यादर्शनादिरलत्रयसम्यद्योग्याः, ततस्तासां न निर्वाणगमनाभावः, अपि च—भुजपरिसर्पा द्वितीयामेव पृथिवीं यावद्गच्छन्ति न परतः परपृथिवीगमनहेतुतथारूपमनोवीर्यपरिणत्यभावात्, तृतीयां यावत्तक्षिणशतुर्थीं चतुर्थ्यदा पञ्चमीमुरगाः, अथ च सर्वोऽप्युध्यमुल्कर्षतः सहस्रारं यावद्गच्छन्ति, तत्राधोगतिविषये मनोवीर्यपरिणतिवैषम्यदर्शनादूर्ध्वगतावपि च तदैषम्यम्, आह च—

॥ १ ॥   “विषयपगतयोऽप्यधस्तादुपरिष्ठातुल्यमासहस्राम्।

गच्छन्ति च तिर्यक्षस्तदधोगत्युनताऽहेतुः ॥”

तथा च सति सिद्धं स्त्रीपुंसनामधोगतिवैषम्येऽपि निर्वाणं समं, यदप्युक्तम्—‘अपि च यासां वादलब्धावित्यादि’ तदप्यश्लीलं, वादविकुर्वणत्वादिलब्धिविरहेऽपि विशिष्टपूर्वगतश्रुताभावेऽपि माषतुषादीनां निःश्रेयससम्पदधिगमश्रवणात्, आह च—

॥ १ ॥   “वादविकुर्वणत्वादिलब्धिविरहे श्रुते कनीयसि च ।

जिनकल्पमनः पर्यवविरहेऽपि न सिद्धिविरहोऽस्ति ॥”

अपि च—यदि वादादिलब्ध्यभाववशिःश्रेयसाभावोऽपि स्त्रीणामभविष्यत् ततस्तथैव सिद्धास्ते प्रत्यपादीयेष्यतु, यथा जन्म्बूयुगादारात् केवलज्ञानाभावो, न च प्रतिपाद्यते क्वपि स्त्रीणां निधाणाभावइति, तस्मादुपपद्यते स्त्रीणां निर्वाणमिति कृतं प्रसङ्गेन । तथा पुंलिङ्गे—शरीर-निर्वृतिस्त्रपे व्यवस्थिताः सन्तो ये सिद्धास्ते पुंलिङ्गसिद्धाः, एवं नपुंसकलिङ्गसिद्धाः, तथा स्वलिङ्गे—रजोहरणादिस्त्रपे व्यवस्थिताः सन्तो ये सिद्धास्ते स्वलिङ्गसिद्धाः, तथाऽन्यलिङ्गे—परिव्राजकादिसम्बाधेनिवल्कलकाषायादिस्त्रपे द्रव्यलिङ्गे व्यवस्थिताः सन्तो ये सिद्धास्ते ऽन्यलिङ्गसिद्धाः, गृहिलिङ्गे सिद्धाः गृहिलिङ्गसिद्धाः मरुदेवीग्रभृतयः, तथैकसिद्धा एकस्मिन् २ समये एका एव सन्तः सिद्धा एकसिद्धाः, ‘अनेगसिद्धा’ इति एकस्मिन् समयेऽनेकसिद्धाः, अनेकेचैकस्मिन्समये सिद्धन्त उल्कर्षतोऽष्टोतरशतसङ्ख्या वेदितव्याः, यस्मादुक्तम्—

॥ १ ॥   “बत्तीसा अड्याला सद्वी वावत्तरी च दोऽख्या ।

चुलसीई छन्नउड्ड उ दुरहियमद्गुत्तरसयं च ॥” .

अस्या विनेयजनानुग्रहायव्याख्या—आष्टी समयान् यावत्तिरन्तरमेकादयो द्वात्रिंशत्पर्यन्ताः सिद्धन्तः प्राप्यन्ते, किमुक्तं भवति?—प्रथमे समये जघन्यत एको द्वी वोल्कर्षतो द्वात्रिंशत्सिद्धन्तः प्राप्यन्ते, द्वितीयेऽपि समये जघन्यत एको द्वी वोल्कर्षतो द्वात्रिंशत्, एवं यावदष्टमेऽपि समये जघन्यत एको द्वी वोल्कर्षतो द्वात्रिंशत्, ततः परमवश्यमन्तरं, तथा त्रयस्तिशदादयोऽष्टव्यत्यारिंशत्पर्यन्ता निरन्तरं सिद्धन्तः सप्त समयान् यावद्याप्यन्ते, परतो नियमादन्तरं, तथा एकोनपञ्चाशदादयः पष्टिपर्यन्ता निरन्तरं सिद्धन्त उल्कर्षतः षट् समयान् यावदवाप्यन्ते परतोऽवश्यमन्तरं, तथैकषष्ठ्यादयो द्विसप्ततिपर्यन्ता निरन्तरं सिद्धन्त उल्कर्षत शतुरः समयान् यावत्तत ऊर्ध्वमन्तरं, तथा पञ्चाशीत्यादयः षन्नवतिपर्यन्ता निरन्तरं सिद्धन्त उल्कर्षत शतुरः समयान् यावत्परतो नियमादन्तरं, तथा सप्तनवत्यादयोऽद्युतरशतपर्यन्ता निरन्तरं सिद्धन्त उल्कर्षतो द्वी सप्तयी परतोऽवश्यमन्तरं, तथा त्र्यतरशतादयोऽष्टोतरशतपर्यन्ताः सिद्धन्तो नियमादेकमेव समयं यावदवाप्यन्ते, त द्वित्रादिसमयान्, तदेवमेकस्मिन् समये उल्कर्षतोऽष्टोतरशतसङ्ख्याः सिद्धन्तः प्राप्यन्ते इत्यनेकसिद्धा उल्कर्षतोऽष्टोतरशतप्रमाणा वेदितव्याः ।

आह—तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धरूपभेदद्वय एव शेषभेदा अन्तर्भवन्ति तत्किमर्थं शेषभेदोपादानम्?, उच्यते, सत्यमन्तर्भवन्ति परं न तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धरूपभेदद्वयोपादानमात्राच्छेषभेदपरिज्ञानं भवति, विशेषपरिज्ञानार्थं च एष शास्त्रारभ्यप्रयास इति शेषभेदो पादानम्,

उपसंहारमाह—‘सेत्तमि’त्यादि, सैषा अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ॥

मू. (१७) से किंतं परम्परसिद्धासंसारसमावण्णजीवपन्नवणा? , २ अनेगविहापन्ता, तंजहा—अपदभस्मयसिद्धादुसमयसिद्धातिसमयसिद्धाचउसमयसिद्धाजावसद्भिजसमयसिद्धा असद्भिजसमयसिद्धाउनन्तसमयसिद्धा, सेतं परम्परसिद्धासंसारसमावण्णजीवपन्नवणा, सेतं असंसारसमावण्णजीवपन्नवणा ।

बृ. अथ का सापरम्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना? , सूरिराह—परम्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनाऽनकेविधाप्रज्ञापा, परम्परसिद्धानामनेकविधत्वात्, तदेवानेकविधत्वमाह—‘तंजहे’त्यादि, ‘तद्यथे’त्यनेकविधत्वोपदशनि, ‘अप्रथमसमयसिद्धा’ इति, न प्रथमसमयसिद्धा अप्रथमसमयसिद्धाः—परम्परसिद्धविशेषणप्रथमसमयचर्त्तिः, रिष्ट्व्यसमयाद्वितीयसमवर्तिन इत्यर्थः, त्यादिषुतु समयेषु द्वितीयसमयसिद्धादयुत्त्वात्ते, यद्वा सामान्यतः प्रथमप्रथमसमयसिद्धा इत्युक्तं, तत एतद्विशेषतो व्याचेते—

द्विसमयसिद्धास्त्रिसमयसिद्धाश्चतुःसमयसिद्धाइत्यादियावच्छब्दकरणात् पञ्चमसमयसिद्धादयः परिगृह्यन्ते । ‘सेत’ भित्यादि निगमनद्वयं सुगमं, तदेवमुक्ता असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ॥ सम्प्रतिसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनामभिधित्सुस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (१८) से किंतं संसारसमावण्णजीवपन्नवणा? , संसारसमावण्णजीवपन्नवणा पंचविहापन्ता, तंजहा—एगेदियसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा बेद्विदियसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा तेऽद्विदियसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा चउत्तरिदियसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा पंचिंदियसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा ।

बृ. अथ का सा संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना? , सूरिराह—संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनपञ्चविधाप्रज्ञापा, तद्यथा—एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनेत्यादि, तत्रैकं स्पर्शनलक्षणमिन्द्रियेषां ते एकेन्द्रियाः—पृथिव्युचुतेजोवायुवनस्पतयो वस्थमाणस्वरूपात्ते च ते संसारसमापन्नजीवाश्च तेषां प्रज्ञापना एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना, एवं सर्वपदेष्वक्षरघटना कार्या, नवरं द्वेष्व स्पर्शनरसनालक्षणे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः शङ्खशुक्तिकादयः, त्रीणि—स्पर्शनरसनाग्राणलक्षणानीन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः—दूकामल्कुणादयः, चत्वारि स्पर्शनरसनाग्राणचक्षुर्लक्षणानीन्द्रियाणि येषां ते चतुरन्द्रियाः—दंशमशकादयः, पञ्च स्पर्शनरसनाग्राणदक्षुःशोत्रलक्षणानीन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः—मत्यमकरमनुजादयः ।

अमीषां चैकादिसङ्कृयानाभिन्द्रियाणां स्पर्शनादीनामसंब्ववहारराशेतारम्प्य प्रायोऽनेनैव क्रमेण लाभ इति सम्प्रत्यवार्थमित्यं क्रमेषौकेन्द्रियाद्युपन्यासः ।

इन्द्रियाणि च द्विधा, तद्यथा—द्रव्येन्द्रियाणि भावेन्द्रियाणि च, तत्र द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्युपकरणरूपाणि, तानि च सविस्तरं नन्दाध्यनटीकाद्यां च्याड्यातानीति न भूयो व्याड्यायन्ते भावेन्द्रियाणि क्षयोपशमोपयोगरूपाणि, तानि चानियतानि, एकेन्द्रियाणामपि क्षयोपशमोपयोगरूपभावेन्द्रियपञ्चकसम्बवात्, केषाद्वितत्तलक्लदर्शनात्, तद्याहि—बकुलादयो भत्तकामिनीगीताध्वनिश्रवणसविलासकटाक्षनिरीक्षणमुखक्षिमयुरागण्डूषगन्धाग्राणरसास्वादस्तनाद्यवयवस्पर्शनितप्रमोदभावेनाकालक्षेषुपलभ्यन्ते पुष्टफलानि प्रयच्छन्तः, उक्तं च—

॥ १ ॥   “जं किर बउलाईणं दीसड़ सेसिंदिओवलभोऽवि ।

तेणऽस्मि तदावरणक्खो वसमसम्बद्धो तेसि ॥”

ततो न मादेन्द्रियाणि लौकिकव्यवहारपथावतीर्णेन्द्रियादिव्यपदेशनिवन्धनं, किन्तु द्रव्येन्द्रियाणि, तथाहि—येषामेकं बाह्यं द्रव्येन्द्रियं स्पर्शनलक्षणमस्ति ते एकेन्द्रियाः येषां द्वे ते द्वीन्द्रियाः एवं यावद्येषां पश्च ते पञ्चेन्द्रियाः, आह च—

॥ १ ॥ “पंचंदिओवि बउलो नरोब्ब सव्वविसयोवलभ्भाओ ।

तहवि न भन्तइ पंचंदिओसि बज्जंदियाभावा ॥”

मू. (१९) से किंतं एगेदियसंसारसमावण्णजीवपन्तवणा ?, एगेदियसंसारसमावण्ण-जीवपन्तवणा पंचविहा पन्तता, तंजहा—पुढविकाइया आउकाइया तेउकाइया वाउकाइया वणस्सइकाइया ।

बृ. अथ का सा एकेन्द्रियसंसारसमाप्तजीवप्रश्नापना ?, सूरिराह—एकेन्द्रियसंसार-समाप्तजीवप्रश्नापना पञ्चविधा प्रज्ञासा, एकेन्द्रियाणां पश्चविधत्वात्, तदेव पश्चविधत्वमाह—‘तंजहे’त्वादि, पृथिवी—काठिन्यादिलक्षणाप्रतीतासैव कायः—शरीरं येषां ते पृथिवीकायाः पृथिवी-काया एव पृथिवीकायिकाः, स्वार्थे इकप्रत्ययः, आपो—द्रवास्ताश्च प्रतीता एव ताःकायः—शरीरं येषां तेऽप्कायाः अप्काया एवाकायिकाः, तेजो—वहिः तदेव कायः—शरीरं येषां ते तेजस्काया तेजस्कापा एव तेजस्कायिकाः, वायुः—पवनः स एव कायो येषां ते वायुकायाः वायुकाया एव वायुकायिकाः, वनस्पतिः—लतादिरूपः स एव कायः शरीरं येषां ते वनस्पतिकायाः वनस्पति-काया एव वनस्पतिकायिकाः । इह सर्वभूताधारत्वात् पृथिव्याः पृथिवीकायिकानां प्रथममुपादानं, तदनन्तरं तव्यतिष्ठित- त्वादप्कायिकानां, अप्कायिकाश्च तेजः प्रतिपक्षभूतास्तत्तदनन्तरे तेजस्कायिकानामुपादानं, तेजश्च वायुसम्पर्कतः प्रवृद्धिमुपयति तत एतदनन्तरं वायुकायिकग्रहणं, वायुश्च दूरस्थितो वृक्षशाखादि- कम्पनतो लक्ष्यते ततस्तदनन्तरं वनस्पतिकायिकोपादानं ॥

सम्प्रति पृथिवीकायिकमनवबुध्यमानस्तद्विषयं शिष्यः प्रश्नं करोति—

मू. (२०) से किंतं पुढविकाइया ?, पुढविकाइया दुविहा पन्तता, तंजहा—सुहमपुढविका-इया य बादरपुढविकाइया य ।

बृ. अथ के ते पृथिवीकायिकाः ?, सूरिराह—पृथिवीकायिकाः द्विविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च बादरपृथिवीकायिकाश्च, सूक्ष्मनामकर्मोदयात्सूक्ष्माः बादरनामकर्मोदयद्वादराः, कर्मोदयजनिते खल्वेते सूक्ष्मबादरत्वे नापेक्षिके बदरामलकयोरिव, सूक्ष्माश्च ते पृथिवीकायिकाश्च सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, चशब्दः स्वगतपर्यासापर्यासभेदसूचकः,

बादराश्च ते पृथिवीकायिकाश्च बादरपृथिवीकायिकाः, अत्रापि चशब्दः शक्तरावालुका-दिभेदसूचकः, तत्र सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः समुद्गकपर्यासप्रक्षिप्तगम्याववववत्सकलतोकव्यापिनो, बादराः प्रतिनियतदेशचारिणः, तद्व प्रतिनियतदेशचारित्वं द्वितीयपदे प्रकटयिष्यते ॥

तत्र सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां स्वरूपं जिज्ञासुरिदमाह—

मू. (२१) से किंतं सुहमपुढविकाइया ?, २ दुविहा पन्तता, तंजहा—पञ्जतसुहमपुढवि-काइया य अपञ्जतसुहमपुढविकाइया य, से तत्र सुहमपुढविकाइया ।

बृ. अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः ?, सूरिराह—सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः द्विविधाः प्रज्ञासाः,

सेकिंतं सजोगकेवलिखीणकसायवीयरायचरितारिया ?, सजोगिकेवलिखीणकसायवीय-
रायचरितारिया दुविहा पं०, तं०-पढमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायचरितारिया य
अपढमसमयजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायचरितारिया य, अहवा चरिमसमयसजोगिकेवलि-
खीणकसायवीयरायचरितारिया य अचरिमसमयजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायचरितारिया
य, सेतं सजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायचरितारिया ।

से किं हे अजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायचरितारिया ?, दुविहा पं०,
तं०-पढमसमयअजोगिकेवलिखीणकसायवीयराय- चरितारिया य अपढमसमयअजोगिकेवलि-
खीणकसायवीयरायचरितारिया य, अहवा चरिमसमय- अजोगिकेवलिखीणकसायवीयराय-
चरितारिया य अचरिमसमयअजोगिकेवलिखीण- कसायवीयरायचरितारिया य, सेतं
अजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायचरितारिया, सेतं केवलिखीणकसायवीयरायचरितारिया,
सेतं खीणकसायवीयरायचरितारिया सेतं वीयरायचरितारिया ।

अहवा चरितारियापंचविहा पं०, तं०-सामाइयअचरितारिया छेदोबद्धावणीयचरितारिया
परिहारविसुद्धियचरितारिया सुहमसंपरायचरितारिया अहक्खायचरितारिया य ।

से किं तं सामाइयचरितारिया ?, सामाइयचरितारिया दुविहा पं०, तं०- इत्तरिय-
सामाइयचरितारिया य आवकहियसामाइयचरितारिया य, सेतं सामाइयचरितारिया ।

से किं तं छेदोबद्धावणीयचरितारिया ?, छेदोबद्धावणीयचरितारिया दुविहा पं०,
तं०-साइयारछेदोबद्धावणीयचरितारिया य निरइयारछेदोबद्धावणीयचरितारिया य, सेतं
छेदोबद्धावणीयचरितारिया । सेकिंतं परिहारविसुद्धियचरितारिया ?, परिहारविसुद्धियचरितारिया
दुविहा पं०, तं०-निव्विस्तमाणपरिहारविसुद्धियचरितारिया य निव्विडकाइयपरिहारविसुद्धिय-
चरितारिया य, सेतं परिहारविसुद्धियचरितारिया ।

सेकिंतं सुहमसंपरायचरितारिया ?, दुविहा पं०, संकिलिस्तमाणसुहमसंपरायचरितारिया
विसुज्जमाणसुहमसंपरायचरितारिया य, सेतं सुहमसंपरायचरितारिया ।

से किं तं अहक्खायचरितारिया ?, अहक्खायचरितारिया दुविहा पं०, तं०-छउत्थअ-
हक्खायचरितारिया य केवलिअहक्खायचरितारिया य, सेतं अहक्खायचरितारिया, सेतं
चरितारियं, सेतं अणिहिपत्तारिया, सेतं कम्भभूमगा, सेतं गब्बवक्षंतिया, सेतं मणुस्ता ।

वृ. 'से किं तं' इत्यादि सुगमं, वावद् 'अहवा चरितारिया पंचविहा पश्चत्ता तंजहा-
सामाइयअचरितारिया' इत्यादि, नवरं पढमसमय० अपढमसमय०इति, ये तेषामेवोशप-
शान्तकषायल्वादीनां विशेषाणां प्रथमे समये वर्तन्ते ते प्रथमसमवा: ततो द्वितायादिषु समयेषु
वर्तमाना अप्रथमसमया:, तथा 'चरिमसमय० अचरिमसमय०' इति ये तेषामेवोपशान्तकषा-
यल्वादीनां विशेषाणामन्त्यसमये वर्तन्ते ते चरमसमयः, ये ततोऽर्वाणुद्विचरमन्त्रिचरमादिषु समयेषु
वर्तन्ते ते अदरमा: ।

सामायिकादिवारित्राणां स्वरूपमिदम्-समोरागद्वेपरहितल्वाद् आयोगमनं समायः एष
चान्यासामपि साधुक्रियाणामुपलक्षणं, रर्वासामपि साधुक्रियाणां रागद्वेषरहितल्वात्, समावेन
निवृत्तं समाये भवं वा सामायिकं, यद्वा सपानां-ज्ञानदर्शनघारित्राणामायो-लाभः सपायः समाय

सूक्ष्मपृथिवीकायिकानभिधाय सम्प्रति बादरपृथिवीकायिकानभिधिसुस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (२२) से किंतं बादरपुढविकाइया ?, बादरपुढविकाइया दुविहा पत्रता, तंजहा—
सण्हबादरपुढविकाइया य खरबादरपुढविकाइया य ।

बृ. अय के ते बादर पृथिवीकायिकाः ? सूरिरहि—बादर० द्विविधा प्रज्ञाप्ताः, तद्यथा—
श्लक्षणबादरपृथिवीकायिकाश्च बादरपृथिवीकायिकाश्च, तत्र श्लक्षणा नाम चूर्णितलोडकल्पा
मृदुपृथिवी तदात्मका जीवा अयुपचा रतः श्लक्षणास्ते घ ते बादरपृथिवीकायिकाश्च
श्लक्षणबादरपृथिवी-कायिकाः, अथवा श्लक्षणा च सा बादरपृथिवी च २ सा कायः—शरीरं येषां
ते श्लक्षणबादरपृथिवीकायाः त एव स्वार्थिकेकप्रत्ययविधानात् श्लक्षणबादरपृथिवीकायिकाः,

चशब्दो वक्ष्यमाणस्वगतानेकभेदसूचकः, खरा नाम पृथिवीसहातविशेषं काठिन्यविशेषं
चापन्नवा तदात्मका जीवा अपि खरास्ते घ ते बादरपृथिवीकायिकाश्च खरबादरपृथिवीकायिकाः,
अयवा पूर्ववदकारात्तरेण समासः, चशब्द स्वगतवक्ष्यमाणचत्वारिंशदभेदसूचकः ॥

मू. (२३) से किंतं सण्हबायरपुढविकाइया ?, सण्हबायरपुढविकाइया सतविहा पत्रता,
तंजहा—किण्हमतिया नीलमतिया लोहियमतिया हालिदमतिया सुक्रिलमतिया पाण्डुमतिया
पनगमतिया, सेतं सण्हबादरपुढविकाइया ।

बृ. अय के ते श्लक्षणबादरपृथिवीकायिकाः, सूरिराह—श्लक्षणबादरपृथिवीकायिकाः
सतविधा: प्रज्ञाप्ताः, तदेव सतविधत्वं तद्यथेत्यादिनोपदर्शयिति, कृष्णमृतिकाः—कृष्णमृतिकारूपा
एवं नीलमृतिकालोहितमृतिकाहारिद्रमृतिकाशुक्लमृतिकाः, इत्यं वर्णभेदेन पञ्चविधत्वमुक्तं,
पाण्डुमृतिकानाम देशविशेषे या धूलीरूपा सती पाण्डू इति प्रसिद्धा,

तदात्मकाजीवा अयभेदोपचारात् पाण्डुमृतिकेत्युक्ताः, 'पनगमद्वियति' नद्यादिपूरल्लाविते
देशे नद्यादिपूरेऽपगते यो भूमी श्लक्षणमृदुस्यो जलमलापरपर्यायः पङ्कः स पनकमृतिकातदात्मका
जीवा अप्यभेदोपचारात्तनकमृतिकाः, निगमनमाह—सेतं सण्हबायरपुढविकायद्वय, सुगमम् ॥

मू. (२४) से किंतं खरबायरपुढविकाया ?, खरबायरपुढविकाइया अनेगविहा प० तं०
बृ. अयकेते खरबादरपृथिवीकायिकाः ?, सूरिराह—खरबादरपृथिवीकायिका अनेकविधा:
प्रज्ञाप्ताः, चत्वारिंशदभेदा मुख्यतया प्रज्ञाप्ता इत्यर्थः, तानेव चत्वारिंशदभेदानाह—'तंजहा पुढवी
य' इत्यादि गायाचतुष्टयं ।

मू. (२५) पुढवीय सक्षरा वालुया य उवले सिला य लोण्यूते ।

अय तंब तउय सीसय रूप्य सुवन्ने य वइरे य १४ ॥

बृ. पृथिवीति भामा सत्यावामवत् शुद्धपृथिवीच नदीतटभित्यादिरूपा, चशब्द उत्तरभेदा-
पञ्चया समुच्चये १ शर्करा—लघूपलशकलरूपा २ वालुका—सिकताः ३ उपलः—टङ्गाद्युपकरण-
परिकर्मणायोग्यः पाषाणः ४ शिला—घटनयोग्या देवकुलपीठाद्युपयोगी महान् पाषाण विशेषः
५ लवणं—सामुद्रादि ६ ऊर्णी—यद्वशादूषरं क्षेत्रम् ७ अयस्ताप्रत्रपुसीसकरूप्यसुवर्णानि प्रतीतानि
९ ३ वज्रो—हीरकाः १४ ।

मू. (२६) हरियाले हिंगुलए मनोसिला सासगंजणपवाले ।

अब्जपडलब्जवालुय बायरकाए मणिविहाणा ८ ॥

बृ. हरितालहिंहुलकमनःशिला: प्रतीताः १७ सासगं—पारदः १८ अअने—सौवीराअनादि १९ प्रवालं—विद्वुमः २० अप्रपटलं—प्रसिद्धम् २१ अप्रवालुका—अप्रपटलमिथ्रा वालुका २२ ‘बायरक्षाये’ इति बादरपृथिवीकायेऽमी भेदा इति शेषः, ‘मणिविहाणा’ इति चशब्दस्य गम्यमानत्वान्मणिविधानानि च—मणिभेदाश्च बादरपृथिवीकायभेदत्वेन ज्ञातव्याः । तान्येव मणिविधानानमि दर्शयति—

मू. (२७) गोमेज्जए य स्यए अंके कलिहे य लोहियक्षेय ।

मरगय मसारगङ्गे भुयमायगङ्गदनीलं य ९ ॥

बृ. ‘गोमिक्षाए’ इधाति, गोमेज्जकः २३ चः समुच्चये रूचकः २४ अङ्कः २५ स्फटिकः २६ चः पूर्ववत् लोहिताक्षः २७ मरकतः २८ मसारगङ्गः २९ भुजपोचकः ३० इन्द्रनीलश्च ३१ ।

मू. (२८) चंदन गेरुय हंसगङ्ग्य पुलए सोगंधिए य बोख्ख्वे ।

चंदप्पभवेललिए जलकत्ते सूरकत्ते य ९ ॥

बृ. घन्दनो ३२ गैरिको ३३ हंसगर्भः ३४ पुलकः ३५ सीगन्धिकश्च ३६ चन्द्रप्रभी ३७ वैद्युयो ३८ जलक्कान्तः ३९ सूर्यकान्तश्च ४०, तदेवमाध्यग्रथया पृथिव्यादयश्चतुर्दश मेदा उक्ताः, द्वितीयगाथयाऽद्यै हरितालादयः, तृतीयगाथया गोमेज्जकादयो नव, तुर्यवा गाथया नवेति सङ्ग्रहया चत्वारिंशत् ४० ।

मू. (२९) जेयावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पश्चता, तंजहा—पञ्चतगा य अपञ्चतगा य, तत्थणं जे ते अपञ्चतगा ते णं असंपत्ता तत्थ णं जे ते पञ्चतगा एतेसिं वत्रादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्रगासो विहाणाइ, सहेजाइ जोणिप्पमुहसतरहस्साइ, पञ्चतगणित्साए अपञ्चतगा वक्षमांति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असहेजा, से तं खरबायरपुढविकाइया, सेतं खायरपुढविकाइया, सेतं पुढविकाइया ।

बृ. ‘जेयावन्ने तहप्पगारा’ इति येऽपि चान्येतथाप्रकारा मणिभेदाः—पञ्चरागादयस्तेऽपि खरबादरपृथिवीकायत्वेन वेदितव्यः ‘ते समासओ’ इत्यादि, ‘ते’ सामान्यतो बादरपृथिवीकायिकाः ‘समासतः’ सहेपेण द्विविधाः प्रजापातः, तद्यथा—पर्याप्तिका अपर्याप्तिकाश्च, तत्र येऽपर्याप्तिकास्ते खयोग्याः पर्याप्तीः साकल्येनासंप्राप्ता अयवाऽसंप्राप्ता इति—विशिष्टान् वर्णादीननुपगताः,

तथाहि—वर्णादिभेदविवक्षयमाते न शक्यन्ते कृष्णादिनावर्णभेदेन व्यपदेषु किं कारणमिति चेद्, उच्यते, इह शरीरादिपर्याप्तिषु परिषूराणसु सतीषु बादराणां वर्णादिविभागः प्रकटो भवति नापरिषूराणसु, ते चापर्याप्ता उच्छ्वासपर्याप्तियाऽपर्याप्ता एव म्रियन्ते, ततो न स्पष्टतरवर्णादिविभाग इत्यसंप्राप्ता इत्युक्तं, ननु कस्मादुच्छ्वासपर्याप्तियापर्याप्ता ग्रियन्ते नार्वाकृशरीरेन्द्रियपर्याप्तिभ्यास-मर्ष्याप्ता अपि ?, उच्यते, यस्मादगामिभवायुर्बध्वा प्रियन्ते सर्व एव देहिनो नावध्या, तद्य शरीरेन्द्रियपर्याप्तिभ्यां पर्याप्तानां बन्धमायाति नान्यथेति, अन्ये तु व्याचक्षते—सामान्यतो वर्णदीनसंप्राप्ता इति, तद्य न युक्तं, यतः शरीरमात्रभाविनो वर्णादियः, शरीरं च शरीरपर्याप्तिया सञ्जातामिति ।

‘तत्थ णं जे ते पञ्चतगा’ इत्यादि, तत्र ये ते पर्याप्तिकाः—परिसमाप्तस्वयोर्यसमस्तपर्याप्तियः, एतेषां ‘वर्णादिशेन’ वर्णभेदविवक्षया एवं गम्यदेशेन रसादेशेन स्पशदिशेन ‘सहस्रसङ्ख्य-

या विधानानि—भेदाः, तद्यथा—वर्णः कृष्णादिभेदात्यश्च गन्धी सुरभीतरभेदाद्वी रसाः तिक्तादयः पश्च । पर्वता गृहुकर्कशः इदोऽद्य, एकं अर्थे इदं पर्वदी तारत्यर्थमेनानेके ५ वान्तरभेदाः,

तथाहि—प्रमरकोकिलकञ्जलादिषु तरतमभावात् कृषणकृष्णतरकृष्णतमेत्यादिरूपतया अनेके कृष्णभेदाः, एवं नीलादिष्वयथायोज्यं, तथा गन्धरसस्पर्शाद्यपि, तथा परस्परं वर्णनां संयोगतो घूसरकर्वुरत्वादयोऽनेकसङ्ख्या भेदाः, एवं गन्धादीनामपि परस्परं गन्धादिभिः सपायोगाद्, अतो भवन्ति वर्मधादेशीः सहस्राग्रशो भेदाः, 'सङ्केजाइं जोणिष्पमुहसयसहस्राइ' ति सङ्क्षयेयानि योनिप्रमुखाणि—योनिद्वाराणि शतसहस्राणि,

तथाहि—एकैकस्मिन् वर्णे गन्धे रसे स्पर्शे च संवृता योनिः पृथिवीकायिकानां, सापुनघाधा—सचिता अचित्ता मिश्रा च, पुनरेकैका त्रिधा—शीता उष्णा शीताष्णा, शीतादीनामपि प्रत्येकं तारतम्यभेदादनेकभेदत्वं, केवलमेवं विशिष्टवर्णादियुक्ताः सङ्क्षयातीता अपि स्वस्थाने व्यक्तिभेदेन योनयो जातिमधिकृत्यैकैव योनिर्गण्यते, ततः सङ्क्षयेयानि पृथिवीकायिकानां योनिशतसहस्राणि भवन्ति, तानि च सूक्ष्मबादररप्तसर्वसङ्क्षयया सप्त, 'पञ्चतग्निस्ताए' इत्यादि, पर्यासिकनिश्चयाऽपर्यासिका व्युक्तामन्ति—उत्पद्यन्ते, क्रियन्त इत्याह—यत्रैकः पर्यासिकस्तत्र नियमात्तत्रिश्चयाऽपर्यासिका—सङ्क्षयेयाः—सङ्क्षयातीता अपर्यासिकाः, उपसंहारमाह—'सेत्त' मित्यादि नियमनत्रयं सुगमम् ॥ तदेवमुक्ताः पृथिवीकायिकाः, सम्प्रत्यप्कायिकप्रतिपादनार्थमाह—

शू. (३०) सेकिंतं आउक्काइया ?, आउक्काइया दुविहा पन्तता, तंजहा—सुहुमआउक्काइया यबादरआउक्काइयाय / सेकिंतं सुहुमआउक्काइया ?, सुहुमआउका० दुविहा पन्तता, तंजहा—पञ्चत-सुहुमआउक्काइया य अपञ्चतसुहुमआउक्काइया य, सेत्तं सुहुमआउक्काइया ।

सेकिंतं बादरआउक्काइया ?, २ अनेगविहा पन्तता, तंजहा—उस्सा हिमए महिया करए हरतणुए सुखोदए सीतोदए उसिणोदए खारोदए खट्टोदए अच्छिलोदए लवणोदए वारणोदए खीरोदए घओदए खोतोदए रसोदए, —

—जे यावन्ने तहस्यगारते समासओदुविहा पन्तता तं०—पञ्चतगा य अपञ्चतगा य, तत्य णं जेते अपञ्चतगा ते णं असंपत्ता, तत्य णं जेते पञ्चतगा एतेसिं वर्णादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्रग्रसो विहाणाइं संखेजाइं जोणिष्पमुहसयसहस्राइं, पञ्चतग्निस्ताए अपञ्चतगा वक्तमन्ति, जत्य एगो तत्य नियमा असंखिजा, सेतं बादरआउक्कायिया, सेतं आउक्काइया ।

बृ. सुगमम्, 'उस्सा' इत्यवश्यायः ब्रेहः 'हिमं' स्त्यानोदकं 'महिका' गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्षः करको—घनोपलः हरतनुर्यो भुवमुद्रिभव्य गोधूमाहूरतुणाग्रादिषु बद्धो बिन्दुरुपजायते 'शुद्धोदकं' अन्तरिक्षसमुद्धवं नद्यादिगतं च, तत्त्वं स्पर्शरसादि भेदादनेकभेदं, तदेवानेकभेदत्वं दर्शयति—'शीतोदकं' नदीतडागावटवापीपञ्चरिण्यादिषु शीतपरिणामं 'उष्णोदकं' स्वभावत् एव कम्बियनिर्जरा-दावुष्णपरिणामं 'क्षारोदकं' ईषलवणस्वभावं यथा लाटदेशादी केषुचिदवटेषु 'खट्टोदकम्' ईषदम्लपरिणामं 'अम्लोदकं' स्वभावत् एवाम्लपरिणामं काञ्जिकवत्

लवणोदकं लवणसमुद्रेवारुणं वारुणसमुद्रेक्षीरोदकं क्षीरसमुद्रेरसोदकं पुष्करवरसमुद्रादिषु, येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—रसस्पर्शादिभेदभिन्ना घृतोदकादयो बादरा अकायिकाः ते सर्वे बादराकायिकतया प्रतिपत्तव्याः, ते समासओइत्यादि प्राप्तवत्, नवरं सङ्क्षयेयानि

योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि इत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि ॥

उक्ता अकायिकाः, समप्रति तेजस्कायिकान् प्रतिपिपादयिषुराह-

मू. (३१) सेकिंतंतेऽकाङ्काङ्क्या ?, २ दुविहा पञ्चता, तंजहा—सुहुमतेऽकाङ्काङ्क्या य बादरतेऽक-
काङ्क्या य । से किन्तं सुहुमतेऽकाङ्क्या ?, २ दुविहा पञ्चता, तंजहा—पञ्चतग्य अपञ्चतग्य, य,
सेतं सुहुमतेऽकाङ्क्या से किंतं बादरतेऽकाङ्क्या ?, २ अनगविहा पञ्चता, तंजहा—इक्षाले जाला
मुम्भुरे अच्छी अलाए सुख्खागनी उक्ता विष्व असणी निर्घाए संघरिससमुद्धिए सूरकंतमणिणिसिए,

—जे यावन्ने तहप्यगारा ते समासओ दुविहा पञ्चता, तं०—पञ्चतग्य अपञ्चतग्य, य,
तत्थ णं जे ते अपञ्चतग्य ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पञ्चतग्य एएसिणं वज्ञादेसेणं गंधादेसेणं
रसादेसेणं कासादेसेणं सहस्रगसो विहाणाइं सङ्केजाइं जोणिष्पमुहसयसहस्राइं, पञ्चतग्यनिस्ताए
अपञ्चतग्य वक्ममंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखिजा, सेतं बादरतेऽकाङ्क्या, सेतंतेऽकाङ्क्या

बृ. सुगमं, नवरमङ्गारे—विगतधूमः ‘ज्वाला’ जाज्वल्यमानखादिरादिज्वाला अनलसम्बद्धा
दीपशिखेत्यन्ये ‘मुर्मुरः’ फुर्फकादी भस्ममिथ्रितान्निकणरूपः ‘अर्चिः’ अनलाप्रतिबद्धा ज्वाला
‘अलातं’ उल्मुकं ‘शुद्धाण्डिः’ अयःपिण्डादी ‘उल्का’ चुङ्गली विद्युत् प्रतीता ‘अशनिः’ आकाशे
पतन् अग्निमयः कणः निर्घातो—वैक्रियाशनिप्रपातः सहृष्टसमुत्थितः—अरण्यादिका-
ष्णनिर्मयनसमुद्भुतः सूर्यकान्तमणिनिसृतः—सूर्यखरकिरणसम्पर्के सूर्यकान्तमणेयः समुपजायते,

‘जे यावन्ने तहप्यगारा’ इति येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—एवेप्रकारास्तेऽजस्कायिकास्तेऽपि
बादरतेऽजस्कायिकतया वेदितव्याः, ‘ते समासओ’ इत्यादि प्राप्त्वत्, नवरमत्रापि साम्येयानि योनि-
प्रमुखाणि शतसहस्राणि सप्त वेदितव्यानि ॥ उक्ताः तेजस्कायिकाः, वायुकायिकप्रतिपादनार्थमाह—

मू. (३२) सेकिंतं बाउकाङ्क्या ?, २ दुविहा पञ्चता, तंजहा—सुहुमवाउकाङ्क्या य बादरबाउ-
काङ्क्या य । से किन्तं सुहुमवाउकाङ्क्या ?, २ दुविहा पञ्चता, तंजहा—पञ्चतग्यसुहुमवाउकाङ्क्या
य अपञ्चतग्यसुहुमवाउकाङ्क्या य, सेतं सुहुमवाउकाङ्क्या । सेकिंतं बादरबाउकाङ्क्या ?, २ अनगविहा
पञ्चता, तंजहा—पाइणवाए पडीणवाए दाहिणवाए उहिणवाए अहोवाए तिरियवाए
विदिसीवाए वाउब्बामे वाउक्लिया वायमंडलिया उक्लियावाए मंडलियावाए गुंजावाए झंझावाए
संवृद्धवाए घणवाए तणुवाए सुखवाए—

—जे यावण्णे तहप्यगारा ते समासओ दुविहा पञ्चता, तंजहा—पञ्चतग्य अपञ्चतग्य, य,
तत्थ णं जे ते अपञ्चतग्य ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पञ्चतग्य एतेसिणं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं
रसादेसेणं कासादेसेणं सहस्रगसो विहाणाइं संखेजाइं जोणिष्पमुहसयसहस्राइं, पञ्चतग्यनिस्ताए
अपञ्चतग्य वक्ममंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेजा, सेतं बादरबाउक्ता०, सेतं बाउकाङ्क्या

बृ. प्रतीतं, नवरं ‘पाईणवाए’ इति यः प्राच्या दिशः समागच्छति वातः स प्राचीनवातः
एवमपाचीनवातः दक्षिणवातः उदीचीनदातश्च वक्तव्यः, ऊर्ध्वमुद्गच्छन् यो वाति वातः स
ऊर्ध्ववातः, एवमधोवाततिर्यग्वातवपि परिभावनीयौ, ‘विदिग्वातो’ यो विदिग्वयो वाति
‘वातोद्भावः’ अनवस्थितवातः वातोक्लिका—समुद्रस्येव वातोक्लिका ‘वातमण्डली’ वातोली
‘उक्लिकावात’ उक्लिकायिः प्रचुरतरायिः सम्मिश्रितो यो वातो—

— ‘मण्डलीकावातो’ मण्डलिकाभिर्मूलत आरभ्य प्रचुरतरभिः समुद्धो योवातः ‘गुञ्जावातो’ यो गुञ्जन्—शब्दं कुर्वन् वाति ‘इज्जावातः’ सदृष्टिरशुभनिषुर इत्यन्ये, ‘संवर्तकवातः’ तृणादि-संवर्तनखंभावः ‘धनवातो’; धनपरिणामो रलप्रभापृथिव्याधधोकर्त्ता ‘तनुवातो’ विरलपरिणामो धनवातस्याधःस्थायी ‘शुद्धवातो’ मन्दस्तिभितो बस्तिद्वृत्यादिगत इत्यन्ये, ‘तेसमासओ’ इत्यादि प्राग्वत्, अत्रापि सद्व्ययेयानि योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि सप्तावसेयानि ॥

उपरात्याकुञ्जायिकः, सम्भवितोऽनन्तरिक्षादिप्रतिपादनार्थमाह—

मू. (३३) से किं तं वणस्सइकाइया ?, वणस्सइकाइया दुविहा पन्नता, तंजहा—सुहुम-वणस्सइकाइया य वायरवणस्सइकाइया य ।

मू. (३४) से किं तं सुहुमवणस्सइकाइया ?, २ दुविहा पन्नता, तंजहा—पञ्चतग-सुहुमवणस्सइकाइया य अपञ्चतगसुहुमवणस्सइकाइया य, सेत्तं सुहुमवणस्सइकाइया ।

मू. (३५) से किंतं बादरवणस्सइ० ?, २ दुविहा पन्नता, तंजहा—पत्तेयसरीरबादर-वणस्सइ० साहारणस्स० बादरवणस्सइ० ।

बृ. सुगमं यावत् ‘सेत्तं सुहुमवणस्सइकाइया,’ ‘सेकिंत’ मित्यादि, अथ के ते बादरवनस्पति-कायिकाः ?, २ द्विविधाः प्रजासाः, तद्यथा—प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाश्च साधारणशरीर-बादरवनस्पतिकायिकाश्च, तत्रैकमेकं जीवं प्रति गतं प्रत्येकं शरीरं येषां ते प्रत्येकशरीराः ते च ते बादरवनस्पतिकायिकाश्च प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः, चशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः, समानं—तुल्यं प्राणापानाद्युपभोगं यथा भवति एवमा—समन्तादक्षीभावनानन्तानां जन्मनां धारणं—सद्व्यग्रणं येन तत्साधारणं साधारणं शरीरं येषां ते शाधारणशरीराः ते च ते बादरवनस्पतिकायिकाश्च साधारणबादरवनस्पतिकायिकाः, चशब्दोऽत्रापि स्वगतानेकभेदसूचकः ।

मू. (३६) से किं तं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया ?, २ दुवालसविहा प०, तंजहा—

बृ. ‘से किं त’ मित्यादि, अथ के ते प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः ?, सूरिराह—प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः द्वादशविधाः प्रजासाः, तद्यथा—

मू. (३७) रुक्खा गुच्छा गुम्मा लता य वल्ली य पव्वगा वेव ।

तणवलयहरियओसहि- जलरुहकुहणा य बोद्धव्या ॥

बृ. ‘रुक्खे’त्यादि, ‘वृक्षः’ चूतादयः ‘गुच्छा’ वृन्ताकीप्रभृतयः ‘गुल्मानि’ नवमालिका-प्रभृतीनि ‘लता’ः चम्पकलतादयः, इह येषां स्कन्धप्रदेशे विवक्षितो ध्वगतैकशाखाव्यति-रेकेणाऽन्यच्छाखान्तरं परिस्थूरं न निर्गच्छति ते लता विहेयास्ते च चम्पकादय इति, ‘बल्लयः’ कूष्माण्डीत्रपुषीप्रभृतयः, ‘पर्वगा’ इक्षवादयः, ‘तृणानि’ कुशजंजुकाऽर्जुनादीनि ‘बलयानि’ केतकी-कटल्यादीनि तेषां हि त्वया बलयाकारेण व्यवस्थितेति, ‘हरितानि’ तण्डुलीयकवास्तुलप्रभृतीनि ‘अौषध्यः’ फलपाकान्ताः ते च शाल्यादयः, जले रुहन्तीति जलरुहाः—उदकावकपनकादयः ‘कुहणा’ भूमिस्फोटाभिधानाः ते चाकायप्रभृतयः ।

मू. (३८) से किंतं रुक्खा ?, २ दुविहा पन्नता, तंजहा—एगड्डिया य वहुवीयगा य । से किं तं एगड्डिया ?, २ अनेगविहा पन्नता, तंजहा—

बृ. तत्र ‘यथोद्देशं निर्देश’ इति न्यायात् प्रथमतो वृक्षप्रतिपादनार्थमाह—‘से किं तमि’ त्यादि,

अथ के ते वृक्षाः ?, सूरिराह-वृक्षा द्विविधाः प्रज्ञसाः, तद्यथा-एकास्थिकाश्च बहुबीजकाश्च, तत्र फलं फलं प्रति एकमस्थि येषां ते एकास्थिकाः, चशब्दो वस्यमाणस्वगतानेकभेदसूचकः, तथा प्रायोऽस्थिवन्धमन्तरेणीवपेव फलान्तर्वर्तीनि बहूनि बीजानि येषां ते बहुबीजकाः, 'शेषाद्वे' ति कप्रत्ययः, अत्रापि चशब्दो वक्ष्यमाणस्वगतानेकभेदसूचकः ॥ नन्देकाश्चिकप्रतिपादनार्थमाह— अथ के ते एकास्थिकाः ?, २ अनेकविधाः प्रज्ञसाः, तद्यथा—'निंबबे'त्यादि गाथात्रयं,

मू. (३९) निंबबजंबुकोसंबसालअंकुल पीलु सेलू य ।
सल्लइमोइमालुय बडल पलासे करंजे य ॥

मू. (४०) पुतंजीवयऽरिद्वे विहेलए हरिडए य मिल्लाए ।
उंबेभरिया खीरिणि बोद्धव्वे धायइ पियाले ॥

मू. (४१) पूझनिंबकरेअे सुण्डा तह सीसवा य असने य ।
पुत्रागनागहक्खे सीबण्णि तहा असोगे य ॥

बृ. तत्र निम्बाप्रजन्म्बुकोशस्थाः प्रतीताः शालः—सर्जः 'अङ्गोल्ल' ति अङ्गोलः प्राकृतत्वात्सूत्रे टकारस्य लादेशः, 'अङ्गोल' इति च चनात्, पीलुः—प्रतीतः शेलुः—स्लेष्मातकः सलकी—गजप्रिया भोचकीमालुको देशविशेषप्रतीतौ वकुलः—केसरः पलाशः—किंशुकः करञ्जी—नक्तमालः पुत्रजीवको—देशविशेषप्रसिद्धः अरिष्टः—पिचुमन्दः विभीतकः—अक्षः हरीतकः—कोद्धणदेशप्रसिद्धः कथायबहुलः भल्लातको वस्य भल्लातकाभिधानानि फलानि लोकप्रसिद्धानि उम्बेभरिकाक्षीरणी-घातकीप्रियालपूति (निम्ब) करञ्जः लक्षणाशिंशपाऽशनपुत्रागनागश्रीपण्यशोका लोकप्रतीताः ।

मू. (४२) जे यावने तहस्यगारा, एएसि यं मूलावि असंखेजजीविया कंदावि खंधावि तवावि सालावि पवालावि पत्ता पतेयजीविया पुष्का अनेगजीविया फला एगडिया, से तं एगडिया

बृ. 'जे यावने तहस्यगारा' इति येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—एवंप्रकारास्तत्तद्देश-विशेषभाविनः ते सर्वेऽप्येकास्थिका वेदितव्याः, एतेषाम्—एकास्थिकानां मूलन्यस्यसङ्घयेय-जीवकानि—असङ्घयेयप्रत्येकशरीरजीवात्मकानि, एवं खन्दा अपि स्कन्धा अपि त्वचोऽपि शाखा अपि प्रवाला अपि प्रत्येकमसङ्घयेयप्रत्येकशरीरजीवकाः,

तत्र मूलानि यानि कन्दस्याघस्ताद् मूमेरन्तः प्रसरन्ति, तेषामुपरि कन्दास्ते च लोक-प्रतीताः, स्कन्धाः स्युडाः, त्वचः—छल्लयः शालाः—शाखाः प्रवालाः—पल्लवहुराः, 'पत्ता पतेय-जीवय' ति पत्राणि प्रत्येकजीविकानि—एकैकं पत्रमे (कै)केन जीवेनाधिडितमिति भावः, 'पुष्का अनेगजीविय' ति पुष्पानयनेकजीवानि, प्रायः प्रतिपुष्पपत्रं जीवभावात्, फलान्येकास्थिकानि, उपसंहारमाह—'से तं एगडिया' सुगमं ॥ बहुबीजकप्रतिपादनार्थमाह—

मू. (४२/१) से कं तं बहुबीयगा ?, बहुबीयगा अनेगविहा पं० तं०—

बृ. अथ के ते बहुबीजकाः ?, सूरिराह-बहुबीजका अनेकविधाः प्रज्ञसाः, तद्यथा—

मू. (४३) अत्यिय तेंदु कविड्वे अंबाडमाऊलिंग विल्ले या ।
आमलग फणिस दालिम आसोठे उंबर वडे य ॥

मू. (४४) नगोह नंदिरुक्खे पिष्ठरी सथरी पिलुक्खरुक्खे य ।
काउंबरि कुत्युंभरि बोद्धव्वा देवदाली य ॥

मू. (४५) तिलए लउए छतोह सिरीस सतवञ्च दहिवन्ने ।
लौद्धद्वचेदन्तुष्टीमे कुहर लायले या ॥

बृ. 'अस्थिये' त्यादि गाथात्रयं, एते च अस्थिक तिन्दुक कपित्य अच्चाडक मातुलिङ्गं विल्वा मलक पनस दाढिम अश्वत्य उदुम्बर वटन्यग्रोधनन्दिवृक्षपिष्ठली शतरी लक्षका दुम्बरिकुस्तुम्भरि देवदालि तिलक लवक छज्जोपग शिरीष सप्तपर्णदधिपर्णलोद्र धवचन्दनार्जुननी पकुट जकदम्बकानां मध्ये केचिदतिप्रसिद्धाः केचिदेशविशेषतो वेदितव्याः, नवरभिहामलकादयो न लोकप्रसिद्धाः प्रतिपत्तव्याः, तेषामेकास्थिकत्वात्, किन्तु देशविशेषप्रसिद्धा बहुबीजका एव केचन ।

मू. (४६) जे यावन्ने तहप्पगारा, एतेसि णं मूलावि असंखेजजीविया कंदावि खंधावि सालावि पत्ता पत्तेयजीविया पुष्का अनेगजीविया फला बहुबीयगा । से तं बहुबीयगा, से तं रुक्खा ।

बृ. 'जे यावन्ने तहप्पगार' ति, येऽपि चान्ये तथा—प्रकाराः—एवं प्रकारारास्तेऽपि च बहुबीजका भन्तव्याः, एतेषामपि मूलकन्दस्कन्धत्ववशाखाप्रवालाः प्रत्येकमसद्वेव प्रत्येकशरीरजीवाकः, पत्राणि प्रत्येकजीवकानि, पुष्पाण्यनेकजीवकानि, फलानि बहुबीजकानि, उपसंहारमाह—सेत्तप्रित्यादि निगमनद्वयं सुगमं ॥ सप्रति गुच्छप्रतिपादनार्थमाह—

मू. (४६/१) से किं तं गुच्छा ?, गुच्छा अनेगविहा पत्रता, तं०—

मू. (४७) वाङ्गपिसल्लइयुण्डई य तह कत्युरी य जीभुमणा ।
रुदी आद्व नीली तुलसी तह माउलिंगीय ॥

मू. (४८) कच्छुभरि पिष्पलिया अतसी बिल्ली य काइमाईया ।
बुद्ध पडोलकांदे विउव्वा वत्थलांदेरे ॥

मू. (४९) पत्तरउर सीयउरए हवति तहा जवसए य बोद्धव्वे ।
निगुमिअंकतबरि अत्थई तेव तलउदाडा ॥

मू. (५०) सणपाणकासमुद्ग उग्धाडग साम सिंदुवारे साम य ।
करमद्वाद्वूसग करीर एरावणमहित्ये ॥

मू. (५१) जाउलगभीलपरिली गयमारिणि कुच्चरारिया भंडा ।
जीवइ केयइ तह गंज पाडलादासिअंकोले ॥

मू. (५२) जे यावन्ना तहप्पगारा, सेतं गुच्छा ? से किं तं गुम्मा ? गुम्मा अनेगविहा ४० तं०

मू. (५३) सेणयए नोमालिय कोरंटय बंधुजीवगमणोझे ।
पिइअयं पाणं कणयर कुञ्जय तह सिंदुवारे य ॥

मू. (५४) जाई मोग्गर तह जूहिया य तह मालिया य वासंती ।
बत्युल कत्युल सेवाल गंठी मगदंतिया चेव ॥

मू. (५५) चंपगजीइ नीइया कुंदो (कंदो) तहा महाजाई ।
एवमनेगागारा हवंति गुम्मा मुणेयव्वा० ॥

मू. (५६) से तं गुम्मा ॥ से किं तं लयाओ ?, लयाओ अनेगविहाओ पत्रताओ, तं०—

मू. (५७) पउमलया नागलया असोग चंपगलया य चूतलता ।

बनलय वासंतिलया अइमुतय कुंदसामलया ॥

मू. (५८) जे यावन्ने तहप्पगारा, से तंलयाओ ॥ से किंतं बलीओ ?, अनेगविहाओ प० तं०-

मू. (५९) पूसफली कालिंगी तुंबी तजली य एलबालुंकी ।
शोसाड्ड पंडोला पंचंगुलि आयनीली या ॥

मू. (६०) कंगूया कंडुइया कक्षोडई कारियलई सुभगा ।
कुयवाय वागली पाव वली तह देवदाली य ॥

मू. (६१) अफ्येया अइमुतगणागलया कण्हसुरवली य ।
संधृसुमणसावि य जासुवन कुविंदवली य ॥

मू. (६२) मुदिय अंबावली किण्हछीरालि जयंति गोवाली ।
गाली मालावली तुंगीवली द दिच्छारणी ॥

मू. (६३) ससिवी दुगोतफुसिया गिरिकण्ड मालुया य अंजनई ।
दहिफोल्द कागलि मोगली य तह अङ्कवांदी या ॥

मू. (६४) जे यावन्ने तहप्पगारा, से तं वलीओ । से किंतं पञ्चगा ? अनेगविहा प०, तं०-

मू. (६५) इकखू य इकखुवाडी वीरणी तह एकडे य मासे य ।
सुंठे सरे य वेत्ते तिमिरे सतोरग णले य ॥

मू. (६६) वंसे वेच्छु कणए कंकावंसे य चाववंसे य ।
उदए कुडए विसए कंडा वेले य कलाणे ॥

मू. (६७) जे यावन्ना तहप्पगारा, से तं पञ्चगा ॥ से किंतं तणा ?, तणा अनेगविवा
पत्रता, तं—

मू. (६८) संडिय मंतिय होलिय दब्बकुसे पञ्चए य पोडइला ।
अङ्गुण असाढए रोहियसे सुयवेखीरुसे ॥

मू. (६९) एरंडे कुरुविंदे करजर सुंठे तहा विभंगू य ।
महुरतण मुरव्य सिष्पिय बोद्धव्ये सुंकलितणे य ॥

मू. (७०) जे यावन्ने तहप्पगारा, से तं तणा ॥ से किंतं वलया ? अनेगवनिहा प०, तं०-

मू. (७१) ताल तमाले तकलि तोयली साली य सारकताणे ।
सरले जावति केतइ कदली तह धम्मरुक्खे य ॥

मू. (७२) मुयरुक्ख हिंगुरुक्खे लवंगुरुक्खे य होइ बोद्धव्ये ।
पूयफली खजुरी बोद्धव्या पालिएरी य ॥

मू. (७३) जे यावन्ना तहप्पगारा, से तं वलया । से किंतं हरिया ? अनेगविहा प० तं०-

मू. (७४) अजोरुह बोडाणे हरितग तह तंडुले अगतणे य ।
वत्थल पोरग मजारयाइ विली य पालका ॥

मू. (७५) दगपिष्टली य दव्यी सोतिय साए तहेव मंडुक्की ।
मूलग सरिसव अंविल साएय जियंतए चेव ॥

मू. (७६) तुलस कण्ड उराले फणिझए अञ्जए य भूयणए ।
वारग दमणग मखरुयग सतपुफकांदीवरे य तहा ॥

मू. (७७) जे यावत्रा तहप्पगारा, से तं हरिया ॥ से किं तं ओसिहिओ ?, ओसिहिओ अनेगविहाओ पन्नताओ, तं० - सालीकीही गोहुम जब जवजवा कलमसूरतिलमुगमासणिष्ट-
वकुलत्थआलिसंदसतीणपलिमंथा अयसीकुसुभकोहृष कंगुरालगमासकोदंसा सणसरिसवभूलि-
गबीया, जे यावत्रा तहप्पगारा, से तं ओसहीओ ॥

से किं तं जलरुहा ?, जलरुहा अनेगविहा पन्नता, तं० - उदए अवए पनए सेवाले कलंबुया
हठे कसेरुया कच्छभाणी उप्पले पउमे कुमुदे यालिणे सुभए सुगंधिए पोण्डरीयए महापुंडरी- यए
सयपते सहस्रपते कल्हारे कोकनदे अरविंदे तामरसे भिसेभिसमुणाले पोकखलत्थिमुए,
जे यावत्रा तहप्पगारा, से तं जलरुहा ॥

से किं तं कुहुणा ?, कुहुणा अनेगविहा पन्नता, तं - आह काए कुहणे कुणके दब्बहलिया
सफाए सञ्जाए छतोए वंसीण हिताकुरए, जे यावत्रा तहप्पगारा, से तं कुहुणा ॥

मू. (७८) नानाविह संठाणा रुखाणं एगजीविया पता ।

खंधावि एगजीवा तालसरणालिएरीणं ॥

मू. (७९) जह सगलसरिसवाणं सिलेसमिस्साण वहिया विही ।
पतेयसरीराणं तहेति सरीरसंघाया ॥

मू. (८०) जह वा तिलमप्पडिया बहुएहिं तिलेहि संहता संती ।
पतेयसरीराणं तह होति सरीरसंघाया ॥

मू. (८१) से तं पतेयसरीरबादवणप्फइकाइया ॥

बृ. एते गुच्छादिभेदाः स्वरूपत एव प्रतीताः, केचिदेशविशेषादवगत्वाः, अत्र वृक्षादिषु
यस्यैकस्य नाम गृहीत्वाऽपरत्रापि तत्राम गृहीतं तत्रान्यो भिन्नजातीयः सद्गुनामा प्रतिपत्तव्यः,
अथवा एकोऽपि कथिदनेकजातीयको भवति, यथा—नालिकेरीतरुरेकास्थिकत्वादेकास्थिकः,
त्वयो वलयाकारत्वाद्यं वलयः, ततोऽनेकजातीयत्वादपि तत्राम निर्दिश्यमानं न विरुद्ध्यते ।

साम्रातमुक्तानुक्तार्थसंग्रहार्थभिदमाह— 'नानाविदेहेत्यादि' नानाविधं—नानाप्रकारं
संस्थानं—आकृतिर्वेषां तानि नानाविधसंस्थानानि, 'वृक्षाणा' मिति वृक्षग्रहणमुपलक्षणं, तेन
गुच्छगुल्मादीनामपि द्रष्टव्यं, पत्राणि एकजीवकाभि—एकजीवाधिष्ठितानि वेजितव्यानि, स्कन्धोऽपि
एकजीवाधिष्ठितः, किं सर्वेषामपि ?, नेत्याह—तालसरलनालिकेरीणां, तालसरलनालिकेरीग्रहण-
मुपलक्षणं, तेनान्येषामपि यथाऽऽगममेकजीवाधिष्ठितत्वं स्कन्धस्य प्रतिपत्तव्यं, अन्येषां तु स्कन्धः
प्रत्येकमनेकप्रत्येकशरीरजीवात्मका इति सामर्थ्यादिवसेयं, 'खंधावि अणेगजीविया' इति पूर्वम-
भिधानात् । अथ अयदि प्रत्येकमनेकशरीरजीवाधिष्ठितास्ततः कममेकखण्डशरीरकारा
उपलभ्यन्ते इति ?, तदवस्थानस्वरूपमाह—'जह सगले'त्यादि, यथा सकलसर्षपाणां
'श्लेष्ममिश्राणां' श्लेष्म- द्रव्याविभित्रितानां वलिता वर्तिरिकरूपा भवति, अथ ते सकलसर्षपाः
परिपूर्णशरीरा; सन्तः पृथक्स्वस्वावगाहनयाऽवतिष्ठन्ते 'तथा' अनवैवेषमया प्रत्येकशरीराणां
जीवानां शरीरसङ्घाताः पृथक्पृथक्स्वस्वावगाहना भवन्ति, इह श्लेष्मद्रव्यस्थानीयं रागदेषोपवितं
तथाविधं कर्म सकल- सर्षपस्थानीयाः प्रत्येकशरीराः, सकलसर्षग्रहणं सर्वपवैविक्त्वप्रतिपत्त्या
पृथक्स्वस्वावगाहकप्रत्येक- शरीरवैविक्त्वप्रतिपत्त्यर्थं ।

ਅਤੇਵ ਦਿਆਨਤਾਨਤਰਮਾਹ—‘ਜਾਹ ਵੇ’ਤ्यਾਦਿ, ਵਾਸਥਕੋ ਦਿਆਨਤਾਨਤਰਸੂਬਨੇ, ਯਥਾ ਤਿਲਸ਼ਾਸ਼ਕੁਲਿਕਾ—ਤਿਲਪ੍ਰਧਾਨਾ ਪਿਣਮੀ ਅਪ੍ਰੂਪਿਕਾ ਵਹੁਮਿਸ਼ਿਲੈਮਿਸ਼ਿਤਾ ਸਤੀ ਧਥਾ ਪ੍ਰਥਕ् ੨ ਸ਼ਵਸ਼ਾਵਗਾਹਤਿਲਾਲਿਕਾ ਮਵਤਿ ਕਥਚਿਨਿਦੇਕਰੂਪਾ ਚ ‘ਤਥਾ’ ਅਨਵੈਵੋਪਮਧਾ ਪ੍ਰਤੇਕਕਸ਼ਾਰੀਰਿਣਾ ਜੀਵਾਨਾਂ ਸ਼ਰੀਰਸ਼ਾਸ਼ਤਾ: ਕਥਚਿਨਿਦੇਕ-ਰੂਪਾ: ਪ੍ਰਥਵਸ਼ਵਸ਼ਾਵਗਾਹਨਾਥ ਭਵਨਤਿ । ਦਾਤਾਹਾਹਾਹ—ਸੇਤਮਿਤਰਾਦਿ ਸੁਗਾਨਾ ॥ ਹੇ ਚ'ਮਿਤਰਾਦਿ ਸੁਗਾਮਾ । ਸਾਥਾਰਣਵਨਸਪਤਿਕਾਧਿਕਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨਾਰ੍ਥਮਾਹ—

ਮੂ. (੮੨) ਸੇ ਕਿਂ ਤੰ ਸਾਹਾਰਣਸਰੀਰਕਾਦਰਵਣਸਸ਼ਕਾਇਆ ?, ਅਨੇਗਵਿਹਾ ੫੦ ਤੰ੦—

ਮੂ. (੮੩) ਅਵਏ ਪਨਏ ਸੇਵਾਲੇ ਲੋਹਿਣੀ ਮਿਹੁਤ੍ਥੁ ਹੁਤਿਆਗਾ(ਧ) ।

ਅਸ਼ਕਾਗਿ ਸੀਹਕਕੀ ਸਿੱਉਛਿ ਤਤੋ ਮੁਸੁਂਢੀ ਧ ॥

ਮੂ. (੮੪) ਰਨ ਕੁਣਡਰਿਆ ਜੀਨ ਛੀਰ ਬਿਰਾਲੀ ਤਹੇਵ ਕਿਛੀਧਾ ।

ਲਾਲਿਛਾ ਸਿੰਗਬੇਰੇ ਧ ਆਤੂਲੁਗਾ ਭੂਲਏ ਇਧ ॥

ਮੂ. (੮੫) ਕਾਂਖੂਧਾਂ ਕਨ੍ਝਕਡ ਸੁਮਤਾਓ ਵਲਇ ਤਹੇਵ ਸਹੁਸਿੰਗੀ ।

ਨੀਠੁਹ ਸਾਧੁਸੁਧਾਂਧਾ ਛਿਨ੍ਹਨਹਾ ਚੇਵ ਕੀਧਨਹਾ ॥

ਮੂ. (੮੬) ਪਤਮਾ ਮਾਫ਼ਰਿ ਦੰਤੀਤਿ ਚੰਡੀ ਕਿਛੀਤਿ ਧਾਵਰਾ ।

ਪਾਦਾਮਿਧਾਲੁਂਕੀ ਸਹੁਰਰਸਾ ਚੇਵ ਰਾਧਕਤੀ ਧ ।

ਮੂ. (੮੭) ਮਾਸਪਲਿ ਸੁਗਾਪਲਿ ਜੀਵਿਧਰਸਹੇ ਧ ਰੇਣੁਧਾ ਚੇਵ ।

ਕਾਓਲੀ ਖੀਰਕਾਓਲੀ ਤਹਾ ਭੰਗੀ ਨਹੀਂ ਇਧ ॥

ਮੂ. (੮੮) ਕਿਮਿਰਾਸਿ ਮਹਦ ਸੁਵਾਨ ਨੰਗਲੈ ਪੇਲੁਗਾ ਇਧ ।

ਕਿਹਹ ਪਹਲੇ ਧ ਹਢੇ ਹਰਤਣੁਧਾ ਚੇਵ ਲੋਧਾਣੀ ॥

ਮੂ. (੮੯) ਕਣਹੇ ਕਦੇ ਵਜੇ ਸੂਰਣਕਦੇ ਤਹੇਵ ਖਲ੍ਹੂਰੇ ।

ਏਏ ਅਨੰਤਜੀਵਾ ਜੇ ਧਾਵਨੇ ਤਹਾਵਿਹਾ ॥

ਮੂ. (੯੦) ਤਣਮੂਲ ਕਂਦਮੂਲੇ, ਵੰਸੀਮੂਲੇਤਿ ਆਵਰੇ ।

ਸਾਂਖਿਯਮਸਾਂਖਿਯਾ, ਬੋਲ੍ਹਵਣਾਂਤਜੀਵਾ ਧ ॥

ਮੂ. (੯੧) ਸਿੰਘਾਡਗਸ਼ ਗੁਚ਼ੋ ਅਨੇਗਜੀਵੀ ਤ ਹੋਇ ਨਾਧਕ੍ਵੀ ।

ਪਤਾ ਪਤੇਧਜੀਵਾ ਦੋਤ੍ਰੀ ਧ ਜੀਵਾ ਫਲੇ ਭਣਿਧਾ ॥

ਮੂ. (੯੨) ਜਸ਼ ਮੂਲਸਸ ਭਗਸਸ, ਸਮੌ ਭੰਗੋ ਪਦੀਸਇ ।

ਅਨੰਤਜੀਵੇ ਤ ਸੇ ਮੂਲੇ, ਜੇ ਧਾਵਨੇ ਤਹਾਵਿਹਾ ॥

ਮੂ. (੯੩) ਜਸ਼ ਕਂਦਸਸ ਭਗਸਸ, ਸਮੌ ਭੰਗੋ ਪਦੀਸਇ ।

ਅਨੰਤਜੀਵੇ ਤ ਸੇ ਕਦੇ, ਸ ਜੇ ਧਾਵਨੇ ਤਹਾਵਿਹਾ ॥

ਮੂ. (੯੪) ਜਸ਼ ਖੰਧਸਸ ਭਗਸਸ, ਸਮੌ ਭੰਗੋ ਪਦੀਸਇ ।

ਅਨੰਤਜੀਵੇ ਤ ਸੇ ਖੰਧੇ, ਜੇ ਧਾਵਨੇ ਤਹਾਵਿਹਾ ॥

ਮੂ. (੯੫) ਜੀਸੇ ਤਧਾਏ ਭਗਾਏ, ਸਮੌ ਭੰਗੋ ਪਦੀਸਏ ।

ਅਨੰਤਜੀਵਾ ਤਧਾ ਸਾ ਤ, ਜੇ ਧਾਵਨੇ ਤਹਾਵਿਹਾ ॥

ਮੂ. (੯੬) ਜਸ਼ ਸਾਲਸਸ ਭਗਸਸ, ਸਮੌ ਭੰਗੋ ਪਦੀਸਏ ।

ਅਨੰਤਜੀਵੇ ਧ ਸੇ ਸਾਲੇ, ਜੇ ਧਾਵਨੇ ਤਹਾਵਿਹਾ ॥

मू. (१७)	जस्स पवालस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए । अनंतजीवे पवाले से, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (१८)	जस्स पत्तस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए । अनंतजीवे उ से पत्ते, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (१९)	जस्स पुफ्फस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए । अनंतजीवे ह ऐ पुफ्फे, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२००)	जस्स फलस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए । अनंतजीवे फले से उ, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२०१)	जस्स बीयस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए । अनंतजीवे उ से बीए, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२०२)	जस्स मूलस्स भग्गस्स, हीरो भंगोपदीसए । परित्तजीवे उ से मूले, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२०३)	जस्स कंदस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए । परित्तजीवे उ से कंदे, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२०४)	जस्स खंधस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए । परित्तजीवे उ से खंधो, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२०५)	जीसे तयाए भग्गाए, हीरो भंगो पदीसए । परित्तजीवा तया सा उ, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२०६)	जस्स सालस्स भग्गस्स, हीरो भंतो पदीसए । परित्तजीवे उ से साले, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२०७)	जस्स पवालस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए । परित्तजीवे पवाले उ, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२०८)	जस्स पत्तस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए । परित्तजीवे उ से पत्ते, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२०९)	उस्स पुफ्फस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए । परित्तजीवे उ से पुफ्फे, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२१०)	जस्स फलस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए । परित्तजीवे फले से उ, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२११)	जस्स बीयस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए । परित्तजीवे उ से बीए, जे यावन्ने तहाविहा ॥
मू. (२१२)	जस्स मूलस्स कड्डाओ, छल्ली बहुलतरी भवे । अनंतजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ने, तहाविहा ॥
मू. (२१३)	जस्स कंदस्स कड्डाओ, छल्ली बहुलतरी भवे । अनंतजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ने तहाविहा ॥

मू. (११४)	जस्त संधस्त कहाओ, छली बहलतरी भवे । अनंतजीवा उ सा छली, जे यावन्ना तहाविहा ॥
मू. (११५)	जीसे सालाए कहाओ, ठली बहलतरी भवे । अनंतजीवा उ सा छली, जे यावन्ना तहाविहा ॥
मू. (११६)	जस्त मूलस्त कहाओ, छली तनुयरी भवे । परित्तजीवा उ सा छली, जे यावन्ना तहाविहा ॥
मू. (११७)	जस्त कंदस्त कहाओ, छली तनुयरी भवे । परित्तजीवा उ सा छली, जे यावन्ना तहाविहा ॥
मू. (११८)	जस्त खंधस्त कहाओ, छली तनुयरी भवे । परित्तजीवा उ सा छली, जे यावन्ना तहाविहा ॥
मू. (११९)	जीसे सालाए कहाओ, छली तनुयरी भवे । परित्तजीवा उ सा छली, जे यावन्ना तहाविहा ॥

बृ. 'से किं त'मित्यादि, अय के ते साधारणशरीरबादरबनस्पतिकायिकाः ? , सूरिराह—साधारणशरीरबादरबनस्पतिकायिका अनेकविधाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—'अवए'इत्यादि, एते च केचिदतिप्रसिद्धत्वात्केचिदेशविशेषतः स्वयमवगन्तव्याः । 'जे यावन्ने तहाविहा' इति, येऽपि चान्ये—उक्तव्यतरिक्तास्तथाप्रकारा नक्तप्रकारास्तेऽपि अनन्तजीवा ज्ञातव्याः

'तणे'त्यादि, तुणमूलं कन्दमूलं यद्यापरकं वंशीमूलं, एतेषां मध्ये क्वचिज्ञातिभेदतो देशभेदतो या सङ्क्षयाता जीवाः क्वचिदसङ्क्षयाता अनन्ताश्च ज्ञातव्याः 'सिंधाडगस्से'त्यादि, शृङ्गाटकस्य यो गुच्छः सोऽनेकजीवो भवति ज्ञातव्यः, त्वकशाखादीनामनेकजीवात्मकत्वात्, केवलं तत्रापि यानि पत्राणि तानि प्रत्येकजीवानि, फले पुनः प्रत्येकभैक्कस्मिन् द्वौ द्वी जीवो भणितौ ।

'जस्त मूलस्ते'त्यादि, यस्य मूलस्य भग्नस्य सतः—समः—एकान्त्सदशरूपः चक्राकारे भङ्गः प्रकर्षेण दृश्यते तन्मूलपनन्तजीवमवसेयं । 'जे यावन्ने तहाविहा' इति, यान्यपि चान्यानि अभग्नानि तथाप्रकाराणि अधिकृतमूलभग्नसमप्रकाराणि तान्यप्यनन्तजीवानि ज्ञातव्यानि एवं कन्दस्कन्धत्वकशाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजविषया अपि नव गाथा व्याख्येयाः

सम्रतिप्रत्येकशरीरलक्षणाभिधानार्थं गाथादशकमाह—'जस्ते'त्यादि, यस्य मूलस्य भग्नस्य सतो भङ्गे—भङ्गप्रदेशे तु हीरो—विषमच्छेदमुद्दन्तुरं वा प्रदृश्यते—प्रकर्षेण स्पष्टरूपतया लक्ष्यते ततो मूलं 'परित्तजीवं' प्रत्येकशरीरजीवात्मकं ज्ञातव्यं, 'जे यावन्ने तहाविहा' इति, यान्यपि चान्यानि भग्नानि तथाप्रकाराणि अधिकृतसहीरभग्नमूलसदशानि मूलानि तान्यपि प्रत्येकशरीरजीवात्मकानि भन्तव्यानि, एवं कन्ददिविषया अपि नव गाथा भावनीयाः, यत्र कुत्रापि लिङ्गव्यत्ययः स प्राकृतलक्षणा- दवसेयः । अधुना मूलगदिगतानां बल्कलरूपाणामनन्तजीवत्वपरिज्ञानार्थं लक्षणमाह—यस्य मूलस्य काढात्—मध्यसारात् छलीवल्कलरूपा बहुलतरा भवति सा अनन्तजीवा ज्ञातव्या, 'जे यावन्ना तहाविहा'ति याऽपि चान्या अधिकृतया अनन्तजीवत्वेन निधितया छलया समानरूपा छली सापि तथाविधा—अनन्तजीवात्मिका ज्ञातव्या,

एवं कन्दस्कन्धशाखाविषया अपि तिष्ठः गाथाः परिभावनीयाः अधुना तासामेव छलीनां

प्रत्येकजीवत्वपरिज्ञानाय लक्षणमाह—‘जस्स मूलस्से’ त्यादि गाथाचतुष्टयं, यस्य मूलस्स्य’ काषात्—मध्यसारात् छङ्गी—वल्कलस्पा तनुतरा भवति सा ‘परित्तजीवा’ प्रत्येकशरीरजीवात्मिका द्रष्टव्या, ‘जेयावज्ञा तहाविहा’ इति यापि चान्या अधिकृतया प्रत्येकशरीर-जीवात्मकत्वेन निश्चितया छङ्गया समानरूपा छङ्गी सापि तथाविधा—प्रत्येकशरीरजीवात्मिका अवगत्वव्या,

एवं कन्दादिविषया अपि तिष्ठः गाथा भावनीयाः ॥ यदुक्तम्—‘जस्स मूलस्स मध्यस्स समो भङ्गो एदीसइ’ इत्यादि, तदेव लक्षणं स्पष्टं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—

मू. (१२०)   चक्राणं मञ्जमाणस्स, गंठी चुन्नघनो भवे ।
पुढियिसरिसेण भेण, अनंतजीवं वियाणाहि ॥

बृ. ‘चक्राण’मित्यादि, चक्रकं—चक्राकारं एकान्तेन सर्पं भङ्गस्थानं यस्य भज्यमानस्य मूलकन्दस्त्वकशाखापत्रपुष्पादेर्भवति तन्मूलादिकमनन्तजीवं विजानीहि इति सम्बन्धः, तथा ‘गंठी चुन्नघनो भवे’ इति ग्रन्थिः पर्यामान्तरो भङ्गस्थानं तात्र यस्य भज्यमानस्य चृताणेन—रजसा धनो—व्यासो भवति ॥ अथवा यस्य पत्रादेर्भज्यमानस्य चक्राकारं भङ्गं ग्रन्थिस्थाने रजसा व्यासिं च विना पृथिवीसद्वेष भेदेन भङ्गस्थानं भवति, सूर्यकरनिकरप्रतसकेदारतरिकाप्रतरखण्डस्येव समो भङ्गो भवतीतिभावः तमनन्तकायं विजानीहि ॥

मू. (१२१)   गूढसिराणं पतं सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं ।
जंसिय पण्डुसंर्धि अनंतजीवं वियाणाहि ॥

बृ. पुनरपिलक्षणान्तरमाह—यत्पत्रं सक्षीरं निःक्षीरं वा गूढशिराकं—अलङ्घ्यमाणशिराविशेषं यदपि च प्रनाटसन्धि—सर्वथाऽनुपलक्ष्यमाणपत्रार्द्धच्छयसन्धि तदनन्तजीवं विजानीहि ।

मू. (१२२)   पुण्फा जलया थलया य बिंटबद्धा य नालबद्धा य ।
संखिज्ञमसंखिज्ञा बोद्धव्याऽनंतजीवा य ॥

बृ. सम्प्रति पुष्पादीगतं विशेषमभिधित्सुराह—पुष्पाणि चतुर्विधानि, तथा—जलजानि—सहस्रपत्रादीनि स्थलजानि—कोरण्टकादीनि, एताच्यपि च प्रत्येकं द्विधा, तथा—कानिचिद्वृत्त-बद्धानि अतिमुक्तकप्रभृतीनि कानिचिन्नालबद्धानि जातिपुष्पप्रभृतीनि, अत्र एतासां मध्ये कानिचित्पत्रादिगतजीवापेक्षया सद्व्ययेयजीवानि कानिचिदसद्व्ययेयजीवानि कानिचिदनन्तजीवानि चथाऽऽगमं बोद्धव्यानि ।

मू. (१२३)   जे केइ नालियाबद्धा पुण्फा संखिज्ञर्जीविया भणिया ।
निहुया अनंतजीवा जे यावज्ञे तहाविहा ॥

बृ. अत्रैव कञ्चिद्विशेषमाह—यानि कानिचित् नालिकाबद्धानि पुष्पाणि जात्यादिगतानि तानि सर्वाण्यपि सद्व्ययातजीवकानि भणितानि तीर्थकरणधरैः, स्निहुः—स्निहूपुष्पं (धोहरपुष्पं) पुनरनन्तजीवं, यान्तपि चान्यनि स्निहूपुष्पकल्पानि तान्यपि तथाविधानि—अनन्तजीवात्मकानि ज्ञातव्यानि ॥

मू. (१२४)   पउमुष्पलिनीकदं अंतरकदं तहेच जिल्ली य ।
एए अनंतजीवा एगो जीवो विसमुणाले ॥

बृ. पद्मिनीकन्दः—उत्पलिनीकन्दः, अन्तरकन्दो—जलजवनस्पतिविशेषकन्दः, जिल्लिका—

वनस्पतिविशेषरूपः, एते उर्द्ध॑ प्रकृतसत्त्वीनः, उत्तरं च चिन्मादीन् ति कै गुणाले च किमिति ?
(एको जीवः) एकजीवात्मके विसमृणाले इति भावः

मू. (१२५) पलंडूलहसुणकदेय, कन्दलीय कुसुंबए ।
एए परित्तजीवा, जे यावत्ते तहाविहा ॥

बृ. पलण्डुकन्दो लमुनकन्दः कन्दलीकन्दको वनस्पतिविशेषः, कुसुम्बकोऽधेवमेव,
एते सर्व॑पि 'परित्तजीवा' प्रत्येकशरीरजीवात्मकाः प्रतिपत्तव्याः, ये॑पि चान्ये एवंप्रकारा
अनन्तजीवात्मकलक्षणविरहितास्ते॑पि तथाविधाः—प्रत्येकशरीरजीवात्मका वेदितव्याः ।

मू. (१२६) पउमुष्पलनलिणाणं, सुभगसोर्गंधियाणं य ।
अरविंदकुंकणाणं, सयवत्तसहस्रपत्ताणं ॥

मू. (१२७) बिंटं वाहिरपत्ताय, कविया वेव एगजीवस्त ।
अविभितरगा पत्ता पत्तेयं केसरा मिञ्जा ॥

बृ. पद्मानाम् उत्परलानां नलिनानां सुभगानां सौगन्धिकानां अरविन्दानां कोकनदाना
शतघञ्चाणां सहस्रपत्राणां प्रत्येकं यत् वृत्तं—प्रसववन्धनं यानि च वाह्यपत्राणि प्रायो हरितरूपाणि
या च क्लर्णिका—पत्राधारभूता एतानि त्रीण्यपि एकजीवात्मकानि, यानि पुनरभ्यन्तराणि पत्राणि
यानि च केसराणि याश्च मिञ्जाः—फलानि प्रत्येकमेकैकजीवाधिष्ठितानि ॥

मू. (१२८) वेणुनल इक्खुवाडिय समासइक्खूय इक्कडे रंडे ।
करकर सुंठि विहंगू तणाण तह पञ्चगाणं च ॥

मू. (१२९) अचिं एवं बलिमोडुओ य एगस्त होति जीवस्त ।
पत्तेयं पत्ताइं पुष्काइं अनेगजीवाइं ॥

बृ. वेणुः—घंशोनडः—तृणविशेषः इक्खुवाटिकादवोलोकतः प्रत्येतव्याः, तृणानि दूर्वादीनि
यानि च पर्वगानि—पर्वेषितानि एतेषां यदक्षियम्ब्र पर्वयस्य 'बलिमोडुउ' ति पर्वपरिवेषनं चक्रकारं,
एतानि एकजीवस्य सम्भास्थीनि भवन्ति, एकजीवात्मकानि भवन्तीति भावः, पत्राणि एतेषां
प्रत्येकमेकजीवाधिष्ठितानि पुष्पाण्यनेकजीवात्मकानि ॥

मू. (१३०) पूसफलं कालिङ्गं तुंबं तउसेल एलवालुंकं ।
घोसाडय पंडोलं तिंदूयं चेव तेंदूसं ॥

मू. (१३१) बिंटसमं सकडाहं एवाइं हवंति एगजीवस्त ।
पत्तेयं पत्ताइं सकेसरं केसरं मिञ्जा ॥

बृ. पुष्पफलं एवं कालिङ्गं तुम्बं त्रपुषं 'एलावालु' ति चिर्भटविशेषरूपं, वालुकं—चिर्भटं,
तथा घोषातकं पटोलं तेन्दुकं तिन्दुसं च यललं, एतेषु प्रत्येकं वृत्तसमं 'सकडाहं' ति समांसं
सगिरं तथा कटाह एतानि त्रीण्येकस्य जीवस्य भवन्ति, एकजीवात्मकान्येतानि त्रीणि भवन्तीत्यर्थः
तथा एतेषामेव पुष्पफलादीनां तिन्दुकपर्वन्तानां पत्राणि पृथक् 'प्रत्येक' मिति प्रत्येकशरीरा-
धिष्ठितानि, एकैकजीवाधिष्ठ तानीत्यर्थः । तथा सकेसरा अकेसरा या मिञ्जा—बीजानि
प्रत्येकमेकैकजीवाधिष्ठितानि ।

मू. (१३२) सफाए राज्ञाए उव्वेहलिया य कुहणकंदुके ।

ए अनंतजीवा कंदुक्के होइ भयणा उ ॥

बृ. एते कुहनादिवनस्तरिविशेषा-लोकतः प्रत्येतव्याः, एते चानन्तजीवात्मकाः, नवरं कंदुक्के भजना, स हि कोऽपि देशविशेषादनन्तः—अनन्तजीवात्मको भवति, कोऽप्यसद्व्येयजीवात्मक इति ॥ आह—किं बीजजीव एव मूलादिजीवो भवति उतान्यस्तस्मिन्ब्रपक्षान्ते उत्पदते इति परप्रश्नमाशङ्क्याह—

मू. (१३३) वीए जोणिभूए जीवो वङ्गमइ सो व अओ वा ।
जोऽवियं मूले जीवो सोऽविय पते पढमयाए ॥

बृ. वीजे योनिभूते—योन्यवस्थां प्राप्ते, योनिपरिणाममजहतीतिभावः, वीजस्य हि द्विविधाऽवस्था, तथथा—योन्यवस्था अयोन्यवस्थाच, तत्र चदा वीजं योन्यवस्थां न जहति अथ च उज्जितं जन्मुना तदा तत् योनिभूतमित्यभिधीयते, उज्जितं च जन्मुना निश्चयतो नावगन्तुं शक्यते ततोऽनतिशायिना सम्प्राप्ति सचेतनमधेतनं वा अविध्वस्तयोनि योनिभूतमिति व्यवहियते, विध्वस्तयोनि तु निष्ठाद्येतनस्यादसेऽप्यारिति, आह येति इति विध्वस्तयोनि इति ? ,

उच्यते, जन्मोरुत्पत्तिस्थानं अविध्वस्तशक्तिकं—तत्रस्थजीवपरिणामनशक्तिरसम्पत्तमिति भावः, तस्मिन् वीजे योनिभूते जीवो ‘व्युक्तामति’ उत्पद्यते ‘स एव’ पूर्वको वीजजीवः अन्यो वा आगत्य तत्रोत्पद्यते, किमुक्तं भवति ? —यदा वीजजीवनिर्वर्तकेन जीवेन स्वायुषः क्षयात् वीजपरित्यागः कृते भवति, तस्य च वीजस्य पुनरम्बुकालावनिसंयोगरूपसामग्रीसंभवस्तदा कदाचित्स एव प्राक्तनो वीजजीवो मूलादिनामगोत्रे उपनिबध्य बीजे उत्पद्यते—तत्रागत्य परिणमति, कदाचिदन्यः पृथिवीकायिकादिबीजः,

‘योऽपि च मूले जीव इति’ य एव मूलतया परिणमते जीवः सोऽपि च पत्रे प्रथमतयेति—स एव प्रथमपत्रतयाऽपि परिणमते इत्येकजीवकर्त्ता के मूलप्रथमपत्रे इति ।

मू. (१३४) सब्वोऽवि किसलओ खलु उग्गममाणो अनंतओ भणिओ ।
सो वैव विवहृतो होइ परितो अनंतो वा ॥

बृ. आह—यदेवं ‘सब्वोऽवि किसलओ खलु उग्गममाणो अणंतओ भणिओ’ इत्यादि वक्ष्यमाणं कथं न विरुद्ध्यते ?, उच्यते, इह वीजजीवोऽन्यो वा वीजमूलत्वेनोत्पद्यतदुत्सूनावस्थां करोति, ततस्तदनन्तरभाविनीं किसलयावस्थां नियमतोऽनन्ता जीवाः कुर्वन्ति, पुनश्च तेषु स्थितिक्षयात्परिणतेषु असावेव मूलजीवोऽनन्तजीवतनुं स्वशारीरतया परिणम्य तावद्वर्द्धते यावद्यमपत्रमिति न विरोधः, अन्ये तु व्याघ्रक्षते—प्रथमपत्रमिह याऽसौ वीजस्य समुच्छूनावस्था, तेन एकजीवकर्त्ता के मूलप्रथमपत्रे इति, किमुक्तं भवति ? — मूलसमुच्छूनावस्थे एकजीवकर्त्तुके, एतम् नियमप्रदर्शनार्थमुद्धतं—मूलसमुच्छूनावस्थे एकजीवपरिणामिते एव, शेषं तु किसलयादि नाश्यं मूलजीवपरिणामादिभावितमिति, ततः ‘सब्वोऽवि किसलओ खलु उग्गममाणो अणंतओ भणिओ’ इत्यादपि वक्ष्यमाणमविरुद्धं, मूलस-मुच्छूनावस्थानिर्वर्तनारम्भकाले किसलयत्वाभावादिति, आह—प्रत्येकशारीरवनस्पतिकायिकानां सर्वकालं शरीरावस्थामधिकृत्य किं प्रत्येकशरीरत्वमुत करिमिश्चिदवस्थाविशेषे अनन्तजीवत्वमपि सम्भवति ?,

तथा साधारणवनस्पतिकायिकानामपि किं सर्वकालमनन्तजीवत्वमुत कदाचित्

प्रत्येकशरीरत्वमपि भवति ? , तत आह—‘सब्बोऽवी’ त्यादि, इह सर्वशब्दोऽपरिशेषवाची, सर्वोऽपि वनस्पतिकाचः प्रत्येकशरीरः साधारणोवा किसलयावस्थामुपगतः सन् अनन्तकायस्तीर्थकरण-धैर्मणितः, स एव किसलयरूपोऽनन्तकपिकः प्रवृद्धिं गच्छन् अनन्तो वा भवति परीती वा, कथम् ? , उच्यते, यदि साधारणं शरीरं निर्वत्यते तदा साधारण एव भवति, अथ प्रत्येकशरीरं तांतः प्रत्येक इति, कियतः कालादूर्ध्वं प्रत्येको भवति इति येत्, उच्यते अन्तमुहूर्तात्, तथाहि—निगोदानामुलर्वतोऽप्यन्तर्मूहूर्तकालं यावत्स्थितिरुक्ता ततोऽन्तमुहूर्तात्यरतोविवर्द्धमानः प्रत्येको भवतीति ॥ समप्रति साधारणलक्षणमाह—

मू. (१३५) समयं वक्ताणं समयं तेर्सि तरीरनिव्यती ।
समयं आणुग्नहणं समयं ऊसासनीसासी ॥

बृ. ‘समयं युगपद व्युक्तान्तानां—उत्पन्नानां सता ‘तेषां’ साधारणजीवानां समकम्—एक-कालं शरीरनिवृत्तिर्भवति, समकं च प्राणापानग्रहणं—प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानम् ततः समकम्—एककालं तदुत्तरकालभाविनावुच्छवासनिःश्वासी ।

मू. (१३६) इक्षस्तु उ यं ग्रहणं बहूण साहारणाण तं येव ।
यं बहुयाणं ग्रहणं समाप्तओ तर्पि इक्षसा ॥

बृ. तथा एकस्य यत् आहारादिपुद्गलानां ग्रहणं तदेव बहूनामपि साधारणजीवानामवसेयं, किमुक्तं भवति ? —यत् आहारादिकमेको गृह्णन्ति शेषा अपि तच्छरीराश्रिता बहवोऽपि तदेव गृह्णन्तीति, तथा च यद्बहूनां ग्रहणं तत्संक्षेपादेकत्र शरीरे समावेशात् एकस्यापि ग्रहणम् ।

मू. (१३७) साहारणमाहारो साहारणमानुपानग्रहणं व ।
साहारणजीवाणं साहारणलक्षणं एवं ॥

बृ. सप्तत्युरक्तायोपसंहारमाह—सर्वेषामप्येकशरीराश्रितानां जीवानामुक्तप्रकारेण यत् साधारणं साधारणः, सुत्रे नपुंसकतानिर्देशः आर्षत्वात्, आहारः आहारयोग्यपुद्गलोपादानम् यद्य साधारणं प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानं उपलक्षणमेतत् यी साधारणावुच्छवासनिःश्वासौ या च साधारणा शरीरनिवृत्तिः एतसाधारणजीवानां लक्षणम् ।

मू. (१३८) यह अयगोलो धंतो जाओ तततवणिङ्गंसकासो ।
सब्बो अगनिपरिणओ निगोद्यजीवे तदा जाण ॥

बृ. सम्प्रतियथैकस्मिन् निगोदशरीरे अनन्ता जीवाः परिणताः प्रतीतिपथमवतारन्ति तथा प्रतिपादयन्नाह—यथा अयोगोलो ध्मातः सन् तपतपनीयसंकाशः सर्वोऽनिपरिणतो भवति तथा निपोदजीवान् जानीहि, निगोदरूपेऽप्येकैकस्मिन् शरीरे तच्छरीरात्मकतया अनन्तान् जीवान् परिणतान् जानीहि ।

मू. (१३९) एगस्त दोषह तिष्ठ व संखिज्ञाण व न फासितं सक्ता ।
दीसांति सरीराइङ् निगोद्यजीवाणऽनंताणं ॥

बृ. एवं च सति—एकस्य द्वयोस्त्रयाणां यावत्संख्येयानां वाशब्दादसंख्येयानां वा निगोदजीवानां शरीराणि द्रष्टुं न शक्यानि, कुत इति येत् ? , उच्यते—अभावात्, न हि एकरादिजीवगृहीतानि अनन्तवनस्पतिशरीराणि सन्ति, अनन्तजीवपिण्डात्मकत्वातोषाम्, कथं तर्हि उपलभ्यानि ? ,

इत्यत आह- 'दीसंती'त्यादि, ईश्यन्ते शरीराणि निगोदजीवानांबादरनिगोदजीवानां अनन्तानां न तु सूक्ष्मनिगोदजीवानां, तेषां शरीराणपनन्तजीवसङ्खातात्मकत्वेऽप्यनुपलभ्य-स्वभावत्वात्, तथासूक्ष्मपरिणामपरिणतत्वात्, अथ कथमेतदवसीयते-निगोदरूपशरीरं नियमादनन्त जीवपरिणामाविभावितं भवति ?, उच्यते-जिनवच्यनात्, तद्येदम्

॥ १ ॥ "गोला य असंखेज्ञा होंति निगोया असंखया गोले ।

एकोको च निगोओ अनन्तजीवो मुणेयव्वो ॥"

मू. (१४०) लोगागासपएसे निगोयजीवं ठवेहि इक्किकं ।

एवं मविज्ञमाणा हवंति लोगा अनन्ता उ ॥

बृ. सम्प्रति एतेषामेव निगोदजीवानां प्रमाणमभिधित्सुराह-एकैकस्मिन् लोकाकाशप्रदेशे एकैकं निगोदजीवं स्थापय, एवमेकैकस्मिन् आकाशप्रदेशे एकैकजीवरचनया भीयमानः 'अनन्तलोका' अनन्तलोकाकाशप्रमाणा निगोदजीवा भवन्ति ॥

मू. (१४१) लोगागासपएसे परितजीवं ठवेहि इक्किकं ।

एवं मविज्ञमाणा हवंति लोगा असंखिज्ञा ॥

बृ. सम्प्रति प्रत्येकवनस्पतिजीवप्रमाणमाह-एकैकस्मिन् लोकाकाशप्रदेशे एकैकं प्रत्येकवनस्पतिजीवं स्थापय, एवमुक्तप्रकारेण भीयमानाः प्रत्येकतरुजीवा असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा भवन्ति ।

मू. (१४२) पत्तेया पञ्चता पयरस्स असंख्यागमिता उ ।

लोगाऽसंखा पञ्चतयाण साहारणमनंता ॥

बृ. सम्प्रति पर्याप्तापर्याप्तभेदेन प्रत्येकसाधारणवनस्पतिजीवानां प्रमाणमाह-पर्याप्ताः प्रत्येकवनस्पतिजीवाः धनीकृतस्य सम्बन्धिनः प्रतरस्य असङ्ख्येयतमेभागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावद्यमाणा भवन्ति, अपर्याप्तानां पुनःप्रत्येकरुजीवानामसङ्ख्येया लोकाः परिमाणं, पर्याप्तानां अपर्याप्तानां च साधारणजीवानां अनन्तलोकाः, किमुक्तं भवति ?-असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा अपर्याप्ताः प्रत्येकतरवः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः पर्याप्ता अपर्याप्तश्च साधारणजीवा इति ॥

मू. (१४३) एएहिं सरीरेहिं पद्मकर्खं ते परुविया जीवा ।

सुहुमा आणागिज्ञा चक्खुष्फासां न ते इति ॥

मू. (१४४) जे यावन्नेतहप्यगारा, ते समासओदुविहा पन्नता, तं०-पञ्चतयाय अपञ्चतया य, तत्थ णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पञ्चतया तेसिणं वन्नाएसेणं गंधाएसेणं रसाएसेणं फासाएसेणं सहस्रगासो विहाणाइ, संखिज्ञाइ जोणिष्मुहसयसहस्राइ, पञ्चतयानीसाए अपञ्चतया वक्मन्ति, जत्थ एगो तत्थ सिय संखिज्ञा सिय असंखिज्ञा सिय अनंता ॥ एएसिणं इमाओ गाहाओ अनुगंतत्वाओ, तंजहा-

बृ. 'जे यावन्नेतहप्यगारा' इति, येऽपि चान्ये-अनुक्तरूपास्तथाप्रकाराः-प्रत्येकतरुरूपा साधारणरूपाश्च, तेऽपि वनस्पतिकायलेन प्रतिपत्तत्वाः, 'ते समासओ'इत्यादि प्रावृत, नवरं यत्रैको बादरपर्याप्तस्तत्र तत्रिश्चया अपर्याप्ताः कदाचित् सङ्ख्येयाः, कदाचितदसङ्ख्येया कदाचिद-

नन्तः, प्रत्येकतरवः सद्वयेया असद्वयेया वा, साधारणास्तु नियमादनन्ता इति भावः ।

‘एतेषां’ साधारणप्रत्येकतरुलपाणां कनस्पतिविशेषाणां वक्ष्यमाणानामिमाः—विशेषप्रति-पादिका वक्ष्यमाणा गाथा अनुग्रन्तव्याः—प्रतिपत्तव्याः, ता एवाह—‘तंजहा’ तद्यथा—

मू. (१४५) कंदाय कंदमूलाय, रुक्खमूलाद्यावरे ।
गुच्छय गुच्छवल्लीय, वेणुयाणि तणाणिय ॥

बृ. ‘कंदाये’त्यादिगाथात्रयं ‘कन्दा,’ सूरणकन्दादयः कन्दमूलानि वृक्षमूलानि च साधारण-कनस्पतिविशेषाः ‘गुच्छा’ गुल्मा, वल्लीयश्च प्रतीताः ‘वेणुका’ वंशास्तृणानि अजुनादीनि ।

मू. (१४६) पठमुप्पल संधाडे हृष्टे य सेवाल किञ्चए पनए ।
अवए य कच्छभाणी कंदुक्के गृणवीतइमे ॥

बृ. पद्मोत्पलशृङ्खाटकानि प्रतीतानि ‘हृष्टो’ जलजवनस्पतिविशेषः सेवालः—प्रसिद्धः कुछाकपनकावककच्छभाणिकन्दुकाः—साधारणवनस्पतिविशेषाः ।

मू. (१४७) तय छल्लि पवालेसु य पतपुफ्फलेसु य ।
मूलगगमञ्जकीएसु, जोणी कस्सवि कितिया ॥

बृ. एतेषामेकोनविंशतिसभद्रयानां त्वगादिषु मध्ये कस्यापि कापि योनिः, किमुक्तं भवति कस्यापि त्वक् योनिः कस्यापि छल्लीयावलकस्यापि मूलं कस्याप्यग्रं कस्यापि मध्यं कस्यापि वीजभिति

मू. (१४८) से तं साहरणसरीरवणस्तइकाइया से तं बायरवणस्तइकाइया, से तं वणस्तइकाइया, से तं एगिंदिया ॥

बृ. ‘सेत्त’ मित्यादि निगमनचतुष्यं सुगमं ॥ तदेनमुक्ता एकेन्द्रिययाः,
सम्प्रति द्वीन्द्रियप्रतिपादनार्थमाह—

मू. (१४९) से किं तं वेईंदिया ?, वेईंदिया अनेगविहा पञ्चता, तंजहा—पुलाकिमिया कुच्छिकिमियागङ्गूयलगा गोलोमा णेउरा सोमंगलगा वंसीमुहा सूझमुहा गोजलोया जलोया जालाउया संखा संखणगा धुळा धुळा गुलया खंधा वराडा सोतिया मुतिया कलुयाकासा एगओवत्तादुहओवत्ता नंदियावत्ता संबुक्का माइवाहा सिप्पिसंपुडा चंदना समुहलिक्खा,

—जे यावन्ने तहप्पगारा, सब्बे ते संमुच्छिमा नपुंसगा, ते समासओ दुविहा पञ्चता, तंजहा—पञ्चतगा य अपञ्चतगा य, एएसिणं एवमाइयाणं वेईंदियाणं पञ्चतापञ्चताणं सत्त जाइकुलकोडिजोणीपमुहसयसहस्ता भवतीति भक्तायां । से तं वेईंदियसंसारसमावञ्जीवप०।

बृ. अथ केते द्विन्द्रियाः ?, सूरिराह—द्विन्द्रिया अनेकविधाः प्रज्ञाताः, तद्यथा—‘पुलाकिमिया’ इत्यादि, पुलाकिमिया नाम पायुप्रदेशोत्पन्नः कृमयः कुक्षिकृमयः—कुक्षिप्रदेशोत्पन्नः शङ्खाः—समुद्रोद्भवाः प्रतीताः शङ्खनकाः त एव लघवः धुळाः—धुळिकाः खुळा—लघवः शङ्खः—सामुद्रश-ङ्घाकाराः वराटाः—कपर्दकाः ‘सिप्पिसंपुड’ति संपुटरूपाः शुक्तयः चन्दनका—अक्षाः, शेषास्तु यथासम्प्रदायं वाच्याः, ‘जे यावन्ने तहप्पगारा’ इति येऽपिचान्ये तथाप्रकारा—एवंप्रकारा मृतककडेवर- सभूतकृम्यादयस्ते सर्वे द्वीन्द्रिय ज्ञातव्याः, ते संमुर्छिमत्वादेव च नपुंसकाः, संमुर्छिमानामवश्यं नपुंसकत्वात् ‘नारकसंमुर्छिमा नपुंसका’ इतिवचनात्,

‘ते समासओ’ इत्यादि, ते द्वीन्द्रियाः समालतः—संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञाताः, तद्यथा—

पर्याप्तिकाश अपर्याप्तिकाश, चशब्दीयोनिकुलभेदेन स्वगतानेकभेदसूचकौ, एतेषां द्वीन्द्रियाणामेव-
मादीनां पुलाकुम्भादीनां द्वीन्द्रियाणां पर्याप्तिपर्याप्तिदीनां सर्वसङ्ख्यया सर्वजातिकुलकोटीनां
योनिप्रमुखाणि-योनिप्रवहाणि योनिशतसहस्राणि भवन्ति, सप्त जातिकुलकोटिलक्षा भवन्तीति
भावः, इत्याख्यातं तीर्थकृदिभः, मकारोऽलाक्षणिकः, इयमत्र भावना-इह जातिकुलयोनीनां
परिज्ञानार्थमिदं परिस्थूरमुदाहरणं पूर्वाचिर्यरूपदर्शितम्, तथा-जातिरिति किल तिर्यग्गतिः तस्या-
कुलानि-कृमिकीटवृथिकादीनि, इमानि च कुलानि योनिप्रमुखाणि, तथाहि-

एकस्यामेव योनी अनेकानि कुलानि भवन्ति, यथा छगणयोनौ कृमिकुलं कीटकुलं
वृथिककुलमित्यादि, अथवा जातिकुलमिलेकं। शू, गतिकुलवैनोद्धरभवन्ति, एकस्या-
मपि योनी अनेकजातिकुलसम्बन्धात्, यथा एकस्यामेव योनी कृमिजातिकुलं कीटकजातिकुलं
वृथिकजातिकुलमित्यादि, एवं च एकसल्यामेव योनाववान्तरजातिभेदभावादनेकानि योनिप्रवहाणि
जातिकुलानि सम्बन्धीत्युपपद्धन्ते, द्वीन्द्रियाणां सप्त जातिकुलकोटीनां शतसहस्राणाम्,
उपसंहारमाह-‘सेत्त’मित्यादि, सैषा द्वीन्द्रियसंसारसमापनजीवप्रज्ञापना ॥

सम्प्रति त्रीन्द्रियसंसारसमापनजीवप्रज्ञापनार्थमाह-

मू. (१५०) सेकिंतंतेऽदियसंसारसमावनजीवपनवणा ?, तेऽदियसंसारसमावनजीवपन-
वणा अनेगविहा पन्नता, तं-ओवइया रोहिणिया कुंथु पिपीलिया उददंसगा उद्देहिया उक्तलिया
उप्याया उपडातणहारा कहुहारा मालुया पत्ताहारा तणबेटिया पत्तबेटिया पुफबेटिया फलबेटिया
बीयबेटिया तेबुरजमिजिया तओसिमिजिया कप्पासड्डमिजिया हिलिया जिलिया झिंगिरा किंगिरिडा
बाहुया लहुया सुभगा सोवत्थिया सुयबेंटा इंदकाइया इंदगोवया तुरुतुंबगा कुच्छलवाहगा जूया
हालाहला पिसुया सववाइया गोम्ही हत्थिसोंडा,

जे यावन्ने तहप्यगारा, सब्बे ते संमुच्छिमा नपुंसगा ते समासओदुविहा पन्नता, तं०-पञ्जतगा
य अपञ्जतगा य, एसिणं एवमाइयाणं तेऽदियाणं पञ्जतापञ्जताणं अष्टजाइकुललोडिजोणिष्प्रमुह-
सवसहस्ता भवन्तीतिमक्खायं, सेत्तं तेऽदियसंसारसमावनजीवपनवणा ।

‘अथ का सा त्रीन्द्रियसंसारसमापनजीवप्रज्ञाना ?, भगवानाह-त्रीन्द्रियसंसार-
समापनजीवप्रज्ञाना अनेकविधा प्रज्ञता, तामेव तद्यथेत्यादिनोपदर्शयति, एते च औपयिकप्रभृ-
तयस्त्रीन्द्रिया देशविशेषतो लोकतश्चावगन्तव्याः, नवरं गोम्ही-कण्णसियालिया ‘जे यावन्ने
तहप्यगारा’ येऽपि चान्ये तथाप्रकारात्से सर्वे त्रीन्द्रिया ज्ञातव्या इति शेषः, सब्बे ‘ते संमुच्छिमान-
पुंसका’ इत्यादि पूर्ववत्, ‘एतेसिण’मित्यादि, एतेषां-त्रीन्द्रियाणामेवमादिकानाम्-औपयि-
कप्रभृतीनां पर्याप्तिपर्याप्तिनां सर्वसङ्ख्यया अष्टीजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि-योनिप्रवहाणि
शतसहस्राणि भवन्ति, अष्टी कुलकोटिलक्षा भवन्तीति भावः, इत्याख्यातं तीर्थकृदिभः,
उपसंहारमाह-‘सेत्त’मित्यादि ॥ तदेवमुक्ता त्रीन्द्रिय संसारसमापनजीवप्रज्ञापना, सम्प्रति
चतुरिन्द्रियसंसारसमापन-जीवप्रज्ञापनामाह-

मू. (१५१) सेकिंतं चउरिदियसंसारसमावनजीवपनवणा ?, २ अनेगविहा पं०, तं०-

मू. (१५२) अंधिय पत्तिय मच्छिय मसगा कीडे तहा पयंगे य ।

दंकुण कुक्कड कुकुह नंदावत्ते य सिंगिरडे ॥

मू. (१५३) किण्हपत्ता नीलपत्ता लोहियपत्ता हालिदपत्ता सुकिलपत्ता चित्तपक्खा विवितपक्खा ओहंजलिया जलचारिया गंभीरा पीणिया तंतवा अच्छिरोडा अच्छिवेहा लारंगा नेउरादोला भमरा भरिली जरुला तोह्ना विंलुया पत्तविच्छुया छाणविच्छुया जलविच्छुया पियंगाला कणगा गोमयकीडा, जे यावत्रे तहप्पगारा, सब्बे ते संमुच्छिया नपुंसगा,

ते समासओदुविहा पन्नता, तं०—पञ्चतगाय अपञ्चतगाय, एसिणं एवमाइयाणं चउर्तिदियाणं पञ्चतगायञ्चताणं नव जाइकुलकोडिजोणिष्मुहसयसहस्राइ भवंतीतिमक्खायं, से तं चउर्तिदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा ॥

बृ. एतेऽपि चतुरिन्द्रिया लोकतः प्रत्येतव्याः, एतषां च पर्याप्तापयांसानां सर्वसङ्घयथा जातिकुलकोटीनां नव लक्षा भवन्ति, शेषा अक्षरगमनिकाप्राप्तवत्, उपसंहारमाह—‘सेत’ मित्यादि

उक्ता चतुरिन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना, सम्भ्राति पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्न-जीवप्रज्ञापनामाह—

मू. (१५४) से किंतं पञ्चेन्द्रियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा ?, २ चउच्चिहायं०, तं०—नेरइय-पञ्चेन्द्रियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा, तिरिक्खजोणियपञ्चेन्द्रियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा मणुस्तपञ्चेन्द्रियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा ।

बृ. अथ का सा पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ?, सूरिराह-पञ्चेन्द्रियसंसार-समापन्नजीवप्रज्ञापना चतुर्विधाप्रज्ञापत्, तथ्या—‘नैरयिके’ त्यादि, अयम्—इष्टफलं कर्मनिर्गतमयं येष्यस्ते निरवा—नरकावासास्तेषु भवा नैरयिकास्ते च ते पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवाश्च नैरयिक-पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवाश्चतेषांप्रज्ञापना, तथा ‘अच्छ गती’ तिरोऽञ्चन्तीति तिर्यधः, ‘तिरसस्ति-र्यतीति’ तिरसस्तियदिशः, तेषां योनिः—उत्पत्तिस्थानं तिर्यग्योनिस्तत्र भवास्तैव्योर्निकास्ते च ते पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवाश्च तेषांप्रज्ञापनातैर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना,

तथा मनुशब्दो मनुष्यवाचीयथा राजशब्दो राज्यन्याभिधायकः, भनोरपत्यानि मनुष्याः, ‘भनोर्यद्यौ चश्चेति’ यः प्रत्ययः षकारश्चागमः, अयं चयः प्रत्ययोजाताविति मनुष्यशब्दो जातिवाची राजन्यशब्दवत्, ते च ते पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवाश्च तेषांप्रज्ञापना मनुष्यपञ्चेन्द्रियसंसार-समापन्नजीवप्रज्ञापना, तथा दीव्यन्ति—स्वेच्छायाक्रीडन्तीति देवाः भवनपत्यादयः ते च ते पञ्चेन्द्रिय-संसारसमापन्नजीवाश्च तेषांप्रज्ञापना देवपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ॥

तत्र नैरयिकप्रतिपादनार्थं प्रश्ननिर्वचनसूत्रे आह—

मू. (१५५) से किं तं नेरइया ?, नेरइया सत्तविहा पन्नता तं०—रयण्यभापुढविनेरइया १ सक्करप्पभापुढविनेरइया २ वालुयप्पभापुढविनेरइया ३ पंकप्पभापुढविनेरइया ४ धूमप्पभापुढ-विनेरइया ५ तमप्पभापुढविनेरइया ६ तमतमप्पभापुढविनेरइया ७,

ते समासओ दुविहा पन्नता, तं०—पञ्चतगाय अपञ्चतगाय, से तं नेरइया ॥

बृ. सप्तविधत्वं नैरयिकाणां पृथिवीभेदेन अन्यथा प्रभूतभेदत्वमपि धटते, ततः पृथिवीभेदत एव सप्तविधत्वं तद्यथेत्यादिनोपदर्शयति—रलानि—वज्रवैद्वार्यादीनि, प्रभाशब्दोऽत्र सर्वत्रापि स्वभाववाची रलानि प्रभा—स्वरूपं यस्याः सा रलप्रभा—रलवहुला रलमयीति भावार्थः, सा

चासी पृथिवी च २ तस्यां नैरयिका रलप्रभाषृथिवीनैरयिकाः, एवं 'सकरणहापुढविनेरइया' इत्यादि भावनीयम्, उपसंहारमाह—'सेत्तं नेरइया' ॥

अधुनोद्देशकमप्रभाष्यानुसरणतस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् प्रतिपिपादयिषुराह—

मू. (१५६) से किं तं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया ?, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया तिविहा पन्नता, तं०-१ जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य १ यलयपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य २ खहयरपंचादियतिरिक्खजोणिया य ३ ।

बृ. अथ के ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? , सूरिराह—पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः प्रज्ञासाः, तघयेत्यादि, 'जलयरे-' त्वादि, जले चरन्ति—पर्यटन्तीति जलचराः, 'आधारादिति' टप्रत्ययः, ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, स्थले चरन्तीति स्थलचराः, खे—आकाशे चरन्तीति खचराः, प्राकृतत्वादर्षत्वात्त्र 'खहयरा' इति सूत्रे पाठः, तत्त उभयन्नापि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकशब्देन सह विशेषणसमासः ।

मू. (१५७) सेकिंतंजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया ?, जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया पंचविहा पन्नता, तं०-१ मव्या २ कच्छभा ३ गाहा ४ मगरा ५ सुसुमारा ॥

सें किं तं मव्या ?, मव्या अनेगविहा पन्नता, तं०-सण्हमव्या खवल्लमव्या चुंगमच्छा विज्ञाडियमच्छा हलिमच्छा मगरिमच्छा रोहियमच्छा हलीसागरा गागरा बडा बडगरा गब्या उसगरा तिमितिमिंगिला नका तंदुलमच्छा कणिकामच्छा सालिसतअथियामच्छा लंभणमच्छा पडागा पडागाइपडागा जे यावन्नेतहप्यगरा, सेत्तं मच्छा ॥

बृ. अथ के ते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ?, सूरिराह—जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञासाः, तदेव पञ्चविधत्वं तघयेत्यादिनोपदर्शयति १ मत्स्याः २ कच्छपाः, सूत्रे पकारस्य भकारः प्राकृतत्वात् ३ ग्राहा ४ भकराः ५ शिशुमाराः, प्राकृतत्वात्सूत्रे 'सुसुमारा' इति पाठः । मत्स्यादीनां च विशेषा लोकतो वेदितव्याः,

मू. (१५८) सेकिंतंकच्छभा ?, कच्छभादुविहा पन्नता, तं०-अट्टिकेच्छभाय मंसकच्छभा य, सेत्तं कच्छभा ॥

बृ. नवरमस्थिकच्छपा मांसकच्छपा इति—ये आस्थिबहुलाः कच्छपास्ते आस्थिकच्छपाः ये मांसबहुलास्ते मांसकच्छपाः ।

मू. (१५९) से किं तं गाहा ?, गाहा पंचविहा पन्नता, तं०-१ दिली २ वेढगा ३ मुख्या ४ पुलया ५ सीमागारा, सेत्तं गाहा ॥

मू. (१६०) से किं तं मगरा ?, मगरा दुविहा पन्नता, तं०-१ सोंडमगरा य २ महुमगरा य, सेत्तं मगरा ॥ से किं तं सुसुमारा ?, मुसुमारा एगागारा पन्नता, सेत्तं सुसुमारा । जे यावन्नेतहप्यगरा । ते समासओ दुविहा प० तं०-संमुच्छिमाय गब्मवक्तियाय, तत्य एं जे ते संमुच्छिमा ते सब्वे नपुंसगा, तत्य एं जे ते गब्मवक्तिया ते तिविहा, प०, तं०-इत्थी पुरिसा नपुंसगा ।

एएसिणं एवमाइयाणं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पञ्चासपञ्चासाणं अछतेर-सजाइकुलकोडिजोणिप्पमुहसयसहस्रा भवन्तीति भव्यायं । सेत्तं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया

बृ. 'तेसमासओ' इत्यादि, ते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः

प्रज्ञातः, तद्यथा—संमूच्छिमाश्च गर्भव्युक्तान्तिकाश्च, “मूर्च्छा मोहसमुच्छययोः” अस्मात् संपूर्वात् संमूर्च्छनं संमूर्च्छे, “अकर्त्तरि” इति भावेऽधज्प्रत्ययः, गर्भोपातव्यतिरेकेण एवमेव प्राणिनामुत्साद इति भावः, तेन निर्वृत्ताः संमूच्छिमाः “भावादिम्” इति इमप्रत्ययः ।

गर्भव्युक्तान्तिः—उत्पत्तिर्येषां ते, व्युक्तान्तिशब्दोऽत्रोत्पत्तिवाची, तथा पूर्वाचार्यप्रसिद्धेः, यदिवा ‘गर्भात्’ गर्भावासाद् व्युक्तान्तिः—निष्कमणं येषां ते गर्भव्युक्तान्तिकाः ‘शेषाद् वा’ इति कवचसमासान्तः । चशब्दी प्रत्येकं स्वगतानेकभैदसूचकौ ।

तत्र ये ते संमूच्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः संमूच्छिमभावस्य नपुंसकत्वाविनाभावित्वात् । ये तु गर्भव्युक्तान्तिकास्ते त्रिविधाः प्रज्ञाताः, तद्यथा—स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाः । एतैषां चोभयेषामपि शरीरावगाहनादिषु द्वारेषु यद्यन्तनं यद्य गर्भव्युक्तान्तिकानां स्त्रीपुंसनपुंसकानां परस्परमत्प्रवृत्ततयित्तनं तज्जीवाभिगमटीकायां कृतमिति ततोऽवधार्यम् ।

‘एसिणं’ इत्यादि, एतैषामेवमादिकानामुपदर्शितप्रकारादीनां जलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्निकानां पर्याप्तापर्याप्तानां सर्वसंख्याऽर्धत्रयोदशजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखानि—योनिप्रवहाणि शतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातं भगवद्विभस्तीर्थकैः ।

उपसंहारमाह—‘सेत्त’ इत्यादि, तदेवमुक्ता जलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्नेनिकाः ॥

सम्प्रति स्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्नेनिकानभिधित्सुराह—

मू. (१६९) से किं तं थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ?, थलयरपंचिं० दुविहा पं०, तं०—चउप्यथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया य परिसप्थथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया य ।

से किं तं चउप्यथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ?, चउप्यथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया चउच्चिहा पं०, तं०—एग्खुराविखुरागंडीपदा सणपदा । से किं तं एग्खुरा ?, एग्खुरा अनेगविहा पं०, तं०—अस्ता अस्ततराधोडगा गद्भागोरक्खराकंदलगा सिरिकंदलगा आवत्तगा जेयावन्नेतहप्यगारा, सेत्तं एग्खुरा । से किं तं दुखुरा ?, दुखुरा अणेगविहा पं०, तं०—उद्धा गोणा गवया रोज्जा पमुया महिसा मिया संबरा वराहा आया एलगरुरुसरमवमत्कुरुंगगोक्खमादि जे यावन्नेतहप्यगारा, सेत्तं दुखुरा ।

से किं तं गंडीपया ?, गंडीपया अनेगविहा पं०, तं०—इत्यी हत्यीपूयणया मंकुणहत्यी खण (गा) गंडा जे यावन्नेऽ०, सेत्तं गंडीपया ! से किं तं सणपदा ?, अनेगविहा पं०, तं०—सीहा वस्था दीविया अच्छा मरच्छा परस्तरा सियाला विडाला सुणगा कोलसुणगा कोकंतिया सप्तगा वितगा विल्लगा जे यावन्नेऽ०, सेत्तं सणपदा ।

ते समासओदुविहा पं०, तं०—संमुच्छिमाय गव्यवक्षन्तिया य, तत्य णं जे ते संमुच्छिमा ते सब्बे नपुंसगा, तत्य णं जे ते गव्यवक्षन्तिया ते तिविहा पं०, तं०—इत्यी पुरिसगा नपुंसगा । एसिणं एवमाइयाणं थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पञ्चतापञ्चताणं दस जाइकुलकोडिजोणिप्यमुहसयसहस्रा भवन्तीतिमव्यायां । सेत्तं चउप्यथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ।

बृ. चत्वारिपदानियेषां ते चतुष्पदाः—अश्वादयः ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्नेनिकाश्च चतुष्पदस्थलयरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्नेनिकाः, उरसा भुजाभ्यां च परिसप्थन्तीति परिसप्तः—अहिन-कुलादयः, ततः पूर्ववत् स्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्नेनिकपदेन सहविशेषणसमासः, चशब्दीप्रत्येकं

स्वगतानेकभेदसूचकौ, तदेवानेकभेदत्वं क्रमेण प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ के ते चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिकाः ?, सूरिराह—चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रिय-तैर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञानाः, तथा—‘एग्खुरा’ इत्यादि, तत्र प्रतिपदमेकः खुरः—शफो येषां ते एकखुराः—अश्वादयः, द्वौ द्वौ खुरी प्रतिपदे येषां ते द्विखुराः—उश्छादयः, तथा चैकैकस्मिकन् पदे द्वौ द्वौ शफी ध्येते, गण्डीव—सुवर्णकाराधिकरणीस्यानमिव पदं येषां ते गण्डीपादाः—हस्त्यादयः, तथा सनखानि—दीर्घनस्वपरिकलितानि पदानि येषां ते सनखपदाः—श्वादयः, प्राकृतत्वाद्य सणपक्या इति सूत्रे निर्देशः । अधुना एतानेव एकशखुरादीन् भेदतः क्रमेण प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—

‘से किं तं’ इत्यादि, सुगमम्, नवरं ये केविज्ञीवभेदाः प्रतीतास्ते त्वोक्ततो वेदितव्याः । ‘ते समासओ दुविहापन्नता’ इत्यादि सूत्रं प्रागवद् भावनीयम्, नवरमन्नजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखानि शतसहस्राणि दश भवन्तीति वेदितव्यम् । अत्रापि च संमूर्च्छमानां गर्भव्युक्तान्तिकानां च प्रत्येक यत् शरीरादिद्वारेषु चिन्तनं यद्य स्त्रीषु उपुंसकानां परस्परमत्प्रबहुत्वं तज्जीवाभिगमटीकातो वेदितव्यम्, ‘सेतं चउप्यथा’ इत्यादि ।

मू. (१६२) से किं तं परिस्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ?, परिस्पथलयर-० दुविहापं०, तं०—उरपरिस्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया य भुयपरिस्पथलयरपंचिदिय-तिरिक्खजोणिया य । से किं तं उरपरिस्पथलयरपंचिदियति- रिक्खजोणिया ?, उरपरिस्पथलयरपंचिदिय० उविहा पं०, तं०—अहीं अयगरा आसालिया महोरगा ॥

से किं तं अही ?, आसी दुविहा पं०, तं०—इलीक्षण्य मउलिणो य, से किं तं दब्बीकरा दब्बीकरा अनेगविहा पं०, तं०—आसीविसा दिङ्गीविसा उग्गविसा भोगविसा तयाविसा लालाविसा उस्सासविसा नीसासविसा कण्ठसप्ता सेदसप्ता काओदरा दञ्जपुप्त्त कीलाहा मेलिमिंदा सेसिंदा जेयावन्नेतहप्यगारा, सेतं दब्बीकरा । से किं तं मउलिणो ?, मउलिणो अनेगविहा पं०, तं०—दिव्यागा गोणसा कसाहीया वडुला चित्तलिणो मंडलिणनो मालिणो अहीं अहिसलागा वासपडाग्ग जे यावन्नेतहप्यगारा, सेतं मउलिणो, सेतं अही ।

से किं तं अयगरा ?, अयगरा एगागारा प०, सेतं अयगरा ।

से किं तं आसालिया ?, कहिणं भंते! आसालिया संमुच्छति ?, गोयमा! अंतो मणुस्सखितते अहाइज्जेतु दीवेसु निव्वाधाएणं पन्नरससु कम्मभूमितु वाघायं पहुचच पंचसु महाविदेहेसु घक्कवद्विखंधावारेसु वासुदेवखंधवरेसु लदेवखंधावारेसु मंडलियखंधावारेसु महागंडलियखंधावारेसु गामनिवेसेसु नगरनिवेसेसु निगमनिवेसेसु खेडनिवेसेसु कब्बडनिवेसेसु मडंबनिवेसेसु दोणमुहनिवेसेसु पट्टणनिवेसेसु आगरनिवेसेसु आसमनिवेसेसु संवाहनिवेसेसु रायहाणीनिवेसेसु एएसिणं देव विनासेसु एत्यणं आसालिया संमुच्छति । जहज्जेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागमिताए ओगाहणाए उक्कोसेणं बारसजोयणाइं तयणुरुक्वं च णं विक्खंभवाहलेणं भूर्मीं दालिता णं समुद्देष, असत्री मिच्छदिही अन्नाणी अंतो मुहूतऽङ्गाउया देव कालं करेह, सेतं आसालिया ।

से किं तं महोरगा ?, महोरगा अनेगविहा पं०, तं०—अत्येगइआ अंगुलपि अंगुलपुहुतियावि वियत्थिपि वियत्थिपुहुतियावि रथणिपि रथणिपुहुतियावि कुच्छपि कुच्छिपुहुतियावि धणुपि धणुपुहुतियावि गाउव्यपि गाउव्यपुहुतयावि जोयणपि जोयणपुहुतयावि जोयणस्यपि जोयणस-

यगुहतयावि जोयणसहस्रंपि, ते यं थले जाता जलेऽवि चरांति थलेऽवि चरन्ति, ते नत्यि इहं, थाहिरएसु दीवेसु समुद्रएसु हवंति, जे यावन्ने तहप्पगारा, सेत्तं महोरगा ।

—ते समासओ दुविहा पं० तं०—संमुच्छिमा य गब्बवक्कंतिया य, तत्य यं जे ते संमुच्छिमा ते सच्चे नपुंसगा, तत्य यं जे ते गब्बवक्कंतिया ते यं तिविहा पं०, तं०—इत्थी पुरिसगा नपुंसगा एषसिणं एवमाइयाणं पञ्चतापञ्चताणं उरपरिसप्पाणं दस जाइकुलकोडिजोणिष्पमुहसयसहस्रा पवतांतिमक्खापं, सेत्तंउरपरिसप्पा ।

से किं तं भुयपरिसप्पा ?, भुयपरिसप्पा अणेगविहा पं० तं०—नउला सेहा सरडा सङ्गा सरठा सारा खोरा घरोइला विस्तंभरा मूसा मंगुसा पयलाइया छीरविरालिया जहा बउप्पाइया, जे यावन्ने तहप्पगारा, ते समासओ दुविहा पं० तं०—संमुच्छिमा य गब्बवक्कंतिया य, तत्य यं जे ते संमुच्छिमा ते सच्चे नपुंसगा, तत्य यं जे ते गब्बवक्कंतिया ते यं तिविहा पं० तं०—इत्थी पुरिसा नपुंसगा । एषसिणं एवमाइयाणं पञ्चतापञ्चताणं भुयपरिसप्पाणं नव जाइकुलकोडिजोणिय-पमुहसयसहस्रा भवन्तीति मक्खायां, सेत्तं भुयपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया, सेत्तं परिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ।

मृ. अथ के ते परिसप्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिकाः ?, सूरिराह—परिसप्पस्थलचर-पञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिका द्विविधा:—द्विप्रकाराः प्रज्ञसाः, तद्यथा—‘उरपरिसप्प’ इत्यादि, उरसा परिसप्पन्तीति उरःपरिसप्पः ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिकाः उरःपरिसप्पस्थलचलर-पञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिकाः, भुजाभ्यां परिसप्पन्तीति भुजपरिसप्पः ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्यो-निकाश्च भुजपरिसप्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिकाः, चशब्दीप्रत्येकं स्वगतानेकभेदसूचकौ, तत्रोऽपरिसप्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिकभेदानुपदिश्यिषुरिदमाह—‘से किं तं उरपरिसप्प’ इत्यादि, अथ के ते उरः परिसप्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिकाः सूरिराह—उरःपरिसप्पस्थलचरपञ्चेन्द्रिय-तैर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञसाः—अहयोऽजगरा आसालिगा महोरगाः ।

एतेषामेव भेदानामवगामाय प्रश्ननिर्वचनसूत्राण्याह—‘से किं तं’ इत्यादि, अथ के तेऽहयः गुरुराह—अहयो द्विविधाः प्रज्ञसाः, तद्यथा—दर्वीकराश्च मुकुलिनश्च, तत्र दर्वीद दर्वी—फणातत्करण-शीलादर्वीकराः, मुकुलं—फणाविरहयोग्या शरीरावयवविशेषाकृतिः सा विद्यते येषां ते मुकुलिनः, फणाकरणशक्तिविकला इत्यर्थः, अन्नापि चशब्दी स्वगतानेकभेदसूचकौ ।

तत्र दर्वीकरभेदानभिधित्सुराह—‘से किं तं’ इत्यादि, आश्यो—दंष्ट्राः तासु विषयं येषां ते आशीविषाः, उक्तं च—“आसी दाढा तग्गयविसा य आसीविसा मुणेयव्वा” इति, दृष्टी विषयं येषां ते दृष्टिविषाः उग्रं विषयं येषां ते उग्रविषाः भोगः—शरीरं तत्र विषयं येषां ते भोगविषाः त्वचि विषयं येषां ते त्वचिविषाः लाला—मुखात् स्रवः तत्र विषयं येषां ते लालाविषाः निः श्वासे विषयं येषां ते निः श्वासविषाः कृष्णासप्तदिव्यो जातिभेदा लोकतः प्रतिपत्तव्याः, उपसंहारमाह—‘सेत्तं दब्बीकरा’ मुकुलिनः प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—‘से किं तं’ इत्यादि, एतेऽपि लोकतोऽवसेयाः ।

अजगराणामवान्तरजातिभेदा न विद्यन्ते तत्त उक्तम्—एकाकार अजगरा: प्रज्ञसाः । आसालिगामभिधित्सुराह—‘से किं तं आसालिया’ अथ का सा आसालिगा ?, एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सति भगवान् आर्वश्यामो यदेव ग्रन्थान्तरेषु आसालिगाप्रतिपादकं गौतमप्रश्नभगवत्रिवचनस्तपं

सूत्रमस्ति तदेवाग्मवहुमानतः पठति—‘कहिणं भंते !’ इत्यादि, क्व ‘णं’ इति वाक्यालङ्घारे भद्रत् !—परमकल्याणयोगिन् ! आसालिगा संमूच्छति ?, एषा हि गर्भजा न भवति किन्तु संमूच्छिमैव तत उक्तं संमूच्छति, भगवानाह—गौतम ! अन्तः—मध्ये मनुष्य-क्षेत्रे—मनुष्यक्षेत्रस्य न बहिः,

एतावता भनुष्यक्षेत्राद् बहिरत्या उत्पादो न भवतीति प्रतिपादितं, तत्रापि मनुष्यक्षेत्रे सर्वत्र न भवति किन्त्यर्थतृतीयेषु द्वीपेषु अर्द्ध तृतीयं येषां तेऽर्थतृतीयाः, अवयवेन विग्रहः, समुदायः समासार्थः, तेषु, एतावता लवणसमुद्रे कालोदसमुद्रे वा न भवतीत्यावेदितमित्यर्थः ‘निव्याधाएणं’ इत्यादि, निव्याधातेन—व्याधातस्याभावो निव्याधातं तेन यदि पञ्चसु भरतेषु पञ्चसु ऐरवतेनु दुष्टातुष्टमगदिगतो दुष्टातुष्टमगदिगतो व्याधातस्याभावो निव्याधातो न भवति तदा पञ्चदशसु कर्मभूमिषु संमूच्छति, व्याधातं प्रतीत्य, किमुक्तं भवति ? —

यदि पञ्चसु मरतेषु पञ्चस्वैरतेषु यथोक्तरूपो व्याधातो भवति ततः पञ्चसु महाविदेहेषु संमूच्छति, एतावता त्रिंशत्याभ्यकर्मभूमिषु नोपजायते इति प्रतिपादितम्, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु पञ्चसु वा महाविदेहेषु न सर्वत्र संमूच्छति, किन्तु चक्रवर्तिस्कन्धावारेषु, वाशङ्कः सर्वत्रापि विकल्पार्थो द्रष्टव्यः, बलदेवस्कन्धावारेषु वासुदेवस्कन्धावारेषु, माण्डलिकः—सामान्यराजाऽल्पर्धिकः, महामाण्डलिकः स एवानेकदेशाधिपतिः तत्कन्धावारेषु, ‘गामनिवेसेषु’ इत्यादि,

ग्रसति बुद्धयादीन् गुणानिति ग्रामः, यदिवा गम्यः शास्त्रप्रसिद्धानामष्टादशकराणामिति ग्रामः, निगमः—प्रभूततरवणिग्वर्गावासः, पांसुप्राकारविवर्द्धं खेटं, क्षुलकग्राकारवेष्टितं कर्बटम्, अर्द्धतृतीयगव्युतान्तर्ग्रामान्तररहितं मडम्बम्, ‘पद्मणक्ति’ पद्मनं पत्तनं वा, उभयत्रापि प्राकृतत्वेन निर्देशस्य समानत्वात्, तत्र यत्रीभिरेव गम्यं तत् पद्मनं, यत्सुनशकटैर्थीटकैर्नीभिर्वा गम्यं तत् पत्तनं, यथा मृगुकच्छं, उक्तं च—

॥ १ ॥

“पत्तनं शकटैर्गम्यं, घोटकैर्नीभिरेव च ।

नीभिरेव तु यद् गम्यं, पद्मनं तद्यचक्षते ॥”

द्रोणमुखं—बाहुल्येन जलनिर्गमप्रवेशम्, आकरो हिरण्याकरादि, आश्रमः—तापसावस्थोपलक्षित आश्रयः, संबाधोयात्रासमागतप्रभूतजननिवेशः, राजधानी—राजाधिष्ठानं नगरं ।

‘एएसिणं’ इत्यादि, एतेषां चक्रवर्तिस्कन्धावारादीनामेव विनाशेषूपस्थितेषु ‘एत्यणति’ एतेषु चक्रवर्तिस्कन्धावारादिषु स्थानेषु आसालिका संमूच्छति, रा च जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रयाऽवगाहनया समुत्तिष्ठतीति योगः, एतद्योत्पादप्रथमसमये वेदितव्यं, उल्कर्षतो द्वादशयोजनानि, तदनुरूपं—द्वादशयोजनप्रमाणदैध्यानुरूपं ‘विक्खंभवाहल्लेणं’ ति विष्कम्भश्च वाहल्लयं च विष्कम्भवाहल्लयं समाहारो द्वन्द्वः तेन, विष्कम्भो—विस्तारः वाहल्लयं—रथूलता, भूमीं ‘दालिताणं’ विदार्य समुपतिष्ठति, चक्रवर्तिस्कन्धावारादीनामधस्ताद् भूमेरन्तरुत्पद्यते इति भावः, सा चासंज्ञिनी—अमनस्का, संमूच्छिमत्यात्, मिथ्यादृष्टिः, सास्वादनसम्यकत्वस्यापि तस्या (अ) संभवात्, अत एवाज्ञानिनी अन्तर्मुहूर्तायुरेव कालं करोति, तदेव प्रन्थान्तर्गतं सूत्रं पठिल्वा सूत्रकृत् सम्प्रति उपसंहारमाह—‘सेत्तं आसालिया’ ॥

लसम्मति महोरगानभिधित्सुराह—‘से किं तं’ इत्यादि सुगमं, नवरं वितस्तिद्वादशाङ्गुलप्रमाणा, रलिर्हस्तः, कुक्षिद्विहस्तमानः, धनुश्चतुर्हस्तं, गव्युतं द्विधनुः सहस्रप्रमाणं, चत्वारि गव्युतानि

योजनं, इदं च वितस्त्यादि उच्छ्रावहुलापेक्षया द्रष्टव्यं, शरीरप्रमाणस्य परिचिन्त्यमानत्वात्, तथा अस्तीति निपातोऽत्र बहुत्वाभिधायी प्रतिपदं च संबध्यते, ततोऽयमर्थः—स्त्र्येके केचन महोरगा अहुलमपि शरीरावगाहनेया भवन्ति, तथा सन्त्येके केचन ये अहुलपृथक्त्वं विद्यते येषां ते अहुलपृथक्त्विकाः, “अतोऽनेकस्वरात्” इति इकप्रत्ययः, तेऽपि शरीरावगाहनेया भवन्ति, अहुलपृथक्त्वमानशरीरावगाहना अपि भवन्तीति भावः, एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि

‘ते ण’ इत्यादि, ते अनन्तरोदितस्वरूपा महोरगाः स्थलचरविशेषत्वात् स्थले जायन्ते, स्थले च जाताः सन्तो जलेऽपि स्थल इव चरन्ति स्थलेऽपि धरन्ति, तथाभवस्वाभाव्यात्, यथेवं ते कस्मादहं न दृश्यन्ते इत्याशङ्कायाभाह—‘ते नात्ये इहं’ इत्यादे, ‘ते’ यथोक्तस्वरूपा महोरगा ‘इह’ मानुषेष्ठेत्रे ‘नत्येति’ न सन्ति, किन्तु बाह्येष। द्वीपसमुद्रेषु भवन्ति, समुद्रेष्वपि च पर्वतदेवन-गर्यादिषु स्थलेषु तथा न जलेषु, स्थूलतरत्वात्, तत इह न धृथन्ते। ‘जेयावन्नेत हण्पगारा’ इति, ये ऽपि धान्ये अहुलदशकादिशरीरावगाहनमानास्तथाप्रकाराः सन्ति तेऽपि महोरगा ज्ञातव्याः

उपसंहारमाह—‘सेत्त’ इत्यादि, ‘ते समासओ’ इत्यादि प्राग्वद् भावनीयम्। एतेषामपि दशजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि। एतेषामपि च यत् शरीरादिषु द्वारेषु चिन्तनं यद्य स्त्रीपुंसुं सकानामल्पवहुत्वं तज्जीवाभिगमटीकातो भावनीयम्। उरःपरिसर्पदक्तव्यतो-पसंहारमाह—‘से त्तं उरपरिसप्ता’।

अधुना भुजपरिसर्पनभिधित्सुराह—सुगमं, नवरं ये भुजपरिसर्पविशेषा अप्रतीतास्ते लोकतोऽवसेयाः। अभीषो च नवजातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखानि शतसहस्राणि भवन्ति, यस्मुनः शरीरादिषु द्वारेषु चिन्तनं यद्य स्त्रीपुंसुं सकानामल्पवहुत्वं तज्जीवाभिगमटीकातो वेदितव्यं ‘सेत्त’ इत्यादि। सम्प्रति खह्यरपञ्चन्द्रियतिर्यग्योनिकानभिधित्सुराह—

मू. (१६३) से किं तं खह्यरपञ्चिदियतिरिक्खजोणिया ?, खह्यरपञ्चिदियतिरिक्ख-जोणिया चउव्विहा पं०, तं०—चम्पपक्खी लोमपक्खी समुग्गपक्खी विययपक्खी, से किं तं चम्पपक्खी ?, चम्पपक्खी अनेगविहा पं०, तं०—वगुली जलोद्या अडिल्ला भारंडपक्खी जीर्वंजीवा समुद्वायसा कण्णतिया पक्खिविरालिया, जे यावन्ने तहण्पगारा, सेत्तं चम्पपक्खी।

से किं तं लोमपक्खी ?, लोमपक्खी अनेगविहा पं०, तं—दंका कंका कुरला वायसा चक्कागा हंसा कलहंसा रायहंसा आडा सेडी बगा बलागा पारिष्ववा कोंचा तारसा मेसरा मसूरा मयूरा सत्तहत्या गहरा पोंडरिया कागा कामिंजुया वंजुलगा तितिरा वह्नगा लावगा कदोया कविंजला पारेवया चिडगा चासा कुकुडा सुगा बरहिणा मयणसलागा कोइला सेहा वरिल्लगमाइ, सेत्तं लोमपक्खी।

से किं तं समुग्गपक्खी ?, समुग्गपक्खी एगागारा पश्चता, ते णं नत्थी इहं, वाहिरएसु दीवसमुद्देषु भवन्ति, सेत्तं समुग्गपक्खी। से किं तं विययपक्खी ?, विययपक्खी एगागारा पश्चता, ते णं नत्थी इहं, वाहिरएसु दीवसमुद्देषु भवन्ति, सेत्तं विययपक्खी।

ते समासओ दुविहा पं०, तं०—संमुच्छिमा य गब्बवक्तंतिया य, तत्य णं जे ते संमुच्छिमा ते सबे नपुंसगा, तत्य णं जे ते गब्बवक्तंतिया ते णं तिविहा पं०, तं०—इत्यी पुरिसा नपुंसगा। एसिणं एवमाइयाणं खह्यरपञ्चिदियतिरिक्खजोणियाणं पञ्चतापञ्चताणं बारस जाइकुलकोडि-

जोणिपमुहसयसहस्ता भवन्तीति मक्खायं ।

बृ. अथ केते खचरपञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिकाः ? , सुरिराह-चतुर्विधः प्रज्ञाताः , -‘चम्पपक्षी’ इत्यादि, चम्पत्मिकौ पक्षी चर्मपक्षी ती विद्येते येषां ते चर्मपक्षिणः, लोमात्मकौ पक्षी लोमपक्षी तद्वन्तो लोमपक्षिणः, तथा गच्छताभपि समुद्रगक्वत् स्थितौ पक्षी समुद्रगक्पक्षी तद्वन्तः समुद्रगक्पक्षिणः, वितती नित्यमनाकुञ्जिती पक्षी येषां विततपक्षी तद्वन्तो विततपक्षिणः ।

‘से किं तं’ इत्यादि, अथ केते चर्मपक्षिणः ? , चर्मपक्षिणोऽनेकविधाः प्रज्ञाताः, तद्यथा-बल्मुली इत्यादि, एते च भेदा लोकतोऽवसेयाः, ‘जे यावन्ने तहप्पगारा’ इति, येऽपि चान्ये तथा-प्रकाराः-एवंखपास्ते चर्मपक्षिणो द्रष्टव्याः, उपसंहारमाह-‘सेतं चम्पपक्षी’ । लोमपक्षिप्रतिपाद-नार्यमाह-‘से किं तं’ इत्यादि, एते च लोमपक्षिभेदा लोकतो वेदितव्याः । समुद्रगक्पक्षिप्रतिपाद-नार्यमाह-‘से किं तं’ इत्यादि पाठसिद्धं एवं विततपक्षिसूत्रमपि ।

‘ते समासओ’ इत्यादिप्रागवद् भावनीयं, एतेषां द्वादश जातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखानि शतसहस्राणि अपीषाभपि शरीरादिषु द्वारेषु वित्तनं स्त्रीपुनं पुसकानामल्पवहुलं च जीवाभिगम-टीकातः प्रतिपत्तव्यं, इह तु ग्रन्थगीरवभवान्न लिख्यते । अधुना विनेयजनानुग्रहाय द्वीन्द्रिय-प्रभृतिजातिकुलकोटिशतसहस्रसंख्याप्रपितादिका संग्रहिणीगाथामाह-

मू. (१६४) सत्तद्वजाइकुलकोटिलक्ख नव अद्वतेरसाई च ।

दस दस य होति नवगा तह बारस घेव थोद्धव्वा ॥

बृ. अत्र द्वीन्द्रियेभ्य आरभ्य यथासंख्येन संख्यापदयोजना, सा चैव-द्वीन्द्रियाणां सप्त-जातिकुलकोटिलक्षणी, त्रीन्द्रियाणामष्टौ, चतुरिन्द्रियाणां नव, जलचरपञ्चेन्द्रियाणाम-र्ख्योदशानि, चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियाणां दश, उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियाणां दश, मुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियाणां नव, खचरपञ्चेन्द्रियाणां द्वादशोति ।

मू. (१६५) सेतं खहयरपञ्चिदियतिरिक्खजोणिया, सेतं पञ्चिदियतिरिक्खजोणिया ।

बृ. उपसंहारमाह-‘सेतं’ इत्यादि । तदेवमुक्ताः पञ्चेन्द्रियतैर्यग्योनिकाः । सम्प्रति-मनुष्यानभिधित्पुराह-

मू. (१६६) से किं तं मणुस्ता ?, मणुस्तादुविहा पं०, तं०-संमुच्छिममणुस्ताय गव्यवक्त-तियमणुस्ताय, से किं तं संमुच्छिममणुस्ता ?, कहि ण भंते ! संमुच्छिममणुस्ता संमुच्छंति ?,

गोयमा अंतो मणुस्ताखिते पण्यालीसाए जोयणसयसहस्रेषु अद्वाइजेषु दीवसमुद्देषु पन्नरसेषु कम्पभूमीषु तीसाए अकम्पभूमीषु छपत्राए अंतरदीवएसु गव्यवक्तंतियमणुस्ताणं चेव उद्वारेषु वा पासवणेषु वा खेलेषु वा सिंघाणएसु वा वंतेषु वा पितेषु वा पूरेषु वा सोणिएसु वा सुक्षेषु वा सुक्षपुण्यलपरिसाडेषु वा विगवजीवकलेवरेषु वा धीपुरिससंजोएसु वा नगरनिष्ठमणेषु वा सव्वेषु घेव अमुड्डाणेषु, एत्य णं संमुच्छिममणुस्ता संमुच्छंति,

अंगुलस्स असंखेज्जभागमेताए ओगाहणाए असञ्ची मिच्छदिङ्गी अत्राणी सव्वाहिं पञ्चतीहि अपञ्चतगा अंतोमुहत्ताजया घेव कालं करीति । से तं संमुच्छिममणुस्ता ॥

से किं तं गव्यवक्तंतियमणुस्ता ?, गव्यवक्तंतियमणुस्ता तिविहा पं०, तं०-कम्पभूमगा अकम्पभूमगा अंतरदीवगा, से किं तं अंतरदीवगा ?, अंतरदीवगा अद्वावीसविहा पं०, तं-एगेरुया

आहासिया वेसाणिया नंगोला हृष्यकन्ना गयकन्ना गोकन्ना सक्षुलिकन्ना आयंसमुहा मेंदमुहा अयोमुहा गोमुहा आसमुहा हत्यिमुहा सीहमुहा वर्षमुहा आसकन्ना हरि कन्ना अकन्ना कण्ण पाउरणा उक्कमुहा मेहमुहा विज्ञुमुहा विज्ञुदंता घणदंता लड्डुदंता गूढ्डुदंता सुख्खदंता । सेतं अंतरदीवगा ।

से किं तं अकम्पभूमगा ?, तीसविहा पं०, पंचहिं हेमवरहिं पंचहिं हिरण्णवरहिं पंचहिं हरियासेहिं पंचहिं रम्पगवासेहिं पंचहिं देवकुरुहिं पंचहिं उत्तरकुरुहिं । सेतं अकम्पभूमगा ॥

बृ. अत्रापि संमूर्छिर्ममनुष्वविषये प्रवचनबहुमानतः शिष्याणामपि च साक्षाद् भगवतेदमुक्तमिति बहुमानोत्पादनार्थमज्ञान्तर्गतमालापकं पठति—‘कहिणं मन्ते’ इत्यादि, सुगमं, नवरं ‘सव्वेसु धेव असुइड्डाणेसुति’ अन्यान्यपि यानि कानिचिद् मनुष्वसंसर्गवशादशुचिभूतनि स्थानानि तेषु सर्वेष्विति । उक्ताः संमूर्छिर्ममनुष्वाः, अधुना गर्भव्युक्तान्तिकमनुष्वप्रतिपादनार्थमाह—‘कम्पभूमगा’ इति कर्म—कृषिवाणियादि पोक्षानुष्ठानं चाकर्मप्रधाना भूमिर्येषां तेकर्मभूमाः आर्षत्वात् समासान्तोऽत्यत्यवः कर्मभूमकाः, एवमकर्म—यथोक्तकमीविकला भूमिर्येषां तेअकर्मभूमाः तेएव अकर्मभूमकाः, अन्तरशब्दो भूमिर्येषां अन्तरे—लवणसमुदस्य मध्ये द्वीपा अन्तरद्वीपाः तदगता अन्तरद्वीपगाः, “अस्ति पश्चानुपूर्वी” इति न्यायञ्चापनार्थं प्रथमतोऽन्तरद्वीपगान् प्रतिपादयति—‘से किं तं’ इत्यादि सुगमं, नवरमण्डिविशतिविधा इति याद्शा एव यावदमाणा यावदपान्तराला यत्रामानो हिमवत्पर्वतपूर्वपरिदिग्ब्यवस्थिताः अष्टाविंशतिविधा अन्तरद्वीपास्तादशा एव तावत्प्रमाणा तावदपान्तरालास्तत्रामान एव शिखरिपर्वतपूर्वपरिदिग्ब्यवस्थिता अपि, ततोऽत्यन्तसंश्लेष्टया व्यक्तिभेदमनपेक्ष्यान्तरद्वीपा अष्टाविंशतिविधा एव विवक्षिता इति तज्जातमनुष्वा अप्यष्टाविंश- तिविधा उक्ताः ।

तानेव नामग्राहमुपदर्शयति—‘तंजहा एगोरुया’ इत्यादि, एते सप्त चतुष्काः, अष्टाविंशति- संख्यत्वात्, एते च प्रत्येकं हिमवति शिखरिणि च, तत्र हिमवद्गतास्ताद् भाव्यन्ते—इह जन्मद्वीपे भरतस्य हैमवतस्य च क्षेत्रस्य सीमाकारी भूमिनिमग्नपश्चविंशतियोजनो योजनशातोच्चयपरिमाणो भरतक्षेत्रापेक्ष्या द्विगुणविष्कम्भो हैममयशीनपद्मवर्णो नानावर्णविभिषण्डद्वितिमणिनिकर- परिमणिडितोभयपाश्वः सर्वत्र तुल्यविस्तारो गगनभण्डलोक्षेखिरलमयैकादशकूटोपशोभितो वज्रमयतलविविधमणिकनकमणिडिततटभागदशयोजनावगाढपूर्वपश्चिमयोजनसहस्रायाम- दक्षिणोत्तरपश्चयोजनशतविस्तारः पद्मदशोभितशिरोमध्यभागः सर्वतः कल्पपादपश्रेणिरमणीयः पूर्वपरपर्यन्तास्यां लवणोदार्णवजलसंस्पर्शी हिमवन्नामा पर्वतः,

तस्य लवणोदार्णवजलसंस्पर्शादारभ्य पूर्वस्यां पश्चिमायाश्च दिशि प्रत्येकं द्वेष्वेगजदन्ताकारे देष्विनिगति, तत्र ऐशान्यां दिशि या विनिर्गताद्विष्टातस्यां हिमवतः पर्यन्तादारभ्य त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्यात्तरे योजनशतत्रयावामविष्कम्भः किञ्चित्त्र्यनैकोनपश्चाशदधिकनव- योजनशतपरिरिय एकोरुकनामा द्वीपो वर्तते, अयं च पञ्चधनुःशतप्रमाणविष्कम्भया द्विगव्युतो- द्वितया पद्मवरवेदिकया सर्वतः परिमणिडितः,

तस्याश्च पद्मवरवेदिकाया वर्णको जीवाभिगमटीकायामिव वेदितव्यः, साऽपि च पद्मवर- वेदिका सर्वतः सामस्त्येन वनखण्डपरिक्षिता, वनाद्य वनखण्डस्यायं विशेषः—ग्रायो बहुनां समानजातीयानामुत्तमानां महीरुहाणां समुदायो वनं, यथा असोकवनं च व्यक्तवनभिति, अनेकजाती

यानामुत्तमानां महीरुहाणां समूहो वनखण्डः, उक्तं च जीवाभिगममूलटीकायाम्—

“एगजाइएहिं खंडेहिं वर्णं, अनेगजाइएहिं उत्तमेहिं वनसंडे” इति, तस्य च वनखण्डस्य चक्रवालतया विष्कम्भो देशोने द्वे योजने, परिक्षेपः पद्मवरवेदिकाप्रमाणः, अस्य च वनखण्डस्य वर्णकः प्रतिपादितोऽस्ति, सचातीव गरीयानिति नोपदर्शितः, केवलं जीवाभिगमटीकातोऽवसेयः, तस्यैव हिमवतः पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपूर्वस्यां दिशि त्रीणि योजनशतानि लसवणसमुद्रमवगाह्य द्वितीयदंश्राया उपरि एकोरुकद्वीपप्रमाण आभासिकनामा द्वीपो वर्तते, तथा तस्यैव हिमवतः पश्चिमायां दिशि पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपश्चिमायां—नैऋतकोण इत्यर्थः, त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य दंश्राया उपरि यथोक्तप्रमाणो वैषाणिकनामा द्वीपः, तथा तस्यैव हिमवतः पश्चिमायां दिशि पर्यन्तादारभ्य पश्चिमोत्तरस्यां दिशि—वायव्यकोणे इत्यर्थः, त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमध्ये दंश्रामतिकम्यात्तरे पूर्वोक्तप्रमाणो नाङ्गोलिकनामा द्वीपः,

एवमेते चत्वारो द्वीपा हिमवतश्चतसांख्यपि विदिक्षु दल्ल्यग्रामाणा अवतिष्ठते, उक्तं च—

॥ १ ॥   “चुल्लहिमवंतपुर्वावरेण विदिसासु सागरं तिसए।

गंतूनंतरदीवा तिनि सए हुंति विच्छिन्ना ॥

॥ २ ॥   अउणायन्ननवसए किंचूणं परिहि तेसिमे नामा ।

एगोरुयगाभासिय वेसाणिय चेव नंगूली ॥”

तत एषामेकोरुकादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिक्षु प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि योजनशतान्यतिकम्य चतुर्योजनशतायामविष्कम्भाः किञ्चिन्नूनपञ्चषटिसहित-द्वादशयोजनशतपरिक्षेपाः यथोक्तपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसराः जन्म्बूद्धीपवेदिकात-शतुर्योजनशतप्रमाणान्तरा हयकर्णगजकर्णगोकर्णशष्कुलीकर्णनामानशत्वारो द्वीपाः, तद्यथा—एकोरुकस्य परतो हयकर्णः आभासिकस्य परतो गजकर्णः वैषाणिकस्य परतो गोकर्णः नाङ्गोलिकस्य परतो शष्कुलीकर्ण इति । तत एतेषामपि हयकर्णदीनां चतुर्णां द्वीपानां परतः पुनरपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिक्षु प्रत्येकं पञ्च पञ्च योजनशतानि व्यतिक्रम्य पञ्चयोजनशतायामविष्कम्भा एकाशीत्यधिक-पञ्चदशयोजनशतपरिक्षेपाः पूर्वोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितबाह्य-प्रदेशा जन्म्बूद्धीपवेदिकातः पञ्चयोजनशतप्रमाणान्तरा आदर्शमुख १ मेण्डमुख २ अयोमुख ३ गोमुख ४ नामानशत्वारो द्वीपाः, तद्यथा—हयकर्णस्य परत आदर्शमुखः गजकर्णस्य परतो मेण्डमुखः गोकर्णस्य परतोऽयोमुखः शष्कुलीकर्णस्य परतो गोमुख इति ।

एवमग्रेऽपि भावना कार्या, एतेषामप्यादर्शमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो भूयोऽपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिक्षु प्रत्येकं षट् षट् योजनशतान्यतिकम्य षड्योजनशतायामविष्कम्भाः सप्तसप्तवत्यधिकाशदशयोजनशतपरिक्षेपा यथोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसरा जन्म्बूद्धीपवेदिकातः षड्योजनशतप्रमाणान्तरा अश्वमुखहस्तिमुखसिंहमुखव्याघ्रमुखनामानशत्वारो द्वीपाः । एतेषामप्यश्वमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिक्षु प्रत्येकं सप्त २ योजनशतान्यतिकम्य सप्तयोजनशतायामविष्कम्भावस्त्रयोदशाधिकद्विंशतियोजनशतपरित्याः पूर्वोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डसमवगूढा जन्म्बूद्धीपवेदिकातः सप्तयोजनशतप्रमाणान्तरा अश्वकर्णहरिकर्णकर्णप्रावणनामानशत्वारो द्वीपाः ।

तत् एतेषामश्वकर्णदीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविधिसु प्रत्येकमष्टावट्टै
योजनशतान्यतिक्रम्याद्योजनशतायापविष्कम्भा एकोनत्रिंशतादिकपञ्चविंशतियोजनशतपरिक्षेपा
यथोवलप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसराजम्बूद्धीपवेदिकातोऽश्योजनशतप्रमाणान्तरा
उल्कामुखमेघमुखविद्युन्मुरखविद्युहस्ताभिधानाश्वत्वारे द्वीपाः ।

ततोऽभीषामपि उल्कामुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं
नदनवयोजनशतान्यतिक्रम्याद्योजनशतायापविष्कम्भा एकोनत्रिंशतादिकपञ्चविंशतियोजन-
शतपरिक्षेपा यथोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डसमवगृदा जम्बूद्धीपवेदिकातो नवयोजन-
शतप्रमाणान्तरा धनदत्तलश्वदन्तश्वदन्तनामानश्वत्वारे द्वीपाः ।

एवमेते हिमवति पर्वते चतुर्सूषु विदिक्षु व्यवस्थिताः सर्वसंख्याऽष्टाविंशतिः, एवं
हिमवत्तुल्पवर्णप्रमाणेषद्वादशप्रमाणायापविष्कम्भावगाहपुण्डरीकहदोपशोभिते शिखरिण्यपि पर्वते
लवणोदार्णकजलसंस्पर्शदारभ्य चथोक्तप्रमाणान्तरासु चतुर्सूषु विदिक्षु व्यवस्थिता एकोरुक्ता-
दिनामानोऽक्षूणापान्तरालायमविष्कम्भा अष्टाविंशतिसंख्या द्वीपावक्तव्याः, सर्वसंख्याषट्पक्षा-
शदन्तरद्वीपाः, एतद्वगता मनुष्या अप्येतत्रामानः उपचारात्, भवति च तात्स्थात् तद्वयपदेशः,
यथापञ्चालदेशनिवासिनः पुरुषाः पञ्चालाइति, तेच मनुष्या वज्र्णर्घभनाराचसंहननिनः कङ्गपक्षि-
परिणामा अनुलोमवायुवेगा समचतुरस्संस्थानाः,

तद्यथा-सुप्रतिष्ठितकूर्मधारुचरणाः सुकुमारश्लक्षणप्रविरलोरमकुरुविन्दवृत्तद्वायुगला
निगृद्दसुबद्धसंधिजानुप्रदेशाः करिकरसपवृत्तोरवः कण्ठीरवसदशकटीप्रदेशाः शक्रायुधसम-
मध्यभागाः प्रदक्षिणावर्तनाभिमण्डलाः श्रीवत्सलाजितविशालमांसलक्षःस्यताः पुरपरिधाऽनुकारि-
दीर्घबाहवः सुप्रिलक्ष्मणिद्वन्ध्या रक्तोत्पलपत्रानुकारिशोणपाणिपादतलाः चतुरहुलप्रमाणसम-
वृत्तकम्बुग्रीवाः शारदाशशाङ्कसीम्यवदनाः छत्राकारशिरसोऽस्फुटितस्मिंग्रथकान्तिश्लक्षणमूर्द्धजाः

कमण्डलु कलश यूपस्तूप वाषी ध्वज पताका सीवस्तिक यव मत्स्य मकर कूर्म रथवर
स्थालांशुकाष्टपदाहृश सुप्रतिष्ठक मयूर श्रीदामाभिषेक तोरण भेदिनी जलधिवरभवनादर्शपर्वत-
गजवृषभसिंहचत्रचामरस्तरपरशस्तोत्रमद्वात्रिंशलक्षणधराः ।

स्त्रियोऽपि सुजातसवाङ्गमन्दर्यः समस्तमहेलागुणसमन्विताः संहताहुतिपद्मदलवस्तुकुमार-
कूर्मसंस्थानमनोहारिचरणा रोमरहितप्रशस्तलक्षणोपेतजङ्गायुगला निगृद्मांसलजानुप्रदेशाः
कदलीस्तम्भनिमसंहतसुकुमारपीवरोरुका वदनायामप्रमाणन्त्रिगुणमांसलविशालजघनधारिण्यः
स्निग्धकान्तिसुविभक्तश्लक्षणरोमराजयः प्रदक्षिणावर्ततरङ्गभङ्गुरनाभिमण्डलाः प्रशस्तलक्षणोपेत-
कुक्षयः संगतपाश्वर्वा: कनककलशोपमसंहितालुन्नतवृत्ताकृतिपीवरपयोधरा: सुकुमारबाहुलितिकाः
सीवस्तिकशङ्कचक्राद्याकृतिलेखालङ्कृतपाणिपादतलाः वदनत्रिभागोच्छ्रितमांसलकम्बुग्रीवाः
प्रशस्तलक्षणोपेतमांसलहनुविभागा दाढिमपुष्यानुकारिशोणिमाघरौषा रक्तोत्पलतालुजिह्वा
विकसितकुवलयपत्रायतकान्तलोचना आरोपितचापपृष्ठाकृतिसुसंगतभ्रूलतिकाः प्रमाणोप-
पश्चललाटफलकाः सुस्तिश्लक्षकान्तश्लक्षणशिरोरुहाः पुरुषेभ्यः किञ्चिदूनोच्छायाः स्वभावत
उदारशृङ्गारचारुवेषाः प्रकृत्यैव हसितभणितविलासविषयपरमनैपुण्योपेताः ।

तथा मनुष्या मानुष्यश्च स्वभावत एव सुरभिवदनाः प्रतनुक्रोधमानमायालोभाः संतोषिणो

निरीत्सुक्या मार्दवार्जवसंपत्राः सत्यपि मनोहारिणि भणिकनकमीकितकादी ममत्वकारणे
ममत्वाभिनिवेशरहिताः सर्वथाऽपगतवैरानुवन्था हस्त्यश्वकरभगोमहिशष्यादिसद् भावेऽपि
तत्सरिभोगपराहुखाः पादविहारिणोच्चरादिरोगयक्षभूतपिशाचादिग्रहमारिव्यसनोपनिपातविकलाः
परस्परेष्यप्रेषकभावरहितत्वादहमिन्द्राः, तेषां पृष्ठकरण्डकानि चतुःषष्टिसंघाताकानि चतुर्थातिक्रमे
घाहायाहणं, आहारोऽपि च न शाल्यादिधान्यनिष्पत्रः किन्तु पृथ्वीमृतिका कल्पद्रुमाणां पुष्पफलानि च,

तथाहि—जायन्ते खलु तत्रापि विष्णुसात एव शालिगोधूममाषमुद्गारीनि धान्यानि, परं
न तानि मनुष्याणामुपभोगं गच्छन्ति, या तु पृथ्वी सा शर्करातोऽप्यनन्तागुणमाधुर्या, यथा
कल्पद्रुमपुष्पफलानामास्वादः स चक्रवर्तिभोजनादप्यधिकगुणः, तथा चोक्तम्—“तेसिणं भंते!
पुष्पफलाणं केरिसए आसाए पन्नते? , गोयम! से जहानामए रवो चाउरंतस्स चक्रवट्टिस्स कल्पणे
भोयणजाए सयसहस्रनिष्फलेवन्नोवए रसोवए फासोवए आसायणिङ्गेदप्यणिङ्गेमयणिङ्गेविंहणिङ्गेस
सब्देदियगायपल्हायणिङ्गेआसाएणं पन्नते, एतोविइद्वतराए चेव पन्नते”।

ततः पृथ्वीकल्पद्रुमपुष्पफलानि च तेषामाहारः, तथाभूतं चाहारमाहार्यप्रासादादिसंस्थाना
ये गृहाकाराः कल्पवृक्षास्तेषु यथासुखमवतिष्ठन्ते, न च तत्र क्षेत्रे दंशमशक्यूकमल्कुणभक्षिकादयः
शरीरोपद्रवकारिणोजन्तव उपजायन्ते, येऽपि च जायन्ते भुजगव्याघ्रसिंहादयस्तेऽपि भनुष्याणां
न बाधायै प्रभवन्ति, नापि ते परस्परं हिंस्यहिंसकभावे वर्तन्ते, क्षेत्रानुभावतो रौदरानुभावरहितत्वात्,
मनुष्ययुगलानि च पर्यवसानसमये युगलं प्रसुवते, तद्युगलमेकोनाशीतिदिनानि पालयन्ति,
तेषां शरीरोच्छ्रयोऽदी धनुः शतानि, पल्योपमासंख्येयमागप्रमाणमायुः, उक्तं च—

॥ १ ॥   “अन्तरदीवेसु नरा धणुसयमद्विसिया सया मुइया ।

पालंति मिहुणधम्यं पल्लस्स असंख्यमागाऊ ॥

॥ २ ॥   चउसद्विपिठुकरंडयाणि मणुयाण तेसिमाहारो ।

भत्सस चउत्थस्स य गुणसीदिणाणि पालण्या ॥”

स्तोककथायतया स्तोकप्रेमानुबन्धतया च ते मृत्या दिवमुपसर्पन्ति, मरणं च तेषां
जृम्भिकाकासक्षुतादिमात्रव्यापारपुरस्सरं भवति, न शरीरपीडारम्भपुरस्सरमिति । तदेवमुक्ता
अन्तरदीपगाः ॥ साम्न्यतमकर्मभूमकप्रतिपादनार्थमाह— अथ के तेऽकर्मभूमकाः ?,
सूरिराह—अकर्मभूम-कास्त्रिशद्विधाः प्रज्ञाताः, तद्यंशिशद्विधत्वं क्षेत्रभेदात्, तथा चाह...‘तंजहा—
पंचहि हेमवणहि’ इत्यादि, पञ्चभिर्हेमवतैः पञ्चभिर्हेण्यवतैः पञ्चभिर्हरिवर्णैः पञ्चमी रम्यकवर्णैः
पञ्चभिर्देवकुरुभिः पञ्चभिरुत्तरकुरुभिर्भिर्यमाना यंशिशद्विधा मवन्ति, षण्णां पञ्चानां
यंशिशत्संख्यात्मकत्वात् ।

तत्र पञ्चसु हेमवतेषु पंचसु हैरण्यवतेषु मनुष्या गव्युतप्रमाणशरीरोच्छ्रयाः पल्योपमायुषो
वज्रधर्मनाराच्चसंहननाः समचतुरस्सरसंस्थानाः चतुःषष्टिपृष्ठकरण्डकाश्चतुर्थातिक्रमभोगिन
एकोनाशीतिदिनान्यपत्यपालकाः, उक्तं च—

॥ ३ ॥   “गाउयमुद्धा पलिओवमारुणो वज्ररिसहसंघयणा ।

हेमवणरव्ववए अहमिंदनरा मिहुणवासी ॥

॥ ४ ॥   चउसद्विपिठुकरंडयाणि मणुयाण तेसिमाहारो ।

भत्सस चउत्थस्स य गुणसीदिणऽवस्थापालण्या ॥”

पञ्चसु हरिवर्षेषु पञ्चसु रम्यकेषु द्विपल्योपमायुषो द्विगच्यतप्रमाणशरीरोच्छ्रया
वज्ञर्थभनाराचसंहननाः समचतुरप्रसंस्थानाः पठभक्तातिक्रमे आहारयाहिणो अद्यवंशत्यधिकशत-
संख्यपृष्ठकरण्डकाक्षतुः षष्ठिदिनान्यपत्यपालकाः, आह च—

॥ १ ॥ “हरिवासरम्भएसु आउपमाणं सरीरमुस्तेहो ।

पलिओवमाणि दोत्रि उ दोत्रि उ कोसुसिया भणिया ॥

॥ २ ॥ छटुस्त च आहारो चउत्सद्विदिणाणि पालणा तेसि ।

पिंडुकरंडाण सयं अद्वावीसं मुणेयच्चं ॥”

पञ्चसु देवकुरुषु पञ्चसूतरकुरुषु त्रिपल्योपमायुषो गच्युतत्रयप्रमाणशरीरोच्छ्रयाः
समचतुरप्रसंस्थानाः वज्ञर्थभनाराचसंहननिनः षट्पञ्चाशादधिकशतद्वयप्रमाणपृष्ठकरण्डका
अष्टमभक्तातिक्रमाहारिण एकोनपञ्चाशदिनान्यपत्यपालकाः, तथा चोक्तम्—

॥ ३ ॥ “दोसुवि कुरुसु मणुया तिपल्लपरमाउणो तिकोसुद्या ।

पिंडुकरंडसयाइं दो छप्नाइं मणुयाणं ॥

॥ २ ॥ दुत्तमसुतमातुमहावं अपुमलावात्तदहगेवयामा ।

अउणापन्नदिणाईं अद्वमभतस्तमाहारो ॥”

एतेषु सर्वेष्वपि क्षेत्रेष्वन्तरद्वीपेष्विव मनुष्याणामुपभोगाः कल्पद्रुमसंपादिताः, नवर-
मन्त्ररद्वीपापेक्षया पञ्चसु हैमवतेषु पञ्चसु हैरण्यवतेषु मनुष्याणामुत्थानबलवीर्यादिके कल्पपाद-
पफलानामास्वादो भूमेर्भाधुर्भित्येवमादिका भावाः पर्यायानधिकृत्यानन्तगुणा द्रष्टव्याः, तेभ्योऽपि
पञ्चसु हरिवर्षेषु पञ्चसु रम्यकवर्षेषु अनन्तगुणाः, तेभ्योऽपि पञ्चसु देवकुरुषु पञ्चसूतरकुरुषु
अनन्तगुणाः, तदेवमुक्ता अकर्मभूमकाः । संप्रतिकर्मभूमकप्रतिपादनार्थमाह—

मू. (१६६) से कि तं कम्मभूमगा ?, कम्मभूमगा पञ्चरसविहा पं०, तं०—पंचहिं भरहेहि
पंचहिं एरवएहिं पंचहिं महाविदेहेहि, ते समासओ दुविहा पं०, तं०—आरियायमिलिकद्वूय, से
कि तं मिलिकद्वू ?, मिलिकद्वू अनेगविहा पं०, तं०—

—सगा जवणा चिलाया सबरबब्बरमुरांडोङ्गभडगनिणगपक्षणिया कुलकछगोंडसिहल-
पारसगोधाकोंचअंबड़दमिलचिल्लपुलिंदहारोसदोबवोक्षणगन्धा हारवा पहलियअज्जलरोम-
पासपउसा मलया य बंधुया य सूयलिकोंक्षणगमेयपल्लवमालव मग्गर आभासिआ कणवीर
ल्हसिय खसा खासिय णेदूर मोंढ डोंबेल गलओंस पओस कक्षय अक्खाग हणरोमग हूणरोमग
भग महय चिलाय वियवातीय एवमाइ, सेत्तं मिलिकद्वू ।

इ॒ अथ के ते कर्पभूमकाः ?, सूरिराह कर्मभूमकाः पञ्चदशविधाः प्रज्ञसाः, तद्य पञ्चदश-
विधत्य क्षेत्रमेदात्, तथा चाह—‘पञ्चहिं भरहेहि’ इत्यादि, पञ्चभिर्भरतैः पञ्चभिर्भरह-
विदेहैर्भित्यमानाः पञ्चदशविधा भवन्ति, ते च पञ्चदशविधा अपि समासतो द्विविधाः प्रज्ञसाः,
—आर्यास्लेच्छाश्च, तत्र आराद् हेयधर्मेभ्यो घाताः—प्राप्ता उपादेयधर्मेत्यार्थाः, “पृष्ठोदरादयः”
इति रूपनि-प्यत्तिः, स्लेच्छाः—अव्यक्तभाषासमाचाराः, “स्लेच्छ अव्यक्तायां चाचि” इति वचनात्,
भाषाग्रहणं चोपलक्षणं, तेन शिष्याऽसंभतसकलव्यवहारा स्लेच्छा इति प्रतिपत्तव्यं ।

तत्राल्पवक्तव्यत्वात् प्रथमतो स्लेच्छवक्तव्यव्याताभाह—‘से कि तं’ इत्यादित, अथ के ते

म्लेच्छाः ? , 'भिलिक्ष्य' इति निर्देशः प्राकृतत्वाद् आरअषत्वाद्य, सूरिराह—म्लेच्छा अनेकविधाः प्रज्ञासाः, तद्यानेकविधित्वं शक—यवन—चिलात—शबर—बर्वरादिदेशमेदात्, तथा चाह—'तंजहा सपा' इत्यादि, शकदेशनिवासिनः शकाः, यवनदेशनिवासिनो यवनाः, एवं सर्वत्र, नवरम्भी नानादेश लोकतो विज्ञेयाः ॥ आर्यप्रतिपादनार्थमाह—

मू. (१६६) से किं तं आरिया ?, आरिया दुविहा पं०, तं०—इहिपित्तारिया य अणिहिपित्तारियाय, से किंतं इहिपित्तारिया ?, इहिपित्तारिया छविहा पं०, तं०—अरहंताचक्रवर्णी बलदेवा वासुदेवा चारणा विजाहरा, से तं इहिपित्तारिया ।

से किंतं अणिहिपित्तारिया ?, अणिहिपित्तारिया नवविहा प०, तं०—खेत्तारिया जातिआरिया कुलारिआ कम्मारिया सिष्यारिओ मासारिया नाणारिया दंसणारिया चारित्तारिया ।

से किंतं खेत्तारिया ?, खेत्तारिया अख्यव्यीसतिविहाणा पं०, तं०-२

मू. (१६७) रायगिह मगह चंपा अंगा तह तामालिति वंगा य ।
कंचणपुरं कलिंगा वाणारसी चेव कासी य ।

मू. (१६८) साएय कोसला गयपुरं च कुठ सोरियं कुसङ्गा य ।
कंपिलं पंचान्ना अहिछत्ता जंगला चेव ॥

मू. (१६९) बारवई सोड्डा मिहिल विदेहा य वच्छ कोसंबी ।
नंदिपुरं संडिला भदिलपुरमेव मलया य ॥

मू. (१७०) वझराड वच्छ वरणा अच्छा तह मतियावइ दसणा ।
सोत्तियवई य चेदी बीयभयं सिंधुसोबीरा ॥

मू. (१७१) महुरा य सूरसेना पावा भंगी य मास पुरिवट्ठा ।
सावत्थी य कुणाला कोडीवरिसं च लाटा य ॥

मू. (१७२) सेयवियाविय नवरी केकयअख्यं च आरियं भणियं ।
इत्युप्त्ती जिणाणं चक्षीणं रामकण्हाणं ॥

बृ. सुगम्भ, नवरं 'रायगिहमगह' इत्यादि, राजगृहं नगरम्, मगधो जनपदः, एवं सर्वत्रापि अक्षरसंस्कारो विद्येयः, भावार्थस्त्वयम्—१ भगथेषु जनपदेषु राजगृहं नगरम्, २ अङ्गेषु चम्पा ३ वझेषु तामलिसी ४ कलिझेषु काञ्चनपुरं ५ काशिषु वाराणसी ६ कोसलासु साकेतं ७ कुरुषु गजपुरं ८ कुशावर्तेषु सीरिकं ९ पाञ्चालेषु काम्पिल्यं, १० जङ्घलेषु अहिच्छत्रा ११ सुराष्ट्रेषु द्वारावती १२ विदेहेषु भिथिला १३ वत्सेषु कोशास्त्री १४ शाण्डिल्येषु नन्दिपुरं, १५ मलयेषु भदिलपुरं १६ वत्सेषु वैराट्पुरं १७ वरणेषु अच्छापुरी १८ दशार्णेषु मृत्तिकावती १९ चेदिषु शौकितिकावती २० बीतभयं सिन्धुषु सौवीरेषु २१ मथुरा शूरसेनेषु २२ पापा भझेषु २३ मास पुरिवट्ठा २४ कुणालेषु श्रावस्ती २५ लाटासु कोटिवर्षी २६ श्वेताम्बिकानगरी केकयजनपदार्द्धे एतावदर्द्धष्विदिवशतिजनपदात्मकं क्षेत्रमार्यं भणितं, कुतः ? इत्याह—

'इत्युप्त्ती' इत्यादि, यस्मादन्न—एषु अर्द्धष्विदिवशतिसंख्येषु जनपदेषु उत्पत्तिर्जिनानं—तीर्थकरणां चक्रवर्तिना रामाणां—बलदेवानां कृष्णानां—वासुदेवानां तत आर्य, एतेन क्षेत्रार्यनार्यव्यवस्था दर्शिता—यत्र तीर्थकरादीनामुत्पत्तिस्तदार्यं शेषमनार्यभैति ।

मू. (१७३) से तं खेतारिया ॥ से किं तं जाइआरिया ?, जाइआरिया छविहा पं०, तंजहा-

बृ. उक्ताः क्षेत्रार्थाः, सम्प्रति जात्यार्थप्रातेपादनार्थमाह—सुगमं, नवरं यद्यपि शास्त्रान्तरेष्वनेका जातय उपवर्णयन्ते तथाऽपि लोके एता एव ।

मू. (१७४) अंबड्डा य कलिंदा य, विदेहा वेदंगाइया ।

हरिया चुंचुणा चेव, छ एया इब्जाईओत

बृ. अम्बष्ट—कलिन्द—वैदेह—वेदंग—हरित—चुंचुणस्त्वा इम्यजातयोऽभ्यर्चनीया जातयः प्रसिद्धाः, तत एताभिजातिभिरुपेता जात्यार्थान् शेषजातिभिः ।

मू. (१७५) सेतं जाइआरिया । से किं तं कुलारिया ?, कुलारिया छविहा पं०, तं०—उग्गा भोगा राइब्रा इक्खागा नाया कीरव्वा, सेतं कुलारिया ।

से किं तं कम्मारिया ?, कम्मारिया अनेगविहा पं०, तं०—दोसिया सुत्तिया कप्पासिया मुत्तवेयालिया भंडवेयालिया कोलालिया नरवाहणिया जे यावन्ने तहप्पगारा, से तं कम्मारिया ।

से किं तं सिष्पारिया ?, सिष्पारिया अनेगविहा पं०, तं०—तुण्णागा तंतुवाया पट्टागा देयडा वरुद्धा छविया कड्डपाउयारा मुंजपाउयारा छत्तारा बज्जारा पुछ्छारा लेष्पारावित्तारा संखारा दंतारा मंडारा जिझ्जगारा लेल्लारा कोडिगारा, जे यावन्ने तहप्पगारा, से तं सिष्पारिया ॥

से किं तं भासारिया ?, भासारिया जे यं अङ्गमागहाए भासाए भासेति, तत्यऽवियं यं जत्यवंभीलिवीपवत्तद्द, बंभीएण्लिवीए अङ्गारसविहेलेक्खविहाणे पं०, तं०—बंभीजवणाणिया दोसापुरिया खरोझी पुक्खरसारिया भोगवइया पहराइया अंतक्खरिया अक्खरपुढ़िया वेणडिया निष्ठडिया अंकलिवी गणियलिवी गंधव्वलिवी आर्यसवलिवी माहेसरी दोमिलिवी पोलिन्दी, से तं भासारिया । से किं तं नाणारिया ?, नाणारिया पंचविहा पं०, तं०—आभिनिबोहियनाणारिया मुयना-णारिया ओहिनाणारिया मनपञ्चनाणारिया केवलनाणारिया, सेतं नाणारिया ।

से किं तं दंसणारिया ?, दंसणारिया दुविहा पं०, तं०—सरागदंसणारिया य वीयरायदं सणारिया य, से किं तं सरागदंसणारिया ?, सरागदंसणारिया दसविहा पं०, तं—

बृ. 'तुण्णागा' इत्यादि, तुश्राकाः—सूच्याजीविनःतनुवायाः—कुविन्दाः पट्टकाराः—पट्टकूलकुविन्दाः, देयडा—दृतिकाराः वरुद्धाः—पिच्छिकाः छर्विकाः—कटादिकाराः कड्डपाउरा—काषापादुकाकाराः, एवं मुंजपाउयारा, 'छत्तारा' छत्रकाराः, एवं शेषाण्यपि पदानि भावनीयानि ब्राह्मीयवनानीत्यादयोलिपिभेदास्तु संप्रदायादवसेयाः । उक्ताभाषार्थाः, सम्प्रति ज्ञानार्थानाह—'से किं तं' इत्यादि सुगमम् । दर्शनार्थानाह—अथ के ते दर्शनार्थाः ?, सूरिराह—दर्शनार्था द्विविधाः प्रज्ञसाः, तद्यथा—सरागदर्शनार्था वीतरागदर्शनार्थाश्च, तत्र सरागं—सक्षायं यद्वर्णं तेनार्थाः सरागदर्शनार्थाः वीतरागं—उपशान्तक्षायं क्षीणक्षायं वा यद्वर्णं तेनार्था वीतरागदर्शनार्थाः । तत्र सरागदर्शनार्थप्रतिपादनापर्यमाह—'से किं तं' इत्यादि, अथ के ते सरागदर्शनार्थाः ?, सूरिराह—सरागदर्शनार्था दशविधाः प्रज्ञसाः, तद्यथा—

मू. (१७६) निसग्गुवएसरुई आणरुई सुतबीयरुइमेव ।

अभिगमवित्त्वरुई किरियासंखेवधम्भरुई ॥

मृ. 'निसर्गुवर्षम्' इत्यादि, अथ रुचिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, ततो निसर्गरुचिरिति द्रष्टव्यं, तत्र निसर्वः—स्वभावः तेन रुचिः—जिनप्रणीततत्त्वाभिलाषरूपा यत्य स निसर्गरुचिः;

उपदेशो—गुर्वादिना वस्तुतत्त्वकथनं तेन रुचिः—उक्ततत्त्वरूपा यत्य स उपदेशरुचिः;

आज्ञा—सर्वज्ञवदनाभिका तत्त्वां रुचिः—अभिलाषो यत्य स आज्ञारुचिः, जिनाज्ञैव मे तत्त्वं न शेषं मुक्तिजातमिति योऽभिमन्यते स आज्ञारुचिरिति भावार्थः,

'सुतवीवरुद्धमेवति' अत्रापि रुचिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, सूत्रम्—आचारज्ञाद्यक्षप्रविष्टं अङ्गवाह्यम्—आवश्यकदशवैकालिकादि तेन रुचिर्यस्य स तथा, सूत्रमाचारादिकमङ्गप्रविष्ट-महावीद्यावश्वकादिकमधीयानो यः सम्यकत्वमवगाहते प्रसवप्रसवतराध्यवसायश्च भवति स सूत्ररुचिरिति भावार्थः, बीजमिद बीजं—यदेकमप्यनेकार्थप्रबोधोत्पादकं वदः तेन रुचिर्यस्य स बीजरुचिः, अनयोश्च पदयोः समाहारद्वन्द्वः तेन नपुंसकनिर्देशः, एवेति समुच्चये,

'अहिगमवित्याररुद्धति' अत्रापि रुचिशब्दस्य प्रत्येकमभिसंबन्धः, अधिगमरुचिर्विस्तार-रुचिश्च, तत्राधिगमो—विशिष्टं परिज्ञानं तेन रुचिर्यस्यासावधिगमरुचिः, विस्तारोव्यासः सकलद्वादशाङ्गस्य नयैः पर्यालोचनमिति भावः, तेनोपबृहिता रुचिर्यस्य स विस्ताररुचिः,

'किरियासंखेव धर्मरुद्धति' रुचिशब्दस्यात्रापि प्रत्येकं संबन्धात् क्रियारुचिः संक्षेपरुचिर्य-र्मरुचिरिति द्रष्टव्यं, तत्र क्रिया—सम्यक्संयमानुठानं तत्र रुचिर्यस्य स क्रियारुचिः,

संक्षेपः—संग्रहः तत्र रुचिर्यस्य विस्तारायपरिज्ञानात् संक्षेपरुचिः

धर्मेऽस्तिकायधर्मे श्रुतधर्मदी वा रुचिर्यस्य स धर्मरुचिरिति गाथासंक्षेपार्थः ॥

मृ. (१७७)   भूयत्येणाहिगया जीवाजीवे य पुन्नापावं व ।

सहसंमुद्दया आसवसंवरे य रोएइ उ निसर्गो ॥

मृ. व्यासार्थं तु सूत्रकूदेव स्वत आह—'भूयत्येण' इत्यादि, 'भूयत्येण' इति भावग्रहानो निर्देशः, ततोऽयमर्थः—भूतार्थलेन—सद्भूता अभी पदार्था इत्येवंरूपेण यस्याधिगताः—परिज्ञाता जीवाजीवाः पुण्यं पापमाश्रवं संवरः चशब्दद्वयन्यादयश्च, कथमधिगताः? इत्याह—'सहसमुद्दआ' इति अर्षत्वाद् विभक्तिलोपाच्च सहसंमत्या सह—आत्मना या संगता मतिः सा सहसंभतिः तया, किमुक्तं भवति?—परोपदेशनिरपेक्षया जातिस्मरणप्रतिभादिरूपया मत्या, न केवलमधिगताः, किन्तु तान् जीवादीन् पदार्थान् वेदयतेऽनुरोचयति च तत्त्वरूपतयाऽल्मसात्परिणामयति चेति भावः, एष निसर्गरुचिर्विज्ञेय इति शेषः। अमुमेवार्थं स्पष्टतरमभिधत्सुराह—

मृ. (१७८)   जो जिनदिष्टे भावे द्वाउव्विहे सद्वहइ सयमेव ।

एमेव नन्नहतिथ निसर्गरुद्धति नायव्वो ॥

मृ. 'जो जिनदिष्टे भावे' इत्यादि, यो जिनद्यान् भावान् द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदतो नामादि-भेदतो वा चतुर्विधान् स्वयमेव—उपदेशनिरपेक्षश्च श्रद्धाति, केनोल्लेखेन श्रद्धाति?, तत आह—'एवमेव एतत्—जीवादि यथा जिनेदै नान्यथा इति, चः समुच्चये, एष। निषर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥

मृ. (१७९)   एए वेव उ भावे उवदिष्टे जो परेण सद्वहइ ।

छउमत्येण जिनेन व उवएससरुद्धति नायव्वो ॥

बृ. उद्देशरुचिमाह—‘एष देव’ इत्यादि, इत्तमेव जीलादि चाक्षरूपे एव छद्मस्थेन जिनेन
वोपदिद्यान् श्रद्धधाति एष उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्यः ।

मू. (१८०) जो हेतुमयाणंतो आणाए रोथए पदवर्णं तु ।
एमेव नव्रहति य एसो आणारुई नाम ॥

बृ. आज्ञारुचिमाह—‘जो हेतुमयाणंतो’ इत्यादि, यो हेतुं—विवक्षितार्थगमकमजानानः
प्रवचनमाज्ञायैव तुशब्द एवकारार्थः केवलया रोचते, कथम् ? इत्याह—एवमेतत् प्रवचनोक्तमर्थजातं
नान्यधेति एष आज्ञारुचिर्नाम ।

मू. (१८१) जो सुतमहिजंतो सुएण ओगारुई उ सम्भतं ।
अंगेण वाहिरेण व सो सुतरुइति नायव्वो ॥

बृ. सूत्ररुचिमाह—‘जो सुतं’ इत्यादि, यः सूत्रम्—अङ्गप्रविष्टमङ्गवाल्यं वा अधीयानस्तेन
श्रुतेना-ङ्गप्रविष्टेनाङ्गवाल्येन वा सम्यकत्वमवगाहते स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः ।

मू. (१८२) एगपएनेगाइं पदार्दं जो पसरई उ सम्भतं ।
उदएव्व तिलबिंदू सो वीयरुइति नायव्वो ॥

बृ. बीजरुचिमाह—‘एगपएनेगाइ’ इत्यादि, एकेन पदेन प्रक्रमाञ्जीवादीनामनेकानि पदानि
प्राकृतलेन विभवितेव्यत्ययादभेकेषु जीवादिषु पदेषु यः सम्यकत्वमिति धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात्
सम्यकत्ववान् आत्मा प्रसरति तुशब्दोऽवधारणारथः प्रसरत्येव, कथम् ? इत्याह—उदक इव
तैलविन्दुः, किमुक्तं भवति ?—यथा उदकैकदेशगतोऽपि तैलविन्दुः समस्तमुदकमाक्रमति
तर्थैकदेशोत्पन्नरुचिप्यात्मातथाविधक्षयोपशमभावादशेषु तत्त्वेषु रुचिमान् भवति स एवंविधो
बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः ।

मू. (१८३) सो होइ अभिगमरुई सुयनाणं जस्त अत्थओ दिङ्गे ।
इक्कारस अंगाइं पइनगा दिङ्गिओ य ॥

बृ. अधिगमरुचिमाह—‘सो होइ’ इत्यादि, यस्य श्रुतज्ञानमर्थतो दृष्टेकादशाङ्गनं,
प्रकीर्णकमित्यत्र जातावेकवचनं, ततोऽयमर्थः—प्रकीर्णकानि उत्तराध्ययनादीनि दृष्टिवादः
चशब्दागुपाङ्गानि च स भवत्यधिगमरुचिः ।

मू. (१८४) दव्याण सव्वभावा सव्वपमाणोहिं जस्त उवलद्धा ।
सव्वाहिं नयविहीहिं वित्यारुइति नायव्वो ॥

बृ. विस्ताररुचिमाह—‘दव्याण’ इत्यादि, द्रव्याणां—धर्मस्तिकायादीनामशेषाणामपि सर्वे
भावाः—पर्याया पथायोगं सर्वप्रमाणैः—ग्रत्यक्षादिभिः सर्वेष्व नयनिधिभिः—नैगमादिनयप्रकारैः
उपलब्धाः स विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः, सर्ववस्तुपर्यायप्रपञ्चावगमेन तस्या रुचेरतिनिर्मलस्तपतया
भावात् ।

मू. (१८५) दंसणनाणचरिते तवविनए सव्वसमिइगुलीसु ।
जो किरियाभावरुई सो खलु किरियारुई नाम ॥

बृ. क्रियारुचिमाह—‘दंसण’ इत्यादि, दर्शनं च ज्ञानं च चारित्रं च दर्शनज्ञानयास्त्रिंसमाहारे

दन्दः तस्मिन् तथा तपसि विनये च तथा सर्वासु समितिषु—ईर्यासमित्यादिषु सर्वासु च गुणिषु—
मनोगुणेष्ट्रिषु यः क्रियाभावः स क्रियारुचिः, किमुक्तं भवति ?—यस्य भावतो दर्शनाधा-
चारानुष्ठाने रुचिरस्ति स खलु क्रियारुचिर्नाम ।

मू. (१८६) अनभिगहियकुद्दी संखेवरुइति होइ नायब्बो ।
अविसारओ पवयणे अनभिगहिओ य सेसेसु ॥

बृ. संक्षेपरुचिमाह—‘अनभिगहिय’ इत्यादि, नाभिगृहीता कुत्सिता इत्येनासाव-
नभिगृहीतकुष्ठिः, अविशारदः प्रवचने जिनप्रणीते शेषेषु च कपिलादिप्रणीतेषु प्रवचनेषु अनभि-
गृहीतो—न विद्यते आभिमुख्येनोपादेयतया गृहीतं—ग्रहणमस्य इत्यनभिगृहीतः, पूर्वमनभि-
गृहीतकुष्ठिः त्यजन दर्शनात्तरपारग्रहः प्रारोचेद्दः अनेन परदर्शनपरिज्ञानमात्रमपि निषिद्धमिति
विशेषः, स इत्यमूर्तुः संक्षेपरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥

मू. (१८७) जो अत्यिकायधर्मं सुयधर्मं खलु घरित्यधर्मं च ।
सद्वहड जिनाभिहियं सो धर्मरुइति नायब्बो ॥

बृ. धर्मरुचिमाह—‘जो अत्यिकाय’ इत्यादि, यः खलु जीवोऽस्तिकावानांधर्मास्ति-कायादीन-
धर्म-गत्युपष्टमकल्पादिरूपं स्वभावं श्रुतधर्मचारित्रधर्मं च जिनाभिहितं श्रद्धातिस धर्मरुचिरिति
ज्ञातव्यः ॥

मू. (१८८) परमत्यसंथवो वा सुदिङ्गपरमत्यसेवणा वावि ।
वावव्रकुदंसणवज्ञणा य सम्भत्तसद्वहणा ॥

बृ. तदेव निसर्गाद्युपादिभेदाद् दशधा रुचिरूपं दर्शनमुक्तं, सम्भ्राति यैलिङ्गीरिदमुत्तमस्ति
इति निश्चीयते तानि लिङ्गान्युपदर्शयज्ञाह—‘परमत्यसंथवो या’ इत्यादि, परमार्थ-तात्त्विकाश
तेऽर्थाश्च—जीवादयस्ते परमार्थः तेषु संस्तवः—परिचयः, तात्त्वर्णेण बहुमानपुरस्सरं
जीवादिपदा-र्थावगमायाभ्यास इतियावत्, वाशब्दः समुद्दये, सुहु—सम्यग्रीत्या दृष्टा
परमार्थः—जीवादयो यैस्ते सुदृष्टपरमार्थः तेषां सेवना—पर्युणास्ति: सुदृष्टपरमार्थसेवनं, स्त्रील-
प्राकृतत्वात्, वाशब्दोऽ- नुक्तसमुद्दये, यथाशक्तित तद्वैयावृत्यप्रवृत्तिश्च, अपि: समुद्दये, तथा
‘वावव्रकुदंसणत्ति’ दर्शनशब्दः—प्रत्येकमभिसंबध्यते, व्यापञ्च—विनष्टं दर्शनं येषां त
व्यापञ्चदर्शनाः—निष्ठवादयः तथा कुत्सितं दर्शनं येषां ते कुदर्शनाः—शाक्यादयस्तेषां वर्जनं
व्यापञ्चकुदर्शनवर्जनम्, ‘सम्भत्त सद्वहणा’ इति सम्यकत्वश्रद्धानं, एतैः परमार्थसंस्तवादिभिः
सम्यकत्वपस्तीति श्रद्धीयते इत्यर्थः ।

मू. (१८९) निसंकिय निकंडिय निवितिगिर्जा अमूढिङ्गीय ।
उववूहथिरीकरणे वच्छङ्गपभावणे अङ्ग ॥

बृ. अस्य च दर्शनस्याचारा अस्ती, ते च सम्यक् परिपालनीवाः, तदतिक्रमेण दर्शनस्य
प्यतिक्रमभावात्, अतस्तानुपदर्शयितुमाह—‘निसंकिय’ इत्यादि शङ्कनं शङ्कितं, देशशङ्का सर्वशङ्क-
चेत्यर्थः, निर्गतं शङ्कितं यस्मादसीनिःशङ्कितः, देशर्वशङ्कारहित इति भावार्थः, तत्र देशशङ्काऽप्य-समा-
जीवत्वे क्रथमेको भव्यः अपरस्त्वभव्य इति ?, सर्वशङ्का-प्राकृतनिबन्धत्वात्सकलमेवेदं प्रवच-
परिकल्पितं भविष्यतीति, न चेयं देशशङ्का सर्वशङ्का वा युक्ता, यत इह द्विविधा भावाः, तद्यथा

हेतुग्राह्या अहेतुग्राह्याश्च, तत्र हेतुग्राह्याय जीवास्तित्वादयः, तत्साधकप्रमाणसद्भावात्, अहेतुग्राह्या अभव्यत्वादयः, अस्मदाधपेक्षयातत्साधकहेतुनामसंभवात्, प्रकृष्टज्ञानगोचरत्वात् तद्देतुनभिति, प्राकृतोऽपि च निबन्धः प्रवचनस्य बालाधनुग्रहार्थः, उक्तं च—

॥ १ ॥   बालस्त्रीमूढमूखणां, नृणां चारित्रकादिक्षणाम्,
                                  अनुग्रहार्थतत्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः स्मृतः ॥

“अपि च—प्राकृतोऽपि निबन्धः प्रवचनस्य दृष्टेष्वविरोधी अतः

कथमवान्तरपरिकल्पनाशक्ता ? , सर्वज्ञमन्तरेणान्यस्य दृष्टेष्वविरोधिवचनासंभवात्,

निःशङ्खित इति जीव एवार्हच्छासनप्रतिपत्तीदर्शनाचरणात् तत्वाधान्यविवक्षायां दर्शनाचार उच्यते, एतेन दर्शनदर्शनिनोः कर्थौ धिदभेदमाह, एकान्ताभेदे हु अदर्शनेन इव तत्कलाद्योगतो मोक्षाभावप्रसङ्गः, एवमुत्तरेष्वपि त्रिषु पदेषु भावना कार्या,

तथा ‘निष्काङ्कश्चित्’ इति, काङ्क्षणं काङ्क्षितं निर्गतं काङ्क्षितं यस्मादसी निष्काङ्कितः, देशसर्वकाङ्क्षरहित इत्यर्थः, तत्र देशकाङ्क्ष—एकं दिगम्बरादिदर्शनमधिकाङ्क्षते सर्वकाङ्क्ष—सर्वाण्येव दर्शनानि शोभनानीत्येवमनुचित्तानि, इयं च द्विधाऽप्ययुक्ता, शेषदसनेषु षड्जीवनिकायपीडाया अस्त्रारूपणायाश्च भावात् ।

तथा विचिकित्सा—भतिविभ्रमः फलं प्रति संशय इतियावत् निर्गता विचिकित्सा यस्मादसौ निर्विचिकित्सः, ‘साध्येवं जिनशासनं, किन्तु प्रवृत्तस्य सतो भमास्मात् फलं भविष्यति न वा ? , क्रियावाः कृषिबलादिषु उभयथाऽप्युपलब्धे’ इतिविकल्परहितः, न द्विविकल उपाय उपेयवलुप्त्रापकोन भवतीति संजातनिश्चयो निर्विचिकित्स इति भावः, एतावताऽशेन निःशङ्खिताद् भित्रः, यद्या ‘निव्विदुण्डुषो’ इति निर्विद्धज्ञुगुप्तः साधुजुग्म्सारहित इत्यर्थः, उदाहरणं च विद्धज्ञुगुप्तायां श्रावकदुहिता । तथा ‘अमूढदिङ्गीयत्ति’ बालतपस्वितपेयिद्यातिशयदर्शनैर्न मूढा—स्वभावाद्यलिता दृष्टिः—सम्यग्दर्शनरूपा यस्यासावमूढदृष्टिः, अत्रोदाहरणं सुलसाश्राविका, सा द्व्युपरित्रिग्राजकसमृद्धीरूपलभ्यापि न संभोहं गता ।

तदेवं गुणप्रधान आचार उक्तः, सम्प्रति गुणप्रधानमाह—‘उववृह’ इत्यादिउपवृहणं च स्थिरीकरणं च उपवृहणस्थिरीकरणे, तत्रोपवृहणं नाम समानधानमिकाणां सद्गुणप्रशंसनेन तद्वृद्धिकरणे, स्थिरीकरणं धर्माद् विषीदत्तां तत्रैव स्थापनं । वात्सल्यं च प्रभावना च वात्सल्यप्रभावने, तत्र वात्सल्यं समानधार्मिकाणां ग्रीत्योपकारकरणं, प्रभावना धर्मकथादिभिस्तीर्थप्रख्यापना ।

अयं च गुणप्रधाननिर्देशो गुणगुणिनोः कथश्चिदभेदख्यापनार्थः अन्यथा एकान्ताभेदे गुणनिवृत्तौ गुणिनोऽपि निवृत्ते: शून्यतापत्तिः । एतेऽस्य दर्शनाचाराः ॥

मू. (११०) से तं सरागदंसणाररिया । से किं तं वीयरायदंसणा रिया ?, विहा पं०, तं०—उवसंतकसायवीय- रायदंसणा रिया य खीणकसायवीयरायदंसणा रिया य । से कं तं उवसंतकसायवीयरायदंसणा रिया ?, उवसंत० रियादुविहा पं०, तं०—पद्मसमयउवसंतकसायवीयरायदंसणा रियाय अपद्मसमयउवसंतकसायवीयरायदंसणा रिया य, अहवा चरिमसमयउवसंतकसायवीयरायदंसणा रियाय अचरिमसमयउवसंतकसायवीयरायदंसणा रिया य ।

से किंतु खीणकसायवीयरायदंसणा रिया ?, खीणकसायवीयरायदंसणा रिया दुविहा पं०, तं०-छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया ये केवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य ।

से किंतु छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया ?, छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया दुविहा पं०, तं०-सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य बुद्धबोहिय-छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य,

से किंतु सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया ?, सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया दुविहा पं०, तं०-पढमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य अपढमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, अहवा चरिमसमय-सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य अचरिमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, से तुं सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य,

से किंतु तुं बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया ?, बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया दुविहा पं०, तं०-पढमसमयबुद्धबोहियखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य अपढमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, अहवा चरिमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य अचरिमसमयबुद्धबोहिय-छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, सेतुं बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, सेतुं छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य।

से किंतु केवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया ?, दुविहा पं०, तं०-सजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य अजोगिकेवलिखीण-कसायवीयरायदंसणा रिया य।

से किंतु तुं सजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया ?, सजोगिकेवलसिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया दुविहा पं०, तं०-पढमसमयजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य अपढमसमयजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, अहवा चरिमसमय-जोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य अचरिमसमयजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य। सेतुं सजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य।

से किंतु अजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया ?, अजोगिकेवलिखीण-कसायवीयरायदंसणा रिया दुविहा पं०, तं०-पढमसमयअजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य अपढमसमयअजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, अहवा चरिमसमय-जोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य अचरिमसमयअजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, सेतुं अजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, सेतुं खीणकसायवीयरायदंसणा रिया य, सेतुं दंसणा रिया ॥

• वृ. तदेवमुक्ता: सरागदर्शनभेदा:, तदभिधानात्माभिहिता: सरागदर्शनार्थभेदा: ॥ सम्प्रति वीतरागदर्शनार्थादभेदानाह- (से किंतु मित्यादि, तदेवं दर्शनार्थभेदानुकूल्या चारित्रार्थभेदानाह-)

मू. (११३) से किंतु तुं चरित्तारिया ?, चरित्तारिया दुविहा पं०, तं०-सरागचरित्तारिय वीयरागचरित्तारिया य, से किंतु तुं रागचरित्तारिया ?, सरागचरित्तारिया दुविहा पं०, तं०-सुहमसंपरायसरागचरित्ता-रिया य बायरसंपरायसरागचरित्तारिया य।

से किंतु सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया ?, सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया दुविहा पं०, तं०—पद्मसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारियाय अपद्मसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारियाय, अहवा चरिमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारियाय अवरिमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारियाय, अहवा सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया दुविहा पं०, तं०—संकिलित्समाणा य विसुज्ज्ञमाणा य, सेतुं सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया ।

ते किं तं बादरसंपरायसरागचरितारिया ? , बादर० दुविहा पं०, तं०—पढमसमयबादर-
संपरायसरागचरितारिया अपढमसमयबादरसंपरायसरागचरितारिया य, अहवा चरिमसमयबादर-
संपरायसरागचरितारिया य अचरिमसमयबादरसंपरायसरागचरितारिया य, अहवा
बादरसंपरायसरागचरितारिया दिविहा पं०, तं०—पडिवाई य अपडिवाई य, सेतं बादरसंपरायस-
राग-परितारिया, सेतं जरागचरितारिया ।

से किंतं वीवराय वरितारिया ?, वीयराय द्वरितारिया दुविहा पं०, तं०-उवसंतकसाय वीय-
राय चारतारेया य खीणकसाय वीय चारतारेया य ।

से किंतु उवसंतकसायवीयरायचरित्तारिया ? , उवसंतकसायवीयरायचरित्तारिया दुविहा प०, तं०—पद्मसमयउवसंतकसायवीयरायचरित्तारिया य अपद्मसमयउवसंतकसायवीय-रायचरित्तारिया य, अहवा चरिमिसमयउवसंतकसायवीयरायचरित्तारिया य अचरिमिसमयउवसंत-कसायवीयरायचरित्तारिया य, सेतुं उवसंतकसायवीयरायचरित्तारिया ।

से किंतु खीणकसायवीयरायचरितारिया ?, खीणकसायवीयरायचरितारिया दुविहा पं०, छउमत्थखीणकसायवीयरायचरितारिया य केवलिखीणकसायवीयरायचरितारिया य ।

से किं तं छउमत्थखीणकसायवीयरायचरित्तारिया ?, छउमत्थखीणकसायवीयराय-
चरित्तारिया दुविहा पं०, तं०—सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायचरित्तारिया च बुद्धबोहिय-
छउमत्थखीणकसायवीयरायचरित्तारिया य ।

से कि तं सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायचरितारिया ?, सयंबुद्धछउमत्थखीण-
कसायवीयरायचरितारियादुविहा पं०, तं०—पढमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयराय-
चरितारिया य अपढमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायचरितारिया य, अहवा-
चरिनसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायचरितारिया य अचरिमसमयसयंबुद्ध-
उमत्थखीणकसायवीयरायचरितारिया य । सेतं सयंबुद्धखीणकसायवीयरायचरितारिया ।

से किंतु बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायचरितारिया ?, बुद्धबोहियछउमत्थ-
खीणकसायवीयरायचरितारिया दुविहाप्रं०, तं०—पढमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसाय-
वीयरायचरितारियाय अपढमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायचरितारियाय, अहवा-
चरिमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायचरितारिया य अचरिमसमयबुद्ध-
बोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायचरितारियाय, सेतुं बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयराय-
चरितारिया, सेतुं छउमत्थखीणकसायवीयरायचरितारिया ।

से कि तं केवलिखीणकसायवीयरायचरित्तारिया ?, दुविहा पं०, तं० सजोगिकेवलि-
खीणकसायवीयरायचरित्तारिया य अजोगिकेवलिखीण- कसायवीयरायचरित्तारिया य ।

तद्यथा—पर्याससूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्चापर्याससूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च, तत्र पर्यासिनामि आहारादि-
पुद्गलग्रहणपरिणमनहेतुरात्मनः शक्तिविशेषः, स च पुद्गलोपययादुपजायते, किमुक्तं भवति
उत्पत्तिदेशमागतेन प्रथमं ये गृहीताः पुद्गलास्तेषां तथाऽन्येपामपि प्रतिसमये गृह्यमाणानां
तत्सम्पर्कतः तद्वृपतया जातानां यः शक्तिविशेषः आहारादिपुद्गलखलरसरूपताऽऽ-
पादानहेतुर्यथोदरात्मगतानां पुद्गलविशेषाणामाहारपुद्गलखलरसरूपतापरिणमनहेतुः,

सा च पर्यासिः योङ्गा—आहारपर्यासिः शरीरपर्यासिरिन्द्रियपर्यासिः प्राणापानपर्यासिर्भाष्य-
पर्यासिर्भनः पर्यासिश्च, तत्र यया वाहृभाहारमादाय खलरसरूपतया पारेणमयति सा आहार-
पर्यासिः, यया रसीभूतमाहारं रसासृगमासंभेदोऽस्थिमञ्जाशुक्रलक्षणसमधातुरूपतया परिणमयति
सा शरीरपर्यासिः, यया धातुरूपतया परिणमितमाहारभिन्द्रियरूपतया परिणमयतसा इन्द्रियपर्यासिः,
तथा चायमर्थोऽन्यत्रापि भद्र्यन्तरेणोक्तः, पश्चानामिन्द्रियाणां प्रायोग्यान् पुद्गलान्
गृहीत्वाऽनाभोगनिर्वर्तितेन चीर्येण तद्भावनयनशक्तिरिन्द्रियपर्यासिरिति, यया पुनरुच्छ्वास-
प्रायोग्यान् पुद्गलानादायोच्छ्वासरूपतया परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा उच्छ्वासपर्यासिः,

यया तु भषाप्रयायोग्यान् पुद्गलानादाय भाषात्वेन परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा
भाषापर्यासिः, यया पुनर्भनः प्रायोग्यान् पुद्गलानादाय भनस्त्वेन परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा
भनःपर्यासिः, एताश्च यथाक्रममेकेन्द्रियामां संज्ञिवज्ञानां द्वीन्द्रियादीनां संज्ञिनां चतुः “पश्चषट्संज्ञ्या
भवन्ति, उक्तं च प्रज्ञापनामूलटीकाकृता-

“एकेन्द्रियाणां चतुर्विकलेन्द्रियाणां पञ्च सञ्जिज्ञानां षट्” इति, उत्पत्तिप्रथमसमय एव
एता यथायथं सर्वा अपि पुणपत्रिव्यादवितुमारम्भन्ते, क्रमेण च निष्ठामुपवान्ति, तद्यथा—प्रथम-
माहारपर्यासिस्ततः “ शरीरपर्यासिस्तत इन्द्रियपर्यासिरित्यादि, आहारपर्यासिश्च प्रथमसमय एव
निष्पत्तिमुपपद्यते, शेषास्तु प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तेन कालेन, अथाहारपर्यासिः प्रथमसमय एव निष्पत्तेते
इति कथमवसीयते ?, उच्चते, यत आहारपदेद्वितीयोदेशके सूत्रमिदम्—‘आहारपञ्चतीए अपञ्चतए
णं भंते ! किं आहारए अनाहारए ?, गोयमा ! नो आहारए अनाहारए’ इति, तत आहारपर्यासियाऽ-
पर्यासोविग्रहगतावे- वोपपद्यते, नोपपातक्षेत्रमागतोऽपि, उपपातक्षेत्रमागतस्य प्रथमसमयएवाहार-
कत्वात्, तत एकसामयिकी आहारपर्यासिनिर्वत्तिः, यदि पुनरुपपातक्षेत्रमागतोऽप्याहारपर्यास-
याऽपर्यासिः स्यात् तत एवं सति व्याकरणसूत्रमित्यं भवेत्—“सिय आहारए सिय अनाहारए”
यथा शरीरादिपर्यासिषु ‘सिय आहारए सिय अनाहारए’ इति,

सर्वासामपि च पर्यासीनां परिसमाप्तिकालोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणः, पर्यासयो विद्यन्ते येषां ते
पर्यासा “अश्रादिभ्य” इति भव्यर्थोऽप्रत्ययः, पर्यासकाश्च ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च पर्याससूक्ष्म-
पृथिवीकायिकाः, चशब्दोलब्धिपर्यासिकरणपर्यासस्वगतभेदद्वयसूचकः, येपुनः स्वयोग्यपर्यासि-
परिसमाप्तिविकलास्तेऽपर्यासः अपर्यासाश्च ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्चापर्याससूक्ष्मपृथिवीकायिकाः,
चशब्दः करणलब्धिनिवन्धनस्वगतभेदद्वयसूचकः, तथाहि- द्विविधा: सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः
अपर्यासास्तद्यथा-लव्यया कारणीश्च, तत्र येऽपर्यासका एव सन्तो प्रियन्ते ते लक्ष्यपर्यासकाः, य
पुनः करणानि- शरीरनिद्वज्यादीनि न तावन्निर्वर्तयन्ति अथाचावश्यं निर्वर्तयन्ति ते करणाप-
र्यासाः उत्तरं-गमाह-‘रोज्ज’ मित्यादि, त एते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः ॥ तटे-

एव सामायिकं विनयादेराकृतिगणतया “विनयादिभ्यः” इत्यनेन स्वार्थिक इकण्, तस्य सर्वसावधविरतिसुपं, यद्यपि च सर्वमपि चारित्रमविशेषतः सामायिकं तथाऽपि छेदादिविशेषैर्विशेष्यमाणमर्यः तशब्दान्तरतश्च नानात्वं भजते, प्रथमं पुनरविशेषणात् सामान्यशब्दएवावतिष्ठते सामायिकमिति, तद्यद्विधा—इत्वरं यावल्कयिकं च, तत्रेत्वरं भरतैरावतेषु पूर्वमपश्चिमतीर्थकर्तीर्थयेष्वनारोपितमहाब्रतस्य शैक्षकस्य विज्ञेयं, यावल्कयिकं प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालादारभ्याप्राणोपरमात्, तद्य भरतैरावतभाविमध्यद्वाविंशतिर्थकरतीर्थान्तरगतानां विदेहतीर्थकर्तीर्थान्तरगतानां च साधूनवामवसेयं, तेषामुपस्थापनाया आमावात्, उक्तं च—

॥ १ ॥   “सब्वमिणं सामाइय छेदादिविसेसियं पुन विभिन्नं ।

अविसेसं सामाइय वियमिह सामश्चसत्राए ॥

॥ २ ॥   “सावज्ञजोगविरहिति तत्य सामाइयं दुहा तं च ।

इत्तरमावकहंति य पदमं पदमंतिमजिणाणं ॥

॥ ३ ॥   तित्येषु अण्टर्यामेवव्यरस देहस्तु थोधकालीयं ।

सेसाणमावकहियं तित्येषु विदेहयाणं च ॥”

ननु च इत्वरमपि सामायिकं करोमि भदन्त ! सामायिकं यावज्ञीयमित्येवं यादवदायुरागृहीतं, तत उपस्थापनाकाले तत्परित्यजतः कथं न प्रतिज्ञाभङ्गः ?, उच्यते, ननुप्रागेवोक्तं—सर्वमेवेदं चारित्रमविशेषतः सामायिकं, सर्वत्रापि साद्ययोगविरतिसद्भावात्, केवलं छेदादिविशुद्धिविशेषैर्विशेष्यमणमर्यतः शब्दान्तरतश्च नानात्वं भजते, सतो पथा यावल्कयिकं सामायिकं छेदोपस्थापनं च परमविशुद्धिवेशेषरूपसूक्ष्मसंपरायादिचारित्रावासीन भङ्गमास्कन्दतितथेत्वरमपि सामायिकं विशुद्धिविशेषरूपच्छेदोपस्थापनावासी, यदि हि प्रव्रज्या परित्यज्यते तर्हि तद् भङ्गमापयते, न तस्यैव विशुद्धिविशेषावासी, उक्तं च—

॥ ४ ॥   “उत्त्रिकखमओ भंगो जो पुन तं विय करेइ सुहुम्यरं ।

सन्नमेत्तविसिद्धं सुहुमंपिव तस्स को भंगो ? ॥

तथा छेदः पूर्वपर्यायस्य उपस्थापना च महाब्रतेषु यस्मिन् चारित्रे तच्छेदोपस्थापनं, तद्यद्विधा—सातिचारं निरतिचारं च, तत्र निरतिचारं यदित्वसामायिकतवः शैक्षकस्यारोप्यते तीर्थान्तरसंक्रान्ती वा, यथा पारञ्चश्वनाथतीर्थाद् बर्घमानतीर्थं संक्रामतः पश्चयामप्रतिपत्ती, सातिचारं यन्मूलगुणधातिनः पुनर्व्रतोद्धारणं, उक्तं च—

॥ ५ ॥   “सेहस्स निरइयारं तित्यन्तरसंकमे व तं होआ ।

मूलगुणधाइणो साइयारमुभयं च ठियकप्ये ॥”

‘उभयं चेति’ सातिचारं निरतिचारं च ‘स्थितकल्पे’ इति प्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थकाले ।

तथा परिहरणं परिहारः—तपोविशेषः तेन विशुद्धियस्मिन् चारित्रे तत्परिहारविशुद्धिकं, तद्यद्विधा—निर्विशमानकं निर्विष्टकायिकं च, तत्र निर्विशमानका विवक्षितचारित्रासेवकः, निर्विष्टकायिका आसेवितविवक्षितचारित्रकायाः, तदव्यतिरेकाद्यारित्रमस्येवमुच्यते । इह नवको गणः—चत्वारो निर्विशमानकाश्चत्वारश्चानुचारिणः एकः कल्पस्थितो वाचनाचार्यः, यद्यपि च सर्वेऽपि श्रुतातिशयंसंपन्नाः तथाऽपि कल्पत्वात् तेषामेकः कक्षित् कल्पस्थितोऽवस्थाप्यते ।

निर्विशमानकानां चायं परिहारः -

- ॥ १ ॥   'परिहारियाण उ तवो जहन्न मञ्जी तहेव उक्तोसो ।
                सीउण्हवासकाले भणिओ धीरेहि पत्तेयं ॥
- ॥ २ ॥   तत्य जहन्नो गिम्हे घउत्य छडुं तु होइ मञ्जिमओ ।
                अद्विभिह उक्तोसो एतो सिसिरे पवक्खामि ॥
- ॥ ३ ॥   सिसिरे उ जहन्नाई छडाई दसभचरिमगो होइ ।
                वासासु अद्वमाई बारसपञ्जतगो नेओ ॥
- ॥ ४ ॥   पारणगे आयामं पंचसु अगहो दोसुऽभिगहो भिक्खे ।
                कप्पद्विया पइदिणं करति एमेव आयाम ॥
- ॥ ५ ॥   एवं छम्मासतवं चरितुं परिहारणा अनुचरंति ।
                अनुचरगे परिहारियपवद्विए जाव छम्मासा ॥
- ॥ ६ ॥   कप्पद्विएवि एवं छम्मसतवं करेइ सेसा उ ।
                अनुपरिहारिगमावं वयंति कप्पद्वियेतं च ॥
- ॥ ७ ॥   एवेसो अद्वारसमासपमाणो उ वणिओ कप्पो ।
                संखेवओ विसेसो विसेससुताउ नायब्बो ॥
- ॥ ८ ॥   कप्पसमतीए तयं जिनकप्पं वा उविंति गच्छं वा ।
                धडिवज्ञमाणणा पुन जिनस्सगासे पवञ्जति ॥
- ॥ ९ ॥   तिथ्यरसपीवासेवगस्स पासे व नो उअन्नस्स ।
                एएसि जं चरणं परिहारविसुद्धियं तं तु ॥

अथ एते परिहारविशुद्धिकाः कस्मिन् क्षेत्रे काले वा भवन्ति ?, उच्यते, इह क्षेत्रादिनिस्तपणार्थं विश्लेषिताद्वारणि, तथा—१ क्षेत्रद्वारं २ कलद्वारं ३ चारित्रद्वारं ४ तीर्थद्वारं ५ पर्यायद्वारं ६ आगमद्वारं ७ वेदद्वारं ८ कल्पद्वारं ९ लिङ्गद्वारं १० लेश्याद्वारं ११ घ्यानद्वारं १२ गणद्वारं १३ अभिग्रहद्वारं १४ प्रद्रव्याद्वारं १५ मुण्डापनद्वारं १६ प्रायश्चित्तविधिद्वारं १७ कारणद्वारं १८ निष्प्रतिकर्मताद्वारं १९ भिक्षाध्वारं २० बन्धद्वारम्। तत्र क्षेत्रे द्विधा मार्गणा—जन्मतः सदूभावतश्च, यत्र क्षेत्रे जातस्तत्र जन्मतः मार्गणा, यत्र च कल्पे स्थितो वर्तते तत्र सदूभावतः, उक्तं च-

- ॥ १० ॥   "खेते दुहेह मग्गण जम्मणओ चेव संतिभावे य ।
                जम्मणओ जहिं जात संतीभावो य जहिं कप्पो ॥"

तत्र जन्मतः सदूभावतश्च पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्वीरावतेषु, न तु महाविदेहेषु, न चैतेषा संहरणमस्ति, येन जिनकल्पिक इव संहरणतः सर्वासु कर्मभूमिषु वा प्रायेरन्, उक्तं च—
"खेते भरहेत्वएसु होंति संहरणवज्ञिया नियमा" १ ।

- कालद्वारे—अवसर्पिण्यां तृतीये चतुर्थे वाऽरके जन्म, सदूभावः पञ्चमेऽपि, उत्सर्पिण्यां द्वितीये तृतीये चतुर्थे वा जन्म, सदूभावः पुनः तृतीये चतुर्थे वा, उक्तं च—
॥ ११ ॥   "ओसप्पिणीए दोसुं जम्मणओ तीसुं संतीभावेण ।
                उस्सप्पिणि विवरीओ जम्मणओ संतिभावेण ॥"

नोत्सर्पिष्यवसर्पिणीरूपे तु चतुर्थारकप्रतिभागकाले न संभवन्ति, महाविदेहक्षेत्रे
तेषामसंभवात् २। चारित्रद्वारे—संयमस्थानद्वारेण मार्गणा, तत्र सामायिकस्य छेदोपस्थापनस्य
च चारित्रस्य यानि जघन्यानि संयमस्थानानि तानि परस्परं तुल्यानि, समापरिणामत्वात्,
ततोऽसंख्येयलोक- काशप्रदेशप्रमाणनि संयमस्थानान्वतिक्लम्बोध्वं यानि संयमस्थानानि तानि
परिहारविशुद्धिक- योग्यानि, तान्वपि च केवलिप्रद्वया परिभाव्यमानानि असंख्येयलोकाका-
शप्रदेशप्रमाणानि, तानि प्रथमद्वितीयचारित्राविरोधीनि, तेष्वपि संभवात्, तत ऊर्ध्वं यानि
संख्यातीतानि संयमस्थानानि तानि सूक्ष्मसंपरायव्यथाख्यतचारित्रयोग्यानि, उक्तं च—

॥ १ ॥   “तुल्य जहन्नठाणे संजमठाणाणि पढमविद्याणं ।

ततो असंख्यलोए गंतुं परिहारिवद्वाण ॥

॥ २ ॥   तेऽदि असंख्या लोगा अविरुद्धा चेव पढमविद्याणं ।

उपरिपि तड असंख्या संजमठाणा उ दोष्णंपि ॥”

तत्र परिहारविशुद्धिककल्पप्रतिपत्तिः स्वकीयेष्वेव संयमस्थानेषु वर्तमानस्य भवति न
रोक्षेषु, यदा उत्तीत्यन्थायिकृत्य शुद्धिपत्तिपद्मे दिव्यात्माहे तदा शेषेष्वपि संयमस्थानेषु भवति,
परिहारविशुद्धिकल्पसमाप्तयनन्तरमन्येष्वपि चारित्रेषु संभवात्, तेष्वपि च वर्तमानस्यातीत-
नयमपेक्ष्य पूर्वप्रतिपन्नत्वाविरोधात्, उक्तं च—

॥ ३ ॥   “सद्वाणे पडिवत्ती अब्रेसुवि होङ्ग पुव्वपडिवओ ।

तेसुवि वद्वांतो सो तीतनयं पप्प वुद्यति उ ॥ ३ ।

तीर्थद्वारे परिहारविशुद्धिकोनियमतस्तीर्थं प्रवर्तमाने एव सति भवति, न तद्वेदेनानुत्पत्त्यां
वा तदभावे जातिस्मरणादिना, उक्तं च—

॥ ४ ॥   “तित्यति नियमतोद्यतिय होइ स तित्यमि न उण तदभावे ।

विगएऽणुष्पन्ने वा जाइसरणाइएहिंतो ॥ ४ ।

पर्यायद्वारे—पर्यायो द्विद्वा—गृहस्थपर्यायो यतिपर्यायश्च, एकैकोऽपि द्विधा—जघन्यत
उल्कतृष्णश्च, तत्र गृहस्थपर्यायो जघन्यत एकोनविंशद् वर्षाणि, यतिपर्यायो विंशतिः, द्वावपि च
उल्कर्षतो देशोनपूर्वकोटिप्रमाणी, उक्तं च—

॥ ५ ॥   “एवस्स एस नेओ गिहिषङ्गओ जहन्निगुणतीसा ।

जइपञ्जाओ वीसा दोसुवि उक्कोस देसूणा ॥ ५ ।

आगमद्वारे—अपूर्वमागमं स नाधीते, यस्यात् तं कल्पमधिकृत्य प्रगृहीतोचितयोगाराधनत
एव स कृतकृत्यां भजते, पर्वाधीतं तु विष्वतसिकाक्षयनिमित्तं नित्यमेवैकाग्रमनः सम्यक्
प्रायेणानुस्मरति, आह च—

॥ ६ ॥   “अप्युववं नाहिङ्गइ आगममेसो पडुच्च तं कप्पं ।

जमुचियपगहिअजोगाराहणओ चेव कंवकिद्वो ॥

॥ ७ ॥   पुव्वाहीयं तु तयं पायमनुसरइ निष्मेवेस ।

एगगगमणो सम्यं विस्सोयसिगाइखयहेऊ ॥ ६ ।

वेदद्वारे—प्रवृत्तिकाले वेदतः पुरुष वेदो वा भवेत् नपुंसकवेदो वा, न स्त्रीवेदः, स्त्रियाः

परिहारविशुद्धिकल्पप्रतिपत्त्यसंभवात्, अतीतनयमधिकृत्य पुनः पूर्वप्रतिपत्रश्चिन्त्यमानः सबेदो वा भवेत् अवेदो वा, तत्र सबेदः श्रेणिप्रतिपत्त्यमावे उपशमश्रेणिप्रतिपत्ती वा, क्षपकश्रेणिप्रतिपत्ती त्वयेद इति, उक्तं च-

॥ १ ॥   “वेदो पवित्रिकाले इत्थीवज्ञो उ होइ एगयरो ।

पुव्वपडिववन्नगो पुण होज्ञ सबेदो अवेदो वा ॥ ७ ॥”

कल्पद्वारे-स्थितकल्पे एवायं नास्थितकल्पे, “ठियकपंभि य नियमा” इति बचनात्, तत्राचेलक्यादिषु दशस्वपि स्थानेषु चे स्थिताः साधवः तत्कल्पः स्थितकल्प उच्यते, ये पुनर्थतुर्षु शय्यातरपिण्ठादिष्ठस्थितेषु दर्शयेषु स्थिताः शोषेषु धार्त्येलक्यादिषु पदस्वस्तिताः तत्कल्पोऽस्थितकल्पः, उक्तं च-

॥ १ ॥   “ठियवाठियओ य कप्पो आचेलक्याइएसु ठाणेसु ।

सब्बेसु ठिया पठमो चउ ठिय छयु अद्विया बीओ ॥”

—आचेलक्यादीनि च दश स्थानान्यमूनि—

॥ १ ॥   “आचेलक्युद्देसियसेज्ञायररायपिंडकिइकम्पे ।

वयजेहुपडिक्कमणे मासं पञ्जोसवणकप्पो ॥”

—चत्वारश्चावस्थिताः कल्पा इमे—

॥ १ ॥   “सेज्ञायरपिडम्भी चाउज्ञामे य पुरितजेहे य ।

किइकम्पस्स य करणे चत्तारि अवद्विया कप्पा ॥ ८ ॥”

लिङ्गद्वारे-नियमतो द्विविधेऽपि लिङ्गे भवति, तथाद्वयलिङ्गे भावलिङ्गे च, एकेनापि विना विवक्षितकल्पोचितसामाचार्ययोगात् ९ ।

लेश्याद्वारे-तेजःप्रभृतिकासूतरासु तिसुषु विशुद्धासु लेश्यासु परिहारविशुद्धिकं कल्पं प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपत्रः पुनः सवास्वपि कथश्चिद् भवति, तत्रापीतरास्वविशुद्धलेश्यासु नात्यन्तसंक्लिष्टासु वर्तते, तथाभूतासु वर्तमानो(ऽपि)नप्रभूतकालमवतिष्ठते, किंतु स्तोकं, यतः स्ववीर्यवशात् झटित्येव ताम्भो व्यावर्तते, अथप्रथमत एव कस्थात् प्रवर्तते?, उच्यते, कर्मवशात्, उक्तं च-

॥ १ ॥   “लेसासु विसुखासुं पडिवज्ञइ तीसु न उण सेसासु ।

पुव्वपडिवन्नओ पुन होज्ञा सब्बासुवि कहैधि ॥

॥ २ ॥   नऽच्छंतसंकिलिङ्गासु थेवं कालं च हंदि इयरासु ।

चित्ता कम्पाण गई तहा विवरीयं फलं देइ ॥” १० ।

ध्यानद्वारे-धर्मध्यानेन प्रवर्धमानेन परिहारविशुद्धिकं कल्पं प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपत्रः पुनरर्त्तरौद्रयोरपि भवति, केवलं प्रायेण निरनुवन्धः, आह च—

॥ १ ॥   “झाणंमिदि धम्पेण पडिवज्ञइ सो पवङ्गभाणेण ।

इयरेसुवि झाणेसुं पुव्वपवन्नो न पडिसिङ्गो ॥

॥ २ ॥   एवं च झाणजोगे उहामे तिव्वकम्पपरिणामा ।

रोहङ्गेसुवि भावो इमस्स पार्यं निरनुवन्धो ॥” ११ ।

गणनाद्वारे-जघन्यतः ग्रयोगणाः प्रतिपद्यन्ते, उल्कर्षतस्तु शतसंख्याः, पूर्वप्रतिपत्राजघन्यत

उल्कृष्टो वा शतशः, पुरुषगणनया जयन्यतः प्रपितव्यमानाः सत्तविंशतिः उल्कर्षतः सहस्र, पूर्वप्रतिपत्रकाः पुनर्ज्ञात्यतः शतशः उल्कर्षतः सहस्राः, आह च—

॥ १ ॥ “गणओ तिन्नेव गणा जहन्न पडिवति सहस उक्षोसा ।
उक्षोस जहन्नेण सयसोद्धिय पुब्वपडिवन्ना ॥

॥ २ ॥ सत्तादीस जहन्ना सहस्रमुक्षोसओ य पडिवती ।
सयसो सहस्रसो वा पडिवन्न जहन्नउक्षोसा ॥”

अन्यद्य यदा पूर्वप्रतिपत्रः कल्पमध्यादेको निर्गच्छति अन्यः प्रविशति तदोनप्रक्षेपे प्रतिपत्ती कदाचिदेकोऽपि भवति पृथकत्वं वा पूर्वप्रतिपत्रोऽयेवं भजनया कदाचिदेकः प्राप्यते पृथकत्वं वा, उक्तं च—

॥ ३ ॥ “पडिवज्ञमाणा भयणाए होङ्ग एकोऽवि ऊणपक्खेवे ।
पुब्वपडिवन्नयावि य भइआ एको पुहुतं वा ॥” १२ ।

अभिग्रहद्वारे—अभिग्रहाश्चतुर्विधाः, तदथा—इव्याभिग्रहाः क्षेत्राभिग्रहाः कालाभिग्रहाः भावाभिग्रहाश्च, एते चान्यत्र चर्चिता इति न भूयश्चव्यन्ते, तत्र परिहानविशुद्धिकस्यैतेऽभिग्रहा न भवन्ति, यस्मादेतस्य कल्प एव यथोदितस्लोपोऽभिग्रहो वर्तते, उक्तं च—

॥ ४ ॥ “दक्षाईअभिग्रह विचित्तस्त्वा न होति पुण केइ ।
एअस्स जीअक्ष्यो कप्योद्धियऽभिग्रहो जेण ॥

॥ ५ ॥ एयंमि गोयराई निन्या नियमेण निरववादा य ।
तप्पालं धिय परं एअस्स वियुद्धिठाणं तु ॥” १३ ।

प्रवृज्याद्वारे—नासावन्यं प्रव्रजयति, कल्पस्थितिरेषेतिकृत्वा, आह च—“पव्वावेइ न एसो अन्नं कप्यद्वित्ति काठणं” इति, उपदेशं पुनर्यथवक्ति प्रयच्छति १४ । मुण्डापनद्वारेऽपि नासावन्यं मुण्डयति, अथ प्रवृज्यानन्तरं नियमतो मुण्डनमिति प्रवृज्या- ग्रहणेनैव तद् गृहीतमिति किमर्थं पृथग्द्वारं ?, तयुक्तं, प्रवृज्याद्वारे नियमतो मुण्डनस्यासंभवात्, अयोग्यस्य कथंश्चिद्दत्तायामपि प्रवृज्यायां पुनरयोग्यतापरिज्ञाने मुण्डनायोगात्, अतः पृथगिदं द्वारमिति १५ ।

प्रायश्चित्तविधिद्वन्द्वं—मनसाऽपि सूक्षमस्यतिचारमापनस्य नियमतश्चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तमस्य, यत एष कल्प एकाग्रताप्रधानः, ततस्तदूभ्ये गुरुतरो दोष इति १६ ।

कारणद्वारे—तथा कारणं नामालम्बनं तस्युनः सुपरिशुद्धं ज्ञानादिकं तस्यास्य न विद्यते येन तदाश्रित्यापवादसेविता स्यात्, एष हि सर्वत्र निरपेक्षश्च: विलष्टकर्मक्षयनिमित्तं प्रारब्धमेव स्वं कल्पं यथाकृतविधिना समापयन् महात्मा वर्तते, उक्तं च—

॥ ६ ॥ “कारणमलंबणमो तं पुण नाणाहअं सुपरिशुद्धं ।
एअस्स तं न विज्ञाह उचियं तवसाहणी पायं ॥

॥ ७ ॥ सव्यकत्य निरवयम्भवो आढतं चिय दहं समाणतो ।
वहुइ एस महाप्याविलिच्छुकम्भवयनिमित्तं ॥” १७ ।

निष्ठतिकर्मताद्वारे—एष महात्मा निष्ठतिकर्मशरीरः अक्षिमलादिकर्मपि सदाचिन्नापनयति, न च प्राणान्तिकेऽपि समापतिते व्यसने द्वितीयं पदं सेवते, उक्तं च—

॥१॥ “निष्पदिकम्मसरीरो अच्छिमलाईवि नावणेऽ सया ।

पाण्ठंतिएऽ विष्य पहात्तराणांमि च वृष्टु वीर ॥

॥२॥ अप्यबहुतालोयणविस्यातीओ उद्देह एसति ।

अहवा सुहभावाओ वहुगं एवं चिय इमस्स ॥” १८ ।

भिक्षाद्वारे-भिक्षा विहारक्रमश्च तृतीयस्यां पौरुष्यां भवति, शेषामुच पौरुषीषु काचोत्सर्गः, निराऽपि चास्याल्पाद्रष्टव्या, यदि पुनः कथमपि जड्डावलमस्य पक्षीणं भवति तथाऽप्येषोऽविहरन्नपि पहाभागोन द्वितीयपदमापद्यते, किन्तु तत्रैव यथाकल्पमात्मीयं योगं विदधर्तीति, उक्तं च-

॥३॥ “तद्याए पोरसीए भिक्षाकालो विहारकालो उ ।

सेसामु उस्सामो पायं अप्या य निहृति ॥

॥४॥ जंवाबलंमि खीणे अविहरमाणोऽवि न परमावज्ञे ।

तत्येव अहाकप्यं कुणइ उ जोगं महाभागो ॥” १९ ।

(बन्धेऽप्तसप्तवा २०) एते च परिहारविशुद्धिकाद्विधाः, तद्यथा—इत्वरा यावल्कयिकाश्च, तत्र ये कल्पसमाप्तयनन्तरं कल्पं गच्छ वा समुपयास्यन्ति ते इत्वराः, ये पुनः कल्पसमाप्तय-नन्तरमव्यवधानेन जिनकल्पं प्रतिपत्त्यन्ते ते यावल्कयिकाः, उक्तं च—“इत्तरिय घेरकप्ये जिनकप्ये आवकियति” अत्र स्थविरकल्पग्रहणमुपलक्षणं, स्वकल्पे चेति द्रष्टव्यं, तत्रेत्यारणां कल्पप्रभावाद् देवमनुष्टैर्यग्योनिकृता उपसर्गः सधोधातिन आतङ्का अतीवाविष्याश्च वेदना न प्रादुष्यन्ति, यावल्कयिकानां संभवेयुरपि, ते हि जिनकल्पं प्रतिपत्यस्यमाना जिनकल्पभावमनुविदधति, जिनकल्पिकानां चोपसर्गादयः संभवन्तीति, उक्तं च—“इत्तरियाणुवस्या आतंका वेयणाय न हवन्ति । आवकहियाण भइआ०” इति ।

तथा सूक्ष्मो लोभाशावशेषाः संपरायः— कषायोदयो यत्र तत् सूक्ष्मसंपरायं, तद्य द्विधा-विशुद्ध्यमानकं संविलश्यमानकं च, तत्र विशुद्ध्यमानकं क्षपकश्रेणिमिपशमश्रेणिं वा समारोहतः, संविलश्यमानकं तूपशमश्रेणितः प्रच्यवमानस्य ।

‘अथाख्यत’मंति अथसब्दो यथार्थं आङ् अभिविधी याथात्थेनाभिविधिना वा यत्त्वात्-कथितं अकषायं चारित्रमिति तदथाख्यातं, उक्तं च—

॥५॥ “अहसद्वो(उ) जहत्ये आङोऽभिविहीए कहियमकद्वायं ।

चरणमकसायमुद्दयं तमहकखायं जहकद्वायं ॥”

‘यथाख्यात’मिति द्वितीयं नाम, तस्यायमन्वर्थः—यथा सर्वस्मिन् लोके ख्यातं-प्रसिद्धं अकषायं भवति चारित्रमिति तथैव यद् तद् यथाख्यातं, तद्य द्विधा-छाद्यस्थिकं कैवलिकं च, तत्र छाद्यस्थिकमुपशमन्तमोहगुणस्थानके क्षीणमोहगुणस्थानके वा कैवलिकं सयोगिकेवलिभव-भयोगिकेवलिभवं च । ‘सेत्तं’ इत्यादि उपसंहारकदम्बसूत्रं सुपर्म ।

तदेवमुक्ता मनुष्याः, सम्रति देवप्रतिपादनार्थपाह—

मू. (१९९) संकिंतंदेवा ?, देवा चउव्विहा पं०, तं०-भवनवासी वाणमंतरा जोइसिआ वेमाणिआ । से किं तं भवनवासी ?, भवनवासी दसविहा पं०, तं०-अमुरकुमारा नागकुमारा मुवम-कुमारा विजुकुमारा अग्निकुमारा दीवकुमारा उदहिकुमारा विसाकुमारा वाउकुमारा

थणियकुमारा, ते समासओ दुविहा पं०, तं०—पञ्जतगाय अपञ्जतगाय, सेतं भवनवासी ।

से किंतं वाणमंतरा ?, वाणमंतरा अड्डविहा पं०, तं०—केङ्गरा किंचुरेसा नहोर्या गंधव्या जक्खा रक्खसा भूया पिसा वा, ते समासओ दुविहा पं०, तं०—पञ्जतगाय अपञ्जतगाय, सेतं वाणमंतरा । से किंतं जोइसिया ?, जोइसिया पंचविहा पं०, तं०—घंदा सूरा गहा नक्खता तारा, ते समासओ दुविहा पं०, तं०—पञ्जतगाय अपञ्जतगाय, सेतं जोइसिया ॥

से किंतं वेमाणिया ?, वेमाणिआ दुविहा पं०, तं०—कप्पोवगा य कप्पाईया य, से किंतं कप्पोवगा ?, कप्पोवगा बारसविहा पं०, तं०—सोहम्मा इसाणा सणंकुमारा माहिंदा बंभलोया लंतया महासुक्का सहस्रारा आणया पाणया आरणा अच्छुया, ते समासओ दुविहा पं० तं०—पञ्जतगाय अपञ्जतगाय, से तं कप्पोवगा । से किंतं कप्पाईया ? दुविहा पं०, तं०—गेविझगा य अनुत्तरोववाइया य, से किंतं गेविझगा ?, गेविझगा नवविहा पं०, तं०—हिंडिमाहिंडिमगेविझगा हिंडिमज्जिमगेविझगा हिंडिमउवरिमगेविझगा मज्जिममज्जिमगेविझगा मज्जिममज्जिमगेविझगा उवरिमहिंडिमगेविझगा उवरिममज्जिमगेविझगा उवरिमउवरिमगेविझगा, ते समासओ दुविहा पं०, तं०—पञ्जतगाय अपञ्जतगाय, सेतं गेविझगा, ।

से किंतं अनुत्तरोववाइया ?, अनुत्तरोववाइया पंचविहा पं०, तं०—विजया वेजयंता जयंता अपराजिता सञ्चहुसिद्धा, ते समासओ दुविहा पं०, तं०—पञ्जतगाय अपञ्जतगाय, सेतं अनुत्तरोववाइया, सेतं कप्पाईया, सेतं वेमाणिआ, सेतं देवा, सेतं पंचिदिया, सेतं संसारस्मावश्चजीवपञ्चवणा, से तं जीवपञ्चवणा, सेतं पञ्च० ॥ पञ्चवणाए भगवईए पढमपयं सम्मतं ।

दृ. 'से किंतं' इत्यादि, अथ के ते देवाः ?, सूरिराह—देवश्चतुर्विधाः प्रज्ञसाः तद्यथा—भवनवासिनो व्यन्तरा ज्योतिष्का वैमानिकाः, तत्र भवनेषु वसन्तीत्येवंशीला भवनवासिनः, एतद् बाहुल्यतो नागकुमाराद्यपेक्षया द्रष्टव्यं, ते हि प्रायो भवनेषु वसन्ति कदाचिदावासेषु, असुरकुमारास्तु प्राचुर्येणावासेषु कदाचिद् भवनेषु, अथ भवनानामावासानां च कः प्रतिविशेषः, उच्यते, भवनानि बहिर्वृत्तान्यन्तः समचतुरस्त्रणि अथः पुष्करकर्णिकासंस्थानानि, आवासाः कायमानस्थानीया महामण्डपा विविधमणिरल्प्रदीपप्रमभासितासकलदिक्चक्रवाला इति । अन्तरं नामावकाशः, तद्वेहाश्रयस्त्रयं द्रष्टव्यं, विविधं भवननगरावासस्त्रपमन्तरं येषां ते व्यन्तराः ।

तत्र भवनानि रलप्रभायाः प्रथमे रलकाण्डे उपर्यथश्च प्रत्येकं योजनशतमपहाय शेषे अष्टयोजनशतप्रमाणे मध्यमागे भवन्ति, नगराण्यपि तिर्यग्लोके, तत्र तिर्यग्लोके यथा जम्बूदीपद्मारथिपतेर्विजयदेवस्यान्यस्मिन् जम्बूदीपे द्वादशयोजनसहस्रप्रमाणा नगरी, आवासाः त्रिष्वपि लोकेषु, तत्रोद्धवलोके पण्डकवनादाविति ।

अथवा विगतमन्तरं मनुष्येभ्यो येषां ते व्यन्तराः तथाहि—मनुष्यानपि चक्रवर्तिवासुदेव-प्रभृतीन् भृत्यवदुपचरन्त केचिद् व्यन्तरा इति मनुष्येभ्यो विगतान्तराः, यदि वा विविधमन्तरं—शीलान्तरं कन्द्रान्तरं वनान्तरं वा आश्रयस्त्रयं येषां ते व्यन्तराः, प्राकृतत्वाद्य सूत्रे 'वाणमन्तरा' इति पाठः, यदिवा 'वानमन्तरा' इति पदसंस्कारः, तत्रेयं व्युत्पत्तिः—वनानामन्तराणि वनान्तराणि तेषु भव्याः वानमन्तराः, पृष्ठोदरादित्वाद् उभयपदान्तरलवर्तिभकारागमः,

तथा द्योतयन्ति—प्रकाशयन्ति जगदिति ज्योतीषिविमानानि, औणादिकी शब्दव्युत्पत्तिः, तेषु

भवाज्योतिष्का: “अध्यात्मादिभ्यः” इति इकण्, तत “इवर्णोवर्णदेसिसुसः” इति इकण् आदेरि-
कारस्य लोपः, अनभिधानाद्य वृद्ध्यभावः, यदिवा द्योतयन्ति—शिरोमुकुटोपगूहिभिः प्रभामण्डल-
कल्पः सूर्यादिमण्डलैः प्रकाशवन्तीति ज्योतिषो—देवा: सूर्यादियः, तथाहि—सूर्यस्य सूर्यकारं
मुकुटाग्रमागे चिह्नं चन्द्रस्य चन्द्राकारं नक्षत्रस्य नक्षत्राकारं ग्रहस्य ग्रहाकारं तारकस्य तारकाकारं
तैः प्रकाशयन्तीति, आह च तत्त्वार्थभाष्यकृत्—“द्योतयन्तीति ज्योतीषि—दिमानानि तेषु भवा
ज्योतिष्का:, यदिवा ज्योतिषो—देवा: ज्योतिष एव ज्योतिष्का:, मुकुटैः शिरोमुकुटोपगूहिभिः
प्रभामण्डलैरुच्चलैः सूर्यचन्द्रग्रहनक्षत्रतारकाणां मण्डलैर्यथास्वं चिह्नैर्विराजमाना द्युतिमन्तो
ज्योतिष्का भवन्ती”ति ।

तथा विविधं मान्यन्ते—उपमुज्यन्ते पुण्यवदिभजीवीरिति विमानानि तेषु भवा वैमानिकाः

सम्रति एतेषामेव क्रमेण भेदानभिधित्सुराह—‘से किंतं भवणवासी’ इत्यादि, असुराश्च
ते कुमाराश्च असुरकुमाराः, एवं नागकुमारा इत्याद्यपि भावनीयम्, अथ कर्मादेते कुमारा इति
व्यपदिश्यन्ते ?, उच्यते, कुमारवद्येष्टनात्, तथाहि—कुमाराइवैते सुकुमारा मृदुमधुललितगतयः
शृङ्गाराभिप्रायकृतविशिष्टविशिष्टतरोत्तरस्मक्रियाः कुमारवद्योद्धतस्तपवेषभाषाभरण-
प्रहरणावरणयानवाहनाः कुमारवद्योल्बणरागाः क्रीडनपराश्च ततः कुमारा इव कुमारा इति ॥

‘किनरा’ इत्यादिकिन्नरा दशविधाः, तद्यथा—किन्नराः किंपुरुषाः किंपुरुषोत्तमाः किनरोत्तमाः
हृदयक्षमा रूपशालिनः अनिन्दिताः मनोरमा रतिप्रिया रतिश्रेष्ठाः । किंपुरुषा दशविधाः, तद्यथा—
पुरुषाः सत्युरुषा महापुरुषाः पुरुषवृषभाः पुरुषोत्तमा अतिपुरुषा महादेवा मरुतः मेरुप्रभाः
यशस्वन्तः | महोरगादशविधाः, तद्यथा—भुजगा भोगसालिनः महाकाया अतिकायाः रक्तन्धशालिनो
मनोरमा महावेगा महे(हा) यक्षा मेरुकान्ता भास्वन्तः | गन्धर्वा द्वादशविधाः, हाह्नः हूः तुम्बरदः
नारदाः क्रृषिवादिका भूतिवादिकाः कादम्बा महाकादम्बारैवताः विश्वावसवः गीतरत्यः गीतयशसः
यक्षास्त्रयोदशविधाः, तद्यथा—पूर्णभद्रा माणिङ्गां श्वेतभद्रा हरितभद्राः सुमनोभद्रा

व्यतिप्रतिकभद्राः सुभद्राः सर्वतोभद्रा मनुष्यपक्षा वनाधिपतयः वनाहारा रूपवक्षा यक्षोत्तमाः ।
राक्षसाः सप्तविधाः, तद्यथा—भीमा महाभीमा विज्ञाविनायकाजलराक्षसा राक्षसराक्षसाव्रहाराक्षसाः
भूता नवविधाः, तद्यथा—सुरुपाः प्रतिरूपा अतिरक्षुपा भूतोत्तमाः स्कन्दो महोस्कन्दा भवेगाः
प्रतिच्छन्ना आकाशगाः । पिशाचाः षोडशविधाः, तद्यथा—कूर्माण्डाः पटकाः सुजाषा आह्लिकाः
कौला महा-कालाः द्योक्षा अचोक्षा तालपिशाचा मुखरपिशाचा अधस्तारकादेहा विदेहा महादेहाः
तूष्णीका वनपिशाचा इति । ‘कप्पोवगा कप्पाईय’ ति कल्पः—आद्यारः स चेह इन्द्रसामानिकत्राय-
स्त्रिशादिव्यवहारूपः तमुपगाः—प्राप्ताः कल्पोपगाः सीधर्षेशानादिदेवलोकनिवासिनः, यथोक्तरूपं
कल्पमतीताः— अतिक्रान्ताः कल्पातीताः—अधस्तनाधस्तनग्रैवेयकादिनिवासिनः, ते हि
सर्वेऽप्यहमिन्द्राः, ततो भवन्ति कल्पातीताः । कल्पोपगान् दर्शयति—‘सोहम्मा ईसाणा’ इत्यादि,
सीधमदिवलोकनिवासिनः सीधर्मा ईशानदेवलोकनिवासिन ईशानाः एवं सर्वत्रापि भावनीयं,
भवति च तात्स्थात् तद्व्यपदेशः, वथा ‘पञ्चालदेशनिवासिनः पञ्चाला इति ।’

पर्द—१—समाप्तम्

मुनि दीपरत्न सागरेण संशोधिता सम्यादिता प्रज्ञापना उपाहसुत्रे
प्रथम पदरथ भलयगिरि (आचार्येण) विरचिता दीक्षा परिसमाप्ता ।

पदं—२—“स्थानं”

बू. तदेवं व्याख्यातं प्रथम पदं, सम्प्रति द्वितीयं पदमारभ्यते, तस्य चाचमभिसंबन्धः—प्रथम पदे पूर्वीकायादयः प्रलिपिः, इह तु ते द्वये वस्थान्तरिति ग्रहाण्यते; तत्र देवसादिसूत्रम्—

मू. (११२) कहि णं भंते ! बादरपुढवीकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! सद्वाणेण अद्वीतीय, तं०—रथणप्यभाए सक्राप्यभाए वालुप्यभाए पंक्षप्यभाए धूमप्यभाए तमप्यभाए तमतमप्यभाए ईसीप्यव्याराए, अहोलोए पायालेसु भवणेसु भवणपत्थडेसु निरएसु निरयावलियासु निरयत्थडेसु, उहूलोए कप्पेसु विमाणेसु विमाणवलियासु विमाणपत्थडेसु, तिरियलोए टंकेसु कूडेसु सेलेसु सिहरीसु पञ्चारेसु विजएसु वक्खारेसु वासेसु वासहरपव्यएसु वेलासु वेङ्यासु दारेसु तोरणेसु दीवेसु समुद्देसु, एत्य णे बायरपुढवीकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेजभागे सद्वाणेण लोगस्स असंखेजभागे ।

कहि णं भंते ! बादरपुढवीकाइयाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! जत्थेव बादरपुढवीकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा पव्रता तत्थेव बादरपुढवीकाइयाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प०, उववाएणं सब्बलोए समुग्धायेणं सब्बलोए सद्वाणेण लोयस्स असंखेजइभागे । कहि णं भंते ! सुहुमपुढवीकाइयाणं पञ्जतगाणं अपञ्जतगाणं य ठाणा प० ?, गोयमा ! सुहुमपुढवीकाइया जे पञ्जतगाणे अपञ्जतगाते सब्बे एगविहा अविसेसा अनाणता सब्बलोयपरियावन्नगा प० समणाउसो

कहि णं भंते ! बादरआउकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! सद्वाणेण सत्तसु घनोदहीसु सत्तसु घनोदहिवलयेसु अहोलोए पायालेसु भवणेसु भवणपत्थडेसु उहूलोए कप्पेसु विमाणेसु विमाणवलियासु विमाणपत्थडेसु तिरियलोए अगडेसु तलायेसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपत्तियासु सरसरपत्तियासु विलेसु विलपत्तियासु उज्ज्ञारेसु निञ्जारेसु चिङ्गलएसु पञ्चलएसु वप्पणेसु दीपेसु समुद्देसु सब्बेसु देव जलासएसु जलडाणेसु एत्य णं बादरआउकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेजइभागे समुग्धायेणं लोयस्स असंखेजइभागे सद्वाणेण लोयस्स असंखेजइभागे ।

कहि णं भंते ! बादरआउकाइयाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! जत्थेव बादरआउकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा प० तत्थेव बादरआउकाइयाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प० उववाएणं सब्बलोए समुग्धायेणं सब्बलोए सद्वाणेण लोयस्स असंखेजइभागे ।

कहि णं भंते ! सुहुमआउकाइयाणं पञ्जतगाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! सुहुमआउकाइया जे पञ्जतगा जे अपञ्जतगा ते सब्बे एगविहा अविसेसा अनाणता सब्बलोयपरियावन्नगा प० समणाउसो ।

कहि णं भंते ! बायरतेउकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा प०, गोयमा ! सद्वाणेण अंतोमणुस्सखेते अद्वाइजेसु दीवसमुद्देसु निव्वायायेणं पव्ररससु कम्बभूमीसु बाधायं पङ्क्ष सु महाविदेहेसु एत्य णं बादरतेउकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा प० उववाएणं लोयस्स असंखेजइभागे समुग्धाएणं लोगस्स असंखेजइभागे सद्वाणेण लोयस्स असंखेजइभागे ।

कहि णं भंते ! बायरतेउकाइयाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प०, गोयमा ! जत्थेव बायरतेउकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा तत्थेव बायरतेउकाइयाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स दोसुउहृकवाडेसुतिरियलोयतहेय समुद्धाएणं सब्बलोए सद्वाणेणं लोयस्स असंखेजइभागे कहि णं भंते ! सुहुमतेउकाइयाणं पञ्जतगाण य अपञ्जतगाण य ठाणा प० ?, गोयमा ! सुहुमतेउकाइआ जे पञ्जतगा जे अपञ्जतगा ते सब्बे एगविहा अविसेसा अनाणत्ता सब्बलोयपरियावन्नगा प० समणाउसो !।

बृ. 'कहिं'ति कस्मिन्, णंशब्दो बाक्यालङ्घारे, भदन्तेति परमगुर्वामन्त्रणे, बादरपृथ्वी-कायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि-स्वस्थानादीनि 'प्रज्ञापानि ?' प्रस्तुपितानि, एवं गीतमस्वामिना प्रश्ने कृते भगवानाह वर्धमानस्वामी—'गोयमा ! सद्वाणेणं' इत्याति,

ननु गीतमोऽपि भगवानुपचितकुशलमूलो गणधरः तीर्थकरभाषितमातृकापद-श्रवणमात्रावासप्रकृष्टश्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमश्चतुर्दशपूर्ववित् सर्वाङ्गरसंनिपातीति विवक्षितार्थ-प्रतिज्ञानसमन्वित एव ततः किमर्थं पृच्छति ?, न हि चतुर्दशपूर्वविदः सर्वोक्तुष्टश्रुतलब्धिसमन्वितस्य किञ्चिब्जापनीयमविदितमस्ति, यत उक्तम्—

॥ १ ॥   "संखाईए वि भवे साहइ जं वा परो उ पुच्छेजा ।

न य णं अणाइसेसी वियाणई एस छउमत्त्वो ॥"

सत्यमेतत्, केवलं जानन्नेव गीतमस्वामी भगवानन्वत्र विनेयेभ्यः प्रतिपाद्य तत्संप्रत्ययनिमित्तं विवक्षितमर्थं पृच्छति, यदिवा प्रायः सर्वत्र गणधरप्रश्नतीर्थकरनिर्वचनस्तप्तं सूत्रमतो भगवानार्थश्यामोऽपि इत्यमेव सूत्रं रचयति, अथवा संभवतितस्यापि गणभूतो गीतमस्वामिनोऽनाभोगः, छद्मस्थत्वात्, उक्तं च—

॥ १ ॥   "न हि नामानाभोगश्छद्मस्थस्योह कस्यचिद् नास्ति ।

ज्ञानावरणीयं हि ज्ञानावरणप्रकृति कर्म ॥"

ततो जातसंशयः सन् पृच्छतीति न कश्चिद् दोषः, 'गोयमा' इति लोकप्रथितमहाविशिष्टगोत्राभिधायकोऽयमामन्त्रणध्वनिः, हे गीतमगोत्रैति भावार्थः ।

'सद्वाणेणं' इति स्वस्थानं यत्रासते बादरपृथ्वीकायिकाः पर्याप्ताः आसीनाश्च वर्णादिविभागेनादेषु शक्यन्ते तत्स्वस्थानमिति भावः, स्वस्थानग्रहणमुपपातसमुद्धात-स्थाननिवृत्यर्थं, तेन स्वस्थानेन स्वस्थानमङ्गीकृत्येति भावः । अद्यासु पृथ्वीषु सर्वत्र बादरपृथ्वी-कायिकानां पर्याप्तानां स्थानानीति योगः, ता एव अटी पृथ्वीनामग्राहमाह—'तंजहा' इत्यादि रलप्रभायां यावदष्टम्यामीषत्राम्भारायाम, तथाऽधोलोके पातालेषु पातालकलशेषु-यलयामुखग्रभृतिषु भवनेषु—भवनपतिनिकायावासास्तपेषु, भवन-प्रस्तटेषु—भवनभूमिकास्तपेषु, इह भवनग्रहणेन भवनानामेव केवलानां ग्रहणं, भवनप्रस्तटग्रहणेन तु भवनानामपान्तरालस्यापि

तथा नरकेषु-प्रकीर्णकरूपेषु नरकावासेषु, नरकावलिकासु आवलिकाव्यवस्थितेषु नरकावासेषु, नरकप्रस्तटेषु—नरकभूमिस्तपेषु, अत्रापि नरकनरकावलिकाग्रहणेन केवला एव नरकावासाः परिगृह्यन्ते, नरकप्रस्तटग्रहणेन तु नरकापान्तरालमपि ।

ऊर्ध्वर्वलोके कल्पेषु-सौधर्मिकादिकल्पेषु, अनेन द्वादशदेवलोकपरिग्रहः, विमानेषुप-

ग्रीवेयकसंबन्धिषु प्रकीर्णकरुपेषु, विमानावलिकासु—आवलिकाप्रविष्टेषु ग्रीवयकादिविमानेषु, विमानप्रस्तटेषु विमानभूमिकारुपेषु, अत्रापि प्रस्तटग्रहणं विमानापान्तरालभाविनामपि यथासंभवभाविनां बादरपर्याप्तपृथ्वीकायिकानां स्थानपरिग्रहार्थं, तथा तिर्यग्लोकेट्टेषु०—छिन्नटट्टेषु कूटेषु—सिद्धायतनकूटप्रभृतिषु शेषेषु—शिखरहीनपर्वतेषु शिखरिषु—शिखरयुक्तेषु पर्वतेषु प्राभारेषु—ईश्वर्कुनेषु विजयेषु—कच्छादिषु वक्षस्कारेषु—विद्युत्प्रभादिषु पर्वतेषु वर्षेषु—भरतादिषु वर्षधरेषु—हिमवदादिपर्वतेषु वेलासु—सपुद्रादिपानीयरमणभूमिषु वेदिकासु—जम्बूद्वीपजग-ल्यादिसंबन्धिनीषु द्वारेषु—विजयादिषु तोरणेषु—द्वारादिसंबन्धिषु, किं बहुना ? , सामस्त्येन सर्वेषु द्वीपेषसर्वेषु रम्भुदेषु, 'एत्यं' इत्यादि, अत्रैतेषु स्थानेषु बादरपृथ्वीकायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि मया अन्यैश्च तीर्थकृदिभः, 'उवधाएणं' इत्यादि उपपत्नमुपपातः, बादरपृथ्वीकायिकानां पर्याप्तानां यदनन्तरमुक्तं स्थानं तत्रास्याभिमुख्यमिति भावः, तेनोपपातेन, उपपातमङ्गीकृत्येति भावः, लोकस्य—चतुर्दश-फ्लात्मकस्यासंख्येये भागे, अत्रैके व्याचक्षते—क्रजुसूत्रनयो विचित्रः ततो वदापरिस्थूरक्रजुसूत्रनय-दशेनेन बादरपृथ्वीकायिकाः पर्याप्ताद्विन्त्यन्ते तदा ये स्वस्थानप्राप्ता आहारादिपर्याप्तिपरिसमाप्त्या विशिष्टविपाकतो बादरपर्याप्तपृथ्वीकायिकायुर्वेदयन्ते ते एव द्रष्टव्याः, नापान्तरालगतावपि, तदानीं विपाकायुर्वेदनासंभवात्,

स्वस्थानं च तेषां रलप्रभादिकं समुदितमपि लोकस्यासंख्येयभागे वर्तते, तत उपपातेनापि लोकस्यासंख्येयभागता वेदितव्या, अन्ये त्वमिदधति—पर्याप्ता हि नाम बादरपृथ्वीकायिकाः सर्वस्तोकाः, ततस्तेऽपन्तरालगतावपि परिगृह्यमाणा लोकस्यासंख्येयभागे एवेति न कश्चिद्दोषः, तथा च समुद्घातेनापि लोकस्यासंख्येयभागे एव वक्ष्यन्ते, अन्यथा समुद्घातावस्थायामपि स्वस्थानातिरेकेण क्षेत्रान्तरवर्तित्वसंभवादसंख्येयभागवर्तिता नोपपद्धते इति, तत्वं पुनः केवलिनो विद्वन्ति विशिष्टश्रुतविदो वा। तथा 'समुद्धाएणं०' इति समुद्घातेन—समुद्घातमधिकृत्य लोकस्यासं-ख्येयभागे, इयमत्र भावना—यदा बादरपर्याप्ताः पृथ्वीकायिकाः सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषो या त्रिभागाद्यवशेषायुषः पारभविकमायुर्बद्धा भारणान्तिकसमुद्घातेन समवहन्यन्ते तदा ते विक्षिप्तात्मप्रदेशदण्डा अपि लोकस्यासंख्येयतमे एव भागे वर्तन्ते, स्तोकत्वाद् बादरपृथ्वीकायि-कपर्याप्तायुक्ताद्यात्मक्षीणमिति पर्याप्तबादरपृथ्वीकायिका अपि लभ्यन्ते।

इह पूर्वं पृथ्वीदिषु स्वस्थानमात्रमुक्तम्, इदानीं स्वस्थानेनानपि कियति लोकस्य भागे वर्तन्ते इति निरूपयति—'सद्गाणेण लोगस्स असंखिङ्गे भागे' इति, स्वस्थानं रलप्रभादि, तम्भ समुदितमपि लोकस्यासंख्येयभागवर्ति, तथाहि—रलप्रभा अशीतियोजनसहस्राधिकलक्षणप्रमाण-पिण्डभावा, एवं शेषा अपि पृथ्व्यः स्वस्वधनमावेन वक्तव्याः पातालकलशा अपि योजनलक्षा-वगाहा नरकावासाः त्रिसहस्रयोजनोच्छ्रयाः विमानान्यपि द्वात्रिंशत्योजनशतबाहल्यानि ततः सर्वेषामपि परिमितभावात् समुदितानामप्यसंख्येयभागवर्तितैवेति ।

बादरापर्याप्तपृथ्वीकायिकसूत्रे 'उववाएणं सव्वलोए समुद्धाएणं सव्वलोए' इति, इहापर्याप्ता बादरपृथ्वीकायिका अपान्तरालगतावपि स्वस्थानेऽपि द्यापर्याप्तबादरपृथ्वीकायिकायु-विशिष्टविपाकतो वेदयन्ततथा देवनैरचिकदर्जेभ्यः शेषसर्वकायेभ्यश्चीत्यधन्ते, उद्वृत्ता अपि च

देवनैरयिकवर्जेषु शेषेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु गच्छन्ति, ततोऽपान्तरालगतावपि वर्तमाना अपी गृह्णन्ते, अतिप्रभूताश्च स्वभावतोऽपी (तोऽपी इ)त्युपपातेन समुद्घातेन (च) सर्वलोके वर्तन्ते ।

अन्ये त्वभिदधति—स्वभावत एवापी बहव इति उपपातेन समुद्घातेन च सर्वलोकव्यापिनः, तत्रोपपातः केषांचिद् ऋजुगत्या केषांचिद् वक्रगत्या । तत्र ऋजुगतिः सुप्रतीता, वक्रस्थापना दैवम्, अत्र यदैव परथमं वक्रमेके संहसन्ति तदैवापरे तद्वक्रदेशमापूर्यन्ति, एवं द्वितीयवक्रदेशसंहरणेऽपि वक्रोत्पत्तावपि प्रवाहतो निरन्तरमापूरणं भावनीयम् ।

‘सद्गुणेण लोगस्स असंखेऽप्यभागे’ इति यथा पर्यातानां भावितं तथाऽपर्यातानामपि भावनीयम्, तत्रिश्रया तेषामुत्पादभावात् ।

सूक्ष्मपृथिवीकायिकपर्यासापर्यासिसूत्रे ‘जे पञ्चता अपआता ते सब्दे एगविहा अविसेसा अनाणता सवलोलयपरियावत्रगा’ इति सूक्ष्मपृथिवीकायिका ये पर्यासा ये चापर्यासाः ते सर्वेष्येकविधौः—एकप्रकाराः, प्राक्कृतं स्वस्थानादिविद्यारमधिकृत्य भेदाभावात्, अविशेषा—विशेष-रहिताः, पथा पर्यासस्तथेतरेऽपीति भावः ‘अनानात्वा’ नानात्ववर्जिताः, देशभेदेनालक्षितनानात्वा इत्यर्थः, किमुक्तं भवति ?—एष्वाधारभूतेष्वाकाशप्रदेशेषु एके तेष्वेव इतरेऽपीति, सर्वलोकपर्यापित्राः—सर्वलोकव्यापिनः, उपपातसमुद्घातस्वस्थानैः प्रज्ञासाः मया अन्यैश्च ऋषभादिभिस्तीर्थकृद्विभः, अनेन आगमस्य कथंचिद् नित्यत्वमावेदितम्, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् आमन्त्रणमिदं भगवत्ययुक्तं गौतमस्य ।

एवमप्कायिकसूत्राण्यपि बादरसूक्ष्मविषयाणि । नवरं—पर्यासिबादराकायिकसूत्रे ‘सत्तसु धनोदहिवलएसुति’ सप्त धनोदधिवलयानि स्वस्वपृथिवीपर्यन्तवेष्टकानि वलयाकाराणि । ‘अहोलोए पायालेसुति’ पातालकलएसुति’ सप्त धनोदधिवलयानि स्वस्वपृथिवीपर्यन्तवेष्टकानि वलयाकाराणि ‘अहोलोए पायालेसुति’ पातालकलशेषु वलयामुखभृतिषु, वलयामुखप्रभृतिषु, तेष्वपि द्वितीये त्रिभागे देशतः, तृतीये त्रिभागे सर्वाला जलभावात् । भवनेषु कल्पेषु विमानेषु च जलं वाप्यादिषु, विमानादीनि चात्र कल्पगतानि वेदितव्यानि, ग्रीवेयकादिषु वापीनामसंभवतो जला संभवात् । अवटाः द्वूपाः । तडागानि प्रतीतानि । नद्यो गङ्गासिन्युप्रभृतयः । हृदाः पद्महृदादयः । वाप्यश्चतुरस्त्रकाराः । ता एव वृत्ताकाराः पुष्करिण्यः, यदिवा पुष्कराणि पद्मानि विधन्ते यासु ताः पुष्करिण्यः । दीर्घिका ऋजुलधनुयः ता एव वक्रागुंजालिका । बहूनि केवलकेवलानि पुष्पावकीर्णनभि सरांसीत्युव्यन्ते । तथा बहूनि सरांसि एकपद्मतया व्यवस्थितानि सरपद्मितस्ता बहूयः सरःपद्मतयः । तथा येषु सरःसु पद्मतया व्यवस्थितेषु कूपोदकं प्रणालिकया संचरति सा सरःसरः पद्मकतः, ता बहूयः सरःसरःपद्मतयः । दिलानीव दिलानि स्वभावनिष्ठाजगत्यादिषु कूपिकास्तेषां पद्मतयो विलपद्मतयः । उज्ज्वरागिरिष्वमसांप्रस्त्रवाः । ते एव सदावस्थायिनो निर्जराः । छिलराणि—ताखाताः स्तोकजलाश्रयभूता भूप्रदेशा गिरिप्रदेशा वा । पल्वलानि अखातानि सरांसि । वग्राः । किं बहुना ?, सर्वेष्वेव जलाशयेषु, एतदेव व्याघ्रे—जलस्थानेषु । शेषभावना प्राप्तत्,

अधुना बादरपर्यासतेजःकायिकस्थानानि पृच्छति—‘कहि यं भंते ! बादरतेउकाइयाणं’ इत्यादिप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘गोयमा !’ इत्यादि, गौतम ! ‘स्वस्थानैन’ स्वस्थानमङ्गीकृत्य अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे—मनुष्यक्षेत्रमध्ये इत्यर्थः, अर्द्धतृतीयं येषांते अर्द्धतृतीयाः तत्रान्तर्मनुष्यक्षेत्रस्यार्द्ध-

तृतीयं समुद्राणां न विद्यते इतीर्दं विशेषणं द्वीपानां द्रष्टव्यं, द्वीपाश्च समुद्रौ च द्वीपसमुद्रा स्तेषु 'निव्यधितेन' व्याधातस्याभावो निव्याधातं तेन निव्याधातेन 'वातुतीयायाः' इति पाक्षिकोऽमादेशभावः, व्याधाताभावेनेत्यर्थः, 'पञ्चदशसु कर्मभूमिषु' पञ्चभरतपञ्चैरावतपञ्चमहाविदेहस्पासु 'न्यायातं प्रतीत्य' व्याधाते सतीनि भावः पञ्चसु महाविदेहेषु, इयमत्र भावना-व्याधातो नाम अतिस्तिनिष्ठोऽतिरुक्षो वाकालः, तस्मिन् सत्यग्निव्यवच्छेदात्, ततो यदा पञ्चसु भातेषु पञ्चस्वैरावतेषु सुषमसुषमासुषमासुषमदुष्प्रमावत्ति तदाऽतिस्तिनिष्ठः कालः दुष्प्रमदुष्प्रमायां चातिरुक्षं इत्यस्ति व्यवच्छेदः तस्मिन् सति पञ्चसु महाविदेहेषु, शेषकालं पञ्चदशस्वपिकर्मभूमिषु,

'एत्यं पं' इत्यादि, अत्र-एतेषु स्थानेषु बादरतेजःकायिकानां स्थानानि प्रज्ञातानि, 'उववाएणं' इत्यादि, 'उपपातेन' यथोक्तस्थानप्राप्त्याऽऽभिमुख्येन, अपान्तरालगतावपीति भावः, चिन्त्यमाना लोकस्यासंख्येये भागे, स्तोकत्वात्, समुद्रघातेनेनापि चिन्त्यमाना लोकस्यासंख्येये भागे, भारणान्तिकसमुद्रघातवशतो विक्षिप्तात्प्रदेशदण्डानामपि स्तोकतया लोकासंख्येयभागमात्रव्यापित्वात्, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, मनुष्यक्षेत्रस्य पञ्चत्वारिंशदयोजनलक्षप्रमाणायामविष्फस्ततया लोकासंख्येयभागमात्रत्वात्।

अपर्याप्तिबादरतेजःकायिकरस्यानानि पृच्छति- 'कहि पं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं गतार्थं, भगवानाह- 'गोयमा !' इत्यादि, गौतम ! यत्रैव बादरतेजः-कायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि तत्रैव बादरतेजःकायिकानामपर्याप्तानामपि स्थानानि प्रज्ञातानि, पर्याप्तनिश्रयैवापर्याप्तानामवस्थानात्, 'उववाएणं लोगस्स दोसु उहुकवाडेषु तरियलोयतट्टे य' इति, इहार्घतुतीयद्वीपसमुद्रनिः-सृते अर्घतुतीयद्वीपसमुद्रप्रमाणबाहल्ये पूर्वपिरदिष्टोत्तरस्वयम्भूरमणपर्यन्ते ये कपाटे केवलिसमुद्रघातकपाटवक्तु ऊर्ध्वपि लोकान्तं स्फृटेते अधोऽपि च लोकान्तं स्फृटेते ऊर्ध्वकपाटे तयोः ऊर्ध्वकपाटयोः, तथा 'तिरियलोयतट्टे य' इति, तट्टं-स्थालं तिर्यग्लोकेतद्विमिव तिर्यग्लोकतट्टं तस्मिंश्च स्वयम्भूरमणसमुद्रवेदिकापर्यन्ते अष्टादशायोजनशतबाहल्ये, समस्ततिर्यग्लोके चेत्यर्थः,

उपपातेन बादरतेजः कायिकानामपर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञातानि, केवित् 'तिरियलोयतट्टे य' इत्येवं व्याचक्षते-तयोः-कपाटयोः स्थितः तिर्यग्लोकशासी तत्स्थः, तयोरुर्ध्वकपाटयोरन्तर्वर्तीतिर्यग्लोक इत्यर्थः तस्मिंश्च, किमुक्तं भवति ? - द्वयोरुर्ध्वकपाटयोर्यथोक्तस्वरूपयोस्तिर्यग्लोकेऽपि च तयोरेव कपाटयोरन्तर्गते नान्यत्र, शेषतिर्यग्लोककव्यवच्छेदपरमेतद् वाक्यं, न विधानपरं, विधानस्य कपाटग्रहणेनैव सिद्धत्वात्, तत्त्वं पुनः केवलिना विशिष्टश्रुतविदावागम्यं,

इयमत्र भावना-इह त्रिविधा बादरपर्याप्तिरेजःकायिकाः, तथा एकभविकाबद्धायुषोऽभिमुखनामगोत्राश्च, तत्र ये एकस्माद् विवक्षिताद् भवादनन्तरं बादरापर्याप्तिरेजःकायिकत्वेनोत्तस्यन्ते ते एकभविकाः, ये तु पूर्वभवत्रिभागादिसमयैर्बद्धबद्धरपर्याप्तिरेजःकायिकायेद्युपस्ते बद्धायुषः, ये पुनर्बादरापर्याप्तिरेजःकायिकानुरामगोत्राण्ण पूर्वभवत्रिभागानन्तरं साक्षाद् वेदवन्ते तेऽभिमुखनामगोत्राः, तत्रैकभविकाबद्धायुषश्च द्रव्यतो बादरापर्याप्तिरेजःकायिका न भावतः, तदाऽयुरनामगोत्रवेदनाभावात्, ततो न तैरिहाधिकारः, किन्तु अभिमुखनामगोत्रैः, तेषामेवोपपातस्य स्वरस्यानप्राप्तयाभिमुख्यलक्षणस्य लभ्यमानत्वात्, तत्र यद्यपि क्रजुसूत्रनयदर्शनेन

वादरापर्यासितेजः कायिकायुर्नामिगोव्रवेदनाद् ययोक्तकपाटद्वयतिर्यग्लोकवाहव्यवस्थिता अपि वादरापर्यासितेजः कायिकव्यपदेशं लभते तथाप्यव्यवहारनयदरजाशनाभ्युपगमाद् ये स्वस्थानस-मश्रेणिकपाटद्वयव्यवस्थिताः ये च स्वस्थानानुगते तिर्यग्लोके प्रविष्टास्ते एव वादरापर्यासितेजः-कायिका व्यपदिश्यन्ते न शेषाः कल्पस्यान्तरात्मव्यवस्थिताः ॥५॥

तेन येऽध्यापि कपाटद्वयं न प्रविशन्ति नापि तिर्यग्लोकं ते किल पूर्वभवावस्था एवेति न गम्यन्ते, उक्तं च—

॥६॥ “पणयात्तलक्खपिहुला दुत्रिं कवाङ्गा य छदिसि पुद्धा ।

लोगंते तेसिऽतो जे तेऊते उ धिष्पन्ति ॥”

तत उक्तं—‘उववाएणं दोमु उहुकवाडेसु तिरियलोचतद्वे य’ इति, तदेवभिदं सूत्रं व्यवहार-नयप्रदर्शनेन व्याख्यातं, तथासंप्रदायात्, युक्तं चैतत् ‘विचित्रासूत्राणां गतिः’ इति वचनादिति

‘समुग्धाएणं सम्बलोए’ इति, इह द्वयोः कपाटयोर्यथोक्तस्वरूपयोर्यन्यपान्तरालानि तेषु ये सूक्ष्मपृथिवीकायिकादयो वादरापर्यासितेजः कायिकेष्टुप्यमाना मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहताः ते किलविष्कम्भवाहल्याभ्यां शारीरप्रमाणमात्रानायामत उल्कर्षतो लोकान्तं यावदात्मप्रदेशान् विक्षिपन्ति, तथा चावगाहनासंस्थानपदे वक्ष्यते—

“पुढबीकाइअस्त णं भंते ! मारणंतियसमुग्धाएणं समोह्यस्तेयासरीरस्स के भहालिया सरीरोगाहणा प० ?, गोयमा ! सरीरप्रमाणमेत्तविक्खंभवाहलेलणं आयमेणं जहन्नेण अंगुलस्स असंखेज्जभागे उक्षोसेणं लोगंतो” इति, ततस्ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकादय उत्पत्तिदेशं यावद् विक्षिप्तात्मप्रदेशदण्डा अपान्तरालगती वर्तमाना वादरापर्यासितेजः कायिकायुर्वेदनाद् लव्यवादरापर्यासिजः कायिकव्यपदेशः समुद्घातगता एवापान्तराल गती वर्तमाना इति, समुद्घातगताश्च सकललोकमापूरयन्ति, उक्तं च—‘समुद्घातेन सर्वलोके’ इति, अन्ये त्वभिदधति—अतिवहवः खलु वादरा-पर्यासितेजः कायिकाः, एकंकपर्यासिनिश्च असंख्येयानामपर्यासिनामुत्पादात्, ते च सूक्ष्मेष्वपि समुत्पद्यन्ते, सूक्ष्माश्च सर्वत्र विद्यन्ते इति, वादरापर्यासितेजः कायिकाः स्वस्थमवपर्यन्ते कृतमारणान्ति- कसमुद्घाताः सन्तः सकलमपि लोकमापूरयन्ति इति न कथिद्दोषः, अपि तु निरुपयतितेजः कायिकसमुद्घातप्रसूपणागुणः, । स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येये भागे इति, पर्यासिनिश्चयाऽपर्यासिनामुत्पादात्, पर्यासिनां च स्थानं मनुष्यक्षेत्रं, तद्य लोकासंख्येयतममाग-मात्रमिति । सूक्ष्मपर्यासिपर्यासितेजः कायिकसूत्रं सूक्ष्मपर्यासिपर्यासिपृथिवीकायिकसूत्रवद् भाव०

मू. (३९३) कहि णं भंते ! वादरवाउकाइयाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! सद्वाणेणं सत्तसु घनवाएसु सत्तसु घनवायवलएसु सत्तसु तनुवाएसु सत्तसु तनुवायवलयेसु अहोलोए पायालेसु भवणेसु भवणपत्थडेसु भवणहिदेसु भवणनिक्खुडेसु निरएसु निरयावलियासु निरयपत्थडेसु निरयहिदेसु निरयनिक्खुडेसु उहलोए कप्पेसु विमाणेसु विमाणावलियासु विमाणपत्थडेसु विमाणहिदेसु विमणनिक्खुडेसु तिरियलोए पाईणपईणदाहिणउदीण सब्बेसु चेव लोगागासछिदेसु लोगनिक्खुडेसु य,

एत्थं वादरवाउकाइआणं पञ्चतगाणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जेसु भागेसु, समुग्धाएणं लोयस्स असंखेज्जेसु भागेसु, सद्वाणेणं लोयस्स असंखेज्जेसु भागेसु ।

कहि णं भंते ! अपञ्जतवादरवाउकाइयाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! जत्येव बादरवाउकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा तत्येव बादरवाउकाइयाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प०, उववाएणं सब्लोए समुग्धाएणं सब्लोए, सड्हाणेणं लोयस्त असंखेजेसु भागेसु ।

कहि णं भंते ! सुहुमवाउकाइयाणं पञ्जतगाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! सुहुमवाउकाइया जे पञ्जतगा जे य अपञ्जतगा ते सब्वे एगविहा अविसेसा अनाणता सब्लोयपरियावन्नगा प० समणाउसो ! । कहि णं भंते ! बादरवणस्सइकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा प० ?, गो० सड्हाणेणं सत्तसु घनोदहिसु सत्तसु घनोदहिवलयेसु अहोलए पायालेसु भवणेसु मवणपथेषु, उद्गुलोए कं गेहु विसु गेहु विसु वितियासु दिक्षाण तथडेसु, तिरियलोए अगडेसु तडागेसु नदीसु दहेसु बावीसु पुक्खरिणनीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु विलेसु विलपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिललेसु पललेसु वष्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सब्वेसु चेव जलासएसु जलठाणेसु, एत्थं णं बादरवणस्सइकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा प०, उववाएणं सब्लोए समुग्धाएणं सब्लोए सड्हाणेणं लोयस्त असंखेजेजभागे ।

कहि णं भंते ! बादरवणस्सइकाइयाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! जत्येव बादरणस्सइकाइयाणं पञ्जतगाणं ठाणा तत्येव बादरवणस्सइकाइयाणं अपञ्जतगाणं ठाणा प०, उववाएणं सब्लोए समुग्धाएणं सब्लोए सड्हाणेणं लोयस्त असंखेजेजभागे ।

कहि णं भंते ! सुहुमवणस्सइकाइयाणं पञ्जतगाणं अपञ्जतगाणं य ठाणा प० ? गोयमा ! सुहुमवणस्सइकाइया जे य पञ्जतगा जे य अपञ्जतगा ते सब्वे एगविहा अविसेसा अनाणता सब्लोयपरियावन्नगा प० समणाउसो ! ॥

बृ. एवं बादरवायुकायिकवनस्पतिकायिकसूत्राण्यपि प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि भावनीयानि, नवरं बादरपर्यासवायुकायिकसूत्रे भवनचिड्राणि—भवनानामवकाशान्तराणि भवननिष्कुटा—घवाक्षादिकल्पा: केचन भवनप्रदेशाः नरकचिड्राणि नरकनिष्कुटा—गवाक्षादिकल्पा नरकावासप्रदेशाः, एवं विमानचिड्राणि विमाननिष्कुटाश्च प्रतिपत्तव्याः, ‘उववाएणं लोगस्त असंखेजेसु भागेसु’ इत्यादि, वायवो हि पर्याता अतिबहवः, यतो यत्र सुषिरं तत्र वायुः, सुषिरबहुलश्च लोक इति त्रिष्वष्टुपपातादिषु लोकस्यासंखेयेषु भागेष्वित्युक्तं ।

अपर्यासवादरवायुकायिकसूत्रे ‘उववाएणं समुग्धाएणं य सब्लोए’ इति, इह देवनारकवर्जेभ्यः शेषकायेभ्यः सर्वेभ्यो बादरापर्यासवायुकायेषु समुत्पद्यन्ते, बादरापर्यासताश्चापान्तरालगतावपि लभ्यन्ते, बहूनि च स्वस्थानानि बादरपर्यासापर्यासवायुकायिकानां, ततो व्यवहारनयमतेनायुपपातमधिकृत्य सकलसलोकव्यापिता घटते इतिनकाचित् क्षतिः, समुद्धातेन च सकलसलोकव्यापिता सुप्रतीतैव, सर्वेषु सूक्ष्मेषु सर्वत्र च लोके तेषां समुत्पादसंभवात् ।

बादरपर्यासवनस्पतिकायिकसूत्रे ‘उववाएणं सब्लोए’ इह पर्यासवादरवनस्पतिकायिकानां स्वस्थानं धनोदध्यादि, तत्र बादरनिगोदानां शैवालादीनां संभवात्, सूक्ष्मनिगोदानां भवस्थितिरन्त-मुहूर्तं ततस्ते बादरनिगोदेषु पर्यासेषु समुत्पद्यमाना बादरनिगोदपर्यासादुल्नुभवन्तः सुविशुद्ध-क्षम्यसूत्रनय-दर्शनाभ्युपगमेन लब्ध्यवादरपर्यासवनस्पतिकायिकव्यपदेशा उपपातेन सकलकालं सर्वलोकं व्याप्तुवन्ति, तत उक्तम्—‘उपपातेन सर्वलोके’ इति । ‘समुग्धाएणं सब्लोए’ इति,

यदा बादरनिगोदाः सूक्ष्मनिदोगेषु आयुर्ढा पर्वन्ते मारणान्तिक- समुद्धातेन समवहता आत्मप्रदेशानुत्पत्तिदेशं यावद् विक्षिपन्ति तदा बादरनिगोदपर्यासियुरधाय- क्षीणभिति बादरपर्यासिगोदाएव समुद्धात्तगताश्च सकललोकव्यापिनश्चेति समुद्धातेन सर्ललोके, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयतमे भागे, धनोदध्यादीनां सर्वेषामपि समुदितानांम लोकस्यासंख्येय- भागनात्रपर्तित्वात्, रोद्धुम् ॥

मू. (१९४) कहिण भंते ! वेइंदियाणं पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! उहूलोए तदेक्कदेसभागे अहोलोए तदेक्कदेसभाहे तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिल्लेसु पङ्कलेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सब्बेसु चेव जलसयेसु जलठाणेसु एत्य णं वेइंदियाणं पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुद्धाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सहाणेण लोयस्स असंखेज्जइभागे । कहिण भंते ! तेइंदियाणं पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! उहूलोए तदेक्कदेसभाए अहोलोए तदेक्कदेसभाए तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिल्लेसु पङ्कलेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सब्बेसु चेव जलासएसु जलठाणेसु एत्य णं तेइंदियाणं पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं ठाणा प० उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सहाणेण लोयस्स असंखेज्जइभागे ॥

कहिण भंते ! चउरिंदियाणं पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! उहूलोए तदेक्कदेसभागे अहोलोए तदेक्कदेसभागे तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिल्लेसु पङ्कलेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सब्बेसु चेव जलासएसु जलठाणेसु एत्य णं चउरिंदियाणं पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुद्धाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सहाणेण लोयस्स असंखेज्जइभागे ॥

कहिण भंते ! पंचिंदियाणं पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! उहूलोयस्स तदेक्कदेसभाए अहोलोयस्स तदेक्कदेसभाए तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु चिल्लेसु पङ्कलेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सब्बेसु चेव जलासएसु जलठाणेसु एत्य णं पंचिंदियाणं पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुद्धाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सहाणेण लोयस्स असंखेज्जइभागे ॥

बृ. एवं द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसामान्यपञ्चेन्द्रियसूत्राण्वपि भावनीयानि, नव द्वीन्द्रियादयो बहवो जलसंभूताः शङ्खप्रभृतय इति सर्वेष्वपि सूत्रेषु स्थानान्यवटादीन्युक्तानि, तथ ऊर्ध्ववैलोके तदेक्कदेशभागे—मन्दरादिवाप्यादिषु, अधोलोके तदेक्कदेशे(शभागे)—अधोलौकिक ग्रामकूपतडागादिषु, शेषमुपरवृज्य स्वयं परिभावनीयम् ॥

अधुना पर्यासापर्यासिनैरपिकस्थानप्रस्तुपणार्थमाह—

मू. (१९५) कहिण भंते ! नेरइयाणं पञ्जत्तापञ्जत्तगाणं ठाणा प० ?, कहिण भंते ! नेरइय

परिवसंति? , गोयमा ! सङ्घाणेण सत्तसु पुढीवीसु, तं०-रथणप्पभाए सङ्करप्पभाए वालुयप्पभाए पंक्षप्पभाए दूनप्पभाए तमप्पभाए तमतमप्पभाए -

-एत्यं णं नेरइयाणं चउरासीइ निरयावाससयसहस्ता भवतीति मवखायं, ते णं नरगा अंतो वट्ठा बाहिं चउरंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निञ्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्त-जोइसियपहा मेदवसापूयपडलरहिरमांसचिक्खिलिताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुष्मिगांधा काउयअगणिवजाभा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुभा नरगेसु वेयणाओ

एत्यं णं नेरइयाणं पञ्चतापञ्जतगाणं ठाणा प०, उवकाएणं लोयस्स असंखेऽङ्गभागे, सभुंधाएणं लोयस्स असंखेऽङ्गभागे, सङ्घाणेणं लोयस्स असंखेऽङ्गभागे, एत्यं णं बहवे नेरइया परिवसंति, कला कालीभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकण्हा वन्नेणं प० समणाउसो

. ते णं तत्थ निञ्चं भीता निञ्चं तत्था निञ्चं तसिया निञ्चं उव्विग्ना निञ्चं परमभुहसंबद्धं नरगभयं पञ्चनुभवमाणा विहरति ।

बृ. 'कहिण भंते ! नेरइयाणं' इत्यादि, कस्मिन् प्रदेशे भदन्त ! नैरयिकानां पर्यासपर्यासानां स्थानानि प्रज्ञसानि ?, एतदेव व्यक्तं पृच्छति यथा अन्येऽप्यवदुध्यन्ते-'कहिण' इति कस्मिन् प्रदेशे 'णं' इति वाक्यालंकृती नैरयिकाः परिवसन्ति ?, भगवानाह-गीतम ! स्वस्थानेन सप्तसु पृथिवीषु, ता एव नामग्राहमाह-रथणप्पभाए' इत्यादि, गतार्थं, 'एत्यं णं' इत्यादि, अत्र-एतासु सप्तसु पृथिवीषु नैरयिकाणां सर्वसंख्यया चतुरशीतिरकावासशतसहस्राणि भवन्ति, तथाहि-

'रलप्रभायां चिंशत्त्रकावासशतसहस्राणि भवन्ति, शर्कराप्रभायां पञ्चविशतिः शतसहस्राणि, वालुकाप्रभायां पञ्चदश लक्षाः, पङ्कप्रभायां दश लक्षाः, धूमप्रभायां चीणिलक्षाः, तमः-प्रभायामेकं शतसहस्रं पञ्चोनं, तमस्तमःप्रभावां पञ्चेति, सर्वसंख्यया चतुरशीतिरकावासानप्रित्याञ्चातं पया शेषैस्तीर्थकृद्यिभः 'ते णं नरकावासा' इत्यादि, ते नरकावासाश्चतुरशीतिरकावासानप्रित्याञ्चातं

सर्वेऽपि प्रलेकमन्तः-मध्यभागे (बृत्ता) बृत्ताकारा बहिमगे चतुरस्मः-चतुरस्मकाराः, इदं च पीठोपरिवर्तिनं मध्यभागमधिकृत्य प्रोच्यते, सकलपीठाद्यपेक्षया त्वावलिकाप्रविद्या वृत्तत्रयस्तुरसंस्थानाः, पुष्पावकीर्णास्तु नानासंस्थानाः प्रतिपत्तव्याः, 'अहे खुरप्पसंठाण-संठिया' इति अधो-भूमीतले क्षुरप्रस्येव-प्रहरणविशेषस्य यत्संस्थानम्-आकारविशेषस्तीक्ष्ण-तालक्षणस्तेनस्थिताः- तथाहि-तेषु नरकावासेषु भूमितले मसृणत्वाभावतः शर्करिले पादेषु न्यस्यमानेषु शर्करामात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरप्रेणेव पादाः कृत्यन्ते, 'निञ्चंधयारतमसा' इति तमसा नित्यान्धकाराः- उद्योताभावतोयत्मः तदिह तम उच्यते तेन तमसा नित्यं-सर्वकालमन्धकाराः, ग्रापदर- कादिष्वपि तमोऽन्धकारोऽस्ति केवलं बहिः सूर्यप्रकाशे मन्दतमो भवति, नरकेषु तु तीर्थकरजन्म- दीक्षादिकालव्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालमप्युद्योतलेशस्यायभावतो जात्यन्धस्येव मेषच्छन्न- कालार्थरात्र इवातीव बहलतरो वर्तते तत उक्तं-

तमसा नित्यान्धकाराः, तमश्च तत्र सदाऽवस्थितं, उद्योतकारिणामसंभवात्, तथा चाह- 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा' व्यपगतः-परिभ्रष्टो ग्रहचन्द्रसूर्यनश्चत्रलपाणा उपलक्षणमेतत् तारारूपाणां च ज्योतिष्कणाणा पन्था-मार्गो येभ्यस्ते व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्र-ज्योतिष्कणाणाः, तथा 'मेयवसापूयुहधिसांसचिक्खिलिताणुलेवणतला' इति स्वमावसंप्रवैर्मेदोव-

सापूतिरुधिरमासैर्यीचिकिखलः—कर्दमः तेन लित्तं—उपदिग्धमनुलेपनेन—सकृदिलभस्य पुनः पुनरुपलेपनेन तलं—भूमिका येषां ते भेदोवसापूतिरुधिरमासैर्यीचिकिखलितानुलेपनतत्त्वाः, अत एवाशुचयः—अपवित्रा बीभत्साः दसनेऽप्यतिजुगुसोत्पत्तेः, कवचिद् ‘वीसा’ इति पाठः, तत्र विद्वा—आमगन्धिकाः परमदुरभिगन्ध्या मृतगवादिकडेवरेभ्योऽप्यतीवानिष्टदुरभिगन्ध्याः ।

‘काउयअगणिवत्त्राभा’ इति, लोहे धम्यमाने याद्क कपोतो वहुकृष्णारूपोऽग्नेवर्णः, किमुक्तं भवति ?—याद्धी वहुकृष्णवर्णभूता अग्निज्वाला विनिर्गच्छतीति तादृश्याभा—आकारो येषां ते कपोताम्निवर्णभाः, धम्यमानलोहाम्निज्वालाकर्त्पा इति भावः, नारकोत्पत्तिस्थानव्यति-रेकेणान्यत्र सर्वत्राप्युष्णारूपत्वात्, एतद्व षष्ठसप्तमपृथ्वीवर्जमिवसेवं, तथा च वक्ष्यति—‘नवर छहुसतमीसु एं काउअगणिवत्त्राभा न भवन्ति’ तथा कर्कशः—अतिदुःसहोऽसिपत्रस्येव स्पर्शो येषु ते कर्कशस्त्यशः, अत एव ‘दुरहियासा’ इति, दुःखेनाध्यास्यत्ते—सह्वन्ते दुरध्यासा अशुभा दर्शनतो नरकाः, तथा गन्धरसस्पर्श- शब्दैरशुभा—अतीवसातरूपा नरकेषु वेदना,

‘एत्यणं’ इत्यादि, यावत् तत्यणं वहवेनिरया परिवसन्ति ‘काला’ इत्यादि, कालाः—कृष्णाः, तत्र कोऽपि निष्ठाभतया मन्दकृष्णोऽपि भवति ततस्तदाशङ्काव्यवच्छेदार्थं विशेषणान्तरमाह—कालावभासाः—कालः—कृष्णोऽवभासः—प्रभाविनिर्गमो वैम्यस्ते कालावभासाः, कृष्णप्रभापट-लोपचिता इति भावः, अत एव गम्भीरलोकमहर्षाः—गम्भीरः—अतीवोक्तदो लोमहर्षी—लोमोद्धर्षी भयवशाद् यैम्यस्ते गम्भीरलोमहर्षाः, किमुक्तं भवति ?—

एवं नामकृष्णाः कृष्णावभासायद् दर्शनमात्रेऽपि शेषनारकजन्मान्तरमात्रातिगं लोमहर्षमुत्पादवक्तीति, अत एव ‘भीमाः’ भवानकाः, भीमत्वादेव उत्त्रासनकाः—उत्त्रास्यन्ते शेषनारकजन्मत्व एभिरित्युत्त्रासनाः उत्त्रासना एवोत्त्रासनकाः, किं बहुना ?—‘वर्णेन’ वर्णमधिकृत्य परमकृष्णाः, यत ऊर्ध्वेन किमपि कृष्णमस्ति भयानकं वा, बहूलर्षप्राप्तकृष्णवर्णाः प्रज्ञसा मया श्रीवैश्वी तीर्थ्यकरैः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !

‘तेण निष्ठं भीया’ इत्यादि, ते नैरपिकाः ‘एं’ इति वाक्यालङ्कारे ‘नित्यं’ सर्वकालं क्षेत्रस्य-मावजनितमहानिविडान्यकारदर्शनतो भीताः ‘नित्यं’ सर्वकालं त्रस्ताः परमाधार्मिकपरस्परोदीरित-दुःखसंपातमयादग्रेऽपि त्रास(स)मुपपत्राः ‘नित्यं’ सर्वकालं परमाधार्मिकैः परस्परं वात्रासिताः—त्रासं ग्राहिताः तथा ‘नित्यं’ सर्वकालं यथायोगं परमदुःसहशीतोष्णवेदनानुभवतः परमाधार्मिक-परस्परोदीरितदुःखानुभवतश्चोद्धिनाः—तदूगतवासपराङ्मुखचिताः एवं ‘नित्यं’ सर्वकालं परमपशुभूमं—एकान्तेनाशुभं संबद्धम्—अनुबद्धं न तु जातु चिदपि मनागायथपान्तराले व्यवच्छिन्नसंतानं—‘नरकभयं’ नरकदुःखं ‘प्रत्यनुभवन्तः’ प्रत्येकं वेदयमाना ‘विहरन्ति’ अवतिष्ठन्ते ।

मू. (१९६) कहि एं भते ! रयणप्यभापुढवीनेरइयाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प० ?, कहि एं भते ! रयणप्यभापुढवीनेरइआ परिवसन्ति ?,

गोयमा ! इमीसे रयणप्यभाए पुढवीए अस्तित्वरजोयणसयसहस्राहस्त्राए उवारि एव जोयणसहस्रमोगाहिता हेह्वा चेंगं जोयणसहस्रं वजिता मन्ज्जे अहुत्तरे जोयणसयसहस्रे एत्यणं रयणप्यभापुढवीनेरइयाणं तीसं निरयावाससयसहस्रा भवन्तीति मक्षार्यं,

ते एं नरगा अंतो वहुवाहिं चउंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निष्ठं ध्यारतमसा ववग्यगह

चंद्रसूरनक्खतजोइसप्पहा मेदवसापूयपरडल रुहिरमांसचिकित्सलिताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुष्मिगंधा काउअगणिवन्नाभा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुभा नरगेसु वेयणाओ,

एत्य एं स्वयणप्पभापुढवीनेरइयाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्धाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सद्गाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थणं बहवे रथणप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति, काला कालोभासागंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वत्रेणं प० समणाउसो !,

ते एं निघं भीता निघं तत्था निघं तसिया निघं उव्विग्गा निघं परममसुहसंबद्धं नरगम्यं पघ्नुभवमाणा विहरंति । कहि एं भंते ! सक्करप्पभापुढवीनेरइया पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प०

कहि एं भंते ! सक्करप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?, गोयमा ! सक्करप्पभापुढवीए बत्तीसुतरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्स ओगाहिता हेडा चेगं जोयणसहस्स वजिता मन्जे तीसुतरे जोयणसहयसहस्से एत्य एं सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पणवीसं निरयावाससयसहस्सा हृदयतीर्ति नक्खावं, ते एं रगा अंतो दहा बाहिं बउसांसा अहे खुरप्प-संठणसंठिया निघंधयारतमसा ववगयगहवंदसूरनक्खतजोइसप्पहा मेदवसापूयपडल रुहिर-मांसचिकित्सलिताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुष्मिगंधा काउअगणिवन्नाभा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुभा नरगेसु वेयणाओ,

एत्य एं सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प०, उववाएणं समुग्धाएणं सद्गाणेणं लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थणं बहवे सक्करप्पभापुढवीनेरइआ परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वत्रेणं प० समणाउसो ! ते एं निघं भीता निघं तत्था जाव नघं परममसुहसंबद्धं नरगम्यं पघ्नुभवमाणा विहरंति ।

कहि एं भंते वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प० ?, कहि एं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?, गोयमा ! वालुयप्पभापुढवीए अडवीसुतरजोयणसयसह-स्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्स ओगाहिता हेडा चेगं जोयणसहस्स वजिता मन्जे छब्बीसुतर-जोयणसयसहस्से एत्य एं वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं पन्नरसनरयावाससयसहस्सा भवतीति भक्खायं, ते एं न रगा अंतो दहा बाहि बउसांसा अहे खुरप्पसंठणसंठिया निघंधयारतमसा ववग-यगहवंदसूरनक्खतजोइसप्पहा मेदवसापूयपडल रुहिरमांसचिकित्सलिताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुष्मिगंधा काउअगणिवन्नाभा कक्खडफासा जाव असुभा नरगेसु वेयनओ

एत्य एं वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं पञ्चतपञ्चताणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइ-भागे, समुग्धाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सद्गाणेणं लोयस्स अंसखेज्जइभागे, तत्थ एं बहवे वालुयप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वत्रेणं प० समणाउसो !, ते एं निघं भीता निघं तत्था निघं तसिआ निघं उव्विग्गा निघं परममसुहं संबद्धं नरगम्यं पघ्नुभवमाणा विहरंति ।

कहि एं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प० ?, कहि एं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?, गो० पंकप्पभापुढवीए वीसुतरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए

उवरि एगं जोयणसहस्रं ओगाहिता हिंडा चेगं जोयणसहस्रं वजिता मञ्जे अडारसुतरे जोयणसयसहस्रे एत्यं पंक्षप्यभापुद्वीनेरइयाणं दसनिरयावाससयसहस्रा भवतीति मक्खायं ते णं नरगा अंतो वट्ठा बाहिं चउरसा अहे खुरप्पसंठाण- संठियानिद्वं धयारतमसाजाव मेदवसापूयपडल- रुहिरमंस- चिकित्सालित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्बिगंधा काउअगणिवद्राभा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुरा नरगेसु देवणांजो-

एत्यं पंक्षप्यभापुद्वीनेरइयाणं पञ्चापञ्चताणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेऽइ- भागे, समुग्धाएणं लोयस्स अरतं खेऽइभागे, सद्गाणेणं लोयस्स असंखेऽइभागे, तत्यं णं वहवे पंक्षप्यभापुद्वीनेरइआ परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वन्नेणं प० समणाउसो! ते णं निद्वं भीया निद्वं तत्था निद्वं तसिया निद्वं परमसुहसंबद्धं नरगभयं पद्धणुभवमाणा विहरति। कहि णं भंते! धूमप्यभापुद्वीनेरइयाणं पञ्चापञ्चताणं ठाणा प० ?, कहि णं भंते! धूमप्यभापुद्वीनेरइआ परिवसंति?, गोयमा! धूमप्यभापुद्वीए अडारसुतरजोयणसयसहस्रबाहल्लाए उवरि एगं जोयणसहस्रं ओगाहिता हेडा चेगं जोयणसहस्रं वजिता मञ्जे सोलसुतरजोयणसयसहस्रे एत्यं णं धूमप्यभापुद्वीनेरइयाणं तिन्नि निरयावा- ससयसहस्रा भवतीति मक्खायं,

ते णं नरगा अंतो वट्ठा बाहिं चउरसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निद्वं धयारतमसा ववगयगह- चंदसूरनक्खतजोइसियपहामेदवसायपूयपडलरुहिरमंसचिकित्सालित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्बिगंधा काउअगणिवद्राभा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुभा नरगेसु देवणाओ एत्यं धूमप्यभापुद्वीनेरइयाणं पञ्चापञ्चताणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेऽइभागे समुग्धाएणं लोयस्स असंखेऽइभागे सद्गाणेणं लोयस्स असंखेऽइभागे,

तत्यं णं वहवे धूमप्यभापुद्वीनेरइया परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वन्नेणं प० समणाउसो!, ते णं नरगा निद्वं भीता निद्वं तत्था निद्वं तसिया निद्वं उव्विश्या निद्वं परमसुहसंबद्धं नरगभयं पद्धणुभवमाणा विहरति।

कहि णं भंते! तमापुद्वीनेरइयाणं पञ्चापञ्चताणं ठाणा प० ?, कहि णं भंते! तमापुद्वी- नेरइया परिवसंति?, गोयमा! तमाए पुद्वीए सोलसुतरजोयणसयसहस्रबाहल्लाए उवरि एगं जोयणसहस्रं ओगाहिता हिंडा चेगं जोयणसहस्रं वजिता मञ्जे चउदसुतरजोयणसयसहस्रे एत्यं णं तमप्यभापुद्वीनेरइयाणं एगे पंचूणे नरगावाससयसहस्रे हवतीति मक्खायं, ते णं नरगा अंतो वट्ठा बाहिं चउरसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निद्वं धयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत- जोइसियपहा मेदवसापूयपडलरुहिरमंसचिकित्सालित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्बिगंधा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुभा नरगेसु देवणाओ, एत्यं णं तमापुद्वीनेरइयाणं पञ्चापञ्चताणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेऽइभागे समुग्धाएणं लोयस्स असंखेऽइभागे सद्गाणेणं लोयस्स असंखेऽइभागे,

तत्यं णं वहवे तमप्यभापुद्वीनेरइया परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वन्नेणं प० समणाउसो!, ते णं निद्वं भीता निद्वं परमसुहसंबद्धं नरगभयं पद्धणुभवमाणा विहरति।

कहि णं भंते ! तमतमा- पुढवीनेरइयाणं पञ्चतापञ्चताणं ठणा प० ? , कहि णं भंते ! तमतमापुढवीनेरइया परिवसंति ?, गोयमा ! तमतमाए पुढवीए अङ्गोतरजोयणसयसहस्रबाहल्लाए उवरें अङ्गतेवभं जोयणसहस्राइं ओगहिता हेड्वावि अङ्गतेवभं जोगाणसहस्राइं वजिता मञ्ज्जे तीसु जोयणसहस्रसु एत्य णं तमतमापुढवीनेरइयाणं पञ्चतापञ्चताणं पंचदिसि पंच अनुत्तरा महामहालया महानिरया प०, तं०-काले महाकाले रोहए महारोहए अपइड्वाणे,

ते णं नरगा अंतो बद्धा आहिं चउरंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिआ निष्ठांधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनकखत्तजोइसियपहा मेदवसायपूयपङ्गलरहिरमंसचिक्खलिताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुष्मिगंधा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुभा नरगेसु वेयणाओ, एत्यणं तमतमापुढवीनेरइयाणं ठणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेऽङ्गभगे समुग्धाएणं लोयस्स असंखेऽङ्गभगे सहाणेणं लोयस्स असंखेऽङ्गभगे तत्य णं वहवे तमतमापुढवीनेरइया परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वज्रेणं प० समणाउसो !,

ते णं निष्ठां भीता निष्ठां तत्या निष्ठां तसिया निष्ठां उविग्या निष्ठां परमसुहसंबद्धं नरगमयं पञ्चणुभवमाणा विहराति ॥

बृ. तदेवं सामान्यतो नैरयिकसूत्रं व्याख्यातं, एवं रलप्रभादिविषयाण्यपि सूत्राणि यथायोगं परिभावनीयानि, प्राय उक्तव्याख्यानुसारेण सुगमत्वात्, केवलं षष्ठ्यपृथिव्यां सप्तमपृथिव्यां च नरकावासाः कपोताणिनिवर्णमा न वक्तव्याः, नारकोत्यतिसअथानव्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्रापि तेषां शीतपरिणामत्वात्, तथा चाह—“नवरं छट्टसत्तमीसु णं काउअगणिवश्राभा न भवन्ति” ।

सम्प्रति यथोक्तपृथिवीबाहल्यपरिमाणप्रतिपादिकां संग्रहणीग्राथाभाह—

मू. (१९७) आसीयं बत्तीसं अङ्गवीसं व हुंति वीसं च ।

अङ्गारससोलसगं अङ्गुतरमेव हेड्विमिया ॥

बृ. ‘आसीयं बत्तीसं’ इत्यादि, आशीतं—अशीतिसहस्राधिकं शतसहस्रं रलप्रभाया बाहल्यं द्वात्रिंशं—द्वात्रिंशत्सहस्राधिकं शर्कराप्रभाया: ‘अशांविंशं’ अशांवंशतिसहस्राधिकं वालुकाप्रभाया: विंशतिसहस्राधिकं पङ्कप्रभाया: अष्टादशसहस्राधिकं धूमप्रभाया: षोडशसहस्राधिकं तमःप्रभाया: अष्टोत्तरम्—अष्टसहस्राधिकं लक्षं ‘हेड्विमिया’ सर्वाधिस्तन्यास्तमस्तमःप्रभाया इति ।

मू. (१९८) अङ्गुतरं व तीसं छव्वीसं चेव सयसहस्रं तु ।

अङ्गारस सोलसगं चउद्दसमहिवं तु छव्वीए ॥

मू. (१९९) अङ्गतिवशसहस्रा उवरिमहे वजिक्षण तो भणियं ।

मञ्ज्जे तिसहस्रेसुं होन्ति उ नरगा तमतमाए ॥

बृ. संप्रति उपर्यधश्चैकं योजनसहस्रं मुक्त्वा यादवामाणं नरकावासयोग्यं पृथिवीबाहल्यं तावत्संग्रहीतुकाम आह—‘अङ्गुतरं च’ इत्यादिगाथाद्यां, रलप्रभाया हि अशीतिसहस्राधिकं लक्षं बाहल्यपरिमाणं तस्योपरितनमेकं योजनसहस्रमेकं चाधो योजनसहस्रं वर्जयित्वा शेषं नरकावासाधारभूतं, अतो रलप्रभाया नरकावासयोग्यं बाहल्यपरिमाणमष्टससतिसहस्राधिकं लक्षं भवति, एवं सर्वत्राप्युपयुज्य भावनीयं ।

मू. (२००) तीसा य पश्चवीसा पञ्चरस दसेव सयसहस्राइं ।

तित्रि य पञ्चूणेगं पंचेव अणुत्तरा नरगा ॥

बृ. साम्रतं नरकावाससंख्याप्रतिपादनाय संग्रहणीगाथामाह—‘तीसाय’ इत्यादि, गतार्था
मृ. (२०१) कहि णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प० ?,
गोयमा ! उहुलोए तदेकदेसभाए अहोलोए तदेकदेसभाए तिरियलोए अगडेसु तलायेसु नदीसु
दहेसु बाबीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरे सु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु
बिलपंतियासु उज्जरेसु निज्जरेसु शिष्टलेसु पश्चलेसु वस्त्रियेसु दीवेसु समुद्रेसु सब्बेसु वेव जलासप्तसु
जलठाणेसु एत्य णं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प०, उववाएणं लोयस्स
असंखेऽङ्गभागे, समुग्धाएणं सब्बलोयस्स असंखेऽ सङ्गाणेणं सब्बलोयस्स असंखेऽ

बृ. तिर्यक्यञ्चेन्द्रियसूत्रं ग्रावत्, नवरमूध्वलोके तदेकदेशे—तिर्यक्यञ्चेन्द्रिया मत्स्यादयो
मन्दराद्विवाप्यादिषु, अधोलोके तदेकदेशे—अधोलौकिकग्रामादिष्वित्यर्थः ।

मृ. (२०२) कहि णं भंते ! मणुस्ताणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प० ?, गोयमा ! अंतो
मणुस्ताखेते पण्यालीसाए जोयणसयसहस्रेसु आहाइजेसु दीवसमुद्रेसु पत्रससु कम्भभूमीसु तीसाए
अकम्भभूमीसु छप्पन्नाए अंतरदीवेसु एत्य णं मणुस्ताणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प०, उववाएणं
लोयस्स असंखेऽङ्गभागे, समुग्धाएणं सब्बलोए, सङ्गाणेणं लोयस्स असंखेऽङ्गभागे ॥

बृ. मनुष्यसूत्रमपि सुगमं, नवरं ‘समुग्धाएणं सब्बलोए’ इति केवलिसमुद्र्यातमधिकृत्य
सम्प्रति भवनपतिस्थानप्रतिपादनार्थमाह-

मृ. (२०३) कहि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प० ?, कहि णं
भंतो ! भवणवासी देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रथणप्पमाए पुढकीए असीउत्तरजोयण-
सयसहस्रबाहस्त्राए उवरिं एगं जोयणसहस्रं ओगाहिता हेढ्हा चें जोयणसहस्रं वज्जिता मज्जे
अहुहुतरे जोयणसयसहस्रे एत्य णं भवणवासीणं देवाणं सत्त भवणकोडीओ बावत्तरि
भवणाथाससयसहस्रा भवन्तीति भवखायं, ते णं भवणा बाडिं वट्ठा अंतो चउरंसा अहे
पुक्खरक्षियासंठाणसंठिया उक्तिशंतरविउलगंभीरखातफलिहा पागारट्टालयकवाडतोरण-
पडिदुयारदेसभागा जंतसयग्धिमुसंद्विरियारिया अउज्ज्ञा सदाजया सदागुता अडयालकोडगारइया
अडयालकयवणमाला खेमा सिवा किंकरामरदंडोवरक्षिया लाउलोइयमहिया गोसीससरसर-
तचंदनदहरदिश्पंचंगुलितला उवचिद्यचंदनकलसा चंदनघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा
आसत्तोसत्तविउलवहुव्यग्धारियमल्लदामकलावा पंचवत्रसरसुरभिमुक्तपुष्पमुंजोवयारकलिया—

—कालागुरुपवरकुंदुरक्कुतुरुक्कथूक्मध्यमधंतगंधुव्याभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवहिभूया
अच्छरगणसंघसंविग्रिज्ञा दिव्वतुडियसहसंपणातिया सब्बरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा
महा नीरया निम्बला निष्पक्का निक्कंकडच्छाया सप्तहा तसिरिया तउज्जोया पासादीया
दरिसणिज्ञा अभिस्त्रवा पडिलवा, एत्य णं भवणवासिवेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प०, उववाएणं
लोयस्स असंखेऽङ्गभागे, समुग्धाएणं लोयस्स असंखेऽङ्गभागे, सङ्गाणेणं लोयस्स असंखेऽङ्गभागे,
तत्य णं बहवे भवणवासी देवा परिवसंति, तं०—

बृ. ‘कहि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं’ इत्यादि, ‘असीउत्तरजोयणसयसहस्रबाहस्त्राए’
इति अशीत्युतरं—अशीतिसहस्राधिक्योजनशतसहस्रं बाहल्ययस्याः सातथा तस्याः ‘सत्त भवण-
कोडीओ बावत्तरि भवणवाससयसहस्रा भवन्तीति भवखायं’ इति असुरकुभारणां हिचतुःषष्ठिशत-

सहस्राणि भवनानां, ततः सर्वसंख्याया यथांक्तं भवनसंख्यानं भवांते,

‘ते णं भवणा’ इत्यादि, तानि ‘णं’ इति वाक्यालङ्कारे, पुनर्स्वं प्राकृतत्वात्, भवनानि बहिर्वृत्तानि—वृत्ताकाराणि अन्तः समचतुरस्राणि अधस्तनभागे पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि कर्णिका नाम उश्नतसमवित्रविन्दुकिनी ‘उक्तिप्रतरवित्तलग्नभीरखातफलिहा’ इति उत्कीर्णमिवोत्कीर्णमतीव व्यवत्तमित्यर्थः, उत्कीर्णमन्तरं यासां खातपरिखाणां ता उत्कीर्णन्तराः, किमुक्तं भवति ? -

खातानां च परिखाणां च स्यष्ट्यैविक्त्योन्मीलनार्थमपान्तराले महती पाली समस्तीति, खातानि च परिखाश्च खातपरिखाः उत्कीर्णन्तरा विपुला—विस्तीर्णगम्भीरा—अलब्धमध्यभागा खातपरिखा येषा भवनाना परितस्तानि उत्कीर्णन्तरविपुलगम्भीरखातपरिखानि, खातपरिखानां चायं प्रतिविशेषः—परिखा उपरि विशाला अधः संकुथिता, खातं तु उमयन्नापि समभिति, ‘पागारद्वालयकवाङ्मोरणपडिदुवारादेसभागा’ इति, प्रतिभवनं प्राकारेषु—सालेषु अद्वालककपाटतोरणप्रतिद्वारारूपा देशभागा—देशविशेषा येषु तानि प्राकाराद्वालककपाटतोरणप्रतिद्वारादेशभागानि, तत्राद्वालकः—प्राकारस्येपरि भूत्याश्रयविशेषाः कपाटानि—प्रतोलीद्वारसल्कानि, एतेन प्रतोल्यः सर्वत्र सूचिताः, अन्यथा कपाटानामसंभवात्, तोरणानि प्रतोलीद्वारेषु प्रतिद्वाराणि—स्यूलद्वारापान्तरालवर्तीनि लघुद्वाराणि,

तथा ‘जंतसयग्धिमुसलमुसंटिपरिवारिया’ इति यन्त्राणि—नानाप्रकाराणि शतम्भयो—महायद्यो महाशिला वा याः’ पातिताः सत्यः पुरुषाणां शतानि घन्ति मुशलानि—प्रतीतानि मुसण्डयः—प्रहरणविशेषाः तैः परिवारितानि—समन्ततो वेष्टितानि, अत एवायोध्यानि—परीयोद्दुमशब्द्यानि अयोध्यत्वादेव च ‘सदाजयानि’ सदा—सर्वकालं जयो येषु तानि सदाजयानि, सर्वकालं जयवन्तीत्यर्थः, तथा सदा—सर्वकालं गुप्तानि प्रहरणीः पुरुषेश्च योद्धु मिः सर्वतः—समन्ततो निरन्तरं परिवारिततया परेषामसहमानानां मनाग्निप्रवेशासंभवात्, ‘अड्यालकोद्गरद्या’ इति अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नविच्छिन्निकलिताः कोष्ठका—अपवरका रचिताः—स्वयमेव रचनां प्राप्ता येषु तानि अष्टचत्वारिंशकोष्ठकरचितानि, सुखादिदर्शनात् पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः,

तथा अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नविच्छिन्नतयः कृतावनमाला येषु तानि अष्टचत्वारिंशकृतवनमालानि, अन्ये त्वमिदधति—अड्यालशब्दो देशीवचनत्वात् प्रशंसावाची, ततोऽयमर्थः—प्रशस्तकोष्ठकरचितानि प्रशस्तकृतवनमालानीति, तथा क्षेमाणि—परकृतोपद्रवरहितानि, शिवानि—सदामङ्गलोपेतानि, तथा किञ्चकराः—किञ्चकरम्भूता येऽमरासौर्यण्डः कृत्वोपरक्षितानि सर्वतः—समन्ततो रक्षितानि किञ्चकरम्भदण्डोपरक्षितानि, ‘लाउलोइयमहिया’ इति लाइयं नाम—यद्य भूमेर्गमयादिनोपलेपनं उल्लोइयं—कुड्यानां मालस्य च सेटिकादिभिः संमृष्टीकरणं, लाउलोइयाभ्यां महितानि—पूजितानि लाउलोइयमहितानि, तथा गोशीर्णेण—गोशीर्णनामकचन्दनेन सरसरक्तचन्दनेन च ददीरण—बहलेन च पेटाप्रकारेण वा दत्ताः पश्चामुलयस्तला—हस्तका येषु तानि गोशीर्णसरसरक्तचन्दनदर्ददसपश्चामुलितलानि, तथा उपविता—निवेशिताः चन्दनकलशा—माङ्गल्यकलशा येषु तानि उपवितचन्दनकलशानि, ‘चन्दनघडसुक्यतोरणपडिदुवारादेसभागा’ इति चन्दनघटैः—चन्दनकलशैः सुकृतानि सुधुकृतानि शोभितानीति तात्पर्यर्थः यानि तोरणानि तानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारादेशभागानि तथा तोरणानि प्रतिद्वारादेशभागे येषु तानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारादेशभागानि तथा

‘आसत्तोसत्तविउलवद्वग्धारियमलावा’ इति आ—अवाइ अधोभूमी सक्त आसक्तो भूमी लग्न इत्यर्थः ऊर्ध्वं सक्त उत्सक्तः उल्लोचकले उपरि संबद्ध इत्यर्थः विपुला-विस्तीर्णः वृत्तो-वर्तुलः ‘वग्धारिय’ इति प्रलम्बितो माल्यदामकलापः—पुष्पमालासमूहो येषु तान्यासक्तोत्सक्तविपुलवृत्त-प्रलम्बितमाल्यदामकलापानि, तथा पञ्चवर्णेन सुरभिणा मुक्तेन-क्षिप्तेन पुष्पपुञ्चलक्षणेन उपचारेण—पूजया क्लितानिपञ्चवर्णसुरभिमुक्तपुष्पपुञ्चलक्षणानि,

‘कालागुरुपवरकुन्दुरुक्तुरुक्त्यूपमधमधंतगन्धूयाभिरामे’ इति कालागुरुः प्रसिद्धः प्रवरः—प्रदानः कुन्दुरुक्तः—चीडा तुरुष्कं—सिल्हकं कालागुरुश्च प्रवरकुन्दुरुक्तुरुष्के च कालागुरु-प्रवरकुन्दुरुक्तुरुष्काणि तेषां घृपस्य यो मधमधायमानो गन्ध उद्भूत्—इतस्तो विप्रसुतस्तेनाभिरामाणि—रमणीयानि कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्तुरुष्क्यूपमधमधायमानगन्धोद्भूताभिरामाणि, तथा शोभनो गन्धो येषां ते सुगन्ध्याः ते च ते वरगन्धाशास्त्रा-वासाः सुगन्ध्याशास्त्राशोषां गन्धाः स एत्तस्तीति सुगन्ध्यवरगन्धगच्छिकानि, “अतोऽनेकस्वरात्” इति इकप्रत्ययः, अत एव मन्धवर्तिभूतानि-सौरभ्यातिशयाद् गन्धद्रव्यगुटिकाकल्पानीति भावः, तथा असरोगणानां संधः—समुदायः तेन सम्यक्—रमणीयताय विकीर्णानि—व्यासानि असरोगणसङ्खविकीर्णानि, तथा दिव्यानां त्रुटितानाम्—आतोद्यानां वेणुवीणामृदङ्गादीनां ये शब्दास्तैः संप्रणदितानि—सम्यक्—श्रोतृमनोहारितया प्रकर्षेण सर्वकालं नदितानि—शब्दवन्ति,

‘सर्वरत्नमयानि’ सर्वात्मना—सामस्त्येन न त्वकदेशेन रत्नमयानि समस्तरत्नमयानि वा, अच्छानि—आकाशस्फटिकवदतिस्वच्छानि, श्लश्णानि—श्लश्णपुद्गलस्त्रक्ष्यनिष्पत्तानि श्लश्णदलनिष्पत्तपटवत्, ‘लण्हानि’ पसृणानि घुण्टितपटवत्, ‘घट्टा’ इति घृष्णानीव घृष्णानि खरशाणया पाषाणप्रतिमावत्, ‘मट्टा’ इति, मृष्णानि, सुकुमारशाणया पाषाणप्रतिमेव,

अत एव नीरजांसि स्वाभाविकरजोरहितत्वाद् निर्मलानि आगन्तुकमलाभावात् निष्पत्तानि—कलशविकलानि कर्दमरहितानि वा ‘निङ्कंकडच्छाया’ इति निष्कङ्कटा—निष्कवचा निरावरणा निरूपवातेति भावार्थः छाया—दीसिर्येषां तानि निष्कङ्कटच्छायानि, सप्रभाणि—स्वरूपतः प्रभावन्ति, समरीचीनिवहिदिनिर्गतिकिरणजलानि, सोद्योतानि—बहिव्यवस्थितवस्तुस्तोमप्रकाशनकरणि, ‘प्रसादीयानि’ प्रसादाय—मनःप्रसत्तये हितानि प्रसादीयानि—मनःप्रसत्तिकारीणीति भावः, तथा दर्शनीयानि—दर्शनयोग्यानि यानि पश्यतः चक्षुषी न श्रमं गच्छत इति ततापत्यार्थः ‘अभिरूपा’ इति अभि—सर्वेषां द्रष्टृणां मनःप्रसादानुकूलतया अभिमुखं रूपं येषां तानि अभिरूपाणि अत्यन्त-कमनीयानीत्यर्थः, अत एव ‘पटिरूपा’ इति प्रतिविशिष्टं रूपं येषां तानि प्रतिरूपाणि, अथवा प्रतिक्षणं नवं नवं रूपं येषां तानि प्रतिरापाणि ।

मू. (२०४) असुरा नाग सुवज्ञा विज्ञु अग्नी य दीव उदही य ।
सिपवण्यथणियनामा दसहा एए भवणवासी ॥

मू. (२०५) वृडामणिमउडरयणभूसणणागफडगरुलवडरपुत्रकलसंकउफेसा लीहमवरगयंक- अस्सवरवद्वमाणनिमुत्तयितचिंथगता सुखवा महहृदया महसुइआ महव्यला महायसा महानुभावा महासोकखाहारविराइअवच्छ कडगतुडियथंभियभुआ अंगदकुडलमट्टगंड-तलकन्नपीढधारी विचित्तहत्याभरणा विचित्तमालामउलिमउडा कल्लाणगपवरत्थपरिहिया

कल्पाणगपवरमल्लाणुलेवण- धरा भासुरबोदिपलंबवणभालधरा दिव्येणं वश्रेणं दिव्येणं गंथेणं दिव्येणं
कासेणं दिव्येणं संघवयोणं दिव्येणं संठाणेणं दिव्याए इहोए दिव्याए जुईए दिव्याए पभाए छायाए
दिव्याए अहीए दिव्येणं तेरणं दिव्याए लेसाए दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पमासेमाणा ।

ते यं तथ्य साणं साणं भवणाकासुसयसहस्साणं साणं साणं सामानियसाहस्सीणं साणं
साणं तायतीसाणं साणं साणं लोगपालाणं साणं साणं अगगमहिसीणं साणं साणं परिसाणं साणं
साणं अनिआणं साणं साणं अनि आहिवर्द्दणं साणं साणं आयरकखदेवसाहस्सीणं—

—अश्वेसिं व वहूणं भवणवासीणं देवाण य देवीण य आहेवहूं पोरेवहूं सामितं भट्टितं
महतरगतं आणाईसरसेणावहूं कारेमाणा पालेमाणा महताहतनहुगीयवाइयतंतितलतालतुडिय-
घणमुइंगपुण्यवाइयरवेणं दिव्याईं बोगबोगाईं भुंजमाणा विहरंति ।

बृ. 'एते भवणवासी' इत्यादि, एते अनन्तरोक्ता असुरकुमारादयो भवनवासिनो यथाक्रमं
चूडामणिमुदुकटरलभूषणनियुक्तानागस्फटादिचित्रचिह्नधराश्च, तथाहि—असुरकुमारभवन-
वासिनश्च चूडामणिमुकुटरलाः, चूडामणिर्नाम मुकुटे रत्नं चिह्नभूतं येषां ते तथा, नागकुमारा
भूषणनियुक्तनागस्फटालपचिह्नधराः, सुवर्णकुमारा भूषणनियुक्तगरुडस्तपचिह्नधराः, विघुलकुमारा
भूषणनियुक्तवज्रस्तपचिह्नधराः, वज्रं नाम शक्रस्यायुधं, अग्निकुमारा मुकुटनिकतपूर्णकलशस्तप-
चिह्नधराः, द्वीपकुमारा भूषणनियुक्तसिंहस्तप (चिह्न) धराः, उदधिकुमारा भूषणनियुक्तहयवरस्तप-
चिह्नधराः दिक्कुमारा भूषणनियुक्तगजस्तपचिह्नधराः, वायुकुमारा भूषणनियुक्तमकरस्तपचिह्नधराः,
सनितकुमारा भूषणनियुक्तवरवर्द्धमानस्तपचिह्नधराः, वर्द्धमानकं—शरावसंपुटं ।

अक्षरगभनिका त्वेवम्—भूषणेषु नागस्फटागरुडवज्ञाणि येषां ते भूषणनागस्फटागरुड-
वज्ञाः, पूर्णकलशेनाङ्कित उष्णे सो—मुकुटे येषां ते पूर्णकलशाङ्कितोष्णेसाः, तथा सिंहहयवरणजा
अङ्का अर्थाद् भूषणेषु येषां ते सिंहहयवरणजाङ्काः, तथा मकरवर्द्धमानकेनियुक्ते—भूषणेषु नियोजिते
चित्रे—आश्वर्यभूते चिह्ने गते—स्थिते येषां ते मकरवर्द्धमानकनियुक्तचित्रचिह्नगतास्ततः
पूर्वपदैर्द्धन्दसमाप्तः ।

पुनः सर्वे कथंभूताः ? इत्याह—‘सुरूपाः’ शोभनं रूपं येषां ते तथा, अत्यन्तकमनीयरूपा
इत्यर्थः, तथा ‘महिन्द्रिया’ इति महती क्रहिद्दिः—भवनपरिवारादिकायेषां ते महिन्द्रिकाः, तथा महती
युतिः—शरीरगता आभरणगता च येषामिति महायुतयः, तथा महद् वलं—शारीरः प्राणो येषां ते
महाबलाः, तथा महद् यशः—ख्यातियेषां ते महायशसः तथा महाननुभागः—सामय्ये शापानुग्रहविषयं
येषां ते महाननुभागाः, तथा ‘महेसकञ्जा’ इति महान् ईश—ईश्वर इत्याख्या—प्रसिद्धियेषां ते महेशाख्या:,
अथवा ईशनमीशो मावे धञ्चात्ययः ऐश्वर्यमित्यर्थः ‘ईश ऐश्वर्ये’ इति वचनात् तमीशम्—
ऐश्वर्यमात्मनां ख्यान्ति—अन्तर्भूतर्थ्यर्थतया ख्यापयन्ति प्रथयन्ति इतिईशाख्याः महान्तश्च ते
ईशाख्याश्च महेशाख्याः, कवचिद् ‘महासोकञ्जा’ इति पाठः तत्र महत् सौख्यं प्रभूतसद्वेद्योदयवशाद्
येषां ते महासौख्याः, अन्ये पठन्ति—‘महासकञ्जा’ इति, तत्रायं शब्दासंस्कारो—महाश्वाक्षाः,

इयं चात्र पूर्वसूरिप्रदर्शिता व्युत्पत्तिः—आशुगमनावश्वो—मनः अक्षाणि चेत्यश्वाक्षाणि
महान्यश्वाक्षाणि येषां ते महाश्वाक्षाः, ‘हारविराइयवच्छा’ इति हारैर्विराजितं वक्षो येषां ते हारविरा-
जितवक्षसः, ‘कडगतुडिययंभियभुया’ इति कटकानि—कलाचिकाऽऽभरणानि त्रुटितानि—बाहुर-

श्रकास्तीः स्तम्भिती इव स्तम्भिती भुजी येषां ते कटकत्रुटिस्तम्भितभुजाः, तथा अङ्गदानि-
बहुशीर्षाऽऽभरणविशेषस्वपाणि कुण्डले—कर्णभिरणविशेषस्वपे तथा मृष्टी—मर्ढीकृ ती गण्डी—
कपोली यैस्तानि मृष्टगण्डानि, कर्णधाठानि—फण्डिभरणविशेषस्वपाणि धारयन्तीत्येवंशीला
अङ्गदकुण्डलमृष्टण्डकर्णपीठधारिणः, तथा विचित्राणि—नानास्वपाणि हस्ताभरणानि येषां ते
विचित्रहस्ताभरणाः, तथा 'विचित्रमालामउलिमउडा' विचित्रामाला—कुसुमस्नग् भीलौ—मस्तके
मुकुटं च येषां ते विचित्रमालामीलिमुकुटाः, तथा कल्याणकं—कल्याणकारि प्रवरं वस्त्रं परिहितं
यैस्ते कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, सुखादिदर्शनाद् निष्ठन्तस्यात्र पाक्षिकः परनिपातः,

तथा कल्याणकं—कल्याणकारि पत्र प्रवरं माल्यं—पुष्पदाम यज्ञानुलेपनं तद् धरन्तीति
कल्याणकप्रकारमाल्यानुलेपनधरा:, तथा भास्वरा—देवीष्यमाना दोन्दि:—स्त्रीशरीरं येषां ते मास्व-
रबोन्दयः, तथा प्रलम्ब इति—प्रलम्बा या वनमाला ता धरन्तीति प्रलम्बवनमालाधरा: 'दिव्येण
संघयणेण' ति शक्तिविशेषमपेक्ष्यं संहननेनेव संहननेन न तु साक्षात् संहननेन, देवानां संहनना-
संभवात्, संहननं हि अस्थिरथनात्मकं, न च देवानां अस्थीनि सन्ति, तथा चोक्तं जीवाभिगमे—

"देवा असंघयणी, जम्हा तेसि नेवही नेव सिरा" इत्यादि, 'दिव्याए इहीए' दिव्यया—प्रथान-
या क्राध्या—परिवाराविक्या दिव्यया ध्रुत्या—इश्वर्यसंप्रयोगलक्षणया 'ध्रु अभिगमने' इति वधनात्,
दिव्ययप्रभया—भवनावासगतया, दिव्ययछायया—समुदाय शोभया, दिव्येनार्थिणा—शरीरस्तरला-
दितेजोज्यालया, दिव्येन तेजसा शरीरप्रभवेन, दिव्यया लेशया—देहवर्णसुन्दर तया दश दिश
उद्योतयन्तः—प्रकाशयन्तः: 'पभासेमाणा' शोभमानास्ते भवनवासिनो देवा 'णं' इति वाक्यालङ्घारे,
तत्र स्वस्याने 'साणं साणं' इति स्वेषां स्वेषामात्मीयात्मीयानाभित्यर्थः,

'आहेवद्धं पोरेवद्धं' इत्यादि अधिपते: कर्म आधिपत्यं रक्षा इत्यर्थः, सा घ रक्षा
सामान्येनाप्यारक्षकेणेव क्रियते तत आह—पुरस्य पतिः पुरपतिः तस्य कर्म पौरपत्यं सर्वेषामात्मीय-
नामग्रेसरत्वमिति भावः, तद्धाग्रेसरत्वं नायकत्वमन्तरेणापि स्वनायकनियुक्ततयाविधगृहचिन्त-
कसामान्यपुरुषस्येव भवति ततो नायकत्वप्रतिपत्यर्थमाह—स्वामित्वं—स्वमस्यास्तीति स्वामी
तद्भावः स्वामित्वं नायकत्वमित्यर्थः, तदपि च नायकत्वं कस्यचित् पोषकत्वमन्तरेणापि भवति
यथा हरिणाधिपतेहरिणस्य तत आह—भर्त—त्वं—पोषकत्वं, अत एव महत्तरकत्वं, तदपि महत्तरकत्व-
कस्यचिदात्राविकलस्यापि भवति यथा कस्यचिद् वणिजः स्वदासवर्गं प्रति तत आह—

'आणाईसरसेणावद्धं' आज्ञाया ईश्वर आज्ञेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्वास्ते
सेनापतिश्च आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्म आज्ञेश्वरसेनापत्यं स्वस्वसैन्यं प्रत्यद्भुतमाज्ञाप्राधान्यमिति
भावः, कारयन्तोऽन्यैर्नियुक्तकैः पुरुषैः पालयन्तः स्वयमेव महता रवेणेति योगः, 'अहयति
आख्यानकप्रतिबद्धानि यदिवा अहतानि—अव्याहतानि नित्यानुबन्धीनीति भावः ये नाट्यगीते—
नाट्यं—नृत्यं गीतं—गानं यानि च वादितानि—तन्त्रीतलतालत्रुटितानि तत्र तन्त्री—वीणा तली—
हस्ततली तालः—कंसिका त्रुटुतानि—वादित्राणि तथा यश्ट धनमृदङ्गः पदुना पुरुषेणप्रवादितः
तत्र धनमृदङ्गी नाम घनसमानध्वनिर्यो मृदङ्गः,

तत एतेषां द्वन्द्वः, तेषां रवेण दिव्यान्—दिवि भवान् प्रथानिति भावः, भोगार्हः भोगः—
शब्दादयो भोगभोगास्तान् भुञ्ज्याना 'विहरन्ति' आसते ॥

मू. (२०५-कतति) कहि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चनाणं लाणा प० ? , कहि णं भंते ! असुरकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे त्यणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्राहल्लाए उवरि एगं जोयणसहस्रं ओगाहिता हेडा घेणं जोयणसहस्रं वजिता मज्जे अद्भुतरे जोयणसयसहस्रे एत्य णं असुरकुमाराणं देवाणं घउसड्बि भवणावा- ससयसहस्रा भवंतीति मक्खायं । ते णं भवणा बाहिं बहु अंतो घउरंता जहे पुक्खरक्षिया- संठाणसंठिया उक्षिङ्गतरविउलगंभीरखायफलिला पागारझालयकवाडतोरणपडिदुवारदेसभागा जंतवसयग्धिमुसलमुसंदिपरियारिया अउज्ज्ञा सदाजया सदागुता अड्यालकोडगरइया अड्यालकयवणमाला खेमा सिवा किंकरामटदंडोवरक्षिया लाउझोइयमहिया गोसीससरसरत्त- घंदणदद्वरविन्नपंचंगुलितला उवचितवंदनकलसा चंदनघडसुक्यतोरणपडिदुवारदेसभागा आसतोसत्तविउलबहुवाधारिय- मक्खामकलावा पंचवश्रसरसुरभिमुक्षुपुष्कुंजोवयारकलिया –

—कालागुरुपवरकुंदुरकुतुरुकडज्ञांतधूवमधमधंतगंधुखुयाभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवहिभूया अच्छरगणसंघसंविगित्रा दिव्वतुडियसहसंपणादिया सव्वरयणामया अच्छा सणहा लण्ठा घड्हा भड्हा नीरया निम्मला निष्पंका निकंकडच्छाया सप्पभा सस्सिरीया समिरीया सउज्जोया पासादीया दरिसणिजा अभिलवा पडिस्वदा एत्य णं असुरकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चनाणं टाणा पत्रता,

उववाएणं लोयस्स असंखेऽइभागे, समुग्धायेणं लोयस्स असंखेऽइभागे, सहाणेणं लोयस्स असंखेऽइभागे, तत्य णं बहवे असुरकुमारा देवा परिवसंति, काला लोहियक्खविंबोहु घवलपुष्कदत्ता असियकेसा वामे एगकुंडलधरा अद्वदंदनानुलित्तगत्ता ईसीतिलिंघपुष्कपगासाइं असंकिलिड्हाइं सुहुमाइं वत्याइं पवरपरिहिया वयं च पढमं समझकंता विइयं च वयं असंपत्ता भद्दे जोव्येवड्हमाणा तलभंगयतुडियपवरभूसणनिम्मलमणिरयणमंडितभुया दसमुद्धामंडियग्गहतअया चूडामणिविचित्त- विधगया सुर्खा महिह्या महभुइया जाव महासोक्खा हारविराइयवच्छा कडयतुडियथभियभुया अंगयकुंडलमहुगंडयलकभ्रपीढधारीविचित्तमालामउली कलाणगपवरवतअथ- परिहिया कलाणगमलाणुलेवणधरा मासुरबोवी पलंबवणमालधरा ।—

—दिव्वेणं वत्रेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संधयणेणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इहीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अद्धीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए दस दिसाओ उओवेमाणा पभासेमाणा ते णं तत्य साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं साणं साणं सामानियताहस्सीणं साणं साणं तायतीसाणं साणं साणं साणं लोगपालाणं साणं साणं अग्यमहिसीणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं अनियाणं साणं साणं अनियाहिवईणं साणं साणं आयरकक्खदेवसाहस्सीणं अत्रेसिं च वहूणं भवणावासीणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामितं भट्टितं महत्तरगतं आणाईसरसंणावद्धांरकारेमाणा पालेमाणा महत्ताहतनहृगीतवाइयतंती- तलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगमोगाइं मुंजमाणा विहरंति ॥

प्रमरवलिणो इत्यदुवे असुरकुमारिंदा असुरकुमारारायणो परिवसंति, काला महानीत्सरिसा णीलगुलिअगवलयअसिकुसुमप्पगासा वियसियसयवत्तणिम्मलईसिसितरत्तंबणयणा गरुलाययउसुतुंगनासा उवचियसियप्पवालविंफलसंनिहाहोडा पंडुरतसिसगलविमलनिम्मल-

दहिघणसंखगोक्खीरकुंददगरयमुणालियाधवलदंतसेढीहुयवहनिच्छात्वोयततवनिज्ञात-
तलतालुजीहा अंजणघणकसिणगहयगरमणिज्ञाणिष्ठकेसा बामेयकुंडलधरा अद्वदेनानुलितगता
इसिसिलिंथपुष्टपगासाइं असंकिलिष्ठाइं सुहुमाइं वत्थाइं पवरपरिहिया वयं च पढमं समझकंता
बइयं तु असंपत्ता भद्वे जोव्यने वहुमाणा तलभंगयतुडियपवरभूसणणिष्मलमणिरयणमंडियमुया
दृष्टमुद्वामंडियग्रहत्या चूडामणिविच्छिप्पगम्य

- सुखवा महहिया महजुईआ महायसा महाबला महासोक्खा हारविराइयवच्छा
कडयतुडियथंभियमुया अंगदकुंडलमहुगंडतलकञ्चपीढधारी विवितहत्याभरणा विविक्तमालाम-
उली कञ्चाणगपवरवत्यपरिहिया कञ्चाणगपवरमञ्चाणुलेवणधरा भासुरबोंदी पलंबवणमालधरा
दिव्येण वञ्चेण दिव्येण गंधेण दिव्येण फासेण दिव्येण संधयणेण दिव्येण संठाणेण दिव्याए इहीए
दिव्याए जुईए विव्याए पभाए दिव्याए छायाए दिव्याए अष्टीए दिव्येण तेएण दिव्याए लेसाए दस
दिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा ते यं तत्य साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं साणं साणं
सामानियसाहस्रीणं साणं साणं तायत्तीसाणं साणं साणं लोगपालाणं साणं साणं अगगमहिसीणं
साणं साणं परिसाणं साणं साणं अनियाणं साणं साणं अनियाहिवईणं साणं साणं आयरक्खदेव-
साहस्रीणं अञ्चेसि च वहूणं भवणवासीणं देवाण य देवीण य आहेवङ्मं पोरेवङ्मं सामितं भद्वितं
महतरगतं आणाईसरसेणावङ्मं क्वरेमाणा पालेमाणा महयाहनहुगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघण-
मुइंगपुष्टवाइयरवेण दिव्याइं भोगभोगाइं भुजमाणा विहरंति ।

३. असुरकुमारसूत्रे काला:- कृष्णवर्णा: 'लोहिपक्खाबिष्वोङ्गा' लोहिताक्षरलवद्
विष्वीफलवद्य ओळी येषां ते लोहिताक्षबिष्वोङ्गाः, आरक्तोऽा इति भावः, धवलपुष्टसमाध्यात्
कुन्दकलिका इव दन्ता येषां ते धवलपुष्टदन्ताः, असिताः:- कृष्णाः केशा येषां ते असितकेशाः,
दन्ताः केशाश्चामीषां वैक्रिया द्रष्टव्याः, न स्वाभाविकाः, वैक्रियशरीरत्वात् 'बामेय (एग) कुंडलधरा;
एककवर्णविसक्तकुण्डलधारिणः, तथा आर्द्रेण-सरसेन चन्दनेनानुलितं गात्रं यैसो आर्द्रचन्द-
नानुलिभगात्राः, तथा ईषद्-मनाकृशिलिन्धपुष्टकाशानि-शिलिन्धपुष्टसद्शवणानि ईषद्रक्ता-
नीत्यर्थः असंकिलिथनि-अल्यत्सुखजनकतया मनागपि संकलेशानुत्पादकानि सूक्ष्माणि-मूदुलधुप्त-
शानि अच्छानि चेति भावः वस्त्राणि प्रवराणि अत्र सूत्रे विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् 'परिहिता';
परिहितवन्तः, तथा वयः प्रयर्प-कुमारत्वलक्षणमनिकान्तास्तत्यरप्यन्तवर्तिन इति भावः द्वितीयं
च-मध्यमलक्षणं वयोऽसंप्राप्ताः, एतदेव व्यक्तीकरोति-भद्रे-अतिप्रशस्ये यौवने वर्तमानाः
तलभंगयतुडियवरभूसण-निष्मलमणिरयणमंडियमुजा' इति तलभङ्गका-बाङ्गाभरणविशेषाः
तुटितानि-बाहुरक्षिकाः अन्यानि च यानि वराणि भूषणानि बाङ्गाभरणानि तेषु यए निर्मला
भणयः-चन्द्रकान्ताद्या यानि रलानि च-इन्द्रनीलादीनि तैर्पण्डिती भुजी-हस्ताग्री येषां ते तथा,
तथादशभिर्प्रभिर्पण्डिती अग्रहस्ती येषां ते दशमुद्रामण्डिताग्रहस्ताः, 'चूडामणिविचित्तचिंधगया'
इति चूडामणिनाभकं चित्रम्-अद्यमुतं चिक्कं गतं स्थितं येषां ते चूडामणिविचित्रचिङ्गगताः ॥

४. अमरबलिसामान्यसूत्रे काला:- कृष्णवर्णा:, एतदेवोपमानतः प्रतिपादयति- 'महानील-
सरिसा' पहानीलं यत् किमपि वस्तुजातं लोकं प्रसिद्धं तेन सदशाः, एतदेव व्याचष्टे-नीलगुटिका-
नील्या गुटिकागवलं-माहिवं शृङ्गं अतसीकुसुमं प्रतीतं तेषामिव प्रकाशः-प्रभायेषां ते नीलगुटिकाग-

बलातसीकुसुमप्रकाशाः, तथा विकसितशतपत्रमिव निर्मले ईषद्—देशविभागेन मनाकृ सिते रक्ते तप्ते च नयने येषां ते विकसितशतपत्रनिर्मलेभ्यस्तिरक्तताप्रनयनाः, गरुडस्येवायता—दीर्घा क्रज्ज्वी—अकुटिला तुङ्गा—उत्ता नासा—नासिका येषां ते गरुडायतर्जुतुङ्गनासाः,

तथा उवचियं—तेजितं यत् शिलाप्रवालं—विदुभरलं यश्च विम्बफलं—विम्ब्याः सलं फलं तत्सञ्जिभोऽधरोषो येषां ते तथा, तथा पाण्डुरं न तु सन्ध्याकालभाव्यारक्तं शशिव्यकलं—चन्द्रखण्डं तदपि च कथं भूतपित्याह—विमलं—रजसा रहितं कलङ्कविकलं वा तथा निर्मलो यो दधिघनः शङ्खो गोक्षीरं यानि कुन्दानि—कुन्दकुसुमानि दकरजः—पानीयकणाः मृणालिका च तद्वद् धबला बन्तश्रेणियेषां ते तथा, विमलशब्दस्य विशेष्यात् परनिपातः प्राकृतत्वात्,

तथा हुतवहेन—वैश्वानरेण निघ्नातं सद् यज्ञायते धीतं—निर्मलं तस्मै—उक्तत्वसं तपनीयमारक्तं सुवर्णं तद्वद् रक्तानि हस्तपादतलानि तालुजिह्वे च येषां ते हुतवहनिघ्नातधीत—तस्तयनीयरक्ततलालुजिह्वाः, तथा अञ्जनं—सौवीराञ्जनं धनः—ग्रावृदकालभावी मेघस्तद्वक्ष्या रुघकरलवद् रथणीया स्निग्धाश्च केशा येषां ते अञ्जनघनकृष्णरुचकरमणीयस्तिथकेशाः ॥

मू. (२०५-सत्ति) कहि णं भंते ! दाहिणिलाणं असुरकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प० ?, कहि णं भंते ! दाहिणिला असुरकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! जंकूहीवे दीवे मंदरस्स पञ्चयस्स दाहिणेण इमीसे रथणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सावाहङ्काए उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहिता हिङ्गा चेगं जोयणसहस्सं वजिता मञ्जे अङ्गुहतरे जोयणसयसहस्से एत्य णं दाहिणिलाणं असुरकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता, तीसुविलोगस्स असंखेआङ्गभागे, तत्य णं बहवे दाहिणिला असुरकुमारा देवा देष्टओ परिवसंति, काला लोहियक्खा तहेव जाव भुंजमाणा विहरंति, एसिणं तहेव तायतीसगलोगपाला भवंति, एवं सब्बथ भाणियब्बं ।

भवणवासीणं चमरे इत्य असुरकुमारिवे असुरकुमारताया परिवसति काले महानीलसरिसे जाव पभासेमाणे, से णं तत्य चउतीसाए भवणवाससयसहस्साणं चउसद्वीए सामानियसाहस्रीणं तायतीसाए तायतीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं पंचण्हं अग्गमाहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अनियाणं सत्तण्हं अनियाहिवईणं चउण्हं य चउसद्वीणं आयरक्खदेवसाहस्रीणं अश्रेसिं च बहूणं दाहिणिलाणं देवाणं देवीण य आहेवद्यं पोरेवद्यं जाव विहरंति ॥

कहि णं भंते ! उसरिलाणं असुरकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते ! उत्तरिला असुरकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! जंकूहीवे दीवे मंदरस्स पञ्चयस्स उत्तरेण इमीसे रथणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सावाहङ्काए उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहिता हिङ्गा चेगं जोयणसहस्सं वजिता मञ्जे अङ्गुहतरे जोयणसस्सहस्से एत्य णं उत्तरिलाणं असुरकुमाराणं देवाणं तीसं भवणवाससयसहस्सा भवंती भक्खायं,

ते णं भवणा बाहिं बहु अंतो चउरंसा सेसं जहा दाहिणिलाणं जाव विहरंति, बली एतत्य वइतोयणिदे वइरोयणराया परिवसति काले महानीलसरिसे जाव पभासेमाणे । से णं तत्य तीसाए भवणवाससयसहस्साणं सद्वीए सामानियसाहस्रीणं तायतीसाए तायतीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं

पञ्चण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिष्ठं परिसाणं सत्तण्हं अनियाणं सत्तण्हं अनियाहिवर्झणं
चउण्हं य सद्गीणं आयरकअखदेवसाहस्रीणं अश्रेसिं च बहूणं उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाण
यदेवीण्य आहेवद्धं पोरवेद्धं कुव्वमाणे विहरइ ॥ कहिणं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं
ठाणा पञ्चता ? , कहिणं भंते ! नागकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रथणप्पभाए
पुढवीए असीउत्तरजोयणसद्य- सहस्रबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्रं ओगाहिता हेडा घेगं
जोयणसहस्रं विजिता मज्जे अद्गुह्तरे जोयणसद्यसहस्रे एत्यणं नागकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं
चुलसीङ्ग भवणावा- ससद्यसहस्रा भवतीतिमक्खायं,

तेणं भवणा बाहिं वड्हा अंतो घउरंसा जाव पडिल्लवा, एत्यणं नागकुमाराणं पञ्चतापञ्चताणं
ठाणा पञ्चता, तीसुवि लोयस्स असंखेऊझागे, तत्त णं बहवे नागकुमारा देवा परिवसंति महिंद्रिया
महज्जुईआ सेसं जहा ओहियाणं जाव विहरंति । धरणभूयानंदा एत्यणं दुवे नागकुमारिंदा नाग-
कुमाररायाणो परिवसंति महिंद्रिया सेसं जहा ओहियाणं जाव विहरंति ।

कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहिणं
भंते ! दाहिणिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा! जंबुद्धीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स
दाहिणेणं इमीसे रथणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसद्यसहस्रबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्रं
ओगाहिता हेडा घेगं जोयणसहस्रं विजिता मज्जे अद्गुह्तरे जोयणसद्यसहस्रे एत्यणं दाहिणिल्लाणं
नागकुमाराणं देवाणं घउयालीसं भवणावाससद्यसहस्रा भवतीतिमक्खायं,

तेणं भवणा बाहिं वड्हा जाव पडिल्लवा, एत्यणं दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं पञ्चतापञ्चताणं
ठाणा पञ्चता, तीसुवि लोयस्स असंखेऊझागे, एत्यणं दाहिणिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति
महिंद्रिया जाव विहरंति, धरणेइत्यनागकुमारिंदा नागकुमारराया परिवसइ महिंद्रियजाव पभासेमाणे
से णं तत्थ घउयालीसाए भवणावाससद्यसहस्राणं छण्हं सामानिवसाहस्रीणं तायतीसाए
तायतीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं छण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिष्ठं परिसाणं सत्तण्हं
अनियाणं सत्तण्हं अनियाहिवर्झणं चउव्वीसाए आयरकअखदेवसाहस्रीणं अश्रेसिं च बहूणं दाहिणिल्लाणं
नागकुमाराणं देवाणं घ देवीण्य आहेवद्धं पोरवेद्धं कुव्वमाणे विहरइ ।

कहिणं भंते उत्तरिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाण पञ्चता ?, कहिणं
भंते ! उत्तरिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! जंबुद्धीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण
इमीसे रथणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसद्यसहस्रबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्रं
ओगाहिता हेडा घेगं जोयणसहस्रं विजिता मज्जे अद्गुह्तरे जोयणसद्यसहस्रे एत्यणं उत्तरिल्लाणं
नागकुमाराणं देवाणं घतालीसं भवणावाससद्यसहस्रा भवतीतिमक्खायं,

तेणं भवणा बाहिं वड्हा सेसं जहा दाहिणिल्लाणं जाव विहरंति, भूयाणंदे एत्यनागकुमारिं
नागकुमारराया परिवसइ, महिंद्रीए जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ घतालीसाए भवणावाससद्यसह
स्साणं आहेवद्धं जाव विहरइ ॥ कहिणं भंते ! सुवश्वकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाण
पञ्चता ?, कहिणं भंते ! सुवश्वकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रथणप्पभाए पुढवी
जाव एत्यणं सुवश्वकुमाराणं देवाणं बावत्तरि भवणावाससद्यसहस्रा भवतीतिमक्खायं ।

तेणं भवणा बाहिं वड्हा जाव पडिल्लवा, एत्यणं सुवश्वकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं

ठाणा पन्नता, जाव तिसुवि लोगस्स असंखेऽइभागे, तत्थ एं बहवे सुवप्रकुमारा देवा परिवसंति महिंडिया सेसं जहा ओहियाणं जाव विहरंति, वेणुदेवे वेणुदाली य इत्य दुवे सुवण्णकुमारिंदा सुवण्णकुमाररायाणो परिवसंति, महिंडिया जाव विहरंति ।

कहि एं भंते ! दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पन्नता ?, कहि एं भंते ! दाहिणिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे जाव मज्जे अद्वहुत्तरे जोयणसयसहस्ते एत्थ एं दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं अद्वतीसं भवणावाससयसहस्ता भवन्तीतिमक्खायं । तेणं भवणा बाहिं वडा जाव पडिस्लवा, एत्थ एं दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं पञ्चताप-ञ्चताणं ठाणा पन्नता, तिसुवि लोगस्स असंखेऽइभागे, एत्थ एं बहवे सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति, वेणुदेवे यद्ये इत्य सुवत्रिंदे सुवप्रकुमारराया परिवसइ, सेसं जहा नागकुमाराणं कहि एं भंते ! उत्तरिल्लाणं सुवप्रकुमाराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पन्नता ?,

कहि एं भंते ! उत्तरिल्ला सुवप्रकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पमाए जाव एत्थ एं उत्तरिल्लाणं सुवप्रकुमाराणं चउतीसं भवणावाससयसहस्ता भवन्तीतिमक्खायं,

ते एं भवणा जाव एत्थ एं बहवे उत्तरिल्लाणं सुवप्रकुमारा देवा परिवसंति महिंडिया जाव विहरंति, वेणुदाली इत्य सुवप्रकुमारिंदे सुवप्रकुमारराया परिवसइ नहिंडोए तेसं जहा नागकुमाराणं ॥ एवं जहा सुवप्रकुमाराणं चत्तव्या भणिया तहा सेसाणवि चउदसणहं इंदाणं भाणियव्या, नवरं भवणनाणतं इंदनाणतं चत्तनाणतं परिहाणनाणतं च इमाहिं गाहाहिं अनुगंतव्यं-

मू. 'तीसुवि लोगस्स असंखेऽइभागे' इति स्वस्यानोपपातसमुद्घातस्त्रपेषु त्रिष्वपि स्थानेषु लोकस्यासंख्येतमे भागे वक्तव्यानि । 'चउसडिं असुराणं' इत्यादिगाथाद्यं सामान्यतोऽसुरकुमारादीनां भवनसंख्याप्रतिपादकं सुगमं । 'चउतीसा चउयाला' इत्यादिका गाथा दक्षिणात्यानामसुरकुमारादीनां भवनसंख्याऽभिथायिका,

तस्या व्याख्या-दक्षिणतोऽसुरकुमाराणं भवनानि चतुर्स्त्रिशत्तसहस्राणि, नागकुमाराणां चतुश्छत्वारिंशत्, सुवर्णकुमाराणामष्टत्रिंशत्, वायुकुमाराणां पञ्चाशत् द्वीपदिगुदधिविद्युत्सनितानिकुमाराणां षण्णां प्रत्येकं चत्वारिंशतसहस्राणि भवनात् ॥

'तीसा चत्तालीसा' इत्यादि, उत्तरतः—उत्तरस्यां दिशि असुरकुमाराणा भवनानि त्रिंशचत्त-सहस्राणि, नागकुमाराणां चत्वारिंशत्, सुवर्णकुमाराणां चतुर्स्त्रिंशत्, वायुकुमाराणां षट्प्रथ्वारिंशत्, द्वीपदिगुदधिविद्युत्सनितानिकुमाराणां प्रत्येकं षट्द्विंशत् भवनशतसहस्राणि । सम्प्रति सामानिकालरक्षकदेवसंख्यायसंग्रहार्थमाह—

मू. (२०६) चउसडिं असुराणं चुलसीतं चेव होति नागाणं ।

बावत्तरि॒ सुवप्रे॑ वाउकुमाराणं छमउई॑ ॥

मू. (२०७) दीवदिसाउदहीणं विज्ञुकमारिंदधणियमग्नीणं ।

छणहीपि॒ जुअलयाणं बावत्तरिमो॑ सयसहस्ता॑ ॥

मू. (२०८) चउतीसा॑ चउयाला॑ अद्वतीसं॑ च॒ सयसहस्ताइ॑ ॥

पञ्चा॑ चत्तालीसा॑ दाहिणओ॑ हुंति॑ भवणाइ॑ ॥

मू. (२०९) तीसा॑ चत्तालीसा॑ चउतीसं॑ चेव॑ सयसहस्ताइ॑ ॥

- छायाला छत्तीसा उत्तरओ हुंति भवणाइ ॥
 मू. (२१०) चउसड्ही सड्ही खलु छछ सहस्राई असुरवज्ञाणे ।
 सामाणिआ उ एए घउगुणा आयरक्खा उ ॥
 मू. (२११) वमरे धरणे तह वेणुदेवे हरिकंत अग्निसीहे य ।
 पुन्रे जलकंते या अमिय विलंबे य घोसे य ॥
 मू. (२१२) बलि भूयनंदे वेणुदालि हरिस्तहे अग्निमानव विसिडे ।
 जलपह तहुऽमियवाहणे पभंजणे य महाघोसे ॥

बृ. 'चउसड्ही सड्ही खलु' इत्यादि, दक्षिणात्यस्यासुरकुमारेन्द्रस्य सामानिकादेवाः चतुःषट्सहस्राणि, उत्तराहस्य षट्सहस्राणि, असुरवर्जनाभ्—असुरकुमारेन्द्रवज्ञानां शेषाणां सर्वेषामपि दक्षिणात्यानामीत्तराहाणां च षट्षट्सहस्राणि प्रत्येकं 'सामाणिआ उ एए' इति एतेऽनन्तरोक्त-संख्यायकादेवाः सामानिकाङ्गातव्याः, आत्मरक्षकाः पुनः सर्वत्रापि सामानिकवतुर्गुणाः प्रतिपत्तव्याः

इदानीं दक्षिणात्यानामीत्तराहाणां धासुरकुमाराद्योनां यथाक्रमेन्द्रादन् निर्दिशति—'वमरे धरणे' इत्यादि, दक्षिणात्यानाभसुरकुमाराणामधिपतिश्चमरः, नागकुमाराणां धरणः, सुवर्ण-कुमाराणां वेणुदेवः, विद्युल्कुमाराणां हरिकान्तः, अग्निकुमाराणामग्निसिंहः द्वीपकुमाराणां पूर्णः, उदधिकुमाराणां जलकान्तः, दिक्षुमाराणाममितः, वायुकुमाराणां वेलच्चः, स्तनितकुमाराणां घोषः । 'बलि भूयानंदे' इत्यादि, उत्तरादिग्वर्तिनाभसुरकुमाराणामिन्द्रो बलिः, नागकुमाराणां भूतानन्दः, सुवर्णकुमाराणां वेणुदालिः, विद्युल्कुमाराणां हरिस्तहः, अग्निकुमाराणामग्निमाणवः, द्वीपकुमाराणां विशिष्टः उदधिकुमाराणां जलप्रभः, दिक्षुमाराणाममितवाहनः, वायुकुमाराणां प्रभञ्जनः, स्तनितकुमाराणां भग्नघोषः ॥

मू. (२१३) उत्तरिङ्गाणं जाव विहरंति काला असुरकुमारा नागा उदही य पंडुरा दोवि।

यरकणगनिहतगोरा हुंति सुवन्ना दिसा थणिया ॥

मू. (२१४) उत्तरकणगवन्ना विज्ञू अग्नी य होति दीवा य ।
 सामा पियंगुवन्ना वाउकुमारा मुणेयव्या ॥

बृ. सम्प्रतिवर्णसंग्रहार्थमाह—'काला असुरकुमारा' इत्यादिगाथाद्यं, असुरकुमाराः सर्वेऽपि कालाः—कृष्णवर्णः, नागकुमारा उदधिकुमाराश्चैते उभयेऽपि पाण्डुराः—श्वेतवर्णाः, वरं—जात्यं यत्कलकंतस्य निघर्षः—कषपद्मकेरेखा तद्दूरीरा भवन्ति सुवर्णकुमारादिकुमाराः स्तनितकुमाराश्च, तथा विद्युल्कुमारा आनुकुमारा द्वीपकुमारा भवन्त्युत्सक्लकवर्णाः, ईषद्रक्तवर्ण इति भावः, वायुकुमाराः श्यामाः, श्यामत्वमेव स्पृष्ट्यति—प्रियद्रुवर्णः ॥

मू. (२१५) असुरेसु हुंति रत्ता सिलिंधपुष्पप्यभा य नागुदही ।
 आसासगवसणधरा होति सुवन्ना दिसा थणिया ॥

मू. (२१६) नीलाणुरागवसणा विज्ञू अग्नी य हुंति दीवा य ।
 संज्ञाणुरागवसणा वाउकुमारा मुणेयव्या ॥

बृ. सम्प्रतिवर्णगतवर्णप्रतिपादनार्थमाह—'असुरेसु हुंति रत्ता' इत्यादिगाथाद्यं, असुरेषु असुरकुमारेषु भवन्ति वस्त्राणिरक्तानि, नागकुमारेषु दधिकुमारेषु च शिलिंधपुष्पप्रभाणि नीलवर्णा

नीत्यर्थः, सुवर्णकुमारा दिक्षुमारा: स्तनितकुमाराश्चाश्वास्यगवसनधरा:—अश्वास्यास्य—मुखं
अश्वास्यं तत्र गतो यः फेनः सोऽश्वास्यगतः तद्ब्रह्मवलं यद् ब्रह्मं तद् ब्रह्मतीत्यश्वास्यगवसनधरा:,
बाहुल्येन श्वेतवस्त्रपरिधानशीला इत्यर्थः, विद्युत्कुमारा द्वीपकुमारा अग्निकुमाराश्च
नीलानुरागवसनाः, बायुकुमारा: सन्ध्यानुरागवसनाः ॥

मू. (२७) कहि एं भंते ! वाणमंतराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि एं
भंते ! वाणमंतरा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रथणप्यमाए पुढ़वीए रथणामयस्स कंडस्स
जोयणसहस्रबाहल्लस्स उबरिं एं जोयणसर्य ओगाहिता हिङ्गावि एं जोयणसर्य वज्रिता मज्जे
अद्भुत जोयणसएसु एत्य एं वाणमंतराणं देवाणं तिरियमसंखेआ भोमेझनगरावाससयसहस्सा
मवंतीतिमक्खायं, ते एं भोमेझानगराबाहिं वट्टा अंतो चउरंसा अहे पुक्खरक्खियासंठाणसंठिया
उक्किश्रंतरविउलगं भीरखायफलिहा पागारहालयक्खाडतोरणपडिदुवारदेसभागा जंतसयग्धि-
मुसलमुसंदिपरिकारिया अउज्जासदाजया सदागुता अड्यालकोडुगरइया अड्यालकयवणमाला
खेमा सिवा किंकरामरदंडोवरक्खिया लाउज्जोइयमहिया गोसीसतसरत्तवंदनदहरदिप्रपंचंगुलितला
उपविष्टदंदनकलससा चंदनधडसुक्यतोरणपडिदुवारदेसभागा आस्तोसतविउलवट्टवग्धारिय-
मलदामकलावा पंचवण्णसरसमुरहिमुक्कपुण्डिजोययारकलिया—

—कालागुरुपवरकुंडुरक्कुरुक्कधूवमधमघंतग्धुयाभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवहिभूया
अच्छरगणसंघसंविकिन्नादिव्यतुडियसदसंपणाइया पडागमालाउलाभिरामा सन्वरदणामया अच्छा
सण्हा लण्हा घड्हा मङ्हा नीरया निम्बला निष्पंक्ता निष्कंकडच्छाया सप्पहा सस्सिरिया सभिरिया
सउज्जोया पासाइया दरिसणिआ अभिरुवा पडिस्वा एत्य एं वाणमंतराणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं
ठाणा पञ्चता, तिसुवि लोयस्स असंखेझइभागे, तत्य एं वहवे वाणमंतरा देवा परिवसंति, तंजहा—

पिसाया भूया जक्खा रक्खसा किंनरा किंपुरिता भुयगवइणो महाकाया गंधच्छगणा य
निउणगंधवर्गवगीयइणो अणवश्रियपणवश्रियइसिवाइयभूयवाइयकंदियमहाकंदिया य
कुहंडपयंगदेवा चंचलचलचवलचितकीलणदवप्पिया गहिरहसियगीयणझणरङ्गवणमालमेल-
मउडकुंडलसच्छंदविउव्यियाभरणचारुभूसणधरा सञ्चोउयसुरभिकुसुरसुरइयपलंबसोहंत-
कंतविहसंतवितवणमालरइयच्छा कामकामाकामलवदेहथारी नानाविहवणरागवरवत्यल-
लंतवितचिङ्गनियंसणा विविहदेसिनेवत्यगहियवेसा पमुइयकंदप्पकलहकोलिकोलाहलाप्पिया
हासबोलबहुला असिमुगरसतिकुंतहत्या अनेगमणिरयणविविहविचितविंधगया

महिङ्गिया महजुइया महायसा महाबला महानुभागा महासुक्खा हारविराइयवच्छा
कड्यतुडियथंभियभुया संगयकुंडलमडुगंडयलकप्रपीदधारी विचित्रहत्याभरणविचित्रमालामउली
कल्लाणगपवरवतअथपरिहिया कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा भासुरबोंवी पलंबवणमालधरा
दिव्वेणं वग्गेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघवणेणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इहीए
दिव्वाए जुईए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अहीए दिव्वेणं तेणं दिव्वाए लेस्साए
दस दिसाओ उज्जोवेमामा पभासेमाणा —

—ते एं तत्य साणं साणं असंखेझभोमेझनगरावाससयसहस्साणं साणं साणं सामानि-
यसहस्रीणं साणं साणं अग्गमहिसीणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं अनीयाणं साणं साणं

अनीयाहिवद्विणं साणं साणं आयक्खदेवसाहस्रीणं अवैसि य वहुणं वाणमंतराणं देवाण य देवीणं य आहेवद्वं पोरेवद्वं सामितं भद्रितं महतरगतं आणाईसरसेणावद्वं कारेमाणा पालेमाणा महवाहयन् द्वगीयवाइयतंतीततालतुडियधण्मुङ्गपहुण्यवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुजमाणा विहरति

बृ. वानमत्तरसूत्रे 'तिसुविलोगस्स असं खेज्जइमाये' इति, स्वस्यानोपपात्समुद्घातस्तपेषु त्रिष्वपि स्थानेषु लोकस्यासंख्येय (तमे) भागे वक्तव्यानि, तता 'भुयगवद्वणो महाकाया महोरगा' किंविशिष्टास्ते ? इत्याह—भुजगपतयः गन्धवाणिः—गन्धवस्मुदायाः, किंविशिष्टास्ते ? इत्याह—'निपुणगन्धवर्गीतरतयः' निपुणाः—परमपकौशलोपेता ये गन्धवार्दाः—गन्धवजातीयाः देवास्तेष यद्गीतं तत्र रतिर्येषां ते तथा, एते व्यन्तराणामष्टी मूलभेदाः, इमे चान्येऽवान्तरभेदा अष्टी 'अण पत्रिय' इत्यादि, कथंभूता एते ज्ञोङ्कशापि ? इत्यत आह—

'यच्चलच्छवलचित्कीलणदद्विष्या' चञ्चलाः “—अनवस्थितचित्तास्तथा चलचपलम्— अतिशयेन चपलं यळीडुनं यक्षस्तेद्वदः—परिहासः तीप्रियी येषां ते चलचपलस्थितक्रीडनद्रवप्रिया ततश्च चञ्चलशब्देन विशेषणसमासः, तथा 'गहिरहसियगीयणद्वाणरई' गम्भीरेषु हसितगीतनतने रतिर्येषां ते तथा, 'वमणमालामेलमउडकुङ्डलसच्छंदविउवियाभरणचारुभूषणधरा' इति वनमाला मयानि यानि आमेलमुकुटकुण्डलानि 'आमेल' इति आपीडशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशात् आपीडः— शेखरकः, तथा स्वच्छन्दं विकुर्वितानि यानि आभरणानि तैर्यत् चारुभूषण—मण्डनं तद् धरन्ती वनमालापीडमुकुटकुण्डलस्वच्छन्दविकुर्विताभरणचारुभूषणधराः,

तथा सर्वतुकः—सर्वतुभाविभिः सुरभिकुसुमैः सुरयिता—सुरु निर्वर्तिता तथा प्रलम्ब इति प्रलम्बा शोभते इति शोभवाना कान्ता—कमनीया विकसन्ती—अमुकुलिता अम्लानपुष्पमया चित्रानानप्रकारा वनमालारचिता वक्षसि यैस्ते सर्वतुकसुरभिकुसुमसुरयितप्रलम्बशोभ मानकान्तविकसद्वित्रवनमालारचितवक्षसः, तथा कामं—स्वेच्छया गमो येषां ते कामगमाः—स्वेच्छ चारिणः, छाचित् 'कामकामा' इति पाठः, तत्र कामेन—स्वेच्छया कामो—मैयुनसेवा येषां ते कामकाम अनियतकामा इत्यर्थः, तथा कामं—स्वेच्छया रूपं येषां ते कामरूपास्ते च ते देहाश्च कामरूपदेहास्ता धरन्तीत्येवंशीलाः कामरूपदेहाश्चारिणः, स्वेच्छाविकुर्वितनानारूपदेहधारिण इत्यर्थः,

तथा नानाविद्यैर्वर्णी रागो—रक्तता येषां तानि नानाविधवर्णरागाणि वराणि—प्रधानाचित्राणि—नानाविधानि अद्भुतानि वा चललगानि देशीवचनत्वात् देवीप्रमानानि वस्त्रानि निवसनं—परिधानं येषां ते नानाविधवर्णरागवरवस्त्रचित्रचिल्लगनिवसनाः, तथा विविधैश्चीनेपथ्यगृहीतो वेषो यैस्ते विविधदेशीनेपथ्यगृहीतवेषाः, तथा 'पमुङ्यकंदप्यकलहकेलिकोलहलप्रिया' इति कन्दर्पः—कामोदीपनं वचनं चेष्टा च कलहो—राटीकेलिः—क्रीडा कोलाहलो—बोक्कन्दर्पकलहेलिकोलाहलाः प्रिया येषां ते कन्दर्पकलहकेलिकलाहलप्रियाः,

ततः प्रमुदितशब्देन सह विशेषणसमासः, 'हासबोलबहुला' इति हासबोली बहुली अतिप्रभूती येषां ते हासबोलबहुलाः, तथा असिमुद्गरशक्तिकुला हस्ते येषां ते असिमुद्गरशक्तिकुलहस्ताः, 'अनेगमणिरयणविहिननिजुत्तचित्तचिंथगया' इति मणवश्च—चन्द्रकान्ताधा रलानि कर्केतनादीनि अनेकैर्मणिरलैर्विधं—नानाप्रकारं नियुक्तानि विचित्राणि नानाप्रकाराणि चिह्नगतानि—स्थितानि येषां ते तथा, शेषं सुगमम्।

मू. (२९८) कहि णं भंते ! पिसायाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते ! पिसाया देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसयसहस्रबाहल्लस्स उवरि एगं जोयणसयं ओगाहिता हेड्हा घेगं जोयणसयं वजिता मञ्ज्ञ अहुसु जोयणसएसु एत्यणं पिसायाणं देवाणं तिरियमसंखेजा भोमेजनगरावाससयसहस्रा भवंतीति मक्खायं, ते णं भोमेजनगरा बाहिं घड्हा जहा ओहिओ भवणवन्नओ तहा भा० जाव पडिं० एत्य णं पिसायाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा प० तिसुवि लोगस्स असंखेझइभागे

तत्य बहवे पिसाया देवा परिवसंति, महिंद्रिया जहा ओहिया जाव विहरन्ति कालमहाकाला इत्य दुवे पिसायिंदे पिसायरायाणो परिवसंति, महिंद्रिया महजुइया जाव विहरन्ति ।

कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला पिसाया देवा परिवसंति ?, गोयमा ! जंबूद्धीवे दीवे मंदरस्स पब्ययस्स दाहिणेण इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसयसहस्रबाहल्लस्स उवरि एगं जोयणसहस्रां ओगाहिता हेड्हा घेगं जोयणसयं वजिता मञ्ज्ञे अहुसप जोयणसएसु एत्य णं दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं तिरियमसंखेजा भोमेजनगरावाससहस्रा भवंतीतिमक्खायं,

ते णं भवणा जहा ओहिओ भवणवन्नओ तहा भाणियव्वो जाव पडिलवा, एत्य णं दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, तिसुवि लोगस्स असंखेझइभागे, तत्य णं बहवे दाहिणिल्ला पिसाया देवा परिवसंति, महिंद्रिया जहा ओहिया जाव विहरन्ति । काले एत्य पिसायिंदे पिसायराया परिवसइ, महिंद्रिये जाव पभासेमाणे ।

से णं तत्य तिरियमसंखेज्ञाणं भोमेजनयरावाससयसहस्राणं घउणं सामानियसाहस्रीणं घउणं य अगगमहिसीणं सपरिवाराणं तिणं परिसाणं सत्तणं अनियाणं सत्तणं अनियाहिवईणं सोलसणं आयरक्खदेवसाहस्रीणं अब्रेसि च बहूणं दाहिणिल्लाणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आहेवज्जं जाव विहरइ ।

उत्तरिल्लाणं पुच्छा, गोयमा ! जहेव दाहिणिल्लाणं वत्तव्यया तहेव उत्तरिल्लाणंपि, नवरं मंदरस्स पब्ययस्स उत्तरेण महाकाले एत्य पिसायिंदे पिसायराया परिवसइ, जाव विहरइ । एवं जहा पिसायाणं तहा भूयाणंपि, जाव गंधव्याणं, नवरं इंदेसु नाणतं भाणियव्वं इमेण विहिणा - भूयाणं सुरुवडिलवा, जक्खाणं पुन्नभवमाणिभद्वा, रक्खसाणं भीममहाभीमा, किन्नराणं किन्नरकिपुरिसा, किंपुरिसाणं सप्तुरिसमहापुरिसा, महोरगाणं अङ्कायमहाकाया, गंधव्याणं गीयरइगीयजसा, जाव विहरइ ।

मू. (२९९) काले य महाकाले सुरुव पडिलव पुन्नभद्रे य
तह घेव माणिभद्रे भीमे य तहा महाभीमे ।

मू. (२२०) किन्नर किंपुरिसे खलु सप्तुरिसे खलु तहा महापुरिसे ।
अङ्कायमहाकाए गीयरई घेव गीयजसे ॥

मू. (२२१) कहि णं भंते ! अणवन्नियाणं देवाणं ठाणा पञ्चता, कहि णं भंते ! अणवन्निया देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसयस-हस्राबाहल्लस्स उवरि जाव जोयणसएसु एत्य णं अणवन्नियाणं देवाणं तिरियमसंखेजा

नगरावाससहस्रा भवंतीतिमक्खायं, ते णं जाव पडिलवा, एत्य णं अणवभ्रयाणं देवाणं ठाणा, उववाएणं लोयस्स असंखेऽङ्गभागे समुद्धाएणं लोयस्स असंखेऽङ्गभागे सङ्कामेणं लोयस्स असंखेऽङ्गभागे, तत्थ णं बहवे अणवश्रियादेवा परिवसंति महिष्टिया जहा पित्ताया जाव विहरति, सत्रिहियसामाणा इत्य दुवे अणवश्रियादेवा परिवसंति महिष्टिया, एवं जहा कालमहाकालाणं दोण्होपि दाहिणिक्षाणं उतरिक्षाणय भणियातहा सत्रिहियसामाणाणपि भाणियव्वा संगहणीगाहा—

मू. (२२२) अणवश्रियपणवत्रियङ्गसिवाइवभूयवाइया वेव ।

कंदियमहाकंदियकोहंडा पयगए चेव ॥

मू. (२२३) (इमे इंदा) — 'सनिहिया सामाणा धायविधाए इसी य इसिवाले ।

ईसरमहेसरा (विय) हवड़ सुवच्छे विसाले य ॥

मू. (२२४) हासे हासरई विय सेए य तहा भवे महासेए ।

पयए अ पयगवड्य नेयव्वा आनुपुव्वीए ॥

बू. नवरं 'काले य महाकाले' इत्यादि, दक्षिणोत्तराणां पिशाचानां यथाक्रमभिन्नी कालमहाकाली, भूतानां सुरुपप्रतिरूपी, यक्षाणां पूर्णभिद्रमाणिभद्री, राक्षसानां भीममहामीमी, किन्नराणां किन्नरकिंपुरिषी, किंपुरुषाणां सत्पुरुषमहापुरुषी, मोरगाणमतिकायमहाकायी, गन्धवर्णां गीतरतिगीतयशसी ॥

मू. (२२५) कहि णं भंते ! जोइसियाणं पञ्चापञ्चाणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते ! जोइसियादेवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढीए बहुसमरमणिज्ञाओ भूमिभागाओ सत्तणउज्जोयणसए उहुं उप्पइत्ता दसुतरजोयणसयबाहल्लेतिरियमसंखेझे जोइसविसए एत्य णं जोइसियाणं देवाणं तिरियमसंखेझा जोइसियविमाणावाससयसहस्रा भवंतीतिमक्खायं,

ते णं विमाणा अद्वकविङ्गसंठाणसंठिया सञ्चफालिहमया अब्युग्ययभूसियपहसिया इव विविहमणिकणगरयणभस्तिचिता वाउद्धूयविजयवेजयंतीपडागाछत्ताइछतकलिया तुंगा गणनतलमहिलंघमाणसिहरा जालंतररयणपंजलुम्भिलियव्वमणिकणगधूभियागा विदसियसयवत्तपुंडरीया तिलयरयणहुवंदचिता नानामणिमयदामालंकिया अंतो बहिं च सण्हा तवणिझरुइल-वालुयापत्यडा सुहकासा लस्तिरिया सुरुवा पासाइया दरिसणिज्ञा अभिरुवा पडिलवा एत्य णं जोइसियाणं देवाणं पञ्चापञ्चाणं ठाणा पञ्चता तिसुवि लोगस्स असंखेऽङ्गभागे ।

तत्थ णं बहवे जोइसियादेवा परिवसंति, तंजहा— बहस्सई चंदा सूरा सुका सनिष्ठरा राहू धूमकेक्कुधा अंगारगा तत्तवणिझकणगवशा जे य गहा जोइसन्नियारं चरंति केऊ य गइरयइया अद्वावीसइविहा नक्खतदेवतगणा नानासंठाणसंठियाओ पंचबज्ञाओ तारयाओ ठियलेसाचारिणो अविसाममंडलगई पत्तेयनामंकपागडियचिंथमउडा महिष्टिया जाव पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं २ विमाणावाससयसहस्राणं साणं २ सामानियसाहस्रीणं साणं २ अग्नमहिसीणं सपरियाराणं साणं २ परिसाणं साणं २ अणियाणं साणं २ अणियाहिवईणं साणं २ आयरक्खदेवसाहस्रीणं अत्रेसिं च बहूणं दजोइसियाणं देवाणं देवीणय आहेवळां जाव विहरति । चंदिमसूरिया इत्य दुवे जोइसिंदा जोइसियरायाणो परिवसंति, महिष्टिया जाव पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं २

जोइसियविमाणावाससयसहस्राणं चउण्हं सामानियसाहस्रीणं चउण्हं अग्नमहिसीणं सपरिवाराणं
तिण्हं परिसाराणं सत्तण्हं अनीयाणं सत्तण्हं अनीयाहिवर्झणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्राणं जाव
अङ्गेसि च बहूणं जोइसियाणं देवाणं वेवीण य आहेवझं जाव विहरति

दृ. ज्योतिष्कसुत्रे 'अद्धकविद्वासंठाणसंठियाइ' अर्द्धकपित्यस्य अर्द्धकपित्यतस्य संस्थानं
तेन संस्थितानि, अत्राक्षेपपरिहारी चन्द्रपहाट्टीकायां सूर्यप्रशासिटीकायां चाभिहितविति
ततोऽवधार्यै, 'सब्बफालिहमया' इति सर्वात्मना स्फटिकमयानि, तथा अभ्युद्गमता—आभिमुख्येन
सर्वतो विनिर्गता उत्सृष्टा—प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा—दीपिस्तया सितानि—धवलानि
अभ्युदगतोत्सृतप्रभासितानि, तथा विदिधानां मणिकनकरलानां या मक्तयोविचित्रितविशेषा-
स्ताभिक्षित्राणि—आश्वर्यभूतानि विविधमणिकनकभक्तिविद्वाणि, 'वाउद्धयविजयवंजयंतो-
पडागाछ्ताइछत्तकलिया' वातोद्धूता—वायुकम्पिता विजयः— अभ्युदयसत्त्वं सूधिका
वैजयन्त्यभिद्याना या पताका अथवा विजय इति वैजयन्तीनां पाश्वर्कर्णि- कोच्यते तद्रधाना
वैजयन्त्यः—पताकास्ता एव विजयवर्जिता वैजयन्त्यः पताकाः उत्त्रातिच्छत्राणि—उपर्युपरिस्थितानि
छत्राणि तैः कलितानि वातोद्धूतविजयवैजयन्तीपताकाऽउत्त्रातिच्छत्रकलितानि तुङ्गानि—उद्धानि,

तथा गगनतत्त्वम्—अस्वरत्तर्लं अनुलिखद्—अतिलङ्घयत् शिखरं येषां तानि
गगनतत्त्वानलिखचित्तिखराणि, तथा जालानि—जालकानि तानि च भवनमितिषु लोके प्रतीतानि,
तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रलानि यत्र तानि तथा, पञ्चरात्रुन्मीलितमिव—बहिष्कृतमिव
पञ्चरोन्मीलितवद्, तथाहि—किल किमपि वस्तु पञ्चरात्— वंशादिमयप्रचादनविशेषाद्
बहिष्कृतमत्यन्ताविनष्टच्छायत्वात् शोभते तथा तान्यपि विमानानीति मावः, तथा मणिकनकानां
सम्बन्धिनी स्तूपिका—शिखरं येषां तानि मणिकनकस्तूपिकानि, ततः पूर्वपदाभ्यां सह
विशेषणसमासः, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रतिकृतित्वेन
स्थितानि तिलकाश्चमित्यादिषु पुण्ड्राणि रलमयाश्चार्द्धचन्द्रा द्वारादिषु तैश्चित्राणि विकसित-
शतपत्रपुण्डरीकतिलकरलार्द्धचन्द्रचित्राणि,

तथा नानामणियमयीभिरत्तलङ्घ तानि नानामणिमयदामालङ्घ तानि, तथा अन्तर्बहिष्कृ-
त्तलङ्घानि—मसृणानि तथा तपनीयं सुवर्णविशेषस्तन्मव्या रुधिरायाः वालुकायाः—सिकतायाः
प्रस्तटः—प्रस्तरो येषु तानि तपनीयरुधिरवालुकाप्रस्तटानि, तथा सुखस्पशानि शुभस्पशानि वा,

शेषं प्राग्वदत् यावत् 'बहस्तर्ई चंदा' इत्यादि, बृहस्पतिचन्द्रसूर्यशुक्रशनैश्चराहुष्म-
केतुबुधाश्चारकाः, कथं भूता ? इत्याह—तत्पतपनीयकनकवर्ण—ईषद्रक्तवर्णः, तथा ये च ग्रहा—
उद्भव्यतिरिक्ता ज्योतिश्चकेधारं चरन्ति केतवो येच गतिरतिकाः ये चाष्टविंशतिविधानक्षत्रदेव-
गणास्ते सर्वेऽपि नानासंस्थानसंस्थिताः, चशब्दात् तपनीयकनकवर्णः, तारकाः पञ्चवर्णाः,

एते च सर्वेषपि स्थितलेश्या—अवस्थाथिततेजोलेश्याकाः तथा ये चारिणः—चाररतास्ते ऽ-
विश्राममण्डलगतिकाः, तथा सर्वेऽपि प्रत्येकं नामाङ्गेन—स्वस्वनामाङ्गेन प्रकटितं विलं मुकुटे
येषां ते प्रत्येकस्वनामाङ्गप्रकटितचिह्नमुकुटाः, किमुक्तं भवति ?—चन्द्रस्य मुकुटे चन्द्रमण्डलललाञ्छनं
स्वनामाङ्गप्रकटितं सूर्यस्य सूर्यमण्डलं ग्रहस्य ग्रहमण्डलं नक्षत्रस्य नक्षत्राकारं तारकस्य
तारकाकारमिति ॥

श्र. (२२६) कहिण भंते ! वेमाणियाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहिण भंते ! वेमाणिया देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए युद्धवीए बहुतमरमणिज्ञाओ भूमिभागाओ उहूं वंदिमसूरियगहनकखततारास्त्वाणं बहूङं जोयणसयाइं बहूङं जोयणसहस्ताइं बहूङं जोयणसयसहस्ताइं बहुगाओ जोयणकोडीओ बहुगाओ जोयणकोडीकोडीओ उहूं दूरं उप्पइत्ता

— एत्य णं सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदबंभलोयलंतगमहासुक्षसहस्ताराणयपाणयआरण-
म्मुयगेवेज्ञात्तरेसु एत्य णं वेमाणियाणं देवाणं बहूरासीइ विमाणावाससयसहस्ता सत्तानउइं च
सहस्ता तेवीसं च विमाणा भवंतीतिभक्त्वायं, ते णं विमाणा सब्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा
घड्हामड्हा नीताः । निन्नला निष्टां लिक्कंडत्वग्ना ॥-१५८॥ सर्वित्तिरासु ज्ञोया पासादीया दरिस-
णिज्ञा अभिलवा पडिलवा, एत्य णं वेमाणियाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता, तिसुवि
लोयस्स असंखेज्ञाइभागे, तत्य णं बहवे वेमाणिया देवा परिवसंति ?, तं०—

सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदबंभलोगलंतगमहासुक्षसहस्ताराणयपाणयआरण-
म्मुयगेवेज्ञात्तरोववाइया देवा, ते णं मिगमहिसवराहसीहषगलदहुरहयगयबइभुयगाखग्ग-
उसभविडिमपागडियर्विधमउडा पसिदिलवरमउडकिरीडधारिणोवरकुंडलुओइयाणणा मउडवित्त-
सिरिया रत्ताभा पउमपहगोरासेया सुहवव्रगंधफासा उत्तमवेउव्विणो पवरवत्यगंधमझानुलेवणधरा
महिण्या महज्ञुइया महायत्ता महावला महानुभागा महासोक्जा हारविराइयवच्छा कडयतुडियथ-
भियभुया अंगदकुंडलमट्टगंडतलकवरपीडधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमालामउली
कल्पाणगपवरवत्थपरिहिया कल्पाणगपवरमझाणुलेवणा भासुरबोदी पलंबवणमालधरा —

— दिव्वेणं वन्नेणं दिव्वेणं गंथेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघयणेणं दिव्वेणं संठाणेमं दिव्वाए
इहीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अच्छीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए
लेसाए दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा ते णं तत्थ साणं साणं विमाणावाससयसहस्ताणं
साणं साणं सामानियसाहस्तीणं साणं साणं तायत्तीसगाणं साणं साणं लोगपालाणं साणं साणं
अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं अणियाणं साणं साणं अणियाहिवइणं
साणं साणं आयरकखदेवसाहस्तीणं अश्रेसिं च बहूणं वेमाणियाणं देवाणं य देवीणं य आहेववाचं
पोरेवद्यं जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति ।

बृ. वैमानिकसूत्रे चतुरशीतिर्विभानलक्षणि सप्तनवतिर्विभानसहस्राणि त्रयोविंशति-
र्विभानानीति, ‘बत्तीसझावीसा बारसेहुचउरो सयसहस्ता’ इत्यादिसंज्ञामीलनेन परिभावनीयानि,
‘ते णं मिगमहिस’ इत्यादि,

सीधमदेवा पृगरूपप्रकटितचिह्नमुकुटा: ईशानदेवा महिषरूपप्रकटितचिह्नमुकुटा:
सनलुकमारदेवा वराहरूपप्रकटितचिह्नमुकुटा: माहेन्द्रदेवा सिंहरूपप्रकटितमुकुटचिह्ना: ब्रह्म-
लोकदेवा: छगलरूपप्रकटितमुकुटचिह्ना: लान्तकदेवा दर्दुररूपप्रकटितमुकुटचिह्ना: शुक्रकल्पदेवा
हयमुकुटचिह्ना: सहस्रारकल्पदेवा गजपतिमुकुटचिह्ना: आनन्दकल्पदेवा मुजगमुकुटचिह्ना:
प्राणतकल्पदेवा: खझमुकुटचिह्न: खझ:—चतुष्पदविशेष आटव्य: आरणकल्पदेवा वृषभमुकुटचिह्ना:
अच्युतकल्पदेवा वडिमुकुटचिह्ना:, ‘वरकुंडलुओइआणणा’ इति वराभ्यां कुण्डलाभ्यामुद्घोतितं—
भास्वरीकृतमाननं येषां ते तथा, शेषं सुगमं ॥

मू. (२२७) कहि णं भंते ! सोहम्मगदेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ? कहि णं भंते सोहम्मगदेवा परिवसंति ?, गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पञ्चवस्स दाहिणेण इमीसे रथणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिङ्गओ भूमिभागाओ जाव उहूं दूरं उप्पइता एत्य णं तोहम्मे नामं कण्णे पञ्चते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविचिक्के अच्छवंदसंठाणसंठिए अद्विभालिभासरासिवणामे असंखेज्ञाओ जोयणकोडीओ असंखेज्ञाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं असंखेज्ञाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं सञ्चरयणामए अच्छे जाव पडिलवे,

तत्थ णं सोहम्मगदेवाणं बत्तीसविमाणावाससयसहस्ता भवंतीतिमक्खायं, ते णं विमाणा सञ्चरयणामया जाव पडिलवा, तेसिणं विमाणाणं बहुमज्जादेसभागे पंच वडिंसया पञ्चता, तंजहा-

असोगवडिंसए सत्तवण्णवडिंसए घंपगवडिंसए चूयवडिंसए मज्जे इत्य सलोहम्मवडिंसए, ते णं वडिंसया सञ्चरयणामया अच्छा जाव पडिलवा, एत्य णं सोहम्मगदेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता, तंसुवि सोगस्स अस्तिष्ठिप्रेष्टभागे, तत्थ य इहूं ऐमगदेवा परिवसंति महिहिया जाव पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं २ विमाणावाससयसहस्ताणं साणं २ अगमहिसीणं साणं २ सामानियसाहसीणं एवं जहेव ओहियाणं तहेव एएसिंपि भा० जाव आयरवद्वदेवसाहसीणं अश्वेसिं च बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य आहेवद्वं जाव विहरंति ।

सके इत्य देविंदेदेवराया परिवसइ, वज्रपाणी पुरंदरे सयक्कतू सहस्रक्खे मधवं पागसासणे दाहिणहूलोगाहिवई बत्तीसविमाणावाससयसहस्ताहिवई एरावणवाहणे सुरिदे अयरं बरवत्यधरे आलइयमालमउडे नवहेमचारुवित्यं चलकुङ्गलविलिहिज्ञमाणगंडे महिहिए जाव पभासेमाणे से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्ताणं चउरासीए सामानियसाहसीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं अटुण्डं अगमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अनीयाणं सत्तण्हं अनीयाहिवईणं चउण्हं चउरासीणं आयरवद्वदेवसाहसीणं अश्वेसिं च बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य आहेवद्वं पोरेवद्वं कुञ्जेमाणे जाव विहरइ ॥

बू. सीधर्मकल्पसूत्रे 'अद्विभालिभासरासिवणामे' इति (अर्चिषां भालावत् भासां राशिवत् वर्णकान्तिर्यस्य) 'वज्रपाणी' इति वज्रं पाणावस्य इति वज्रपाणिः, असुरादिपुरदारणात् पुरन्दरः 'सयक्कतू' इति शतं क्रतूनां प्रतिपानामभिग्रहविशेषाणां श्रमणोपासकपञ्चमप्रतिमारुपाणां वा कर्तिकश्रेष्ठिभवापेक्षया यस्यासी शतक्रतुः 'सहस्रक्खे' इति सहस्रमक्षणां यस्यासी सहस्रांशः,

इन्द्रस्य हि किल मन्त्रिणां पञ्च शतानि संति, तदीयानां चाक्षणभिन्नप्रयोजनव्यापृततया इन्द्रसम्बन्धित्वेन विवक्षणात् सहस्रमक्षत्वमिन्द्रस्य 'मधवं' इति मधा-महामेघास्ते यस्य वशे सन्ति स मधवान् तथा ('पागसासणे'ति)पाको नाम बलवान् रिपुः स शिष्यते-निराक्रियते येन स पाकशासनः, 'अरयं दरवत्यधरे' अरजांसि-रजोरहितानि स्वच्छतया अन्धरवदम्बराणि वस्त्राणि धारयति अरजोऽम्बरवस्त्रधरः, 'आलइयमालमउडे' इति माला च मुकुटश्च मालामुकुटं आलिगितम्-आविञ्च्छ मालामुकुटं येन स आलिगितमालामुकुटं:

'नवहेमचारुवित्यं चलकुङ्गलविलिहिज्ञमाणगंडे' इति नवमिव-अत्युक्तचारुवर्णतया प्रत्यग्मिव हेमयत्र ते नवहेमभ्यां चारुवित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानी गण्डौ यस्य स तथा ॥

म् (२२८) कहि णं भंते ! इसाणाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते इसाणगदेवा परिवसंति ?, गोयमा ! जंबूहीवे दीवे मंदरस्स पञ्चवल्स उत्तरेण इमीसे रथणप्यभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्ञाओ भूमिभागाओ उहुंचंदिमसूरियगहनक्खतताराल्काणं बहुइं जोयणसयाइं बहुइं जोयणसहस्साइं जाव उहुं उप्पइत्ता एत्य णं इसाणे नामं कप्ये पञ्चते पार्झण्य- डीणायए ऊदीणदाहिणविच्छिणणे एवं जहा सोहम्मे जाव पडिल्लवे,

तत्थ णं इसाणगदेवाणं अङ्गावीसं विमाणावाससयसहस्सा भवनीतिमक्खायं, ते णं विमाणा सञ्चरयणामया जाव पडिल्लवा, तेसिणं बहुमञ्जदेसभागे पंच वडिंसया पञ्चता, तंजहा—

अंकवडिंसए फलिहवडिंसए रथणवडिंसए जातरुववडिंसए मञ्जो इत्य इसानवडिंसए ते णं वडिंसया सञ्चरयणामया जाव पडिल्लवा, एत्य णं इसाणगदेवाणं पञ्चतपञ्चताणं ठाणा पञ्चता, तिसुवि लोगस्स असंखेज्ञभागे, सेसं जहा सोहम्मगदेवाणं जाव विहरति,

इसाणे इत्य देविंदे देवराया परिवसइ, सूलपाणी वसहवाहणे उत्तरहुलोगाहिवई अङ्गावीस-विमाणावाससयसहस्साहिवई प्रार्थंदरवत्यधे सेसं जहा सक्षस्त्र यहुर रामासेमाणे, से णं तत्थ अङ्गावीसाए विमाणावाससयसहस्साणं असीईए सामानियसाहस्सीणं तायतीसाए तायतीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं अडुण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अनियाणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं चउण्हं असीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेतिं च बहुणं इसाणकण्पावासीणं वेमानियणं देवाण य देवीण य आहेवद्यं जाव विहरड ॥

कहि णं भंते ! सणंकुमारदेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते ! सणंकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! सोहम्मस्स कण्पस्स उर्ध्यं सपकिंख सपडिदिसि बहुइं जोयणाइं बहुइं जोयणसयाइं बहुइं जोयणसहस्साइं बहुइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ बहुइं दूरं उप्पइत्ता एत्य णं सणंकुमारे नामं कप्ये प० पार्झण्यपडीणायए ऊदीणदाहिणविच्छिणणे जहा सोहम्मे जाव पडिल्लवे,

तत्थ णं सणंकुमाराणं देवाणं बारस विमाणावाससयसहस्सा भवनीतिमक्खायं, ते णं विमाणा सञ्चरयणामया जाव पडिरक्खवा, तेसिणं विमाणाणं बहुमञ्जदेसभागे पंच वडिंसगा पञ्चता, तंजहा—असोगवडिंसए सत्तवन्नवडिंसए चंपगवडिंसए चूयवडिंसए मञ्जो एत्य सणंकुमार-वडिंसए, ते णं वडिंसया सञ्चरयणामया अच्छा जाव पडिल्लवा,

एत्य णं सणंकुमारदेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता, तिसुवि लोगस्स असंखेज्ञभागे, तत्थ णं बहवे सणंकुमारदेवा परिवसंति, महिहिया जाव पभासेमाणा विहरति, नवरं अग्गमहिसीओ नत्यि, सणंकुमारे इत्य देविंदे देवराया परिवसइ, अरयंवरवत्यधे, सेसं जहा सक्षस्स, से णं तत्थ बारसण्हं विमाणावाससयसहस्साणं बावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं सेसं जहा सक्षस्स अग्गमहिसीवज्जे, नवरं चउण्हं बावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं जाव विहरड ॥

कहि णं भंते ! माहिंददेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते ! माहिंदगदेवा परिवसंति ?, गोयमा ! इसाणस्स कण्पस्स उर्ध्यं सपकिंख सपडिदिसि बहुइं जोयणाइं जाव बहुयाओ जोयणकोडीओ उहुं दूरं उप्पइत्ता एत्य णं माहिंदे नामं कप्ये प० पार्झण्यपडीणायए, जाव एवं जहेव सणंकुमारे, नवरं अडु विमाणावाससयसहस्सा, वडिंसया जहा इसाणे, नवरं मञ्जो इत्य

माहिंदवडिंसए, एवं जहा सणंकुमाराणं देवाणं जाव विहरति, माहिंदे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, अरयंबरवत्यधरे, एवं जगा सणंकुमारे जाव विहरइ, नवरं अदुण्हं विमाणावाससयसहस्राणं सत्तरिए सामानियसाहस्रीणं चउण्हं सत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्रीणं जाव विहरइ ॥

कहि णं भंते ! बंभलोगदेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पश्चता ?, कहि णं भंते ! बंभलोगदेवा परिवसंति ?, गोयमा ! सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं उप्यि सपकिंख सपडिदिसि बहूङ् जोयणाइ जाव उप्पइता एत्य णं बंभलोए नां कप्पे पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे पडिपुष्टचंद-संठाणसंठिए अद्धिमालीभासरासिप्पमे, अवसेसं जहा सणंकुमाराणं, नवरं चत्तारि विमाणावा-ससयसहस्रा वडिंत्या जहा सोहम्मवडिंसया नवरं मज्जे इत्थ बंभलोगदेवाणं ठाणा पश्चता, सेसं तहेव जाव विहरति, बंभे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ अरयंबरवत्यधरे एवं जहा सणंकुमारे जाव विहरइ, नवरं चउण्हं विमाणावाससयसहस्राणं सहीए सामानिय-साहस्रीणं चउण्हं सहीए आयरक्खदेवसाहस्रीणं अओसिं च बहूणं जाव विहरइ ॥

का. णं भंते ! लंतगदेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पश्चता ?, कहि णं भंते ! लंतगदेवा परिवसंति ?, गोयमा ! बंभलोगस्स कप्पस्स उप्यि सपकिंख सपडिदिसि बहूङ् जोयणाइ जाव बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओउहूङ् दूर उप्पइता एत्य णं लंतए नामं कप्पे पश्चते पाईणपडीणायए जहा बंभलोए, नवरं पन्नासं विमाणावाससहस्रा भवंतीतिमक्खाय, वडिंसगा जहा ईसाणवडिंसगा नवरं मज्जे इत्थ लंतगवडिंसए देवा तहेव जाव विहरति, लंतए एत्य देविंदे देवराया परिवसइ, जहा सणंकुमारे, नवरं पन्नासाए विमाणावाससहस्राणं पन्नासाए सामानियसाहस्रीणं चउण्ह य पन्नासाणं आयरक्खदेवसाहस्रीणं अओसिं च बहूणं जाव विहरइ ॥

कहि णं भंते ! महासुक्काणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पश्चता ?, कहि णं भंते ! महासुक्का देवा परिवसंति ?, गोयमा ! लंतगस्स कप्पस्स उप्यि सपकअखिं सपडिदिसि जाव उप्पइता एत्य णं महासुक्के नामं कप्पे पश्चते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे, जहा बंभलोए, नवरं चत्तालीसविमाणावाससहस्रा भवंतीतिमक्खाय, वडिंसगा जहा सोहम्मवडिंसगा, नवरं मज्जे इत्थ महासुक्कवडिंसए जाव विहरति, महासुक्के इत्थ देविंदे देवराया जहा सणंकुमारे, नवरं चत्तालीसाए विमाणावाससहस्राणं चत्तालीसाए सामानियसाहस्रीणं चउण्ह य चत्तालीसाणं आयरक्खदेव-साहस्रीणं जाव विहरइ ॥

कहि णं भंते ! सहस्रारदेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पश्चता ?, कहि णं भंते ! सहस्रारदेवा परिवसंति ?, गोयमा ! महासुक्कस्स कप्पस्स उप्यि सपकिंख सपडिदिसि जाव उप्पइता एत्य णं सहस्रारे नामं कप्पे पश्चते पाईणपडीणायए, जहा बंभलोए, नवरं छच्चिमाणावाससहस्रा भवंती-तिमक्खाय, देवा तहेव, जाव वडिंसगा जहा ईसाणस्स वडिंसगा, नवरं मज्जे इत्थ सहस्रारवडिंसए जाव विहरति, सहस्रारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ जहा सणंकुमारे, नवरं छण्हं विमाणावास-सहस्राणं तीसाए सामानियसाहस्रीणं चउण्ह य तीसाए आयरक्खदेवसाहस्रीणं जाव आहेवज्ञं कारेमाणे विहरइ ॥

कहि णं भंते ! आणयपाणयाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पश्चता ?, कहि णं भंते ! आणयपाणया देवा परिवसंति ?, गोयमा ! सहस्रारस्स कप्पस्स उप्यि सपकिंख सपडिदिसि जाव

उप्पइता एत्य एं आणवपाणवनामा दुवे कप्या पञ्चता पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिन्ना
अङ्गचंदसंठाणसंठिया अङ्गिमालीभासरासिष्पभा, सेसं जहा सणंकुमारे जाव पडिलवा,

तत्य एं आणवपाणवदेवाणं वत्तारि विमाणावाससया भवंतीतिमकखायं जाव पडिलवा,
बडिंसगा जहा सोहम्मे कप्ये, नवरं मज्जे इत्य पाणवदिंसए, ते एं बडिंसगा सव्वरयणामया
अच्छा जाय पडिलवा, एत्य एं आणवपाणवदेवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता, तिसुवि लोगस्स
असंखेझइभागे, तत्य एं बहवे आणवपाणवदेवा परिवसंति महिन्हिया जाव पभासेमाणा, ते एं
तत्य साणं साणं विमाणावाससयाणं जाव विहरंति, पाणए इत्य देविंदे देवराया परिवसइ जहा
सणंकुमारे, नवरं चउण्हं विमाणावाससयाणं वीसाए सामानियसाहस्सीणं असीईए आयरकखदेव-
साहस्सीणं अश्रेसिं च बहूणं जाव विहरइ ॥

कहि एं भंते ! आरणद्युयाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि एं भंते !
आरणद्युया देवा परिवसंति ?, गोयमा ! आणवपाणवाणं कप्याणं उप्यि सपविंख सपडिविसि
एत्य एं आरणद्युया नामं दुवे कप्या पञ्चता, पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिन्ना अङ्गचंद-
संठाणसंठिया अङ्गिमालीभासरासिवण्णाभा असंखिज्ञाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविकखंभेणं
असंखिज्ञाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकद्वेवेणं सव्वरयणामया अच्छा सणहा लणहा घट्टा मट्टा
नीरया निम्बला निप्पंका निकंकडच्छाया सप्पभा सस्सिरिया सउझोया पासादीया दरिसणिज्ञा
अभिलवा पडिलवा, एत्य एं आरणद्युयाणं देवाणं तिश्च विमाणावाससया भवंतीतिमकखायं,

ते एं विमाणा सव्वरयणामया अच्छा सणहा लणहा घट्टा मट्टा नीरया निम्बला निप्पंका
निकंकडच्छाया सप्पभा सस्सिरिया सउझोया पासादीया दरिसणिज्ञा अभिलवा पडिलवा, तेसिणं
विमाणाणं कप्याणं बहुमज्जदेसमाए पंच बडिंसया पञ्चता, तंजहा—अंकवदिंसए कलिहवदिंसए
रयणवदिंसए जायस्तववदिंसए मज्जे एत्य अङ्गयवदिंसए, ते एं बडिंसया सव्वरयणामया जाव
पडिलवा, एत्य एं आरणद्युयाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता, तिसुवि लोगस्स
असंखेझइभागे, तत्य एं बहवे आरणद्युया देवा परिवसंति, अङ्गए इत्य देविंदे देवराया परिवसइ,
जहा पाणए जाव विहरइ, नवरं तिण्हं विमाणावाससयाणं दसण्हं सामानियसाहस्सीणं वत्तालीसाए
आयरकखदेवसाहस्सीणं आहेवष्टं कुब्बमाणे जाव विहरइ ।

मू. (२२९) वत्तीसअङ्गवीसा बारसअङ्गचउरो(य)सयसहस्सा ।

पत्रा वत्तालीसा छम्म सहस्सा सहस्सारे ॥

मू. (२३०) आणवपाणवकप्ये वत्तारि सथाऽरणद्युए तिश्च ।

सत्त विमाणसयाङ्गं वउसुवि एएसु कप्येसु

मू. (२३१) (सामानियसंगहणीगाहा—) चउरासीईअसीई बावतरी सत्तरी य सङ्गी य ।

पत्रा वत्तालीसा तीसा वीसा दस सहस्सा ॥

मू. (२३२) एए चेव आयरकखा चउग्गुणा ।

कहि एं भंते ! हिडिमगेविऊगाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि एं भंते ! हिडिमगे-
विऊगा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! आरणद्युयाणं कप्याणं उप्यि जाव उहूं दूरं उप्पइता एत्य एं
हिडिमगेविऊगाणं देवाणं तओ गेविऊगविमाणपत्थडा पञ्चता पाईणपडीणायया उदीणदाहिण-

विच्छिन्ना पडिपुत्रचंदसंठाणसंठिया अच्छिमालीभासरासिवण्णाभा सेसं जहा बंगलोगे जाव पडिरुवा, तथ्य णं हेड्हिमगेविझगाणं देवाणं एकारसुत्तरे विमाणावासससए भवंतीतिमक्खायं, ते णं विमाणा सब्बरयणामया जाव पडिरुवा, एत्य णं हेड्हिमगेविझगाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता, तिसुवि लोगस्स असंखेजइभागे, तथ्य णं बहवे हेड्हिमगेविझगा देवा परिवसंति, सब्बे समिहिया सब्बे समझुइया सब्बे समजसा सब्बे समबला सब्बे समानुभावा महासुक्खा अनिंदा अपेस्सा अपुरोहिया अहमिंदा नामं ते देवगणा पञ्चता समणाउसो ! ॥

कहि णं भंते ! मज्जिमगाणं गेविझगाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते ! मज्जिमगेविझगा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! हेड्हिमगेविझगाणं उर्ध्यं सपकिंख सपडिदिसं जाव उप्पइत्ता एत्य णं मज्जिमगेविझगाणदेवाणं तओ गेविझगाणं पत्थडा पञ्चता, पाईयपडीणाथया जगा हेड्हिमगेविझगाणं, नवरं सत्तुत्तरे विमाणावाससए हवन्तीतिमक्खायं, ते णं विमाणा जाव पडिरुवा, एत्य णं मज्जिमगेविझगाणं जाव तिसुवि लोगस्स असंखिझइभागे, तथ्य णं बहवे मज्जिमगेविझगा देवा परिवसंति जाव अहमिंदा नामं ते देवगणा पञ्चता समणाउसो ! ।

कहि णं भंते ! उवरिमगेविझगाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते ! उवरिमगेविझए देवा परिवसंति ?, गोयमा ! मज्जिमगेविझगाणं उर्ध्यं जाव उप्पइत्ता एत्य णं उवरिमगेविझगाणं तओ गेविझगाणविमाणपत्थडा पञ्चता पाईइपडीणाथया सेसं जहा हेड्हिमगेविझगाणं, नवरं एगे विमाणावाससए भवंतीतिमक्खायं, सेसं तहेव भाणियब्बं जाव अहमिंदा नामं ते देवगणा पञ्चता समणाउसो ! ।

मू. (२३३) एकारसुत्तरं हेड्हिमेसु सत्तुत्तरं च मज्जिमए ।
सयमेगं उवरिमए पंचेव अनुत्तरविमाणा ॥

मू. (२३४) कहि णं भंते ! अनुत्तरोववाइयाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं ठाणा पञ्चता ?, कहि णं भंते अनुत्तरोववाइया देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रद्यणप्पमाए पुढीवीए बहुसमरम-
णिझाओ भूमिभागाओ उहुं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्तारास्वाणं बहुइं जोयणसवाइं बहुइं
जोयणसहस्साइं बहुइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ
उहुंदुरं उप्पइत्ता सोहम्पीसाणसणंकुमाराजाव आरणअहुयक्ष्मा तिश्रिअड्हारसुत्तरे गेविझगाणविमाणा-
वाससए वीडवइत्ता तेण परं दूरंगया नीरया निम्पला वितिमिरा विसुच्च पंधदिसं पंच अनुत्तरा
महामहालया महाविमाणा पञ्चता, तंजहा—

विजए वेजयंते जयंते अपराजिए सब्बहुसिछ्दे, ते णं विमाणा सब्बरयणामया अच्छा
सण्हा लण्हा घट्हा मट्हा नीरया निम्पला निष्पंक्ता निकंकडच्छाया सम्पमा सस्सिरिया सउझोया
पालाइया दरिसणिझाअभिरुवा पडिरुवा, एत्य णं अनुत्तरोववाइयाणं देवाणं पञ्चतापञ्चताणं
ठाणा पञ्चता, तिसुवि लोगस्स असंखेजइभागे, तथ्य णं बहवे अनुत्तरोववाइया देवा परिवसंति,
सब्बे समिहिया सब्बे समबला सब्बे समानुभावा हमासुक्खा अनिंदा अपेस्सा अपुरोहिया अहमिंदा
नामं ते देवगणा पञ्चता समणाउसो ! ॥

मू. सनन्कुमाराकल्पे 'सपकिंख सपडिदिसं' ति समानाः पक्षाः—पूर्वपिरदशिणोत्तरस्पा-

पाश्वायस्मिन् दूरमुत्पत्तेन तत्सप्तकं 'समानस्य धमादिषु चे' ति समानस्य समावः 'सपष्टिदिसि' ति समानाः प्रतिदिशो—विदिशो यत्र तत् सप्रतिदिक् ॥

सामानिकसंग्रहणीगाथा 'चउरासीइ' इत्यादि, सीधर्मेन्द्रस्य चतुरशीतिः सामानिकसहस्राणि ईशानेन्द्रस्याशीतिः सनल्कुमारेन्द्रस्य द्वासप्ततिः माहेन्द्रदेवराजस्य सप्ततिः ब्रह्मलोकेन्द्रस्य षष्ठिः लान्तकेन्द्रस्य पञ्चाशत् महाशुक्रेन्द्रस्य दत्त्वारिंशत् सहस्रारेन्द्रस्य त्रिंशत् आनन्दप्राणतेन्द्रस्य विंशतिः आरण्याच्युतन्द्रस्य दश सामानिकसहस्राणि, अवतंसकाश्चातिदेशोनोवता इति दुरबबोधाः ततो विनेयजनानुग्रहार्थै वैविक्तयेन भूलत आरभ्योपदश्यन्ते—

सीधर्मेन्द्रस्यामशोकावतंसकः दक्षिणतः सप्तपर्णावतंसकः पश्चिमायां चम्पकावतंसकः उत्तरतश्चूतावतंसकः मध्ये सीधर्मावतंसकः, एवं पूर्वादिक्रमेण ईशाने अङ्गावतंसकः स्फटिकावतंसको रत्नाकरंसको जटारत्नाभरंसकः नव्ये ईशानाभावरासकः, सनल्कुमारे अशोकसप्तपर्णचंपकचूतसनल्कुमारावतंसकाः, माहेन्द्रे अङ्गस्फटिकरलजातस्पमाहेन्द्रावतंसकाः, ब्रह्मलोके अशोकसप्तपर्णचम्पकचूतब्रह्मलोकावतंसकाः, लान्तके अङ्गस्फटिकरलजातस्पलान्तकावतंसकाः महाशुक्रे अशोकसप्तपर्णचम्पकचूतमहाशुक्रावतंसकाः, सहस्रारे अङ्गस्फटिकरलजातस्पसहस्रावतंसकाः, प्राणते अशोकसप्तपर्णचम्पकचूतप्राणतावतंसकाः अच्युते अङ्गस्फटिकरलजातस्पअच्युतावतंसका इति ॥

ग्रीष्मेयकसूत्रे 'समिहिया' सप्ताक छिर्येषांते समिहिकाः, एवं 'समसुइया' इत्याद्यपि भावनीयं, 'अनिन्दा' इति न विघते इन्द्रः—अधिपतिर्येषां ते अनिन्दाः 'अपेस्सा' इति न विघते प्रेषः—प्रष्ट्यत्वं येषा ते अप्रेष्या: 'अपुरोहिया' इति न विघते पुरोहितः—शान्तिकर्मकारी येषां अशान्तेरभावात् ते अपुरोहिताः, किंस्त्वा: पुनस्ते? इत्याह—आहमिन्दा नाम ते देवगणाः प्रज्ञाप्ता हे श्रमण! हे आयुष्मन् ॥

मू. (२३६) कहिं यं भंते! सिद्धाण्डं ठाणा ८० कहिं यं भंते! सिद्धा परिवसंति?, गोयमा सब्बडुसिद्धस्स महाविमाणस्स उवरिल्लाओ धूभियग्गाओ दुवालस जोयणे उहुं अबाहाए एत्थं यं ईसीपब्मारा नामं पुढवी पश्चता, पण्यालीसं जोयणसहस्राइ आयामाविक्खंभेण एगा जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्राइ तीसं च सहस्राइ दोष्ट्रि य अउणापत्रे जोयणसए किंवि विसेसाहिए परिक्खेवेण पश्चता, ईसीपब्माराए यं पुढवीए बहुमज्जदेसभाए अङ्गजोयणिए खेते अहुं जोयणाइ बाहल्लेणं पश्चते, तओ अनन्तरं च यं मायाए मायए पएसपरिहाणीए परिहायमाणी परिहायमाणी सब्बेसु चरमंते सुभच्छियपत्ताओ तणुययरी अंगुलस्स असंखेष्मार्गं बाहल्लेणं पश्चता, ईसीपब्माराए यं पुढवीए दुवालस नामधिज्ञा पश्चता, तंजहा—

ईसीइवाईसीपब्माराइवातणूइवातणूइवासिद्धिति वासिद्धालए वा मुतिति वा मुतालए इवा लोयग्गेति वा लोयग्गधूभियति वा लोयग्गपडिबुज्जणा इवा सब्बपाणभूयजीव-सत्तसुहावहा इवा, ईसीपब्माराए यं पुढवी सेया संखदलविमलसोल्वियमुणालदगरयतुसारगोक्खीरहारवण्णा उत्ताणयछत्तसंठणसंठिया सब्बचुणसुवन्नमई अच्छा सण्हा लण्हा घडा मडा नीरया निम्बला निष्पंक्ता निकंकडच्छाया सप्तभा सस्तिरिया सउजोया पासाईया दरिसणिज्ञा अभिलवा पडिस्वा, ईसीपब्माराए यं पुढवीए सीआए जोयणम्भि लोगंतो तस्स यं जोयणस्स जे से उवरिल्ले गाउए तस्सणं गाउयस्स जे से उवरिल्ले छब्बागे एत्थं यं सिद्धा भगवंतो साइया अपञ्जवतिया

अनेगजाइजरामरणजोनिसंसारलंकलीभावपुण्डमवगद्यवासवसहीपवंचसमइकंता
सासवमणागयत्रंकालंचिटअट्टति, तत्थविषयतेअवेया अवेयणानिम्ममा असंगाय संसारविष्मुक्ता
पदसनिव्वत्संठाणा।

४. सिद्धसूत्रे 'एगा जोयणकोडी' इत्यादि परिरथपरिमाणं 'विक्खंभदगदहुण०'
इत्यादिकरणवशात् स्वयमानेतत्वं, सुगमत्वात्, क्षेत्रसमासटीकावापरिभावनीया, तत्र पञ्चवत्वारिंश
लक्षप्रमाणविष्कम्भदमनुष्यक्षेत्रपरिरथस्य एतावद्यमाणस्य मविस्तरं भावितत्वात्, तस्याश्च
ईषव्याभारायाः पृथिव्याः बहुमध्यदेशभागे अष्टोजनिकम्—आयामविष्कम्भाभ्या-मष्ट्योजनप्रमाणं
क्षेत्रं च, अष्टी योजनानि बाहल्येन चोक्षत्वेन—उच्चस्त्वेनेति भावः, प्रज्ञासा, तदनन्तरं सर्वासु दिशु
विदिशु च मात्रया स्तोकया स्तोकया प्रदेशपरिहान्या परिहीयमाना सर्वेषु चरमान्तेषु
मक्षिकापत्रतोऽप्यतितन्वी अमूला संख्येयभागं बाहल्येन प्रज्ञासा, 'ईसि इ वा' इति, पदैकदेशे
पदसमुदायोपचारात् ३ ईषव्याभाराइतिवा २ 'तणुइत्तिवा' तन्वीवा शेषपृथिव्यपेक्षया १ तितनुत्वात्
३ 'तणुतणुइत्तिवा' इति तनुभ्योऽपि जगद्यसिद- अधेभ्यस्तन्वी मक्षिकापत्रतोऽपि
पर्यन्तदेशोऽतितनुत्वात् तनुतन्वी ४ 'सिद्धक्षेत्रस्य प्रत्यासन्नत्वात् ५,

'सिद्धालय इति वा' सिद्धक्षेत्रस्य प्रत्यासन्नतयोपचारतः सिद्धानामालयः सिद्धालयः ६
एवं मुक्तिरितिवा नुगत्वलय इति चेत्पि गरिजाकर्गिरं तथा लोकाग्ने वर्त्तनत्वात् लोकाग्रमिति
७ लोकाग्रस्य स्तूपिकेव लोकाग्रस्तुपिका १० तथा लोकग्रेण प्रत्युत्थते इति लोकाग्रप्रतिवाहिनी ११ ।

'सब्वपाणभूयजीवसत्तसुहावहा' इति प्राणा—द्वित्रिचतुरिन्द्रिया इति भूताः—तरवः
जीवाः—पञ्चेन्द्रियाः शेषाः प्राणिनः सत्त्वाः, उक्तं च—

॥ १ ॥   "प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ताः, भूताश्च तरवः सृताः ।

जीवाः पञ्चेन्द्रिया हौयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥"

सर्वेषां प्राणभूतजीवसत्त्वानां सुखावहा उपद्रवकारित्वाभावात् सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसु
खावहा १२ । सा च ईषव्याभारा पृथ्वी श्वेता, श्वेतत्वमेवोपमयाप्रकटयति—'संखदलविमल'
इत्यादि, शङ्खदलस्य—शङ्खदलचूर्णस्य विमलो—निर्मलःस्वस्तिकः शङ्खदलविमलस्वस्तिक; स च
मृणालं च दकरजश्च तुषारं च हिमं च गोक्षीरं च हारक्ष तेषामिव दण्णो यस्याः सातथा, उत्तानकं—
उत्तानीकृतं यत् छत्रं तस्य यत्संस्थानं तेन संस्थिता उत्तानकछत्रसंस्थानसंस्थितत्वं च
प्रागुपदर्शितस्थापनातो भावनीयं ।

'सब्वसुणसुवश्रमयी' सर्वात्मना श्वेतसुकर्णमयी 'ईसीपव्याराएणं' इत्यादि ईषव्याभारायाः
पृतिव्याऊर्ध्वं 'सीयाए' इति निःश्रेणिगत्या योजने लोकान्तो भवति, तस्य च योजनस्य यदुपरितनं
गव्युतं चतुरअयं तस्य च गव्युतस्य यः सर्वोपरितनो षड्भागो अत्र 'णं' इति वाक्यालङ्घारे सिद्धा
भगवन्तः सादिकाः कर्मक्षयानन्तरं सिद्धत्वभावात्,

एतेन अनादिशुद्धपुरुषप्रवादप्रतिक्षेप आवेदितो द्रष्टव्यः, अपर्यवसिता रागाद्यभावेन
प्रतिपातासंभवात्, रागादयो हि सिद्धत्वाद्यावयितुं प्रभविष्णवः, न च ते भगवतां सन्ति, तेषां
निर्मूलकाषंकषितत्वात्, न च निर्मूलकाषंकषिता अपि भूयः प्रादुर्भवन्ति, वीजाभावादिति,

तथा अनेकैर्जातिजरामरणैः—जन्मजरामृत्युभिर्यश्च तासु तासु योनिषु संसारः—संसरणं

तेन च यः कलंकलीभावः—कदर्थमानता यश्च दिव्यसुखमनुप्राप्तानामपि पुनर्भवे—संसारे गर्भवस्ति प्रपञ्चः तौ लग्निः हत्ता अन एत लग्निः नमनतां हत्तं रिहति, ‘हत्तन्नियते अवेदा’ इत्यादि, तत्रापि च—सिद्धक्षेत्रेगताः सन्तस्ते—मगवत्तः ‘अवेदा’ पुरुषवेदादिवेदरहिताः ‘अवेदनाः’ सातासातवेदनाभावात् ‘निर्ममा’ ममत्वरहिताः ‘असंगा’ वाक्याभ्यन्तरसङ्करहिताः, कस्मादेवम् ? अत आह—‘संसारविप्रमुक्ताः’ हेती प्रथमा, यतः संसाराद् विप्रमुक्तास्तस्मादवेदा अवेदना निर्ममा असङ्गाश्च, पुनः कथं भूताः ? इत्याह ‘पएसनिवत्तसंठाणाः प्रदेशीः—आत्मप्रदेशीर्न तु वाहुपुद्गालैः शरीरपञ्चकस्यापि सर्वात्मिना त्यक्तत्वात् निर्वृत्तं—निष्प्रश्नं संस्थानं येषां ते प्रदेशनिर्वृत्तसंस्थानाः अत्र शिष्यः पृच्छाह-

मू. (२३६) कहिं पडिहया सिद्धा, कहिं सिद्धा पइहिया ।

कहिं बोद्वेद्वित्ताणं, कत्य गंतुण सिज्जइ ? ॥

बृ. ‘कहिं पडिहया सिद्धा’ इत्यादि ‘कहिं’ इत्यत्र सप्तमी तृतीयार्थे प्राकृतत्वात्, यथा ‘तिसु तेसु अलंकिया पुढीवी’ इत्यादि, ततोऽयमर्थः—स्वकेन प्रतिहताः ?—केन सखलिताः ? सिद्धाः—मुक्ताः, तथा कव—कस्मिन् स्थाने सिद्धाः प्रतिष्ठिताः—अवस्थिताः, तथा कव—कस्मिन् क्षेत्रे बोन्दिस्तनुः शरीरमित्यनर्थन्तरम् तां त्यक्त्वा कवगत्वा सिद्धयन्ति ? निष्ठितार्था भवन्ति ?, ‘सिन्हाइ’ इत्यत्रानुस्वारलोपो द्रष्टव्यः, अथवा एकवद्यनोपन्यासोऽपि सूत्रशैल्यान विरोधभाक्, तथा द्यान्यक्राऽप्येवं प्रयोगः—

॥ १ ॥ “वत्यगंधमलंकारं, इत्यीओ सवणाणि य ।

अच्छंदा जे न मुंजंति, न से वाहृति वुद्धाइ ॥” इति,

एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिराह—

मू. (२३७) अलोए पडिहया सिद्धा, लोयग्गे य पइहिया ।

इहं बोद्वेद्वित्ताणं, कत्य गंतुण सिज्जइ ॥

बृ. ‘अलोए पडिहया सिद्धा’ इत्यादि, अत्रापि सप्तमी तृतीयार्थे, अलोकेन—केवलाकाशास्तिकायस्त्रपेण प्रतिहताः—सखलिताः सिद्धाः, इहतत्र धर्मास्तिकायाद्यभावात् तदानन्तर्यवृत्तिरेव प्रतिसखलनम्, न तु सम्बन्धे सति विधातः अप्रतिघत्वात्, सप्रतिधानां हि सम्बन्धे सति विधातः, नान्येषामिति, तथा लोकस्य—पञ्चास्तिकायात्मकस्याग्रे—मूर्धनि प्रतिष्ठिताः—अपुनरगत्या व्यवस्थिताः, तथाइह मनुष्यलोके बोन्दी—तनुं त्यक्त्वातत्र—लोकाग्रे समयान्तरप्रदेशान्तरस्य शनेन गत्वा सिद्धयन्ति—निष्ठितार्था भवन्ति ॥ सम्प्रति तत्रगतानां यत्संस्थानं तदभिधित्सुराह—

मू. (२३८) दीहं वा हस्सं वा जं चरिमभवे हविज्ञ संठाणं ।

तत्तो तिभागहीणा सिद्धाण्णोगाहणा भणिया ॥

बृ. ‘दीहं वा हस्सं वा’ इत्यादि, दीर्घं वा—पञ्चधनुः शतप्रमाणं इत्वं वा—हस्तद्वयप्रमाणं वाशब्दाद् मध्यमं वा विचित्रं यद्वरप्रभवे—पञ्चिममध्ये भवेत् संस्थानं ततः—तस्मात् संस्थानात् त्रिभागहीना—वदनोदरादिरन्द्रपूरणे तृतीयभागेन हीना सिद्धानामवगाहना, अवगाहन्ते अप्यामित्यवगाहना—स्वावस्थैव भणिता तीर्थकरणधरैरिति, अत्रगतसंस्थानप्रमाणा—पेक्षया त्रिभागहीनं तत्र संस्थानमिति भावः ॥ एतदेव स्पष्टतरमुपदर्शयति—

मू. (२३९) जं संठाणं तु इहं भवं च वंतस्त चरिमलमयंमि ।
आसी य पदेसघनं तं संठाणं तहिं तस्स ॥

बृ. 'जं संठाणं तु इहं' इत्यादि, यत्संस्थानं—यावद्ग्रमाणं संस्थानं इह—मनुष्यभवे आसीत् तदेव भवन्ति प्राणिनः कर्मवशवर्तिनोऽस्मिन्निति भवं—शरीरं त्यजतः—परित्यजतः, काययोगं परिजिहनस्येति भावः, चरमसमये सूक्ष्मक्रियाऽप्रतिपातिथ्यानबलेन वदनोदरादिरन्धपूरणात् त्रिभागेन हीनं प्रदेशघनमासीत्, 'तं संठाणं तहिं तस्स' इति तदेव य प्रदेशघनं मूलप्रमाणापेक्षया त्रिभागहीनप्रमाणं संस्थानं तत्र—लोकात्रे तस्य—सिद्धात्म्य, नान्यदिति ॥ साम्प्रतमुल्कृष्टावगाह-नादिभेदभिन्नामवगाहनामभिधित्सुराह—

मू. (२४०) तिन्नि सया तितीसा धनुत्तिभागो य होइ नायच्चो ।
एसा खलु सिद्धाणं उक्तोसोगाहणा भणिया ।

बृ. 'तिन्नि सया तेतीसा' इत्यादि, त्रीणि शतानि त्रयस्तिशानि—त्रयस्तिशदधिकानि धनुस्तिभागश्च भवति बोद्धव्या, एषा खलु सिद्धानामुल्कृष्टावगाहना भणिता तीर्थकरणधरैः, सा च पञ्चधनुःशततनुकानामवसेया, ननु परुदेवी नामित्वलक्षणपत्तौ, नामेभ्य पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुःशतानि शरीरप्रमाणं, यदेव च तस्य शरीरमानं तदेव मरुदेवाया अपि, 'संघयणं संठाणं उद्धतं घेव कुलगरेहि तस्मै' इति वचनात्, मरुदेवी भगवती च सिद्धा, ततस्तस्या देहमानस्य त्रिभागे पातिते सिद्धावस्यायाः साध्यानि त्रीणि धनुःशतान्येवावगाहनाप्राप्नोति, कथमुक्तप्रप्रमाणा उल्कृष्टावगाहना घटते ? इति, नैष दोषः, मरुदेवाया नामेः किञ्चिदून-प्रप्रमाणा भवन्ति, ततो मरुदेवाऽपि पञ्चधनुःशतप्रप्रमाणेति न कञ्चिद्दोषः, अपिच—हस्तिस्कन्धाधिरुद्धा संकुचिताङ्गी सिद्धा ततः शरीरसंकोचमावाद् नाथिकावगाहनासंभव इत्यविरोधः, आह च भाष्यकृत्—

॥ १ ॥   "कह मरुदेवामाणं ? नामीतो जेण किञ्चिदूपम सा ।
तो किर पंचसयद्विय अहवा संकोचओ सिद्धा ॥"

मू. (२४१) चत्तारि य रयणीओ रयणी तिभागूणिया य बोद्धव्या ।
एसा खलु सिद्धाणं मञ्जिसओगाहणा भणिया ॥

बृ. 'चत्तारि रयणीओ' इत्यादि, चतस्त्रोरलयो रलिश्च त्रिभागोना य सा बोद्धव्या एषा खलु सिद्धानामवगाहना भणिता मध्यमा । आह—जघन्यपदे सप्तहस्तोच्छ्रितानामागमेसिद्धिरुक्ता, तत एषा जघन्याप्राप्नोति, कथंमध्यमा ?, तदयुक्तं, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, जघन्यपदेहि सप्तहस्तानांसिद्धिरुक्ता तीर्थकरणपेक्षया, सामान्यकेवलिनां तु हीनप्रप्रमाणानामपि भवति, इदमपि चावगाहनामानं चिन्त्यते सामान्यसिद्धापेक्षया, ततो न कञ्चिद्दोषः ।

मू. (२४२) एगा य होइ रयणी अड्डेव य अंगुलां साहि या ।
एसा खलु सिद्धाणं जहशओगाहणा भणिया ॥

बृ. 'एगा य होइ' इत्यादि, एका रलिः परिपूर्ण अर्थी चाङ्गुलान्यधिकानि एषा भवति सिद्धानामवगाहना जघन्या, साच्च कूर्मपुत्रादीनां द्विहस्तानामवसेया, यदिवा सप्तहस्तोच्छ्रितानामपि यन्त्रपीलनादिना संवर्तितशरीराणां, आह च भाष्यकृत—

॥ १ ॥   "जेड्डा उ पंचधनुसयतनुस्त मञ्जा य सत्तहत्यस्स
देहत्तिभागहीणा जहन्निया जा विहत्यस्स ॥

॥२॥ सत्तूसिवयेसु सिद्धी जहन्नओ कहमिह बिहत्येसु ? ।

सा किर तित्ययरेसु सेसाणं सिन्धमाणाणं ॥

॥३॥ ते पुण होङ बिहत्या कुम्भामुतादयो जहब्रेण ।

अब्रे संबद्धियसत्तहत्यसिद्धस्त हीणति ॥”

साप्रतमुक्तानुवादैवसंस्थानलक्षणं सिद्धानामभिधत्सुराह-

म् (२४३) ओगाहणाइ सिद्धा भवतिभागेण हीति परिहीणा ।

संठाणमनित्यं यं जरामरणविष्यमुक्ताणं ॥

बृ. ‘ओगाहणाओ’ इत्यादि, सुगमं, नवरं ‘अनित्यं यं’ इति इदं प्रकार मापत्रमित्यं इत्यं तिष्ठतीति इत्यं स्थं न इत्यं स्थं अनित्यं स्थं—वदनादिशुषिरप्रतिपूरणेन पूर्वकारान्यथाभावतोऽ-नियताकारतमिति भावः, योऽपि च सिद्धादिगुणेषु ‘सिद्धेन दीहेन हस्ते’ इत्यादिना दीर्घत्वादीनां प्रतिषेधः कृतः सोऽपि पूर्वकारापेक्षया संसज्यानस्थानित्यसंस्थत्वात् प्रतिपत्तव्यो, न पुनः सर्वथा संस्थानस्थाभावतः, आह च भाष्यकृत्—

॥४॥ “सुसिरकपरिपूरणाओ पुव्वागारम्भहाववत्याओ ।

अऽजग्यसणिः पंत्यं अऽग्नियरपि वस्तारं ॥

॥५॥ एतोद्धिय पडिसेहो सिद्धाइगुणेसु दीहयाईं ।

जमणित्यं यं पुव्वागाराविक्खाए नाभावो ॥”

नन्वेते सिद्धाः परस्परं देशभेदेने व्यवसत्यिता उत नेति ? नेति तद् ब्रूपः कस्मादिति चेत्,

म् (२४४) जत्थ य एगो सिद्धो तत्थ अण्टा भवक्खयदिमुक्ता ।

अश्रोऽवसमोगाढा पुडा सव्वेवि लोगान्ते ॥

बृ. ‘जत्थ य’ इत्यादि, यत्रैव देशी चशब्दस्य एवकारार्थत्वात् एकः सिद्धो—निवृ—तस्तत्रा-नन्ता भवक्षयविमुक्ताः, अब्रे भवक्षयग्रहणेन स्वेच्छया भवावतरणशक्तिमत्सिद्धव्यवच्छेदमाह, अन्योऽन्यसमवगाढाः, तथाविधाचिन्त्यपरिणामत्वात्, धर्मस्तिकायादिवत्, तथा सृष्टा—लग्नाः सर्वेऽपि लोकान्ते ।

म् (२४५) फुसइ अनंते सिद्धे सव्वपएसेहिं नियमसो सिद्धा ।

तेऽवि य असंखिजगुणा देसपएसेहिं पुडा ॥

बृ. ‘फुसइ’ इत्यादि, स्पृशत्यनन्तान् सिद्धान् सर्वप्रदेशीरात्मसंबन्धिभिर्नियमशः सिद्धः, तथा तेऽपि सिद्धाः सर्वप्रदेशस्पृष्टेभ्योऽसंख्येयगुणा वर्तन्ते ये देशप्रदेशीः स्पृष्टाः कथमिति चेत्, उच्यते, इहैकस्य सिद्धस्य यदवगाहनक्षेत्रं तत्रैकस्मिन्नपि परिपूर्णेऽवगाढा अन्योऽप्यनन्ताः सिद्धाः प्रायन्ते, अपरे तु ये तस्य क्षेत्रस्यैकैकं प्रदेशमाक्रम्यावगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ताः, एवं द्वित्रिचतुः-पञ्चादिं प्रदेशवृद्ध्या येऽवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ताः, तथा तस्य मूलक्षेत्रस्यैकैकं प्रदेशं परित्यज्य येऽवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ताः, एवं द्वित्रिचतुः-पञ्चादिप्रदेशहान्या येऽवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनन्ताः, एवं सति प्रदेशपरिवृद्धिहानिभ्याये समवगाढास्ते परिपूर्णक्षेत्रावगाढेभ्योऽ-संख्येयगुणा भवन्ति, अवगाढं प्रदेशानमसंख्यातत्वात्, आह च—

॥६॥ “एगक्खेतेऽनंता पएसपरिवृद्धिहाणिओ तत्तो ।

हुंति असंखेजगुणोऽसंख्यपएसो जमवगाढो ॥”

सम्प्रति सिद्धिनेव लक्षणतः प्रतिपादयति—

मू. (२४६) असरीरा जीवघना उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।
सागारमनागारं लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ॥

बृ. 'असरीरा' इत्यादि, अविद्यमानशारीरा अशरीरा औदारिकादिपञ्चविधशरीररहिता इत्यर्थः, जीवाश्च ते घनाश्च वनदोदरादिशुषिस्तरणात् जीवघना उपयुक्ता दर्शने— केवलदर्शने ज्ञाने च—केवलज्ञाने यद्यपि सिद्धत्वप्रादुभविसमये केवलज्ञानमिति ज्ञानं प्रधानं तथाऽपि सामान्यसिद्धलक्षणमेतदिति ज्ञापनार्थमादी सामान्यावलम्बनं दर्शनमुक्तं,

तथा च सामान्यविषयं दर्शनं विशेषविषयं ज्ञानमिति, ततः साकारनाकारं सामान्यविशेषो-पद्योगस्तपमित्यर्थः, सूत्रे मकारोऽलाक्षणिको, लक्षणं—तदन्यव्यावृत्तिस्वरूपमेतत्—अनन्तरोक्तं, तुशब्दो वक्ष्यमाणनिरूपमसुखविशेषणार्थं, सिद्धानां—निषितार्थानामिति । सम्प्रति केवलज्ञान-केवलदर्शनयोरशेषविषयतामुपदर्शयति—

मू. (२४७) केवलनाणुवउत्ता जाणंता सर्वभावगुणभावे ।
पासंता सर्वओ खलु केवलविद्वीहिऽनंताहिं ॥

बृ. 'केवलनाणवउत्ता' इत्यादि, केवलज्ञानेनोपयुक्ता न त्वन्तः करणेन तदभावादिति केवलज्ञानोपयुक्ता जानन्ति—अवगच्छन्ति सर्वभावगुणभावान्—सर्वपदार्थगुणपर्यायान्, प्रथमो भावशब्दः पदार्थवयनः द्वितीयः पर्यायवचनः, गुणपर्याययोस्त्वयं विशेषः—सहवर्तिनो गुणः क्रमवर्तिनः पर्याया इति, तथा पश्यन्ति सर्वतः खलु—खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् सर्वत एव, केवलदृष्टिभिरनन्ताभिः, अनन्तैः केवलदर्शनानां द्यानन्ततासिद्धानामनन्तत्वात्, इहादी ज्ञानग्रहणं प्रथमतया तदुपयोगस्थाः सिद्ध्यन्तीति ज्ञापनार्थै ॥

सम्प्रति निरूपमसुखभाजस्ते इति दर्शयति—

मू. (२४८) नवि अत्यि माणुसाणं तं सुक्खं नवि य सर्वदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सुक्खं अव्वाकाहं उवगयाणं ॥

बृ. 'नवि अत्यि' इत्यादि, नैवास्ति मनुष्याणां चक्रवर्त्यादीनामपि तत्सीख्यं, नैवास्ति सर्वदेवानामनुत्तरपर्यन्तानामपि यत् सिद्धानां सौख्यमव्यावाधामुपगतानां—न विविधाऽऽव्यावाधा अव्यावाधा तां उप—सामीप्येन गतानां—प्राप्तानां ॥ यथा नास्ति तथा भङ्गयोपदर्शयति—

मू. (२४९) सुरगणसुहं समतं सर्वज्ञापिण्डियं अनंतगुणं ।
नवि पावड मुतिसुहं नंताहिं वग्गवग्गूहिं ॥

बृ. 'सुरगणसुहं' इत्यादि, 'सुरगणसुखं' देवसंघातसुखं 'समस्तं' संपूर्णमतीतानाम-तवर्तमानकालोदभवमित्यर्थः, पुनः 'सर्वज्ञापिण्डितं' सर्वकालसमयगुणितं तथाऽनन्तगुणमिति, तदेवंप्रभाणं किलासल्कल्पनया एकैकाकाशप्रदेशे स्थाप्यते इत्येवं सकलाकाशप्रदेशपूरणेन यद्यप्यनन्तं भवति तदनन्तमप्यनन्तैर्वर्गैर्वर्गतं तथाऽप्येवं प्रकर्षगतमपि मुक्तिसुखं—सिद्धिसुखं न प्राप्नोति ॥ एतदेव स्पष्टतरं भङ्गयन्तरेण प्रतिपादयति—

मू. (२५०) सिद्धस्स मुहो राती सर्वज्ञापिण्डिओ जद्व हवेज्ञा ।
सोऽनंतवग्गभइओ सर्वागासे न माइज्ञा ॥

बृ. 'सिद्धस्स मुहो राती' इत्यादि, सुखानां राशिः सुखराशिः—सुखसंघातः सिद्धत्वसुखराशिः

सिद्धसुखराशि: 'सर्वाङ्गापिण्डेतः' सर्वयासाधपर्यवसितया अद्भुत्या, यत्सुखं सिद्धः प्रतिसमयमनुभवति तदेकत्र पिण्डीकृतमिति मावः, सोऽनन्तवर्गभक्तः—अनन्तैर्वर्गमूलैरपवर्तितः, अनन्तैर्वर्गमूलैः तावदपवर्तितो यावत् सर्वाङ्गालक्षणेन गुणकारेण गुणने यदधिकं जातं तस्य सर्वस्याप्यपवर्तनैः सिद्धाध्यात्माद्यसभ्यभाविसुखमात्रतां प्राप्त इति मावः,

सर्वाकाशे न माति—एतावन्मात्रोऽपि सर्वाकाशे न माति सर्वस्तु दूरापास्तप्रसर एवेति इष्टपनार्थी पिण्डयित्वा पुनरपवर्तनं सुखराशे:, इयमत्र भावना—इह किल विशिष्टाङ्गादरूपं सुखं परिगृह्णते, ततश्च यत आरम्भ शिष्टानां सुखशब्दप्रवृत्तिस्तमाद्यादमवधिकृत्य एकैकगुणवृद्धितारतम्येन तावदसावाकादो विशिष्यते यावदनन्तगुणवृद्ध्या निरतिशयनिष्ठामुपगतः;

सोऽयमत्यन्तोपमातीतैकान्तीत्सुक्यविनिवृत्तिस्तप्तिमिततमकल्पः घरमाङ्गादः सदा सिद्धानां, तस्माङ्गारतः प्रथमाङ्गोध्यभपान्तरालवर्तिनो ये गुणास्तारतम्येनाङ्गादविशेषरूपास्ते सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽप्यतिभूयांसः, ततः किलोक्तं—‘सव्वागासे न माइज्ञा’ इति, अन्यथा यत् सर्वाकाशे न माति तत् कथमेकस्मिन् सिद्धे भायाद् ? इति पूर्वसूरिसंप्रदायः ॥

साम्प्रतमस्य निरूपमतां प्रतिपादयति—

मू. (२५१) जह नाम कोइ मिद्धो नगरगुणे बहुविहे विवाणंतो ।

न वहइ परिकहेउं उवमाए तहिं असंतीए ॥

मू. 'जह नाम' इत्यादि, यतः नाम किञ्चिद्भूलेच्छो नगरगुणान्—गृहनिवासादीन् बहुविधान्—अनेकप्रकारान् विजानन् अरम्भगतः सन् अन्यम्लेच्छोभ्यो न शक्नोति परिकथयितुं, कस्मान्न शक्नोति ? इत्यत आह—उपभायां तत्रासत्यां “निभेत्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम्” इति न्यायाद् हेतौ सप्तमी, तत उपभाया अभावादिति द्रष्टव्यं, एष गायाऽक्षरार्थः, भावार्थः कथानकादवसेयः, एगो महाराजवासी मिच्छो रत्रे चिह्नति, इतो य एगो राया आसेण अवहरितो तं अडविं पवेसिओ तेण दिड्हो, सङ्कारिकण जनवयं नीतो, रक्षावि सो नगरं नीओ, पच्छा उवगारिति गाढमुपद्धरितो, जहा राया तहा चिह्नइ, धवलधराइभोगेण विभासा, कालेण रञ्जसरिउमारङ्गो, रक्षा विसङ्गिओ, ततो रक्षिगा पुच्छति—‘कोरिसं नयरंति’ ? सो विवाणंतोऽपि तत्योवमामादा न सक्तइ नयरगुणे परिकहेउं । एस दिहुंतो, अयमर्थोपनयः—

मू. (२५२) इय सिद्धाणं सोकर्खं अनोवमं नत्वि तस्स ओवम्बं ।

किंचि विसेसेणित्तो सारिक्खमिणं सुणए बोच्छं ॥

मू. 'इय सिद्धाणं' इत्यादि, इत्येवं सिद्धानां सीख्यमनुपमं वर्तते, किमिति ?, तत आह—यतो नास्ति तस्यीपर्यं, तथाऽपि बालजनप्रतिपत्तये किञ्चिद्विशेषेण ‘इतो’ इति आर्षत्वाद् अस्येत्यर्थः, साधश्यमिदं—वक्ष्यमाणं श्रणुत—

मू. (२५३) जह सव्वकामगुणियं पुरिसो भोतूण भोयणं कोई ।

तण्हाकुहाविमुक्तो अच्छिऊ जहा अमियतित्तो ॥

मू. 'जह सव्व' इत्यादि, यथेत्युदाहरणोपदर्शनार्थः, मुज्यते इति भोजनं ‘सर्वकामगुणितं’ सकलसीन्दर्यसंस्कृतं कोऽपि पुरुषो भुक्त्वा क्षुत्तज्ज्विप्रमुक्तः सन् यथा अमृततृप्तस्तथा तिष्ठति,

मू. (२५४) इय सव्वकालतित्ता अतुलं निव्वाणमुवगया सिद्धा ।

सासयमव्वाक्वाहं विहुंति सुही सुहं पता ॥

बृ. 'इय' इत्यादि, एवं निवाणं—मोक्षमुपगताः सिद्धाः सर्वकालं—साथपर्यवसितं कालं तृप्ताः—सर्वथीत्सुक्यविनिवृत्तिभावतः परमसंतोषमधिगता अतुलम्—अनन्यसध्शमुपगमाऽतीतत्वात् शाश्वतं प्रतिपाताभावात् अव्याबाध्यं लेशतोऽपि व्याबाधाया असंभवात् सुखं प्राप्ता अत एव सुखिनः तिष्ठन्तीति ॥ एतदेव सविशेषतरं भावयति—

मू. (२५५) सिद्धति य बुद्धति य पारगयति । य परंपरगयति उ
मुक्तकम्भकवया अजरा अमरा असंगा य ॥

बृ. 'सिद्धति य' इत्यादि, सितं—बुद्धमष्टप्रकारं कर्म ध्मातं—भस्मीकृतं यैस्ते सिद्धाः “पृष्ठोदरादयः” इति रूपनिष्ठतिः, निर्दधानेकभवकर्मन्धनाइत्यर्थः, तेच सामान्यतः कर्मादिसिद्धा अपि भवन्ति, यत उक्तम्—

॥ ९ ॥ “कम्भे सिष्ये य विज्ञाए, मंते जोगे य आगमे ।
आथजत्ताअभिष्याए, तवे कम्भक्खए इय ॥”

ततः कर्मादिसिद्धव्यपोहाय आह—‘बुद्धा’ इति, अज्ञाननिद्राप्रसुप्ते जगत्यपरोपदेशेन जीवादिरूपं तत्त्वं बुद्धवन्तो बुद्धाः, सर्वज्ञसर्वदर्शिस्वभाववौधरूपा इति भावः, एतेऽपि च संसारनिवाणोभवपौरित्यगेन स्थितवन्तः कैश्चिदिष्यन्ते—

॥ १ ॥ “संसारे न च निवाणे, स्थितो मुवनभूतये ।
अचिन्त्यः सर्वलोकानां चिन्तारलाभिको महान् ॥”

इति वचनात्, ततस्तत्त्विरासार्थमाह—‘पारगता’ इति, पारं—पर्यन्तं संसारस्य प्रयोजनव्रातस्य वा गताः पारगताः, तथा भव्यत्वाक्षितसकलप्रयोजनसमाप्तया निरवशेषकर्तव्यशक्तिविप्रमुक्ता इति भावः, इत्यमूला अपि कैश्चिद् यदृच्छावादिभिरक्रमसिद्धत्वेनापि गीयन्ते, तथोक्ताम्—

॥ १ ॥ “नैकादिसंख्याक्रमतो, विस्त्रातिर्निर्योगतः ।
दरिद्राज्यचारित्ररूपया, तद्भनुकितः कवचिष्ठकिम् ? ॥”

ततस्तन्मतव्यपोहाय ‘परम्परागता’ इति परम्परया—ज्ञानदर्शनचारित्ररूपया मिथ्याधृष्टिसासादन—सम्यग्मिथ्यादृष्टयअविरत सम्यग्धृष्टिदेशविरतिप्रभृताप्रभृतनिवृत्यनिवृत्तिबादरसंपरायसुक्ष्मसंपरायोपशान्तमहक्षीण मोहसयोगिकेवल्ययोगिकेवलिगुणस्थानभेदपिश्रया गताः परम्परागताः, एते च कैश्चित् तत्त्वतोऽनुभुक्तकर्मकवया अस्युपगम्यन्ते ‘तीर्थनिकारदर्सनादिहागच्छन्ति’ इति वचनतः पुनः संसारावतरणाभ्युपगमात्, अतस्तन्मतापाकरणार्थमाह—

‘उन्मुक्तकर्मकवयाः’ उतु—प्राबल्येनापुनर्भवरूपतया मुक्तं—परित्यक्तं कर्म कवचभिव कर्मकवचं यैस्ते उन्मुक्तकर्मकवयाः, अत एवाजराः शरीराभावतो जरसोऽभावात् अमरा अशरीरत्वादेव प्राणत्यागासंभवात्, उक्तं च—

॥ १ ॥ “बयसो हाणीह जरा, पाणश्चाओ य मरणमादिद्वै ।
सद देहंपि तदुभयं तदभावे तं न कस्तेव ॥”

मू. (२५६) निच्छिन्नसञ्चुक्खा जाइजरामरणबंधणविमुक्ता ।
अव्याबाहं सोकर्खं अणुहोती सासदं सिद्धा ॥

बृ. असङ्गा बाह्याभ्यन्तरसङ्गरहितत्वात् ‘निच्छिन्न’ इत्यादि, निस्तीर्ण—लह्वितं सर्वदुःखं यैस्ते निस्तीर्णसर्वदुःखाः, कुतः ? इत्याह—‘जातिजरामरणबंधणविमुक्ता’ जाति:—जन्म जरा—वयोहनिलक्षणा मरणं—प्राणत्यागरूपं बन्धनानि—ताङ्गवन्धनरूपाणि कर्माणि तैर्विशेषतो—निःशेषा-

पगमनेन मुक्ता जातिजरामरणवन्धनविमुक्ताः, हेतावियं प्रथमा, यतो जातिजरामरणवन्धनवि-
प्रमुक्तास्ततो निस्तीर्णसर्वदुःखाः, कारणाभवात्, ततोऽव्याववाधं सीख्यं शाश्वतं सिद्धाऽनुभवन्ति
पदं - २ - समाप्तम् ।

पुनि दीपरत्लसागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रज्ञापना उपाक्षसूत्रे
द्वीतीयपदस्य भलयगिरिविविलाटीका परिसमाप्ता ।

पदं - ३ - अल्पबहुत्वम् (बहुवक्तव्य)

४३. व्याख्यातं द्वितीयं पदं, अधुना तृतीयपदमारभ्यते, तस्य चायपभिसम्बन्धः—इह प्रथम
पदे पृथिवीकायिकादयः प्रजासाः द्वितीये ते एव स्वस्थानादिना चिन्तिताः अस्मिस्तु तेषां
दिविभागादिनाऽल्पबहुत्वादि निरूप्यते, तत्रेदमादी द्वारसङ्क्लग्नग्रहग्राथाद्वयम्—

मू. (२५७) दिसि गइ इंदिय काए जोए वेए कसाय लेसा य ।

सम्भतं नाणदंसणं संजयउबओगआहारे ॥

४४. प्रथमं विद्वारं १, तदनन्तरं गतिद्वारं, २, तत इन्द्रियद्वारं ३, ततः कायद्वारं ४, ततो
योगद्वारं ५, तदनन्तरं वेदद्वारं ६, ततः कषायद्वारं, ७, ततो लेश्यद्वारं ८, ततः सम्यकत्वद्वारं
९, तदनन्तरं ज्ञानद्वारं १०, ततो दर्शनद्वारं ११, ततः संयतद्वारं १२, तत उपयोगद्वारं १३,
तत आहारद्वारं १४,

मू. (२५८) भासगपरितपञ्चत सुहमसन्नी भवऽत्यिए वरिमे ।
जीवे य द्वितीयद्वंधे पुगलमहदंडए वेव ॥

४५. ततो भाषकद्वारं १५, ततः 'परित' इति परिताः—प्रत्येकशरीरिणः शुक्लपाक्षिकाश्च
तद्वारं १६, तदनन्तरं पर्यासद्वारं १७, ततः सूक्ष्मद्वारं १८, तदनन्तरं संज्ञिद्वारं १९, ततो 'भव'ति
भवसिद्धिकद्वारं २०, ततोऽस्तीति अस्तिकायद्वारं २१, ततश्चरमद्वारं २२, तदनन्तरं जीवद्वारं,
२३, ततः क्षेत्रद्वारं २४, ततो वन्धद्वारं २५, ततः पुद्गलद्वारं २६, ततो महादण्डकः २७, इति
सर्वसङ्ख्यया सप्तविंशतिः द्वाराणि । तत्र प्रथमं द्वारमधित्सुराह—

—: पदं - २ - द्वारं - १ :— “दिसा”:-

मू. (२५९) दिसाणुवाएणं सब्बत्योवा जीवा पच्छिमेण, पुरच्छिमेण विसेसाहिया, दाहिणेण
विसेसाहिया, उत्तरेण विसेसाहिया ।

४६. इह दिशः प्रथमे आचाराख्ये अङ्गे अनेकप्रकारा आवर्णिताः, तत्रेह क्षेत्रदिशः प्रति-
पत्तव्याः, तासां नियतत्वात्, इतरासां च प्रायोऽनवसअवितत्वात् अनुपयोगित्वाद्वा, क्षेत्रदिशां
च प्रभवस्तिर्यग्लोकमध्यगतादपदेशकाद्वयकात्, यत उक्तम्—

॥ १ ॥   “अद्वपएसो रुपगो तिरियलोयस्त मञ्ज्ञयारम्भि ।

एस पभवो दिसाणं एसेव भवे अनुदिसाणं ॥” इति,

दिशामनुपातो दिग्नुपातो—दिग्नुसरणं तेन दिशोऽधिकृत्येति तात्पर्यार्थः, सर्वस्तोका
जीवाः पश्चिमेन-पश्चिमायां दिशि, कथमिति चेत् ?, उच्यते, इदं द्वाल्पबहुत्वं बादरानधिकृत्य
द्रष्टव्यं, न सूक्ष्मान्, सूक्ष्माणां सर्वलोकाभ्यानां प्रायः सर्वत्रापि समत्वात्,

बादरेष्वपि भव्यं तर्वयोद्योद्या सत्तिकायिकाः, अग्रसासुभ्यां तत्पुरुषां तेऽस्त्रायमाणत्वात्, ततो यत्र ते बहवस्तत्र बहुत्वं जीवानां, यत्र त्वये तत्राल्पत्वं, बनस्पतयश्च तत्र बहवो यत्र प्रभूता आपः, 'जत्य जलं तत्थ वर्णं' इति वचनात् तत्रावश्यं पनकसेवालादीनां भावात्, तेऽथ पनकसेवालादयो बादरनामकर्मादये वर्तमाना अपि अत्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वात् अतिप्रभूतपिण्डीभावाद्य सर्वत्र सन्तोऽपि न चक्षुषा ग्राह्याः,

तथा चोक्तमनुयोगद्वारे ऐ— “ते एं वालगा सुहुमपनगजीवस्त सरीरोगाणाहितो असंखेऽगुणा” इति, ततो यत्रापि नैते दश्यन्ते तत्रापि ते सन्तीति प्रतिपत्तव्याः, आह च मूलटीकाकारः— “इह सर्वबहवो बनस्पतय इतिकृत्वा यत्र ते सन्ति तत्र बहुत्वं जीवानां, तेषां च बहुत्वं “जत्थ आउकाओ तत्थ नियमा वणस्सइकाइया इति पनगसेवालहढाई बायरावि होति सुहुमा आणागेज्ञान चक्खुणा” इति, उदकं च प्रभूतं समुद्रादिषु, द्वीपात् द्विगुणविष्कम्भत्वात्, तेष्वपि च समुद्रेषु प्रत्येकं प्राचीप्रतीच्योदिशोर्यथाक्रमं चन्द्रसूर्यद्वीपाः, यावति यप्रदेशे चन्द्रसूर्यद्वीपा अवगाढास्तावत्युद- काभवः, उदकाभावाद्य बनस्पतिकायिकाभावः, केवलं प्रतीच्यां दिशि लवणसमुद्राधिपसुस्थितनाम- देवावासभूतो गौतमद्वीपो लवणसमुद्रेऽप्यधिको वर्तते, तत्र चोदकाभावाद्यनस्पतिकायिकानाम- भावात् सर्वस्तोका जीवाःपद्धिमायांदिशि, तेभ्योविशेषाधिकाः पूर्वस्यां दिशि, तत्र हि गौतमद्वीपो न विद्यते, ततस्तावत्ता विशेषेणातिरिच्यते इति,

तेभ्योऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः, यतस्तत्र चन्द्रसूर्यद्वीपान विद्यन्ते, तदभावात्तत्रोदकं प्रभूतं, तत्राभूत्याद्य बनस्पतिकायिका अपि प्रभूता इति विशेषाधिकाः, तेभ्योऽप्युदीच्यां दिशि विशेषाधिकाः, किं कारणमिति येत् ?, उच्यते, उदीच्यां हि दिशि सङ्क्षेपयोजनेषु द्वीपेषु मध्ये कासेमधित् द्वीपे आयामविष्कम्भाभ्यां सङ्क्षेपयोजनकोटीप्रमाणं मानसं नाम सरः समस्ति, ततो दक्षिणदिग्पेक्षया अस्यां प्रभूतमुदकम्, उदकबाहुल्याद्य प्रभूता बनस्पतसः, प्रभूता द्वीन्द्रियाः शङ्खादयः प्रभूतास्तटलम्न- शङ्खादिकलेवराश्रितास्त्रीन्द्रियाः पिणीलिकादयः प्रभूताःपद्मादिषु चतुरिन्द्रियाः प्रभरादयः प्रभूताः पञ्चेन्द्रिया पत्त्यादय इति विशेषाधिकाः ॥

तदेवं सामान्यतो दिग्नुपातेन जीवानामल्पबहुत्वमुक्तम् । इदानीं विशेषेण तदाह-

म् (२६०) दिसाणुवाएणं सब्बत्योवा पुढविकाइया दाहिणेण उत्तरेण विसेसाहिया पुरच्छिमेण विसेसाहिया पच्छिमेण विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सब्बत्योवा आउकाइया पच्छिमेण, पुरच्छिमेण विसेसाहिया, दाहिणेण विसेसाहिया, उत्तरेण विसेसाहिया ॥ दिसाणुवाएणं सब्बत्योवा तेउकाइया दाहिणेण, पुरच्छिमेण संखेऽगुणा, पच्छिमेण विसेसाहिया ॥

दिसाणुवाएणं सब्बत्योवा बाउकाइया पुरच्छिमेण, पच्छिमेण विसेसाहिया, उत्तरेण विसेसाहिया, दाहिणेण विसेसाहिया ॥ दिसाणुवाएणं सब्बत्योवा वणस्सइकाइया पच्छिमेण पुरच्छिमेण विसेसाहिया दाहिणेण विसेसाहिया उत्तरेण विसेसाहिया ॥

निसाणुवाएणं सब्बत्योवा बेइंदिया पच्छिमेण पुरच्छिमेण विसेसाहिया दक्षिणेण विसेसाहिया उत्तरेण विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सब्बत्योवा तेइंदिया पञ्चत्यिमेण, पुरच्छिमेण विसेसाहिया, दाहिणेण विसेसाहिया, उत्तरेण विसेसाहिया । दिसाणुवाएणं सब्बत्योवा चउरिदिया पञ्चत्यिमेण, पुरच्छिमेण विसेसाहिया, दाहिणेण विसेसाहिया, उत्तरेण विसेसाहिया ।

सब्बत्योवा देवा सहस्रारे कर्पे पुरच्छिमपष्ठत्यिमउत्तरेण, दाहिणेण असंखेऽगुणा ।

—तेण परं बहुसमोववश्चगा समणाउसो ॥ दिसाणुवाएणं सब्बत्योवा सिद्धा दाहिणेण उत्तरेण, पुरच्छिमेण संखेऽगुणा, पष्ठतजयिमेण विसेसाहिया ॥ दारं ॥

३. दिगनुपातेन—दिगनुसारेण दिशोऽधिकृत्येतिभावः, पृथिवीकायिकाङ्गन्त्यमानाः सर्वस्तोका दक्षिणस्यां दिशि, कथमिति चेद् ?, उच्यते, इह यत्र धनं तत्र बहवः पृथिवीकायिकाः यत्र सुषिरं तत्र स्तोकाः, दक्षिणस्यां दिशि बहूनि भवनपतीनां भवनानि बहवो नरकावासस्तरः सुषिरप्राभूत्यसंभवात् सर्वस्तोका दक्षिणस्यां दिशि पृथिवीकायिकाः,

तेष्य उत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, यत उत्तरस्यां दिशि दक्षिणदिगपेक्षया स्तोकानि भवनानि स्तोका नरकावासाः, ततो धनप्राभूत्यसंभवात् बहवः पृथिवीकायिकाइति विशेषाधिकाः, तेष्योऽपि पूर्वस्यां दिशि विशेषाधिकाः, रविशशिष्टीपानां तत्र भावात्,

तेष्योऽपि पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः, किं कारणमिति चेत् ?, उच्यते, यावन्तो एविद्यशिष्टीपाः पूर्वस्यां दिशि तावतः एविद्यायावपि, न तु एतावता साम्यं, परं लवणसमुद्रे गौतमनामा द्वीपः पश्चिमायामधिकोऽस्ति, तेन विशेषाधिकाः, अत्र पर आह—

ननु यथा पश्चिमायां दिशि गौतमद्वीपोऽभ्यधिकः समस्ति, तथा तस्यां पश्चिमायां दिशि अधोलौकिकग्रामा अपि योजनसहस्रावगाहाः सन्ति, ततः आतपूरितन्यायेन तत्र तुल्या एव पृथिवीकायिकाः प्रानुवन्ति न विशेषाधिकाः, नैतदेवं, यतोऽधोलौकिकग्रामावगाहो योजनसहस्रं, गौतमद्वीपस्य पुनः पदसप्तत्यधिकं योजनसहस्रमुद्दीस्त्वं, विष्कम्भस्तस्य द्वादश योजनसहस्राणि, यद्य मेरोराभ्याधोलौकिकग्रामेष्योऽवकृहीनत्वं हीनतरत्वं तत् पूर्वस्यामपि दिशि प्रभूतगत्तीदिसंभवात् समानं, ततो यद्यधोलौकिकग्रामचिद्ग्रेषु बुद्ध्या गौतमद्वीपः प्रक्षिप्यते तथापि स समधिक एव प्राप्यते न तुल्य इति तेन समधिकेन विशेषाधिकाः पश्चिमायां दिशि पृथिवीकायिकाः ॥

उक्तं दिगनुपातेन पृथिवीकायिकानामल्पबहुत्वं, इदानीमप्कायिकानामल्पबहुत्वमाह—सर्वस्तोका अप्कायिकाः पश्चिमायां दिशि, गौतमद्वीपस्याने तेषामभावात्, तेष्योऽपि विशेषाधिकाः पूर्वस्यां दिशि, गौतमद्वीपाभावात्, तेष्योऽपि विशेषाधिका दक्षिणस्यां दिशि, शन्द्रसूर्यद्वीपाभावात्, तेष्योऽप्युत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, मानससरः सद्भावात् ॥

तथा दक्षिणस्यामुत्तरस्यां च दिशि सर्वस्तोकास्तेजःकायिकाः, यतो मनुष्यक्षेत्रे एव बादरास्तेजःकायिकमन्यत्र, तत्रापि यत्र बहवो मनुष्यास्तत्रैते बहवः, बाहुल्येन पाकारम्भसम्भवात्, यत्रत्वल्ये तत्र स्तोकाः, तत्र दक्षिणस्यां दिशि पञ्चसु भरतेषु उत्तरस्यां दिशि पञ्चत्वैरावतेषु क्षेत्रस्याल्पत्वात् स्तोका मनुष्याः, तेषां स्तोकत्वेन तेजःकायिका अपि स्तोकाः, अल्पपाकारम्भसम्भवात्, ततः सर्वस्तोका दक्षिणोत्तरस्थोदिशोस्तेजःकायिकाः, स्वस्याने तु प्रायः समानाः, तेष्यः पूर्वस्यां दिशि सम्भवेयगुणाः, क्षेत्रस्य सम्भवेयगुणत्वात्, ततोऽपि पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः, अधोलौकिकग्रामेषु मनुष्यबाहुल्यात् ॥

इह यत्र सुषिरं तत्र बायुः यत्र धनं तत्र वाय्वभावः, तत्र पूर्वस्यां दिशि प्रभूतं धनमित्यल्पा वायवः, पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः, अधोलौकिकग्रामसम्भवात्, उत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, भवननरकावासबाहुल्येन सुषिरबाहुल्यात्, ततोऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः,

उत्तरदिग्येक्षया दक्षिणस्यां दिशिभवनानां नरकावासानां यातिप्रभूतत्वात् ।

तथा यत्र प्रभूता आपस्तत्र प्रभूताः पनकादयोऽनन्तकायिका वनस्पतयः प्रभूताः शङ्कादयो
द्वीन्द्रियाः प्रभूताः पिण्डीभूतसेवालाद्याश्रिताः कुन्त्यादयस्त्रीन्द्रियाः प्रभूताः पद्माद्याश्रिता ग्रमराद-
यश्चतुरिन्द्रियाइति हेतोर्बनस्पत्यादिसूत्राणि चतुरिन्द्रियसूत्रपर्यन्तानि अकायिकसूत्रवद् भावनीयानि

नैरयिकसूत्रे सर्वस्तोकाः पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्विभागभाविनो नैरयिकाः, पुष्पावकीर्णनरका-
वासानां तत्राल्पत्वात्, बहूनां प्रायः सङ्क्षयेययोजनविस्तृतत्वाद्ध, तेष्यो दक्षिणदिग्विभागभाविनोऽ-
सङ्क्षयेयगणाः, पुष्पावकीर्णनरकावासानां तत्र बहुल्प्यात्, तेषां च प्रायोऽसङ्क्षयेययोजनविस्तृतत्वात्,
कृष्णपाक्षिकाणां तस्यां दिशि प्राचुर्येणोत्पादाद्य, तथाहि-द्विविधा जन्तवः, शुक्लपाक्षिकाः
कृष्णपाक्षिकाश्च, तेषां रात्र्यात्मिदं-येशां लिङ्गिदूर्घुट्टात्मवात्तर्पिशानसंग्रहते शुक्लपाक्षिकाः,
अधिकतरसंसारभाजिनस्तु कृष्णपाक्षिकाः, उक्तं च-

॥ ९ ॥   “जेसिमवह्नो पुग्नलपरियह्नो सेसओ य संसारो ।

ते सुक्लपक्षिक्या खलु अहिए पुन कण्ठपक्खी उ ॥”

अत एव च स्तोकाः शुक्लपाक्षिकाः, अल्पसंसारिणां स्तोकत्वात्, बहवः कृष्णपाक्षिकाः,
प्रभूतसंसारिणामतिप्रचुरत्वात्, कृष्णपाक्षिकाश्च प्राद्युर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते, न शेषासु
दिक्षु, तथास्वाभाव्यात्, तद्य तथास्वाभाव्यं पूर्वचार्यैरेवं युक्तिमिरुपवृद्धयते, तद्यथा-

कृष्णपाक्षिकादीर्घतरसंसारभाजिनउच्यन्ते, दीर्घतरसंसारभाजिनश्च बहुपापोदयाद् भवन्ति,
बहुपापोदयाश्च कूरकमर्णणः, क्रूरकर्मणश्च प्रायस्तथास्वाभाव्यात् तद्यमवसिष्ठिका अपि दक्षिणस्यां
दिशि समुत्पद्यन्ते, न शेषासु दिक्षु, यत उक्तं-

॥ ९ ॥   “पायमिह कूरकम्भा भवसिष्ठियावि दाहिणिलेसु ।

नेरइयतिरियपणुसायसुराइठाणेसु गच्छन्ति ॥”

ततो दक्षिणस्यां दिशि बहूनां कृष्णपाक्षिकाणामुत्पादसम्बवात् पूर्वोक्तकारणद्वयाद्य
सम्भवन्ति पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्विभागभाविष्यो दाक्षिणात्या असङ्क्षयेयगुणाः ।

यथा च सामान्यतो नैरयिकाणां दिग्विभागेनाल्पबहुत्वमुक्तं, एवं प्रतिपृथिव्यापि वक्तव्यं,
युक्ते: सर्वत्रापि समानत्वात् । तदेवं प्रतिपृथिव्यापि दिग्विभागेनाल्पबहुत्वमभिहितं, इदानीं सप्तापि
पृथिवीरधिकृत्य दिग्विभागेनाल्पबहुत्वमाह-

सप्तमपृथिव्यां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्माविष्यो नैरयिकेष्यो ये सप्तमपृथिव्यामेव दाक्षिणात्या-
स्तेऽसङ्क्षयेयगुणाः, तेष्यः षष्ठपृथिव्यां तमःप्रभाभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्माविनोऽसङ्क्षयेय-
गुणाः, कथमिति चेद् ?, उच्यते, इह सर्वोक्तुष्टपापकारिणः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याः
सप्तमनरकपृथिव्यामुत्पद्यन्ते, किञ्चिद्दीनहीनतरपापकर्मकारिणश्च षष्ठ्यादिषु पृथिवीषु,

सर्वोक्तुष्टपापकर्मकारिणश्च सर्वस्तोकाः बहवश्च यदोत्तरं किञ्चिद्दीनहीनतरादि-
पापकर्मकारिणः ततो युक्तमसङ्क्षयेयगुणलं सप्तमपृथिवीदाक्षिणात्यनारकापेक्षया षष्ठपृथिव्यां
पूर्वोत्तरपश्चिमनारकाणां, एवमुत्तरोत्तपृथिवीरथ्यधिकृत्य भावयितव्यम्, तेष्योऽपि तस्यामेव
षष्ठपृथिव्यां दक्षिणस्यां दिशि नारका असङ्क्षयेयगुणाः, युक्तिरत्र प्रागेवोक्ता, तेष्योऽपि पञ्चमपृथिव्यां
धूमप्रभाभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्माविनोऽसङ्क्षयेयगुणाः, तेष्योऽपि तस्यामेव पञ्चमपृथिव्यां

दक्षिणात्या असङ्घयेयगुणाः, एवं सर्वास्थिपि क्रमेण वाच्यम् ॥

तिर्यक्पश्चेन्द्रियसूत्रं त्वकायसूत्रबद्धं भावनीयम् ॥ सर्वस्तोका पनुष्या दक्षिणस्यामुत्तरस्यां च, पश्चानां भरतक्षेत्राणां पश्चानामैरावतक्षेत्राणामल्पत्वात्, तेभ्यः, पूर्वस्यां दिशि सङ्घयेयगुणाः, क्षेत्रस्य सङ्घयेयगुणत्वात्, तेभ्योऽपि पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः, स्वभावत एवाद्योलौकिकग्रामेषु पनुष्यबाहुल्यमावात् ॥ दिसाणुवाणेण सव्वत्योवा भवणवासी' इत्यादि, सर्वस्तोका भवनवासिनो देवाः पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि, तत्र भवनानामल्पत्वात्, तेभ्य उत्तरदिग्भाविनोऽसङ्घयेयगुणाः, स्वस्यानतया तत्र भवनानां बाहुल्यात्, तेभ्योऽपि दक्षिणदिग्भाविनोऽसङ्घयेयगुणाः, तत्र भवनानामतीव बाहुल्यात्, तथाहि—निकायेनिकायेचत्वारि चत्वारि भवनशतसहस्राण्यतिरिच्यन्ते, कृष्णपादिकाश्च बहवस्तत्रोत्पद्धन्ते, ततो भवन्त्यसङ्घयेयगुणाः ।

व्यन्तरसूत्रे भावना—यत्र सुषिरं तत्र व्यन्तराः प्रचलन्ति, यत्र धनं तत्र न, ततः पूर्वस्यां दिशि धनत्वात् स्तोका व्यन्तराः, तेभ्योऽपरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, अधोलौकिकग्रामेषु सुषिरसंभवात्, तेभ्योऽप्युत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, स्वस्यानतया नगरावासवाहुल्यात्, तेभ्योऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः, अतिप्रभूतनगरावासवाहुल्यात् ।

तथा सर्वस्तोका ज्योतिष्काः पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि, चन्द्रादित्यद्वीपेषु द्यानकल्पेषु कतिपयानामेव तेषां भावात्, तेभ्योऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः, विमानबाहुल्यात् कृष्णपादिकाणां दक्षिणदिग्भावित्वाद्वा, तेभ्योऽप्युत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, यतो मानसे सरसि बहवो ज्योतिष्काः क्रीडास्थानभिति क्रीडनव्यापृता निल्यमासते, मानसरतसि च ये मत्स्यादयो जलचरास्ते आसङ्गविमानदर्शनतः समुत्पन्नजातिस्मरणाः किञ्चिद्ब्रतं प्रतिपद्धानशनादि च कृत्वा कृतनिदानस्तत्रोत्पद्धन्ते ततो भवन्ति उत्तराहा दक्षिणात्येभ्यो विशेषाधिकाः ॥

तथा सीधर्मे कल्पे सर्वस्तोकाः पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि वैमानिका देवाः, यतो यान्यावलिकाप्रविद्यनि विमानानि तानि चतसृष्टिपि दिक्षु तुल्यानि, यानि पुनः पुष्पावकीर्णानि तानि प्रभूतानि असङ्घयेयोजनविस्तृतानि, तानि च दक्षिणस्यामुत्तरस्यां दिशि नान्यत्र, ततः सर्वस्तोकाः पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि, तेभ्य उत्तरस्यां दिशि असङ्घयेयगुणाः, पुष्पावकीर्णकविमानानां बाहुल्यात् असङ्घयेयोजनविस्तृतत्वाद्वा, तेभ्योऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः, कृष्णपादिकाणां प्राच्युर्ध्येण तत्र गमनात् । एवमीशानसनलुमारमाहेन्द्रकल्पसूत्राण्यपि भावनीयानि ।

इहालोककल्पे सर्वस्तोकाः पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनो देवाः, यतो बहवः कृष्णपादिकास्तिर्यग्योनयो दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्धन्ते शुक्लापादिकाश्च स्तोका इति पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनः सर्वस्तोकाः, तेभ्यो दक्षिणस्यां दिशि असङ्घयेयगुणाः, कृष्णपादिकाणां बहूनां तत्रोत्पादात् । एवं लान्तकशुक्रसहस्रारसूत्राण्यपि भावनीयानि ।

आनतादिषु पुनर्मनुष्या एवोत्पद्धन्ते, तेन प्रतिकल्पं प्रतिग्रैवेयकं प्रत्यनुत्तरविमानं चतसृष्टु दिक्षु प्रायो बहुसमा वेदितव्याः, तथा चाह-

‘तेण परं बहुसमोववश्वगा समणाउसो !’ इति ॥ सर्वस्तोकाः सिद्धा दक्षिणस्यामुत्तरस्यां च दिशि, कथमिति येत् ?, उच्यते, इह मनुष्या एव सिध्यन्ति, नान्ये, मनुष्या अपि सिध्यन्ते येष्वाकाशप्रदेशेष्विह चरमसमयेऽवगाढास्तेष्वेवाकाशप्रदेशेषूर्ध्वमण्डि गच्छन्ति तेष्वेव

चोपर्यवतिष्ठन्ते न मनागपि वक्रं गच्छन्ति,

सिध्यन्ति च तत्र दक्षिणस्यां दिशि पञ्चसु भरतेषु उत्तरस्यां दिशि पञ्चस्वैरावतेषु मनुष्या अल्पाः, क्षेत्रस्याल्पत्वात् सुषमसुषमादी च सिध्यभावादिति तत्त्वेत्रसिद्धाः सर्वस्तोकाः, तेभ्यः पूर्वस्यां दिशि सङ्क्षयेयगुणाः, पूर्वविदेहाना भरतैरावतस्तेवेभ्यः सङ्क्षयेयगुणतया तद्वगतमनुष्याणामपि सङ्क्षयेयगुणत्वात् तेषां च सर्वकालं सिद्धिभावात्, तेभ्यः पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः, अधोलोकिकग्रामेषु मनुष्यवाहुस्यात् । गतं दिग्द्वारं इदानीं गतिद्वारम्, तत्रेदमादिसूत्रम्—

—१ पर्व - ३ - शारं - २ :- “गतिः” :-

मृ. (२६१) एएसि णं भंते ! नेरइयाणं तिरिक्खजोणियाणं मणुस्साणं देवाणं सिद्धाण य पंचगतिं० समणेणं कतरे कतरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा सब्बत्योवा मणुस्सा नेरइया असंखेऽगुणा देवा असंखेऽगुणा सिद्धा अनन्तगुणा तिरिक्खजोणिया अनन्तगुणा ॥ एएसि णं भंते ! नेरइयाणं तिरिक्खजोणियाणं तिरिक्खजोणीणीणं मणुस्साणं मणुस्सीणं देवाणं देवीणं सिद्धाण य अङ्गगतिं० समसेणं कतरे कतरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमाः । सब्बत्योदाओः मापुसर्वांगो, मापुरतः असंखेऽगुणा, नेरइया असंखेऽगुणा, तिरिक्खजोणीयीओ असंखेऽगुणाओ, देवा असंखेऽगुणा, देवीओ संखेऽगुणाओ, सिद्धा अनन्तगुणा, तिरिक्खजोणिया अनन्तगुणा ॥

मृ. सर्वस्तोका मनुष्याः, घन्वतिच्छेदनकच्छेधराशिप्रमाणत्वात्, स च घन्वतिच्छेदन-कदावीराशिहोदशीयिष्यते, तेभ्यो नैरयिका असङ्क्षयेयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशोः सम्बन्धिनि प्रथमवर्गमूले द्वितीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशशिर्भवति तात्त्वमाणासु घनीकृतस्य लोकस्तैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नमः प्रदेशास्तावत्यमाणत्वात्, तेभ्यो देवा असङ्क्षयेयगुणाः, व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां च प्रत्येकं प्रतरासङ्क्षयेयमागवर्तिश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सिद्धा अनन्तगुणाः, अभव्येभ्योऽनन्तगुणत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् ।

तदेवं नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवसिद्धरूपाणां पञ्चनामल्पबहुत्वमुक्तम्, इदानीं नैरयिकतिर्यग्योनिकतैर्यग्योनिकीमनुष्यामानुषीदेवदेवीसिद्धलक्षणानामष्टानामल्पबहुत्वम-भिधित्सुरिदमाह—सर्वस्तोका मानुष्यो—मनुष्यस्त्रियः, सङ्क्षयेयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, ताभ्यो मनुष्या असङ्क्षयेयगुणाः, इह मनुष्या इति संभूच्छन्नजा अपि गृष्णन्ते, वेदस्याविवक्षणात्, ते च संभूच्छन्नजा वान्तादिषु नगरनिर्दमनान्तेषु जायमाना असङ्क्षयेयाः प्राप्यन्ते, तेभ्यो नैरयिका-असङ्क्षयेयगुणाः, मनुष्या हि उल्कृष्टपदे ऽपि श्रेणवसङ्ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा लभ्यन्ते नैरयिकास्त्वङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिप्रमाणाः ततो भवन्त्यसङ्क्षयेयगुणाः तेभ्यस्तिर्यग्योनिकाः स्त्रियोऽसङ्क्षयेयगुणाः, प्रतरासङ्क्षयेयमागवत्यसङ्क्षयेयश्रेणिनमभः-प्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, ताभ्योऽपि देवा असङ्क्षयेयगुणाः, असङ्क्षयेयगुणप्रतरासङ्क्षयेयभागवत्य-सङ्क्षयेयश्रेणियतप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्योऽपि देव्यः सङ्क्षयेयगुणाः, द्वात्रिंशदुगुणत्वात्, ताभ्योऽपि सिद्धा अनन्तगुणाः, तेभ्योऽपि तिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, अत्र युक्तिः प्रागेवोक्ता ॥ गतं गतिद्वारम् ॥ इदानीं इन्द्रियद्वारमधिकृत्याह-

—; पद्म-३-वार-३ :— 'इतिव' :—

मू. (२६३) एएसि णं भन्ते ! सइंदियाणं एगिंदियाणं वेइंदियाणं तेहंदियाणं चउरिंदियाणं पंथिंदियाणं अनिंदियाणं कयरे कयरोहितो अप्पा वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा पंथिंदिया चउरिंदिया विसेसाहिया तेइंदिया विसेसाहिया अनिंदिया अनंतगुणा एगिंदिया अनंतगुणा सइंदिया विसेसाहिया ॥

एसिं भंते ! सइंदियाणं एगिंदियाणं बेइंदियाणं तेइंदियाणं चउरिदियाणं पंचिदियाणं अपञ्जतगाणं कतरे कतरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सब्बत्योदा पंचिदिया अपञ्जतगा चउरिदिया अपञ्जतगा विसेसाहिया तेइंदिया अपञ्जतगा विसेसाहिया बेइंदिया अपञ्जतगा विसेसाहिया एगिंदिया अपञ्जतगा अनंतगुणा सइंदिया अपञ्जतगा विसेसाहिया ॥

एएसिं ण धंते ! सइंदियाण एगिंदियाण बेइंदियाण तेइंदियाण चउरिदियाण पंचिदियाण पञ्चताण कतरे कतरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा चउरिदिया पञ्चतगा पंचिदिया पञ्चतगा विसेसाहिया बेइंदिया पञ्चतया विसेसाहिया तेइंदिया पञ्चतगा विसेसाहिया एगिंदिया पञ्चतगा अनन्तगुणा सइंदिया पञ्चतगा विसेसाहिया ॥

एएसिण भंते ! सइंदियाणं पञ्चतापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अप्सा वा बहुयावा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा सइंदिया अपञ्चतगा सइंदिया पञ्चेजगुणा ॥

एएसिणं भंते ! एग्गिंदियाणं पञ्चतापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुला
वा विसेसाहिआवा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा एग्गिंदिया अपञ्चतगा एग्गिंदिया पञ्चतगा संखेऽगुणा
।एएसिणं भंते ! बेझंदियाणं पञ्चतापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिआ
वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा बेझंदिया पञ्चतगा बेझंदिया अपञ्चतगा असंखेऽगुणा

एएसि यं भते ! तेऽविद्याणं पञ्चतापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अस्या वा बहुया वा तुला वा विसेसाहित्या वा ? , गोयमा ! सब्बत्थोवा तेऽविद्या पञ्चतागा तेऽविद्या अपञ्चतागा असंखेष्टगुणा एएसि यं भते ! चउरीदियाणं पञ्चतापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अस्या वा बहुया वा तुला वा विसेसाहित्या वा ? , गोयमा ! सब्बत्थोवा चउरीदिया पञ्चतागा चउरीदिया अपञ्चतागा असंखेष्टगुणा

एसिं भंते ! पंचिदियाणं पञ्चतापञ्चताणं कथरे कयरेहितो अप्या वा बहुया वा तुष्टा वा विसेसाहिआ वा ? , गोयम्या ! सञ्चत्योवा पंचेदिया पञ्चतगा पंचेदिया अपञ्चतगा असंख्येऽगुणा

एसी एं मंते सङ्गिंदियाणं एगिंदियाणं बेङ्दियाणं तेइंदियाणं घउरिंदियाणं पंचिंदियाणं पञ्चतापञ्चताणं कथरे कवरेहिंतो अप्य वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिआ वा ?, गोयमा ! सञ्चत्थोवा घउरिंदिया पञ्चतगा पंचिंदिया पञ्चतगा विसेसाहिआ बेङ्दिया पञ्चतगा विसेसाहिआ तेइंदिया पञ्चतगा विसेसाहिआ पंचिंदिया अपञ्चतगा असंखेजगुणा घउरिंदिया अपञ्चतगा विसेसाहिआ तेइंदिया अपञ्चतगा विसेसाहिआ बेङ्दिया अपञ्चतगा विसेसाहिआ एगिंदिया अपञ्चतगा अनंतगुणा सङ्गिंदिआ अपञ्चतगा विसेसाहिआ एगिंदिया पञ्चतगा संखेजगुणा सङ्गिंदिआ पञ्चतगा विसेसाहिआ सङ्गिंदिया विसेसाहिआ ।

३. सर्वस्तोका: पञ्चेन्द्रियाः सङ्केतयोजनकोटीकोटीप्रमाणविष्कम्पसुवीप्रमितप्रतरासङ्केतय-

भागवत्यसङ्केत्यशेणिगताकाशप्रदेशराशि प्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरीन्द्रिया विशेषाधिकाः, विष्कम्भसूच्यास्तेषां प्रभूतसङ्केत्योजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषा विष्कम्भसूच्या प्रभूततरसङ्केत्योजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषा विष्कम्भसूच्या प्रभूततमसङ्केत्योजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषा विष्कम्भसूच्या प्रभूततमसङ्केत्योजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि अनिन्द्रिया अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽपि एकेन्द्रिया अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात्, तेभ्योऽपि सेन्द्रिया विशेषाधिकाः द्वीन्द्रियादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् तदेवमुक्तमेकपीथिकानामल्पबहुत्वम्, इदानीं तेषामेवपर्यासानां द्वितीयमल्पबहुत्वमाह—

सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रिया अपर्यासाः, एकस्मिन्प्रतेरयावन्त्यहुलासङ्केत्यवागमात्राणि खण्डानि तावभ्याणत्वात् तेषां, तेभ्यश्चतुरीन्द्रिया अपर्यासा विशेषाधिकाः, प्रभूताहुला-सङ्केत्यभागखण्ड-प्रमाणत्वात्, तेभ्यस्त्रीन्द्रिया अपर्यासा विशेषाधिकाः, प्रभूततरप्रतराहुलासङ्केत्य-भागखण्डभानत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया अपर्यासा विशेषाधिकाः, प्रभूततमप्रतराहुलासङ्केत्य-भागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्य एकेन्द्रिया अपर्यासा अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानामपर्यासानाम-नन्ततया सदा प्राप्यमाणत्वात्, तेभ्योऽपि सेन्द्रिया अपर्यासा विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रियाद्यपर्यासानामपि तत्र प्रक्षेपा गतं द्वितीयमल्पबहुत्वम्, अधुना एतेषामेव पर्यासानामल्पबहुत्वमाह—सर्वस्तोका-शतुरीन्द्रियाःपर्यासाः, यतोऽल्पायुषश्चतुरीन्द्रियास्ततः; प्रभूतकालमवस्थानाभावात् पृच्छासमये स्तोका अवाच्यन्ते, तेष्य स्तोका अपि ग्रतरे यावन्त्यहुलासङ्केत्यभागमात्राणि खण्डानि तावभ्याणा वेदितव्याः, तेभ्यः पञ्चेन्द्रियाःपर्यासाविशेषाधिकाः, प्रभूतप्रतराहुलासङ्केत्यभागखण्डभानत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रियाःपर्यासाविशेषाधिकाः, प्रभूततरप्रतराहुलासङ्केत्यभागखण्डभानत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रियाःपर्यासाविशेषाधिकाः, स्वभावत एव तेषां प्रभूततमप्रतराहुलासङ्केत्यभागखण्डप्रमाणत्वात्, तेभ्य एकेन्द्रियाःपर्यासा अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां पर्यासानामनन्तमानत्वात्, तेभ्यः सेन्द्रियाःपर्यासा विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रियादीनामपि पर्यासानां तत्र प्रक्षेपात् । (गतं) तृतीयमल्पबहुत्वं, सम्प्रत्येतषामेव सेन्द्रियादीनां प्रत्येकं पर्यासापर्यासिगतान्यल्पबहुत्वान्याह—

सर्वस्तोकाः सेन्द्रिया अपर्यासकाः, इह सेन्द्रियेषु मध्ये एकेन्द्रिया एव बहवः तत्रापि सूक्ष्माः तेषां सर्वलोकापश्चत्वात् सूक्ष्माश्चापर्यासाः सर्वस्तोकाः पर्यासाः सङ्केत्यगुणा इति सेन्द्रिया अपर्यासाः सर्वस्तोकाः, पर्यासाः सङ्केत्यगुणाः, एवमेकेन्द्रिया अपि अपर्यासाः सर्वस्तोकाः, पर्यासाः सङ्केत्यगुणा भावनीयाः । तथा सर्वस्तोका द्वीन्द्रियाःपर्यासकाः, यावन्ति प्रतेरयऽहुलस्य सङ्केत्यभागमात्राणि खण्डानि तावभ्याणत्वात् तेषां, तेभ्योऽपर्यासाः असङ्केत्यगुणाः, प्रतरगताहुलासङ्केत्यभागखण्डप्रमाणत्वात्, एवं त्रिशतुरीन्द्रियपञ्चेन्द्रियाल्पबहुत्वान्यपि वक्तव्यानि । गतं षडल्पबहुत्वात्मकं चतुर्थमल्पबहुत्वम् । सम्प्रत्येतेषां सेन्द्रियादीनां समुदितानां पर्यासापर्यासानामल्पबहुत्वमाह—

‘एएसिणं भंते’ इत्यादि । इदं प्रागुक्तद्वितीयतृतीयाल्पबहुत्वभावनानुसारेण स्वयं भावनीयं, तत्त्वतो भावितत्वात् । गतमिन्द्रियद्वारम्, इदानीं कायद्वारमधिकृत्याह—

—**पदं—३—सारं—४:**—“कायः”:

मू. (२६३) एसिं यों भंते ! सकाइयाणं पुढविकाइयाणं आउकाइयाणं तेउकाइयाणं वाउकाइयाणं वण्स्सइकाइयाणं तसकाइयाणं अकाइयाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिआवा ?, गोयमा ! सब्बत्योवातसकाइयातेउकाइया असंखेऽगुणा पुढविकाइया विसेसाहिया आउकाइया विसेसाहिया वाउकाइया विसेसाहिया अकाइया अनंतगुणा वण्स्सइकाइया अनंतगुणा सकाइया विसेसाहिया ॥

एएसि णं भंते ! सकाइयाणं पुढविकाइयाणं आउकाइयाणं तेउकाइयाणं वाउकाइयाणं वणस्सइकाइयाणं तसकाइयाणं अपञ्जतगाणं कथरे कयरेहिंतो अपा वा बहुया वा तुखा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा तसकाइया अपञ्जतगा तेउकाइया अपञ्जतगा असंखेझगुणा पुढविकाइया अपञ्जतगा विसेसाहिया आउकाइया अपञ्जतगा विसेसाहिया वाउकाइया अपञ्जतगा विसेसाहिया वणस्सइकाइया अपञ्जतगा अनंतगुणा सकाइया अपञ्जतगा विसेसाहिया ॥

एएसि णं भते ! सकाइयाणं पुढिकाइयाणं आउकाइयाणं तेउकाइयाणं वाउकाइयाणं वणस्सइकाइयाणं तसकाइयाणं पञ्चतगाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वातुङ्गा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा तसकाइया पञ्चतगा तेउकाइया पञ्चतगा असंखेजगुणा पुढिकाइया पञ्चतगा विसेसाहिया आउकाइया पञ्चतगा विसेसाहिया वाउकाइया पञ्चतगा विसेसाहिया वणस्सइकाइया पञ्चतगा अनंतगुणा सकाइया पञ्चतगा विसेसाहिया ॥

एएसि णं भते ! सकाइयाणं पञ्जतापञ्जतगाणं कथरे कथरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा दिसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थ्योका सकाइया अपञ्जतगा सकाइया पञ्जतगा संखेअगुणा

एएसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं पञ्जतापञ्जतगाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा
तुझा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा पुढविकाइया अपञ्जतगा पुढवीकाइया पञ्जतगा
संखेऽग्रगुणा ॥ एएसि णं भंते ! आउकाइयाणं पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वाबहुया
वा तुझा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा आउकाइया अपञ्जतगा आउकाइया पञ्जतगा
संखेऽग्रगुणा ॥

“एयसिणं भंते ! तेउकाङ्क्षाणं पञ्चतापञ्चताणं कदरे कदरोहिंतो अप्पा वा बहुमा वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, गोदमा ! सब्बत्योवा तेउकाङ्क्षा अपञ्चतगा तेउकाङ्क्षा पञ्चतगा संखेऽगुणा

एएसि णं भंते ! वाउकाइयाणं पञ्चतापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुला
वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा वाउकाइया अपञ्चतगा वाउकाइया पञ्चता संखेष्ठगुणा
॥ एएसि णं भंते ! बणस्सइकाइयाणं पञ्चतपञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुला
वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा बणस्सइकाइया अपञ्चतगा बणस्सइकाइया पञ्चतगा
संखेष्ठगुणा ॥

एपेसि णं भन्ते ! तसकाइयाणं पञ्चतापञ्चताणं कथरे कथरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, सब्बत्थोवा तसकाइया पञ्चतगा अपञ्चतगा असंखेऽगणा ॥

एसिणं भंते ! सकाइयाणं पुढविकाइआणं आउकाइआणं तेउकाइआणं दाउकाइआणं वणस्सइकाइआणं तसकाइयाण य पञ्चलापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा

विसेसाहिआ वा ? , गोयमा ! सब्बत्थोवा तसकाइआ पञ्चतगा तसकाइआ अपञ्चतगा संखेऽगुणा तेउकाइआ अपञ्चतगा असंखेऽगुणा पुढविकाइआ अपञ्चता विसेसाहिया वाउकाइआ अपञ्चतगा विसेसाहिआ तेउकाइआ पञ्चतगा संखेऽगुणा पुढविकाइआ पञ्चता विसेसाहिआ जाउकाइआ पञ्चता विसेसाहिया वाउकाइआ पञ्चता विसेसाहिआ वणस्सइकाइआ अपञ्चता अनंतगुणा सकाइआ अपञ्चतगा विसेसाहिया वणस्सइकाइआ पञ्चतगा विसेसाहिआ सकाइया विसेसाहिया

३०. सर्वस्तोकास्त्रसकायिकाः, द्विन्द्रियादीनामेव त्रसकायिकत्वात्, तेषां च शेषकायापेक्षया अस्त्वत्वात्, तेभ्यस्तत्र कार्यका असङ्केयव्युपाः, असङ्केययलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूतासङ्केययलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततरासङ्केययलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽकायिका अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सकायिका विशेषाधिकाः, पृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् । उक्तमौधिकानामल्पबहुत्वम्, इदानीभेतेषामेव वापर्यासानां द्वितीयमल्पबहुत्वमाह—

‘एएसि णं भंते ! सकाइयाणं’ इत्यादि सुगमं ॥ सप्तत्वेतेषामेव पर्यासानां तृतीयमल्प-बहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! सकाइयाणं’ इत्यादि सुगमं, सामप्रतमेतेषामेव सकायिकादीनां प्रत्येकं पर्यासापर्यासमल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! सकाइयाणं पञ्चतापञ्चताणं’ इत्यादि सुगमम् सप्तत्वेतेषामेव सकायिकादीनां समुदितानां पर्यासापर्यासानामल्पबहुत्वमाह—

‘एएसि णं भंते ! सकाइयाणं’ इत्यादि, सर्वस्तोकास्त्रसकायिकाः पर्यासकाः, तेभ्यस्त्रसकायिका एवापर्यासका असङ्केययगुणाः, द्विन्द्रियादीनामपर्यासानां पर्यासद्विन्द्रियादिभ्योऽसङ्केयगुणत्वात्, ततः तेजःकायिका अपर्यासा असङ्केययगुणाः, असङ्केययोलाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, ततः पृथिव्यम्बुवायवोऽपर्यासकाः क्रमेण विशेषाधिकाः, ततः तेजःकायिकाः पर्यासाः सङ्केयगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्यासिभ्यः पर्यासानां सङ्केययगुणत्वात्, ततः पृथिव्याज्ञायवः पर्यासाः क्रमेण विशेषाधिकाः, ततो वनस्पतयोऽपर्यासा अनन्तगुणाः, पर्यासाः सङ्केययगुणाः ॥

तदेवं कायद्वारे सामान्येन पञ्च सूत्राणि प्रतिपादितानि, सप्तत्वस्मिन्नेव द्वारे सूहम्बादरादिभेदेन पञ्चदश सूत्राण्याह—

३१. (२६४) एएसि णं भंते ! सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं सुहुमआउकाइआणं सुहुमतेउकाइआणं सुहुमवाउकाइआणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं सुहुमनिओयाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वातुशा वा विसेसाहिआ वा ? , गोयमा ! सब्बत्थोवा सुहुमतेउकाइया सुहुमपुढविकाइआ विसेसाहिया सुहुमआउकाइआ विसेसाहिया सुहुमवाउकाइआ विसेसाहिआ सुहुमनिगोदा असंखेऽगुणा सुहुमवणस्सइकाइया अनंतगुणा सुहुमा विसेसाहिया ॥

एएसि णं भंते ! सुहुमअपञ्चतगाणं सुहुमपुढविअपञ्चतगाणं सुहुमआउअपञ्चतयाणं सुहुमतेउअपञ्चतयाणं सुहुमवण० अपञ्चतयाणं सुहुमनिगोदा अपञ्चतया य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? , गोयमा ! सब्बत्थोवा सुहुमतेउअपञ्चतया सुहुमपुढवि�० अप० विसें० सुहुमआउ० अप० विसें० सुहुमवाउ० अप० विसें० सुहुमनिगोदा अप० असंखें० सुहुमवण० अपञ्चतया

अणंतगुणा सुहुमा अपञ्जतया विसेसा० एएसि णं भंते ! सुहुमपञ्जत० सुहुमपुढविका० पञ्जत० सुहुमआउका० पञ्जत० सुहुमते-उका० पञ्जत० सुहुमवाउका० पञ्जतगाणं सुहुमवणत्सइका० पञ्जत० सुहुनयनिगोदपञ्जतगाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ?,

गोयमा ! सब्बत्योवा सुहुमपेउका० पञ्जतगा सुहुमतु॑ गिजा॒ पञ्जतगा विसेसा० सुहुमआउका० पञ्जतगा विसेसा० सुहुमआउका० पञ्जतगा विसेसा० सुहुमवाउका० पञ्जत० विसेसा० सुहुमनिगोया पञ्जतगा असंखेझगुणा सुहुमवण० पञ्जत० अनंत० सुहुमपञ्जत० विसेसा० एएसि णं भंते ! सुहुमाणं पञ्जतापञ्जतगाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ?, गोयमा ! सब्बत्योवा सुहुमआपञ्जतगा सुहुमपञ्जतगा संखे० ! एएसि णं भंते ! सुहुमपुढवी० पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ?, गोयमा ! सब्बत्योवा सुहुमपुढविकाइया अपञ्जतया सुहुमपुढविकाइया पञ्जतया संखेझगुणा ! एएसि णं भंते ! सुहुमआउ० पञ्जतापञ्जतगाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा ४ गोयमा ! सब्बत्योवा सुहुमआउका० अपञ्जत० सुहुमआउका० पञ्जतगा संखेझगुणा ! एएसि णं भंते ! सुहुमतेउ० पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ?, गोयमा ! सब्बत्योवा सुहुमतेउका० अपञ्जत० सुहुमतेउका० पञ्जताणं संखे० !

एएसि णं भंते ! सुहुमवाउका० पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ?, गोयमा सब्बत्योवा सुहुमवाउका० अपञ्जत० वाउका० पञ्जत० संखेझ० !

एएसि णं भंते ! सुहुमवण० पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ?, गोयमा ! सब्बत्योवा सुहुमवण० अपञ्ज० सुहुमवणत्सइपञ्जत० संखे० !

एएसि णं भंते ! सुहुमनिगोयाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ?, गोयमा ! सब्बत्योवा सुहुमनिगोया अपञ्जत० सुहुमनिगोया पञ्जत० संखेझगुणा !

एएसि णं भंते ! सुहुमाणं सुहुमपुढ० सुहुमआउ० सुहुमतेउ० सुहुमवाउ० सुहुमवण० सुहुमनिगोदाणं य पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ?, गोयमा ! सब्बत्योवा सुहुमतेउकाइया अपञ्जतया सुहुमपुढवीअपञ्ज० विसेसा० सुहुमआउ० अपञ्ज० विसेसा० सुहुमवाउ० अपञ्ज० विसेसा० सुहुमतेउ० अपञ्ज० संखेझगुणा सुहुमपुढवीपञ्जत० विसेसा० सुहुमाउ० पञ्जत० विसेसा० सुहुमवाउ० पञ्जत० विसेसा० सुहुमनिगोदा अपञ्ज- असंखे० सुहुमनिगोदा पञ्जत० संखे० सुहुमवण० अपञ्ज० अणंतगुणा सुहुमआपञ्ज० विसेसा० सुहुमवण० पञ्जत० संखेझ० सुहुमपञ्जत० विसेसा० सुहुमा विसेसाहिया !

बृ. सर्वस्तोका॒: सूक्ष्मा॑: तेजःकायिका॑: असङ्घेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वा॑, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिका॑ विशेषाधिका॑, प्रभूतासङ्घेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्माप्कायिका॑ विशेषाधिका॑, प्रभूततरासङ्घेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मवायुकायिका॑ विशेषाधिका॑: प्रभूततमासङ्घेयलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा॑ असङ्घेयगुणा॑: सूक्ष्मग्रहणं बादरव्यवच्छेदार्थै॒, द्विविधा हि निगोदा॑—सूक्ष्माबादराश्च, तत्र बादरा॑: सूरणकन्दादिषु॑, सूक्ष्मा॑: सर्वलोकापन्ना॑: ते च प्रतिगोलकमसङ्घेयेथा इति सूक्ष्मवायुकायिकेभ्योऽसङ्घेयगुणा॑: तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका॑ अनन्तगुणा॑: प्रतिनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामानिका॑: सूक्ष्मजीवा॑ विशेषाधिका॑, सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ।

गतमीधिकानामिदमल्पबहुत्वम्, इदानीमेतेषामेवापर्याप्तिनामाह—‘एएसि णं भंते ! सुहुम-अपञ्जत्तगाणं’ इत्यादि, सर्वं प्राच्यवद्भावनीयम्। सम्प्रत्येतेषामेव पर्याप्तिनां तृतीयमल्पबहुत्वमाह—

‘एएसि णं भंते ! सुहुमपञ्जत्तगाणं’ इत्यादि, इदमपि प्रागुक्तक्रमेष्ठीव भावनीयं। अधुना अभीषामेव सुक्ष्मादीनां प्रत्येकं पर्याप्तपर्याप्तिगतान्यलक्ष्महुत्वान्याह-

‘एएसि णं भंते ! सुहुमाणं पञ्जत्तापञ्जत्ताणं’ इत्यादि, इह बादरेषु पर्याप्तिभ्योऽपर्याप्तिअसङ्ख्येयगुणाः, एकैकपर्याप्तिनिश्चयाऽसङ्ख्येययानामपर्याप्तिनामुत्पादात्, तथा चोक्तं प्राक् प्रथमे प्रज्ञापनाख्ये पदे—“पञ्जत्तगनिस्साए अपञ्जत्तगा वक्तमंति, जतअथ एगो तत्त नियमा असंख्येज्ञा” इति, सुक्ष्मेषु पुनर्नयिं क्रमः, पर्याप्तिश्चापर्याप्तिपौष्ट्रया चिरकालावस्थायिन इति सदैव ते बहवो लभ्यन्ते, तत उक्तं सर्वस्तोकाः सुक्ष्मा अपर्याप्तिः, तेभ्यः सुक्ष्माः पर्याप्तिकाः सङ्ख्येयगुणाः, एवं पृथिवीकायिकादिष्वपि प्रत्येकं भावनीयम्। यतं चतुर्थमल्पबहुत्वम्, इदानीं सर्वेषां समुदितानां पर्याप्तपर्याप्तिगतं पञ्चममल्पबहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणं’ इत्यादि, सर्वस्तोकाः सुक्ष्मतेजःकायिका अपर्याप्तिः, कारणं प्रागेवोक्तं, तेभ्यः सुक्ष्मपृथिवीकायिका अपर्याप्तिविशेषाधिकाः तेभ्यः सुक्ष्माकायिका अपर्याप्तिविशेषाधिकाः तेभ्यः सुक्ष्मवायुकायिका अपर्याप्तिविशेषाधिकाः, अत्रापि कारणं प्रागेवोक्तं, तेभ्यः सुक्ष्मतेजःकायिकाः पर्याप्तिः सङ्ख्येयगुणाः, अपर्याप्तिभ्योऽपि हि पर्याप्तिः सङ्ख्येयगुणा इत्यनन्तरं मावितं,

—तत्र सर्वस्तोकाः सुक्ष्मतेजःकायिका अपर्याप्तिउक्ताः इतरे च सुक्ष्मापर्याप्तिपृथिवीकायिकादयो विशेषाधिकाः, विशेषाधिकत्वं च मनायधिकत्वं न द्विगुणत्वं न त्रिगुणत्वं चा, ततः सुक्ष्मतेजःकायिकेभ्योऽपर्याप्तिभ्यः पर्याप्तिः सुक्ष्मतेजःकायिकाः सङ्ख्येयगुणाः सन्तः सुक्ष्मवायुकायिकापर्याप्तिभ्योऽपि सङ्ख्येयगुणा भवन्ति,

तेभ्यः सुक्ष्मपृथिवीकायिकाः पर्याप्तिः विशेषाधिकाः तेभ्यः सुक्ष्माकायिकाः पर्याप्तिविशेषाधिकाः तेभ्योऽपि सुक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्तिविशेषाधिकाः तेभ्यः सुक्ष्मनिगोदाः अपर्याप्तिअसङ्ख्येयगुणाः, तेषाभतिप्राचुर्यात्, तेभ्यः सुक्ष्मनिगोदाः पर्याप्तिः सङ्ख्येयगुणाः, सुक्ष्मेष्वपर्याप्तिभ्यः पर्याप्तिनामोधतः सङ्ख्येयगुणत्वात्, तेभ्यः सुक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्तिका अनन्तगुणः प्रतिनिगोदमनन्तानां तेषां भावात्, तेभ्यः सामान्यतः सुक्ष्मा अपर्याप्तिका विशेषाधिकाः, सुक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सुक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्तिकाः सङ्ख्येयगुणाः, सुक्ष्मेषु ह्यपर्याप्तिभ्यः पर्याप्तिकाः सङ्ख्येयगुणाः, वश्चापान्तराले विशेषाधिकत्वं तदल्पमिति न सङ्ख्येयगुणत्वव्यापातः, तेभ्यः सुक्ष्माः पर्याप्तिका विशेषाधिकाः, सुक्ष्मपृथिव्यादीनामपि पर्याप्तिनां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सुक्ष्मा विशेषाधिकाः, अपर्याप्तिनमपि तत्र प्रक्षेपात्। तदेवमुक्तानि सुक्ष्माश्रितानि पञ्च सूत्राणि, सप्तति बादराश्रितानि पञ्चोक्तक्रमेणा-भिधित्युराह-

मू. (२६५) एएसि णं भंते ! बादराणं बादरपुढविकाइयाणं बादरआउकाइयाणं बादरतेउकाइयाणं बादरताउकाइयाणं बादरवणस्सइकाइयाणं पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइयाणं बादरनिगोदाणं बादरतसकाइयाणं कयरे कयरोहितो अप्पा वा ४ ? , गोयमा ! सत्त्वत्थोबादरतसकाइया बादरतेउकाइया असंख्येज्ञगुणना पत्तेयसरीरबादरवणस्सइकाइया असंख्येज्ञगुणना बादरनिगोदा असंख्येज्ञगुणा बादरा पुढवी० असंख्य० बादरा आउकाइया असं० बादरा वाउकाइया

असंख्यो बादरा वणस्स० अनन्तगुणा बादरा विसेसाहिया ।

एसि जं भते ! बादरपुढविकाइयअपज्ञतगाणं बादरआउअपज्ञतगाणं बादरतेउअ-
पज्ञतगाणं बादरबाउअपज्ञतगाणं बादरबणस्सइअपज्ञतगाणं पत्तेयसरीबादरबणस्सइअपज्ञत-
गाणं बादरनिगोदअपज्ञतगाणं बादरतसकाइयअपज्ञतगाणं यक्यरे क्यरोहितो अप्प वा बहुया
वातुला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोया बादरतसकाइया अपज्ञतगा बादरतेउकाइया
अपज्ञतगा असंखेझगुणा पत्तेयसरीबादरबणस्सइकाइया अपज्ञतगा असंखेझगुणा बादरनिगोदा
अपज्ञतगा असंखेझगुणा बायरपुढवीकाइया अपज्ञतगा असंखेझगुणा बादरआउकाइया
अपज्ञतगा असंखेझगुणा बादरबाउकाइया अपज्ञतगा असंखेझगुणा बादरबणस्सइकाइया
अपज्ञतगा अनंतगुणा बादरअपज्ञतगा विसेसाहिया ।

एस्ति एं भंते ! बायरपञ्चतयाणं बादरपुढबीकाइयाणं पञ्चतयाणं बायरआउकाइयाणं पञ्चतयाणं बायरतेउकाइयाणं पञ्चतयाणं बायरवाउकाइयाणं पञ्चतयाणं पत्तेयसरीरबायर-वणस्सइकाइयाणं पञ्चतयाणं बायरनिगोदपञ्चतयाणं बायरतसकाइयपञ्चतगाण य कयरे कयरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सब्बत्योवा बायरतेउकाइया पञ्चतया बायरतसकाइया पञ्चतया असंखेजगुणा पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया पञ्चतया असंखेजगुणा बायरनिगोदा पञ्चतया असंखेजगुणा बादरपुढबीकाइया पञ्चतया असंखेजगुणा बायरआउकाइया पञ्चतया असंखेजगुणा बायरवाउकाइया पञ्चतया असंखेजगुणा बायरवणस्सइकाइया पञ्चतया अनंतगुणा बायरपञ्चतया विसेसाहिया ।

एएसि णं भंते ! बायराणं पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा बायरपञ्जतया बायरअपञ्जतया असंखेऽगुणा । एएसि णं भंते ! बायरपुढवीकाइयाणं पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा बायरपुढवीकाइया पञ्जतया बायरपुढविकाइया अपञ्जतया असंखेऽगुणा । एएसि णं भंते ! बायरआउकाइयाणं पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा बायरआउकाइया पञ्जतया बायरआउकाइया अपञ्जतया बायरआउकाइया अपञ्जतया असंखेऽगुणा ।

एसें भंते ! बायरतेउकाइयाणं पञ्जतापञ्जताणं क्वरे क्यरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गो० सब्बत्योवा बायरतेउकाइया पञ्जत्या अपञ्जत्या असंखेऽगुणा

एएसि णं भंते ! बायरवाउकाइयाणं पञ्चतापञ्चताणं कयरे कयरैहिं तो अप्पावा बहुया वातुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोदा बादरवाउकाइया पञ्चतया बायरवाउकाइया अपञ्चतया असंखेऽगुणा । एएसि णं भंते ! बायरवणस्सइकाइयाणं पञ्चतापञ्चताणं कयरे कयरैहिं तो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिआ वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोदा बायरवणस्सइकाइया पञ्चतया बायरवणस्सइकाइया अपञ्चतया असंखेऽगुणा ।

एसें पं भते ! पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकायइयार्णं पञ्जता॑पञ्जतार्णं क्यरे क्यरेहितो
अप्पा॒बाबहुया॒वा॒तुल्ला॒बा॒विसेसाहिया॒वा॒? , गोयमा॑ ! सब्बल्लोद्या॑ पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया॑
पञ्जतया॑ पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया॑ अपञ्जतया॑ असंखेज्जगुणा॑ ! एसें पं भते !

बायरनिगोद्याणं पञ्चत्तापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सञ्चत्योदा बायरनिगोद्या पञ्चत्ता बायरनिगोद्या अपञ्चत्ता असंखेऽगुणा । एएसि णं भंते ! बायरतसकाइयाणं पञ्चत्तापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सञ्चत्योदा बायरतसकाइया पञ्चत्ता बायरतसकाइया अपञ्चत्ता असंखेऽगुणा ।

एएसि णं भंते ! बायराणं बायरपुढवीकाइयाणं बायरआउकाइयाणं बायरतेउकाइयाणं बायरवाउकाइयाणं बायरवणस्सइकाइयाणं पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइयाणं बायरनिगोद्याणं बायरतसकाइयाणं पञ्चत्तापञ्चताणं कयरे कयरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा

—गोयमा ! सञ्चत्योदा बायरतेउकाइया पञ्चत्तया बायरतसकाइया पञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरतसकाइया अपञ्चत्तया असंखेऽगुणा पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया पञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरनिगोद्या पञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरपुढवीकाइया पञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरआउकाइया पञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरवाउकाइया पञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरतेउकाइया अपञ्चत्तया असंखेऽगुणा पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया अपञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरनिगोद्या अपञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरपुढवीकाइया अपञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरआउकाइया अपञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरवाउकाइया अपञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरवणस्सइकाइया पञ्चत्तया अनंतगुणा बायरवणस्सइकाइया अपञ्चत्तया असंखेऽगुणा बायरअपञ्चत्तया विसेसा० बायरा विसेसा० ।

हृ. ‘एएसि णं भंते ! बायराणं बायरपुढवीकाइयाणं’ इत्यादि, सर्वस्तोकाबादरत्रसकायिका:, द्विन्द्रियादीनामेव बादरत्रसत्त्वात्, तेषां च शेषकायेभ्योऽत्पत्त्वात्, तेभ्यो बादरतेजःकायिका असङ्घयेयगुणाः, असङ्घयलोकाकाशप्रदशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिका असङ्घयेयगुणाः, स्थानस्यासङ्घयेयगुणत्वात्, बादरतेजःकायिका हि मनुष्यक्षेत्रे एव भवन्ति, तथा घोक्तं द्वितीये स्थानाख्ये पदे—

“कहि णं भंते ! बादरतेउकाइयाणं पञ्चत्तगाणं ठाणा पञ्चता ? , गोयमा ! सङ्घाणेण अंतो मणुस्सखिते अह्नाइसेसु दीवसमुद्देसु निव्वाधाएणं पञ्चरससु कम्भभूमीसु बाधाएणं पंचसु महाखिदेहेसु, एत्य णं बायरतेउकाइयाणं पञ्चत्तगाणं ठाणा पञ्चता” तथा “जत्येव बायरतेउकाइयाणं पञ्चत्तगाणं ठाणा तत्येव बायरतेउकाइयाणं अपञ्चत्तगाणं ठाणा पञ्चता” इति, बादरवनस्पतिकायिकास्तु त्रिष्वपि लोकेषु भवनादिषु, तता घोक्तं तस्मिन्नेव द्वितीये स्थानाख्ये पदे—

“कहि णं भंते ! बायरवणस्सइकाइयाणं पञ्चत्तगाणं ठाणा पञ्चता ? , गोयमा ! सङ्घाणेण सत्तसु घनोदहिसु सत्तसु घनोदहिवलयेसु अहोलोए पायालेसु भवणपत्थडेसु उह्लोए कप्येसु विमाणेसु विमाणावलियासु विमाणपत्थडेसु तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नदीसु दहेसु वाविसु पुक्खरिणीसु दिहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु विलपंतियासु उज्ज्ञरेसु निज्ञरेसु चिल्लेसु पञ्चलेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सञ्चेसु चेव चलासएसु जलठाणेसु,

एत्य णं बायरवणस्सइकाइयाणं पञ्चत्तगाणं ठाणा पञ्चता” तथा “जत्येव बायरवणस्सइकाइयाणं पञ्चत्तगाणं ठाणा तत्येव बायरवणस्सइकाइयाणं अपञ्चत्तगाणं ठाणा पञ्चता” इति, ततः क्षेत्रस्यासङ्घयेयगुणत्वादुपद्यन्ते बादरतेजःकायिकेभ्योऽसङ्घयेयगुणाः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिका:, तेभ्यो बादरनिगोदा असङ्घयेयगुणाः, तेषामत्यन्तसूक्ष्मावगाहनत्वात्,

जलेषु सर्कन्ति पि च भावात्, पनकसेवालादयो हि जलेऽवश्यं भाविनः ते च बादरानन्तकायिका इति,

तेभ्योऽपि बादरपृथिवीकायिका असङ्गयेयगुणाः, अष्टासु पृथिवीषु सर्वेषु विमानमवन-पर्वतादिषु भावात्, तेभ्योऽसङ्गयेयगुणा बादराप्राप्तायिका: समुद्रेषु जलप्राभूत्यात्, तेभ्यो बादरवायु-कायिका असङ्गयेयगुणाः, सुषिरे सर्वत्र वायुसंभवात्, तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, प्रतिबादरनिगोदमनन्तानं जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो बादराजीवा विशेषाधिका:, बादरत्र-सकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्। गतमेकमीथिकानां बादराणामल्पबहुत्वम्, इदानीमेतेषामेवा-पर्याप्तानां द्वितीयमाह—‘एएसिणं भंते ! बायरपञ्चतांगाणं’ इत्यादि, सर्वस्तोका बादरतेजःकायिका अपर्याप्तिकाः, युक्तिरत्र प्रागुक्तीव, तेभ्यो बादरतेजःकायिका अपर्याप्ता असङ्गयेयगुणाः, असङ्गयेयलोकाकाश-प्रदेशप्रभाणत्वात्, इत्येवं प्रागुक्तक्रमेणोदमप्यल्पबहुत्वं भावनीयं। गतं द्वितीयमल्पबहुत्वम्, इदानीमेतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पबहुत्वमाह—

‘एएसि णं भंते ! बायरपञ्चतांगाणं’ इत्यादि, सर्वस्तोका बादरतेजःकायिका: पर्याप्ताः, आवलिकासमयवर्णस्य कृतिपथसमन्व्यैरावलिकासमयैर्गुणितस्य यावान्यसमयराशिर्भवति तावद्यमाणत्वात्तेषा, उक्तं च—“आवलियवग्गो ऊणावलिए गुणिओ हु बायरा ते उ” इति तेभ्यो बादरत्रसकायिका: पर्याप्ता असङ्गयेयगुणाः, प्रतरे यावन्त्यहुलसङ्गयेयभागमात्राणि खण्डानि तावद्यमाणत्वात्तेषां, तेभ्यः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिका: पर्याप्ताः असङ्गयेयगुणाः, प्रतरे यावन्त्यहुलासङ्गयेयभागमात्राणि खण्डानि तावद्यमाणत्वात्तेषां, उक्तं च—“पतेयपञ्चवणकाइयाओ पयरं हरंति लोगस्स । अहुलअसंखभागेण भाइय” मिति तेभ्यो बादरनिगोदाः पर्याप्तका असङ्गयेयगुणातः, तेषामल्पन्तसूक्ष्मावगाहनन्तावज्ञलाशयेषु च सर्वत्र भावात्, तेभ्यो बादरपृथिवीकायिका: पर्याप्ताः असङ्गयेयगुणाः, अतिप्रभूतसङ्गयेयप्रतराहुलासङ्गयेयभाग-खण्डमानत्वात्, तेभ्योऽपि बादराप्राप्तायिका: पर्याप्ता असङ्गयेयगुणाः, अतिप्रभूततरसङ्गयेयप्रतरा-हुलासङ्गयेयभागखण्डमानत्वात्, तेभ्यो बादरवायुकायिका: पर्याप्ता असङ्गयेयगुणाः, धनीकृतस्य लोकस्यासङ्गयेयेषु सङ्गयातत्पभागादर्तिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावद्यमाणत्वात्तेषां, तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका: पर्याप्ता अनन्तगुणाः, प्रतिबादरैकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो बादरपर्याप्तिका विशेषाधिका:, बादरतेजःकायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्। गतं तृतीयमल्पबहुत्वम्, इदानीमेतेषामेव पर्याप्तपर्याप्तिगतान्यल्पबहुत्वान्याह—

‘एएसिणं भंते १ बायराणं पञ्चतापञ्चताणं’ इत्यादि, इह बादरैकैकपर्याप्तनिश्चया असङ्गयेया बादरा अपर्याप्ताउत्यद्यन्ते, ‘पञ्चतापनिस्साए अपञ्चतागा वक्तमंति, जत्यएगो तत्त नियमा असंखेज्ञा’ इति वचनात्, ततः सर्वत्र पर्याप्तेभ्योऽपर्याप्ता असङ्गयेयगुणा वक्तव्याः, त्रसकायिकसूत्रं प्रागुक्त-युक्त्या भावनीयं। गतं चतुर्थमल्पबहुत्वम्, सम्प्रत्येतेषामेव समुदितानां पर्याप्तपर्याप्तानां पञ्चमल्प-बहुत्वमाह—‘एएसि णं भंते ! बायराणं बायरपुढवीकाइयाणं’ इत्यादि, सर्वस्तोका: बादरतेजःकायिका: पर्याप्तिका: तेभ्यो बादरत्रसकायिका: पर्याप्ता असङ्गयेयगुणाः तेभ्यो बादरत्रसकायिका अपर्याप्ता असङ्गयेयगुणाः तेभ्यो बादरउप्रत्येकवनस्पतिकायिका: पर्याप्ता असङ्गयेयगुणाः तेभ्यो बादरनिगोदाः पर्याप्तिका असङ्गयेयगुणाः तेभ्यो बादरप्रत्येकवनस्पतिकायिका: पर्याप्ता असङ्गयेयगुणाः तेभ्यो बादरनिगोदाः पर्याप्तिका असङ्गयेयगुणाः तेभ्यो बादरपृथिवीकायिका:

पर्यासिका असङ्घयेय- गुणाः तेभ्यो बादराकालिङ्गः पर्यासिका उद्दृश्येयगुणः, तेभ्यो बादरयाकु-
कायिकाः पर्यासिका असङ्घयेयगुणाः, एतेषु पदेषु युक्तिः प्रायुक्ताऽनुसरणीया, तेभ्यो बादरतेजः-
कायिका अपर्यासिका असङ्घयेयगुणाः, यतो बादरबायुकायिकाः पर्यासिः असङ्घयेयषु प्रतरेषु
यावत्त आकाशप्रदेशास्ताव- व्यमाणाः, बादरतेजःकायिकाश्चपर्यासिः असङ्घयेयलोकाकाश-
प्रदेशप्रमाणाः, ततो भवत्य सङ्घयेयगुणाः,

-ततः प्रत्येकबादरवनस्पतिकायिका अपर्यासिका असङ्घयेयगुणाः ततो बादरनिगोदा
अपर्यासिका असङ्घयेयगुणाः ततो बादरपृथिवीकायिका अपर्यासिका असङ्घयेयगुणाः ततो बादराका-
यिका अपर्यासिका असङ्घयेयगुणाः बादरबायुकायिका अपर्यासिका यथोत्तरमसङ्घयेयगुणाः वक्तव्याः,
यद्यपि चैते प्रत्येकसमङ्घयेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्तथाप्यसङ्घयातस्यासङ्घयातभेदभिन्नत्वात् इत्यं
यथोत्तरमसङ्घयेयगुणत्वं न विरुद्धते, तेभ्यो बादरबायुकायिकापर्यासिभ्यो बादरवनस्पतिकायिका
जीवाः पर्यासिः अनन्तगुणाः, प्रतिबादैकेकनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो
बादरः पर्यासिका विशेषाधिकाः, बादरतेजःकायिकादीनाभ्यपर्यासिनां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यो बादरवन-
स्पतिकायिका अपर्यासिका असङ्घयेयगुणाः,

-एकैकपर्यासिबादरवनस्पतिकायिकनिगोदनिश्चयाऽसङ्घयेयानाभ्यपर्यासिबादर-
वनस्पतिकायिकनिगोदानामुत्पादात्, तेभ्यः सामान्यतो बादरा अपर्यासिका विशेषाधिकाः,
बादरतेजःकायिकादीनाभ्यपर्यासिनां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः पर्यासिपर्यासिविशेषणरहिताः सामान्यतो
बादरा विशेषाधिकाः, बादरपर्यासितेजःकायिकादीनाभ्यपि तत्र प्रक्षेपात् ॥

गतानि बादराश्रितान्यपि पञ्च सूत्राणि, सम्प्राति सूक्ष्मबादरसमुदायगतां पञ्चसूत्रीमभिधित्सुः
प्रथमत औधिकं सूक्ष्मबादरसूत्रमाह-

**श्रू. (२६६) एएसि णं भंते ! सुहुमाणं सुहुमपुढवीकाइयाणं सुहुमआउकाइयाणं सुहुमतेज-
काइयाणं सुहुमवाउकाइयाणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं सुहुमनिगोयाणं बायराणं बायरपुढवीकाइयाणं
बायराउकाइयाणं बायरतेजकाइयाणं बायरवाउकाइयाणं बायरवणस्सइकाइयाणं पतेयसरीरबायर-
वणस्सइकाइयाणं बायरनिगोयाणं तसकाइयाणं य क्यरे क्यरेहितो अप्या वा बहुया वा तुष्णा वा
विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सञ्चत्योवा बायरतसकाइया बायरतेजकाइया असंखेजगुणा
पतेयसरीरबायरवणस्सइकाइया असंखेजगुणा बायरनिगोया असंखेजगुणा बायरपुढवीकाइया
असंखेजगुणा बायरआउकाइया असंखेजगुणा बायरवाउकाइया असंखेजगुणा सुहुमतेजकाइया
असंखेजगुणा सुहुमपुढवीकाइया विसेसाहिया सुहुमआउकाइया विसेसाहिया सुहुमवाउकाइया
विसेसाहिया सुहुमनिगोया असंखेजगुणा बायरवणस्सइकाइया अनन्तगुणा बायर विसेसाहिया
सुहुमवणस्सइ- काइया अनन्तगुणा सुहुमा विसेसाहिया ॥**

**एएसि णं भंते ! सुहुमअपञ्चतयाणं सुहुमपुढवीकाइयाणं अपञ्चतयाणं सुहुमआउकाइयाणं
अपञ्चतयाणं सुहुमतेजकाइयाणं अपञ्चतयाणं सुहुमवाउकाइयाणं अपञ्चतयाणं सुहुमवणस्सइ-
काइयाणं अपञ्चतयाणं सुहुमनिगोयाणं अपञ्चतयाणं बायरअपञ्चतयाणं बायरपुढवीकाइयाणं
अपञ्चतयाणं बायरआउकाइयाणं अपञ्चतयाणं बायरतेजकाइयाणं अपञ्चतयाणं बायरवाउ-
काइयाणं अपञ्चतयाणं बायरवणस्सइकाइयाणं अपञ्चतयाणं पतेयसरीरबायरवणस्सइकाइयाणं**

अपञ्जतयाणं बायरनिगोद्याणं अपञ्जतयाणं बायरतसकाइयाणं अपञ्जतयाणं क्यरे क्यरेहितो
 अप्या वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सब्बत्योवा बायरतसकाइया अपञ्जतया
 बायरतेउकाइया अपञ्जतया असंखेझ- गुणा पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया अपञ्जतया
 असंखेझगुणा बायरनिगोद्या अपञ्जतया असंखेझ- गुणा बायरपुढवीकाइया अपञ्जतया
 असंखेझगुणा बादरआउकाइया अपञ्जतया असंखेझगुणा बायरवाउकाइया अपञ्जतया
 असंखेझगुणा सुहुमतेउकाइया अपञ्जतया असंखेझगुणा सुहुमपुढवी- काइया अपञ्जतया
 विसेसाहिया सुहुमआउकाइया अपञ्जतया विसेसाहिया सुहुमवाउकाइया अपञ्जतया विसेसाहिया
 सुहुमनिगोद्या अपञ्जतया असंखेझगुणा बायरवणस्सइकाइया अपञ्जतया अनंतगुणा बायरा
 अपञ्जतया विसेसाहिया सुहुमवणस्सइकाइया अपतजया असंखेझगुणा सुहुमा अपञ्जतया
 विसेसाहिया ॥

एएसिणं भंते! सुहुमपञ्चतयाणं सुहुमसुद्विकाइया पञ्चतयाणं सुहुमआउकाइया पञ्चतयाणं सुहुमतेउकाइया पञ्चतयाणं सुहुमवाउकाइया पञ्चतयाणं सुहुमवणस्सइकाइया पञ्चतयाणं सुहुमनिगोया पञ्चतयाणं बायरपञ्चतयाणं बायरपुढवीकाइया पञ्चतयाणं बायरआउकाइया पञ्चतयाणं बायरतेउकाइया पञ्चतयाणं बायरवाउकाइया पञ्चतयाणं बायरवणस्सइकाइया पञ्चतयाणं पतेयसरीरबायरवणस्सइकाइया पञ्चतयाणं बायरनिगोया पञ्चतयाणं बायरत-सकाइयपञ्चतयाणं य कयरे कयरैहिंतो अभ्या वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?,

गोयमा ! सञ्चत्योवा बायरतेउकाइया पञ्जतया बायरतसकाइया पञ्जतया असंखेझगुणा
पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया पञ्जतया असंखेझगुणा बायरनिगोया पञ्जतया असंखेझगुणा
बायरपुढविकाइया पञ्जतया असंखेझगुणा बायरआउकाइया पञ्जतया असंखेझगुणा बायरथाउ-
काइया पञ्जतया असंखेझगुणा सुहुमतेउकाइया पञ्जतया असंखेझगुणा सुहुमपुढवीकाइया पञ्जतया
विसेसाहिया सुहुमआउकाइया पञ्जतया विसेसाहिया सुहुमबाउकाइया पञ्जतया विसेसाहिया
सुहुमनिगोया पञ्जतया असंखेझगुणा बायरवणस्सइकाइया पञ्जतया अनंतगुणा बायरपञ्जतया
विसेसाहिया सुहुमवणस्सइकाइया पञ्जतया असंखेझगुणा बायरवणस्सइकाइया पञ्जतया
अनंतगुणा बायरपञ्जतया विसेसाहिया सुहुमवणस्सइकाइया पञ्जतया असंखेझगुणा सुहुमपञ्जतया
विसेसाहिया ॥ एसि णं भंते ! सुहुमाणं बायराण य पञ्जतापञ्जताणं कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा
बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सञ्चत्योवा बायरा पञ्जतया बायरआपञ्जतया
असंखेझगुणा सुहुमअपञ्जतया असंखेझगुणा सुहुमपञ्जतया संखेझगुणा ॥

एरेसिण भंते ! सुहमपुढविकाइयाणं वायरपुढविकाइयाय पञ्जतापञ्जताणं कथरे कयरेहिंतो
अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सब्बत्योवा वायरपुढविकाइया पञ्जतया
वायरपुढविकाइया अपञ्जतया असंखेजगुणा सुहमपुढवीकाइया अप्प० असं० सुहमपुढविकाइया
पञ्जतया संखेजगुणा ॥ एरेसिण भंते ! सुहमआउकाइयाणं वायरआउकाइयाण य पञ्जतापञ्जताणं
कथरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सब्बत्योवा वायरआउ-
काइया पञ्जतया वायरआउकाइया अपञ्जतया असंखेजगुणा सुहमआउकाइया अपञ्जतया
असंखेजगुणा सुहमआउकाइया पञ्जतया संखेजगुणा ॥

एएसि णं भंते ! सुहुमतैउकाइयाणं वायरतैउकाइयाण य पञ्जताञ्जपञ्जताणं कयरे कयरोहिंते
अप्पा वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सच्चत्थोवा वायरतैउकाइया पञ्जतया
वायरतैउकाइया अपञ्जतया असंखेजगुणा सुहुमतैउकाइया अपञ्जतया असंखेजगुणा सुहुमतैउ-
काइया पञ्जतया संखेजगुणा ॥ एएसि णं भंते सुहुमवाउकाइयाणं वायरवाउकाइयाण य
पञ्जतपञ्जताणं कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा !
सच्चत्थोवा वायरवाउकाइया पञ्जतया वायरवाउकाइया अपञ्जतया असंखेजगुणा सुहुमवाउकाइया
अपञ्जतया असंखेजगुणा सुहुमवाउकाइया पञ्जतया संखेजगुणा ॥

एएसिणं भंते ! सुहुमवणस्सइकाइयाणं बायरवणस्सइकायाणय कयरे कयरेहितो अप्या
वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्योक्ता बायरवणस्सइकाइया पञ्जतया
बायरवणस्सइकाइया अपञ्जतया असंखेजगुणा सुहुमवणस्सइकाइया अपञ्जतया असंखेजगुणा
सुहुमवणस्सइकाइया पञ्जतया संखेजगुणा ॥ एएसिणं भंते ! सुहुमनिगोयाणं बायरनिगोयाणय
पञ्जतपञ्जताणं कयरे कयरेहितो अप्य वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्योक्ता
बायरनिगोयद्या पञ्जतया बायरनिगोयद्या अपञ्जतया असंखेजगुणा सुहुमनिगोयद्या अपञ्जतया
असंखेजगुणा सुहुमनिगोयद्या पञ्जतया संखेजगुणा ॥

एसि यं भते ! सुहमाणं सुहमपुढवीकाइयाणं सुहमआउकाइयाणं सुहमतेउकाइयाणं
सुहमबाउकाइयाणं सुहमवणस्सइकाइयाणं सुहमनिगोयाणं बायराणं बायरपुढविकाइयाणं
बायरआउकाइयाणं बायरतेउकाइयाणं बायरबाउकाइयाणं बायरवणस्सइकाइयाणं
पतेयसरीरबायरवणस्सइकाइयाणं बायरनिगोयाणं बायरतसकाइयाणं य पञ्चतापञ्चताणं कयरे
कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुष्णा वा विसेताहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा बादरतेउकाइया
पञ्चतया बायरतसकाइया पञ्चतया असंखेजगुणा बायरतसकाइया अपञ्चतया असंखेजगुणा
पतेयसरीरबायरवणस्सइकाइया पञ्चतया असंखेखजगुणा बायरनिगोया पञ्चतया असंखेजगुणा
बायरपुढवीकाइया पञ्चतया असंखेजगुणा बायरआउकाइया पञ्चतया असंखेजगुणा
बायरबाउकाइया पञ्चतया असंखेजगुणा बायरतेउकाइया अपञ्चतया असंखेजगुणा
पतेयसरीरबायरवणस्सइकाइया अपञ्चतया असंखेजगुणा बायरनिगोया अपञ्चतया असंखेजगुणा
बायरपुढवीकाइया अपञ्चतया असंखेजगुणा बायरआउकाइया अपञ्चतया असंखेजगुणा
बायरबाउकाइया अपञ्चतया असंखेजगुणा सुहमतेउकाइया अपञ्चतया असंखेजगुणा

सुहमपुढवीकाइया अपञ्जतया विसेसाहिया सुहमआउकाइया अपञ्जतया विसेसाहिया
 सुहमवाउकाइया अपञ्जतया विसेसाहिया सुहमतेउकाइया पञ्जतया असंखेझगुणा
 सुहमपुढवीकाइया पञ्जतया विसेसाहिया सुहमआउकाइया पञ्जतया विसेसाहिया सुहमवाउकाइया
 पञ्जतया विसेसाहिया सुहमनिगोया अपञ्जतया असंखेझगुणा सुहमनिगोया पञ्जतया संखेझगुणा
 बायरवणस्तइकाइया पञ्जतया अणंतगुणा बायरपञ्जत्या विसेसाहिया बायरवणस्तइकाइया
 अपञ्जतया असंखेझगुणा बायरअपञ्जतया विसेसाहिया बायरा विसेसाहिया सुहमवणस्तइकाइया
 अपञ्जतया असंखेझगुणा सुहमअपञ्जतया विसेसाहिया सुहमवणस्तइकाइया पञ्जतया संखेझगुणा
 सुहमपञ्जतया विसेसाहिया सुहमा विसेसाहिया ।

बृ. 'एएसि णं भंते !' इत्यादि, इह प्रथमं बादरगतमल्पबहुत्वं बादरपञ्चसूत्र्यां यत्थधर्मं सूत्रं तद्वद्भावनीयं यावद्बादरवायुकायपदं, तदनन्तरं यत्सूक्ष्मगतमल्पबहुत्वं तत्सूक्ष्मपञ्चसूत्र्यां यत्थधर्मं सूत्रं तद्वत्ताद्यद्यावत्सूक्ष्मनिगोदचिन्ता, तदनन्तरं बादरवनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, प्रतिबादर-निगोदामनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यो बादरा विशेषाधिका:, बादरतेजःकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका असङ्घयेयगुणाः, बादरनिगोदेभ्यः-सूक्ष्मनिगोदानाम-सङ्घयेयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतःसूक्ष्मा विशेषाधिका:, सूक्ष्मतेजःकायिकादीनामादैतत्र प्रक्षेपात् । गतमेवत्पव्यहुत्वम्, इदानीमेतेषामेवापर्यासानां द्वितीयमाह-

'एएसि णं भंते !' इत्यादि, सर्वस्तोका बादरत्रसकायिका अपर्यासाः ततो बादरतेजःकायिकबादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकबादरनिगोदबादरपृथिवीकायिकबादरपकायिकबादरवायुकायिका अपर्यासाः क्रमेण यथोत्तरमसङ्घयेयगुणाः, अत्र भावना बादरपञ्चसूत्र्यां यद्वितीयमपर्यासकसूत्रं तद्वल्कर्तव्या, ततो बादरवायुकायिकेभ्योऽसङ्घयेयगुणाः सूक्ष्मतेजःकायिका अपर्यासाः, अतिप्रमूतासङ्घयेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्मा-पकायिकसूक्ष्मवायुकायिकसूक्ष्मनिगोदा अपर्यासा यथोत्तरमसङ्घयेयगुणाः, अत्र भावना सूक्ष्म-पञ्चसूत्र्यां यद्वितीयं सूत्रं तद्वत्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदापर्यासेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका जीवा अपर्यासाः अनन्तगुणाः, प्रतिबादरैकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां सद्भावात्, तेभ्यः सामान्यतो बादरापर्यासका विशेषाधिका:, बादरत्रसकायिकापर्यासादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्यासा असङ्घयेयगुणाः, बादरनिगोदापर्यासेभ्यः सूक्ष्मनिगोदापर्यासानाम-सङ्घयेयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतःसूक्ष्मा पर्यासा विशेषाधिका:, सूक्ष्मतेजःकायिकापर्यासादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् । गतं द्वितीयमल्पबहुत्वम्, अधुना एतेषामेव पर्यासानां तृतीयमल्पबहुत्वमाह-

'एएसि णं भंते ! सुहुमपञ्चतयाणं' इत्यादि, सर्वस्तोकाबादरतेजःकायिकाः पर्यासाः तेभ्यो बादरत्रसकायिकबादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकबादरनिगोदबादरपृथिवीकायिकबादरपकायिकबादरवायुकायिका पर्यासा यथोत्तरमसङ्घयेयगुणाः, अत्र भावना बादरपञ्चसूत्र्यां यत् तीयं पर्याससूत्रं तद्वत् कर्तव्या, बादरपर्यासवायुकायिकेभ्यः सूक्ष्मतेजःकायिकाः पर्यासा असङ्घयेयगुणाः, बादरवायुकायिका हि असङ्घयेयप्रत्येकदेशराशिप्रमाणाः सूक्ष्मतेजःकायिकास्तु पर्यासा असङ्घयेयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणास्ततोऽसङ्घयेयगुणाः, ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्मवायुकायिकाः पर्यासाः क्रमेण यथोत्तरं विशेषाधिकाः ततः सूक्ष्मवायुकायिकेभ्यः पर्यासेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा पर्यासका असङ्घयेयगुणाः, तेषामतिप्रभूततया प्रतिगोलकं भावात्, तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका जीवा: पर्यासका अनन्तगुणाः, प्रतिपादरैकनिगोदमनन्तानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो बादरा: पर्यासका विशेषाधिका:, बादरतेजःकायिकादीनामपि पर्यासानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्यासा असङ्घयेयगुणाः, बादरनिगोदपर्यासेभ्यः सूक्ष्मनिगोदपर्यासानामसङ्घयेयगुणत्वात्, तेभ्यः सामान्यतःसूक्ष्मा पर्यासा विशेषाधिका:, सूक्ष्मतेजःकायिकादीनामपि पर्यासानां तत्र प्रक्षेपात् । गतं तृतीयमल्पबहुत्वम्, इदानीमेतेषामेव सूक्ष्मबादरादीनां प्रत्येकं पर्यासापर्यासानां पृथग् पृथगल्पबहुत्वमाह— 'एएसि णं भंते ! सुहुमाणं बायराणं पञ्चतापञ्चताणं' इत्यादि, सर्वत्रैष भावना—सर्वस्तोका बादरा: पर्यासाः, परिभित्सेत्रवर्तित्वात्, तेभ्यो बादरा अपर्यासाः,

असङ्घयेयगुणाः, एकैकलादर-पर्यातनिश्रया असङ्घयेयानां बादरापर्यासानामुत्पादात्, तेभ्यः सूक्ष्मा अपर्यासाः असङ्घयेयगुणाः, सर्वलोकापत्रतया तेषां क्षेत्रस्यासङ्घयेयगुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मपर्यासकाः सङ्घयेयगुणाः, चिरकाला-वस्यायितया तेषां सदैव सङ्घयेयगुणतयाऽबाय्यमानत्वात् । गतं चतुर्थमल्पबहुत्वम्, इदानीभेतेषामेव सूक्ष्मसूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनां बादरवादरपृथिवीकायिकादीना च प्रत्येकं पर्यासापर्यासानां च समुदायेन पञ्चमल्पबहुत्वमाह—

सर्वस्तोका बादरतेजःकायिकाः पर्यासाः, आवलिकासमयवर्गे कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैर्गुणिते यावान्समयराशिस्तावत्यमाणत्वात् तेषां, तेभ्यो बादरत्रसकायिकाः पर्यासा असङ्घयेयगुणाः, प्रते यावत्यक्षुलसङ्घयेयभागमात्राणि खण्डानि तावत्यमाणत्वात् तेषां, तेभ्यो बादरत्रसकायिका अपर्यासा असङ्घयेयगुणाः, प्रते यावत्यक्षुलसङ्घयेयत्वाग्भागाणि खण्डानि तावत्यमाणत्वात् तेषां, तेभ्यः प्रत्येकबादरवनस्पतिकायिकबादरनिगोदबादरपृथिवीकायिकबादरापायिकबादरतेजःकायिका अपर्यासा असङ्घयेयगुणाः, यद्यप्येते प्रत्येकं प्रते यावत्यक्षुलसङ्घयेयभागमात्राणि खण्डानि तावत्यमाणास्तथाप्यक्षुलसङ्घयेयभागस्यासङ्घयेयभेदभिन्नत्वात् इत्थं यथोत्तरमसङ्घयेयगुणत्वमधिधीयमानं न विरुद्ध्यते, तेभ्यो बादरतेजःकायिका अपर्यासा असङ्घयेयगुणाः, असङ्घयेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्,

ततः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकबादरनिगोदबादरपृथिवीकायिकबादरापायिकबादरवायुका यिका अपर्यासा यथोत्तरमसङ्घयेयगुणाः, ततो बादरवायुकायिकेभ्योऽपर्यासेभ्यः सूक्ष्मतेजःकायिका अपर्यासा असङ्घयेयगुणाः ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्मपायिकसूक्ष्मवायुकायिका अपर्यासा यथोत्तरं विशेषाधिकाः ततः सूक्ष्मपर्यासस्तेजःकायिकाः सङ्घ्यात्तगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्यासेभ्यः पर्यासानां ओघत एव सङ्घयेयगुणत्वात्, ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्मपायिकसूक्ष्मवायुकायिका पर्यासाः यथोत्तरं विशेषाधिकाः तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्यासिका असङ्घयेयगुणाः, तेषामतिप्रामूल्येन सर्वलोकेषु भावात्, तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः पर्यासिकाः सङ्घयेयगुणाः, सूक्ष्मेष्वपर्यासेभ्यः पर्यासानामोघत एव सदा सङ्घयेयगुणत्वात्, एतेच बादरापर्यासस्तेजःकायिकादयः पर्याससूक्ष्मनिगोदापर्यवसानाः षोडश एदार्थं यद्यप्यन्यत्राविशेषेणासङ्घयेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणतया संगीयन्ते तथाप्यसङ्घयेयत्वस्यासंख्येयभेदभिन्नत्वाद् इत्यमसङ्घयेयगुणत्वं विशेषाधिकत्वं सङ्घयेयगुणत्वं च प्रतिपाद्यमानं न विरोधभागिति, तेभ्यः पर्याससूक्ष्मनिगोदेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका पर्यासा अनन्तगुणाः, प्रतिबादरैकैकनिगोदमनन्तानां जीवानां भावात्, तेभ्यः सामान्यतो बादरा पर्यासिकाः, बादरपर्यासतेजःकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सामान्यतो बादरा अपर्यासा विशेषाधिकाः, बादरतेजःकायिकादीनामपर्यासानामुत्पादात्, तेभ्यः सामान्यतो बादरा विशेषाधिकाः, पर्यासानामपि तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्यासा असङ्घयेयगुणाः, बादरनिगोदेभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामपर्यासानामप्यसङ्घयेयगुणत्वात्,

ततः सामान्यतः सूक्ष्मापर्यासिका विशेषाधिकाः, सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामप्यपर्यासानां तत्र प्रक्षेपात्, तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका पर्यासा सङ्घयेयगुणाः, सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाप-

यसि॒भ्यो हि सूक्ष्मवनस्पतिकायिकपर्यासाः सङ्क्षेप्येयगुणाः, सूक्ष्मेष्वोघतोऽपयसि॒भ्यः पर्यासाना॒ सङ्क्षेप्येयगुणत्वात् ततः सूक्ष्मापर्यासि॒भ्योऽपि सङ्क्षेप्येयगुणाः, विशेषायिकत्वस्य सङ्क्षेप्येयगुणत्वाधना॑-योगात्, तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्यासा॑ विशेषाधिकाः, पर्यासि॑सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्, ततः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्यासि॑पर्यासि॑विशेषणरहिता॑ विशेषाधिकाः, अपर्यासानामपि तत्र प्रक्षेपात् । गतं सूक्ष्मबादरसमुदायगतं पञ्चममल्पबहुत्वं, तदगती॑ समर्थितानि पञ्चदशापि सूत्राणीति ॥ गतं कायद्वारम्, इदानी॑ योगद्वारमाह-

—: पदं - ३ - द्वारा - ५ :- “योगः” :-

मृ. (२६७) एएसि॑ यं भंते ! जीवाण॑ सयोगीण॑ मणजोगीण॑ वइजोगीण॑ कायजोगीण॑ अयोगीण॑ य क्यरे क्यरेहितो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसाहिया वा ?, गो० सब्बत्योवा जीवा॑ मणयोगी॑ वययोगी॑ असंख्य० अयोगी॑ अनंतगुणा॑ काययोगी॑ अनंत० सयोगी॑ विल० ॥

मृ. सर्वस्तोका॑ भनोयोगिनः, संझिनः पर्यासा॑ एव हि॑ भनोयोगिनः ते च स्तोका॑ इति॑, तेभ्यो॑ वाग्योगिनोऽसङ्क्षेप्येयगुणाः, द्वीन्द्रियादीनां॑ वाग्योगिनां॑ संझिभ्योऽसङ्क्षयात्तगुणत्वात्, तेभ्योऽयोगिनोऽनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यः काययोगिनोऽनन्तगुणाः, वनस्पतीनाम-नन्तत्वात्, यद्यपि॑ निरोदजीवानामनन्तानामेकं शरीरं तथापि॑ तेनैकेन शरीरेण सर्वेऽप्याहारादिग्रहणं कुर्वन्तीति॑ सर्वेषामपि॑ काययोगित्वाश्चानन्तगुणत्वाव्याधातः॑ तेभ्यः॑ सामान्यतः॑ सयोगिनो॑ विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रियादीनामपि॑ वाग्योगादीनां॑ तत्र प्रक्षेपात् ॥

गतं योगद्वारम्, इदानी॑ वेदद्वारमाह-

—: पदं - ३ - द्वारा - ६ :- “वेद” :-

मृ. (२६८) एएसिण॑ भंते ! जीवाण॑ सवेयगाण॑ इत्थी॑वेयगाण॑ पुरिसवेयगाण॑ नपुंसकवेयगाण॑ अवेयगाण॑ य क्यरे क्यरेहितो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, गो० सब्बत्योवा जीवा॑ पुरिसवेयगा॑ इत्थी० संख्य० अवेयगा॑ अनंतगुणा॑ नपुंसक० अनंत० सवेयगा॑ विसेसाहिया॑

मृ. सर्वस्तोका॑ पुरुषवेदा॑, संझिनामेव॑ तिर्यग्मनुष्याणां॑ देवानां॑ च पुरुषवेदभावात्, तेभ्यः॑ स्त्रीवेदा॑ सङ्क्षेप्येयगुणाः, यत उक्तं जीवाभिगमे— “तिरिक्खजोणियपुरिसेहितो॑ तिरिक्खजोणि-यइत्थीओ॑ तिगुणीओ॑ तिस्तवाहियाओ॑ य, तहा॑ मणुस्सपुरिसेहितो॑ मणुस्सइत्थीओ॑ सत्तावी॑सगुणाओ॑ सत्तावी॑सर्वुत्तराओ॑ य, तथा॑ देवपुरिसेहितो॑ देवित्थीओ॑ बत्ती॑सगुणाओ॑ बत्ती॑सर्वुत्तराओ॑” इति॑, दृढाचार्यैरप्युक्तं—

॥ १ ॥   ‘तिगुणा॑ तिस्तवाहिया॑ तिरिक्खाण॑ इत्थिया॑ मुणेयव्वा॑ ।

सत्तावी॑सगुणा॑ पुन॑ मणुयाण॑ तदहिया॑ चैव ॥

॥ २ ॥   बत्ती॑सगुणा॑ बत्ती॑सर्ववाहिया॑ य तहय॑ देवाण॑ ।
देवीओ॑ पश्चत्ता॑ जिनेहिं॑ जियरागदोसेहिं॑ ॥’

अवेदका॑ अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यो॑ नपुंसकवेदा॑ अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां॑ सिद्धेभ्योऽथनन्तगुणत्वात्, सामान्यतः॑ सचेदकाः॑ विशेषाधिकाः, स्त्रीवेदकपुरुषवेदकानामपि॑ तत्र प्रक्षेपात्, ॥ गतं वेदद्वारम्, इदानी॑ कषायद्वारमाह-

—: पदं - ३ - द्वारा - ७ :- “कषाय” :-

मृ. (२६९) एएसिण॑ भंते ! सकसाईण॑ कोहकसाईण॑ मानकसाईण॑ मायाकसाईण॑

लोहकसाईर्ण अकसाईर्ण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सब्बत्थोवा जीवा अकसाई मानकसाई अनंतगुणा कोहकसाई विसेसाहिया मायाकसाई विसेसाहिया लोहकसाई विसेसाहिया सकसाई विसेसाहिया ।

इ. सर्वस्तोका अकषायिणः, सिद्धानां कतिपयानां च मनुष्याणामकषायित्वात्, तेभ्यो मानकषायिणो—मानकषाययपरिणामन्तोऽनन्तगुणाः, षट्स्वपि जीवनिकायेषु मानकषाय-दर्शयावस्थावाऽभ्याः वारु, तेषाः लोहकसाईयिणो विशेषाधिकाः तेभ्योऽपि मायाकषायिणो विशेषाधिकाः तेभ्योऽपि लोभकषायिणो विशेषाधिकाः, मानकषाययपरिणामकालापेक्षयाक्रोधादिकषायपरिणामकालस्य यथोत्तरं विशेषाधिकतया क्रोधादिकषायावाणामपि यदोत्तरं विशेषाधिकत्वभावात्, लोभकषायिभ्यः सामान्यतः सकषायिणो विशेषाधिकाः, मानादिकषायिणामपि तत्र प्रक्षेपात्, सकषायिण इत्यत्रैव व्युत्पत्तिः—कषायशब्देन कषायोदयः परिगृह्यते, तथा च लोके व्यवहारः—सकषायोऽयं कशायोदयवानित्यर्थः, सह कषायेण—कषायोदयेन ये वर्तन्ते ते सकषा-योदयाः—विपाकावस्थां प्राप्ताः स्वोदयमुपदर्शयन्तः कषायकर्मपरमाणवस्तेषु सत्तु जीवस्यावश्यं कषायोदयसम्भवात्, सकषाया विद्यन्ते येषां ते सकषायिणः कषायोदयसहिता इति तात्पर्यार्थः गतं कषायद्वारम्, इदानीं लेश्याद्वारम् ।

—: पदे—३—दारं—८:- “लेश्या” :-

इ. (२७०) एएसि ण भन्ते ! जीवाणं सलेसाणं किणहलेसाणं काउलेसाणं तेउलेसाणं पङ्कलेसाणं सुकलेसाणं अलेसाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा जीवा सुकलेसा पङ्कलेसा संखेऽगुणा तेउलेसा संखेऽगुणा अलेसा अनंतगुणा काउलेसा अनंतगुणा नीललेसा विसेऽकण्ठलेसा विसेऽसलेसा विसेऽ

इ. सर्वस्तोका: शुक्ललेश्याः, लान्तकादिषश्वेवानुत्तरपर्यवसानेषु वैमानिकेषु देवेषु कतिपयेषु च गर्भव्युक्तान्तिकेषु कर्मभूमिकेषु सङ्क्षयेयवर्षायुज्जेषु मनुष्येषु तिर्यक्स्त्रीपुंसेषु च कतिपयेषु सङ्क्षयेयवर्षायुज्जेषु तस्याः संभवात्, तेष्यः परमलेश्याकाः सङ्क्षयेयगुणाः, साहि पश्चलेश्या सनक्तुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोककल्पवासिषु देवेषु तथा प्रभूतेषु गर्भव्युक्तान्तिकेषु कर्मभूमिजेषु सङ्क्षयेयवर्षायुज्जेषु मनुष्यस्त्रीपुंसेषु तथा गर्भव्युक्तान्तिकतिर्यग्योनिकस्त्रीपुंसेषु सङ्क्षयेयवर्षायुज्जेषु च वाप्यते, सनक्तुमारादिदेवादयश्च समुदिता लान्तकादिदेवादिभ्यः सङ्क्षयेयगुणा इति भवन्ति शुक्ललेश्याकेभ्यः पश्चलेश्याकाः सङ्क्षयेयगुणाः, तेभ्यस्तेजोलेश्याकाः सङ्क्षयेयगुणाः, सर्वेषां सौधर्मेशानन्योतिष्कदेवानां कतिपयानां च भवनपतिव्यन्तरगर्भव्युक्तान्तिकतिर्यक्य छेन्निय-मनुष्याणां बादरपयासीकेन्द्रियाणां च तेजोलेश्याभावात्, नन्वसङ्क्षयेयगुणाः कस्मात्र भवन्ति ?, कथं भवन्तीति येत्, उच्यते,

इह ज्योतिष्काः भवनवासिभ्योऽप्यसङ्क्षयेयगुणाः किं पुनः सनक्तुमारादिदेवेभ्यः, ते च ज्योतिष्कास्तेजोलेश्याकाः तथा सौधर्मेशानकल्पदेवाश्च, ततः प्राञ्जन्यसङ्क्षयेयगुणाः, तदयुक्तं, वस्तुतत्वापरिज्ञानात्, लेश्यापदे हि गर्भव्युक्तान्तिकतिर्यग्योनिकानां संमूच्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां च कृष्णलेश्याद्यत्पवहुत्वे सूत्रं वक्ष्यति—‘सब्बत्थोवागव्यवक्षंतियतिरिक्खजोणिया सुकलेसा तिरिक्खजोणिणीओ संखेऽगुणाओ, पङ्कलेसा गव्यवक्षंतियतिरिक्खजोणिया संखेऽगुणा

तिरिक्खजोणिणीओ संखेऽगुणा ओ, तेउलेसाग्रभवक्तियतिरिक्खजोणिया संखेऽगुणा तेउलेसाओ तिरिक्खजोणिणीओ संखेऽगुणा ओ' इति, महादण्डके च तिर्यग्योनिकस्त्रीम्बो व्यन्तरा ज्योतिष्काश्च सङ्क्षयेगुणा वक्ष्यन्ते, ततो यथपि भवनवासिम्बोऽप्यसङ्क्षयेगुणा ज्योतिष्काः तथापि पद्मलेश्याकेम्ब्यसोलेश्याकाः सङ्क्षयेगुणा एव, नवन्त्यतात्पर्य-

यदि केवलान् देवानेव पद्मलेश्याधिकृत्य देवा एव तेजोलेश्याकाक्षिन्त्यन्ते ततो भवन्त्यसङ्क्षयेगुणाः यावता तिर्यक्सम्बिश्रतया पद्मलेश्याकेम्ब्यस्तिर्यक्सम्बिश्रा एव तेजोलेश्याकाक्षिन्त्यन्ते तिर्यश्च श्च पद्मलेश्या अपि अतिवाहवस्ततः सङ्क्षयेगुणा एव लभ्यन्ते नासङ्क्षयेयगुणा इति, तेम्बोऽवलेश्याका अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यः कापोतलेश्या अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानामपि कापोतलेश्यायाः संभवात्, वनस्पतिकायिकानां च सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात्, तेभ्योऽपि नीललेश्याका विशेष०, प्रभूततराणां कृष्णलेश्याकत्वत्, तेभ्यः सामान्यतः सलेश्या विशेष० नीललेश्याकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ गतं लेश्याद्वारम्, इदानीं सम्यक्त्वद्वारमाह—

—: पदे-३-द्वारे-९:- “सम्यक्त्वं”

मू. (२७१) एएसि णं भंते ! जीवाणं सम्भादिङ्गीणं मिथ्यादिङ्गीणं सम्मामिच्छादिङ्गीणं य क्यरे क्यरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा जीवा सम्मामिच्छादिङ्गी सम्भादिङ्गी अनन्तगुणा मिथ्यादिङ्गी अनन्तगुणा ।

कृ. सर्वस्तोकाः सम्यग्मिध्यादृष्टयः, सम्यग्मिध्यादृष्टिपरिणामकालस्यान्तर्मुहूर्तप्रमाणतयाऽतिस्तोकत्वेन तेषां पृच्छासमये स्तोकानामेव लभ्यमानत्वात्, तेभ्यः सम्यादृष्टयोऽनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽपि मिथ्यादृष्टयोऽनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात्, तेषां च मिथ्यादृष्टिवादिति ॥ गतं सम्यक्त्वद्वारम्, अधुना ज्ञानद्वारमाह—

—: पदे-३-द्वारे-१०:- “ज्ञानं”

मू. (२७२) एएसि णं भंते ! जीवाणं आभिनिबोहियनाणीणं सुवनाणीणं ओहिनाणीणं मनपञ्चवनाणीणं केवलनाणीण य क्यरे क्यरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा गोयमा ! सब्बत्योवा जीवा मनपञ्चवनाणी ओहिनाणी असंखेऽगुणा आभिनिबोहियनाणी सुवनाणी दोवि तुल्ला विसेसाहिया केवलनाणी अनन्तगुणा ।

एएसि णं भंते ! जीवाणं महाअन्नाणीणं सुवअन्नाणीय क्यरे क्यरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा जीवा विभंगनाणी महाअन्नाणी सुवअन्नाणी दोवि तुल्ला अनन्तगुणा । एएसि णं भंते ! जीवाणं आभिनिबोहियनाणीणं सुवनाऽओहिनाऽमनपञ्चवनाणीणं केवलनाणीणं महाअन्नाणीणं सुवअन्नाणीणं विभंगनाणीय य क्यरे क्यरेहिंतो अप्या वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गो० सब्बत्योवा जीवा मणपञ्चवनाणी ओहिनाणी असंखेऽगुणा आभिणि सुवनाणी दोवि तुल्ला विसेऽविभंगनाणी असंखेऽगुणा केवलनाणी अनन्तगुणा महाअन्नाणी सुवअन्नाणी य दोवि तुल्ला अनन्तगुणा ।

कृ. सर्वस्तोका भनः पर्यवज्ञानिनः, संयतानमेवामर्बीष्यादिक्षिप्रासानां मनः पर्यवज्ञान-

संभवात्, तेभ्योऽसङ्क्षयेयगुणा अवधिज्ञानिनः, नैरयिकतिर्थक्षेन्द्रियमनुष्यदेवानामप्य-
वधिज्ञानसंभवात्, तेभ्य आभिनेबाधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च विशेषाधिकाः, संहितिर्थ-
क्षेन्द्रियमनुष्याणामेवावधिज्ञानविकलानामपि केषाङ्गिदभिनिबोधिकश्रुतज्ञानभावात्, स्वस्थाने
तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, “जत्थ मद्दनाणं तत्थ सुयनाणं जत्थ सुयनाणं तत्थ मद्दनाणं” इति
वचनात्, तेभ्यः केवलज्ञानिनोऽनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात् ॥ उक्तं ज्ञानिना मल्पबहुत्वम्,
इदानीं तद्विपक्षभूतानामज्ञानिनामल्पबहुत्वमाह—

सर्वस्तोका विभक्षज्ञानिनः, कतिपयानामेव नैरयिकदेवतिर्थक्षेन्द्रियमनुष्याणां
विभक्षभावात्, तेभ्यो मत्यज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽनन्तगुणाः, वनस्पतीनामपि मत्यज्ञानश्रुतज्ञान-
भावात् तेषां चानन्तत्वात् स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः “जत्थ मद्दञ्चाणं तत्थ सुयञ्चाणं जत्थ
सुयञ्चाणं तत्थ मद्दञ्चाणं” इति वचनात् ॥ सम्बल्युभयेषां ज्ञान्यज्ञानिनां समुदायेनाल्पबहुत्वमाह—

सर्वस्तोका मनःपर्यवज्ञानिनः तेभ्योऽसङ्क्षयेयगुणा अवधिज्ञानिनः तेभ्य आभिनिबोधि-
कज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च विशेषाधिकाः, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः, अत्र भावना
प्रागेवोक्ता, तेभ्योऽसङ्क्षयेयगुणा विभक्षज्ञानिनः, यस्मात्सुरगतौ निरयगतौ च सम्यग्दृष्ट्यो
मिथ्यादृष्ट्योऽसङ्क्षयेयगुणाः पठ्यन्ते, देवनैरयिकाश्च सम्यग्दृष्टोऽवधिज्ञानिनो मिथ्यादृष्टो
विभक्षज्ञानिन इत्यसङ्क्षयेयगुणाः, तेभ्यः केवलज्ञानिनोऽनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यो
मत्यज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्चानन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात्, तेषां च
मत्यज्ञानिनश्रुतज्ञानित्वात्, स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः ॥

गतं ज्ञानद्वारम्, इदानीं दर्शनद्वारमाह—

—: पदे – ३ – वारे – ११ :— “दर्शनं”

भृ. (२७३) एएसि यं भंते ! जीवाणं चक्षुदंसणीणं अवक्षुदंसणीणं ओहिदंसणीणं
केवलदंसणीण य क्यरो क्यरोहितो अप्या वा जाव विसेसाहिया वा ?, गो० सबत्थोवा जीवा
ओहिदंसणी चक्षुदंसणी असंखेऽगुणा केवलदंसणी अनंतगुणा अवक्षुदंसणी अनंतगुणा ।

भृ. सर्वस्तोका अवधिदर्शनिनः, देवनैरयिकाणां कतिपयानां च संज्ञिपक्षेन्द्रियतिर्थमनु-
ष्याणामवधिदर्शनभावात्, तेभ्यश्चक्षुर्दर्शनिनोऽसङ्क्षयेयगुणाः, सर्वेषां देवनैरयिकगर्भजमनुष्याणां
संहितिर्थक्षेन्द्रियाणां असंज्ञितिर्थक्षेन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियाणां च चक्षुर्दर्शनभावत्, तेभ्यः
केवलदर्शनिनोऽनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽचक्षुर्दर्शनिनोऽनन्तगुणाः, वनस्पतिकायि-
कानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् ॥ गतं दर्शनद्वारम्, अधुना संयतद्वारमाह—

—: पदे – ३ – वारे – १२ :— “संयतः”

भृ. (२७४) एएसि यं भंते ! जीवाणं संयताणं असंयताणं संजयासंजयाणं नोसंजयनोअ-
संजयनोसंजयासंजयाण य क्यरो क्यरोहितो अप्या वा बहुया वा तुल्या वा विसेसाहिया वा ?,
गोयमा ! सबत्थोवा जीवा संजया संजया संयता असंखेऽगुणा नोसंयतानोअसंजयानोसंयतासंयता
अनंतगुणा असंजया अनंतगुणा ॥

भृ. सर्वस्तोकाः संयताः उल्कृष्टपदेऽपि तेषां कोटीसहस्रपृथक्त्वप्रमाणतया लभ्यमानत्वात्,

“कोडिसहस्रपुहूर्तं मणुयलोए संजयाणं” इति वचनात्, तेभ्यः संयतासंयताः—देशविरता असङ्ख्येयगुणाः, तिर्यक्षेन्द्रियाणामसङ्ख्ययातानां देशविरतिसमावात्, तेभ्यो नोसंयतनोऽसंयत-नोसंयासंयता अनन्तगुणाः, प्रतिषेधत्रयवृत्ता हि सिद्धास्ते यानन्ता इति, तेभ्योऽसंयता अनन्त-गुणाः, वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् ॥ गतं संयतद्वारम्, सम्ब्रात्युपयोगद्वारमाह—

—: पदं—३—द्वारे—१३:—“उपयोगः”

मृ. (२७६) एएसि णं भंते! जीवाणं सागारोवउत्ताणं अनागारोवउत्ताण य क्यरे क्यरेहितो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसेसा हिया वा ?, गोयमा ! सब्वत्थोवा जीवा अनागारोवउत्ता सागारोवउत्ता संख्येयगुणा ।

बृ. इहानाकारोपयोगकालः सर्वस्तोकः साकारोपयोगकालस्तु सङ्ख्येयगुणः ततो जीवा अप्यनाकारोपयोगोपयुक्ताः सर्वस्तोकाः, पृच्छासमये तेषां स्तोकानामेवावाप्यमानन्त्वात्, तेभ्यः साकारोपयोगोपयुक्ताः सङ्ख्येयगुणाः, साकारोपयोगकालस्य दीर्घतया तेषां पृच्छासमये वहूनां पराप्यमाणत्वात् ॥ गतमुपयोगद्वारम्, इदानीमाहारद्वारमाह—

—: पदं—३—द्वारे—१४:—“आहार”

मृ. (२७६) एएसि णं भंते! जीवाणं आहारगाणं अनाहारगाण य क्यरे क्यरेहितो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसेसा हिया वा ?, गोयमा ! सब्वत्थोवा जीवा अनाहारगा आहारगा असंख्येयगुणा ।

बृ. सर्वस्तोका जीवा अनाहारकाः, विग्रहगत्यापश्रादीनामेवानाहारकत्वात्, उक्तं च—
॥ ३ ॥   “विग्रहग्रामावै केवलिणो समुहया अयोगी य ।

सिद्धाय अनाहारा सेसा आहारगा जीवा ॥”

तेभ्यः आहारका असङ्ख्येयगुणाः, ननु वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तत्वात् तेषां थाहारकतयापि लभ्यमानन्त्वात् कथमनन्तगुणा न भवन्ति ?, तदयुक्तं, वस्तुतत्वापरिज्ञानात्, इह सूक्ष्मनिगोदाः सर्वसङ्ख्ययाप्यसङ्ख्येयाः, तत्राप्यन्तर्मुहूर्तसमयराशितुल्याः सूक्ष्मनिगोदाः सर्वकालं विग्रहे वर्तमाना लभ्यन्ते, ततोऽनाहारका अप्यतिबहवः सकलजीवराश्यसङ्ख्येयभागतुल्या इति तेभ्यः आहारका असङ्ख्येयगुणा एव नानन्तगुणाः ॥ गतमाहारद्वारम्, इदानीं भाषकद्वारमाह—

—: पदं—३—द्वारे—१५:—“भाषकः”

मृ. (२७७) एएसि णं भंते! जीवाणं भासगाणं अभासगाण य क्यरे क्यरेहितो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसेसा हिया वा ?, गोयमा ! सब्वत्थोवा जीवा भासगा अभासगा अनन्तगुणा

बृ. सर्वस्तोका भाषकाः—भाषालब्धिसम्पन्नाः, द्वीन्द्रियादीनामेव भाषकत्वात्, अभाषका—भाषालब्धिहीना अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानामनन्तत्वात् ॥ गतं भाषकद्वारं, सम्प्रति परीतद्वारमाह—

—: पदं—३—द्वारे—१६:—“परितः”

मृ. (२७८) एएसि णं भंते! जीवाणं परीताणं अपरीताण य नोपरीतनोअपरीताण य क्यरे क्यरेहितो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसेसा हिया वा ?, गोयमा ! सब्वत्थोवा जीवा

परीता नोपरीतानोअपरीता अनन्तगुणा, अपरीता अनन्तगुणा ।

बृ. इह परीता द्विविधः—भवपरित्ता: कायपरीताश्च, तत्र भवपरीता वेषां किञ्चिद्दूनोऽपार्थपुद्गलपरावर्तमात्रसंसारः, कायपरीत्ता:—प्रत्येकशरीरिणः, तत्रोभ्येऽपि परीता: सर्वस्तोकाः, शुक्लपाक्षिकाणां प्रत्येकशरीरिणां चाशेषजीवापेक्षयाऽस्तिकत्वात्, ततो नोपरीतानोअपरीता अनन्तगुणाः, उभयप्रतिषेधवृत्ता हि सिद्धाः से चानन्ता इति, तेभ्योऽपरीता अनन्तगुणाः, कृष्णपाक्षिकाणां साधारणवनस्पतीनां वा सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् ॥ गतं परीतद्वारं, सम्राति पर्यासद्वारमाह—

—: पदं – ३, – दारे – १७ :— “पर्यासः”

मू. (२७९) एएसि णं भंते ! जीवाणं पञ्चताणं अपञ्चताणं नोपञ्चतानोअपञ्चताण य कयरे कयरेहितो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा जीवा नोपञ्चतानोअपञ्चताण अपञ्चताण अणन्तगुणा पञ्चताण संखिजगुणा ।

बृ. सर्वस्तोका नोपर्यासिकनोअपर्यासिकाः, उभयप्रतिषेधवर्त्तिनो हि सिद्धाः ते चापर्यासाकादिभ्यः सर्वस्तोका इति, तेभ्योऽपर्यासिका अनन्तगुणाः, साधारणवनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणाना सर्वकालमपर्यासित्वेन लभ्यमानत्वात्, तेभ्यः पर्यासाः सङ्ख्येयगुणाः, इह सर्वबहवो जीवाः सूक्ष्माः, सूक्ष्माश्च सर्वकालमपर्यासिभ्यः पर्यासाः सङ्ख्येयगुणा इति सङ्ख्येयगुणा उक्ताः ॥ गतं पर्यासद्वारं, सम्राति सूक्ष्मद्वारमाह—

—: पदं – ३ – दारे – १८ :— “सूक्ष्मे”

मू. (२८०) एएसि णं भंते ! जीवाणं सुहुमाणं बायराणं नोसुहुमनोबायराणय कयरे कयरेहितो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा जीवा नोसुहुमानोबायरा बायरा अनन्तगुणा सुहुमा असंखेजगुणा ।

बृ. सर्वस्तोका जीवा नोसुहुमनोबादरा: सिद्धा इत्यर्थः, तेषां सुक्षमजीवराशेषबादरजीव-राशेश्चानन्तभागकल्पत्वात्, तेभ्यो बादरा अनन्तगुणाः, बादरनिगोदजीवानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्त-गुणत्वात्, तेभ्यः सूक्ष्मा असङ्ख्येयगुणाः, बादरनिगोदेभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामसङ्ख्येयगुणत्वात् ॥ गतं सूक्ष्मद्वारम्, इदानीं संखिद्वारम्—

—: पदं – ३ – दारे – १९ :— “संझी”

मू. (२८१) एएसि णं भंते ! जीवाणं संझीणं असंझीणं नोसंझीनोअसंझीणं कयरे कयरेहितो अप्या वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा जीवा संझी नोसंझीनोअसंझी अनन्तगुणा असंझी अणन्तगुणा ।

बृ. सर्वस्तोका: संझिनः, समनस्कानामेव संझित्वात्, तेभ्यो नोसंझिनोनोअसंझिनः अनन्तगुणाः, उभयप्रतिषेधवृत्ता हि सिद्धाः ते च संझेभ्योऽनन्तगुणा एवेति, तेभ्योऽसंझिनोऽनन्तगुणाः, वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् ॥ गतं संझिद्वारम्, हृदानीं भवसिद्धिक-द्वारमाह—

—: पदं – ३ – दारे – २० :— “भवः”

मू. (२८२) एएसि णं भंते ! जीवाणं भवसिद्धियाणं अभवसिद्धियाणं नोभवसिद्धियानो-

अभवसिद्धियाण य कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा जीवा अभवसिद्धिया नोभवसिद्धियानोअभवसिद्धिया अनंतगुणा भवसिद्धिया अनंतगुणा !

बृ. सर्वस्तोका अभवसिद्धिकाः—अभव्याः, जघन्ययुक्तानन्तकपरिमाणत्वात्, उक्तं चानुयोगद्वारेषु—“उक्तोसए परितानंतए स्व पविष्ठते जहश्यं जुत्तानंतयं होइ, अभवसिद्धियावि तत्तिया देवे” ति, तेभ्यो नोभवसिद्धिक्लोअभवसिद्धिका अनन्तगुणाः, यत उभयप्रतिषेधवृत्तयः सिद्धाः ते चाजधन्योल्कृष्टयुक्तानन्तकरहियाणा इत्यनन्तगुणाः, तेभ्योऽपि भवसिद्धिका अनन्तगुणाः यतो भव्यनिगोदस्यैकस्यानन्तभागकल्पाः सिद्धाः भव्यजीवराशिनिगोदाश्वसङ्ख्येया लोके इति । गतं भवसिद्धिकद्वारं, साम्रातमस्तिकायद्वारमाह—

—पद-३-द्वारा-२९:- “अस्तिकायः”

मृ. (२८३) एएसि णं भंते ! धम्मत्यिकायअधम्मत्यिकायआगासत्यिकायजीवत्यिकायपोग्गलत्यिकायअद्वासमयाणं दब्बहुयाए कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! धम्मत्यिकाए अधम्मत्यिकाए आगासत्यिकाए एए णं तित्रिएवि तुळा दब्बहुयाए सब्बत्योवा, जीवत्यिकाए दब्बहुयाए अनंतगुणे, पोग्गलत्यिकाए दब्बहुयाए अनंतगुणे, अद्वासमए दब्बहुयाए अनंतगुणे । एएसि णं भंते ! धम्मत्यिकायअधम्मत्यिकायआगा-सत्यिकायजीवत्यिकायपोग्गलत्यिकाय- अद्वासमयाणं पएसहुयाए कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! धम्मत्यिकाए अधम्मत्यिकाए एए णं दोवि तुळा पएसहुयाए सब्बत्योवा, जीवत्यिकाए पएसहुयाए अनंतगुणे, पोग्गलत्यिकाए पएसहुयाए अनंतगुणे, अद्वासमए पएसहुयाए अनंतगुणे, आगासत्यिकाए पएसहुयाए अनंतगुणे ।

एयस्स णं भंते ! धम्मत्यिकायस्स दब्बहुपएसहुयाए कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवे एगे धम्मत्यिकाए दब्बहुयाए से चेव पएसहुयाए असंखेजगुणे । एयस्स णं भंते ! अधम्मत्यिकायस्स दब्बहुपएसहुयाए कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवे एगे अधम्मत्यिकाए दब्बहुयाए से चेव पएसहुयाए असंखेजगुणे ।

एयस्स णं भंते ! आगासत्यिकायस्स दब्बहुपएसहुयाए कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवे एगे आगासत्यिकाए दब्बहुयाए से चेव पएसहुयाए अणनतगुणे । एयस्स णं भंते ! जीवत्यिकायस्स दब्बहुपएसहुयाए कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुळा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवे जीवत्यिकाए दब्बहुयाए से चेव पएसहुयाए असंखेजगुणे,

एयस्स णं भंते ? पोग्गलत्यिकायस्स दब्बहुपएसहुयाए कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवे पोग्गलत्यिकाए दब्बहुयाए ते चेव पएसहुयाए असंखेजगुणे अद्वासमये न पुच्छिझइ पएसाभावा । एएसि णं भंते ! धम्मत्यिकायअधम्मत्यिकायआगासत्यिकायजीवत्यिकायपोग्गलत्यिकायअद्वासमयाणं दब्बहुपएसहुयाए य कयरे कयरोहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! धम्मत्यिकाए अधम्मत्यिकाए आगासत्यिकाए एए तित्रिवलि तुळा

दव्वद्वयाए सब्बत्योवा, धर्मत्यिकाए अधर्मत्यिकाए य एएसि ण दोशिवि तुङ्गा पएसद्वयाए असंखेजगुणा, जीवत्यिकाए दव्वद्वयाए अणंतगुणे से चेव पएसद्वयाए असंखेजगुणे, पोगलत्यिकाए दव्वद्वयाए अमंतगुणे से चेव पएसद्वयाए असंखेजगुणे, अद्वासमए दव्वद्वपएसद्वयाए अणंतगुणे, आगासत्यिकाए पएसद्वयाए अनंतगुणे ।

३. धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकाय आकाशा एते त्रयोऽपि द्रव्यार्थतया—द्रव्यमेवार्थो द्रव्यार्थः तस्य भावो द्रव्यार्थता तथा द्रव्यरूपतया इत्यर्थः तुल्याः—समानानन्तः, प्रत्येकमेक-सङ्घायाकत्वात्, अत एव सर्वस्तोकाः, तेष्यो जीवास्तिकायो द्रव्यार्थतया अन्तगुणाः, जीवानां प्रत्येकं द्रव्यत्वात् तेषां च जीवास्तिकाये अनन्तत्वात्, तस्मादपि पुद्गलास्तिकायो द्रव्यार्थतया अन्तगुणाः, कथमिति चेत्, उच्यते, इह परमाणुष्टिप्रदेशकादीनि पृथक् पृथक् द्रव्याणि, तानि च सामान्यतस्त्रिधा, तथा—प्रयोगपरिणतानि मिश्रपरिणतानि विश्रसापरिणतानि च, तत्र प्रयोगपरिणतान्यपि तावज्ञीवेष्योऽनन्तगुणानि, एकैकस्य जीवस्थानन्तः प्रत्येकं ज्ञानावरणीय-दर्शनावरणीयादिकर्मपुद्गलस्कन्धीरावेष्टितत्वात्, किं पुनः शेषाणि ?, ततः प्रयोगपरिणतेष्यो मिश्रपरिणतान्यनन्तगुणानि, तेष्यो किंश्रसापरिणतान्यनन्तगुणानि, तथा चोक्तं प्रज्ञासी—‘‘सब्बत्योवा पुगला पयोगपरिणया भीसपरिणया अनंतगुणा वीससापरिणया अनंतगुणा’’ इति, ततो भवति जीवास्तिकायात् पुद्गलास्तिकायो द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः,

तस्मादप्यद्वासमयो द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः, कथमिति चेत्, उच्यते, इहैकस्यैव परमाणोरनागते काले तत्र द्विप्रदेशिकत्रिप्रदेशकायावद्दशप्रदेशिकसङ्घायातप्रदेशिकासङ्घायातप्रदेशिकानन्तप्रदेशिकस्कन्धान्तःपरिणामितया अनन्ता भाविनः संयोगा पृथक् पृथक् कालाः केवलवेदसोपलब्धाः, यथा चैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां प्रत्येकं द्विप्रदेशादिस्कन्धानां चानन्ताः संयोगाः पुरस्कृताः पृथक् पृथक् काला उपलब्धाः, सर्वेषामपि मनुष्यलोकस्त्रान्तवर्तितया परिणाम संभवात्, तथा क्षेत्रकतोऽप्ययं परमाणुरमुष्मित्राकाशप्रदेशे अमुष्मिन् कालोऽक्षगाहिष्यते इत्येवमनन्ता एकस्य परमाणोभाविनः संयोगाः, यथैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां, तथा द्विप्रदेशकादीनामपि स्कन्धानामनन्तप्रदेशस्कन्धपर्यन्तानां प्रत्येकं तत्तदेकप्रदेशाद्यवगाहभेदतो मिश्रभित्रकाला अनन्ता भाविनः संयोगाः, तथा कालतोऽप्ययं परमाणुरमुष्मित्राकाशप्रदेशे एकसमयस्थितिको द्विसमयस्थितिक इत्येवमेकस्यापि परमाणोरेकस्मित्राकाशप्रदेशोऽसङ्गेया भाविनः संयोगाः एवं सर्वेष्वपि आकाशप्रदेशेषु प्रत्येकमसङ्गेया भाविनः संयोगाः ततो भूयो भूयस्तेष्वाकाशप्रदेशेषु परावृत्ती कालस्यानन्तत्वादनन्तः कालतो भाविनः संयोगाः,

यथा चैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां सर्वेषां च प्रत्येकं द्विप्रदेशिकादीनां स्कन्धानां, तथा भावतोऽप्ययं परमाणुरमुष्मिन् काले एकगुणकालकोभवतीत्येवमेकस्यापि परमाणोर्भित्रभित्र-काला अनन्ताः संयोगाः, यथा चैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां सर्वेषां च द्विप्रदेशिकादीनां स्कन्धानां पृथक् पृथक् अनन्ता भावतः पुरस्कृतसंयोगाः, तदेवमेकस्यापि परमाणोर्द्रव्यक्षेत्र-कालभावविशेषसम्बन्धवशादनन्ता भाविनः समया उपलब्धाः, यथैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां सर्वेषां च प्रत्येकं द्विप्रदेशिका(दी)नां स्कन्धानां, न चैतत् परकिणामिकालवस्तव्यतिरेके परिणामिपुद्गलास्तिकायादिव्यतिरेकेचोपपद्धते, ततः सर्वमिदं तात्त्विकमवसेयं, उक्तं च—

॥ १ ॥   “संयोगपुरस्कारश्च नाम भाविनि हि युज्यते काले ।

न हि संयोगपुरस्कारो द्वासतां केषाचिदुपपत्रः ॥” इति,

यथा च सर्वेषां परमाणुनां सर्वेषां च द्विप्रदेशिकादीनां स्कन्धानां प्रत्येकं द्रव्यक्षेत्रकालभाव-
विशेषसम्बन्धवशादनन्ता भाविनोऽद्वासमयाः तथा अतीता अपीति सिद्धः पुद्गलास्तिकायद-
नन्तरुणोऽद्वासमयो द्रव्यार्थतयेति ।

उक्तं द्रव्यार्थतया परस्परमल्पबहुत्वम्, इदानीमेतेषामेव प्रदेशार्थतया तदाह—

धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकाय एतौ द्वावपि परस्परं प्रदेशार्थतया तुल्यौ, उभयोरपि
लोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेशत्वात्, शेषास्तिकायाद्वासमयापेक्षया च सर्वस्तोकी, ततो जीवास्ति-
कायः प्रदेशार्थतया अनन्तरुणः, जीवास्तिकाये जीवानामनन्तत्वात् एकैकस्य च जीवस्य लोकाकाश-
प्रदेशपरिमाणप्रदेशत्वात्, तस्मादपि पुद्गलास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽनन्तरुणः, कथमिति वेतु,
उच्यते, इह कर्मस्कन्धप्रदेशा अपि तावत् सर्वजीवप्रदेशोऽनन्तरुणः, एकैकस्य जीवप्रदेशस्या-
नन्तानन्तैः कर्मपरमाणुभिरावेष्टिपरिवेष्टितत्वात्, कि मुनः सकलपुद्गलास्तिकायप्रदेशाः ?,
ततो भवति जीवास्तिकायात् पुद्गलास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽनन्तरुणः, तस्मादप्यद्वासमयः
प्रदेशार्थतयाऽनन्तरुणः, एकैकस्य पुद्गलास्तिकायप्रदेशस्य प्रागुक्तक्रमेण तत्तद्रव्यक्षेत्रकाल-
भावविशेषसम्बन्धवा वतोऽनन्तानामतीताद्वासमयानामनन्तानामनागतसमयानां भावात्,
तस्मादाकाशास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽनन्तरुणः, अलोकस्य सर्वतोऽप्यनन्तताभावात् ॥ गतं
प्रदेशार्थतयाऽल्पबहुत्वम्, इदानीं प्रत्येकं द्रव्यार्थप्रदेशार्थतयाऽल्पबहुत्वमाह—

सर्वस्तोको धर्मास्तिकायो द्रव्यार्थतया, एकत्वात्, प्रदेशार्थतयाऽसङ्क्षयेयरुणः, लोकाका-
शप्रदेशपरिमाणप्रदेशस्तकत्वात्, एवमधर्मास्तिकायसूत्रमपि भावनीयम्, आकाशास्तिकायो
द्रव्यार्थतया सर्वस्तोकः, एकत्वात्, प्रदेशार्थतयाऽनन्तरुणः, अपरिमितत्वात्, जीवास्तिकायो
द्रव्यार्थतया सर्वस्तोकः, प्रदेशार्थतयाऽसङ्क्षयेयरुणः, प्रतिजीवं लोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेश-
भावात्, तथा सर्वस्तोकः पुद्गलास्तिकायो द्रव्यार्थतया, द्रव्याणां सर्वत्रापि स्तोकत्वात्, स एव
पुद्गलास्तिकायस्तत्तद्रव्यापेक्षया प्रदेशार्थतया चिन्त्यमानोऽसङ्क्षयेयरुणः, ननु वहवः खलु
जगत्यनन्तप्रदेशका अपि स्कन्धा विद्यन्ते ततोऽनन्तरुणः कस्मात् संभवन्ति ?, तदयुक्तं,
वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, इह हि खल्पा अनन्तप्रदेशकाः स्कन्धाः परमाणवादयस्त्वतिवहवः, तथा
य वक्ष्यति सूत्रम्—

“सब्बत्थोवा अनन्तपएसिया खंधा दव्यद्वयाए, परमाणुपोग्नला दव्यद्वयाए अनन्तरुणा,
संखेऽपएसिया खंधा दव्यद्वयाए संखेऽग्नुणा, असंखेऽपएसिया खंधा दव्यद्वयाए असंखेऽग्नुणा”
इति, ततो यदा सर्व एव पुद्गलास्तिकायः प्रदेशार्थतया चिन्त्यते तदाऽनन्दप्रदेशकानां स्कन्धानाम-
तिस्तोकत्वात् परमाणुनां चातिवहुत्वात् तेषां च पृथक् पृथक् द्रव्यत्वात् असङ्क्षयेयप्रदेशकानां च
स्कन्धानां परमाणवपेक्षयाऽसङ्क्षयेयरुणत्वादसङ्क्षयेयरुण एवोपपद्यते नानन्तरुण इत्यर्थः, ‘अद्वासमए
न पुच्छिजाह’ इति, अद्वासमयो द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया न पृच्छयते, कुतः ?

इत्याह—प्रदेशभावात्, आह—कोऽयमद्वासमयानां द्रव्यार्थतानियमो ?, यावता प्रदेशार्थ-
ताऽपि तेषां विद्यते एव, तथाहि—यथाऽनन्तानां परमाणुनां समुदायः स्कन्धो भण्यते स च द्रव्य-

तदवयवाश्च प्रदेशः तथेहापि सकलः कालो दल्यं तदवयवाश्च समयाः प्रदेशा इति, तदयुक्तं, द्वात्तदाष्टान्तिकवैषम्यात्, परमाणूनां समुदायः तदा स्कन्धो भवति यदा ते परस्परसापेक्षतया परिणमन्ते, परस्परनिरपेक्षणां केवलपरमैणूनामिव स्कन्धत्वायोगात्, अद्वासमयास्तु परस्परनिरपेक्षा एव, वर्तमानसमयभावे पूर्वापरसमययोरभावात्, ततो न स्कन्धत्वपरिणामः, तथावाच नाञ्चासमयाः प्रदेशाः, किं तु पृथग् द्रव्याण्येवेति ॥ सम्प्रत्यमीषां धर्मास्तिकायादीनां सर्वेषां युगापत् द्रव्यार्थप्रदेशार्थतयाऽल्पबहुत्वमाह—

धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकाय आकाशास्तिकाय एते ब्रयोऽपि द्रव्यार्थतया तुल्याः सर्वस्तोकाश्च, प्रत्येकपैकसङ्क्षयाकत्वात्, तेष्यो धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकाय एतीद्वावपि प्रदेशार्थतयाऽसङ्क्षयेयगुणी, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यी, ताभ्यां जीवास्तिकायो द्रव्यार्थतयाऽनन्तगुणः, अनन्तानां जीवद्रव्याणां भावात्, स एव जीवास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽसङ्क्षयेयगुणः, प्रतिजीवमसङ्क्षयेयानां प्रदेशानां भावात्, तस्मादपि प्रदेशार्थतया जीवास्तिकायात् पुद्गलास्तिकायो द्रव्यार्थतयाऽनन्तगुणः, प्रतिजीवप्रदेशं ज्ञानावरणीयादिकर्मपुद्गलस्कन्धानामप्यनन्तानां भावात्, स एव पुद्गलास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽसङ्क्षयेयगुणः, अत्र भावना प्रागिव, तस्मादपि प्रदेशार्थतया पुद्गलास्तिकायात् अद्वासमयो द्रव्यार्थप्रदेशार्थतयाऽनन्तगुणः, अत्रापि भावना प्रागिव, तस्मादप्याकाशास्तिकायः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणः, सर्वास्वपि दिक्षु तस्यान्ताभावात्, अद्वासमयस्य च भनुष्यक्षेत्रभावात् ॥ गतमास्तिकायद्वारम्, इदानीं घरमद्वारमाह—

—: पदे – ३ – दार – २२ :— “चरम”

मृ. (२८४) एएसि णं भंते ! जीवाणं चरिमाणं अचरिमाण य क्यरे क्यरेहितो अप्या वा बहुया वा तुल्या वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा जीवा अचरिमा चरिमा अनंतगुणा ।

मृ. इहयेषा चरमो भवः संभवी योग्यतयाऽपि ते चरमाऽल्पन्ते, ते चार्थात् भव्याः, इतरे अचरमा—अभव्याः सिद्धाश्च, उभयेषामपि चरमभवाभावात्, तत्र स्तोका अचरमाः, अभव्यानां सिद्धाना च समुदितानामप्यजघन्योल्कृष्टयुक्तानन्तकपरिमाणत्वात्, तेष्योऽनन्तगुणाश्चरमाः, अजधन्योल्कृष्टानन्तानन्तकपरिमाणत्वात् ॥ गतं चरमद्वारम्, अधुना जीवद्वारमाह—

—: पदे – ३ – दार – २३ :— “जीवः”

मृ. (२८५) एएसि णं भंते ! जीवाणं पोग्गलाणं अद्वासमयाणं सब्बदव्याणं सब्बपएसाणं सब्बपञ्जयाण य क्यरे क्यरेहितो अप्या वा बहुया वा तुल्या वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा जीवा पोग्गला अनंतगुणा अद्वासमया अनंतगुणा सब्बदव्या विसेसाहिया सब्बपएसा अनंतगुणा सब्बपञ्जवा अनंतगुणा । वारं ।

मृ. सर्वस्तोका जीवाः, तेष्यः पुद्गला अनन्तगुणाः, तेष्योऽद्वासमया अनन्तगुणाः, अत्र भावना प्रागेव कृता, तेष्योऽद्वासमयेभ्यः सर्वद्रव्याणि विशेषाधिकानि, कथमिति चेत्, उल्पते, इहयेऽनन्तरमद्वासमयाः पुद्गलेष्योऽनन्तगुणा उक्तास्ते प्रत्येकं द्रव्याणि ततो द्रव्यचिन्तायां तेऽपि परिगृह्यन्ते तेषु च मध्ये सर्वजीवद्रव्याणि सर्वपुद्गलद्रव्याणि धर्माधर्मकाशास्तिकायद्रव्याणि च प्रक्षिप्यन्ते तानि च समुदितान्यप्यद्वासमयानामनन्तभागकल्पानीति तेषु प्रक्षिप्तेष्वपि मनागधिकत्वं जातं इत्यद्वासमयेभ्यः सर्वद्रव्याणि विशेषाधिकानि, तेष्यः सर्वप्रदेशा अनन्तगुणाः,

आकाशानन्तत्वात्, तेभ्यः सर्वपर्यवा अनन्तगुणाः, एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशोऽनन्तानामगुरुलघुप-
र्याणां भावात् ॥ गतं जीवद्वारम्, अधुना क्षेत्रद्वारभाह-

-: पदं - ३ - दारं - २४ :- "हेत्रे"

प्र. (२८६) खेताणुवाएर्ण सब्बत्थोवा जीवा उहूलोवतिरियलोए अहोलोवतिरियलोए
विसेसाहिया तेरियलोए असंखेऽगुणा तंलुकं असंखेऽगुणा उहूलोए असंखेऽगुणा अहोलोए
विसेसाहिया ।

पू. क्षेत्रस्यानुपातः-अनुसारः क्षेत्रानुपातः तेन चिन्त्यमाना जीवाः सर्वस्तोका ऊर्ध्वलोकति-
र्यग्लोके, इह ऊर्ध्वलोकस्य यदधस्तनमाकाशप्रदेशप्रतरं यद्धतिर्यग्लोकस्य सर्वोपरितनमाकाश-
प्रदेशप्रतरमेष ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकः, तथाप्रवचनप्रसिद्धेः, इयमत्र भावना-इह सामास्त्वेन
चतुर्दर्शरुद्वात्मको लोकः, स च त्रिधा भिन्नते, तथ्या-ऊर्ध्वलोकः तिर्यग्लोकोऽधोलोकश्च,
रुचकाशीतेषां विभागः,

तथाहि-रुचकस्याधस्ताद्वयोजनशतानि रुचकस्योपरिष्ठ्रवयोजनशतानि तिर्यग्लोकः,
तस्य च तिर्यग्लोकस्याधस्तादधोलोकः उपरिष्ठ्रदूर्ध्वलोकः, देशोनसमरज्ञुप्रमाण ऊर्ध्वलोकः
समधिकसमरज्ञुप्रमाणोऽधोलोकः मध्ये ऊर्ध्वदशयोजनशतोच्छ्रवस्तिर्यग्लोकः, तत्र
रुचकसमादभूतलभागाश्रवयोजनशतानि गत्वा यज्ञोतिश्चकस्योपरितनं तिर्यग्लोकसम्बन्धिन
एकप्रादेशिकामाकाशप्रतरं ततिर्यग्लोकप्रतरं तस्य चोपरि यदेकप्रादेशिकमाकाशप्रतरं
तदूर्ध्वलोकप्रतरं तेद्वे अपूर्वलोकतिर्यग्लोक इति व्यवहियते, तथाअनादिप्रवचनपरिभाषाप्रसिद्धेः,

तत्र वर्तमानाः जीवाः सर्वस्तोकाः, कथमिति चेत्, उच्यते, इह ये ऊर्ध्वलोकातिर्यग्लोके
तिर्यग्लोकादूर्ध्वलोके (च) समुत्पदमाना विवक्षितं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति ये च तत्रस्था एव केवन
तत्प्रतरद्वयाध्यासिनो वर्तन्ते ते किल विवक्षिते प्रतरद्वये वर्तन्ते, नान्ये, ये पुनरुर्ध्वलोकादधोलोके
समुत्पदमानास्तत्प्रतरद्वयं स्पृशन्ति ते न गण्यन्ते, तेषां सूत्रान्तरविषयत्वात्, ततः स्तोका
एवाधिकृतप्रतरद्वयवर्तिनो जीवाः, ननूर्ध्वलोकगतानामपि सर्वजीवानामसङ्घेयो मामोऽनवरतं
स्त्रियमाणोऽवाच्यते, ते च तिर्यग्लोके समुत्पदमाना विवक्षितं प्रतरद्वयं स्पृशन्तीति कथमधिकृत-
प्रतरद्वयसंस्पर्शिनः स्तोकाः ?, तदयुक्तं, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्,

तथाहि-यद्यपि नामोर्वलोकगतानां सर्वजीवानामसङ्घेयो मामोऽनवरतं स्त्रियमाणोऽ-
वाच्यते तथापि न ते सर्वएव तिर्यग्लोके समुत्पद्यन्ते, प्रभूततराणामधोलोके ऊर्ध्वलोके च समुत्पादात्,
ततोऽधिकृतप्रतरद्वयवर्तिनः सर्वस्तोका एव, तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके विशेषाधिकाः, इह
यदधोलोकस्योपरितनमेकप्रमादेशिकमाकाशप्रदेशप्रतरं यद्धतिर्यग्लोकस्य सद्वधिस्तनमेक-
प्रादेशिकमाकाशप्रदेशप्रतरमेतद्वयमधोलोकतिर्यग्लोक इत्युच्यते, तथाप्रवचनप्रसिद्धेः, तत्र
ये विग्रहगत्या तत्रस्थतया वा वर्तन्ते ते विशेषाधिकाः, कथमिति चेत्, उच्यते, इह येऽधोलोकाति-
र्यग्लोके तिर्यग्लोकाद्वाऽधोलोके ईलिकागत्या समुत्पदमाना अधिकृतप्रतरद्वयवर्तिनो, ये पुनरधोलोका-
दूर्ध्वलोके समुत्पदमानास्तत्प्रतरद्वयं स्पृशन्ति ते न परिगृह्यन्ते, तेषां सूत्रान्तरविषयत्वात्,
केवलमूर्ध्वलोकादधोलोके विशेषाधिका इत्यधोलोकतिर्यग्लोके समुत्पदमानाऊर्ध्वलोकापेक्षया

तिर्यग्लोकवर्तिनश्च जीवास्तिर्यग्योनिकस्त्रीत्वेनाधोलीकिकग्रामेष्वपि च ते च तथोत्पद्माना यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशन्ति तिर्यग्योनिकस्त्र्यायुः प्रतिसंवेदनाद्य तिर्यग्योनिकस्त्रियोऽपि, तथाऽधोलीकिकग्रामा योजनसहस्रावगाहाः पर्यन्तेऽर्थाक् कवचित्प्रदेशे नवयोजनशतावगाहाः अपि तत्र काञ्चित्तिर्यग्योनिकस्त्रियोऽवसअथानेनापि यथोक्तप्रतरद्वयाध्यासिन्यो वर्त्तते ततो भवन्ति पूर्वोक्ताभ्यः सङ्क्षयेयगुणाः, ताभ्योऽधोलीके सङ्क्षयेयगुणाः, यतोऽधोलीकिकग्रामाः सर्वेऽपि च समुद्रा योजन-सहस्रावगाहाः ततो नवयोजनशतानामधस्तात् या वर्त्तते मत्सीप्रभृतिकास्तिर्यग्योनिकस्त्रियस्ताः स्वस्थानत्वात् प्रभूता इति सङ्क्षयेयगुणाः, क्षेत्रस्य सङ्क्षयेयगुणत्वात्, ताभ्यस्तिर्यग्लोके सङ्क्षयेयगुणाः उक्तं तिर्यग्णतिमध्यधिकृत्याल्पबहुत्वम्, इदानीं मनुष्यगतिविषयमाह—

क्षेत्रानुपातेन मनुष्याद्यित्यमानास्त्रैलोक्ये—त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः सर्वस्तोकाः, यतो ये ऊर्ध्वलोकादधोलीकिकग्रामेषु समुत्पित्सबो मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता भवन्ति ते केचित् समुद्घातवशाद् वहिनिर्गतैः स्वात्मप्रदेशीस्त्रीनपि लोकान् स्पृशन्ति येऽपि चान्ये वैक्रियसमुद्घात-भाहारकसमुद्घातं दा गताः प्राप्ताः तथाविधप्रयत्नविशेषात् दूरतरमूर्खाणोविक्षिप्तात्मप्रदेशाः ये च केवलिसमुद्घातगतास्तेऽपि त्रीयि लोकान् स्पृशन्ति स्तोकाश्वेति सर्वस्तोकाः,

तेभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके—ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञकप्रतरद्वयसंस्पर्शिनोऽसङ्क्षयेयगुणाः, यत इह वैमानिकदेवाः शेषकायाश्च यथासंभवमूर्ध्वलोकात्तिर्यग्लोके मनुष्यत्वेन समुत्पद्माना यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शिनो भवन्ति विद्याधराणामपि च मन्दरादिषु गमनं तेषां च शुक्ररुधिरादिपुद्ग- लेषु संमूर्च्छमनुष्याणामुत्पाद इति ते विद्याधरा रुधिरादिपुद्गलसम्मिश्रा यदा गच्छन्ति तदा संमूर्च्छममनुष्या अपि यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शवक्तु उपजायन्ते ते चातिवहव इत्यासङ्क्षयेयगुणाः,

तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके—आधोलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये सङ्क्षयेयगुणाः, यतोऽधोलीकिकग्रामेषु स्वभावत एव बहवो मनुष्याः, ततो ये तिर्यग्लोकात् मनुष्येभ्यः शेषकायेभ्यो वाऽधोलोकिकग्रामेषु ग्रभव्युक्तान्तिकमनुष्यत्वेन संमूर्च्छममनुष्यत्वेन वा समुत्पित्सबो ये चाधोलोकादधोलीकिकग्रामस्तपात् शेषाद्वा मनुष्येभ्यः शेषकायेभ्यो वातिर्यग्लोके गर्भव्युक्तान्तिक-मनुष्यत्वेन वा संमूर्च्छमभनुष्यत्वेन वा समुत्पत्तुकामास्ते यथोक्तप्रतरद्वयं स्पृशन्ति बहुतराश्च ते तथा स्वस्थानतोऽपि केचिदधोलीकिकग्रामेषु यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शिन इति ते प्रागुक्तेभ्यः सङ्क्षयेयगुणाः, तेभ्यः ऊर्ध्वलोके सङ्क्षयेयगुणाः, सौमनसादिकीडायीचैत्यवन्दनिमित्तं वा प्रभूततराणां विद्याधरयारणमुनीनां भावात् तेषां च यथायोगं रुधिरादिपुद्गलयोगतः संमूर्च्छमम्-नुष्यसंभवात्, तेभ्योऽधोलोके सङ्क्षयेयगुणाः, स्वस्थानत्वेन बहुत्वभावात्, तेभ्यस्तिर्यग्लोके सङ्क्षयेय- गुणाः, क्षेत्रस्य सङ्क्षयेयगुणत्वात् स्वस्थानत्वाद् । सभ्रति क्षेत्रानुपातेन मानुषीविषयमल्पबहुत्वमाह—

क्षेत्रानुपातेन मानुष्यश्चित्यमानाः सर्वस्तोकाः त्रैलोक्यस्पर्शिन्यः, ऊर्ध्वलोकादधोलोके समुत्पित्सूना मारणान्तिकसमुद्घातवशविनिर्गतदूरतरात्मप्रदेशानामथवावैक्रियसमुद्घातगतानां केवलिसमुद्घातगतानां वा त्रैलोक्यसंस्पर्शनात् तासां चातिस्तोकत्वमिति सर्वस्तोकाः,

तेभ्यः ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके—ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये सङ्क्षयेयगुणाः वैमानिकदेवानां शेषकायाणां चोर्ध्वलोकात् तिर्यग्लोके मनुष्यस्त्रीत्वेनोत्पद्मानानां तथा

तिर्यग्लोकगतमनुष्टस्त्रीणामूर्धर्वलोके समुत्पित्सूनां मारणान्तिकसमुद्घातवशात् दूरतरमूर्खविषि-
सात्मप्रदेशानामध्यापि कालभकुर्वन्तीनां यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शनभावात् तासां चोभयासामपि
बहुतरत्वात्, तास्योऽधोलोकतिर्यग्लोके—प्रागुक्तस्वरूपे प्रतरद्वयरूपे सङ्क्षेपयुणाः, तिर्यग्लोकाद्
मनुष्टस्त्रीभ्यः शेषेष्यो वा ऽधोलीकिकग्रामेषु यदिवाऽधोलीकिकग्रामस्पात् शेषाद्वा तिर्यग्लोके
मनुष्टस्त्रीतेवेनोत्पित्सूनां कासाञ्चिदधोलीकिकग्रामेष्ववस्थानतोऽयथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शसंभवात्
तासांच प्रागुक्ताभ्योऽतिबहुत्वात्, तास्योऽपि ऊर्ध्वर्वलोके सङ्क्षेपयुणाः, क्रीडार्थं चैत्यवन्दनिभित्तं
वा सौमनसादिषु प्रभूतराणां विद्याधरीणां (गमन) — संभवात्, तास्योऽप्यधोलोके सङ्क्षेपयुणाः,
स्वस्थानत्वेन तत्रापि बहुतराणां भावात्, तास्यस्तिर्यग्लोके सङ्क्षेपयुणाः, क्षेत्रस्य सङ्क्षेपयुणत्वात्
स्वस्थानत्वाच्च । गतं मनुष्यगतिमधिकृत्यात्पवहुत्वम्, इवानीं देवगतिमधिकृत्याह—

क्षेत्रानुपातेन चिन्त्यसमाना देवाः सर्वस्तोकाः ऊर्ध्वर्वलोके, वैमानिकानामेव तत्र भावात्
तेषां चात्पत्वात्, येऽपि भवनपतिप्रभृतयो जिनेन्द्रजन्ममहोत्सवादी मन्दरादिषु गच्छन्ति तेऽपि
स्वल्पा एवेति सर्वस्तोकाः, तेष्य ऊर्ध्वर्वलोकतिर्यग्लोके—ऊर्ध्वर्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये ऽस-
ङ्क्षेपयुणाः, तद्विज्योतिष्ठापाः प्रत्यासम्भिति स्वस्थानं तथा च इति विशेषज्ञानेभित्तिकामन्दरादी
सीधपादिकरूपगताः स्वस्थाने गमागमेन तथा ये सीधम्भादिषु देवत्वेनोत्पित्सवो देवायुः प्रतिसंवेद-
यमानाः स्वोत्पत्तिदेशमभिगच्छन्ति ते यथोक्तं प्रतरद्वयं सृशन्ति ततः सामास्त्येन यथोक्तप्रत-
रद्वयसंस्पर्शिनः परिमाव्यमाना अतिबहव इति पूर्वोक्तेभ्योऽसङ्क्षेपयुणाः, तेष्यस्त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः
सङ्क्षेपयुणाः, यतो भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्ठकवैमानिका देवाः तथाविधप्रयत्नविशेषवशतो
वैक्रियसमुद्घातेन समवहताः सन्तः त्रीनपि लोकान् सृशन्ति ते चेत्यं समवहताः प्रागुक्तप्रतर-
द्वयसंस्पर्शिभ्यः सङ्क्षेपयुणाः केवलवेदसोपलभ्यन्ते इति सङ्क्षेपयुणाः,

तेष्योऽधोलोकतिर्यग्लोके—अधोलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये वर्तमानाः सङ्क्षेपयुणाः,
तद्विप्रतरद्विकं भवनपतिव्यन्तरदेवानां प्रत्यासञ्चित्या स्वस्थानं तथा बहवो भवनपतयः स्ववनस्था-
तिर्यग्लोकगमागमेन तथोद्वर्तमानाः तथा वैक्रियसमुद्घातेन समवहतास्तथा तिर्यग्लोकवर्त्तिन-
स्तिर्यकपञ्चेन्द्रियमनुष्ट्या वा भवनपतित्वेनोत्पद्यमाना भवनपत्यायुरनुभवन्तो यथोक्तप्रत-
रद्वयसंस्पर्शिनोऽतिबहव इति सङ्क्षेपयुणाः, तेष्योऽधोलोके सङ्क्षेपयुणाः, भवनपतीनां स्वस्थान-
मितिकृत्वा, तेष्यस्तिर्यग्लोके सङ्क्षेपयुणाः, ज्योतिष्ठकव्यन्तराणां स्वस्थानत्वात् । अधुनादेवीरथि-
कृत्यात्पवहुत्वमाह— ‘खेताणुवाएणं’ इत्यादि, सर्वदेवसूत्रमिवाविशेषेण भावनीयं ।

तदेवमुक्तं देवविषयमीदिकमल्पवहुत्वम्, इवानीं भवनपत्यादिविशेषविषयं प्रतिपिद-
यिषुः प्रथमतो भवनपतिविषयमाह—

मृ. (२८८) खेताणुवाएणं सब्वत्थोवा भवणवासी देवा उहूलोए उहूलोयतिरियलोए
असंखेज्ञगुणा तेलोके संखेज्ञगुणा अहोलोयतिरियलोए असंखेज्ञगुणा तिरियलोए असंखेज्ञगुणा
अहोलोए असंखेज्ञगुणा । खेताणुवाएणं सब्वत्थोवा ओ भवणवासिणीओ देवीओ उहूलोए उहूलोय-
तिरियलोए असंखेज्ञगुणाओ तेलोके संखेज्ञगुणाओ अहोलोयतिरियलोए असंखेज्ञगुणाओ
तिरियलोए असंखेज्ञगुणाओ अहोलोए असंखेज्ञगुणाओ ॥

खेताणुवाएणं सब्वत्थोवा वाणमंतरा देवा उहूलोए उहूलोयतिरियलोए असंखेज्ञगुणा

तेलोके संखेजगुणा अहोलोयतिरियलोए असंखेजगुणा अहोलोए संखेजगुणा खेताणुवाएणं सब्बत्योवा ओ वाणमंतरीओ देवीओ उहूलोए उहूलोयतिरियलोए असंखेजगुणा ओ तेलोके संखेजगुणा ओ अहोलोयतिरियलोए असंखेजगुणा ओ अहोलोए संखेजगुणा ओ तिरियलोए संखेजगुणा ओ ॥ खेताणुवाएणं सब्बत्योवा जोइसियावेवा उहूलोए उहूलोयतिरियलोए असंखेजगुणा तेलोके संखेजगुणा अहोलोयतिरियलोए असंखेजगुणा अहोलोए संखेजगुणा तिरियलोए असंखेजगुणा । खेताणुवाएणं सब्बत्योवा ओ जोइसियीओ देवीओ उहूलोए उहूलोयतिरियलोए असंखेजगुणा ओ तेलोके संखेजगुणा ओ अहोलोयतिरियलोए असंखेजगुणा ओ अहोलोए संखेजगुणा ओ तिरियलोए असंखेजगुणा ओ ॥

खेताणुवाएणं सब्बत्योवा वेमाणिया देवा उहूलोयतिरियलोए तेलोके संखेजगुणा अहोलोयतिरियलोए संखि० अहोलोए संखि० तिरियलोए संख० उहूलोए असंखि० खित्ताणुवाएणं सब्बत्योवा ओ वेमाणियीओ देवीओ उहूलोयतिरियलोए तेलोके संखेजगुणा ओ अहोलोयतिरियलोए संखेजगुणा ओ अहोलोए संख० तिरियलोए संखेजगुणा ओ उहूलोए असंखेजगुणा ओ

बृ. क्षेत्रानुपातेन भवनवासिनोदेवाश्चिन्त्यमानाः सर्वस्तोका ऊर्ध्वर्लोके, तथाहि—केषाश्चिन्तीधम्मादिष्वपि कल्पेषु पूर्वसंगतिकलिश्या गमनं भवति, केषाश्चिन्तमन्दरे तीर्थकरजन्ममहिमानिमित्तमअनदधिमुखेष्वाणिकनिमित्तमपरेषां मन्दरादिषु क्रीडानिमित्तं गमनमेते य सर्वेऽपि स्वल्पा इति सर्वस्तोका ऊर्ध्वर्लोके, तेभ्य ऊर्ध्वर्लोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये असङ्गेयेयगुणाः, तथमिति थेत् ? , उच्यते, इह तिर्यग्लोकस्था वैक्रियसमुद्घातेन समवहता ऊर्ध्वर्लोकं तिर्यग्लोकं च सृशन्ति तथा ये तिर्यग्लोकस्था एव मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता ऊर्ध्वर्लोके सीधम्मादिषु देवलोकेषु बादर-पर्यापृथिवीकायिकतया बादरपर्याप्ताकायिकतया बादरपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायिकतया घ शुरेषु मणिकियानादिषु स्यानेषु तुकामा अघापि स्वभवायुः प्रतिसंवेदयमानाः, न पारमविकं पृथिवीकायिकाधत्युः, द्विविधा हि मारणान्तिकसमुद्घातसमवहताः— केचित्पारभविकमायुः प्रतिसंबेदयन्ते केचित्प्रेति, तथा चोक्तं प्रज्ञासी—‘‘जीवे यं भंते ! मारणंतियसमुग्धाएणं समोहेऽ समोहणिता जे भविए भंदरस्स पव्ययस्स पुरच्छिमे यं बायरपुढविकाइयताए उववज्जित्तए से यं भंते ! किं तत्यगए उववज्जेझा उयाहु पडिनियतिता उववज्जइ ? , गोयमा ! अत्येगइए तत्यगए चेव उववज्जइ अत्येगइए ततो पडिनियतिता दोषांपि मारणंतियसमुग्धाएणं समोहणति, समोहणिता तओ पञ्चाउववज्जइ’’ इति, स्वभवायुः प्रतिसंवेदनाम्ब ते भवनवासिन एव लाभ्यन्ते, ते इत्यंभूता उत्सन्तिदेशे विक्षिमात्मप्रदेशदण्डाः तथोर्लोके गमनागमनत्सञ्चतरद्वयप्रत्यासग्रक्रीडास्थानतश्य यथोक्तं प्रतरद्वयं सृशन्ति ततः प्रागुक्तेभ्योऽसङ्गेयेयगुणाः,

—तेभ्यस्त्रैलोक्ये—त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः सङ्गेयेयगुणाः यतो ये ऊर्ध्वर्लोक तिर्यग्लोकसंप्रदेश्निया भवनपतिलेनोत्पत्तुकामा ये य स्वस्थाने वैक्रियसमुद्घातेन मारणान्तिकप्रथमसमुद्घातेन वा तथाविधतीव्रप्रयत्नविशेषेण समवहतास्ते त्रैलोक्यसंस्पर्शिन इति सङ्गेयेयगुणाः, परस्यानसमवहतेभ्यः स्वस्थानसमवहतानां सङ्गेयेयगुणत्वात्, तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके—अधोलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वयेऽसङ्गेयेयगुणाः, स्वस्थानप्रत्यात्मतया तिर्यग्लोके गमनागमनभावतचः

स्वस्थानस्थितक्रोधादिसमुद्घातगमनतश्च बहुनां यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शमावात्, तेष्यस्तिर्य-
ग्लोकेऽसङ्क्षेपयुणाः, समवसरणादौ वन्दननिमित्तं द्वीपेषु च रमणीयेषु क्रीडानि मित्तमागमनसंभवात्
आगतानां च चिरकालमप्यवस्थानात्, तेष्योऽधोलोकेऽसङ्क्षेपयुणाः, भवनवासिनामधोलोकस्य
स्वस्थानत्वात्। एवं सवनवासिदेवीगतमप्यवहुत्वमाह-

क्षेत्रानुपातेन चिन्त्यमाना व्यन्तराः सर्वस्तोका ऊर्ध्वलोके, कतिपयानामेव पण्डकवनादौ
तेषां भावात्, तेष्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपे ऽसङ्क्षेपयुणाः, केषांचित् स्वस्थानात्तर्तिर्य-
तया अपरेषां स्वस्थानप्रत्यासवतया अन्येषां बहुनामन्दरादिषु गमनागमनभावतो यथोक्तप्रतरद्वय-
संस्पर्शात्, तेषां समुदायेन चिन्त्यमानामातिवहुत्वभावात्, तेष्यस्त्रीलोक्ये सङ्क्षेपयुणाः, यतो
लोकत्रयवर्त्तिनोऽपि व्यन्तरास्तथाविधप्रयत्नविशेषवशतो वैक्रियसमुद्घातेन समवहताः
सन्तस्त्रीनपि लोकानाम्बप्रदेशैः सृशन्ति, ते च प्रागुक्तोऽयोऽतिवहव इति सङ्क्षेपयुणाः,

तेष्योऽधोलोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपे असङ्क्षेपयुणाः, तद्धि बहुनां व्यन्तराणां स्वस्थानं
ततस्तसंस्पर्शिनो बहव इत्यसङ्क्षेपयुणाः, अधोलोके सङ्क्षेपयुणाः, अदोलीकिकग्रामेषु तेषां
स्वस्थानभावात् बहुनामधोलोके क्रीडार्थं गमनभावात्, तेष्यस्तिर्यग्लोके सङ्क्षेपयुणाः,
तिर्यग्लोकस्य तेषां स्वस्थानत्वात्। एवं व्यन्तरादेवीक्षितप्रयत्नवहुत्वं द्वर्जन्ते। अन्तिर्यामेतिर्य-
विषयमल्पवहुत्वमाह-

क्षेत्रानुपातेन चिन्त्यमाना ज्योतिष्काः सर्वस्तोका ऊर्ध्वलोके, केषांश्चिदेव मन्दरे
तीर्थकरजन्म- महोत्सवनिमित्तमञ्जनदधिमुखेष्वष्टाक्षिकानिमित्तं च परेषां केषांश्चिन्मन्दरादिषु
क्रीडानिमित्तं गमनसंभवात्, तेष्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपे असङ्क्षेपयुणाः, तद्धि
प्रतरद्वयं केचित् स्वस्थानस्थिता अपि सृशन्ति, प्रत्यासन्नत्वात्, अपरे वैक्रियसमुद्घातसमवहताः,
अन्येऽूर्ध्वलोक-गमनागमनभावतः, ततोऽधिकृतप्रतरद्वयस्पर्शिनः पूर्वोक्तोऽसङ्क्षेपयुणाः,
तेष्यस्त्रीलोक्ये— त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः सङ्क्षेपयुणाः, ये हि ज्योतिष्कास्तथाविधतीव्रप्रयत्नवैक्रिय-
समुद्घातेन समवहतास्त्रीनपि लोकान् स्वप्रदेशैः सृशन्ति ते स्वभावतोऽयतिवहव इति पूर्वोक्तोऽप्य-
सङ्क्षेपयुणाः, तेष्योऽधोलोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वये वर्तमाना असङ्क्षेपयुणाः, यतो
बहवोऽधोलीकिक- ग्रामेषु समवसरणादिनिमित्तमधोलोके क्रीडानिमित्तं गमनागमनभावतो
बहवश्चाधोलोकात् ज्योति- ष्ठेषु समुत्पद्यमाना यथोक्तं प्रतरद्वयं सृशन्ति, ततो घटन्ते
पूर्वोक्तोऽसङ्क्षेपयुणाः, तेष्यः सङ्क्षेपयुणा अधोलोके, बहुनामधोलोके क्रीडानिमित्तधोलीकि-
कग्रामेषु समवसरणादिषु चिरका-लावस्थानात्, तेष्योऽसङ्क्षेपयुणास्तिर्यग्लोके, तिर्यग्लोकस्य
तेषां स्वस्थानत्वात्। एवं ज्योतिष्क- देवीसुत्रमपि सावनीयं। सम्प्रति वैमानिकदेवविषय-
मल्पवहुत्वमाह—

‘क्षेत्रानुपातेन’ क्षेत्रानुसारेण चिन्त्यमाना वैमानिका देवाः सर्वस्तोका: ऊर्ध्वलोक-
तिर्यग्लोके-ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये, यतो येऽधोलोके तिर्यग्लोके वा वर्तमाना जीवा
वैमानिकेषूत्य-घन्ते ये च तिर्यग्लोके वैमानिका गमनागमनं कुर्वन्ति ये च विवक्षितप्रतरद्वयाध्यासितं
क्रीडास्थानं संथिता ये च तिर्यग्लोकस्थिता एव वैक्रियसमुद्घातं मारणान्तिकसमुद्घातं वा
कुर्वणास्तथाविधप्रय- लविशेषादूर्ध्वमात्मप्रदेशान् निसुद्धन्ति ते विवक्षितं प्रतरद्वयं सृशन्ति ते

याल्पे इति सर्वस्तोकाः, तेष्यस्त्रैलोक्ये सङ्क्षयेयगुणाः, कथमिति चेत् ? , उच्यते,

इह येऽधीलीकिकग्रामेषु समवसरणादिनिमित्तमधीलोके वा क्रीडानिमित्तं गताः सन्तो थैक्रियसमुद्घातं मारणान्तिकसमुद्घातं वा कुर्वणास्तथाविधप्रयलविशेषाद् दूरतरमूर्खविक्रिसात्म-प्रदेशदण्डा ये च वैमानिकमवादीलिकागत्या अथवमाना अधीलीकिकग्रामेषु समुत्पदन्ते ते किलत्रीनपिलोकान् सृष्टन्ति बहवश्च पूर्वोक्तेभ्य इति सङ्क्षयेयगुणाः, तेष्योऽप्यधीलोकतिर्यग्लोके—अधीलोकतिर्यग्लोकसंज्ञे प्रतरद्वये सङ्क्षयेयगुणाः, अधीलीकिकग्रामेषु समवसरणादी गमनागमन-भावतो ववक्षितप्रतरद्वयाद्यासितसमवसरणादी चावस्थानतो बहूनां यथोक्तप्रतरद्वयसंत्पर्शभावात्,

—तेष्योऽधीलोके सङ्क्षयेयगुणाः, अधीलीकिकग्रामेषु बहूनां समवसरणादाववस्थानभावात्, तेष्यस्तिर्यग्लोके सङ्क्षयेयगुणाः, बहुषु समवसरणेषु बहुषु च क्रीडास्थानेषु बहूनामवस्थानभावात्, तेष्य ऊर्ध्वलोकेऽसङ्क्षयेयगुणाः, ऊर्ध्वलोकस्य स्वस्थानत्वात्, तत्र च सदैव बहुतरभावात्। एवं वैमानिकदेवीविषयं सूत्रमपि भावनीयं ॥ सश्रात्येकेन्द्रियादिगतमल्पबहुत्वमाह—

मृ. (२८९) खेताणुवाएणं सञ्चत्योवा एगिंदिया जीवा उहुलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिजगुणा तेलोके असंखिजगुणा उहुलोए असंखिजगुणा अहोलोए विसेसाहिया । खेताणुवाएणं सञ्चत्योवा एगिंदिया जीवा अपञ्जतगा उहुलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिजगुणा तेलोके असंखिजगुणा उहुलोए असंखिजगुणा अहोलोए विसेसाहिया ।

खिताणुवाएणं सञ्चत्योवा एगिंदिया जीवा पञ्जतगा उहुलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिजगुणा तेलोके असंखिजगुणा उहुलोए असंखिजगुणा अहोलोए विसेसाहिया ।

मृ. क्षेत्रानुपातेन चिन्त्यमाना एकेन्द्रिया जीवाः सर्वस्तोका ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके—ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञा प्रतरद्वये, यतो ये तत्रस्था एव केचन ये चोर्द्धलोकतिर्यग्लोके तिर्यग्लोकादूर्धलोके समुत्पित्सवः कृतमारणान्तिकसमुद्घातास्तेकिल विवक्षितं प्रतरद्वयं सृष्टन्ति स्वल्पाश्च ते इति सर्वस्तोकाः, तेष्योऽधीलोकतिर्यग्लोके विशेषाधिकाः, यतो ये अधीलोकतिर्यग्लोकेतिर्यग्लोकाद्धाऽधीलोकेइलिकागत्या मसुत्पदमाना विवक्षितं प्रतरद्वयं सृष्टन्ति तत्रस्थाश्च ऊर्ध्वलोकाद्धाऽधीलोकेविशेषाधिकास्ततो बहवोऽधीलोकतिर्यग्लोके समुत्पदमाना अवाप्यन्ते इति विशेषाधिकाः, तेष्यस्तिर्यग्लोकेऽसङ्क्षयेयगुणाः, उक्तप्रतरद्विक्षेत्रात्मिर्यग्लोकक्षेत्रस्यासङ्क्षयेयगुणत्वात्, तेष्यस्त्रैलोक्येऽसङ्क्षयेयगुणाः, बहवो ऊर्ध्वलोकाद्योलोके अधीलोकादूर्धलोके य समुत्पदन्ते, तेषां च मध्ये बहवो मारणान्तिकसमुद्घातवशाद्विक्रिसात्मप्रदेशदण्डात्रीनपिलोकान् सृष्टन्ति ततो भवलासङ्क्षयेयगुणाः, तेष्य ऊर्ध्वलोकेऽसङ्क्षयेयगुणाः, उपपातक्षेत्रस्यातिबहुत्वात्, तेष्योऽधीलोके विशेषाधिकाः, ऊर्ध्वलोकक्षेत्रादधीलोकक्षेत्रस्य विशेषाधिकत्वात् ।

एवमपर्याप्तविषयं पर्याप्तविषयं च सूत्रं भावयितव्यम् ॥

अधुना हीन्द्रियविषयमल्पबहुत्वमाह—

मृ. (२९०) खेताणुवाएणं सञ्चत्योवा विइंदिया उहुलोए उहुलोयतिरियलोए असंखिजगुणा तेलुके असंखिजगुणा अहोलोयतिरियलोए असंखिजगुणा अहोलोए संखिजगुणा तिरियलोए

संखिङ्गुणा । खिताणुवाएणं सब्वत्योवा वेङ्दिदिया अवज्ञतया उहूलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा तेलोके असंखिङ्गुणा अहोलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा अहोलोए संखिङ्गुणा तिरियलोए संखिङ्गुणा । खिताणुवाएणं सब्वत्योवा वेङ्दिदिया पञ्चत्ताउहूलोयतिरियलोए असंखिङ्गुण तेलोके असंखिं० अहोलोयतिरियलोए असंखिं० अहोलोए संखिं० तिरियलोए संखिं० ॥

खिताणुवाएणं सब्वत्योवा तेङ्दिदिया उहूलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा तेलोके असंखिङ्गुणा अहोलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा अहोलोए संखिङ्गुणा तिरियलोए संखिङ्गुणा खिताणुवाएणं सब्वत्योवा तेङ्दिदिया अपञ्चतया उहूलोए उहूलोनातिरियलोइ असंखिङ्गुणा तेलोके असंखिङ्गुणा अहोलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा अहोलोए संखिङ्गुणा तिरियलोए संखिङ्गुणा खिताणुवाएणं सब्वत्योवा तेङ्दिदिया पञ्चतया उहूलोए उहूलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा तेलुके असंखिङ्गुणा अहोलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा अहोलोए संखिङ्गुणा तिरियलोए संखिङ्गुणा

खिताणुवाएणं सब्वत्योवा वउरिदिया जीवा उहूलोए उहूलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा तेलोके असंखिङ्गुणा अहोलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा अहोलोए संखिङ्गुणा तिरियलोए संखिङ्गुणा । खिताणुवाएणं सब्वत्योवा वउरिदिया जीवा अपञ्चतया उहूलोए उहूलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा तेलुके असंखिङ्गुणा अहोलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा अहोलोए संखिङ्गुणा तिरियलोए संखिङ्गुणा तिरियलोए संखिङ्गुणा । खिताणुवाएणं सब्वत्योवा वउरिदिया जीवा पञ्चतया उहूलोए उहूलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा तेलोके असंखिङ्गुणा अहोलोयतिरियलोए असंखिङ्गुणा अहोलोए संखिङ्गुणा तिरियलोए संखिङ्गुणा ।

बृ. 'सेत्रानुपातेन' सेत्रानुसारेण चिन्त्यमाना द्वीन्द्रियाः सर्वस्तोका ऊर्ध्वर्वलोके, ऊर्ध्वर्वलोकस्यैकदेशे तेषां संभवात्, तेभ्य ऊर्ध्वर्वलोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपेऽसङ्घयेयगुणाः, यतो ये ऊर्ध्वर्वलोकतिर्यग्लोकेतिर्यग्लोकादूर्ध्वर्वलोके द्वीन्द्रियत्वेन समुत्पत्तुकामास्तदायुरुभवन्त इलिकागत्या समुत्पद्यन्ते ये च द्वीन्द्रिया एव तिर्यग्लोकादूर्ध्वर्वलोके ऊर्ध्वर्वलोकाद्वा तिर्यग्लोके द्वीन्द्रियत्वेनान्यत्वेन वा समुत्पत्तुकामाः कृतप्रथममारणान्तिकसमुद्धाताः अत एव द्वीन्द्रियायुः प्रतिसंवेदयमानाः समुद्धातवशाश्च दूरतरविक्षिप्तनिजात्प्रदेशदण्डाये च प्रतरद्वयाध्यासितसेत्रसमासीनास्ते यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शिनः बहवस्थेति पूर्वोक्तेभ्योऽसङ्घयेयगुणाः, तेभ्यस्त्रीलोकयेऽसङ्घयेयगुणाः,

यतो द्वीन्द्रियाणां प्राचुर्येणोत्पत्तिस्थानान्यधोलोके तस्माद्वातिप्रसूतानि तिर्यग्लोके, तत्र ये द्वीन्द्रिया अधोलोकादूर्ध्वर्वलोके द्वीन्द्रियत्वेनान्यत्वेन वा समुत्पत्तुकामाः कृतप्रथममारणान्तिकसमुद्धाताः समुद्धातवशाश्च तिर्यग्लोकेदेशं यादत् विक्षिप्तनिजात्प्रदेशदण्डास्ते द्वीन्द्रियायुः प्रतिसंवेदयमानः ये घोर्ध्वर्वलोकादधोलोके द्वीन्द्रियाः शेषकाया वा यावत् द्वीन्द्रियत्वेन समुत्पद्यमाना द्वीन्द्रियायुरुभवन्ति ते त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः ते च बहव इति पूर्वोक्तेभ्योऽसङ्घयेयगुणाः, तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोकप्रतरद्वयरूपेऽसङ्घयेयगुणाः, यतो येऽधोलोकतिर्यग्लोके तिर्यग्लोकाद्वाऽधोलोके द्वीन्द्रियत्वेन समुत्पत्तुकामास्तदायुरुभवन्त लिकागत्या समुत्पद्यन्ते ये च द्वीन्द्रियास्तिर्यग्लोकादधोलोके द्वीन्द्रियत्वेन शेषकायत्वेन वोत्पित्सवः कृतप्रथममारणान्तिकसमुद्धाता द्वीन्द्रियायुरु-

भवन्तः समुद्घातवशेनोत्पत्तिदेशं यावद् विक्षिप्तात्मप्रदेशदण्डास्ते यथोक्तं प्रतरद्वयं सृशन्ति प्रभूताश्वेति पूर्वोक्तेभ्योऽसङ्क्षेपेयगुणाः,

तेभ्योऽधोलोके सङ्क्षेपेयगुणाः, तत्रोत्पत्तस्थानानामतिप्रचुराणां भावात्, तेभ्योऽपि तिर्यग्लोके सङ्क्षेपेयगुणाः, अतिप्रचुरातराणां योनिस्थानानां तत्र भावात्, यथेदमीथिकं द्वीन्द्रियसूत्रं तथा पर्याप्तापर्याप्तीन्द्रियसूत्राधिकत्रीन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तीधिकचतुरिन्द्रिययपर्याप्तापर्याप्तसूत्राणि भावनीयनि ॥ साम्रातमीथिकपञ्चेन्द्रियविषयमल्पबहुत्वमाह—

३०. (२९९) खित्ताणुवाएणं सञ्चत्योवा पंचिदिया तेलुके उहूलोयतिरियलोए संखिज्ञगुणा अहोलोयतिरियलोए संखिज्ञगुणा उहूलोए संखिज्ञगुणा अहोलोए संखिज्ञगुणा तिरियलोए असंखिज्ञगुणा । खित्ताणुवाएणं सञ्चत्योवा पंचिदिया अपञ्चतया तेलोक्त उहूलोयतिरियलोए संखिज्ञगुणा अहोलोयतिरियलोए संखिज्ञगुणा उहूलोए संखिज्ञगुणा अहोलोए संखिज्ञगुणा तिरियलोए असंखिज्ञगुणा ।

खित्ताणुवाएणं सञ्चत्योवा पंचिदिया पञ्चता उहूलोए उहूलोयतिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलुके संखिं० अहोलोयतिरियलोए संखिं० अहोलोए संखिं० तिरियलोए असंखिं० ।

३१. क्षेत्रानुपातेन चिन्त्यमानाः पञ्चेन्द्रियाः सर्वस्तोकास्त्रैलोक्ये—त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः, यतो येऽलोकादूर्ध्वलोके ऊर्ध्वलोकाद्वाऽधोलोके शेषकायाः पञ्चेन्द्रियायुरनुभवन्त इलिकागत्या समुद्घटन्ते ये च पञ्चेन्द्रिया ऊर्ध्वलोकादधोलोके अधोलोकादूर्ध्वलोके शेषकायत्वेन पञ्चेन्द्रियत्वेन वित्तिरित्वः कृत्तारणान्तिरसमुद्घात्तः रामुद्घातवशाद्वैतिदेश यावत् विक्षिप्तात्मप्रदेशदण्डाः पञ्चेन्द्रियायुरधायनुभवन्ति ते त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः ते चाल्ये इति सर्वस्तोकाः,

—तेभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपे असङ्क्षेपेयगुणाः, प्रभूततराणामुपपातेन समुद्घातेन वा यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शसंभवात्, तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके सङ्क्षेपेयगुणाः, अतिप्रभूततराणामुपपातसमुद्घाताभ्यामधोलोकतिर्यग्लोकसंज्ञाप्रतरद्वयसंस्पर्शभावात्, तेभ्य ऊर्ध्वलोके सङ्क्षेपेयगुणाः, वैमानिकानामवस्थानभावात्, तेभ्योऽधोलोके सङ्क्षेपेयगुणाः, वैमानिकदेवेभ्यः सङ्क्षेपेयगुणानां नैरयिकाणां तत्र भावात्, तेभ्यस्तिर्यग्लोकेऽसङ्क्षेपेयगुणाः, संमूर्च्छिमजलधरखच्चरादीनां व्यन्तर-ज्योतिष्काणां संमूर्च्छिमपनुव्याणां तत्र भावात् । एवं पञ्चेन्द्रियापर्याप्तसूत्रमपि भावनीयं ।

पञ्चेन्द्रियपर्याप्तसूत्रमिदम्—‘खेत्ताणुवाएणं’ इत्यादि, देत्रानुपातेन चिन्त्यमानाः पञ्चेन्द्रियाः पर्याप्ताः सर्वस्तोका ऊर्ध्वलोके, प्रायो वैमानिकानामेव तत्र भावात्, तेभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपेऽसङ्क्षेपेयगुणाः, विवक्षितप्रतरद्वयप्रत्यसङ्क्षयोतिष्काणां तदध्यासितक्षेत्राश्रित-व्यन्तरतिर्यकपञ्चेन्द्रियाणां वैमानिकव्यन्तरज्योतिष्कविद्याधरत्यारणमुनितिर्यकपञ्चेन्द्रियाणा-मूर्ध्वलोके तिर्यग्लोके च गमनागमने कुर्वतामधिकृतप्रतरद्वयसंस्पर्शत्, तेभ्यस्त्रैलोक्ये त्रैलोक्य-संस्पर्शिनः सङ्क्षेपेयगुणाः, कथमिति चेत्, उच्यते, यतो ये भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाः विद्याधरा वाऽधोलोकस्थाः कृतवैक्रियसमुद्घातस्थाविधप्रयत्नविशेषादूर्ध्वलोके विक्षिप्तात्म-प्रदेशदण्डास्ते त्रीनपि लोकान् सृशन्ति इति सङ्क्षेपेयगुणाः,

—तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपे सङ्क्षेपेयगुणाः, बहवो हि व्यन्तरा: स्वस्थानप्रत्या-

सत्त्वतया भवनपतयस्तिर्थलोके ऊर्ध्वर्लोके वाव्यन्तरज्योतिष्ठकवैमानिका देवा अधोलौकिकग्रामेषु समवसरणादौ अधोलोके क्रीडादिनिमित्तं च गमनागमनाकरणतः तथा समुद्रेषु केयितिर्थकपञ्चेन्द्रियाः स्वस्थानप्रत्यासन्नतया अपरे तदध्यासितक्षेत्राश्रिततया यथोक्तं प्रतरद्वयं सृशन्ति ततः सङ्क्षयेयगुणाः, तेभ्योऽधोलोके सङ्क्षयेयगुणाः, नैरयिकाणां भवनपतीनां च तत्रावस्थानात्, तेभ्यस्तिर्थगूलोके सङ्क्षयेयगुणाः, तिर्थकपञ्चेन्द्रियमनुष्वव्यन्तरज्योतिष्ठकाणामवस्थानात्।

तदेवमुक्तं पञ्चेन्द्रियाणामल्पबहुत्वम्, इदानीमेकेन्द्रियभेदानां पृथग्वीकायिकादीनां पञ्चानामीधिकपर्याप्तापर्याप्तभेदेन प्रत्येक त्रीणि त्रीण्यल्पबहुत्वान्वाह-

मू. (२९२) खिताणुवाएणं सब्बत्योवा पुढविकाइया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलोके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया। खिताणुवाएणं सब्बत्योवा पुढविकाइया अपञ्जतया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलोके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया। खिताणुवाएणं सब्बत्योवा पुढविकाइया पञ्जतया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलुके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया ॥

खिताणुवाएणं सब्बत्योवा आउकाइया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलुके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया। खिताणुवाएणं सब्बत्योवा आउकाइया अपञ्जतया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलोके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया। खिताणुवाएणं सब्बत्योवा आउकाइया पञ्जतया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलुके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया ॥

खिताणुवाएणं सब्बत्योवा तेउकाइया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलोके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया खिताणुवाएणं सब्बत्योवा तेउकाइया अपञ्जतया उडअद्वलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलोके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया। खिताणुवाएणं सब्बत्योवा तेउकाइया पञ्जतया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलोके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया ॥ खिताणुवाएणं सब्बत्योवा वाउकाइया अपञ्जतया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलुके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया। खिताणुवाएणं सब्बत्योवा वाउकाइया पञ्जतया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलुके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया ॥

खिताणुवाएणं सब्बत्योवा वणस्सइकाइया उहूलोयतिरियलोए अहोलोयतिरियलोए वसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा तेलोके असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए

विसेसाहिया । खित्ताणुवाएणं सब्वत्थोवा वणस्सइकाइया अपञ्जतया उहूलोयतिरियलोए अहोलोय-
तिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिजगुणा तेलुके असंखिजगुणा उहूलोए असंखिजगुणा
अहोलोए विसेसाहिया । खित्ताणुवाएणं सब्वत्थोवा वणस्सइकाइया पञ्जतया उहूलोयतिरियलोए
अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिजगुणा तेलोके असंखिजगुणा उहूलोए
असंखिजगुणा अहोलोए विसेसाहिया ।

बृ. इमानि पञ्चदशापि सूत्राणि प्रागुक्तेकेन्द्रियसूत्रवद्यावनीयानि साम्रात्मीषिकत्रसकाया-
पर्याप्तर्यासित्रसकायसूत्राण्ह-

मू. (२९३) खित्ताणुवाएणं सब्वत्थोवा तसकाइया तेलोके उहूलोयतिरियलोए असंखि-
जगुणा अहोलोयतिरियलोए संखिजगुणा उहूलोए संखिजगुणा अहोलोए संखिजगुणा तिरियलोए
असंखिजगुणा । खित्ताणुवाएणं सब्वत्थोवा तसकाइया अपञ्जतया तेलोके उहूलोयतिरियलोए
असंखिजगुणा अहोलोयतिरियलोए संखिजगुणा उहूलोए संखिजगुणा अहोलोए संखिजगुणा
तिरियलोए असंखिजगुणा ।

खित्ताणुवाएणं सब्वत्थोवा तसकाइया पञ्जतया तेलोके उहूलोयतिरियलोए असंखिजगुणा
अहोलोयतिरियलोए संखि० उहूलोए संखि० अहोलोए संखि० तिरियलोए असंखि० ॥

बृ. इमानि पञ्चेन्द्रियसूत्रवद् भावनीयानि । गतं क्षेत्रद्वारम्, इदानीं बन्धद्वारं वक्तव्य-
बन्धोपलकितं द्वारं, तदाह-

-८ पदे - ३ - द्वारे - २५ :- "बन्ध"

मू. (२९४) एएसि णं भंते ! जीवाणं आउयस्स कम्पस्स बंधगाणं अबंधगाणं पञ्जताणं
अपञ्जताणं सुत्ताणं जागराणं समोहयाणं असमोहयाणं सायावेयगाणं असायावेयगाणं इंदिओव-
उत्ताणं नोइंदिओवउत्ताणं सागारोवउत्ताणं अनागारोवउत्ताणं यक्यरे क्यरोहितो अप्या वा बहुया
वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?,

गोयमा ! सब्वत्थेवा जीवा आउयस्स कम्पस्स बंधगा १ अपञ्जतया संखेजगुणा २ सुत्ता
संखेजगुणा ३ समोहया संखेजगुणा ४ सायावेयगा संखेजगुणा ५ इंदिओवउत्ता संखेजगुणा ६
अनागारोवउत्ता संखेजगुणा ७ सागारोवउत्ता संखेजगुणा ८ नोइंदिओवउत्ता विसेसाहिया ९
असायावेयगा विसेसाहिया १० असमोहया विसेसाहिया ११ जागरा विसेसाहिया १२ पञ्जतया
विसेसाहिया १३ आउयस्स कम्पस्स अबंधया विसेसाहिया १४ ।

बृ. इहायुःकर्मवन्धकाबन्धकानां पर्याप्तर्यासितानां सुत्तजाग्रतां समवहतासमवहतानां
सातवेदकासातवेदकानां इन्द्रियोपयुक्तनोइन्द्रियोपयुक्तानां साकारोपयुक्तानाकारोपयुक्तानां
समुदायेनाल्पबहुत्वं वक्तव्यं, तत्र प्रत्येकं तावत् द्वूमः येन समुदायेन सुखेन तदवगम्यते, तत्र
सर्वस्तोकाः आयुषो बन्धका अबन्धकाः सङ्क्षयेयगुणाः, यतोऽनुसूयभानभवायुषः। त्रिभागावशेषे
पारभविकमायुजीवाबन्धन्ति त्रिभागत्रिभागावशेषे वा ततोऽस्त्रिभागावबन्धकाल एकस्त्रिभागो
बन्धकाल इति बन्धकेभ्योऽबन्धकाः सङ्क्षयेयगुणाः ।

तथा सर्वस्तोका अपर्याप्तकाः पर्याप्तकाः सङ्क्षयेयगुणाः, एतद्व सूक्ष्मजीवानधिकृत्य वेदितव्यं,
सूक्ष्मेषु हि बाह्यो व्याघातो न भवति ततस्तथावाद् बहूनां निष्पत्तिःस्तोकानामेव चानिष्पत्तिः ।

तथा सर्वस्तोकाः सुसाः, जागरा: सङ्क्षयेयगुणाः, एतदपि सूक्षमानेकेन्द्रियानधिकृत्य वेदितव्यं, यस्मादर्थात् सुसाएव कल्पन्ते, पर्वतान्तरात् आपि, [उक्तं च मूलटीकाया—‘जहा अपञ्जता सुसा लब्धंति, केइ अपञ्जता जेसि संखिज्ञा समया अतीता ते य योवा इयरेऽवि धोवगा चेव सेसा, जागरा पञ्जता ते संखिज्ञागुणा’ इति] जागरा: पर्यासस्तेन सङ्क्षयेयगुणा इति ।

तथा समवहताःसर्वस्तोकाः, यत इह समवहता मारणान्तिकसमुद्घातेन परिगृह्णन्ते, मारणान्तिकश्च समुद्घातो मरणकाले न शेषकालं, तत्रापि न सर्वेषामिति सर्वस्तोकाः, तेभ्योऽसमवहता असङ्क्षयेयगुणाः, जीवनकालस्यात्तिवहुत्वात् ।

तथा सर्वस्तोकाः सातवेदकाः, यत इह बहवः साधारणशरीरा अल्पे च प्रत्येकशरीरिणः, साधारणशरीराश्च बहुवोऽसातवेदकाः स्वल्पाः सातवेदिनः प्रत्येकशरीरिणस्तु भूयांसः सातवेदकाः स्तोका असातवेदिनः, ततः स्तोकाः सातवेदकाः तेभ्योऽसातवेदकाः सङ्क्षयेयगुणाः ।

तथा सर्वस्तोकाः इन्द्रियोपयुक्ताः तेभ्यो नोइन्द्रियोपयुक्ताः सङ्क्षयेयगुणाः, इन्द्रियोपयोगो हि प्रत्युत्पत्राकालविषयः ततस्तदुपयोगकालस्य स्तोकत्वात् पृच्छासमये स्तोका अवाप्यन्ते, यदा तु तपेवार्थीमिद्विधेण दृष्टविचारयत्योधसंहायाऽपि तदा नोइन्द्रियोपयुक्तः स व्यपदिश्यते ततो नोइन्द्रियोपयोगस्यातीतानागतकालविषयतया बहुकालत्वात् सङ्क्षयेयगुणा नोइन्द्रियोपयुक्ताः

तथा सर्वस्तोकाः अनाकारोपयुक्ताः, अनाकारोपयोगकालस्य स्तोकत्वात्, साकारोपयुक्ताः सङ्क्षयेयगुणाः, अनाकारोपयोगकालात् साकारोपयोगकालस्य सङ्क्षयेयगुणत्वात् ॥

इदानीं समुदायगतं सूत्रोक्तमल्पवहुत्वं भाव्यते—

सर्वस्तोकाः जीवा आयुःकर्मणो बन्धकाः, आयुर्बन्धकालस्य प्रतिनियतत्वात्, तेभ्योऽपर्यासाः सङ्क्षयेयगुणाः, यस्मादपर्यासा अनुभूयमानभवत्रिपागाधवशेषायुषः पारभविकमायुर्बृद्धान्ति ततो द्वीत्रिभागावबन्धकाल एको बन्धकाल इति बन्धकालादबन्धकालः सङ्क्षयेयगुणः तेन सङ्क्षयेयगुणा एवापर्यासा आयुर्बन्धकेभ्यः, तेभ्योऽपर्यासेभ्य सुसाः सङ्क्षयेयगुणाः, यस्मादपर्यासेषु पर्यासेषु च सुसा लभ्यन्ते, पर्यासाश्चापर्यासेभ्यः सङ्क्षयेयगुणा इत्यपर्यासेभ्यः सुसाः सङ्क्षयेयगुणाः, तेभ्यः समवहताः सङ्क्षयेयगुणाः, बहूनां पर्यासेष्वपर्यासेषु भारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतानां सदा लभ्यमानत्वात्, तेभ्यः सङ्क्षयेयगुणाः, आयुर्बन्धकापर्याससुमेष्वपि सातवेदकानां लभ्यमानत्वात्,

—तेभ्य इन्द्रियोपयुक्ताः सङ्क्षयेयगुणाः असातवेदकानामपि इन्द्रियोपयोगस्य लभ्यमानत्वात्, तेभ्योऽनाकारोपयोगोपयुक्ताः सङ्क्षयेयगुणाः, इन्द्रियोपयोगेषु नोइन्द्रियोपयोगेषु चानाकारोपयोगस्य लभ्यमानत्वात्, तेभ्यः साकारोपयुक्ताः सङ्क्षयेयगुणाः, इन्द्रियोपयोगेषु नोइन्द्रियोपयोगेषु च साकारोपयोगकालस्य बहुत्वात्, तेभ्यो नोइन्द्रियोपयोगोपयुक्ता विशेषाधिकाः, नोइन्द्रियानाकारोपयुक्तानामपि तत्र प्रक्षेपात्, अत्र विनेयजननुग्रहार्थमसद्वभावस्यापना निदर्शनमुच्यते—इह सामान्यतः किल साकारोपयुक्ता द्विनवत्यधिकं शतं ते च किल द्विद्या—इन्द्रियसाकारोपयुक्ता नोइन्द्रियासाकारोपयुक्ताश्च, तत्रेन्द्रियसाकारोपयुक्ताः किलातीव स्तोका इति विंशतिसङ्क्षयाः कल्पन्ते, शेषं द्विसप्तत्युत्तरशतं नोइन्द्रियसाकारोपयुक्ताः, नोइन्द्रियानाकारोपयुक्ताश्च द्विपञ्चाशत्कल्पाः, ततः सामान्यतः साकारोपयुक्तेभ्यः इन्द्रियासाकारोपयुक्तेषु विंशतिकल्पेष्वपनीतेषु द्विपञ्चाशत्कल्पेषु अनाकारोपयुक्तेषु तेषु मध्ये प्रक्षिप्तेषु द्वे शते चतुर्विंशत्यधिके भवतः, ततः साकारोपयुक्तेभ्यो नोइन्द्रियोपयुक्ता विशेषाधिकाः, तेभ्योऽसातवेदका विशेषाधिकाः

इन्द्रियोपयुक्तानामप्यसातवेदकल्वात्, तेष्योऽसमवहता विशेषाधिकाः, सातवेदकानामप्यसमवहतत्वभावात्, तेष्यो जागरा विशेषाधिकाः, समवहतानामपि केषांचिज्ञागरत्वात्,

तेष्यः पर्यासाः विशेषाधिकाः, सुप्तानामपि केषाच्छित्यर्थासत्त्वात्, सुप्ता हि पर्यासा अपि भवन्ति जागरास्तु पर्यासा एवेति नियमः, तेष्योऽपि पर्यासेष्ये: आयुः कर्मवन्धकाः विशेषाधिकाः, अपर्यासानामप्यायुः कर्मवन्धकत्वभावात्, इदमेवाल्पबहुत्वं विदेन जनानुग्रहाय स्थापनाराशिभिरुपदश्यते—इह द्वैपद्वकी उपर्यथोभावेन न्यस्तेते, तत्रोपरितन्या पद्मतावायुः कर्मवन्धका अपर्यासाः सुप्ताः समवहताः सातवेदकाः इन्द्रियोपयुक्ताः अनाकारोपयुक्ताः क्रमणस्थाप्यन्ते, तस्या अधस्तन्यां पद्मतीतेषामेव पदानामधस्तात् यथा सङ्क्षयमायुरवन्धकाः पर्यासा जागरा असमवहता असातवेदका नोइन्द्रियोपयुक्ताः साकारोपयुक्ताः । स्थापना चेयं

आयुर्बन्धकाः १ अपर्यासाः २ सुप्ताः ४ समवहताः ८ सातवेदकाः १६ इन्द्रियोपयुक्ताः ३२ अनाकारोपयुक्ताः ६४ आयुरवन्धकाः २५५ पर्यासाः २५४ जागरा: २५२ असमवहता: २४८ असातवेदकाः २४० नोइन्द्रियोपयुक्ताः २२४ साकारोपयुक्ताः १९२ ॥

अत्रोपरितन्यां पद्मतो सर्वाण्यपि पदानि सङ्क्षयेयगुणानि, आयुः पदं सर्वेषामाद्यभिति तत्परिमाणसङ्क्षयायपेकः स्थाप्यते, ततः शेषपदानि किल जघन्येन सङ्क्षयेयन सङ्क्षयेयगुणानीति द्विगुणद्विगुणाङ्कः तेषु स्थाप्यते, तथथा—द्वौ चत्वारः अष्टी षोडश द्वात्रिंशत् चतुष्विंश्चित्तः, सर्वोऽपि जीवराशिरन्तानन्तस्वरूपोऽप्यसत्कल्पनया षट्पञ्चाशाशदधिकशतद्वयपरिमाणः परिकल्प्यते, ततोऽस्माद् राशेरायुर्बन्धकाविगताः सङ्क्षयाः शोधयित्वा यद्यत् शेषमवतिष्ठति तत्तदायुरवन्धकादीनां परिमाणं स्थापयितव्यं, तद्यथा—

आयुरवन्धकादिपदे द्वे शते पञ्चपञ्चाशाशदधिके, शेषेषु यथोक्तक्रमं द्वे शते चतुः पञ्चाशाशदधिके द्वे शते द्विपञ्चाशाशदधिके द्वे शते अष्टचत्वारिंशाशदधिके द्वे शते चत्वारिंशाशदधिके द्वे शते चतुर्विंशत्यधिके द्विनवत्यधिकं शतं, एवं च सत्युपरितनपद्मितगतान्यनाकारोपयुक्तपर्यन्तानि पदानि सङ्क्षयेयगुणानि द्विगुणद्विगुणा धिकत्वात्, ततः परं साकारोपयुक्तपदमपि सङ्क्षयेयगुणं त्रिगुणत्वात्, शेषाणि तु नोइन्द्रियोपयुक्तादीनि प्रतिलोभं विशेषाधिकानि, द्विगुणत्वस्यापि क्रमधिवभावात् ॥

तदेव गतं बन्धद्वारम्, इदानीं पुद्गलद्वारमाह—

—पदं—३—चारं—२६:—“पुद्गल”

मू. (२९६) खिताणुवाएणं सब्वत्थोवा पुगला तेलोके उहूलोयतिरियलोए अनंतगुणा अहोलोयतिरियलोए विसेसाहिया तिरियलोए असंखिज्ञगुणा उहूलोए असंखिज्ञगुणा अहोलोए विसेसाहिया ॥ दिसाणुवाएणं सब्वत्थोवा पुगला उहूदिसाए अहोलोए विसेसाहिया उत्तरपुरच्छिमेण दाहिणपञ्चात्यिमेण य दोवि तुळा असंखिज्ञगुणा दाहिणपुरच्छिमेण उत्तरपञ्चात्यिमेण य दोवि विसेसाहिया पुरच्छिमेण असंखिज्ञगुणा पञ्चात्यिमेण विसेसाहिया दाहिणेण विसेसाहिया उत्तरेण विसेसाहिया ॥

खिताणुवाएणं सब्वत्थोवाइं दब्बाइं तेलोके उहूलोयतिरियलोए अनंतगुणाङ्कं अहोलोयतिरियलोए विसेसाहियाइं उहूलोए असंखिज्ञगुणाङ्कं अहोलोए अनंकतगुणाङ्कं तिरियलोए

संखिजगुणाइ ॥ दिसाणुवाएणं सव्यत्योवाइ दव्वाइ अहोदिसाए उहुदिसाए अनंतगुणाइ उत्तरपुरवाहिमेण दाहिणपद्मत्यिमेण य दोषि तुल्लाइ असंखिजगुणाइ दाहिणपुरचिमेण उत्तरपद्मत्यिमेण य दोषि तुल्लाइ विसेसाहियाइ पुरचिमेण असंखिजगुणाइ पद्मत्यिमेण विसेसाहियाइ दाहिणण विसेसाहियाइ उत्तरेण विसेसाहियाइ ।

धू. इदमल्पवहुत्वे पुद्गलानां द्रव्यार्थत्वमङ्गीकृत्य व्याख्येयं, तथासप्रदायात्, तत्र 'क्षेत्रानुपातेन' क्षेत्रानुसारेण चिन्त्यमानाः पुद्गलाङ्गलोक्ये—त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः सर्वस्तोकाः, सर्वस्तोकानि त्रैलोक्यव्यापीनि पुद्गलद्रव्यापीति भावः, यस्मात् महास्कन्द्या एव त्रैलोक्यव्यापिनः ते घात्या इति, तेभ्य ऊर्ध्वर्वलोकतिर्यग्लोकेऽनन्तगुणाः, यतस्तिर्यग्लोकस्य यत्सर्वोपरितनमेकप्रादेशकं प्रतरं यज्ञोर्धर्वलोकस्य सर्वाधिस्तनमेकप्रादेशिकं प्रतरमेते द्वे अपि प्रतरे ऊर्ध्वर्वलोकतिर्यग्लोक उच्यते ते घानन्ताः सङ्क्षयेयप्रादेशिकाः अनन्ता असङ्क्षयप्रादेशिकाः अनन्ता अनन्तप्रादेशिकाः स्कन्द्याः स्पृशन्तीति द्रव्यार्थतयाऽनन्तगुणाः, तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोकेप्रागुक्तप्रकारेण प्रतरह्यस्ये विशेषाधिकाः, क्षेत्रस्याऽयामविष्कम्भाभ्यां मनाग् विशेषाधिकत्वात्, तेभ्यस्तिर्यग्लोकेऽसङ्क्षयगुणाः, क्षेत्रस्यासङ्क्षयेयगुणत्वात्, तेभ्यऊर्ध्वर्वअधलोकेऽसङ्क्षयेयगुणाः, यतस्तिर्यग्लोकक्षेत्रादूर्धर्वलोकक्षेत्रसमङ्क्षयेयगुणमिति, तेभ्योऽधोलोके विशेषाधिकाः, ऊर्ध्वर्वलोकादधोलोकस्य विशेषाधिकत्वात्, देशोनसप्तरम्भुप्रमाणो ह्यूर्धर्वलोकः समधिकसप्तरम्भुप्रमाणस्त्वधोलोकः ॥

सम्प्रति दिग्नुपातेनाल्पवहुत्वमाह—‘दिग्नुपातेन’ दिग्नुसारेण चिन्त्यमानाः पुद्गलाः सर्वस्तोकाः ऊर्ध्वर्वदिशि, इह रलप्रभासमभूतलमेरुध्यऽव्यप्रादेशिको रुचकस्तस्माद्विनिर्गता चतुःप्रदेशा ऊर्ध्वदिग्यावलोकान्तस्ततस्तत्र सर्वसोक्तः पुद्गलाः, तेभ्योऽधोदिशि विशेषाधिकाः, अधोदिगपि रुचकादेव प्रभवति चतुष्वदेशा यावलोकान्तस्तस्तस्या विशेषाधिकत्वात् तत्र पुद्गला विशेषाधिकाः तेभ्य उत्तरपूर्वस्यां दक्षिणपश्चिमायां च प्रत्येकमसङ्क्षयेयगुणाः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, यतस्ते द्वे अपि दिशी रुचकाद्विनिर्गते मुक्तावलिसंस्थिते तिर्यग्लोकान्तमधोलोकान्तमूर्धर्वलोकान्तपर्यवसिते, येन क्षेत्रस्यासङ्क्षयेयगुणत्वात्त्र पुद्गला असङ्क्षयेयगुणाः, क्षेत्रं तु स्वस्थाने समभिति पुद्गला अपि स्वस्थाने तुल्याः ।

—तेभ्योऽपि दक्षिणपूर्वस्यामुत्तरपश्चिमाया च प्रत्येकं विशेषाधिकाः, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः, कथं विशेषाधिका इति चेत् ?, उच्यते, इह सीमनसगन्ध्यमादनेषु सप्त सप्त कूटानि विद्युत्प्रभमाल्पवतोर्नव नव, तेषु च कूटेषु धूमिका अवश्यायादिसूख्मपुद्गलाः प्रभूताः संभवन्ति ततो विशेषाधिकाः, स्वस्थाने तु क्षेत्रस्य पर्वतादेश समानत्वात् तुल्याः, तेभ्यः पूर्वस्यां दिशि असङ्क्षयेयगुणाः, क्षेत्रस्यासङ्क्षयेयगुणत्वात्, तेभ्यः पश्चिमायां विशेषाधिकाः, अधोलौकिकग्रामेषु शुषिरभावतो वहूनां पुद्गलानाभवस्थानभावात्, दक्षिणेन विशेषाधिकाः, बहुभुवनशुषिरभावात्, तेभ्य उत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः, यत उत्तरस्यामायामविष्कम्भाभ्यां सङ्क्षयेययोजनकोटीकोटीप्रमाणं मानसं सरस्तत्र ये जलचराः पनकसेवालादयश्च सत्त्वास्ते अतिवहव इति तेषां ये तैजसकार्मणपुद्गलास्तेऽधिकाः प्राप्यन्ते इति पूर्वोक्तेभ्यो विशेषाधिकाः ॥

तदेवं पुद्गलविषयमल्पवहुत्वमुक्तम्, इदानीं सामान्यतो द्रव्यविषयं क्षेत्रानुपातेनाह—क्षेत्रानुपातेन चिन्त्यमानानि द्रव्याणि सर्वस्तोकानि त्रैलोक्ये—त्रैलोक्यसंस्पर्शानि, यतो

धर्मस्तिकायाधर्मस्तिकायाकाशास्तिकायद्रव्याणि पुद्गलास्तिकायस्य महास्कन्धा जीवास्ति-कायस्य मारणान्तिकसमुद्धातोनारीब समवहता जीवाः त्रैलोक्यव्यापिनः ते धार्मेऽति सर्वस्तो-कानि, ते भ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके-प्रागुक्तस्वरूपप्रतरद्वयात्मके५नन्तगुणानि, अनन्तैः पुद्गलद्रव्यैनन्तौर्जीवद्रव्यैस्तस्य संस्पर्शात्, तेभ्योऽधीलोकतिर्यग्लोके विशेषाधिकानि, ऊर्ध्वलोक-तिर्यग्लोक-दधीलोकतिर्यग्लोकस्य मनाग्विशेषाधिकत्वात्, ते भ्य ऊर्ध्वलोके५सङ्क्षेप्यगुणानि, क्षेत्रस्यासङ्क्षेप्य-गुणत्वात्, ते भ्योऽधीलोके५नन्तगुणानि, कथमिति चेत् ?, उच्यते, इहाधीलीकिकग्रामेषु कालोऽस्ति, तस्य घकालस्य तत्त्वरमाणुसङ्क्षेप्येयासङ्क्षेप्यमानन्तप्रादेशिक-द्रव्यक्षेत्रकालभावपर्यायसम्बन्धवशात् प्रतिपरमाणवादिद्रव्यमनन्तता ततो भवन्त्येधोएके५नन्त-गुणानि, तेष्यस्तिर्यग्लोके सङ्क्षेप्यगुणानि, अधीलीकिकग्रामप्रमाणानां खण्डानां मुष्टिलोके कालद्रव्याधारमूते सङ्क्षेप्य-नामवाच्यमानत्वात्, ॥ सम्प्रतिदिग्नुपातेन सामान्यतो द्रव्याणाम-ल्पबहुत्वमाह—‘दिग्नुपातेन’ दिग्नुसारेण चितन्यमानानि सामान्यतो द्रव्याणि सर्वस्तोका-न्यथोदिशि—प्राग्व्यावर्णितस्वरूपायां, ते भ्य ऊर्ध्वदिश्यनन्तगुणानि, किं कारणमिति चेत् ?, उच्यते, इहोर्ध्वलोके मेरोः पञ्चयोजनशतिकं स्फटिकमर्य काण्डं, तत्र यन्नादित्यभाऽनुप्रवेशात् द्रव्याणां क्षणादिकालप्रतिभायोऽस्ति, कालस्य च प्रागुक्तनीत्या प्रतिपरमाणवादिद्रव्यमानन्यात् ते भ्योऽनन्तगुणानि, ते भ्य उत्तरपूर्वस्यामीशान्यां दक्षिणपांश्चमायां—नैऋतकोणे इत्यर्थः असङ्क्षेप्यगुणानि, क्षेत्रस्यासङ्क्षेप्यगुणत्वात्, स्वस्थानेतु द्वयान्यपि परस्परं तुल्यानि, समानक्षेत्रत्वात्,

ते भ्योदक्षिणपूर्वस्याम्—आग्नेय्यामुतरपश्चिमायां—दायव्यकोणे इति भावः विशेषाधिकानि, विद्युत्प्रभमाल्यवल्लूटाश्रितानां धूमिकाऽवश्यायादिश्लहणपुद्गलद्रव्याणां बहूनां संभवत्वात्, ते भ्यः पूर्वस्यां दिश्यसङ्क्षेप्यगुणानि, क्षेत्रस्यासङ्क्षेप्यगुणत्वात्, ते भ्यः पश्चिमायां विशेषाधिकानि अधी-लीकिकग्रामेषु शुष्किभावतो बहूनां पुद्गलद्रव्याणामवस्थानसंभवत्वात्, ततो दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकानि, बहुभुवनशुष्किभावत्वात्, ततु उत्तरस्यां विशेषाधिकानि, तत्र मानससरसि जीवद्वया-णां तदा श्रितानां तैजसकार्मणपुद्गलस्कन्धद्रव्याणां च भूयसां भावत् ॥ सम्प्रति परमाणुपुद्गलानां सङ्क्षेप्यप्रदेशानामसङ्क्षेप्यप्रदेशानामनन्तप्रदेशानां परस्परमल्पबहुत्वमाह—

मू. (२९६) एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेऽपएसियाणं असंखेऽपएसियाणं अनन्तपएसियाण य खंधाणं दव्यद्वयाए पएसङ्क्षयाए दव्यद्वयपएसङ्क्षयाए कयरे कयरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्या वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्योवा अनन्तपएसिया खंधा दव्यद्वयाए परमाणुपोग्गला दव्यद्वयाए अणन्तगुणा संखेऽपएसिया खंधा दव्यद्वयाए संखेऽजगुणा असंख-पएसिया खंधा दव्यद्वयाए असंखेऽगुणा पएसङ्क्षयाए सव्वत्योवा अनन्तपएसिया खंधा पएसङ्क्षयाए परमाणुपोग्गला अपएसङ्क्षयाए अनन्तगुणा संखेऽपएसिया खंधा पएसङ्क्षयाए संखेऽगुणा असंख-पएसिया खंधा पएसङ्क्षयाए असंखेऽगुणा दव्यद्वापएसङ्क्षयाए सव्वत्योवा अनन्तपएसिया खंधा दव्यद्वयाए असंखेऽगुणा ते चेव पएसङ्क्षयाए अनन्तगुणा परमाणुपोग्गला दव्यद्वपएसङ्क्षयाए अनन्तगुणा संखेऽपए-सिया खंधा दव्यद्वयाए संखेऽगुणा ते चेव पएसङ्क्षयाए संखेऽगुणा असंखेऽपएसिया खंधा दव्यद्वयाए असंखेऽगुणा ते चेव पएसङ्क्षयाए असंखेऽगुणा ॥

एएसिणं भंते ! एगपएसोगाढाणं संखेऽपएसोगाढाणं असंखेऽपएसोगाढाण य पोग्गलाणं

दब्बडुयाए पएसडुयाए दब्बडुपएसडुयाए कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बल्लेपाद्दृष्टि एसोगाढा पोगला दब्बडुयाए संखेज्ञगुणा असंखेज्ञपएसोगाढा पोगला दब्बडुयाए असंखेज्ञगुणा पएसडुयाए सब्बत्योवा एगपएसोगाढा पोगला पएसडुयाए संखिज्ञगुणा असंखिज्ञपएसोगाढा पुगला पएसडुयाए असंखेज्ञगुणा दब्बडुपएसडुयाए सब्बत्योवा एगपएसोगाढा पुगला दब्बडुयाए संखिज्ञपएसोगाढा पुगला दब्बडुयाए संखिज्ञगुणा ते चेव पएसडुयाए संखिज्ञगुणा असंखिज्ञपएसोगाढा पुगला दब्बडुयाए असंखिज्ञगुणा ते चेव पएसडुयाए असंखिज्ञगुणा ।

एएसि णं भंते ! एगसमयठिइयाणं० असंखिज्ञसमयठिइयाणं पुगलाणं दब्बडुयाए पएसडुयाए दब्बडुपएसडुयाए कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा एगसमयठिइया पुगला दब्बडुयाए संखिज्ञसमयठिइया पुगला दब्बडुयाए संखिज्ञगुणा असंखिज्ञसमयठिइया पुगला दब्बडुयाए असंखिज्ञगुणा पएसडुयाए सब्बत्योवा एगसमयठिइया पुगला पएसडुयाए संखिज्ञसमयठिइया पुगला पएसडुयाए लंखेज्ञगुणा असंखिज्ञसमयठिइया पुगला पएसडुयाए असंखेज्ञगुणा दब्बडुपएसडुयाए सब्बत्योवा एगसमयठिइया पुगला दब्बडुयाए संखिज्ञगुणा ते चेव पएसडुयाए संखिज्ञगुणा असंखिज्ञसमयठिइया पुगला दब्बडुयाए असंखिज्ञगुणा ते चेव पएसडुयाए असंखिज्ञगुणा ।

एएसि णं भंते एगगुणकालगाणं संखिज्ञगुणकालगाणं असंखिज्ञगुणकालगाणं अनंतगुणकालगाण य पुगलाणं दब्बडुयाए पएसडुयाए दब्बडुपएसडुयाए य कयरे कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुङ्गा वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! जहा पुगला तहा भाणियव्वा, एवं संखिज्ञगुणकालगाणवि, एवं सेसावि वण्णगंधा रसा फासा भाणियव्वा, फासाण कबखडमउयगुरुयलहुयाणं जहा एगपएसोगाढाणं भणिवं तहा भाणियव्वं । अबतेसा फासा जहा वन्ना तहा भाणियव्वा ॥

चू. 'एएसि णं भंते ! परमाणुपोगलाणं संखेज्ञपएसियाणं' इत्यादि पाठसिद्धं, नवरमात्राल्पबहुत्वभावनायां सर्वत्र तथास्वाभाव्यकारणं वाच्यं । सम्भ्रत्येतेषामेव क्षेत्रप्राधान्येनाल्पबहुत्वमाह-

इह क्षेत्राधिकारतः क्षेत्रस्य प्राधान्यात् परमाणुकाद्यनन्ताणुकस्कन्धा अपि विदक्षितैकप्रदेशावगाढा आधाराधेययोरभेदोपचारादेकद्रव्यत्वेन व्यवस्थित्वे, ते इथमूता एकप्रदेशावगाढा: पुदगला: पुदगलद्रव्याणि सर्वस्तोकानि, लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानीत्यर्थः, न हि स कथिदेवंभूत आकाशप्रदेशोऽस्ति य एकप्रदेशावगाहनपरिणामपरिणामतानां परमाण्वादीनामवकाशदानपरिणामेन परिणतो न वर्तते इति,

—तेभ्यः सङ्घयेयप्रदेशावगाढा: पुदगला द्रव्यार्थतया सङ्घयेयगुणाः, कयमिति चेत् ?, उच्यते, इहापि क्षेत्रस्य प्राधान्यात् द्रव्याणुकाद्यनन्ताणुकस्कन्धा द्विप्रदेशावगाढा एकद्रव्यत्वेन विवक्ष्यन्ते, तानि च तथाभूतानि पुदगलद्रव्याणि पूर्वोक्तेभ्यः सङ्घयेयगुणानि, तथाहि— सर्वलोकप्रदेशास्तत्त्व-तोऽसङ्घयेया अपि असत्कल्पनया दश परिकल्पन्ते, ते च प्रत्येकचिन्तायां दशीवेति दशा एकप्रदेशावगाढानि पुदगलद्रव्याणि लब्ध्यानि, तेष्वेव च दशसु प्रदेशेषु

अन्यग्रहणान्यमोक्षणद्वारेण वाहको द्विक्षंयोगा लभ्यन्ते इति भवन्त्येकप्रदेशावगाढेभ्यो द्विप्रदेशावगाढानि पुद्गलद्रव्याणि सङ्क्षेपयगुणानि एवंतेभ्योऽपि त्रिप्रदेशावगाढानि एवमुत्तरोत्तरं यावदुल्कृष्टसङ्क्षेपयप्रदेशावगाढानि, ततः स्थितमेतत्—एकप्रदेशावगाढेभ्यः सङ्क्षेपयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया सङ्क्षेपयगुणा इति,

—इति तेभ्यो सङ्क्षेपयप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया असङ्क्षेपयगुणाः, असङ्क्षयातस्यास-
ङ्क्षयातमेदभिश्चत्वात्, द्रव्यार्थतासूत्रं प्रदेशार्थतासूत्रं द्रव्यपर्यायार्थतासूत्रं द्व सुगमत्वात् स्वयं भावनीयं,
कालभावसूत्राण्यपि सुगमत्वात् स्वयं भावयितव्यानि, नवरं ‘जहा घोग्यला तहा भाणियव्वा’
इतियदा प्राक् सामान्यतः पुद्गला उक्तास्तथा एकगुणकालकादयोऽपि वक्तव्याः, ते चैवम्—यतः
‘सब्वत्थोवा अनन्तपएसिआ खंधा एगगुणकालगा, परमाणुपुग्गला दब्बडुयाए एगगुणकालग
अनन्तगुणा, संखिज्ञपएसिया खंधा एगगुणकालगा संखिज्ञगुणा, असंखिज्ञपएसिआ खंधा
एगगुणकालगा असंखिज्ञगुणा।

पएसङ्क्षेपयाए सब्वत्थोवा अनन्तपएसिआ खंधा एगगुणकालगा, परमाणुपुग्गला
एगगुणकालगा अनन्तगुणा इत्यादि एवं सङ्क्षेपयगुणकालकानमसङ्क्षेपयगुणकालकानमनन्तगुण-
कालकानामपि वाच्यं, एवं शेषवर्णगन्यरसा अपि वक्तव्याः, कर्कशमुद्गुरुलघवः स्पर्शायथा
एकप्रदेशाद्यवगाढा भणितास्तथा वक्तव्याः, ते चैवम्—‘सब्वत्थोवा एगपएसोगाढा एगगुणकर्खड-
फासादब्बड्डाए, संखिज्ञपएसोगाढा एगगुणकर्खडफासा पोग्गला दब्बडुयाए संखिज्ञगुणा, असंखि-
ज्ञपएसोगाढा एगगुणकर्खडफासा दब्बडुयाए असंखिज्ञगुणा’ इत्यादि, एवं सङ्क्षेपयगुणकर्शस्यश्च
असङ्क्षेपयगुणकर्शस्यश्च अनन्तगुणकर्शस्परअशादाच्याः, एवं माँदुगुरुलघवः, अवशेषाश्चत्वारः
शीतादयः स्पर्शायथा वर्णदिव्य उक्तास्तथा वक्तव्याः, तत्र पाठोऽप्युक्तानुसारेण स्वयं भावनीयः

गतं पुद्गलद्वारम्, इदानीं महावण्डकं विवक्षुर्गुरुमापृच्छति—

—: पदे—३—चारं—२७ः—“महावण्डकः”

मृ. (२१७) अहं भते! सब्वजीवप्यबहुं महादण्डयं वज्राइस्तामि—सब्वत्थोवा गच्छवक्तंतिया
मणुस्सा १ मणुस्सीओ संखिज्ञगुणाओ २ बायरतेउकाइया पञ्चतया असंखिज्ञगुणा ३ अणुत्तरोदयवा-
इया देवा असंखिज्ञगुणा ४ उवरिमगेविज्ञगा देवा संखिज्ञगुणा ५ मञ्जिमगेविज्ञगा देवा संखिज्ञगुणा
६ लिङ्गिमगेविज्ञगा देवा संखिज्ञगुणा ७ अम्बुए कप्ये देवा संखिज्ञगुणा ८ आरणो कप्ये देवा संखिज्ञगुणा
९ पाणए कप्ये देवा संखिज्ञगुणा १० आणो कप्ये देवा संखिज्ञगुणा ११ अहे सत्तमाए पुढवीए
नेरइया असंखिज्ञगुणा १२ छड्डीए तमाए पुढवी नेरइया असंखिज्ञगुणा १३ सहस्रारे कप्ये देवा
असंखिज्ञगुणा १४ महासुके कप्ये देवा असंखिज्ञगुणा १५ पंथमाए धूमप्यभाए पुढवीए नेरइआ
असंखिज्ञगुणा १६ लंतए कप्यए देवा असंखिज्ञगुणा १७ चउत्थीए पंकप्यभाए पुढवीए नेरइया
असंखिज्ञगुणा १८ बंभलोए कप्ये देवा असंखिज्ञगुणा १९ तम्बाए वालुयप्यभाए पुढवीए नेरइआ
असंखिज्ञगुणा २० माहिंदे कप्ये देवा असंखिज्ञगुणा २१ सणंकुमारे कप्ये देवा असंखिज्ञगुणा
२२ दोझ्याए सङ्करप्यभाए पुढवीए नेरइया असंखिज्ञगुणा २३ संमुचित्मा मणुस्सा असंखिज्ञगुणा
२४ ईसाणे कप्ये देवा असंखिज्ञगुणा २५ ईसाणे कप्ये देवीओ संखिज्ञगुणाओ २६

सोहम्ये कर्पे देवा संखिज्ञगुणा २७ सोहम्ये कर्पे देवीओ संखेज्ञगुणाओ २८ भवणवासी देवा असंखेज्ञगुणा २९ भवणवासिणीओ देवीओ संखेज्ञगुणाओ ३० इमीसे रयणप्पभाए पुढीए नेरइआ असंखिज्ञगुणा ३१ खहयरपंचिंदियतिरि- क्खजोणिया पुरिसा असंखिज्ञगुणा ३२ खहयरपंचिंदियतिरि क्खजोणिणीओ संखिज्ञगुणाओ ३३ यलयरपंचिंदियतिरि क्खजोणिआ पुरिसा संखिज्ञगुणा ३४ थलयरपंचिंदियतिरि क्खजोणिणीओ संखिज्ञगुणाओ ३५ जलयरपंचिंदियति- रि क्खजोणिआ पुरिसा संखिज्ञगुणा ३६ जलयरपंचिंदियति- रि क्खजोणिणीओ संखिज्ञगुणाओ ३७ वाणमंतरा देवा संखिज्ञगुणा ३८ वाणमंतरीओ देवीओ संखिज्ञगुणाओ ३९ जोइसिया देवा संखिज्ञगुणा ४० जोइसिणीओ देवीओ संखिज्ञगुणाओ ४१ खहयरपंचिंदियतिरि क्खजोणिआ नपुंसगा संखिज्ञगुणा ४२ यलयरपंचिंदियतिरि क्खजोणिआ नपुंसगा संखिज्ञगुणा ४३ जलयर- पंचिंदियतिरि क्खजोणिआ नपुंसगा संखिज्ञगुणा ४४ घउरिदिया पञ्जतया संखिज्ञगुणा ४५ पंचिंदिया पञ्जतया विसेसाहिया ४६ बेइंदिया पञ्जतया विसेसाहिया ४७ तेइंदिया पञ्जतया विसेसाहिया ४८ पंचिंदिया अपञ्जतया असंखेज्ञगुणा ४९ घउरिदिया अपञ्जतया विसेसाहिया ५० ।

—नैडंटिया अपञ्जतया विसेसाहिया ५१ बेइंदिया अपञ्जतया विसेसाहिया ५२ पत्तेयसरी- रबायरवणस्सइकाइया पञ्जतया असंखिज्ञगुणा ५३ बायरानेगोया पञ्जतया असंखिज्ञगुणा ५४ बायरपुढीकाइया पञ्जतगा असंखिज्ञगुणा ५५ बायराउकाइया पञ्जतया असंखिज्ञगुणा ५६ बायरबाउकाइया पञ्जतगा असंखिज्ञगुणा ५७ बायरतेउकाइया अपञ्जतगा असंखिज्ञगुणा ५८ पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया अपञ्जतगा असंखिज्ञगुणा ५९ बायरनिगोया अपञ्जतया असंखिज्ञगुणा ६० बायरपुढीकाइया अपञ्जतया असंखिज्ञगुणा ६१ बायराउकाइया अपञ्जतया असंखिज्ञगुणा ६२ बायरबाउकाइया अपञ्जतया असंखिज्ञगुणा ६३ सुहुमतेउकाइया अपञ्जतया असंखिज्ञगुणा ६४ सुहुमपुढीकाइया अपञ्जतया विसेसाहिया ६५ सुहुमआउकाइया अपञ्जतया विसेसाहिआ ६६ सुहुमवाउकाइया अपञ्जतया विसेसाहिया ६७ सुहुमतेउकाइया पञ्जतया संखिज्ञगुणा ६८ सुहुमपुढीकाइया पञ्जतया विसेसाहिआ ६९ सुहुमआउकाइया पञ्जतया विसेसाहिआ ७० सुहुमवाउकाइया पञ्जतया विसेसाहिआ ७१ सुहुमनिगोया अपञ्जतया असंखिज्ञगुणा ७२ सुहुमनिगोया पञ्जतया संखिज्ञगुणा ७३ अभवसिद्धिआ अणंतगुणा ७४ परिवडियसम्बद्धिआ अणंतगुणा ७५ ।

—सिद्धा अनंतगुणा ७६ बायरवणस्सइकाइया पञ्जतगा अनंतगुणा ७७ बायरपञ्जता विसेसा- हिआ ७८ बायरवणस्सइकाइया अपञ्जतगा असंखिज्ञगुणा ७९ बायरअपञ्जतगा विसेसाहिआ ८० बायरा विसेसाहिआ ८१ सुहुमवणस्सइकाइया अपञ्जतया असंखिज्ञगुणा ८२ सुहुमअपञ्जतया विसेसाहिया ८३ सुहुमवणस्सइकाइया पञ्जतया संखिज्ञगुणा ८४ सुहुमपञ्जतया विसेसाहिआ ८५ सुहुमाविसेसाहिया ८६ भवसिद्धिया विसेसाहिया ८७ निगोयजीवा विसेसाहिया ८८ वणस्सइ- जीवा विसेसाहिआ ८९ एगिंदिया विसेसाहिया ९० तिरिक्खजोणिया विसेसाहिया ९१ मिच्छादिङ्गी विसेसाहिआ ९२ अविरया विसेसाहिया ९३ सकसाईविसेसाहिआ ९४ छउमत्या विसेसाहिआ ९५ सजोगी विसेसाहिआ ९६ संसारत्या विसेसाहिआ ९७ सब्जीवा विसेसाहिआ ९८ ॥ पञ्चवणाए भगवईए बहुवत्तव्ययपर्यं समतं ।

कृ. अथ भदन्त ! सर्वजीवाल्पबहुत्वं—सर्वजीवाल्पबहुत्ववक्तव्यतात्मकं महादण्डकं वर्णयिष्यामि—रचयिष्यामीति तात्पर्यार्थः, अनेन एतद् ज्ञापयति—तीर्थकरानुज्ञामात्रसापेक्ष एव भगवान् गणधरः सूत्रचनां प्रति प्रवर्तते न पुनः श्रुताभ्यासपुरः सरमिति, यद्या एतद् ज्ञापयति—कुशलेऽपि कर्मणि विनेयेन गुरुभनापृच्छय च न प्रवर्तितव्यं, किंतु तदनुज्ञापुरः सरं, अन्यथा विनेयत्वायोगात्, विनेयस्य हि लक्षणमिदम्—

॥ १ ॥   “गुरोनिविदितालायो, गुरुभावानुवर्तकः ।
मुक्तर्थैचेष्टते नित्यं, स विनेयः प्रकीर्तिः ॥”
—गुरुरपि यः प्रच्छनीयः स एवं स्वः—

॥ २ ॥   “धर्मज्ञो धर्मकर्ता च, सदा धर्मप्रवर्तकः ।
सत्त्वेभ्यो धर्मशास्त्राथदिशको गुरुरुच्यते ॥” इति,

महादण्डकं वर्तीयिष्यामि इत्युक्तं ततः प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—‘सव्वत्योवा गव्यवक्षतिया मणुस्सा’ इत्यादि, सर्वस्तोका गर्भव्युक्तान्तिकमनुज्ञाः, सङ्ख्येयकोटीकोटीप्रमाणत्वात् १, तेभ्यो मानुष्यो—मनुजस्त्रीयः सङ्ख्येयगुणाः, सप्तविंशतिगुणत्वात्, उक्तं च—“सत्तादीसगुणापुण मणुयाणं तदहिआ चेद्” २, ताभ्यो बादरतेजः कायिका पर्याप्ताऽसंख्येयगुणाः, कतिपयवर्गन्यनावलिकाधन-समयप्रमाणत्वात् ३, तेभ्योऽनुत्तरोपपातिनो देवा असंख्येयगुणाः, क्षेत्रपत्वोपमासंख्येयभागवति-नभः प्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ४, तेभ्य उपरितनग्रीवेयकत्रिकदेवाः संख्येयगुणाः, बृहत्तरपत्वोप-मासंख्येयभागवर्तिनमप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, एतदपि कथमवसेयं ? इति चेत्, उच्यते, विमान-बाहुलस्यात्, तथाहि—अनुत्तरदेवानापञ्चविमानानि विमानशतं तूपरितनग्रीवेयकत्रिके प्रतिविमानं घासङ्ख्येयादेवाः यथा यथा चाधोऽधो-वर्तीनि विमानानि तथा तथा देवा अपि प्राचुर्येण लम्यन्ते ततोऽवसीयते—अनुत्तरोपपातिकदेवेभ्यो बृहत्तरक्षेत्रपत्वोपमासभृख्येयभागवत्याकाश-प्रदेशराशिप्रमाणा उपरितनग्रीवेयकत्रिकदेवाः (संख्येयगुणाः) ५,

—एवमुत्तरत्रापि भावना कार्या यावदानन्तकल्पः तेभ्योऽप्युपरितनग्रीवेयकत्रिकदेवेभ्यो भृथमग्रीवेयकत्रिकदेवाः सङ्ख्येयगुणाः ६ तेभ्योऽप्यधस्तनग्रीवेयकत्रिकदेवाः सङ्ख्येयगुणाः ७ तेभ्योऽप्यच्युतकल्पदेवाः सङ्ख्येयगुणाः ८ तेभ्योऽप्यारणकल्पदेवासङ्ख्येयगुणाः ९, यद्यप्यारणच्यु-तकल्पी समश्रेणिकी समविमानसङ्ख्याकी च तथाऽपि कृष्णपाक्षिकास्तथास्वाभाव्यात् प्राचुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुपद्यन्ते नोत्तरस्यां बहवश्च कृष्णपाक्षिकाः स्तोकाः शुक्लपाक्षिकाः ततोऽच्युत-कल्पदेवापेक्षया आरणकल्पदेवाः सङ्ख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि प्राणतकल्पदेवाः सङ्ख्येयगुणाः १०

— तेभ्योऽप्यानन्तकल्पदेवाः सङ्ख्येयगुणाः, भावना आरणकल्पवत्कर्तव्या ११, तेभ्योऽधः-सप्तमनरकपृथिव्यां नैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, श्रेष्ठसङ्ख्येयभागगतनभः प्रदेशराशि-प्रमाणत्वात् १२, तेभ्यः षष्ठपृथिव्यां नैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, एतद्य प्रागेव दिग्नुपातेन नैरयिकाल्पबहुत्व-विन्तायां भावितं १३

तेभ्योऽपि सहस्रारकल्पदेवा असङ्ख्येयगुणाः, षष्ठपृथिवीनैरयिकपरिमाणहेतुश्रेण्य-सङ्ख्येयभागपेक्षया सहस्रारकल्पदेवपरिमाणहेतोः श्रेण्यसङ्ख्येयभागस्य असङ्ख्येयगुणत्वात् १४ तेभ्यो महाशुक्रे कल्पे देवा असङ्ख्येयगुणाः, विमानबाहुल्यात् षट् सहस्राणि विमानानां सहस्रे

कल्पे चत्वारिंशत्सहस्राणि महाशुक्रे, अन्यद्याधोऽधोविमानवासिनो देवा बहुबहुतराः स्तोकाः स्तोकतराश्चोपरितनोपरितनविमानवासिनः; तत् सहस्रारदेवेभ्यो महाशुक्रकल्पदेवा असङ्क्षयेयगुणाः १५ तेभ्योऽपि पञ्चमधूमप्रभाभिधानरकपृथिव्यां नैरयिका असङ्क्षयेयगुणाः, बृहत्तमश्रेण्यसङ्क्षयेयगुणाः यावर्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् १६ तेभ्योऽपि लान्तककल्पे देवा असङ्क्षयेयगुणाः, अतिबृहत्तमश्रेण्यसङ्क्षयेयवगत्तनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् १७ तेभ्योऽपि द्युष्यां पञ्चप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका असङ्क्षयेयगुणाः, युक्तिः भावनीया १८ तेभ्योऽपि ब्रह्मलोककल्पे देवा असङ्क्षयेयगुणाः, युक्तिः प्रागुक्तौष १९ तेभ्योऽपि तृतीयस्यां वालुकप्रमायां पृथिव्यां नैरयिका असङ्क्षयेयगुणाः २०

—तेभ्योऽपि माहेन्द्रे कल्पे देवा असङ्क्षयेयगुणाः २१ तेभ्योऽपि सनल्कुमारकल्पे देवा असङ्क्षयेयगुणाः युक्तिः सर्वत्रापि प्रागुक्तौष २२ तेभ्योद्दितीयस्यां शर्कराप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका असङ्क्षयेयगुणाः २३, एते च सप्तमपृथिवीनारकादयोद्दितीयपृथिवीनारकपर्यन्ताः प्रत्येकं स्वस्थाने द्वित्यमानाः सर्वेऽपिधनीकृतलोकश्रेण्यसङ्क्षयेयभागवर्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणा द्रष्टव्याः, केवलं श्रेण्यसङ्क्षयेयभागोऽसङ्क्षयेयभेदभिन्नः तत् इत्यमसङ्क्षयेयगुणतया अल्पबहुत्वमधिधीयमानं न विरुद्धते, तेभ्योऽपि द्वितीयनरकपृथिवीनारकेभ्यः संमूच्छिममनुष्या असङ्क्षयेयगुणाः २४

—से हि अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशारो तंवस्थिनि हिंसेवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावद्यमाणाः, तेभ्योऽपि ईशाने कल्पे देवा असङ्क्षयेयगुणाः यतो धनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशाः तावद्यमाण ईशानकल्पगतो देवदेवीसमुदायः तदगतकिञ्चिदूनद्वात्रिंशद्यमागकल्पा ईशानदेवाः, ततो देवाः संमूच्छिममनुष्योऽसङ्क्षयेयगुणाः २५, तेभ्य ईशानकल्पे देव्यः सङ्क्षयेयगुणाः, द्वात्रिंशद्यगुणत्वात् “बत्तीसगुणा बत्तीसख्वअहिआउ होति देवीओ” इति वचनात् २६,

—ताभ्यः सीधर्में कल्पे देवाः सङ्क्षयेयगुणाः, तत्र विमानबाहुत्यात्, तथाहि—तत्र द्वात्रिंशत्त्व-तसहस्राणि विमानानां अष्टाविंशतिशत सहस्राणि ईशाने कल्पे, अपिच—दक्षिणदिग्बर्तीं सीधर्मकल्पः ईशानकल्पस्तुतरदिग्बर्तीं दक्षिणस्यां च दिशि बहवः कृष्णपाक्षिकाः समुत्पद्यन्ते तत ईशानदेवीभ्यः सीधर्मदेवाः सङ्क्षयेयगुणाः, नन्वियं युक्तिमहिन्द्रसनल्कुमारकल्पयोरप्युक्ता, परं तत्र माहेन्द्रकल्पापेक्षया सनल्कुमारकल्पे देवा असङ्क्षयेयगुणा उक्ताः, इह तु सीधर्में कल्पे सङ्क्षयेयगुणाः तदेवत् कथम् ?, उच्यते, वयनप्रामाण्यात्, न चात्र पाठग्रमः, यतोऽन्यत्राप्युक्तम्—

॥ १ ॥   “ईसाणे सब्बत्यवि बत्तीसगुणाओ होति देवीओ।

संखिज्ञा सोहम्मे तओ असंखा भवणवासी ॥” इति २७,

—तेभ्योऽपि तस्मिन्श्रेष्ठ सीधर्में कल्पे देव्यः सङ्क्षयेयगुणाः, द्वात्रिंशद्यगुणत्वात्, “सब्बत्यवि बत्तीसगुणाओ हुति देवीओ” इति वचनात् २८ ताभ्योऽप्यसङ्क्षयेयगुणा भवनवासिनः, कथम् इति चेत्, उच्यते, इह अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशः संबस्थिनि प्रथमवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावद्यमाणासु धनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तावद्यमाणो भवनपतिदेवदेवीसमुदायः, तदगतकिञ्चिदूनद्वात्रिंशत्तमभागकल्पा श्वभवनपतयो देवाः ततो घटन्ते सीधर्मदेवीभ्यस्तेऽसङ्क्षयेयगुणाः २९ तेभ्यो भवनवासिन्यो देव्यः

सङ्ख्येयगुणः द्वात्रिंशदगुणत्वात् ३० तात्प्रयोऽप्यस्यां रलप्रभाणां पृथिव्यां नैरविका असङ्ख्येयगुणः अहुलप्रात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः संबन्धिनि प्रथमवर्गमूले द्वीतीये नवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावव्यभाणासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तवव्यभाणत्वात् ३९ ।

—तेभ्योऽपि खचरपञ्चेन्द्रियतिर्थ्योनिकाः पुरुषा असङ्ख्येयगुणः प्रतरासङ्ख्येयभागवत्यसङ्ख्येयश्रेणिनभः प्रदेशराशिप्रभाणत्वात् ३२ तेभ्योऽपि खचरपञ्चेन्द्रियतिर्थ्योनिकाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणः त्रिगुणत्वात्, “तिगुणां तस्व अहेया तिरिआणं हस्त्येऽमुणेयव्वा” इति वचनात् ३३ तात्प्रयः स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्थ्योनिकाः पुरुषाः सङ्ख्येयगुणः, वृहत्तरप्रतरासङ्ख्येयभागवत्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रभाणत्वात् ३४ तेभ्यः स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्थ्योनिकाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणः त्रिगुणत्वात् ३५ तात्प्रयो जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्थ्योनिकाः पुरुषाः सङ्ख्येयगुणः वृहत्तरप्रतरासङ्ख्येयभागवत्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रभाणत्वात् ३६ तेभ्यो जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्थ्योनिकाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणः त्रिगुणत्वात् ३७ तात्प्रयोऽपि व्यन्तरा देवा पुंवेदोदयिनः सङ्ख्येयगुणः, यतः सङ्ख्येययोजनकोटीकोटीप्रभाणानि सूचिलपाणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावन्तः सामान्येन व्यन्तराः, केवलमिह पुरुषा विवक्षिता इति ते सकलसमुदायापेक्षया किञ्चिदूनद्वात्रिंशतमभागकल्पाप्रतिफलव्याः, ततो घटन्ते जलचरपञ्चेन्द्रियत्वे व्यन्तरीभ्यः सङ्ख्येयगुणः ४० तेभ्यो ज्योतिष्कदेव्यः सङ्ख्येयगुणः द्वात्रिंशदगुणत्वात् ४१ ।

—तात्प्रयो ज्योतिष्का देवाः सङ्ख्येयगुणाः ते हि सामान्यतः षट्पञ्चादशदधिकशतद्वयाहुलप्रभाणानि सूचिलपाणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावभ्यमाणाः, परमिह पुरुषा विवक्षिता इति ते सकलसमुदायापेक्षया किञ्चिदूनद्वात्रिंशतमभागकल्पाप्रतिफलव्याः, तत उपपद्यन्ते व्यन्तरीभ्यः सङ्ख्येयगुणः ४० तेभ्यो ज्योतिष्कदेव्यः सङ्ख्येयगुणः द्वात्रिंशदगुणत्वात् ४१ ।

—तात्प्रयः खचरपञ्चेन्द्रियतिर्थ्योनिकाः नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणः, क्वचित् ‘असङ्ख्येयगुणः’ इति पाठः, स न समीचीनः, यत इत ऊर्ध्वं ये पर्याप्तिचतुरिन्द्रिया वक्ष्यन्ते तेऽपि ज्योतिष्कदेवापेक्षया सङ्ख्येयगुणा एवोपपद्यन्ते, तथाहि—षट्पञ्चादशदधिकशतद्वयाहुलप्रभाणानि सूचिलपाणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावभ्यमाणा ज्योतिष्काः, उक्तं च—“छपश्रदोसवंगुलसूडपएसेहिं भाइयं पर्यं । जोइसिएहिं हीरइ” इति, अहुलसङ्ख्येयभागमात्राणि च सूचिलपाणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावभ्यमाणाश्चतुरिन्द्रियाः, उक्तं च—

॥ १ ॥

“पञ्चात्तापञ्चात्तवितियउरअसङ्गणो अवहरति ।

अहुलसंखासंख्यएसभइर्य पुढो पर्यं ॥”

अहुलसङ्ख्येयभागापेक्षया च षट्पञ्चादशदधिकमहुलशतद्वयं सङ्ख्येयगुणं, ततो ज्योतिष्कदेवापेक्षया परिभाव्यमानाः पर्याप्तिचतुरिन्द्रिया अपि सङ्ख्येयगुणा एव घटन्ते किं पुनः पर्याप्तिचतुरिन्द्रियापेक्षया सङ्ख्येयभागमात्राः खचरपञ्चेन्द्रियनपुंसका इति? ४२ तेभ्योऽपि स्थलचरपञ्चेन्द्रियनपुंसकाः सङ्ख्येयगुणः ४३ तेभ्योऽपि जलचरपञ्चेन्द्रियनपुंसकाः सङ्ख्येयगुणः ४४ तेभ्योऽपि पर्याप्तिचतुरिन्द्रिया सङ्ख्येयगुणः ४५ तेभ्योऽपि पर्याप्ताः संहर्याङ्गिभेदभिन्नाः पञ्चेन्द्रिया विशेषाधिकाः ४६ तेभ्योऽपि पर्याप्ता द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः ४७ ।

—तेभ्योऽपि पर्याप्तास्त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, यद्यपि च पर्याप्तिचतुरिन्द्रियादीनं पर्याप्तास्त्री-

नियपर्यन्तानां प्रत्येकमहुलसङ्ख्येयभागमात्राणि सूचिरूपाणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावब्द्यमाणत्वमविशेषेणान्यत्र वर्ण्यते तथाऽप्यहुलसङ्ख्येयभागस्य सङ्ख्येयभेदभिप्रत्याद् इत्यं विशेषाधिकत्वमुच्यमानं न विरुद्धं, उक्तं चेत्यमल्पवहुलमन्यत्रापि—‘ततो न पुंसग खड्यरा संदेहाप्लयरजलयरनपुंसगा चउरीदिय तओ पणवितिपञ्चत किंचि अहिआ’ इति ४८ तेभ्योऽपि पर्यासीन्द्रियेभ्योऽपर्यासाः पञ्चेन्द्रिया असङ्ख्येयगुणाः अहुलासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि सूचिरूपाणि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावब्द्यमाणत्वात् ४९ तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया अपर्यासा विशेषाधिकाः ५० तेभ्योऽपि श्रीन्द्रिया अपर्यासा विशेषाधिकाः ५१

तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया अपर्यासा विशेषाधिकाः, यद्यपि चापर्यासाः चतुरिन्द्रियादयो अपर्यासद्वीन्द्रियपर्यन्ताः प्रत्येकमहुलस्यासङ्ख्येयभागमात्राणि खण्डानि सूचीरूपाणि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावब्द्यमाणा अन्यत्राविशेषेणोक्तास्तथाऽप्यहुलासङ्ख्येयभागस्य विशित्रत्वादित्यं विशेषाधिकत्वमुच्यमानं न विरोधमास्त्वदति ५२, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रियापर्यासेभ्यः प्रत्येकबादरवनस्पतिकायिकाः पर्यासाः असङ्ख्येयगुणाः, यद्यपि चापर्यासद्वीन्द्रियादिवत् पर्यासबादरवनस्पतिकायिका अपि अहुलासङ्ख्येयभागमात्राणि सूचीरूपाणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावब्द्यमाणा अन्यत्रोक्तास्तथापि अहुलासङ्ख्येयभागस्यासङ्ख्येयभेदभिप्रत्याद् बादरपर्यासप्रत्येकवनस्पतिपरिमाणचिन्तायामहुलासङ्ख्येयभागोऽसङ्ख्येयगुणहीनः परिगृह्णते ततो न कश्चिद्द्विरोधः ५३। तेभ्योऽपि बादरनिगोदा अनन्तकायिकशरोररूपाः पर्यासा असङ्ख्येयगुणाः ५४

तेभ्योऽपि बादरपृथिवीकायिकाः पर्यासा असङ्ख्येयगुणाः ५५ तेभ्योऽपि पर्यासा बादराष्ट्रायिका असङ्ख्येयगुणाः, यद्यपि च पर्यासबादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकपृथिवीकायिकाष्टकायिकाः प्रत्येकमहुलासङ्ख्येयभागमात्राणि सूचीरूपाणि खण्डानि यावन्त्येकस्मिन् प्रतरे भवन्ति तावब्द्यमाणा अन्यत्राविशेषेणोक्ताः तथाऽप्यहुलासङ्ख्येयभागस्यासङ्ख्येयभेदभिप्रत्याद् इत्यमसङ्ख्येयगुणत्वाभिधाने न कश्चिद्वोषः ५६ तेभ्यो बादरपर्यासाष्टकायिकेभ्यो बादरबायुकायिकाः पर्यासा असङ्ख्येयगुणाः, धनीकृतलोकासङ्ख्येयभागवत्यसङ्ख्येयप्रतरगतनभः प्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ५७ तेभ्यो बादरतेजः-कायिका अपर्यासा असङ्ख्येयगुणाः, असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ५८ तेभ्योः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिका अपर्यासा असङ्ख्येयगुणाः ५९

तेभ्योऽपि बादरनिगोदा अपर्यास-का असङ्ख्येयगुणाः ६० तेभ्यो बादरपृथिवीकायिका अपर्यासका असङ्ख्येयगुणाः ६१ तेभ्यो बादराष्ट्रायिका अपर्यासका असङ्ख्येयगुणाः ६२ तेभ्यो बादरबायुकायिद्य अपर्यासा असङ्ख्येयगुणाः ६३ तेभ्यः सूक्ष्मतेजःकायिका अपर्यासका असङ्ख्येयगुणाः ६४ तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीघयिका अपर्यासा विशेषाधिकाः ६५ तेभ्यः सूक्ष्माष्टकायिका अपर्यासा विशेषाधिकाः ६६ तेभ्यः सूक्ष्मवायुकायिद्य अपर्यासा विशेषाधिकाः ६७ तेभ्यः सूक्ष्मतेजःकायिकाः पर्यासकाः सङ्ख्येयगुणाः ६८। अपर्यासकसूक्ष्मेभ्यः पर्यासकसूक्ष्माणां स्वभावत एव प्राचुर्येण भावात्, तथा चाह अस्या एव प्रज्ञापनायाः संग्रहणीकारः—

॥ १ ॥   “जीवाणमपञ्चवा बहुतरगा बायराण विश्रेया ।

सुहुमाण य पञ्चता ओहेण य केवली र्विति ॥”

—तेभ्योऽपि सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः पर्यासका विशेषाधिकाः ६९ तेभ्योऽपि सूक्ष्माष्टकायिकाः पर्यासा विशेषाधिकाः ७० तेभ्योऽपि सूक्ष्मवायुकायिकाः पर्यासा विशेषाधिकाः ७१ तेभ्योऽपि

सूक्ष्मनिगोदा अपर्यासिका असङ्घयेयगुणाः ७२ तेऽभ्योऽपि पर्यासा; सूक्ष्मनिगोदा: सङ्घयेयगुणाः ७३ यद्यपि चापर्यासितेजःकायिकादयः पर्यासिसूक्ष्मनिगोदपर्यन्ता अविशेषेणान्वत्रासङ्घयेयलोका-काशप्रदेशराशिप्रमाणा उक्तास्तथाऽपि लोकासङ्घयेयत्वस्यासङ्घयेयमेदभिन्नत्वाद् इत्थमल्पवहु-त्वमभिधीयमानमुपपत्रं द्रष्टव्यं, तेऽभ्योऽभवसिद्धिका अनन्तगुणाः जघन्ययुक्तानन्तकग्रमाणत्वात् ७४ तेऽभ्यः प्रतिपतितसम्यादृष्ट्योऽनन्तगुणाः ७५ तेऽभ्यः सिद्धा अनन्तगुणाः ७६ तेऽभ्योऽपि बादरवनस्पतिकायिका: पर्यासा अनन्तगुणाः ७७ तेऽभ्योऽपि सामान्यतोबादरपर्यासाविशेषाधिका:, बादरपर्यासपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ७८ ।

—तेऽभ्यो बादरपर्यासवनस्पतिकायिका असङ्घयेयगुणाः, एकैकबादरनिगोदपर्यासनिश्चया असङ्घयेयगुणाना बादरपर्यासनिगोदानां संभवात् ७९ तेऽभ्यः सामान्यतो बादरपर्यासा विशेषाधिका:, बादरपर्यासपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ८० तेऽभ्यः सामान्यतो बादरा विशेषाधिका: पर्यासापर्यासानां तत्र प्रक्षेपात् ८१ तेऽभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्यासा असङ्घयेय-गुणाः ८२ तेऽभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्यासका विशेषाधिका: सूक्ष्मपर्यासपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ८३ तेऽभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका: पर्यासा: सङ्घयेयगुणाः, पर्यासिसूक्ष्माणामध्यासेभ्यः सूक्ष्मभेद्यः स्वभावतः सदैव सङ्घयेयगुणतया ग्रासमाणत्वात्, तथा केवलवेदसोपलब्धे: ८४ तेऽभ्योऽपि सामान्यतः सूक्ष्मपर्यासा विशेषाधिका:, पर्यासिसूक्ष्मपृथिवीवाकियाकीदीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ८५ तेऽभ्यः पर्यासिपर्यासविशेषणरहिता: सूक्ष्मा विशेषाधिका:, अपर्यासिसूक्ष्मपृथिव्यसेजोवायुव-नस्पतिकायिकानामपि तत्र प्रक्षेपात् ८६ तेऽभ्योऽपि ‘भवासंखिका’ भवेसिद्धिर्योगाते भवसिद्धिका-भव्या विशेषाधिका:, जघन्ययुक्तानन्तकमात्राभव्यपरिहारेण सर्वजीवानां भव्यत्वात् ८७ ।

—तेऽभ्यः सामान्यतो निगोदजीवा विशेषाधिका:, इह भव्या अभव्याश्चातिप्राचुर्येण सूक्ष्मबादर-निगोदजीवराशब्दप्राप्त्यन्ते नान्यत्र अन्येषां सर्वेषामपि मिलितानामसंख्येयलोका-काशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, अभव्याश्च युक्तानन्तकसंख्यामात्रपरिमाणास्ततो भव्यापेक्षया ते किञ्चिन्मात्रा: भव्याश्च प्रागमव्यपरिहारेण चिन्तिताः इदानीं तु बादरसूक्ष्मनिगोदविन्तायां तेऽपि प्रक्षिप्यन्ते इति विशेषाधिका: ८८ तेऽभ्यः सामान्यतो वनस्पतिजीवा विशेषाधिका:, प्रत्येकशरीराणामपि वनस्पति-जीवानां तत्र प्रक्षेपात् ८९ तेऽभ्यः सामान्यत एकेन्द्रिया विशेषाधिका:, बादरसूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९० तेऽभ्यः सामान्यतस्तिर्यग्योनिका विशेषाधिका:, पर्यासापर्यासविद्वित्रिचतुर्वि-द्वियतिर्यक्यव्येद्वियाणमपि तत्र प्रक्षेपात् ९१ ।

—तेऽभ्यश्चतुर्गतिभाविनो मित्यादृष्ट्यो विशेषाधिका:, इह कतिपद्यविरतसम्यरदृष्ट्यादि-संझिव्यतिरेकेण शेषाः सर्वेऽपि तिर्यक्षो मित्यादृष्ट्यः, द्यातुर्गतिकमित्यादृष्टिविन्तायां चासंख्येया नारकादयस्तत्र प्रक्षिप्यन्ते ततस्तिर्यजीवराश्यपेक्षया द्यतुर्गतिकमित्यादृष्ट्यविन्त्यमाना विशेषाधिका: ९२ तेऽभ्योऽप्यविरता विशेषाधिका:, अविरतसम्यरदृष्टीनां तत्र प्रेपात् ९३ तेऽभ्यः सकषायिणो विशेषाधिका:, देशविरतादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९४ तेऽभ्यः छञ्चल्या विशेषाधिका:, उपशान्तमोहादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९५ तेऽभ्यः सयोगिनो विशेषाधिका:, सयोगिकेवलिनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९६ ।

तेऽभ्यः संसारस्था विशेषाधिका:, अयोगिकेवलिनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९७ तेऽभ्यः सर्वजीवा

विशेषाधिकाः, सिद्धान्मापि तत्र प्रक्षेपात् ९८ ॥

पदं—३—समाप्तम्

मुनि वीपरल सागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रक्षापनाउपाङ्गसूत्रे
तृतीयपदस्य मलयगिरि आचार्येण विरचिता दीक्षा परिसमाप्ता ।

पदं—४—स्थितिः

मू (२९८) नेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं दसवाससहस्राइं उक्तोसेणं तेतीसं सागरोवमाइं । अपञ्जतनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्तोसेणवि अंतोमुहुतं । पञ्जतगनेरइयाणं केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं दसवाससहस्राइं अंतोमुहुतूणाइं उक्तोसेणं तेतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं

रथणप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं दसवास-सहस्राइं उक्तोसेणं सागरोवमं, अपञ्जतरथणप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्तोसेणावि अंतोमुहुतं, पञ्जतरथणप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं दस वाससहस्राइं अंतोमुहुतूणाइं उक्तोसेणं सागरोवमं अंतोमुहुतूणं ॥ सङ्करप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ? गोयमा जहश्रेणं एं सागरोवमं उक्तोसेणं तित्रि सागरोवमाइं, अपञ्जतयसङ्करप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्तोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयसङ्करप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं सागरोवमं अंतोमुहुतूणं उक्तोसेणं तित्रि सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं ॥

वालुयप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं तित्रि सागरोवमाइं उक्तोसेणं सत सागरोवमाइं, अपञ्जतयवालुयप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्तोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयवालुयप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं तित्रि सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं उक्तोसेणं सत सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं ॥ पंकप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं तित्रि सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं उक्तोसेणं सत सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं ॥ पंकप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, होयमा ! जहश्रेणवि अंतोमुहुतं उक्तोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयपंकप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा जहश्रेणं सत सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं उक्तोसेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं ॥

धूमप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणं दस सागरोवमाइं उक्तोसेणं सत्तरसासागरोवमाइं, अपञ्जतयधूमप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता— गोयमा ! जहश्रेणवि अंतोमुहुतं उक्तोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतगधूमप्यभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा जहश्रेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं उक्तोसेणं सत्तर- सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं ॥ तमप्यभापुढविनेरइयाणं भंते !

केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्चेण सत्तरससांगरोवमाइं उक्षोसेण बावीसं सागरोवमाइं, अपञ्जत्यतमथभापुदविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्चेणवि अंतोमुहुतं उक्षोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जत्यतमथभापुदविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्चेण सत्तरससांगरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं उक्षोसे न बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं ॥

अहेसत्तमापुदविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्चेण बावीसं सागरोवमाइं उक्षोसेण तितीसं सागरोवमाइं अपञ्जतग अहेसत्तमपुदविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्चेणवि अंतोमुहुतं उक्षोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतग अहेसत्तमपुदविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्चेण बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं उक्षोसेण तेत्सं सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं ।

३२. इवानीं चतुर्थमारम्भते, तस्य वायमिसम्बन्धः—इहानन्तरपदे दिग्नुपातादिनाऽल्पबहुत्व-स्फूर्यानिष्ठारिता, अस्मिस्तु तयाऽल्पबहुत्वसङ्क्षयया निष्ठारितानां सत्त्वानां जन्मतः प्रभूत्यामरणात् यश्चारकादिपर्यायस्त्वेणाव्यवच्छिन्नमवस्थानं तस्मिन्त्यते, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्येदमादिसूत्रम्—

‘नेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता’ इति, नैरयिकाणां भदन्त ! कियन्तं कलं स्थितिः प्रज्ञास ?, तत्र स्थीयते—अवस्थीयते अनया आयुःकर्मानुभूत्येति स्थितिः, स्थितिरायुःकर्मानुभूतिर्जीवनभिति पर्यायाः यद्यप्यत्र जीवेन मिथ्यात्वदिभिरुपात्तानां कर्मपुद्गलानां ह्यानावरणीयादिस्वपतया परिणतानां यदवस्थानं सा स्थितिरिति प्रसिद्धं तथापि नारकादिव्यपदेशहेतुरायुःकर्मानुभूतिः, तथाहि—यद्यपि नारगतिपञ्चेन्द्रियजात्याविनाभकर्मोदयाश्रयो नारकात्पर्यायस्यथापि नारकायुः प्रथमसमयसंवेदनकाल एव तत्रिवन्धनं नारकक्षेत्रप्राप्तोऽपि नारकस्य व्यपदेशं लभते, तथा च मौनीन्द्रं प्रवचनम्—“नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववजाइ अनेरइए नेरइएसु उव०, गो० नेरइए नेरइएसु उव० नो अनेरइए नेरइएसु उव०” ततः सैवायुःकर्मा-नुभूतिरिह यथोक्तव्युत्पत्यास्थितिरभिधीयते, अत्र निर्वचनम्याह—‘गोयमे’त्यादि, एतद्व पर्यासा-सविभागाभावेन सामान्यतः उक्तं यदा तु पर्याशापर्यासाहिभावेन चिंता, तदेदं सूत्रम्—

‘अपञ्जतनेरइयाणं भंते !’ इत्यादि, इह अपर्यासा द्विविधाः—लक्ष्या करणीश्च, तत्र नैरयिकदेवा असङ्क्षेपयवष्टुषस्तिर्यग्मनुष्याः करणीरेवपर्याताः, न लक्ष्या, लक्ष्यपर्यासकानां तेषुभूधे उत्पादासम्भवात्, तत एते उपवातकाल एव करणीः कियन्तं कालमपर्यासा द्रष्टव्याः, शेषास्तु तिर्यग्मनुष्या लक्ष्याऽपर्यासाः उपवातकाले च, उक्तं च—

॥ १ ॥   “नारगदेवा तिरिमणुयगच्छजा जे असंख्यासाऊ ।

एए अप्यञ्जता उववाए चेव बोद्धव्या ॥

॥ २ ॥   सेसा य तिरिमणुया लक्ष्मि पर्योववायकाले य ।

दुहओविय भयइयव्वा पञ्जतियरे य जिनववयणं ॥”

अपर्यासकाश्च जघन्यत उल्कर्षतो वा ऽन्तर्मुहूर्तं, अत उक्तम्—‘गोयमा ! जहश्चेणवि उक्षोसेणवि अंतोमुहुतं’ अपर्यासाद्वाऽपगमेच शेषशकालः पर्यासाद्वा, तत उक्तं पर्यासिसूत्रे—‘गोयमा अहर्वणं दश वाससहस्राइं अंतोमुहुतूणाइं उक्षोसेण तेत्तीससागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं’ एतद्व

पृथिव्यविभागेन चिन्तितं, सम्प्रति पृथिवीविभागेन चिन्तयति—‘र्यणप्यभापुढविनेरइवाणं भते इत्यादि सुनन्, शेषवपि सुभाददरिप्रमाणः ॥

मू. (२९९) देवाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहञ्चेणं दस वाससहस्राइं उक्षोसेणं तेतीसं सागरोवमाइं, अपञ्चतयदेवाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहञ्चेणवि अंतोमुहुतं उक्षोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतयदेवाणं भंते ! केवइयं काले ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहञ्चेणं दस वाससहस्राइं अंतोमुहुत्तुणाइं उक्षोसेणं तेतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तुणाइं

देवीण भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेण दस वाससहस्राइ उक्कोसेण पणपञ्च पलिओवमाइ, अपञ्जतयदेवीण भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणवि अंतोमुहुतं उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयदेवीण भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेण दस वाससहस्राइ अंतोमुहुतूणाइ उक्कोसेण पणपञ्च पलिओवमाइ अंतोमुहुतूणाइ ॥

मध्यनवासीणं देवाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहझेणं दस वाससहस्राइ उक्कोसेणं साइरेंगं सागरोवमं, अपञ्जतयभवणवासीणं भंते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहझेणवि अंतोमुहुतं उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयभवणवासीणं देवाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहझेणं दस वाससहस्राइ अंतोमुहुतूणाइ उक्कोसेणं साइरेंगं सागरोवमं अंतोमुहुतूणं ॥

भवणवासिणीयं भंते ! देवीणं केवड्यं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्नेणं दसवास-
सहस्राइं उक्कोसेणं अद्धरंघमाइं पलिओवमइं, अपञ्जलयभवणवासिणीयं देवीणं भंते ! केवड्यं
कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्नेणवि अंतोमुहुतं उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतियाणं भंते !
भवणवासिणीयं देवीणं केवड्यं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्नेणं दस वाससहस्राइं
अंतोमुहुतूणाइं उक्कोसेणं अद्धरंघमाइं पलिओवमाइं अंतोमुहुतूणाइं ।

असुरकुमाराणं भते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेण दस वाससहस्राइ उक्कोसेण साइरेण सागरोवमं, अपआत्यअसुरकुमाराणं भते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पश्चता गोयमा ! जहश्रेणवि अंतोमुहूतं उक्कोसेणवि अंतोमुहूतं, पञ्चत्यअसुरकुमाराणं भते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा जहश्रेण दस वाससहस्राइ अंतोमुहूतूणाइ उक्कोसेण साइरेण सागरोवमं अंतोमुहूतूणं ॥ असुरकुमारीणं भते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेण दस वाससहस्राइ उक्कोसेण अख्यपंचमाइ पलिओबमाइ, अपआत्याणं असुरकुमारीणं भते ! देवीणं केवइयं कालं ठिईज्ञ पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेणवि अंतोमुहूतं उक्कोसेणवि अंतोमुहूतं, पञ्चत्याणं असुरकुमारीणं देवीणं भते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेण दस वाससहस्राइ अंतोमुहूतूणाइ उक्कोसेण अख्यपंचमाइ अंतोमुहूतूणाइ ॥

नागकुमाराणं देवाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्ता ?, गोयमा ! जहश्रेणं दस वाससहस्राइ उक्कोसेण दो पलि ओवमाइ देसूणाइ, अपआलयाणं भंते ! नागकुमाराणं केवइयं कालं ठिई पन्ता गोयमा ! जहश्रेणवि अंतोमुहुतं उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतयाणं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्ता ?, गोयमा ! जहश्रेणं दस वाससहस्राइ अंतोमुहुतूणाइ उक्कोसेण दो पलि ओवमाइ देसूणाइ अंतोमुहुतूणाइ ॥ नागकुमारीणं भंते ! देवीणं केवइयं कालं ठिई पन्ता

? , गोयमा ! जहझेण दस वाससहस्राइं उक्कोसेण देसूर्ण पलिओवर्म, अपञ्जतियाण भंते ! नागकुमारीण देवीण केवइयं कालं ठिई पञ्चता गोयमा ! जहझेणवि अंतोमुहूर्तु उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्जतियाण भंते ! नागकुमारीण देवीण केवइयं कालं ठिई पञ्चता ?, गोयमा ! जहझेण दस वाससहस्राइं अंतोमुहूर्तणाइं उक्कोसेण देसूर्ण पलिओवर्म अंतोमुहूर्तूण !

सुवर्णकुमाराणं भंते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई पञ्चता ? , गोयमा ! जहञ्चेण दस वाससह-
स्साइँ उक्कोसेण दो पलि ओवमाइँ देसूणाइँ, अपञ्चतयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहञ्चेणवि अंतोमुहुतं
उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहञ्चेण दस वाससहस्साइँ अंतोमुहुतूणाइँ
उक्कोसेण दो पलि ओवमाइँ देसूणाइँ अंतोमुहुतूणाइँ । सुवर्णकुमारीणं देवीणं पुच्छा, गोयमा !
जहञ्चेण दस वाससहस्साइँ उक्कोसेण देसूणं पलि ओवमं, अपञ्चतियाणं पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेणवि
अंतोमुहुतं उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतियाणं पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेण दस वाससहस्सआइँ
अंतोमुहुतूणाइँ उक्कोसेणं देसूणं पलि ओवमं अतोमुहुतूणं एवं एणं अभिलाखेण
ओहियअपञ्चतयपञ्चतयसुत्तदेवाणय देवीणय नेथव्वं जाव थणियकुमराणं जहा नागकुमराणं

मू. (३००) पुढविकाइयाण भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ? , गोयमा ! जहझेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण बावीसं वाससहस्राङ् , अपञ्चतयपुढविकाइयाण भंते ! केवइयं कालं ठिती पन्नता गोयमा ! जहझेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं , पञ्चतयपुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण बावीसं वाससहस्राङ् अंतोमुहतूणाङ् , सुहुमपुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा जहझेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं , अपञ्चतयसुहुमकुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं , पञ्चतयसुहुमपुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं , बायरपुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण बावीसं वाससहस्राङ् , अपञ्चतयबायरपुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं , पञ्चतबायर-पुढविकाइयाणं पुच्छा गो० ! जहझेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण बावीसं वाससहस्राङ् अंतोमुहतूपतूणाङ्

आउकाइयाणं भते ! केवइयं कालं ठिई ५० गो० ! जहझेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं सत वाससहस्राइं, अपञ्चतयआउकाइयाणं पुच्छा गो० जहझेणवि अंतोमुहुतं उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतयआउकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं सत वाससहस्राइं अंतोमुहुतूणाइं, सुहुमाउकाइयाणं ओहियाणं अपञ्चताणं पञ्चताण य जहा सुहुमपुढविकाइयाणं तहा भाणियब्बं, बायराउकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं सत वाससहस्राइं अपञ्चतयबायरआउकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतयाण य पुच्छा गोयमा ! जहझेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं सत वाससहस्राइं अंतोमुहुतूणाइं ।

तेउकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तिश्रि राइंदियाइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाण य पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तिश्रि राइंदियाइं अंतोमुहुतूणाइं, सुहुमतेउकाइयाणं ओहियाणं अपञ्जताणं पञ्जताण य पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसणवि अंतोमुहुतं, बायरतेउकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तिश्रि राइंदियाइं, अपञ्जतबायरतेउ० पुच्छा गो० जहश्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जताणं पुच्छा गो० जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तिश्रि राइंदियाइं अंतोमुहुतूणाइं ।

बाउकाइयाण भंते ! केवइयं कालं ठिई पञ्चता ?, गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहूर्तं उक्कोसेण
तिश्रि वाससहस्राइ, अपञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्चतयाणं
पुच्छा गोयमा ! जहन्नं अंतोमुहूर्तं उक्कोसेण तिश्रि वाससहस्राइ अंतोमुहूर्तणाइ, सुहमवाउकाइयाणं
पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, अपञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि
उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, बायरवाउ-
काइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहूर्तं उउक्कोसेण तिश्रि वाससहस्राइ, अपञ्चतयाणं
पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहूर्तं
उक्कोसेण तिश्रि वाससहस्राइ अंतोमुहूर्तणाइ ।

वणफङ्काइयाणं भंते ! कैवड्यं कालं ठिई प्रस्ता ? , गोयमा ! जहञ्चेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण दस वाससहस्राइं, अपञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण दस वाससहस्राइं अंतोमुहुतूणाइं, सुहमववणफङ्काइयाणं ओहियाणं अपञ्चताणं पञ्चताणं य पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, बायरवणफङ्काइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण दस वाससहस्राइं, अपञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेणवि उक्कोसेणवी अंतोमुहुतं, पञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण दस वाससहस्राइं अंतोमुहुतूणाइं ।

मू. (३०९) वेइंदियाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चता ?, गोयमा ! जहझेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं बारस संबच्छराइं, अपञ्जतयाणं पुरुषा गोयमा ! जहझेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं पुरुषा गोयमा ! जहझेणं अंतोमुहुततं उक्कोसेणं बारस संबच्छराइं अंतोमुहुत्तूणाइं ।

तेझंदियाण भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्चाता ?, गोयमा ! जहश्चेण अंतोमुहूर्तं उक्कोसेण
एगुणवश्चं राइंदियाइं, अपज्ञतयाण पुच्छा गोयमा ! जहश्चेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्जतयाण
पुच्छा गोयमा ! जहश्चेण अंतोमुहूर्तं उक्कोसेण एगुणवश्चं राइंदियाइं अंतोमुहूर्णाइं

चउरिदियाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पश्रता ?, गोयमा ! जहश्रेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण छमासा, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणयि उक्कोसेणयि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण छमासा अंतोमुहुतूणा !

मू. (३०२) पंचिदिव्यतिरिक्खजोणियाणं भवते ! केवइयं कालं ठिई पन्नता ?, गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुतं उक्षोसेण तिश्रि पलिओवमाइँ, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्षोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुतं उक्षोसेण तिश्रिपलिओवमाइँ अंतोमुहुतणाइँ, ।

समुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्षोसेणं पुब्वकोडी, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्नेणवि उक्षोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्षोसेणं पुब्वकोडी अंतोमुहुतूणा ।

गङ्गायक्कंतियपंचिंदिवतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहृतं उक्कोसेणं तित्रि पलिओवमाइं, अपञ्चतयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहृतं, पञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहृतं उक्कोसेणं तित्रि पलिओवमाइं अंतोमुहृत्तूणाइं ।

जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नता ?, गोयमा ! जहश्रेणं
अंतोभुहतं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, अपञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोभुहतं,
पञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोभुहतं उक्कोसेणं पुव्वकोडी अंतोभुहतणा, ।

संभुच्छिमजलयरपंथिदिवतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहृतं उक्षोसेणं पुच्छकोडी, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्षोसेणवि अंतोमुहृतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहृतं उक्षोसेणं पुच्छकोडी अंतोमुहृत्युणा, ।

गव्यमवक्षंतियजलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहूतं उक्षोसेणं पुब्वकोडी, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणविउक्षोसेणवि अंतोमुहूतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहूतं उक्षोसेणं पुब्वकोडी अंतोमुहूतुणा ।

चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तित्रि पलिओवमाइं, अपञ्जतयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसेणं तित्रि अंतोमुहुतं पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तित्रि पलिओवमाइं अंतोमुहुतूणाइं, । संमुच्छिमवउप्पयथलयपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गो० जहश्रेणं अंतो० उक्कोसेणं चउरासीवाससस्त्वाइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गो० जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं चउरासीवाससहस्त्वाइं अंतोमुहुतूणाइं,

गव्यवकंवितोयष्टुप्यथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं
अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तिश्रि पलिओवमाइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसेणवि
अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तिश्रि पलिओवमाइं
अंतोमुहुतूणाइं। उरपरिस्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं
उक्कोसेणं पुच्छकोडी, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं
पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतमुहुतं उक्कोसेणं पुच्छकोडी अंतोमुहुतूणा, ।

संमुच्छिमउरपरिसप्थलयरपविंदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेण अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तेवश्च वाससहस्राइं, अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि उक्कोसेणवि अंतमुहुतं, पञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेण अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तेवश्च वाससहस्राइं अंतोमुहुतुणाइं, ।

गव्यवक्रंतियउरपरिसप्थलयरपीचिवियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं
अंतोमुहुतं उक्षोसेणं पुच्छकोडी, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्षोसेणवि अंतोमुहुतं,
पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहुतं उक्षोसेणं पुच्छकोडी अंतोमुहुतूणा !

भुयपरिसप्थलयारपंचिदिवतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहूर्तं उक्षोसेणं पुच्छकोडी, अपञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्णवि उक्षोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहूर्तं उक्षोसेणं पुच्छकोडी अंतोमुहूर्तूणा, ।

संमुचित्मध्यपरिस्पर्यथलयरपंचिदिवतिरिक्खजोगियाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतीमुहृत्तं उक्षोसेण बायालीसं वाससहस्राइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्षोसेणवि अंतीमुहृत्तं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतीमुहृत्तं उक्षोसेण बायालीसं वाससहस्राइं अंतीमुहृत्तूणाइं,

गव्यवक्रांतियभुयपरिस्थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणे पुच्छा गोथमा ! जहन्नमं

अंतोमुहूर्तं उक्तोसेणं पुब्वकोडी, अपश्रुतयाणं पुच्छा गौयमा ! जहत्रेणविउक्तोसेणविअंतोमुहूर्तं, पञ्चतयाणं पुच्छा गौयमा ! जहत्रेण अंतोमुहूर्तं उक्तोसेणं पुब्वकोडी अंतोमुहूर्तुणा ।

खहयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहूर्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेझडभागं, अपञ्जत्याणं पुच्छा जहश्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अंतोमुहूर्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेझडभागं अंतोमुहूर्ताणं, ।

संमुच्छिमखहयरपंचिंदिवातिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेण अंतोमृहतं उक्कोसेण
बावतरी वाससहस्राइँ, अपञ्जलयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रणवि उक्कोसेणवि अंतोमृहतं, पञ्जलयाणं
पुच्छा गोयमा ! जहश्रेण अंतोमृहतं उक्कोसेण बावतरी वाससहस्राइँ अंतोमृहतणाइँ, ।

गव्यवक्षतिवद्युहरपंचिदिवतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुतं
उक्तोसेणं पलिओवमस्स असंखेत्रगद्भागं, अपञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्तोसेणवि
अंतोमुहुतं, पञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहुतं उक्तोसेणं पलिओवमस्स असंखिज्ञद्भागं
अंतोमुहुतूणं ।

पू. (३०३) मणुस्साणं भंते ! केवङ्करं कालं ठिर्ड पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण तिश्रि पलि ओवमाइ, अपउत्तमणुस्साणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेण वै उक्कोसेण विअंतोमुहुतं, पञ्चतमणुस्साणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेण अंतोमुहुतं उक्कोसेण तिश्रि पलि ओवमाइ अंतोमुहुतुणाइ,

संमुच्छिममणुसाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि अंतोमुहूर्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, गङ्गमवक्तंतियमणुसाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहूर्तं उक्कोसेणं तिज्ञि पलिओवमाइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अंतोमुहूर्तं उक्कोसेणं तिज्ञि पलिओवमाइं अंतोमुहूर्तूणाइं ॥

**मू. (३०४) वाणमंतराणं भंते ! देवाणं केवइयं कालं ठिई प्रत्ता ?, गोयमा ! जहश्नेण
दस वाससहस्राइं उक्कोसेणं पलिओवमं, अपञ्चत्यवाणमंतराणं देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्नेणवि
उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं, पञ्चत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहश्नेण दस वाससहस्राइं अंतोमुहुत्तूणाइं,
उक्कोसेणं पलिओवमं अंतोमुहुत्तूणं !**

वाणमंतरीणं देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहङ्ग्रेणं दस वाससहस्राइं उक्तोत्तेणं अद्यपलिओवमं, अपञ्चतियाणं देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहङ्ग्रेणवि उक्तोत्तेणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतियाणं वाणमंतरीणं पुच्छा गो० जहङ्ग्रेणं दस वाससहस्राइं अंतोमुहुत्याइं उक्तोत्तेणं अद्यपलिओवमं अंतोमुहुत्याणं

गृ. (३०५) जोड़िसियाणं वेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणं पलि ओवमद्धुभागो उक्कोसेणं पलि ओवमं वाससयसहस्रमध्यहियं, अपज्ञतजोड़िसियाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणं पलि ओवमद्धुभागो अंतोमुहूर्त्यो उक्कोसेणं पलि ओवमं वाससयसहस्रमध्यहियं अंतोमहत्तणं ।

जोइसियीणं देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमहुभागो उक्कोसेणं अद्धपलिओवम्
पन्नासयाससहस्रमञ्चहियं, अपञ्जतजोइसियदेवीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि
अंतोमुहूर्तं, पञ्जतयजोइसियदेवीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमहुभागो अंतोमुहूर्तूणो
उक्कोसेणं अद्धपलिओवम् पन्नावसणसहस्रमञ्चहियं अंतोमुहूर्तूणं ।

चंदविमाणेण भते ! देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्नेण चउभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्रमध्यहियं, अपञ्जतयाणं चंददेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्नेण चउभागपलिओवमं अंतोमुहूर्तूणं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्रमध्यहियं अंतोमुहूर्तूणं, । चंदविमाणे णं देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहश्नेण चउभागपलिओवमं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पश्चासवातसहस्रमध्यहियं, अपञ्जतियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्जतियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्नेण छउभागपलिओवमं अंतोमुहूर्तूणं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं पश्चासवाससहस्रमध्याहियं अंतोमुहूर्तूणं ।

सूरविमाणेण धते ! देवाणं केवइयं कालं ठिर्पञ्चता ? , गोपमा ! जहश्रेण चउभागपलिओबमं उङ्कोसेण पलिओबमं वाससहस्रमध्यहियं , अपञ्चतयाणं पुच्छा गोपमा ! जहश्रेणवि उङ्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं , पञ्चतयाणं पुच्छा गोपमा ! जहश्रेण चउभागपलिओबमं अंतोमुहुत्तूणं उङ्कोसेणं पलिओबमं वाससहस्रमध्यहियं अंतोमुहुत्तूणं , ।

सूरविमाणे यं भंते ! देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं यउभागपलिओवमं उक्षेसेणं अद्व-
पलिओवमं पंचहिं वाससएहिमब्बहियं, अपञ्चत्तिवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्षेसेणवि
अंतोमुहुत्तं, पञ्चत्तिवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं यउभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तूणं उक्षेसेणं
अद्वपलिओवमं पंचहिं वाससएहिमब्बहियं अंतोमुहुत्तूणं ।

गहविमाणे एं भत्ते ! देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं चउभागपलिओवमं उळोसेणं पलि-
ओवमं, अपञ्जत्तायाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उळोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्जतयाणं पुच्छा
गोयमा ! जहश्रेणं चउभागपलिओवमं अंतोमुहूर्तणं उळोसेणं पलिओवमं अंतोमुहूर्तणे, !

गहविमाणे देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं चउभागपलिओवमं उळोसेणं अच्छपलिओवमं, अपञ्जतियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उळोसेणवि अंतोमुहतं, पञ्जतियाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं चउभागपलिओवमं अंतोमुहतूणे उळोसेणे अच्छपलिओवमं अंतोमुहतूणे ।

नक्खतविमाणे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अउभागपलिओवमं उक्कोसेणं
अद्धपलिओवमं, अपञ्चतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतयाणं
पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं वउभागपलिओवमं अंतोमुहुतूणं उक्कोसेणं अद्धपलिओवमं अंतोमुहुतूणं,

नक्खतविमाणे देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेण चउभागपलिओवमं उक्कोसेण साइरें
षउभागपलिओवमं, अपञ्चतियाणं पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्त, पञ्चतियाणं
पुच्छा गो० जहञ्चेण छउभागपलिओवमं अंतोमुहूर्तणं उक्को० साइरें षउभागपलिओवमं अंतो०

ताराविमाणे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण अङ्गभागपलिओवमं उक्कोसेणं चउभाग-
पलिओवमं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्जतयाणं पुच्छा
गोयमा ! जहन्नेणपलिओवमङ्गभागं उक्कोसेणं साइरेगं अङ्गभागपलिओवमं ताराविमाणे अपञ्जतियाणं
देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूर्तं, पञ्जतियाणं देवीणं पुच्छा गोयमा !
जहन्नेण पलिओवमङ्गभागं अंतोमुहूर्तणं उक्कोसेणं साइरेगं पलिओवमङ्गभागं अंतोमुहूर्तणं ।

बू. नवरं 'चंद्रविमाणे' भंते। 'देवाणे' इत्यादि, चन्द्रविमाने चन्द्र उत्पद्यते शेषाश्च तत्परिवारभूताः, तत्र तत्परिवारभूतानां जयन्यत श्वतुर्भाग्यपत्योपमप्रमाणं उत्कर्षतः केषाद्धिन्द्रियसाम-

निकादीनां वर्षलक्षाभ्याधिकं पत्त्वोपमं, चन्द्रदेवस्य तु यथोक्तमुलृष्टमेव, एवं सूर्यादिविमानेष्वपि
भावनीयमिति ॥

मू. (३०६) वेमाणियाणं देवाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पत्रता ?, गोयमा ! जहब्रेण
पलिओवमं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइ, अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि उक्कोसेणवि
अंतोमुहुतं, पञ्जत्याणं पुच्छअछा गोयमा ! जहब्रेणं पलिओवमं अंतोमुहुतूणं उक्कोसेणं तेत्तीसं
लागरोवमाइ अंतोमुहुतूणाइ ! वेमाणियाणं भंते ! देवीणं केवयइं कालं ठिती पन्नता गोयमा !
जहब्रेणं पलिओवमं उक्कोसेणं पणपत्रं पलिओवमाइ, अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि
उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं पलिओवमं अंतोमुहुतूणं उक्कोसेणं
पणपत्रं पलिओवमाइ अंतोमुहुतूणाइ ॥

सोहम्मे णं भंते ! कप्ये देवाणं केवइयं कालं ठिई पन्नता ?, जहब्रेणं पलिओवमं उक्कोसेणं
दो सागरोवमाइ, अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जत्याणं
देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं पलिओवमं अंतोमुहुतूणं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइ अंतोमुहुतूणाइ,

सोहम्मे कप्ये देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं पलिओवमं उक्कोसेणं पन्नासं पलिओवमाइ,
अपञ्जत्याणं देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जत्याणं देवीणं
पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं पलिओवमं अंतोमुहुतूणं पन्नासं पलिओवमाइ अंतोमुहुतूणाइ, ।

सोहम्मे कप्ये परिगगहियाण देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं पलिओवमं उक्कोसेणं सत
पलिओवमाइ, अपञ्जत्याणपरिगगहियदेवीणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं,
परिगगहियाणं पञ्जत्याणं देवीणं पुच्छअछा गोयमा ! जहब्रेणं पलिओवमं अंतोमुहुतूणं उक्कोसेणं
सत पलिओवमाइ अंतोमुहुतूणाइ, ।

सोहम्मे कप्ये अपरिगगहियाणं देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं पलिओवमं उक्कोसेणं पन्नासं
पलिओवमाइ, अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जत्याणं
पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं पलिओवमं अंतोमुहुतूणं उक्कोसेणं पन्नासं पलिओवमाइ अंतोमुहुतूणाइ

इसाणे कप्ये देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं साइरेणं पलिओवमं उक्कोसेणं साइरेगाइं दो
सागरोवमाइ, अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जत्याणं
पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं साइरेगं पलिओवमं अंतोमुहुतूणं उक्कोसेणं साइरेगाइं दो सागरोवमाइ
अंतो मुहुतूणाइ ! इसाणे कप्ये देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं साइरेगं पलिओवमं उक्कोसेणं
पणपत्रं पणपत्रं पलिओवमाइ, इसाणे कप्ये देवीणं अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि
उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, इसाणे कप्ये पञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं साइरेगं पलिओवमं
अंतोमुहुतूणं उक्कोसेणं पणपत्रं पलिओवमाइ अंतोमुहुतूणाइ, ।

ईसाणे कप्ये परिगगहियाणं देवीणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं साइरेगं पलिओवमं उक्कोसेणं
नव पलिओवमाइ, अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, ईसाणे
कप्ये पञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं साइरेगं पलिओवमं अंतोमुहुतूणं उक्कोसेणं नव पलिओवमाइ
अंतोमुहुतूणाइ, । ईसाणे कप्ये अपरिगगहियदेवीणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणं साइरेगं पलिओवमं
उक्कोसेणं पणपत्राइं पलिओवमाइ, अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहब्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं,

ਪਾਤਿਥਾਣ ਪੁਲਾ ਗੋਵਮਾ! ਜਹਾਂਏਂ ਸਾਇਰੇਂ ਪਲਿਆਵਮਾਂ ਅਤੋਮੁਹਤ੍ਤਮਾਂ ਤਕਾਂ ਸੇਣਾਂ ਪਣ ਪਨ੍ਹ ਪਲਿਆਵਮਾਂ ਅਤੋਮੁਹਤ੍ਤਮਾਂ ਆਵੈ॥

सणंकुमारे कथे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणं दो सागरोवमाइं उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं
अपञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा ! जहझेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहृत्तं, पञ्जत्याणं पुच्छा गोयमा !
जहझेणं दो सागरोवमाइं अंतोमुहृत्तूणाइं उक्कोसेणं सत्त सागरोवमाइं अंतोमुहृत्तूणाइं ॥

माहिदे कष्ये देवाणं पुच्छा गोयमा । जहब्रेणं साइरेगाइं दो सागरोवभाइं उक्कोसेणं साइरेगाइं
सत्त सागरोवभाइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा । जहब्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं
पुच्छा गोयमा । जहब्रेणं दो सागरोवभाइं साइरेगाइं अंतोमुहुतूणाइं उक्कोसेणं सत्त सागरोवभाइं
साइरेगाइं अंतोमुहुतूणाइं ॥

बंधलोए कप्पे देवाण पुच्छ गोयमा ! जहञ्चेण सत्त सागरोवमाइ उक्कोसेण दस सागरोवमाइ, अपञ्चतयाण पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेणवि उक्कोसेणवि अंतोभुहत्तं, पञ्चतयाण पुच्छा गोयमा ! जहञ्चेण सत्त सागरोवमाइ अंतोभुहत्तणाइ उक्कोसेण दस सागरोवमाइ अंतोभुहत्तणाइ ॥

लंतएकप्पेदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं दस सागरोवमाइं उक्कोसेणं चउद्धस सागरोवमाइं
अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा !
जहश्रेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तुणाइं उक्कोसेणं चउद्धस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तुणाइं ॥

महासुके कप्पे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं चउद्दस सागरोवमाइं उक्कोसेणं सत्तर सागरोवमाइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहूतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं चउद्दस सागरोवमाइं अंतोमुहूतुणाइं उक्कोसेणं सत्तर सागरोवमाइं अंतोमुहूतुणाइं

सहस्रारे कथे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेण सत्तर सागरोवमाइं उक्षेसेण अद्वारस
सागरोवमाइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्षेसेणवि अंतोमुहृत्तं, पञ्जतयाणं पुच्छा
गोयमा ! जहन्नं सत्तर सागरोवमाइं अंतोमुहृत्तूणाइं उक्षेसेण अद्वारस सागरोवमाइं अंतोमुहृत्तूणाइं

आणए कप्ये देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अह्नारस सागरोवमाइं उक्तोसेणं एगूणवीसं सागरोवमाइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणवि उक्तोसेणवि अंतोमुहुतं, पञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्रेणं अह्नारस सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं उक्तोसेणं एगूणवीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं ॥

पाण्ये कधे देवाण्यं पुच्छा गोयमा ! जहश्चेण एगूणवीसं सागरोवमाइँ उक्तोसेणं वीसं सागरोवमाइँ, अपञ्चतयाण्यं पुच्छा गोयमा ! जहश्चेणवि उक्तोसेणवि अंतोमुहुत्तं, पञ्चतयाण्यं पुच्छा गोयमा ! जहश्चेण एगूणवीसं सागरोवमाइँ अंतोमुहुत्ताइँ उक्तोसेणं धीसं सागरोवमाइँ अंतोमहत्ताइँ

आरणे कप्पे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण वीसं सागरोवमाइं उक्कोसेणं एकबीसं सागरोवमाइं, अपञ्चतयाणं पुच्छा योगमा ! जहन्नेणवि उक्कोसणवि अंतोमुहुतं, पञ्चतयाणं पुच्छा गो० जहन्नेण वीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुतूणाइं उक्कोसेणं एगवीसं सागरोवमाइं अतोमाहतूणाइं

अद्युए कप्ये देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेण एगवीसं सागरोवमाइं उक्कोसेण बावीसं सागरोवमाइं, अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं, पञ्जतयाणं पुच्छा गो० जहन्नेण इक्कवीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं उक्कोसेण बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं

सब्दुसिद्धगदेवाणं भंते ! केवइयं कालं ठिर्द प० गो० जहश्मणुकोसं तेतीसं सागरोवमाईं ठिर्द पन्नता, सब्दुसिद्धगदेवाणं अपञ्जतयाणं पुच्छा गोयमा ! जहश्मणविउक्तोसेणविअंतोमुहतं, सब्दुसिद्धगदेवाणं पञ्जतयाणं केवइयं कालं ठिर्द पन्नता ?, गोयमा ! अजहश्मणुकोसं तेतीसं सागरोवमाईं अंतोमुहतृणाईं ठिर्द पन्नता !! (पञ्जवणाए भगवईए चउत्थं ठिइपदं समतं)

पदं - ४ - समाप्तम्

मुनि दीपरस्नसागरेण संशोधिता सत्पादिता प्रज्ञापना उपाङ्ग सूत्रे
चतुर्थपदस्य मलयगिरि आवार्येष विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

पदं - ५ - विसेसपदं (पर्यायपदं)

दू. तदेवं च्यात्यात्मचुर्थपदं, पूर्वानीं पञ्जमगारं चतोऽस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरपदे नारकादिपर्यायिलपेण सत्त्वानामवस्थितिरुक्ता, इह त्वीदयिकक्षायोपशमिकक्षायिकभावा-श्रयपर्यायावधारणं प्रतिपाद्यते, तत्र देवमादिसूत्रम्—

मू. (३०७) कइविहाणं भंते ! पञ्जवा पन्नता ?, गोयमा ! दुविहा पञ्जवा पन्नता, तंजहा-जीवपञ्जवा य अजीवपञ्जवा य | जीवपञ्जवा णं भंते ! किं संखेज्ञा असंखेज्ञा अनंता ?, गोयमा नो संखेज्ञा नो असंखेज्ञा अनंता, से केणद्वेणं जीवपञ्जवा नो संखेज्ञा नो असंखेज्ञा अनंता ?,

गोयमा ! असंखिज्ञा नेत्रइया असंखिज्ञा असुरकुमारा असंखिज्ञा नागकुमारा असंखिज्ञा सुवर्णकुमारा असंखिज्ञा विचुकुमारा अग्निकुमारा असंखिज्ञा दीवकुमारा असंखिज्ञा उदहिकुमारा असंखिज्ञा दिसीकुमारा असंखिज्ञा वाउकुमारा असंखिज्ञा वर्णियकुमारा असंखिज्ञा पुढिनिकाइया असंखिज्ञा आउकाइया असंखिज्ञा तेउकाइया असंखिज्ञा वाउकाइया अनंता वणप्फइकाइया असंखेज्ञा बेइंदिया असंखेज्ञा तेइंदिया असंखेज्ञा चउरिदिय असंखेज्ञा पर्चिंदिय-तिरिक्खजोणिया असंखेज्ञा मणुस्सा असंखेज्ञा वाणमंतरा असंखेज्ञा जोइसिया असंखेज्ञा वेमाणिया अनंता सिद्धा, से एएणद्वेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ—ते णं नो संखिज्ञा नो असंखिज्ञा अनंता !!

शृ. 'कइविहाणं भंते ! पञ्जवा पन्नता ?' इति, अथ केनाभिप्रायेण गीतमस्वापिना भगवानवं पृष्ठः ?, उच्यते, उक्तमादौप्रथमे पदे प्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञापना, तद्यथा—जीवप्रज्ञापना अजीवप्रज्ञापना थेति, तत्र जीवाश्च जीवाश्च द्रव्याणि, द्रव्यलक्षणं थेदम्—'गुणपर्यायवद्रव्य' भिति ततो जीवा-जीवपर्यायभेदावगमार्थमेवं पृष्ठवान्, तथा च भगवानपि निर्वचनभेदभेदाह—

'गोयमा ! दुविहा पञ्जवा पन्नता, तंजहा—जीवपञ्जवा य अजीवपञ्जवा य' इति, तत्र पर्याया गुणा विशेषा धर्मा इत्यनर्थान्तरं, ननु सम्बन्धं प्रतिपादयतेदमुक्तम्—इह त्वीदयिकादिभावाश्रयपर्यायपरिमाणावधारणं प्रतिपाद्यत इति, औदयिकादयश्च भावा जीवाश्रयाः, ततो जीवपर्याया एव गम्यन्ते अथ चास्मित्रिवचनसूत्रे द्रव्यानामपि पर्याया उक्तास्ततो न सुन्दरः सम्बन्धः, तदयुक्तम्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, औदयिको हि भावः पुद्गलवृत्तिरपि मवति, ततो जीवाजीवभेदैदयिक-भावस्य द्वैविद्याश्च सम्बन्धकथननिर्वचनसूत्रयोर्विरोधः ।

सप्रति सम्बन्धं (पर्याय) परिमाणावगमाय पुच्छति—'जीवपञ्जवा णं भंते ! किं संखेज्ञा' इत्यादि, इह यस्माद्बन्स्पतिसिद्धवर्जाः सर्वेऽपि नैरयिकादयः प्रत्येकमसङ्क्षयेवाः मनुष्येष्वसङ्क्षेप्यत्वं

संगृचिर्भमनुष्यापेक्षया बनस्पतयः सिद्धाश्च प्रत्येकमनन्तः ततः पर्यायिणामनन्तत्वाद् भवन्त्यनन्ता जीवपर्यायः ॥ तदेवं गीतमेनं सामान्यतो जीवपर्यायः पृष्ठः भगवानपि सामान्येन निर्वचनमुक्तवान्, इदानीं विशेषविषयं प्रश्नं गीतम आह-

मू. (३०८) नेरइयाणं भंते ! केवइया पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केणद्वेणं भंते ! एवं वुष्टइ—नेरइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! नेरइए नेरइयस्स दब्ब-ड्वायाए तुले पएसडुयाए तुले ओगाहणड्वायाए सिय हीणे सिय तुले सिय अब्महिए जइ हीणे असंखिज्ञभानहीणे वा संखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञगुणहीणे वा असंखिज्ञगुणहीणे वा अह अब्महिए असंखिज्ञभागमब्महिए वा संखिज्ञभागमब्महिए वा संखिज्ञगुणमब्महिए वा असंखिज्ञभागहीणे वा, ठिईए सिय हीणे सिय तुले सिय अब्महिए जइ हीणे असंखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञगुणहीणे वा असंखिज्ञगुणहीणे वा अह अब्महिए असंखिज्ञभागमब्महिए वा संखिज्ञभागमब्महिए वा संखिज्ञगुणमब्महिए वा असंखिज्ञगुणमब्महिए वा, कालवण्णपञ्चवेहि सिय हीणे सिय तुले सिय अब्महिए ।

—जइ हीणे अनंतभागहीणे वा असंखिज्ञभागहीणे संखिज्ञगुणहीणे वा असंखिज्ञगुणहीणे वा अनंतभागमब्महिए अनंतभागमब्महिए वा असंखिज्ञभागमब्महिए ए वा संखिज्ञभागमब्महिए वा संखिज्ञगुणमब्महिए वा असंखिज्ञगुणमब्महिए वा अणंतगुणमब्महिए वा, नीलवन्पञ्चवेहि लोहियवन्पञ्चवेहि पीयवन्पञ्चवेहि हालिहवन्पञ्चवेहि सुकिळवन्लपञ्चवेहि छट्टाणवडिए, सुविगंधपञ्चवेहि दुविगंधपञ्चवेहि य छट्टाणवडिए, तितरसपञ्चवेहि कदुयरसपञ्चवेहि कसायरसपञ्चवेहि अंबिलरसपञ्चवेहि महुररसपञ्चवेहि छट्टाणवडिए, कक्खडफासपञ्चवेहि मउयफासपञ्चवेहि गरुयफासपञ्चवेहि लहुयफासपञ्चवेहि तीयफासपञ्चवेहि उसिणकासपञ्चवेहि निछफासपञ्चवेहि लुक्खफासपञ्चवेहि छट्टाणवडिए,

—आभिनिवोहियनाणपञ्चवेहि सुयनाणपञ्चवेहि ओहिनाणपञ्चवेहि मइअग्राणपञ्चवेहि सुयअग्राणपञ्चवेहि विभंगनाणपञ्चवेहि घक्खुदसणपञ्चवेहि अघक्खुदसणपञ्चवेहि ओहिदसणपञ्चवेहि छट्टाणवडिए, सेतेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुष्टइ नेरइयाणं नो संखेआ नो असंखेआ अनंता पञ्चवा पश्चता ।

वृ. 'नेरइयाणं भंते ! केवइया पञ्चवा पश्चता' इति, अथ केनाभिप्रायेणीवं गीतमः पृष्ठवान् उच्यते, पूर्वं किल सामान्यप्रश्ने पर्यायिणामनन्तत्वात् पर्यायिणामानन्त्यमुक्तं, यत्र पुनः पर्यायिणामानन्त्यं नास्ति तत्र कथमिति पृच्छति—'नेरइयाणं' इत्यादि, तत्रापि निर्वचनमित्रम् 'अनन्ता' इति, अत्रैव जातसंशयः प्रश्नयति—'से केणद्वेणं भंते !' इत्यादि, अथ केनार्थेन—केन कारणेन केन हेतुना भदन्त ! एवमुच्यते—नैरयिकाणां पर्याया एवम्—अनन्ता इति ?, भगवानाह—

'गोयमा ! नेरइए नेरइयस्स दब्ब-ड्वायाए तुले, इत्यादि, अथ पर्यायिणामानन्त्यं कथं धट्टे इति पृष्ठे तदेव पर्यायिणामानन्त्यं यथा युक्तयुपपत्रं भवति तथा निर्वचनीयं नान्यत् ततः केनाभिप्रायेण भगवतीवं निर्वचनमवाचि—नैरयिकस्य द्रव्यार्थतया तुल्य इति ?, उच्यते, एकमपि द्रव्यमनन्तपर्यायमित्यस्य न्यायस्य प्रदर्शनार्थं, तत्र यस्मादिदमपि नारकजीवद्रव्यमेक-सङ्क्षयाऽवरुद्धमिति नैरयिकोनैरयिकस्य द्रव्यार्थतया तुल्यः, द्रव्यमेवार्थोद्रव्यार्थः तद्मावोद्रव्यार्थता

तया द्रव्यार्थतया तुल्यः, एवं तावत् द्रव्यार्थतया तुल्यत्वमभिहते ।

इदानी प्रदेशार्थमधिकृत्य तुल्यत्वमाह—‘पएसह्याए तुले’ इदमपि नारकजीवद्रव्यं लोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेशमिति प्रदेशार्थतयाऽपि नैरथिकस्य तुल्यः, प्रदेश एवार्थ प्रदेशार्थः तदभावः प्रदेशार्थता तया प्रदेशार्थतया, कस्मादभिहितचमिति चेत्, उच्यते, ।

द्रव्यद्वैविध्यप्रदर्शनार्थी, तथाहि—द्विविधंद्रव्यं-प्रदेशवत् अप्रदेशवद्वा, तत्र परमाणुप्रदेशः, द्विप्रदेशत्रिप्रदेशादिकं तु प्रदेशवत्, एतद्व द्रव्यद्वैविध्यं पुद्गलास्तिकाय एव भवति, शेषाणि तु धर्मास्तिकायादीनि द्रव्याणि नियमात् सप्रदेशानि, ‘ओगाहणह्याए सिय हीणे’ इत्यादि, नैरथिकोऽसह्यातप्रदेशोऽपरस्य नैरथिकस्य तुल्यप्रदेशस्य अवगाहनमवगाहः—शरीरोच्छयः अवगाहनमेवार्थोऽवगाहनार्थस्तपावोऽवगाहनार्थता तया अवगाहनार्थतया —

‘सिय हीणे’ इत्यादि, स्याच्छब्दः प्रशंसाऽस्तित्वविवादविद्यारणाऽनेकान्तसंशय-प्रश्नादिष्वर्येषु, अत्रानेकान्तघोतकस्य ग्रहणं, स्याद्वीनः अनेकान्तेन हीन इत्यर्थः, स्यात्तुल्यः—अनेकान्तेन तुल्य इत्यर्थः, स्यादभ्यधिकः—अनेकान्तेनाभ्यधिक इति भावः, कथमिति चेत्, उच्यते, यस्माद्वद्वयति रत्नप्रभापृथिवीनैरथिकाणां भवधारणीयस्य वैक्रियशरीरस्य जघन्येन वगाहनाया अहुलस्यासह्येयो भागः उल्कर्षतः सप्तधनूषि त्रयो हस्ताः षट् चाहुलानि, उत्तरोत्तरासु अपृथिवीषु द्विगुणं द्विगुणं यावत् सप्तमनरकपृथिवीनैरथिकाणां जघन्यतोऽवगाहनाऽहुलस्यासह्येयो भागः उल्कर्षतः पञ्चधनुः शतानीति, । तत्र ‘जइ हीणे; इत्यादि, यदि हीनस्ततोऽसह्येयभागहीनो वा स्यात् सह्येयभागहीनो वा सह्येयगुणहीनो वा स्यात् असह्येयगुणहीनो वा, अथाभ्यधिकस्ततोऽसह्येयभागाभ्यधिको वा स्यात्सह्येयभागाभ्यधिको वा सह्येयगुणाभ्यधिको वा ऽसह्येयगुणाभ्यधिको वा, कथमिति चेत्? , उच्यते, एकः किल नारक उद्धैस्त्वेन पञ्च धनुः शतानि अपरस्तान्ये-वाहुलासह्येयभागहीनानि, अहुलासह्येयभागश्च पञ्चानां धनुः शतानामसह्येये भागे वर्तते, तेन सोऽहुलासह्येयभाग- हीनपञ्चधनुः—शतप्रमाणः अपरस्य परिपूर्णपञ्चधनुः शतप्रमाण-स्यापेक्षयाऽसह्येयभागहीनः, इतरस्तितरापेक्षयाऽसह्येयभागाभ्यधिकः—

—तथा एकः पञ्चधनुः शतान्युद्धैस्त्वेन अपरस्तान्येव द्वाष्टां त्रिभिर्बाधनुभिर्बन्धनानि ते च द्वे त्रीणि वा धनूषि पञ्चाना धनुः—शतानां सह्येयभागे वर्तन्ते ततः सोऽपरस्य परिपूर्णपञ्चधनुः—शतप्रमाणस्यापेक्षया सह्येयभागहीनः, इतरस्तु परिपूर्णपञ्चधनुः शतप्रमाणस्तदपेक्षया सह्येयभागाभ्यधिकः, तथा एकः पञ्चविंश धनुः शतमुद्धैस्त्वेनापरः परिपूर्णानि पञ्चधनुः शतानि, पञ्चवंशं च धनुः शतं चतुर्भिर्गुणितं पञ्च धनुः शतानि भवन्ति ततः पञ्चविंशत्यधिकधनुः शतप्रमाणोद्धैस्त्वेऽपरस्य

परिपूर्णपञ्चधनुः शतप्रमाणस्यापेक्षया सह्येयगुणहीनो भवति तदपेक्षया त्वितरः परिपूर्णपञ्चधनुः शतप्रमाणः सह्येयगुणाभ्यधिकः,

—तथा एकोऽपर्याप्तावस्थायामहुलस्यासह्येयभागावगाहे वर्तते अन्यस्तु पञ्चधनुः शतान्युद्धैस्त्वेन, अहुलासह्येयभागश्चासह्येयेन गुणितः सन् पञ्चधनुः शतप्रमाणो भवति, ततोऽपर्याप्तावस्थायामहुलासह्येयभागप्रमाणोऽवगाहे वर्तमानः परिपूर्णपञ्चधनुः शतप्रमाणापेक्षया असह्येयगुणहीनः, पञ्चधनुः शतप्रमाणस्तु तदपेक्षयाऽसह्येयगुणाभ्यधिकः ।

‘ठीईए सिय हीणे’ इत्यादि, यथा ऽवगाहनया हानी वृद्धी च चतुःस्थानपतित उक्तस्तथा स्थित्याऽपि वक्तव्य इति भावः, एतदेवाह—‘जइ हीणे’ इत्यादि, तत्रैकस्य किल नारकस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिः अपरस्य तु तान्येव समयादिन्युनानि, तत्र यः समयादिन्युनत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणस्थितिकः स परिपूर्णत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकस्तु तदपेक्षयाऽसङ्घयेयभागहीनः परिपूर्णत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकस्तु तदपेक्षयाऽसङ्घयेयभागाभ्यधिकः, समयादेः सागरोपमापेक्षयाऽसङ्घयेयभागमात्रत्वात् ।

तथाहि—असङ्घयेयैः समयैरेकाऽऽवलिका सङ्घयाताभिरावलिकाभिरेक उच्छवासनि:- इवासकालः सप्तभिरुच्छवासनि: इवासैरेकः स्तोकः स्तोभिः स्तोकैरेकोलवः सप्तसप्तत्या लवानामेको मुहूर्तः त्रिंशता मुहूर्तैरहोरात्रः पञ्चदशभिरहोरात्रैः पक्षः द्वाभ्यां पक्षाभ्या मासः द्वादशभिर्मासैः संवत्सरः असङ्घयेयैः संवत्सरैः पल्योपमसागरोपमाणि, समयाऽऽवलिकोष्ठवासमुहूर्तदिव-साहोरात्रपक्षमाससंवत्सरयुग्मीः हीनः परिपूर्णस्थितिकनारकापेक्षयाऽसङ्घयेयभागहीनो भवति तदपेक्षया लितरोसङ्घयेयभागाभ्यधिकः ।

तथा एकस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिः परस्य तान्येव पल्योपमैन्युनानि, दशभिश्च पल्योपमकोटीभिरेकं सागरोपमंनिष्पद्यते, ततः पल्योपमैन्युनस्थितिकः परिपूर्णस्थितिकनारकापेक्षया सङ्घयेयभागहीनः परिपूर्णस्थितिकस्तु तदपेक्षया सङ्घयेयभागाभ्यधिकः, तथैकस्य सागरोपममेकं स्थितिः अपरस्य परिपूर्णानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, तत्रैकसागरोपमस्थितिकः परिपूर्णस्थितिकनारकापेक्षया सङ्घयेयगुणहीनः, एकस्य सागरोपमस्य त्रयस्त्रिंशता गुणने परिपूर्णस्थितिकत्वप्राप्तेः, परिपूर्णस्थितिकस्तु तदपेक्षया सङ्घयगुणाभ्यधिकः ।

—तथैकस्य दश वर्षसहस्राणि स्थितिः अपरस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, दश वर्षसहस्राण्य-सङ्घयेयस्येण गुणकारेण गुणितानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि भवन्ति, ततो दशवर्षसहस्रस्थितिकः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकनारकापेक्षयाऽसङ्घयेयगुणहीनः तदपेक्षया तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकोऽसङ्घयेयगुणाभ्यधिक इति, तदेवमेकस्य नारकस्यापरनाकापेक्षया द्रव्यतो द्रव्यार्थतया ग्रदेशार्थताय च तुल्यत्वमुक्तं क्षेत्रतोऽवगाहनं प्रति हीनाधिकत्वेन चतुःस्थानपतितलं कालतोऽपि स्थितितो हीनाधिकत्वेन चतुःस्थानपतितलं, इदानीं भावाश्रयं हीनाधिकत्वं प्रतिपाद्यते—यतः सकलमेव जीवद्रव्यमजीवद्रव्यं च परस्परतो द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्विभज्यते यथा घटः—

—तथाहि—द्रव्यत एको मार्तिकः अपरः काञ्चनो राजतादिर्वा क्षेत्रत एक इहत्यः अपरः पाटलिपुत्रकः कालत एकोऽघृतनः अन्यस्तवैषमः परुत्तनो वा भावत एकः श्यामः अपरस्तु रक्तादिः एवमन्यदपि । तत्रप्रथमतः पुद्गलविपाकिनामकर्मदयनिमित्तं जीवादयिकभावाश्रयेण हीनाधिकत्वमाह—‘कालवन्नपङ्कवेहि सिय हीणे सिय तुङ्गे सिय अञ्जहिए’ अस्याक्षरघटना पूर्ववत्, तत्र यथा हीनत्वमभ्यधिकत्वं च तथा प्रतिपादयति—

‘जइ हीने’ इत्यादि, इह भावापेक्षया हीनत्वाभ्यधिकत्वचिन्तायां हानी वृद्धी च प्रत्येकं षट्स्थानपतितत्वमवाप्यते, षट्स्थानके च यदपेक्षयाऽनन्तभागहीनं तस्य सर्वजीवानन्तकेन भागे हुते यस्यभ्यते तेनानन्तमेन भागेन हीनं, यस्य यदपेक्षयाऽसङ्घयेयभागहीनं तस्यापेक्षणीयस्या-सङ्घयेयलोकाकाशप्रदेशप्रदेशप्रमाणेन राशिना भागे हुते यस्यभ्यते तावता भागेन न्युनं, यस्य

यदधिकृत्य सङ्ख्येयभागहीनं तस्यापेक्षणीयस्योकृष्टसङ्ख्येयकेन भागे हते पञ्चम्यते तावता हीनं, गुणसङ्ख्यायां तु यद्यतः सङ्ख्येयगुणं तदवधिभूतमुलूषेन सङ्ख्येयकेन गुणितं सद्यावद् भवति तावद्य-माणमवसातव्यं, यद्य यतोऽसङ्ख्येयगुणं तदवधिभूतमसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणेन गुणकारेण गुण्यते गुणितं सद्यावद् भवति तावदवसेयं, यद्य यस्मादनन्तराणं तदवधिभूर्त्तं सर्वजीवानन्तकर्त्तपेण गुणकारेण गुण्यते गुणितं सद्यावद्यभवति तावद्यमाणं इष्टव्यं, तथा द्येतदेव कर्मप्रकृतिसङ्ग्रहिण्यां पट्टस्थानकप्रस्तुपणाऽवसरे भागहारगुणकारस्वस्पमुपवर्णितं 'सब्जियानं तमसंख्लोगसंखेजगस्स

भागो तिसु गुणणातिसु' इति, सम्प्रत्यधिकृतसूत्रोक्तप्रदस्थानपतितत्वं भाव्यते—तत्र कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं तत्त्वतोऽनन्तरसङ्ख्यात्मकमध्यसद्यावस्थापनया किल दश सहस्राणि तस्य सर्वजीवानन्तकेन शतपरिमाणपरिकल्पितेन भागो हियते लब्धं शतं तत्रैकस्य किल नारकस्य कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं दश सहस्राणि, अपरस्य तान्येव शतेन हीनानि शतं च सर्वजीवा-नन्तरभागहारलब्धत्वादनन्ततमो भागः, ततो यस्य हीनानि दश सहस्राणि सोऽपरस्य परिपूर्णवशसहस्रप्रमाणकृष्णवर्णपर्यायस्य नारकस्यापेक्षयाऽनन्तभागहीनः तदपेक्षया तु सोऽपरः कृष्णवर्णपर्यायोऽनन्तभागाभ्यधिकः, तथा कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणस्य दशसहस्रसङ्ख्याकस्या-सङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणपरिकल्पितेन पञ्चाशत्परिमाणेन भागहारेण भागो हियते लब्धे द्वे शते एषोऽसङ्ख्येयतमो भागः, तत्रैकस्य किल नारकस्य कृष्णवर्णपर्यायादशसहस्राणि शतद्वयेन हीनानि अपरस्य परिपूर्णत्वानि दश सहस्राणि तत्र दशसहस्राणि दशसहस्राणि कृष्णवर्णपर्यायः स परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया असङ्ख्येयभागहीनः परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायस्तु तदपेक्षयाऽसङ्ख्येयभागाभ्यधिकः,

तथा तस्यैव कृष्णवर्णपर्यायराशेदशहस्रसङ्ख्यायकस्योकृष्टसङ्ख्येयकपरिमाणकल्पितेन दशकपरिमाणेन भागहारेण भागो हियते तद्वयं सहस्रं एष किल सङ्ख्याततमो भागः, तत्रैकस्य नारकस्य किल कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं नव सहस्राणि अपरस्य दश सहस्राणि नव सहस्राणि तु दशसहस्रेभ्यः सहस्रेण हीनानि सहस्रं च सङ्ख्येयतमो भाग इति नवसहस्रप्रमाणकृष्णवर्णपर्यायः परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया सङ्ख्येयभागहीनः तदपेक्षया त्वितरः सङ्ख्येयभागाधिकः, तथैकस्य नारकस्य किल कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं सहस्रं अपरस्य दश सहस्राणि, तत्र सहस्रं दशकेनोकृष्टसङ्ख्यातककल्पेन गुणितं दशसहस्रसङ्ख्याकं भवति इति सहस्रसङ्ख्यकृष्णवर्णपर्यायो नारको दशसहस्रसङ्ख्याककृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया सङ्ख्येयगुणहीनः तदपेक्षया परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायः सङ्ख्येयगुणाभ्यधिकः, तथैकस्य किल नारकस्य कृष्णवर्णपर्यायां द्वे शते परस्य परिपूर्णानि दश सहस्राणि, द्वे च शते असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रकल्पितेन पञ्चाशत्परिमाणेन गुणकारेण गुणिते दश सहस्राणि जायन्ते,

—ततो द्विशतपरिमाणकृष्णवर्णपर्यायो नारकः परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षयाऽ-सङ्ख्येयगुणहीनः तदपेक्षया त्वितरोऽसङ्ख्येयगुणाभ्यधिकः, तथैकस्य किल नारकस्य कृष्णवर्ण-पर्यायपरिमाणं शतमपरस्य दश सहस्राणि शते च सर्वजीवानन्तपरिमाणपरिकल्पितेन (शत) गुण- कारेण गुणिते जायन्ते दश सहस्राणि, ततः शतपरिमाणकृष्णवर्णपर्यायो नारकः परिपूर्णकृष्णवर्ण-पर्यायनारकापेक्षया अनन्तगुणहीनः इतरस्तु तदपेक्षयाऽनन्तगुणाभ्यधिकः,

यथा कृष्णवर्णपर्याया-नधिकृत्य हानीं वृद्धीं च षट्स्थानपतितत्वमुक्तमेवं शेषवर्णगच्छरसस्पर्शीरपि प्रत्येकं षट्स्थानपतितत्वं भावनीयं । तदेवं पुद्रगलविपाकिनामकर्मादयजनितजीवीदिक्ष-भावाश्रयेण षट्स्थानपतितत्वभूपदर्शितं, इदानीं जीवविपाकिङ्गानावरणीयादिकर्मक्षयोपशमभावाश्रयेण तदुपदर्शयति—

‘आभिनिबोहियनाणपञ्चवेहिं’ इत्यादि, पूर्ववत् प्रत्येकभापिनिबोधिकादिषु षट्स्थानपतितत्वं भावनीयं, इह द्रव्यतस्तुल्पत्वं वदता संमूर्द्धअषिमसर्वप्रभेदनिर्भेदवीजं मयूराण्डकरसवदनभिव्यक्त- देशकालक्रमं प्रत्यवबद्धविशेषवेदपरिणतेर्योग्यं द्रव्यमित्यावेदितं, अवगाहनया चतुःस्थानपतितत्व- मधिवदात स्वेततः सङ्कोचविकोचधर्मां आत्मा न तु द्रव्यप्रदेशासङ्कृत्याया इति दर्शितं, उक्तं चैतदन्यत्वापि—

॥ १ ॥   ‘विकसनसङ्कोचनयोर्नस्तो द्रव्यप्रदेशसङ्कृत्यायाः ।

वृद्धिङ्गासी स्तः क्षेत्रतस्तु तावास्तस्तस्मात् ॥’

स्थित्याचतुःस्थानपतितत्वं वदताऽऽयुःकर्मस्थितिनिर्वर्तकानामध्यवसायस्थानानामुक्तर्षप-कर्षवृत्तिरुपदर्शिता, अन्यथा स्थित्या चतुःस्थानपतितत्वायोगात्, आयुःकर्म चोपलक्षणं तेन सर्वकर्मस्थितिनिर्वर्तकेष्वप्यध्यवसायेषूलकर्षपकर्षवृत्तिरवसातव्या, कृष्णादिपर्यायैः षट्स्थान-पतितत्वमुपदर्शयता एकस्यापि नारकस्य पर्याया अनन्ताः किं पुनः सर्वेषां नारकाणामिति दर्शितं, अथ नारकाणां पर्यायानन्त्यं पृष्ठेन मगवता तदेव पर्यायानन्त्यं वक्तव्यं न त्वन्यत् ततः किमर्थं द्रव्यक्षेत्रकालमावामिधानमिति ? ,

तदयुक्तं, अभिप्रायापरिङ्गानात्, इह न सर्वेषां सर्वे स्वपर्यायाः समसङ्कृत्याः किंतु षट्स्थानपतिताः, एतद्वानन्तरमेव दर्शितं, तस्म षट्स्थानपतितत्वं परिणामित्यमन्तरेण न प्रवति, तस्म परिणामित्वं यथोक्तलक्षणस्य द्रव्यस्येति द्रव्यतस्तुल्पत्वमभिहितं, तथा न कृष्णादिपर्यायिरेव पर्यायिवान् जीवः किं तु तत्तत्क्षेत्रसङ्कोचविकोचधर्मतयाऽपि तथा तत्तदध्यवसायस्थान-युक्ततयाऽपीति ख्यापनार्थक्षेत्रकालाभ्यां चतुःस्थानपतितत्वमुक्तमिति कृतं प्रसङ्गेन । तदेवमवसितं नैरयिकाणां पर्यायानन्त्यं, इदानीमसुरकुमारेषु पर्यायाणां पिपृचित्तिषुराह—

मू. (३०९) असुरकुमाराणं भंते ! केवइया पञ्जवा पञ्जता ?, गोयमा ! अनन्ता पञ्जवा पञ्जता, सैकेणद्वेण भंते ! एवं दुद्धिः—असुरकुमाराणं अनन्ता पञ्जवा पञ्जता ?, गोयमा ! असुरकुमारे असुरकुमारस्सदव्यक्त्याएतुल्लेपएसङ्गयाएतुल्लेपोगाहणक्त्याएतुल्लेपाणवडिएठिईएउड्हाणवडिए कालवञ्चपञ्चवेहिं छड्हाणवडिए एवं नीलवञ्चपञ्चवेहिं लोहियवञ्चपञ्चवेहिं हालिहवञ्चपञ्चवेहिं सुकिलवञ्चपञ्चवेहिं सुखिगंधपञ्चवेहिं दुखिगंधपञ्चवेहिं तित्तरसपञ्चवेहिं कड्हायरसपञ्चवेहिं कसायरसपञ्चवेहिं अंविलरसपञ्चवेहिं महुररसपञ्चवेहिं —

—कवङ्गडफासपञ्चवेहिं मउयफासपञ्चवेहिं गरुयफासपञ्चवेहिं लहुयफासपञ्चवेहिं सीयफासपञ्चवेहिं उसिणफासपञ्चवेहिं निछ्फासपञ्चवेहिं लुकडफासपञ्चवेहिं आभिनिबोहियनाण-पञ्चवेहिं सुयनाणपञ्चवेहिं ओहिनाणपञ्चवेहिं मडअज्ञाणपञ्चवेहिं सुयअज्ञाणपञ्चवेहिं विभंगनाणपञ्चवेहिं यक्त्युदंसणपञ्चवेहिं अवक्त्युदंसणपञ्चवेहिं ओहिदंसणपञ्चवेहिं छड्हाणवडिए,

से एएण्ड्रेणं गोयमा ! एवं वुद्धइ—असुरकुमाराणं अनंता पञ्चवा पश्चता एवं जहा नैरइया, जहा असुरकुमारा तहा नागकुमारावि जाव विणियकुमारा—

बू. 'असुरकुमाराणं भंते ! केवड्या वञ्चवा पश्चता ?' इत्यादि, उक्त एवार्थः प्रायः सर्वेष्वध्य-सुरकुमारादिषु, ततः सकलमपि चतुर्विशतिदण्डकसूत्रं प्राप्व वद्भावनीयं, यस्तु विशेषः स उपदश्यते,

मू. (३१०) पुढविकाइयाणं भंते ! केवड्या पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केण्ड्रेणं भंते ! एवं वुद्धइ पुढविकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! पुढविकाइए पुढविकाइयस्स दव्यद्वयाए तुल्ये पएसद्वयाए तुल्ये ओगाहणद्वयाए सिय हीणे सिय तुल्ये सिय अव्यहिए, जइ हीणे असंखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञगुणहीणे वा असंखिज्ञगुणहीणे वा, अह अव्यहिए असंखिज्ञभाग अव्यहिए वा संखिज्ञभाग अव्यहिए वा संखिज्ञगुण अव्यहिए वा असंखिज्ञगुण अव्यहिए वा, ठिईए तिद्वाणवडिए सिय हीणे सिय तुल्ये सिय अव्यहिए, जइ हीणे असंखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञगुणहीणे वा अह अव्यहिए असंखिज्ञभाग अव्यहिए वा संखिज्ञभाग अव्यहिए वा संखिज्ञगुण अव्यहिए वा वज्रेहि गंथेहि रसेहि फासेहि महजन्माणपञ्चवेहि सुयअन्माणपञ्चवेहि अचक्षुदंसणपञ्चवेहि छट्टाणवडिए —

आउकाइयाणं भंते ! केवड्या पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केण्ड्रेणं भंते ! एवं वुद्धइ आउकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! आउकाइए आउकाइयस्स दव्यद्वयाए तुल्ये पएसद्वयाए तुल्ये ओगाहणद्वयाए चउट्टाणवडिए ठिईए तिद्वाणवडिए वश्वगंधरसफासमइअन्माणसुय-अन्माणअचक्षुदंसणपञ्चवेहि छट्टाणवडिए !!

तेउकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केण्ड्रेणं भंते ! एवं वुद्धइ—तेउकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! तेउकाइए तेउकाइयस्स दव्यद्वयाए तुल्ये पएसद्वयाए तुल्ये ओगाहणद्वयाए चउट्टाणवडिए, ठिईए तिद्वाणवडिए, वश्वगंधरसफासमइअन्माणसुय-अन्माणअचक्षुदंसणपञ्चवेहि य छट्टाणवडिए !!

वाउकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! वाउकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता, से केण्ड्रेणं भंते ! एवं वुद्धइ—वाउकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! वाउकाइयस्स दव्यद्वयाए तुल्ये पएसद्वयाए तुल्ये ओगाहणद्वयाए चउट्टाणवडिए ठिईए तिद्वाणवडिए वश्वगंधरसफासमइअन्माणसुय-अन्माणअचक्षुदंसणपञ्चवेहि य छट्टाणवडिए !!

वणस्सइकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केण्ड्रेणं भंते ! एवं वुद्धइ—वणस्सइकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! वणस्सइकाइए वणस्सइकाइयस्स दव्यद्वयाए तुल्ये पएसद्वयाए तुल्ये ओगाहणद्वयाए चउट्टाणवडिए ठिईए तिद्वाणवडिए वश्वगंधरसफासमइअन्माणसुय-अन्माणअचक्षुदंसणपञ्चवेहि य छट्टाणवडिए, से एएण्ड्रेणं गोयमा ! एवं वुद्धइ—वणस्सइकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता !!

मू. (३११) बेइंवियाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केण्ड्रेणं भंते ! एवं वुद्धइ—बेइंवियाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! बेइंदिए बेइंदियस्स दव्यद्वयाए तुल्ये पएसद्वयाए तुल्ये ओगाहणद्वयाए सिय हीणे सिय तुल्ये सिय अव्यहिए, जइ हीणे असंखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञगुणहीणे वा असंखिज्ञगुणहीणे वा, अह अव्यहिए असंखिज्ञ-

भागअब्धहिए वा संखिज्ञभागअअब्धहिए वा संखिज्ञगुणमव्यहए वा असंखिज्ञगुणम्भहिए वा, ठिईए तिङ्गाणवडिए, वश्रगंधरसकासआभिणिबोहियनाणसुयनाणमइअज्ञाणसुय-अज्ञाणअचक्षुदंसणपञ्चवेहि य छड्गाणवडिए—

एवं तेऽदियावि, एवं चउरींदियावि नवरं दो दंसणा वक्षुदंसणं अचक्षुदंसणं ।

३४. तत्र यत्पृथिवीकायिकादीनाभवगाहनाया अहूलासङ्घयेयभागप्रमाणाया अपि चतुःस्थापनपतितत्वं तदक्षुलासङ्घयेयभागप्रमाणस्यासङ्घयेयभेदभिन्नत्वादवसेयं, स्थित्या हीनत्वमभ्यधिकत्वं च त्रिस्थानपतितं न चतुःस्थानपतितं, असङ्घयेयगुणवृद्धिरहान्योरसंभवात्, कथं तयोरसंभव इति चेत्, उच्यते, इह पृथिव्यादीनां सर्वजघन्यमायुः क्षुक्लकभवग्रहणस्य च परिमाणमावलिकानां द्वे शतेषट्पञ्चाशदधिके, मुहूर्त्तं च द्वियटिकाप्रमाणे सर्वसङ्घयाय क्षुक्लकभवग्रहणानां पञ्चषष्ठिः सहस्रणि पञ्चशातानि षट्टिन्नशधिकानि उक्तं च—

॥ १ ॥   “दोश्चिं सधाइं नियमा छप्पश्राइं पमाणओ हुति ।

आवलियपमाणेण खुझगभवग्रहणमेयं ॥

॥ २ ॥   पश्चांड्सहस्राइ पंचवं सधाइं तह य छसोसा ।

खुझगभवग्रहणं भवति एते मुहुर्तेण ॥”

पृथिव्यादीनां च स्थितिरुक्तर्षतोऽपि सङ्घयेयवर्षप्रमाणा ततो नासङ्घयेयगुणवृद्धिरहान्योःसंभवः शेषवृद्धिरहनिन्निकभावना त्वेव—एकस्य किल पृथिवीकायस्य स्थितिः परिपूणनि द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अपरस्य तान्येव समयन्यूनानि ततः समयन्यूनद्वाविंशतिवर्षखसहस्रस्थितिकः परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकापेक्षया ३सङ्घयेयभागहीनः तदपेक्षया त्वितरोऽसङ्घयेयभागाधिकः, तथैकस्य परिपूणनि द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि स्थितिरपरस्य तान्येवान्तर्मुहूर्तादिनोनानि, अन्तर्मुहूर्तादिकं(घ)द्वाविंशतिवर्षसहस्राणां सङ्घयेयतमो भागः,

ततोऽन्तर्मुहूर्तादिन्यूनद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकः परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकापेक्षया सङ्घयेयभागहीनः तदपेक्षया परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकः सङ्घयेयभागाधिकः, तथैकस्य द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि स्थितिरपरस्यान्तर्मुहूर्तामासो वर्षं वर्षसहस्रं वा, अन्तर्मुहूर्तादिकं(घ)नियतपरिमाणया सङ्घयागुणितं द्वाविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणं भवति तेनान्तर्मुहूर्तादिप्रमाणस्थितिकः परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकापेक्षया सङ्घयेयगुणहीनः तदपेक्षया तु परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकः सङ्घयेयगुणाधिकः, एवमप्तायिकादीनामपि चतुरन्नियपर्याप्तानां स्वस्वोक्तुष्टस्थित्यनुसारेण स्थित्या त्रिस्थानपतितत्वं भावनीयं ।

मू. (३१२) पंचिंदियतिरिक्तजोणियाणं पञ्चवा जहा नेरइयाणं तहा भाणियव्वा ।

मू. (३१३) मणुस्त्वाणं भंतो ! केवड्या पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धइ—मणुस्त्वाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! मणूसे मणूसससद्यहयाए तुङ्गे पणसहयाए तुङ्गे ओगाहणहुयाए घउड्गणवडिए ठिईए यज्ञाणवडिए वश्रगंधरसकासआभिनिबोहियनाणसुयनाणओहिनाणमनपञ्चवनाणकेवलनाणपञ्चवेहि तुङ्गेतिहिदंसणेहि छहाणवडिए केवलदंसणपञ्चवेहि तुङ्गे ।

मू. तिर्यक्पञ्चेन्नियाणां मनुष्याणां च चतुःस्थानपतितत्वं, तेषां हुल्कर्षस्त्रीणि पल्योपमानि

स्थितिः, पल्योपमं चासङ्गयेयवर्षसहस्रप्रमाणतोऽसङ्गयेयगुणवृद्धिहान्योरपि संभवादुपपथते यतुःस्थापतितत्वं,

मू. (३९४) वाणमंतरा ओगाहणहृयाए ठिर्इए चउडाणवडिया वण्णाइहिं छडाणवडिया जोइसिया वैमाणियादि एवं वेव नवरं ठिर्इए तिडाणवडिया ।

तृ. एवं व्यन्तराणामपि, तेण लहर्तातो दशवर्षस्त्रियोत्तिकत्वदुकर्षतः पल्योपमस्थितिः (ते), ज्योतिष्कैपानिकानां पुन स्थित्या त्रिस्थानपतित्वं, यतो ज्योतिष्काणां जघन्यमायुःपल्योपमाष्टमागः उल्कृष्टं वर्षलक्षाद्यिकं पल्योपमं, वैमानिकानां जघन्यं पल्योपमं उल्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिस, दशकोटीकोटीसङ्गयेयपल्योपमप्रमाणं च सागरोपममतस्तेषामपायसङ्गयेयगुणवृद्धिहान्यसंभवात् स्थितिस्त्रिस्थानपतिता, शेषसूत्रमावना तु सुगमत्वात् स्वयं भावनीया ॥

तदेवं सामान्यतो नैरथिकादीनां प्रत्येकं पर्यायाननत्यं प्रतिपादितं, इदानीं जघन्याद्यवगाहनाद्यधिकृत्य तेषामेव प्रत्येकं पर्यायाग्रं प्रतिपिदायिषुराह-

मू. (३९५) जहञ्जोगाहणगाणं भंते ! नेरइयाणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहुणं भंते ! एवं दुष्टइ ? गोयमा ! जहञ्जोगाहणए नेरइए जहञ्जोगाहणस्स नेरइयस्स दब्बहृयाए तुल्ये पएसहृयाए तुल्ये ठिर्इए चउडाणवडिए वश्वगंधरसफासपञ्चवेहिं तिहिं नाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छडाणवडिए, ।

उकोसोगाहणगाणं भंते ! नेरइयाणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहुणं भंते ! एवं दुष्टइ उकोसोगाहणगाणं नेरइयाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा उकोसोगाहणए नेरइए उकोसोगाहणस्स नेरइयस्स दब्बहृयाए तुल्ये पएसहृयाए तुल्ये ओगाहणहृयाए तुल्ये, ठिर्इए सिय हीणे सिय तुल्ये सिय अब्महिए, जइ हीणे असंखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञभागहीणे वा अह अब्महिए असंखिज्ञभागअब्महिए वा संखिज्ञभागअब्महिए वा, वश्वगंधरसफासपञ्चवेहिं तिहिं नाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छडाणवडिए,

अजहञ्जमणुकोसोगाहणाणं नेरइयाणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहुणं भंते ! एवं दुष्टइ अजहञ्जमणुकोसोगाहणाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा अजहञ्जमणुकोसागहणए नेरइए अजहञ्जमणुकोसोगाहणस्स नेरइयस्स दब्बहृयाए तुल्ये पएसहृयाए तुल्ये ओगाहणहृयाए सिय हीणे सिय तुल्ये सिय अब्महिए जइ हीणे असंखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञगुणहीणे वा असंखिज्ञगुणहीणे वा अह अब्महिए असंखिज्ञभागअब्महिए वा संखिज्ञभागअब्महिए वा संखिज्ञगुणअब्महिए वा संखिज्ञगुणअब्महिए वा असंखिज्ञगुणअब्महिए वा असंखिज्ञगुणअब्महिए वा, वश्वगंधरसफासपञ्चवेहिं तिहिं नाणेहिं तिहिं अश्राणेहिं तिहिं दंसणेहिं छडाणवडिए, से एणहुणं गोयमा ! दुष्टइ अजहञ्जमणुकोसोगाहणाणं नेरइयाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ।

जहञ्जठिइयाणं भंते ! नेरइयाणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहुणं भंते ! एवं दुष्टइ जहञ्जठिइयाणं नेरइयाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! जहञ्जठिइ-

नेरइए जहब्रठियस्स नेरइयस्स दव्वडुयाए तुले पएसडुयाए तुले ओगाहणडुयाए चउडुणवडिए ठिईए तुले वश्रगंधरसफासपञ्चेहि तिहि नाणेहि तिहि अग्रणेहि तिहि दंसणेहि छडुणवडिए एवं उकोसठिइएवि, अजहब्रमणुकोसठिइएवि, नवरं सडुणे चउडुणवडिए ।

जहब्रगुणकालगाणं भंते ! नेरइयाणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः—जहब्रगुणकालगाणं नेरइयाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अजहब्रगुणकालए नेरइए जहब्रगुणकालगाणं नेरइयस्स दव्वडुए तुले पएसडुयाए तुले ओगाहणडुयाए चउडुणवडिए ठिईए चउडुणवडिए कालवश्रपञ्चेहि तुले अवसेसेहि वश्रगंधरसफासपञ्चेहि तिहि नाणेहि तिहि अग्रणेहि तिहि दंसणेहि छडुणवडिए, से एणद्वेण गोयमा ! एवं बुद्धिः जहब्रगुणकालगाणं नेरइयाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता,

एवं उकोसगुणकालेवि, अजहब्रमणुकोसगुणकालएवि एवं देव, नवरं कालवश्रपञ्चेहि छडुणवडिए, एवं अवसेसा वत्तारि वश्रा दो गंधा पंच रसा अहु फासा भाणियव्वा ।

जहब्राभिनिवोहियनाणीणं भंते ! नेरइयाणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! जहब्राभिनिवोहियनाणीणं नेरइयाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः जहब्राभिनिवोहियनाणीणं नेरइयाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! जहब्राभिनिवोहियनाणी नेरइए जहब्राभिनिवोहियनाणी नेरइयस्स नेरइयस्स दव्वडुए तुले पएसडुयाए तुले ओगाहणडुयाए चउडुणवडिए ठिईए चउडुणवडिए वश्रगंधरसफासपञ्चेहि छडुणवडिए आभिनिवोहियनाणपञ्चेहि तुले सुयनाण० ओहिनाणपञ्चेहि छडुणवडिए तिहि दंसणेहि छडुणवडिए, एवं उकोसाभिनिवोहियनाणीवि, ।

अजहब्रमणुकोसाभिनिवोहियनाणीवि एवं देव, नवरं आभिनिवोहियनाणपञ्चेहि सद्वाणे छडुणवडिए, एवं सुयनाणी ओहिनाणीवि, नवरं जस्स नाणा तस्स अन्नाणा नत्यि, जहा नाणा तहा अन्नाणावि भाणियव्वा, स नवरं जस्स अन्नाणा तस्स नाणा न भवति ।

जहब्रचक्खुदंसणीणं भंते ! नेरइयाणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः जहब्रचक्खुदंसणीणं नेरइयाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! जहब्रचक्खुदंसणीणं नेरइए जहब्रचक्खुदंसणिस्स नेरइयस्स दव्वडुयाए तुले पएसडुयाए तुले ओगाहणडुयाए चउडुणवडिए ठिईए चउडुणवडिए वश्रगंधरसफासपञ्चेहि तिहि नाणेहि तिहि अग्रणेहि छडुणवडिए चक्खुदंसणपञ्चेहि तुले अचक्खुदंसणपञ्चेहि ओहिदंसणपञ्चेहि छडुणवडिए, एवं उकोसष्वचक्खुदंसणीवि, अजहब्रमणुकोसष्वचक्खुदंसणीवि एवं देव, नवरं सद्वाणे छडुणवडिए, एवं अचक्खुदंसणीवि ओहिदंसणीवि ।

सू. 'जहब्रोगाहणाणं भंते !' इत्यादि, सुगमं नवरं 'ठिईए चउडुणवडिए' इति जघन्याकगाहनो हि दशवर्षसहस्राणि स्थितिकोऽपि भवति रलप्रभायां उल्कृष्टस्थितिकोऽपि सप्तमनरकपृथिव्यां, तत उपपद्यते स्थित्या चतुःस्थानपतितता, 'तिहि नाणेहि तिहि अग्रणेहि' ति इह यदा गर्भव्युक्तान्तिकसंज्ञिएश्चेन्द्रियो नरकेषूत्पद्यते तदा स नारकायुः संदेवन् प्रथमसमय एव पूर्वगृहीतीदारिकशरीरपरिशाट्करोति तस्मिन्नेव समये सम्यादेष्वीणि ज्ञानानि मिथ्यादेष्वीष्यज्ञाननानि समुत्पद्यन्ते, ततोऽविग्रहेण विग्रहेण वा गत्वा वैक्रियशरीरसंघातं करोति, पस्तु संपूर्चिमासंज्ञिपञ्चेन्द्रियो नरकेषूत्पद्यते तस्य तदानीं विभङ्गज्ञानं नास्तीति ।

—जघन्यावगाहनस्यास्याज्ञानानि भजनया द्रष्टव्यानि ह्ये त्रीणि वेति, उल्कृष्टावगाहनसूत्रे स्थित्या हानी वृद्धी च द्विस्थानपतितत्वं, तथथा—असङ्क्षयेयमागहीनत्वं वा सङ्क्षयेयभागहीनत्वं वा, तथा असङ्क्षयेयभागाधिकत्वं वा सङ्क्षयेयमागाधिकत्वं वा न तु सङ्क्षयेयसङ्क्षयेयगुणवृद्धिहानी, कर्मदिति वेतु, उच्चते, उल्कृष्टावगाहना हि नैरयिकाः पञ्चधनुःशतप्रमाणाः, ते च सतमनरक-पृथिव्यां, तत्र जघन्या स्थितिः द्वाविंशतिः सागरोपमाणि उल्कृष्टा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, ततोऽसङ्क्षयेयसङ्क्षयेयभागहानिवृद्धी एव घटेते न त्वसङ्क्षयेयसङ्क्षयेयगुणहानिवृद्धी, तेषां तोल्कृष्टावगाहनानां त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि वा नियमाद्वेदितव्यानि, न भजनया, भजनाहेतोः संमूर्च्छिमासंक्षिपञ्चेन्द्रियोत्पादस्य तेषामसंभवात् ।

—अजधन्योल्कृष्टावगाहनसूत्रे यदवगाहनया चतुःस्थानपतितत्वं तदेव—अजधन्योल्कृष्टावगाहनां हि सर्वजघन्याकुलासङ्क्षयेयभागात्परतो मनाक् वृहत्तराकुलासङ्क्षयेयभागादारभ्ययावद्कुलासङ्क्षयेयभागन्यूनानि पञ्चधनुःशतानि तावदवसेयः, ततः सामान्यनैरयिकसूत्रे इवात्राप्युपपदते अवगाहनातश्चतुःस्थानपतितता, स्थित्या धतुःस्थानपतितता सुप्रतीता, दशवर्षसहस्रभ्य आरभ्योल्कर्षतस्त्रिंशत्सागरोपमाणाभितस्यांलभ्यमानत्वात्, जघन्यस्थितिसूत्रे अवगाहनाय चतुःस्थानपतितत्वं तस्यामवगाहनायां जघन्योऽकुलासङ्क्षयेयभागादारभ्योल्कर्षतः सप्तानां धनुषामवाप्यमा त्वात्, अत्रापि त्रीण्यज्ञानानि केषांचित्कादचित्कर्तया द्रष्टव्यानि, संमूर्च्छिमासंक्षिपञ्चेन्द्रियेभ्य उत्प्रानमपर्याप्तावस्थायां विभङ्गस्याभावात्,

उल्कृष्टस्थितिचिन्तायामवगाहनया चतुःस्थानपतितत्वमुल्कृष्टस्थितिकस्यावगाहनाया जघन्यतोऽकुलासङ्क्षयेयभागादारभ्योल्कर्षतः पञ्चानां धनुःशतानामवाप्यमानत्वात्,

‘अजहनुक्तोसठिइएवि एवं चेव’ इत्यादि, अजधन्योल्कृष्टस्थितावपि तथा वक्तव्यं यथा जघन्यस्थितिसूत्रे उल्कृष्टस्थितिसूत्रे चट, नवरम्यं विशेषः—जघन्यस्थितिसूत्रे उल्कृष्टस्थितिसूत्रे च स्थित्या तुल्यत्वमभितं अत्र तु ‘स्वस्यानेऽपि’ स्थितावपि चतुःस्थानपतित इति वक्यवयं, समयाधिकदशवर्षसंहस्रेभ्य आरभ्योल्कर्षतः समयोनत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणाभवाप्यमानत्वात्,

जघन्यगुणकालकादिसूत्राणि सुप्रतीतानि, नवरं ‘जस्सनाणा तस्स अज्ञाणा नत्यि’ति यस्य ज्ञानानि तस्याज्ञानानि न संभवन्तीति, यतः सम्यादेष्टेज्ञानानि पिथ्यादेष्टेज्ञानानि, सम्यगदेष्टिवं च मिथ्यादेष्टिवोमपर्देन भवति मिथ्यादेष्टिवमपि सम्यगदेष्टिवोपमर्देन भवति, ततो ज्ञानसद्भावेऽज्ञानाभावः एवमज्ञानसद्भावे ज्ञानाभावः, तत उक्तं—‘जहानाणा तहां अज्ञाणाचि भाणियव्या, नवरं जस्स अज्ञाणा तस्स नाणा न संभवन्ति’ इति शेषं पाठसिद्धं ।

मू. (३१६) जहन्नोगाहगाणं भंते ! असुरकुमाराणं केवइया पञ्जवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्जवा पञ्चता, से केणहेणं भंते ! एवं बुच्चइ जहन्नोगाहगाणं असुरकुमाराणं अनंता पञ्जवा पञ्चता !, गोयमा ! जहन्नोगाहणए असुरकुमारै जहन्नोगाहणस्स असुरकुमारस्स दब्बडुयाए तुल्ले पएसडुयाए तुल्ले ओगाहणडुयाए तुल्ले ठिईए थउडुणवडिए वझाईहिं छडुणवडिए आभिनिबोहिनाण० सुयनाण० ओहिनाणपञ्जवेहिं तिहिं अब्राणेहिं तिहिं दंसणेहिं यछडुणवडिए

एवं उङ्कोसोगाहणएवि, एवं अजहन्नमणुकोसोगाणएवि, नवरं उङ्कोसोगाहणएवि असुरकुमारै ठीईए थउडुणवडिए, एवं जाव थणियकुमारा ।

बृ. एवमसुरकुमारादिसूत्राण्यपि भावनीयानि प्रायः समानगमत्वात् ।

मू. (३१७) जहश्रोगाहणाणं भंते ! पुढिकाइयाणं केवइया पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केणद्वेणं भंते ! एवं दुष्टइ जहश्रोगाहणाणं पुढिकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा ! जहश्रोगाहणए पुढिकाइए जहश्रोगाहणस्स पुढिकाइयस्स दब्बहाए तुले पएसहुयाए तुल्लो ओगाहणहुयाए तुल्ले ठिईए तिड्डाणवडिए वन्नगंधरसफासपञ्चवेहिं दोहिं अज्ञाणेहिं अचक्खुदंसणपञ्चवेहिं य छड्डाणवडिए, एवं उक्कोसोगाहणएवि, अजहश्रमणुक्कोसोगा- हणएवि एवं चेव, नवरं सहाणे घउड्डाणवडिए,

जहश्रठिइयाणं पुढिकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केणद्वेणं भंते ! एवं दुष्टइ जहश्रठिइयाणं पुढिकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता !, गोयमा ! जहश्रठिइए पुढिकाइए जहश्रठिइयाणं पुढिकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ! तिड्डाणवडिए वन्नगंधरसफासपञ्चवेहिं मतिअज्ञाण० सुयअज्ञाण० अचक्खुदंसणपञ्चवेहिं छड्डाणवडिए, एवं उक्कोसठिइएवि, अजहश्रमणुक्कोसठिइएवि एवं चेव, नवरं सहाणे तिड्डाणवडिए ।

जहश्रगुणकालयाणं भंते ! पुढिकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केणद्वेणं भंते ! एवं दुष्टइ जहश्रगुणकालयाणं पुढिकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता, गोयमा ! जहश्रगुण- कालए पुढिकाइए जहश्रगुणनकालगस्स पुढिकायस्स दब्बहुयाए तुले पएसहुयाए तुल्ले ओगाहणहुयाए वउड्डाणवडिए ठिईए तिड्डाणवडिए कालवन्नपञ्चवेहिं तुल्ले अवसेसेहिं वन्नगंधरसफासपञ्चवेहिं छड्डाणवडिए दोहिं अज्ञाणेहिं अचक्खुदंसणपञ्चवेहिं य छड्डाणवडिए, एवं उक्कोसगुणकालएवि, अजहश्रमणुक्कोसगुणकालएवि एवं चेव, नवरं सहाणे छड्डाणवडिए, एवं पंच वन्ना दो गंधा पंच रसा अद्व फासा भाणियव्वा ।

जहश्रमतिअज्ञाणीणं भंते ! पुढिकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केणद्वेणं भंते ! एवं दुष्टइ जहश्रमतिअज्ञाणीणं पुढिकाइयाणं अनंता पञ्चवा पश्चता ?, गोयमा जहश्रमतिअज्ञाणी पुढिकाइए जहश्रमतिअज्ञाणिस्स पुढिकाइयस्स दब्बहुयाए तुले पएसहुयाए तुल्ले ओगाहणहुयाए वउड्डाणवडिए ठिईए तिड्डाणवडिए वन्नगंधरसफासपञ्चवेहिं छड्डाणवडिए मइअज्ञाणवञ्चवेहिं तुल्ले सुयअज्ञाणपञ्चवेहिं अचक्खुदंसणपञ्चवेहिं छड्डाणवडिए -

एवं उक्कोसमइअज्ञाणीवि, अजहश्रमणुक्कोसमइअज्ञाणीवि एवं चेव, नवरं सहाणे छड्डाणवडिए, एवं सुयअज्ञाणीवि अचक्खुदंसणीवि एवं चेव जाव वणप्पइकाइया ।

बृ. जघन्यावगाहनादिपृथिव्यादिसूत्रे स्थित्या त्रिस्थानपतितत्वं सह्येयवर्षायुक्त्वात्, एतम् प्रागेव सामान्यपृथिवीकायिकसूत्रे भावितं, पर्यायधिन्तायाभज्ञाने एव मत्यज्ञानश्रुता- ज्ञानलक्षणे वक्तव्ये न तु ज्ञाने, तेषां सम्यकत्वसल्य तेषु मध्ये सम्यकत्वसहितस्य चोत्पादासंभवात् 'उभयाभावो पुढिवाइएसु' इति वचनात्, अत एवैतदेवोक्तमत्र 'दोहिं अज्ञाणेहिं' इति । •

मू. (३१८) जहश्रोगाहणगाणं भंते ! बेङ्दियाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, से केणद्वेणं भंते ! एवं दुष्टइ जहश्रोगाहणगाणं बेङ्दियाणं अनंता पञ्चवा पश्चता !, गोयमा ! जहश्रोगाहणए बेङ्दिए जहश्रोगाहणस्स बेङ्दियस्स दब्बहाए तुले पएसहुयाए तुल्ले ओगाहणहुयाए तुल्ले ठिईए तिड्डाणवडिए वन्नगंधरसफासपञ्चवेहिं दोहिं नाणोहें दोहिं अज्ञाणेहिं अचक्खुदंसणपञ्चवेहिं

य छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसोगाहणएवि, नवरं नाना नत्यि, अजहश्रमणुकोसोगाहणए जहा जहत्रोगाहणए, नवरं सद्गुणे ओगहणाए घउट्टाणवडिए। जहश्रठिइयाणं भंते! बेङ्दियाणं पुच्छा गोयमा! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेषं भंते एवं तुम्हइ जहश्रठियाणं बेङ्दियाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता?, गोयमा! जहश्रठिइए बेङ्दिए जहश्रठिइयस्स बेङ्दियस्स दब्बहुयाए तुल्ले पएसहुयाए तुल्ले ओगाहणहुयाए घउट्टाणवडिए ठितीए तुल्ले वशगंधरसफासपञ्चवेहिं दोहिं अग्राणेहिं अचक्खुदंसणपञ्चवेहिं य छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसठिइएवि, नवरं दो नाना अव्यहिया, अजहश्रमणुकोसठिइए जहा उक्तोसठिइए नवरं ठिईए तिट्टाणवडिए।

जहश्रगुणकालगाणं बेङ्दियाणं पुच्छा गोयमा! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेषं भंते! एवं तुम्हइ—जहश्रगुणकालगाणं बेङ्दियाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता?, गोयमा! जहश्रगुणकालए बेङ्दिए जहश्रगुणकालगस्स बेङ्दियस्स दब्बहुयाए तुल्ले पएसहुयाए तुल्ले ओगाहणहुयाए छट्टाणवडिए ठिईए तिट्टाणवडिए कालवशपञ्चवेहिं तुल्ले अवसेसेहिं वशगंधरसफासपञ्चवेहिं दोहिं नाणेहिं दोहिं अग्राणेहिं अचक्खुदंसणपञ्चवेहिं य छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसगुणकालएवि, अजहश्रमणुकोसगुणकालएवि एवं देव, नवरं सद्गुणे छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसगुणकालएवि, अजहश्रमणुकोसगुणकालएवि एवं देव, नवरं सद्गुणे छट्टाणवडिए, एवं पञ्च वशा दो गंधा पञ्च रसा अहु फासा भागियत्वा। जहत्राभिनिकोहियनाणीणं भंते! बेङ्दियाणं केवइया पञ्चवा पञ्चता!, गोयमा! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेषं भंते! एवं तुम्हइ—जहत्राभिनिकोहियनाणीणं बेङ्दियाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता!, गोयमा! जहत्राभिनिकोहियाणी बेङ्दिए जहत्राभिनिकोहियणाणित्स बेङ्दियस्स दब्बहुयाए तुल्ले पएसहुयाए तुल्ले ओगाहणहुयाए घउट्टाणवडिए ठिईए तिट्टाणवडिए वशगंधरसफासपञ्चवेहिं छट्टाणडिए वशगंधरसफासपञ्चवेहिं छट्टाणवडिए आभिनिकोहियणाणपञ्चवेहिं तुल्ले सुयणाणपञ्चवेहिं छट्टाणवडिए अचक्खुदंसणपञ्चवेहिं छट्टाणवडिए।

एवं उक्तोसाभिनिकोहियणाणीवि, अजहश्रमणुकोसाभिनिकोहियनाणवि एवं देव, नवरं सद्गुणे छट्टाणवाडेए, एवं सुयनाणीवि सुयअन्नाणीवि अचक्खुदंसणीवि, नवरं जत्य नाना तत्य अन्नाणा नत्यि जत्य अन्नाणा तत्य नाना नत्यि, जत्य दंसणं तत्य नाना वि अन्नाणवि, एवं तेङ्दियाणवि, घउरिदियाणवि एवं देव नवरं चक्खुदंसणं अङ्गिहियं

तृ. जघन्यावगाहनद्विन्द्रियसूत्रे 'दोहिं नाणेहं दोहिं अग्राणेहिं' इति, द्विन्द्रियाणां हि केषाञ्चिदपर्याप्तावस्थायां सास्वादनसम्यकल्वमवाप्यते सम्यगदेश्व ज्ञाने इति द्वे ज्ञाने लभ्येते शेषाणामज्ञाने तत उक्तं द्वाभ्यां ज्ञानाभ्यां द्वाभ्यामज्ञानाभ्यामिति, उल्कृष्टावगाहनायां त्वपर्याप्तावस्थाया अभावाद् सास्वादनसम्यकल्वं नावाप्यते ततस्तत्र ज्ञाने न वक्तव्ये, तथा चाह—'एवं उक्तोसितोगाहणएवि नवरं नाणा नत्यि' त्वा, तथा उजघन्योल्कृष्टावगाहना किल प्रथमसमयादूर्ध्वं भवति इत्यपर्याप्तिवस्थायामपि, तस्य: संभवात् सास्वादनसम्यकल्वतां ज्ञाने अन्येषां आज्ञाने इति ज्ञाने चाज्ञाने च वक्तव्ये, तथा चाह—

'अजहश्रमणुकोसोगाहणए जहा जहत्रोगाहणए' इति, तथा जघन्यस्थितिसूत्रे द्वे अज्ञाने एव वक्तव्ये न तु ज्ञाने, यतः सर्वजघन्यस्थितिको लब्ध्यपर्याप्तिको भवति न च लब्ध्यपर्याप्तिकेषु मध्ये सास्वादनसम्यगद्विरुद्धत्वये, किं कारणमिति चेत्, उच्यते, लब्ध्यपर्याप्तिको हि सर्वसङ्क्लि-

षः सासादनसम्यक्षिष्ठ मनाक् शुभपरिणामस्ततः स तेषु मध्ये नोत्पत्तयते तेनाङ्गाने एव लभ्येते न ज्ञाने, उल्कृष्टस्थितिषु पुनर्मध्ये सासादनसम्यक्त्वसहितोऽप्युत्पत्तयते इति तत्सत्रे ज्ञाना अज्ञाने च वक्तव्ये, तथा याह- 'एवं उक्तोसठिइएवि, नवरं दो नाणा अब्महिया' इति, एवमेवाजघन्योकृष्ट-स्थितिमूलमपि वक्तव्यं, भावसूत्राणि पाढ़सिद्धानि, एवं त्रीन्निधिवचनुरिन्द्रिया अपि वक्तव्याः, नवरं चतुरिन्द्रियाणां चक्षुर्दर्शनमधिकं अन्यथा चतुरिन्द्रियत्वायोगादिति तेषां चक्षुर्दर्शनविषयमपि सूत्रं वक्तव्यं, जघन्यावदगाहनतिर्यक्यञ्चित्पसूत्रे 'ठिईए तिङ्गणवडिए' इति,

भृ. (३१९) जहश्नोगाहणगाणं भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं केवड्या पञ्जवा पञ्चता गोयमा ! अनंता पञ्जवा पञ्चता, से केणहेण भंते ! एवं बुद्धइ जहश्नोगाहणगाणं पंचिदियतिरिक्ख-जोणियाणं अनंता पञ्जवा पञ्चता ?, गोयमा ! जहश्नोगाहणए पंचिदियतिरिक्खजोणिए जहश्नोगाहण-यस्स पंचिदियतिरिक्खजोणियस्स दव्यड्याए तुल्ये पएसड्याए तुल्ये ओगाहणड्याए तुल्ये ठिईए तिङ्गणवडिए वश्रगंधरसफासपञ्जवेहिं दोहिं नाणेहिं दोहिं अब्राणेहिं दोहिं दंसणेहि छड्याणवडिए, उक्तोसोगाहणएवि एवं चेव, नवरं तिहिं नाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छड्याणवडिए, जहा उक्तोसोगाहणए तहा अजहश्नमणुक्तोसोगाणएवि, नवरं ओगाहणड्याए चउड्याणवडिए ठिईए चउड्याणवडिए,

जहश्नठिइयाणं भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं केवड्या पञ्जवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्जवा पञ्चता, से केणहेण भंते ! एवं बुद्धइ जहश्नठिइयाणं पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं अनंता पञ्जवा पञ्चता ?, गोयमा ! जहश्नठिइए पंचिदियतिरिक्खजोणिए जहश्नठिइयस्स पौर्वादेयति-रिक्खजोणियस्स दव्यड्याए तुल्ये पएसड्याए तुल्ये ओगाहणड्याए चउड्याणवडिए ठिईए तुल्ये वश्रगंधरसफासपञ्जवेहिं दोहिं अब्राणेहिं दोहिं दंसणेहिं छड्याणवडिए, उक्तोसठिइएवि एवं चेव नवरं दो नाणा दो अब्राणा दो दंसणा, अजहश्नमणुक्तोसठिइएवि एवं चेव, नवरं ठिईए चउड्याणवडिए तित्रि नाना तित्रि अब्राणा तित्रि दंसणा ! जहश्नगुणकालगाणं भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्जवा पञ्चता, से केणहेण भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहश्नगुणकालए पंचिदियतिरिक्खजोणिए जहश्नगुणकालगस्स पंचिदियतिरिक्खजोणियस्स दव्यड्याए तुल्ये पएसड्याए तुल्ये ओगाहणड्याए चउड्याणवडिए ठिईए चउड्याणवडिए कालवन्नपञ्जवेहिं तुल्ये अवसेसेहिं वश्रगंधरसफासपञ्जवेहिं तिहिं नाणेहिं तिहिं अब्राणेहिं तिहिं दंसेणेहि छड्याणवडिए, एवं उक्तोसगुणकालएवि, अजहश्नमणुक्तोसगुणकालएवि एवं चेव, नवरं सड्याणे छड्याणवडिए, एवं पंच वश्रा वो गंधा पंच रसा अडु कासा ।

जहश्नभिनिबोहियणाणीणं भंते ! पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं केवड्या पञ्जवा पञ्चता गोयमा ! अनंता पञ्जवा पञ्चता, से केणहेण भंते ! एवं बुच्छइ ?, गोयमा ! जहश्नभिनिबोहियनाणी पंचिदियतिरिक्खजोणिए जहश्नभिनिबोहियणाणिस्स पंचिदियतिरिक्खजोणियस्स दव्यड्याए तुल्ये पएसड्याए तुल्ये ओगाहणड्याए चउड्याणवडिए वश्रगंधरसफासपञ्जवेहिं छड्याणवडिए आभिनिबोहियनाणपञ्जवेहिं तुल्ये सुयनाणपञ्जवेहिं छड्याणवडिए चक्षुदंसणपञ्जवेहिं छड्याणवडिए, अवक्षुदंसणपञ्जवेहिं छड्याणवडिए, एवं उक्तोसाभिनिबोहियनाणीवि, नवरं ठिईए तिङ्गणवडिए, तित्रि नाणा तित्रि दंसणा सड्याणे तुल्ये सेसेसु छड्याणवडिए ।

अजहश्नमणुक्तोसाभिनिबोहियनाणी जहा उक्तोसाभिनिबोहियनाणी नवरं ठिईए

चउद्गाणवडिए, सहाणे छद्गाणवडिए, एवं सुयनाणीवि,

जहब्रोहिनाणीणं भंते ! पर्विदियतिरिक्खजोणियाणं पुष्टा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेणं भंते ! एवं दुष्टाइ ?, गोयमा ! जहब्रोहिनाणी पर्विदियतिरिक्खजोणिए जहब्रोहिनाणिस्स पर्विदियतिरिक्खजोणियस्स दब्बद्गायाए तुल्ले पएसद्गायाए तुल्ले ओगाहणद्गायाए घउद्गाणवडिए ठीर्झिए तिद्गाणवडिए वश्रगांधरसकासपञ्चवेहिं आभिनिब्रोहियनाणसुयनाणपञ्चवेहिं छद्गाणवडिए ओहिनाणपञ्चवेहिं तुल्ले. अन्नाणा नत्यि, चकखुदंसणपञ्चवेहिं अचकखुदंसणपञ्चवेहिं य ओहिदंसणपञ्चेहिं छद्गाणवडिए, एवं उक्षोसोहिनाणीवि ।

अजहत्रोक्षोसोहिनाणीवि एवं वेव, नवरं सहाणे छद्गाणवडिए, जहा आभिनिब्रोहियनाणी तहा मझअन्नाणी सुयअन्नाणी य, जहा ओहिनाणी तहा विभंगनाणीवि, चकखुदंसणी अचकखुदंसणी य जहा आभिनिब्रोहियाणी, ओहिदंसणी जहा ओहिनाणी, जत्थ नाणा तत्थ अन्नाणा नत्यि जत्थ अन्नाणा तत्थ नाणा नत्यि, जत्थ दंसणा तत्थ नानावि अन्नाणावि अत्यिति भाणियव्वं ।

३३. इह तिर्यक्पञ्चेन्द्रियः सङ्क्षयेयवर्षायुष्क एव जघन्यावगाहनो भवति, नाऽसङ्क्षयेयवर्षायुष्कः, किंकारणं इति धेत्, उच्यते, असङ्क्षयेयवर्षायुषो हि महाशरीरा: कङ्ककुक्षिपरिणामत्वात् पुष्टाहारः प्रबलधातूपचयाः तत्स्तेषां भूयान् शुक्रनिषेको भवति शुक्रनिषेकानुसारेण च तिर्यग्मनुष्याणमुत्पत्तिसमयेऽवगाहेनेति न तेषां जघन्यावगाहनालभ्यते किं तु सङ्क्षयेयवर्षायुषां, सङ्क्षयेयवर्षायुषाषस्त्र्यित्या त्रिस्थानपतिताः, एतत्र भावितं प्राक्, तत्तु उक्तं स्थित्या त्रिस्थानपतिताइति, ।

‘दोहिं नाणेहिं दोहिं अन्नाणेहिं इति ।

जघन्यावगाहनो हि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियः सङ्क्षयेयवर्षायुष्कोऽपर्याप्तो भवति सोऽपि चाल्पकायेषु मध्ये समुत्पद्यमानस्ततस्तस्यावधिविभज्ञानासंभात् द्वे अज्ञाने उक्ते, यस्तु विभज्ञानसहितो नरकादुद्धत्य सङ्क्षयेयवर्षायुष्केषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मध्ये समुत्पद्यमानो वक्ष्यते स महाकायेषु उत्पद्यमानो द्रष्टव्यः नाल्पकायेषु, तथास्वाभाव्यात्, अन्यथाऽधिकृतसूत्रविरोधः, उल्कृष्टावगाहनतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसूत्रे ‘तिहिं नाणेहिं तिहिं अन्नाणेहिं’ इति त्रिभिज्ञानेन्द्रियभिरज्ञानैश्च षट्स्थानपतिताः, तत्र त्रीणि अज्ञानानि कथमिति धेत्, उच्यते, उह यस्य योजनसहस्रं शरीरावगाहना स उल्कृष्टावगाहनः स च सङ्क्षयेयवर्षायुष्क एव भवति पर्याप्तश्च, तेन तस्य त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यत्रानानि च संभवन्ति, स्थित्याऽपि चासावल्कृष्टावगाहनः त्रिस्थानपतितः, सङ्क्षयेयवर्षायुष्कत्वात्, अजघन्योल्कृष्टावगाहनसूत्रैण स्थित्या चतुःस्थानपतितः, यतोऽजघन्योल्कृष्टावगाहनोऽसङ्क्षयेयवर्षायुष्कोऽपि लभ्यते, तत्रोपपद्यते प्रायुक्तयुक्तया यतुःस्थानपतितत्वं, जघन्यस्थितिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसूत्रे द्वे अज्ञाने एव वक्तव्ये न तु ज्ञाने, यतोसी जघन्यस्थितिको लब्ध्यपर्याप्तक एव भवति न च तन्मध्ये सासादनसम्यगदृष्टत्वाद इति, उल्कृष्टस्थितिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसूत्रे

‘दो नाणा दो अन्नाणा’ इति, उल्कृष्टस्थितिको हि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्त्रिपल्योपमस्थितिको भवति, तस्य च द्वे अज्ञाने तावश्चियमेन यदा पुनःयण्मासावशेषायुर्वेमानिकेषु बद्धायुष्को भवति तदातस्य द्वज्ञाने लभ्येते अत उक्तं द्वज्ञाने द्वे अज्ञाने इति, अजघन्योल्कृष्टस्थितिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसूत्रे ‘ठीर्झिए घउद्गाणवडिए’ इति अजघन्योल्कृष्टस्थितिको हि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियः सङ्क्षयेयवर्षायुष्कोऽपि लभ्यते असङ्क्षयेयवर्षायुष्कोऽपि समयोनत्रिपल्योपमस्थितिकः तत्थतुःस्थानपतितः,

जघन्याभिनिबोधिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसूत्रे 'ठिर्इए चउड्हाणवडिए' इति, असङ्घयेयवषायुषोऽपि हि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियसूत्रे स्वभूमिकानुसारेण जघन्ये आभिनिबोधिकश्रुतज्ञाने लभ्येते ततः सङ्घयेयवषायुषोऽसङ्घयेयवषायुषश्च जघन्याभिनिबोधिकश्रुतज्ञानसंभवाद् भवन्ति स्थित्या चतुःस्थानपतिताः, उल्कृष्टभिनिबोधिकज्ञानसूत्रे स्थित्या च त्रिस्थानपतिता वक्तव्याः । यत इह यस्योल्कृष्टे आभिनिबोधिकश्रुतज्ञाने स नियमात् सङ्घयेयवषायुषः २ स्थित्यापि त्रिस्थानपतित एव यथोक्तं प्राक्, अवधिसूत्रे विभज्ञसूत्रेऽपि स्थित्या त्रिस्थानपतितः, किं कारणम् उच्यते, असङ्घयेयवषायुषोऽवधिविभज्ञासंभवात्, ज्ञानात् मूलटीकाद्धरः । तीर्तिविभज्ञोतु निष्पाति तिर्हुयसूत्रे वडिए, किं कारणं ? भवेद्, ओहिविभज्ञ असंखेष्वासायस्स नस्मि ति जघन्यावगाहनमनुष्यसूत्रे 'ठिर्इए तिर्हुयसूत्रे वडिए' इति तिर्यक्पञ्चेन्द्रियवत्,

श्र. (३२०) जहश्नोगाहणगाणं भंते ! मणुस्साणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः-जहश्नोगाहणगाणं मणुस्साणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! जहश्नोगाहणए मणूसे जहश्नोगाहणगाणस्स मणूस्साणस्स दब्डाए तुल्ये पएसङ्घयाए तुल्ये ओगाहणङ्घयाए तुल्ये ठिर्इए तिर्हुयसूत्रे वब्रगंधरसफासपञ्चवेहिं तिहिं नाणेहिं दोहिं अन्नाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छड्हाणवडिए, उङ्कोसोगाहणएवि एवं चेव, नवरं ठिर्इए तिय हीणे सिय तुल्ये सिय अब्महिए, जइ हीणे असंखित्त्रभागहीणे अह अब्महिए असंखेत्त्रभागअब्महिए, दो नाणा दो अन्नाणा दो दंसणा । अजहश्नमणुकोसोगाहणएवि एवं चेव, नवरं ओगाहणङ्घयाए चउड्हाणवडिए, ठिर्इए चउड्हा-णवडिए आइल्लेहिं घउहिं नाणेहिं छड्हाणवडिए, केवलनाणपञ्चवेहिं तुल्ये, तिहिं अन्नाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छड्हाणवडिए, केवलदंसणपञ्चवेहिं तुल्ये ।

जहश्नठिर्याणं भंते ! मणुस्साणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः ?, गोयमा ! जहश्नठिर्यस्स मणुस्साणस्स दब्डाए तुल्ये पएसङ्घयए तुल्ये ओगाहणङ्घयाए चउड्हाणवडिए ठिर्इए तुल्ये वब्रगंधरसफासपञ्चवेहिं दोहिं अन्नाणेहिं दोहिं दंसणेहिं छड्हाणवडिए, एवं उङ्कोसठिर्यएवि, नवरं दो नाणा दो अन्नाणा दो दंसणा, अजहश्नमणुकोसठिर्यएवि एवं चेव, नवरं ठिर्इए चउड्हाणवडिए ओगाहणङ्घयाए चउड्हा-णवडिए आइल्लेहिं घउहिं नाणेहिं छड्हाणवडिए केवलनाणपञ्चवेहिं तुल्ये तिहिं अन्नाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छड्हाणवडिए केवलदंसणपञ्चवेहिं तुल्ये । **जहश्नगुणकालयाणं भंते ! मणुस्साणं केवइया पञ्चवा प० गो०** अनंता पञ्चवा पञ्चता से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः ?, गोयमा ! जहश्नगुणकालए मणूसे जहश्नगुणकालगास्स मणुस्साणस्स दब्डाए तुल्ये पएसङ्घयए तुल्ये ओगाहणङ्घयाए चउड्हाणवडिए ठिर्इए घउड्हाणवडिए कालवब्रपञ्चवेहिं तुल्ये अवसेसेहिं वब्रगंधरसफासपञ्चवेहिं छउहिं नाणेहिं छड्हाणवडिए केवलनाणपञ्चवेहिं तुल्ये तिहिं अन्नाणेहिं तिहिं दंसणेहिं छड्हाणवडिए केवलदंसणपञ्चवेहिं तुल्ये, एवं उङ्कोसगुणकालएवि, अजहन्मणुकोसगुणकालएवि एवं चेव, नवरं सड्हाणे छड्हाणवडिए, एवं पंच वष्ट्रा दो गंधा पंच रसा अड्ह फासा भा०

जहश्नाभिनिबोहियनाणीणं मणुस्साणं केवइया पञ्चवा पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः ?, गोयमा ! जहश्नाभिनिबोहियनाणी मनूसे जहश्नाभिनिबोहि-यनाणीत्स मणुस्साणस्स दब्डाए तुल्ये पएसङ्घयए तुल्ये गाहणङ्घयाए चउड्हाणवडिए ठिर्इए

चउद्गाणवडिए वश्रगंधरसकासपञ्चवेहि॒ छद्गाणवडिए आभिनिबोहियनाणपञ्चवेहि॒ तुले॑ सुयनाणपञ्चवेहि॒ दोहि॒ दंसणेहि॒ छद्गाणवडिए, एवं उक्तोसाभिनिबोहियनाणीवि॒ नवरं आभि॒ निबोहियनाणपञ्चवेहि॒ तुले॑ ठिर्इए तिद्गाणवडिए तिहि॒ नाणेहि॒ तिहि॒ दंसणेहि॒ छद्गाणवडिए।

अजहश्मणुकोसाभिनिबोहियनाणी जहा उक्तोसाभिनिबोहियनाणी, नवरं ठिर्इए चउद्गा॒ णवडिए सद्गाणे॑ छद्गाणवडिए, एवं सुयनाणीवि॒, जहश्मोहियनाणीणं भंते॑। मणुस्साणं केवइया॑ पञ्चवा॒ पञ्चता॑ ?, गोयमा॑ ! अनंता॑ पञ्चवा॒ पञ्चता॑, से॑ केणद्गेणं भंते॑ ! एवं बुद्धिइ॑ !, गोयमा॑ ! जहश्मोहिनाणी॑ मणुस्से॑ जहश्मोहिनाणिस्स मणुस्सस्स दब्बद्गायए॑ तुले॑ पएसद्गायए॑ तुले॑ ओगाहणद्गायए॑ तिद्गाणवडिए ठिर्इए तिद्गाणवडिए वश्रगंधरसकासपञ्चवेहि॒ दोहि॒ नाणेहि॒ छद्गाणवडिए, एवं ओहिनाणपञ्चवेहि॒ तुले॑ मणनाणपञ्चवेहि॒ छद्गाणवडिए तिहि॒ दंसणेहि॒ छद्गाणवडिए, एवं उक्तोसोहिनाणीवि॒, अजहश्मणुकोसोहिनाणी॑ एवं वेब, नवरं ओगाहणद्गायए॑ चउद्गाणवडिए, सद्गाणे॑ छद्गाणवडिए, जहा ओहिनाणी॑ तहा॑ मणपञ्चवनाणीवि॒ भाणियव्वे॑, नवरं ओगाहणद्गायए॑ तिद्गाणवडिए, जहा आभिणिबोहियणाणी॑ तहा॑ मइअग्राणी॑ सुयअग्राणीवि॒ भानियव्वे॑, जहा॑ ओहिनाणी॑ तहा॑ चिमंगनाणी॑ चिभिणियव्वे॑ चमद्गुदंसगो॑ उच्चवद्गुदंसगो॑ यवहा॑ आभिनिबोहियनाणी॑ ओहिदंसणी॑ जहा॑ ओहिनाणी॑ ! जत्था॑ नाणा॑ तत्था॑ अग्राणा॑ नत्थि॑ जत्था॑ अग्राणा॑ तत्था॑ नाणा॑ नत्थि॑, जत्था॑ दंसणा॑ तत्था॑ नाणा॑वि॑ अग्राणवि॑ !

केवलनाणीणं भंते॑ ! मणुस्साणं केवइया॑ पञ्चवा॒ पञ्चता॑ ?, गोयमा॑ ! अनंता॑ पञ्चवा॒ पञ्चता॑, से॑ केणद्गेणं भंते॑ ! एवं बुद्धिकेवलनाणीणं मणुस्साणं अनंता॑ पञ्चवा॒ पञ्चता॑ ?, गोयमा॑ ! केवलनाणी॑ मणुस्से॑ केवलनाणिस्स मणुस्सस्स दब्बद्गायए॑ तुले॑ ओगाहणद्गायए॑ चउद्गाणवडिए॑ ठिर्इए तिद्गाणवडिए॑ वश्रगंधरसकासपञ्चवेहि॒ छद्गाणवडिए॑ केवलनाणपञ्चवेहि॒ केवलदंसणपञ्चवेहि॒ य तुले॑ एवं केवलदंसणीवि॒ मणुस्से॑ भाणियव्वे॑ !

बृ. मनुष्योऽपि॑ जघन्यावगाहनो॑ नियमात्॑ सङ्घयेयवर्षायुषकः॑, सङ्घयेयवर्षायुषकश्च स्थित्या॑ त्रिस्थानपतित एवेति॑ 'तिहि॒ नाणेहि॒' इति॑, यदा॑ कश्चित्॑ तीर्थकरोऽनुतरोपपातिकदेवो वा॑ अप्रति॑ पतितेनावधिज्ञनेन॑ जघन्यायामवगाहनायामुत्पद्यतेतद्याऽवधिज्ञानमपि॑ लभ्यते॑ इतीह॑ त्रिभिज्ञनेरित्युक्तं॑, विभज्ञानसहितस्तु॑ नरकादुद्ध॑ तो॑ जघन्यायामवगाहनायां॑ नोत्पद्यते॑ तथास्वा॑ भाव्यात्॑ अतो॑ विभज्ञानं॑ न लभ्यते॑ इति॑ द्वाभ्यामज्ञानाभ्यामित्युक्तं॑; उलृष्टावगाहनमनुष्यसूत्रे॑ ठिर्इए॑ सियहीणे॑ सियतुल्लेसिय अव्यहिए॑ जइहीणे॑ असंखेऽभागहीणे॑ जइ अव्यहिए॑ असंखेऽभाग-अव्यहिए॑ इति॑, उलृष्टावगाहना॑ हि॑ मनुष्यास्त्रिगव्युतोच्छ्रयः॑ त्रिगव्युतानां॑ च॒ स्थितिर्जघन्यतः॑-पल्योपमासङ्गयेयभागहीनानि॑ त्रीणि॑ पल्योपमानि॑ उल्कर्षतस्तान्येव॑ परिपूणानि॑ त्रीणि॑ पल्योपमानि॑, उक्तं॑ च॒ जीवाभिगमे॑ - 'उत्तरकुरुदेवकुराए॑ मणुस्साणं भंते॑ ! केवइयं॑ कालं॑ ठिर्इ॑ पञ्चता॑ ?, गोयमा॑ ! जहश्मेणं॑ तित्रिपलिओवमाइ॑ पलिओवमस्सासंखिज्ञाभागहीणाइ॑ उक्तोसेणं॑ तित्रिपलिओव-माइ॑' त्रिपल्योपमासङ्गयेयभागश्च॑ त्रयाणां॑ पल्योपमानामसङ्गयेयतमो॑ भाग॑ इति॑ पल्योप-मासङ्गयेयभागहीन॑ पल्योपमत्रयस्थितिकः॑ परिपूर्णपल्योपमत्रयस्थितिकापेक्षयाऽ॑ सङ्गयेयभागहीनः॑, इतरस्तु॑ तदपेक्षयाऽ॑ सङ्गयेयभागाधिकः॑, शेषा॑ वृद्धिज्ञानयो॑ न लभ्यन्ते॑,

'दो॑ नाणा॑ दो॑ अग्राणा॑' इति॑ उलृष्टावगाहना॑ हि॑ असङ्गयेयवर्षायुषः॑, असङ्गयेयवर्षायुषां॑

षावधिविभज्ञासंभवः, तथा स्वाभाव्यात्, अतो द्वे एव ज्ञाने द्वे चाङ्गाने इति, तथा ॐ जघन्योल्कृष्टावगाहनः सहृदयेयवर्षायुष्कोऽपि भवति, असहृदयेयवर्षायुष्कोऽपि गव्यूतद्विगव्यूतोच्चम्; ततोऽवगाहनया ॐ पि चतुःस्थापतितत्वं स्थित्या ॐ पि तथा, आवैश्वर्तुर्भिर्मतिश्रुतावधिभनः पर्यायरूपैङ्गान्मिनः षट्स्थानपतिततः, तेषां चतुर्णामपि ज्ञानानां तत्तद्रव्यादिसापेक्षतयाक्षयोपशमवैयित्यतस्तारतम्यभावात्, केवलज्ञानपर्यवैस्तुल्यता, निःशेषस्वावरणक्षयतः प्रादुर्भूतस्य केवलज्ञानस्य ऐदाभावात्, शेषपुण्यम्, जगदविदितिः अस्तु वृद्धूले 'त्वेहि ज्ञाने द्विः' इति द्वाभ्यामज्ञानाभ्यां मत्यज्ञानश्रुतज्ञानरूपाभ्यां षट्स्थानपतितता वक्तव्या, न तु ज्ञानाभयां, कस्मादिति चेत्? उच्यते, जघन्यस्थितिका मनुष्याः संमूर्छिर्माः, संमूर्छिर्ममनुष्याश्च नियमतो मित्यादृष्ट्यः, ततस्तेषमज्ञाने एव न तु ज्ञाने, उल्कृष्टस्थितिकमनुष्यसूत्रे 'दो नाणा दो अन्नाणा' इति, उल्कृष्टस्थितिका हि मनुष्यस्त्रिपत्योपमायुषः, तेषां च तावदज्ञाने नियमेन यदा पुनः षण्मासावशेषायुषो वैमानिकेषु बद्धायुषस्तदा सम्यकत्वलाभात् द्वे ज्ञाने लभ्यते अवधिविभन्नी चासहृदयेयवर्षायुषां न स्त इति त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानीनि नोकर्ता, अजघन्योल्कृष्टस्थितिकमनुष्यसूत्रप्रभावस्य सूत्रमिवलभावनीयं।

जघन्याभिनिबोधिकमनुष्यसूत्रे द्वे ज्ञाने वक्तव्ये द्वे दर्शने च, किं कारणं इति चेत्? उच्यते, जघन्याभिनिबोधिको हि जीवो नियमादवधिभनः पर्यवज्ञानविकलः, प्रवलज्ञानावरणकर्मादवायसद्भावात्, अन्यथा जघन्याभिनिबोधिकज्ञानत्वायोग्यात्, ततः शेषज्ञानदर्शनासंभवादाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवैस्तुल्यः श्रुतत्रानपर्यवैद्वाभ्यां दर्शनाभ्यां च षट्स्थानपतिततोक्ता, उल्कृष्टभिनिबोधिकसूत्रे 'ठिईए तिड्डाणवडिए' इति उल्कृष्टभिनिबोधिको हि नियमात्सहृदयेयवर्षायुः, असहृदयेयवर्षायुः: तथा भवस्वाभाव्यात् सर्वोल्कृष्टाभिनिबोधिकज्ञानासंभवात्, सहृदयेयवर्षायुषश्च प्रामुक्तयुक्ते: स्थित्या त्रिस्थानपतिता इति, जघन्यावधिसूत्रे उल्कृष्टावधिसूत्रे चावग्याहनया त्रिस्थानपतितो वक्तव्यः, यतः सर्वजघन्योवधिर्थोक्तस्वरूपो मनुष्याणां पारभविको न भवति, किं तु तदभावभावी, सोऽपि च पर्याप्तावस्थायां, अपर्याप्तावस्थायां तथोऽप्यविशुद्धमावात्, उल्कृष्टोऽप्यवधिर्भावितश्चारित्रिणः,

ततो जघन्यावधिरुल्कृष्टावधिर्वा ॐ वगाहनया त्रिस्थानपतितः, अजघन्योल्कृष्टस्त्ववधिः पारभविकोऽपि संभवति ततोऽपर्याप्तावस्थायामपि तस्य संभवात् अजघन्योल्कृष्टावधिरवगाहनया चतुःस्थानपतितः, स्थित्या तु जघन्यावधिरुल्कृष्टावधिरजघन्योल्कृष्टावधिर्वा त्रिस्थानपतितः, असहृदयेयवर्षायुषामवधेरसंभवात्, सहृदयेयवर्षायुषां च त्रिस्थानपतितत्वात्, जघन्यमनः पर्यवज्ञानी उल्कृष्टमनः पर्यवज्ञानी अजघन्योल्कृष्टमनः पर्यवज्ञानी च स्थित्या त्रिस्थानपतितः, चारित्रिणामेव मनः पर्याप्तज्ञानसद्भावात्, चारित्रिणां च सहृदयेयवर्षायुषक्त्वात्, केवलज्ञानसूत्रे तु 'ओगाहणद्वयाए च उड्डाणवडिए' इति केवलिसमुद्घातं प्रतीत्य, तथाहि केवलिसमुद्घातगतः केवली शेषकेवलिभ्योऽसहृदयेयगुणाधिकावगाहनः तदपेक्षया शेषाः केवलिनोऽसहृदयेयगुणहीनावगाहनः स्वस्थानेतु शेषाः केवलिनस्त्रिस्थानपतिता इति स्थित्या त्रिस्थानपतितत्वं, सहृदयेयवर्षायुष्कत्वात्

मू. (३२९) वाणमंतरा जहा असुरकुमारा । एवं जोइसियवेमाणिया, नवरं सहृदाणे ठिईए तिड्डाणवडिए भाणियव्वे, सेत्तं जीवपञ्जवा ।

बृ. व्यन्तरा यथोऽसुरकुमाराः, ज्योतिष्कवेपानिका अपि तथैव, नवरं ते स्थित्या त्रिस्थानपतिता वक्तव्याः, एतद्व प्रागेव भावितं ।

उपसंहारमाह—‘सेत्तं जीवपञ्चवा’ एते जीवपर्यायाः । सम्प्रत्यजीवपर्यायान् पृच्छति-

मू. (३२२) अजीवपञ्चवा णं भंते ! कडविहा पश्चत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्तता, तंजहा-
रविअजीवपञ्चवा य अखविअजीवपञ्चवा य, अखविअजीवपञ्चवा णं भंते ! कडविहा पश्चत्ता ?,
गोयमा ! दसविहा पश्चत्ता, तंजहा—धम्मत्विकाए धम्मत्विकायस्स देसे धम्मत्विकायस्स पएसा
अहम्मत्विकाए अहम्मत्विकायस्स देसे अहम्मत्विकायस्स पएसा आगासत्विकाए
आगासत्विकायस्स देसे आगासत्विकायस्स पएसा अद्वासमए ।

बृ. ‘अजीवपञ्चवा णं’ इत्यादि, ‘खविअजीवपञ्चवा य अखविअजीवपञ्चवा य’ इति स्वप्रभिति
उपलक्षणमेतत् गन्धरसस्यशाश्व विद्यन्ते येषां ते स्वपिणः ते च ते अजीवाश्व रूपजीवाः तेषा
पर्याया रूपजीवर्यायाः (पुद्गलपर्याया) इत्यर्थः, तद्विपरता अख्यजीवपर्यायाः, अमूर्तजीवपर्याया
इति भावः, ‘धम्मत्विकाए’ इत्यादि, धम्मस्तिकाय इति परिपूर्णभवयवि द्रव्यं, धम्मस्तिकायस्य
देशः—तस्यैवाद्युद्दिस्तो विभागः, धम्मस्तिकायस्य प्रदेशः—तस्यैव निर्विभागः भागाः, एवं
त्रिकमधम्मस्तिकाये आकाशास्तिकाये च भावनीयं, एतावता चान्योऽन्यानुगमात्मकावय-
वावयविस्तरूपं धम्मस्तिकायदिकं वस्तित्वति प्रतिपादितं, दशभोऽद्वासमयः, नन्दत्र पर्याया
वक्तुमुपक्रान्तास्तत्कथं द्रव्यमात्रोपन्यासः कृतः ?, उच्यते, पर्यायपर्यायिणोः कथंचिदभेद-
ख्यापनार्थः, एवमुत्तरोऽपि ग्रन्थः, आह च भूलटीकाकारः—“अत्र सर्वत्र पर्यायपर्यायिणोः
कथंचिदभेदख्यापनार्थभित्यं सूत्रोपन्यास” इति, परमार्थतस्वेतद्रूपव्यं—धम्मस्तिकायत्वं धम्मस्ति-
कायदेशत्वं धम्मस्तिकायप्रदेशत्वं इत्यादिऽ ।

मू. (३२३) स्वविअजीवपञ्चवा णं भंते ! कडविहा पश्चत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पश्चत्ता,
तंजहा—खंधा खंधदेसा खंधपएसा परभाणुपुण्गला, ते णं भंते ! किं संखेज्ञा असंखेज्ञा अनंता ?,
गोयमा ! नो संखेज्ञा नो असंखेज्ञा अनंता, से केणद्वेणं भंते ! एवं दुष्टइ नो संखेज्ञा नो असंखेज्ञा
अनंता ?, गोयमा ! अनंता परभाणुपुण्गला अनंता दुपदेसिया खंधा जाव अनंता दसपदेसिया
खंधा अनंता संखिअपएसिया खंधा अनंता असंखिअपेसिया खंधा अनंता अणंतपएसिया खंधा,
से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं दुष्टइ ते णं नो संखिज्ञा नो असंखिज्ञा अनंता ।

बृ. ‘ते णं भंते ! किं संखेज्ञा’ इत्यादि, ते स्कन्धादयः प्रत्येकं किं सङ्क्षयेय असङ्क्षयेयवा
अनन्ताः ?, भगवानाह—अनन्ताः, एतदेव भावयति—‘से केणद्वेणं भंते !’ इत्यादि पाठसिद्धं ।

मू. (३२४) परमाणुपोग्गलाणं भंते ! केवडया पञ्चवा पश्चत्ता ?, गोयमा ! परमाणुपोग्गलाणं
अनंता पञ्चवा पश्चत्ता, से केणद्वेणं भंते ! एवं दुष्टइ—परमाणुपुण्गलाणं अनंता पञ्चवा पश्चत्ता ?,
गोयमा ! परमाणुपुण्गले परमाणुपोग्गलस्स दब्दहृयाए तुङ्गे पएसद्वयाए तुङ्गे ओगाहणहृयाए तुङ्गे
ठिर्द्विए सिय हीणे सिय तुङ्गे सिय अब्महिए जड हीणे असंखिअभागहीणे वा संखिअभागहीणे
वा संखिअभागअब्महिए वा संखिअगुणहीणे वा असंखिअगुणहीणे वा अह अब्महिए असंखिअभागअब्महिए वा
संखिअभागअब्महिए वा संखिअगुणअब्महिए वा असंखिअगुणभागहीणे वा कालवन्नपञ्चवेहि
सिय हीणे सिय तुङ्गे सिय अब्महिए जड हीणे अमंतभागहीणे वा असंखिअभागहीणे वा

संखिज्ञभागहीणे वा संखिज्ञगुणहीणे वा असंखिज्ञगुणहीणे वा अनंतगुणहीणे वा अह अब्धहिए अनंतभागअब्धहिए वा असंखिज्ञभागअब्धहिए वा संखिज्ञभागअब्धहिए या संखिज्ञगुणअब्धहिए वा असंखिज्ञगुणअब्धहिए वा अनंतगुणमव्याहिए या एवं अबसेसवश्चगंधरसफासपञ्चवेहि छट्ठाणवडिए, कासाणं सीयउसिणनिळुक्खेहि छट्ठाणवडिए, से तेणहेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ—परमाणुपोग्नलाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता ! दुपएसियाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता ?, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! दुपएसिए दुपएसियस्स दब्बट्ट्याए तुल्ले पएसद्धयाए तुल्ले ओगाहणट्ट्याए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अब्धहिए जड हीणे पएसहीणे अह अब्धहिए पएसमब्धहिए ठिईए चउट्टाणवडिए वश्चाईहि उवरिल्लेहि चउफासेहि य छट्ठाणवडिए, एवं तिपएसेवि, नवरं ओगाहणट्ट्याए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अब्धहिए जड हीणे पएसहीणे वा दुपएसहीणे वा अह अब्धहिए पएसमब्धहिए वा दुपएसमब्धहिए वा,

एवं जावदसपएसिए, नवरं ओगाहणाए पएसपरिवुक्ती कायच्चा जावदसपएसिए, नवरं नवपएसहीणति, संखेज्ञपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धइ—गोयमा ! संखेज्ञपएसियस्स दब्बट्ट्याए तुल्ले पएसद्धयाए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अब्धहिए, जड हीणे संखेज्ञभागहीणे वा संखिज्ञगुणहीणे वा अह अब्धहिए एवं चेव ओगाहणट्ट्याएवि दुट्टाणवडिए ठिईए चउट्टाणवडिए वण्णाइउवरिल्लचउफासपञ्चवेहि य छट्ठाणवडिए,

असंखिज्ञपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धइ—गोयमा ! असंखिज्ञपएसिए खंधे असंखिज्ञपएसियस्स खंधस्स दब्बट्ट्याए तुल्ले पएसद्धयाए चउट्टाणवडिए ओगाहणट्ट्याए चउट्टाणवडिए ठिईए चउट्टाणवडिए वण्णाइउवरिल्लचउफासेहि य छट्ठाणवडिए, अनंतएसियाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! अनंतपएसिए खंधे अनंतपएसियस्स खंधस्स दब्बट्ट्याए तुल्ले पएसद्धयाए छट्ठाणवडिए ओगाहणट्ट्याए चउट्टाणवडिए ठिईए चउट्टाणवडिए वश्चगंधरसफासपञ्चवेहि छट्ठाणवडिए !!

एगपएसोगाढाणं पोग्नलाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! एगपएसोगाढे पोग्नले एगपएसोगाढस्स पोग्नलस्स दब्बट्ट्याए तुल्ले पएसद्धयाए छट्ठाणवडिए ओगाहणट्ट्याए तुल्ले ठिईए चउट्टाणवडिए वण्णाइउवरिल्लचउफासेहि छट्ठाणवडिए, एवं दुपएसोगाढेवि, संखिज्ञपएसोगाढाणं पुच्छा गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! संखेज्ञपएसोगाढे पोग्नल संखिज्ञपएसोगाढस्स पोग्नलस्स दब्बट्ट्याए तुल्ले पएसद्धयाए छट्ठाणवडिए ओगाहणट्ट्याए दुट्टाणवडिए ठिईए चउट्टाणवडिए वण्णाइउवरिल्लचउफासेहि य छट्ठाणवडिए, असंखेज्ञपएसोगाढाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! असंखेज्ञपएसोगाढे पोग्नले असंखेज्ञपएसोगाढस्स पोग्नलस्स दब्बट्ट्याए तुल्ले पएसद्धयाए छट्ठाणवडिए ओगाहणट्ट्याए चउट्टाणवडिए ठिईए चउट्टाणवडिए वण्णाइअट्टफासेहि छट्ठाणवडिए ।

एगसमयठिईयाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धइ ?,

गोयमा ! एगसमयठिइए पोग्गले एगसमयठिइयस्स पोग्गलस्स दब्बडुयाए तुझे पएसडुयाए छडाणवडिए ओगाहणडुयाए चउडाणवडिते ठितीए तुझे वण्णाइअडुफासेहि छडाणवडिए एवं जाव दससमयडिए, संखेज्जसमयठिइयाण एवं चेव, नवरं ठिइए दुडाणवडिए, असंखेज्जसमयठिइयाण एवं चेव, नवरं ठिइए चउडाणवडिए,

एकगुणकालगाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणडुणं भंते ! एवं बुद्धइ गोयमा ! एकगुणकालए पोग्गले एकगुणकालगास्स पोग्गलस्स दब्बडुयाए तुझे पएसडुयाए छडाणवडिए ओगाहणडुयाए चउडाणवडिए ठिइए चउडाणवडिए कालवश्चपञ्चवेहि तुझे अवसेसेहि वत्रांधरसफासपञ्चवेहि छडाणवडिए अडुफासेहि छडाणवडिए, एवं जाव दसगुणकालए, संखेज्जगुणकालएवि एवं चेव, नवरं सडाणे दुडाणवडिए, एवं असंखिज्जगुणकालएवि, नवरं सडाणे चउडाणवडिए, एवं अनंतगुणकालएवि नवरं सडाणे छडाणवडिए, एवं जहा कालवश्चस्स वत्व्यया मणिया तहा सेसाणवि वत्रांधरसफासाणं वत्व्यया भाणियव्वा जाव अनंतगुणलुक्खे ।

जहश्रोगाहणगाणं भंते ! दुपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणडुणं भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहश्रोगाहणए दुपएसिए खंधे जहश्रोगाहणस्स दुपएसियस्स खंधस्स दब्बडुयाए तुझे पएसडुयाए तुझे ओगाहणडुयाए तुझे ठिइए चउडाणपडिए कालवश्चपञ्चवेहि छडाणवडिए सेसवत्रांधरसपञ्चवेहि छडाणवडिए सीयउसियणिछलुक्खफासपञ्चवेहि छडाणवडिए, से तेणडुणं गोयमा ! एवं बुद्धइ—जहश्रोहणाणं दुपएसियाणं पोग्गलाणं अनंता पञ्चवा पञ्चता, उक्कोसोगाहणएवि एवं चेव, अजहश्चमणुक्कोसोगाहणओ नत्यि,

जहश्रोगाहणयाणं भंते ! तिपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणडुणं भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहा दुपएसिए जहश्रोगाहणए उक्कोसोगाहणएवि एवं चेव, एवं अजहश्चमणुक्कोसोगाहणवि, जहश्रोगाहणयाणं भंते ! चउपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! जहा जहश्रोगाहणए दुपएसिए तहा जहश्रोगाहणए चउपएसिए एवं जहा उक्कोसोगाहणए दुपएसिए तहा उक्कोसोगाहणए चउपएसिएवि, एवं अजहश्चमणुक्कोसोगाहणएवि चउपएसिए, नवरं ओगाहणडुयाए सियहीणेसियतुझे सियमंभाहिए जइहीणेपएसहीणेअह अब्बहिए पएसअब्बहिए एवं जाव दसपएसिए जेयव्वं, नवरं अजहश्चुक्कोसोगाहणए पएसपरिबुद्धी कायव्वा जाव दसपएसियस्स सत्त पएसा परिवहिज्जंति,

जहश्रोगाहणगाणं भंते ! संखेज्जपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणडुणं भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहश्रोगाहणए संखेज्जपएसिए जहश्रोगाहणस्स संखिज्जपएसियस्स दब्बडुयाए तुझे पएसडुयाए दुडाणवडिए ओगाहणडुयाए तुझे ठिइए चउडाणवडिए वण्णाइचउफासपञ्चवेहि य छडाणवडिए एवं उक्कोसोगाहणएवि, अजहश्चमणुक्कोसोगाहणएवि एवं चेव, नवरं सडाणे दुडाणवडिए,

जहश्रोगाहणगाणं भंते ! अंसखिज्जपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणडुणं भंते ! एबुं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहश्रोगाहणए असंखिज्जपएसिए खंधे जहश्रोगाहणगस्स असंखिज्जपएसियस्स खंधस्स दब्बडुयाए तुझे पएसडुयाए चउडाणवडिए ओगाहणडुयाए तुझे ठिइए चउडाणवडिए वण्णाइउवरिल्लफासेहि य छडाणवडिए, एवं उक्कोसोगाहणएवि,

अजहश्मणुकोसोगाहणएवि एवं चेव, नवरं सङ्गाणे चउड्हाणवडिए ।

जहझोगाहणगाणं भंते ! अनंतपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्जवा पश्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुझइ ?, गोयमा ! जहझोगाहणए अनंतपएसिए खंधे जहझोगाहणगस्स अनंतपएसियस्स खंधस्स दब्बह्याए तुल्ले पएसह्याए छह्याणवडिए ओगाहणह्याए तुल्ले ठिईए चउड्हाणवडिए वण्णाइ उवरिल्लचउफासेहि छह्याणवडिए उक्कोसोगाहणएवि एवं चेव, नवरं ठिईएवि तुल्ले

अजहश्मणुकोसोगाहणगाणं भंते ! अनंतपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्जवा पश्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुझइ ?, गोयमा ! अजहश्मणुकोसोगाहणए अनंतपएसिए खंधे अजहश्मणुकोसोगाहणगस्स अनंतपएसियस्स खंधस्स दब्बह्याए तुल्ले पएसह्याए छह्याणवडिए ओगाहणह्याए चउड्हाणवडिए ठिईए चउड्हाणवडिए वण्णाइ अहुफासेहि छह्याणवडिए,

जहझठिइयाणं भंते ! परमाणुपुण्गलाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्जवा पश्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुझइ ?, गोयमा ! जहझठिइए परमाणुपोण्गले जहझठिइयस्स परमाणुपोण्गलस्स दब्बह्याए तुल्ले पएसह्याए तुल्ले ओगाहणह्याए तुल्ले ठिईए तुल्ले वण्णाइ दुफासेहि य छह्याणवडिए, एवं उक्कोसठिइवि, अजहश्मणुकोसठिइएवि एवं चेव नवरं ठिईए चउड्हाणवडिए,

जहझठिइयाणं दुपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्जवा पश्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुझइ ?, गोयमा ! जहझठिइए दुपएसिए जहझठिइयस्स दुपएसियस्स दब्बह्याए तुल्ले ओगाहणह्याए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अब्महिए जह हीणे पएसहीणे अह अब्महिए पएसअब्महिए ठिईए तुल्ले वण्णाइ वउफासेहि य छह्याणवडिए, एवं उक्कोसठिइवि अजहश्मणुकोसठिइएवि एवं चेव, नवरं ठिईए चउड्हाणवडिए, एवं जाव दसपएसिए, नवरं पएसपरिदुही कायब्बा, ओगाहणह्याए तिसुवि गमएसु जाव दसपएसिए एवं पएसा परिवह्निञ्जिति,

जहझठिइयाणं भंते ! संखिझपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्जवा पश्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुझइ ?, गोयमा ! जहझठिइए संखिझपएसिए रखंधे जहझठिइयस्स संखिझपएसियस्स खंधस्स दब्बह्याए तुल्ले पएसह्याए दुड्हाणवडिए ओगाहणह्याए दुड्हाणवडिए ठिईए तुल्ले वण्णाइ वउफासेहि य छह्याणवडिए, एवं उक्कोसठिइएवि, अजहश्मणुकोसठिइएवि एवं चेव, नवरं ठिईए चउड्हाणवडिए,

जहझठिइयाणं असंखिझपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्जवा पश्चतसे केणद्वेण भंते ! बुझइ ?, गोयमा ! जहझठिइए असंखिझपएसिए जहझठिइयस्स असंखिझपएसियस्स दब्बह्याए तुल्ले पएसह्याए चउड्हाणवडिए ओगाहणह्याए चउड्हाणवडिए ठिईए तुल्ले वण्णाइ अहुफासेहि य छह्याणवडिए, एवं उक्कोसठिइएवि, अजहश्मणुकोसठिइए एवं चेव नवरं ठिईए चउड्हाणवडिए,

जहझठिइयाणं अनंतपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्जवा पश्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुझइ ?, गोयमा ! जहझठिइए अनंतपएसिए जहझठिइयस्स अनंतपएसियस्स दब्बह्याए तुल्ले पएसह्याए छह्याणवडिए ओगाहणह्याए चउड्हाणवडिए ठिईए तुल्ले वण्णाइ अहुफासेहि य छह्याणवडिए, एवं उक्कोसठिइएवि, अजहश्मणुकोसठिइएवि एवं चेव, नवरं ठिईए चउड्हाणवडि, ए

जहश्रगुणकालयाणं परमाणुपुण्यलाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, सेकेणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः ?, गोयमा ! जहश्रगुणकालए परमाणुपुण्यलालेजहश्रगुणकालगत्तु परमाणुपुण्यलस्स दब्बहृयाए तुल्ये पएसद्वायाए तुल्ये ओगाहणहृयाए तुल्ये ठिर्इए चउद्वाणवडिए कालवञ्चपञ्चवेहि तुल्ये अवसेसा वण्णा नत्यि, गंधरसदुफास पञ्चवेहि य छद्वाणवडिए, एवं उकोसगुणकालएवि, एवमजहश्रमणुकोसगुणकालएवि, नवरं सद्वाणे छद्वाणवडिए,

जहश्रगुणकालयाणं भंते ! दुपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, सेकेणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः ?, गोयमा ! जहश्रगुणकालए दुपएसियस्स दब्बहृयाए तुल्ये पएसद्वायाए तुल्ये ओगाहणहृयाए सिय हीणे सिय तुल्ये सिय अब्महिए जइ हीणे पएसदीणे अह अब्महिए पएसदभहिए ठिर्इए चउद्वाणवडिए कालवञ्चपञ्चवेहि तुल्ये अवसेसवण्णाइ-उवरिष्टचउफासेहि य छद्वाणवडिए, एवं उकोसगुणकालएवि, अजहश्रमणुकोसगुणकालएवि एवं चेव, नवरं सद्वाणे छद्वाणवडिए, एवं जाव दसपएसिए नवरं पएसपरिवृही अमाहणाए तहेव,

जहश्रगुणकालयाणं भंते ! संखिजपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, सेकेणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः ?, गोयमा ! जहश्रगुणकालए संखिजपएसिए जहश्रगुणकालगत्तु संखिजपएसियस्स दब्बहृयाए तुल्ये पएसद्वायाए दुद्वाणवडिए ओगाहणहृयाए दुद्वाणवडिए ठिर्इए चउद्वाणवडिए कालवञ्चपञ्चवेहि तुल्ये अवसेसेहिं वण्णाइ उवरिष्टचउफासेहि य छद्वाणवडिए, एवं उकोसगुणकालएवि, एवं अजहश्रमणुकोसगुणकालएवि, नवरं सद्वाणे छद्वाणवडिए,

जहश्रगुणकालयाणं भंते ! असंखिजपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, सेकेणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः ?, गोयमा ! जहश्रगुणकालए असंखिजपएसिए जहश्रगुणकालगत्तु संखिजपएसियस्स दब्बहृयाए तुल्ये पएसद्वाए चउद्वाणवडिए ठिर्इए चउद्वाणवडिए कालवञ्चपञ्चवेहि तुल्ये अवसेसेहिं वण्णादि उवरिष्टचउफासेहि य छद्वाणवडिए, ओगाहणहृयाए चउद्वाणवडिए, एवं उकोसगुणकालएवि, अजहश्रमणुकोसगुणकालएवि एवं चेव, नवरं सद्वाणे छद्वाणवडिए, जहश्रगुणकालयाणं भंते ! अनंतपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, सेकेणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः ?, गोयमा ! जहश्रगुणकालए अनंतपएसिए जहश्रगुणकालयस्स अनंत-पएसियस्स दब्बहृयाए तुल्ये पएसद्वयाए छद्वाणवडिए ओगाहणहृयाए चउद्वाणवडिए ठिर्इए चउद्वाण-वडिए कालवञ्चपञ्चवेहि तुल्ये अवसेसेहिं वशादि अदुफासेहि य छद्वाणवडिए, एवं उकोसगुण-कालएवि, अजहश्रमणुकोसगुणकालएवि एवं चेव, नवरं सद्वाणे छद्वाणवडिए, एवं नीलस्तोहिय-हालिद्वसुकिल्लसुकिल्लिगंधुकिल्लिगंधतितकदुकसायअंविलमहररसपञ्चवेहि ववत्तव्या भाणियव्या, नवरं परमाणुपोण्यलस्स सुकिल्लिगंधस्स दुकिल्लिगंधो न भण्णइ दुकिल्लिगंधस्स दुकिल्लिगंधो न भन्नइ, तितस्स अवसेसं न भन्नति एवं कदुयादीणवि, अवसेसं तं चेव,

जहश्रगुणकव्युडाणं अनंतपएसियाणं खंधाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पश्चता, सेकेणद्वेण भंते ! एवं बुद्धिः ?, गोयमा ! जहश्रगुणकव्युडे अनंतपएसिए जहश्रगुणकव्युडस्स अनंतपएसियस्स दब्बहृयाए तुल्ये पएसद्वयाए छद्वाणवडिए ओगाहणहृयाए चउद्वाणवडिए ठिर्इए चउद्वाणवडिए वशगंधरसेहिं छद्वाणवडिए कव्युडफासपञ्चवेहि तुल्ये अवसेसेहिं सतफस्सपञ्चवेहि

छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसगुणवत्त्वाडेवि, अजहन्मणुकोसगुणकवद्वडेवि एवं चेव नवरं सद्गुणे छट्टाणवडिए, एवं मउयगुरुयलहु एवि भाणियव्वे,

जहन्मगुणसीयाणं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहन्मगुणसीए परमाणुपोग्गले जहन्मगुणसीतस्स परमाणुपुग्गल-स्स दब्बद्वयाए तुले पएसद्गयाए तुले ओगाहणद्वयाए तुले ठिईए चउट्टाणवडिए वश्वगंधरसेहि छट्टाणवडिए सीयफासपञ्चवेहि य तुले उसिणफासो न भन्नति निखलुकखफासपञ्चवेहि य छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसगुणसीएवि, अजहन्मणुहोसगुणसीतेवि एवं चेव, नवरं सद्गुणे छट्टाणवडिए,

जहन्मगुणीताणं दुपदेसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहन्मगुणसीते दुपएसिए जहन्मगुणसीतस्स दुपदेसियस्स दब्बद्वयाए तुले पएसद्गयाए तुले ओगाहणद्वयाए सिय हीणे सिय तुले सिय अब्बाहिए जह लीणे पएसहीणे (अह) अब्बाहिए पएसब्बहिए ठिईए चउट्टाणवडिए वश्वगंधरसपञ्चवेहि छट्टाणवडिए सीयफासपञ्चवेहि तुले उसिणनिखलुकखफासपञ्चवेहि छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसगुणसीतेवि, अजहन्मणुकोसगुण-सीतेवि एवं चेव, नवरं सद्गुणे छट्टाणवडिए, एवं जाव दसपएसिए, नवरं ओगाहणद्वयाए पएस-परिकुट्टी कायव्वाजाव दसपएसियस्स नव पएसा दुहिङ्गांति.

जहन्मगुणसीयाणं संखेऽपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहन्मगुणसीते संखिअपएसिए जहन्मगुणसीतस्स संखिअपएसियस्स दब्बद्वयाए तुले पएसद्गयाए दुट्टाणवडिए ओगाहणद्वयाए दुट्टाणवडिए ठिईए चउट्टाणवडिए वण्णादीहिं छट्टाणवडिए सीयफासपञ्चवेहि तुले उसिणनिखलुकखफासपञ्चवेहि छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसगुणसीतेवि, अजहन्मणुकोसगुणसीतेवि एवं चेव, नवरं सद्गुणे छट्टाणवडिए,

जहन्मगुणसीयाणं असंखिअपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहन्मगुणसीते असंखिअपएसिए जहन्मगुणसीयस्स असंखिअपए-सियस्स दब्बद्वयाए तुले पएसद्गयाए छउट्टाणवडिए ओगाहणद्वयाए छउट्टाणवेइ ठिईए छउट्टाणवडिए वण्णाइपञ्चवेहि छट्टाणवडिए सीयफासपञ्चवेहि तुले उसिणनिखलुकखफासपञ्चवेहि छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसगुणसीतेवि, अजहन्मणुकोसगुणसीतेवि एवं चेव, नवरं सद्गुणे छट्टाणवडिए, जहन्मगुणसीताणं अनंतपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता पञ्चवा पञ्चता, से केणद्वेण भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! जहन्मगुणसीते अनंतपएसिए जहन्मगुणसीतस्स अनंतपएसियस्स दब्बद्वयाए तुले पएसद्गयाए छट्टाणवडिए ओगाहणद्वयाए छउट्टाणवडिए ठिईए छउट्टाणवडिए वण्णाइज्जवेहि छट्टाणवडिए सीयफासपञ्चवेहि तुले अवसेसेहि सत्तफासपञ्चवेहि छट्टाणवडिए, एवं उक्तोसलगुणसीतेवि, अजहन्मणुकोसगुणसीतेवि एवं चेव, नवरं सद्गुणे छट्टाणवडिए, एवं उसिणनिखलुकखे जहा सीते परमाणुपोग्गलस्स तहेय पडिवकखो सब्बेसिं न मण्णइ ति भाणियव्वं साम्राज्यं सामान्यसूत्रमारम्भते !

बृ. सम्प्रति दण्डकक्षमेण परमाणुपुद्गलादीनां पर्यायाश्चिन्तनीयाः, दण्डकक्षमश्चायं-प्रयमतःसामान्येन परमाणवादयश्चिन्तनीयाः तदनन्तरं ते एव एकप्रदेशाधिकाढाः तत एकसम-

यादिस्थितिकः तदनन्तरमेकगुणकालकादयः ततो जघन्याधवगाहनाप्रकारेण तदनन्तरं जघन्यस्थित्यादिभेदेन ततो जघन्यगुणकालकादिकमेण तदन्तरं जघन्यप्रदेशादिना भेदेनेति, उक्तं च-

८९ ॥ “अणुमाइओहियाणं खेतादिपएससंगयाणं च ।

जहनाऽवगाहणाइण चतेव जहश्चादिदेशाणं ॥”

अस्याक्षरगमनिका—प्रथमतोष्वादीनां—परमाष्वादीनां चिन्ता कर्तव्या, तदनन्तरं शेत्रादिग्रहेणावाहनानां, अत्यदिष्टाद्यत्कालभावपरिग्रहः ततोऽयमर्थः—प्रथमतः क्षेत्रप्रदेशैरेकादिभिः सङ्कृतानां चिन्ता कर्तव्या, तदनन्तरं कालप्रदेशैः—एकादिसमयैस्ततो भावप्रदेशैः—एकगुणकालकादिभिरिति, तदनन्तरं जघन्याधवगाहनादीनामिति, अत्रादिशब्देन मध्यमोक्तृष्णाधवगाहनाजघन्यमध्यमोक्तृष्णप्रदेशानामिति ॥

तत्र प्रथमतःक्रमेण परमाष्वादीनां चिन्तां कुर्वश्चाह—‘परमाणुपोग्गलाणं भंते !’ इत्यादि, स्थित्या चतुःस्थानपतितत्वं, परमाणोः समयादारस्थोत्कर्षतोऽसङ्क्षयेयकालमवस्थानभवात्, कालादिवर्णपर्यायैः षट्स्थानपतितत्वं एकस्यापि परमाणोः पर्यायानन्तायविरोधात्, चनु परमाणुप्रदेशो गीयते ततः कथं पर्यायानन्त्याविरोधः ?, पर्यायानन्त्येनियमतः सप्रदेशत्वप्रसक्ते:, तदयुक्तं, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, परमाणुर्हि अप्रदेशो गीयते द्रव्यरूपतया सांशो न भवतीति, न तु कालभावाभ्यामिति, ‘अपएसो दव्यद्वयाए’ इति वचनात्, ततः कालभावाभ्या सप्रदेशत्वेऽपि न कञ्चिद्द्वेषः,

तथा परमाष्वादीनामसङ्कृत्यातप्रदेशस्कन्धरपर्यान्तानां केषांचिदनन्तप्रादेशिकानामपि स्कन्धानां तथैकप्रदेशावगाढानां यावत् सङ्कृत्यातप्रदेशावगाढानां शीतोष्णस्तिर्थस्त्रैरुपाश्चात्यार एव स्पर्शा इति तैरेव परमाष्वादीनां षट्स्थानपतितता वक्तव्या, न शेषैः, द्विप्रदेशस्कन्धसूत्रे ‘ओगाहणद्वयाए सिय हीणे सिय तुल्ये सिय अब्धहिए’ इत्यादि, यदा द्वावपि द्विप्रदेशिकौ स्कन्धी द्विप्रदेशावगाढावेकप्रदेशावगाढी वा भवतस्तदा तुल्यावगाहनी, यदा त्वेको गद्विप्रदेशावगाढोऽपरस्त्वेकप्रदेशावगाढस्तदा एकप्रदेशावगाढो द्विप्रदेशावगाढपेशाया प्रदेशहीनो द्विप्रदेशावगाढस्तु तदपेक्षया(प्रदेशो)ऽभ्यधिकः शेषं प्राप्तवत्,

त्रिप्रदेशस्कन्धसूत्रे ‘ओगाहणद्वयाए सिय हीणे’ इत्यादि, यदा द्वावपि त्रिप्रदेशिकौ स्कन्धी त्रिप्रदेशावगाढी द्विप्रदेशावगाढो एकप्रदेशावगाढी वा तदा तुल्यी यदा त्वेकस्त्रिप्रदेशावगाढी वा द्विप्रदेशावगाढो वा अपरस्तु द्विप्रदेशावगाढ एकप्रदेशावगाढो वा तदा द्विप्रदेशावगाढैकप्रदेशावगाढी यथाक्रमं त्रिप्रदेशावगाढद्विप्रदेशावगाढपेक्षया एकप्रदेशहीनी त्रिप्रदेशावगाढगद्विप्रदेशावगाढी तुतदपेक्षया एकप्रदेशाभ्यधिकौ, यदा त्वेकस्त्रिप्रदेशावगाढोऽपर एकप्रदेशावगाढस्तदा एकप्रदेशावगाढस्त्रिप्रदेशावगाढपेक्षया द्विप्रदेशहीनः त्रिप्रदेशावगाढस्तु तदपेक्षया द्विप्रदेशाभ्यधिकः,

एकमेकैकप्रदेशपरिवृद्ध्या चतुःप्रदेशादिषु स्कन्धेष्ववगाहनामधिकृत्य हनिवृद्धिर्वा तावनद वक्तव्या यावद्वशप्रदेशस्कन्धः, तस्मिंश्च दशप्रदेशके स्कन्धे एवं वक्तव्यं ‘जइहीणे पएसहीणे वा दुपएसहीणे वा जाव नवपएसहीणे वा अह अब्धहिए पएसमब्धहिए वा दुपएसमब्धहिए वा जाव नवपएसमब्धहिए वा’ इति भावनापूर्वोक्तानुसारेण स्वयं कर्तव्या, सङ्कृत्याधप्रादेशिकस्कन्धसूत्रे ‘ओगाहणद्वयाए दुद्वाणवडिए’ इति सङ्क्षयेयभागेन सङ्क्षयेयगुणेन चेति, असङ्कृत्यातप्रदेशकस्कन्धे

‘ओगाहणद्वयाए चउद्गाणवडिए’ इति असङ्क्षयातभागेन सङ्क्षयातभागेन सङ्क्षयातगुणेनासङ्क्षयात-
गुणेनेति, अनन्तप्रादेशिकस्कन्धे७ध्यवगाहनार्थतया चतुःस्थानपतितता, अनन्तप्रदेशावगाहनाया
असंभवतो७नन्तभागानन्तगुणाभ्यां वृद्धिहान्यसंभवात्,

‘एपएसोगाढाणं पोगलाणं भंते !’ इत्यादि, अत्र ‘दब्बद्वयाए तुले पएसङ्क्षयाए उद्गाणवडिए’
इति, इदमपि विवक्षितैकप्रदेशावगाढं परमाण्वादिकं द्रव्यं दद्मप्यपैकप्रदेशावगाढं द्विप्रदेशादिकं
द्रव्यमिति द्रव्यार्थतया तुल्यता, प्रदेशार्थतया षट्स्थानपतितता, अनन्तप्रदेशकस्यापि स्कन्धस्यैक-
सिंशाकाशप्रदेशो७वगाहनासंभवात्, शेषं सुगमं, एवं स्थितिभावाश्रयाण्यपि सूत्राण्युपयुज्य
भावनीयानि, ‘जहन्नोगाहणगाणं भंते ! दुपएसियाणं’ इत्यादि, जघन्यद्विप्रदेशकस्य स्कन्धस्याव-
गाहना एकप्रदेशालिका उल्कृष्टा द्विप्रदेशालिका अत्रापान्तरालं नास्तीति मध्यमा न लभ्यते तत
उक्तं ‘अजहन्नमणुक्षोसोगाहणओ नत्यि’ इति,

त्रिप्रदेशकस्य स्कन्धस्य जघन्यावगाहना एकप्रदेशरूपा मध्यमा द्विप्रदेशरूपा उल्कृष्टा
त्रिप्रदेशरूपा, चतुःप्रदेशस्य जघन्या एकप्रदेशरूपा उल्कृष्टा चतुःप्रदेशालिका मध्यमा द्विविधा—
द्विप्रदेशालिका त्रिप्रदेशालिका च, एवं च इति समाप्तावगाहनक्षत्रुःप्रदेशको मध्यमावगाह-
नक्षत्रुःप्रदेशकापेक्षया यदि हीनस्तर्हि प्रदेशतो हीनो भवति अथाभ्यधिकस्ततः प्रदेशतो७ध्यधिकः,
एवं पञ्चप्रदेशादिषु स्कन्धेषु मध्यमावगाहनाधिकृत्य प्रदेशपरिदृश्या वृद्धिहानिश्च तावत् कक्तव्या
यावद्वशप्रदेशके स्कन्धे सप्तप्रदेशपरिवृद्धिः, सा यैवं कक्तव्या—‘अजहन्नमणुक्षोसोगाहणए
दसपएसिए अजहन्नमणुक्षोसोगाहणस्स दसपएसियस्स खंधस्स ओगाहणद्वयाए सिय हीणे सिय
तुले सिय अब्महिए जइ हीणे पएसहीणे दुपएसहीणे जाव सत्तपएसहीणे अह अब्महिए
पएसअब्महिए दुपएसअब्महिए जाव सत्तपएसअब्महिए’ इति,

शेषं सूत्रं स्वयमुपयुज्य परिभावनीयं सुगमत्वात्, नवरमनन्तप्रदेशकोल्कृष्टावगानाचिन्तायां
‘ठिईएवि तुल्णे’ इति उल्कृष्टावगाहनः किलानन्तप्रदेशकः स्कन्धः स उच्यते यः समस्तलोकव्यापी
सचाचित्तमहास्कन्धः केवलिसमुद्घातकर्मस्कन्धो वा, तयोर्ध्वोभयोरपि दण्डकपाटमन्थान्तरपूरण-
लक्षणं चतुःसमयप्रमाणतेति तुल्यकालता० ।

मू. (३२६) जहन्नपएसियाणं भंते ! खंधाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता, से केणहेणं भंते !
एवं तुच्छइ ?, गोयमा ! जहन्नपएसिए खंधे जहन्नपएसियस्स खंधस्स दब्बद्वयाए तुले पएसङ्क्षयाए
तुले ओगाहणद्वयाए सिय हीणे सिय तुले सिय अब्महिए जइ हीणे पएसहीणे अह अब्महिए
पएसमब्महिए ठिईए चउद्गाणवडिए वन्नगंधरसउवरिष्ठचउफासपञ्चवेहिं छद्गाणवडिए,

उक्कोसपएसियाणं भंते ! खंधाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता०, से केणहेणं भंते ! एवं तुच्छइ
गोयमा ! उक्कोसपएसिए खंधे उक्कोसपएसियस्स खंधस्स दब्बद्वयाए तुले पएसङ्क्षयाए तुले
ओगाहणद्वयाए उद्गाणवडिए ठिईए चउद्गाणवडिए वण्णाइ अडुफासपञ्चवेहिं य छद्गाणवडिए,

अजहन्नमणुक्षोसपएसियाणं भंते ! खंधाणं केवइया पञ्चता ?, गोयमा ! अनंता०,
से केणहेणं० ?, गोयमा ! अजहन्नमणुक्षोसपएसिए खंधे अजहन्नमणुक्षोसपएसियस्स खंधस्स
दब्बद्वयाए तुले पएसङ्क्षयाए उद्गाणवडिए ओगाहणद्वयाए चउद्गाणवडिए ठिईए चउद्गाणवडिए
वण्णाइ अडुफासपञ्चवेहिं य छद्गाणवडिए ! जहन्नोगाहणगाणं भंते ! पोगलाणं पुच्छा, गोयमा !

अनंता०, से केणद्वेण० ? गोयमा ! जहश्रोगाहणए पोगले जहश्रोगाहणगत्स पोगलस्स दब्डुयाए तुले पएसड्डुयाए छड्डाणवडिए ओगाहणड्डुयाए तुले ठिर्इए चउड्डाणवडिए बण्णाइ उवरिलकसेहि य छड्डाणवडिए, उक्कोसोगाहणएवि एवं चेव, नवरं ठिर्इए तुले,

अजहश्रमणुकोसोगाहणगाण भंते ! पोगलाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता०, से केणद्वेण० गोयमा ! अजहश्रमणुकोसोगाहणए पोगले अजहश्रमणुकोसोगाहणगत्स पोगलस्स दब्डुयाए तुले पएसड्डुयाए छड्डाणवडिए ओगाहणड्डुयाए चउड्डाणवडिए ठिर्इए चउड्डाणवडिए बण्णाइ अड्डफासपञ्जेवि य छड्डाणवडिए, जहश्रठिइयाण भंते ! पोगलाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंता०, से केणद्वेण० ?, गोयमा ! जहश्रठिइए पोगले जहश्रठिइयस्स पोगलस्स दब्डुयाए तुले पएसड्डुयाए छड्डाणवडिए ओगाहणड्डुयाए चउड्डाणवडिए ठिर्इए तुले बण्णाइ अड्डफासपञ्जेवेहि य छड्डाणवडिए, एवं उक्कोसठिइएवि, अजहश्रमणुकोसठिइएवि एवं धेव, नवरं ठिर्इएवि तुले बण्णाइ अड्डफासपञ्जेवेहि य छड्डाणवडिए, एवं उक्कोसठिइएवि, अजहश्रमणुकोसठिइएवि एवं चेव, नवरं ठिर्इएवि चउड्डाणवडिए,

जहश्रगुणकालयाण भंते ! पोगलाणं केवइया पञ्जवा पञ्जत्ता ?, गोयमा ! अनंता०, से केणद्वेण० ?, गोयमा ! जहश्रगुणकालए पोगले जहश्रगुणकालयस्स पोगलस्स दब्डुयाए तुले पएसड्डुयाए ओगाहणड्डुयाए छउड्डाणवडिए ठिर्इए चउड्डाणवडिए कालवत्रपञ्जेवेहि तुले अवसेसेहि वन्नगंधरसफासपञ्जेवेहि य छड्डाणवडिए, से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं दुष्टइ—जहश्रगुणकालयाण पोगलाणं अनंता पञ्जवा पञ्जत्ता, एवं उक्कोसगुणकालएवि, अजहश्रमणुकोसगुणकालएवि एवं धेव, नवरं सड्डाणे छड्डाणवडिए, एवं जहा कालवत्रपञ्जवाणं वत्तव्यया भाणिया तहा सेसाणविवि वन्नगंधरसफासाणं वत्तव्यया भाणियव्वा जाव अजहश्रमणुकोसलुक्खे सड्डाणे छड्डाणवडिए ।

सेतं सविअजीवपञ्जवा, सेतं अजीवपञ्जवा पञ्जवणाए भगवर्द्देवि विसेसपदं समतं ५ ।

बृ. शेषं सूत्रमापदपरिसमाप्तेः प्रागुक्तभावनाऽनुसारेण स्वयमुपयुज्य परिभावनीयं सुगमत्वात् नवरं जघन्यप्रदेशकाः स्कन्धाः द्विप्रदेशका उल्कृष्टप्रदेशकाः सर्वोकृष्टानन्तप्रदेशाः ॥

पदं - ५ - समाप्तम्

मुनी दीपरस्सागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रज्ञापना उपाह सूत्रे
पंचम पदस्य मूलयगिरि आचार्येण विरचिता दीक्षा परिसमाप्ता ।

पदं - ६ - "ब्युक्तान्ति" (उपपात - उद्दर्तना)

बृ. तदेवं व्याख्यातं पञ्चमं पदम् ॥ सम्रति षष्ठमारम्भते, तस्य धायमित्सम्बन्धः—
इहानन्तरपदे औदयिकक्षायोपशमिकक्षायिकभावाश्रयं पर्यायपरिमाणावधारणं प्रतिपादितं, इह
त्वौदयिकक्षायोपशमिकविषयाः सत्त्वानामुपपातविरहादयश्चिन्त्यन्ते, तत्रादाधियमधिकार-
सङ्ग्रहणिगाथा—

—: पदं - ६ - दारं - १ : :- "बारस"

बृ. (३२६)

बारस चउवीसाइं सअंतरं एगसमय कर्त्तो य ।
उव्वड्डण परभवियाउयं च अड्डेव आगरिसा ॥

बृ. 'बारस चउबोसाइ' इत्यादि, प्रथमं गतिषु सामान्यतः उपपातविरहस्य उद्वर्तनाविरहस्य च द्वादश मुहूर्ताः प्रमाणं वक्तव्यं, तदनन्तरं नैरयिकादिषु भेदेषु उपपातविरहस्योद्वर्तनाविरहस्य च चतुर्विंशतिर्मुहूर्ताः गतिषु प्रत्येकमादी वक्तव्याः, ततः 'संतरं' ति सान्तरं नैरयिकादयः उत्पदन्ते निरन्तरं चेति वक्तव्यं, तदनन्तरमेकसमयेन नैरयिकादयः

प्रत्येकं कति उत्पदन्ते कति वोद्वर्तन्ते इति चिन्तनीयं, ततः कुत उत्पदन्ते नारकादय इति चिन्त्यते, तत 'उच्चटृणा' इति नैरयिकादय उद्व ता: सन्तः कुत्रोत्पदन्ते इति वक्तव्यं, तवनन्तरं कतिभागावशेषेऽनुभूयमानभवायुषि जीवाः पारभविकमायुर्बधन्तीति वक्तव्यं, तथा कतिभिराकर्षेलकर्षतः आयुर्बन्धका इति चिन्तायां अद्यावर्कर्षावक्तव्याः। एष सकृप्ताहणिगाथासङ्क्षयेयपार्यः

बृ. (३२७) निरयगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चता ?, गोयमा ! जहश्वेणं एकं समयं उक्तोसेण बारस मुहूर्ता । तिरियगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चता ?, गोयमा ! जहश्वेणं एगं समयं उक्तोसेण बारस मुहूर्ता । मणुयगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चता ?, गोयमा ! जहश्वेणं एगं समयं उक्तोसेण बारस मुहूर्ता । देवगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चता ?, गोयमा ! जहश्वेणं एगं समयं उक्तोसेण बारस मुहूर्ता । सिद्धिगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया सिञ्जाणाए पश्चता ?, गोयमा ! जहश्वेणं एगं समयं उक्तोसेण छम्मासा ।

निरयगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उच्चटृणाए पश्चता ?, गोयमा ! जहश्वेणं एकं समयं उक्तोसेण बारस मुहूर्ता । तिरियगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उच्चटृणाए पश्चता ?, गोयमा ! जहश्वेणं एगं समयं उक्तोसेण बारस मुहूर्ता । मणुयगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उच्चटृणाए पश्चता ?, गोयमा ! जहश्वेणं एगं समयं उक्तोसेण बारस मुहूर्ता । देवगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उच्चटृणाए पश्चता ?, गो० जहश्वेणं एगं समयं उक्तोसेण बारस मुहूर्ता दारं ।

बृ. एनमेव क्रमेण विवरीषुराह—'निरयगई णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चता' इत्यादि, निरयगतिनाम—नरकगतिनामकम्भौदयजनितो जीवस्यौदयिको भावः, स वैकः सप्तपृथिवीव्यापी चेति एकवचनं, सप्तानां च पञ्चतिवीनां परिग्रहः, पण्मिति वाक्यालङ्घारे, भदन्तेति गुरुमित्रणे परमकल्पाणयोगिन् । 'केवइयं' ति कियन्ते कालं विरहिता—शून्या 'उपपातेन' उपपतनमुपपातः तदन्यगतिकानां सत्त्वानां नारकत्वेनोत्पाद इति भावः तेन 'प्रज्ञासा' प्रसूपिता मगवता॒ञ्चैश्च क्रष्णमादिभिस्तीर्थकैः, एवं प्रश्ने कृते भगवानाह—

गौतम ! जघन्यत एकं समयं यावत् उत्कर्षतो द्वादशमुहूर्तान्, अत्र मुग्धग्रेरक आह—नन्वेकस्यामपि पृथिव्यामग्रे द्वादशमुहूर्तप्रमाण उपपातविरहो न वक्ष्यते, चतुर्विंशतिमुहूर्तादिग्रमाणस्य वस्यमाणत्वात्, ततः कथं सर्वपृथिवीसमुदायेऽपि द्वादशमुहूर्तप्रमाणं, 'प्रत्येकमभावे समुदायेऽ-
(य)मावा' दिति न्यायस्य अवणात्, तदयुक्तं, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, यद्यपि हि नाम रत्नप्रभादिष्वेकीकनिर्दरणेन चतुर्विंशतिमुहूर्तादिग्रमाण उपपातविरहो वक्ष्यते तथापि यदा सप्तापि पृथिवीः समुदिता: अपैश्योपपातविरहञ्चन्यते तदा स द्वादशमुहूर्तप्रमाण एव लम्ब्यते, द्वादशमुहूर्तानन्तरं अवश्यमन्यतरस्यां पृथिव्यामुत्पादसंभवात्, तथा केवलवेदसोपलक्ष्मीः, यस्तु 'प्रत्येकमभावे समुदायेऽप्यमाव' इति न्यायः सकारणकार्यधर्मनुगमचिन्तायां नान्यत्रेतदोषः, यदा नरकगतिर्द्वादशमुहूर्तानुलकर्षतः उपपातेन विरहिता एवं तिर्यग्मनुष्यदेवगतयोऽपि, सिद्धिगतिस्तूलकर्षतः पद्

यासान् उपमा हेव दिवहिता, एव पुद्वर्तना । पि न तरं मिद्धा नोद्वर्तन्ते, तेषां साध्यपर्यवसितकालतया
शाश्वतत्वादिति सिद्धिरुद्वर्तनया विरहिता वक्तव्या ।

गतं प्रथमं द्वारम्, इदानीं चतुर्विंशतिरिति द्वितीयं द्वारमभिधित्सुराह-

-ः पदे - ६ - पाठे २ - “चतुर्विंशतिः” :-

मू. (३२८) रथणप्यभा पुद्विनेरइया णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं प०
गो० जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउब्बीसं मुहुत्ता, सकरप्यभापुद्विनेरइया णं भंते ! केवइयं
कालं विरहिया उववाएणं पश्चत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं सत्तराईंदियाणि,
वालुप्यप्यभापुद्विनेरइया णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं
एगं समयं उक्कोसेणं अद्धमासं,

पंकप्यभापुद्विनेरइया णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चत्ता ?, गोयमा !
जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं मासं, धूमप्यभापुद्विनेरइया णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं
पश्चत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं दो मासा, तमापुद्विनेरइया णं भंते ! केवइयं
कालं विरहिया उववाएणं पश्चत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चत्तारि मासा,
अहेसत्तमापुद्विनेरइया णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं प० गो० जहन्नेणं एगं समयं
उक्कोसेणं छम्मासा, असुरकुमारा णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चत्ता ? गोयमा !
जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउब्बीसं मुहुत्ता, नागकुमारा णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया
उववाएणं पश्चत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउब्बीसं मुहुत्ता, एवं सुवश्रकुमाराणं
विजु- कुमाराणं अग्निकुमाराणं दीवकुमाराणं दिसाकुमाराणं उदहिकुमाराणं वाउकुमाराणं
घणियकुमाराणं पतेयं जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउब्बीसं मुहुत्ता,

पुद्विकाङ्क्या णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं प० गो० अनुसमयभविरहियाणां
उववाएणं पश्चत्ता, एवं आउकाङ्क्याणवि यस्सङ्काङ्क्याणवि अणुसमयं अविरहिया उववाएणं
पश्चत्ता ! बैद्यंदिया णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चत्ता ?, गो० जहन्नेणं एगं समयं
उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं एवं तेइंदियघउर्तिदिया ।

संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पल्लता
गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं, गव्यवक्षंतियमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एगं
केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं बारस मुहुत्ता,

संमुच्छिमणुस्साणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं
एगं समयं उक्कोसेणं चउब्बीसं मुहुत्ता, गव्यवक्षंतियमणुस्साणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं
उक्कोसेणं चउब्बीसं मुहुत्ता, वाणवंतराणं पुच्छा, गो० जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउब्बीसं
मुहुत्ता, जोइसियाणं पुच्छा, गो० जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउब्बीसं मुहुत्ता,

सोहम्ये कप्ये देवाणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पश्चत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं
एगं समयं उक्कोसेणं चउब्बीसं मुहुत्ता, ईसाणे कप्ये देवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं
उक्कोसेणं चउब्बीसं मुहुत्ता, सणंकुमारे कप्ये देवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं
नव राईंदियाइं, माहिंदे देवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं बारस राईंदियाणं
दस मुहुत्ता, बंभलोए देवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं अद्भुतेवीसं राईंदियाइं,

लंतगदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं पणतालीसं राइंदियाइं,

महालुक्कोलीसं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं असीई राइंदियाइं, सहस्तारे
देवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं राइंदियसयं, आणयदेवाणं पुच्छा, गो०
जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं संखेझमासा, पाणयदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं
उक्कोसेणं संखेझमासा, आरणदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं संखिझवासा,
अमूयदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं संखिझवासा,

हिंडिमगेविजाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं संखिझाइं वाससयाइं,
मज्जिमगेविजाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं संखिझाइं वाससहस्ताइं, उवरिम-
गेविजाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं संखिझाइं वाससयसहस्ताइं,

विजयवेजयंतजयंतअपराजितदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेझं
कालं, सब्बदुसिखगदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं पलिओवमस्त
संखिजजइभागं । सिद्धाणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया सिञ्जणाए पन्त्ता ?, गोयमा !
जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं छमासा ॥

मू. (३२९) रयणप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उब्बद्धणाए पन्त्ता
गोयमा ! जहब्रेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउब्बीसमुहुता, एवं लिछवझा उब्बद्धणावि भाणियव्वा
जाव अनुत्तरोववाइयति, नवरं जोइसियवेभाणिएसु थयणाति आहिलाओ कायव्वो । वारं ॥

मू. 'रयणप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उबवाएणं पन्त्ता ?' इत्यादि
पाठसिद्धं, नवरमन्त्रोल्कर्षविषया इमाः संग्रहणिगाथाः -

॥ १ ॥   'चउबीसयं मुहुता, सत्त य राइंदियाइं पक्खो य ।

मासो एक्को दुश्चि उ चउरो छमास नरएसु ॥

॥ २ ॥   कमसो उक्कोसेणं चउबीसमुहुत भवणवासीसुं ।

अविरहिया पुढवाई वगलाणऽन्तोमुहुतं तु ॥

॥ ३ ॥   समुच्छिमतिरियपणिदिय एवं चिय गर्वं बारस मुहुता ।

संमुच्छुगव्वमणुया, कमसो चउबीस बारस य ॥

॥ ४ ॥   वणजोइससोहम्मीसाणकप्प चउबीसई मुहुता उ ।

कप्पे सणंकुमारे दिवसा नव वीसई मुहुता ॥

॥ ५ ॥   माहिदे राइंदिय बारस दस मुहुतं बंभलोगम्भि ।

राइंदिअद्धतेबीस लंतए होति पणयाला ॥

॥ ६ ॥   महसुक्कमि असीई सहसारि सयं ततो उ कप्पदुगे ।

मासा संखेझा तह वासा संखेझ उवरिदुगे ॥

॥ ७ ॥   हिंडिमभज्जिमउवरिम जहसंखं सयसहस्तलव्वाइं ।

वासाणं विष्णेओ उक्कोसेणं विरहकालो ॥

॥ ८ ॥   कालो संखाईतो विजयाइसु चउसु होइ नायव्वो ।

संखेजो पल्लस्स उ भागो सब्बद्विसिद्धंभि ।”

गतं द्वितीयं द्वारं । अधुना तृतीयद्वारमाह-

पदं - ६ - दारं - ३ “अतरं”

मृ. (३३०) नेरइया णं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति ?, गोयमा ! संतरंपि उववज्ञांति निरंतरंपि उववज्ञांति, तिरिक्खजोणिया णं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति गोयमा ! संतरंपि उववज्ञांति निरंतरंपि उववज्ञांति । मणुस्सा णं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति ?, गोयमा ! संतरंपि उववज्ञांति निरंतरंपि उववज्ञांति । देवाणं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति ?, गोयमा ! संतरंपि उववज्ञांति निरंतरंपि उववज्ञांति ।

रयणप्पभापुढविनेरइया णं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति ?, गोयमा ! संतरंपि उव० निरंतरंपि उव० एवं जाव अहेसत्तमाए संतरंपि उव० निरंतरंपि उववज्ञांति ।

असुरकुमारा णं देवाणं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति ? गोयमा ! संतरंपि उववज्ञांति निरंतरंपि उववज्ञांति, एवं जाव थणियकुमारा णं संतरंपि उववज्ञांति निरंतरंपि उववज्ञांति

पुढविकाइया णं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति ?, गोयमा ! नो संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति, एवं जाव वणस्सइकाइया नो संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति ।

बेद्दंदिया णं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति ?, गोयमा ! संतरंपि उववज्ञांति निरंतरंपि उववज्ञांति, एवं जाव पंचिदियातिरिक्खजोणिया । मणुस्सा णं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति निरंतरं उववज्ञांति ?, गोयमा ! संतरंपि उववज्ञांति निरंतरंपि उववज्ञांति । एवं वाणमंतरा जोइसिया सोहम्पीसाणसणंकुमारमाहिंदबंभलोयलंतगमहासुक्षसहस्तारआणथपाणयआरणम्बुय-हिड्विमगेवलिङ्गगम्भिमगेविज्ञगउवरिमगेविज्ञगवनिजयवेजयंतजयंतअपराजतसब्बद्विसिद्धदेवाय संतरंपि उववज्ञांति निरंतरंपि उववज्ञांति । सिद्धा णं भंते ! किं संतरं सिज्ञांति निरंतरं सिज्ञांति गोयमा ! संतरंपि सिज्ञांति निरंतरंपि सिज्ञांति ॥

मृ. (३३१) नेरइया णं भंते ! किं संतरं उव्वद्वंति निरंतरं उव्वद्वंति ?, गोयमा ! संतरंपि उव्वद्वंति निरंतरंपि उव्वद्वंति, एवं जहा उववाओ भणिओतहा उव्वद्वणापि सिद्धवज्ञा भाणियव्वा जाव वेमाणिया, नवरं जोइसियवेमाणिएसु वयणांति अहिलावो कायव्वो ॥ दारं ॥

मृ. ‘नेरइया णं भंते ! किं संतरं उववज्ञांति’ इत्यादि, पाठसिद्धं, प्रागुक्तसूत्रार्थानुसारेण भावार्थस्य सुप्रतीतव्वात् । गतं तृतीयं द्वारं । अधुना चतुर्थमाह-

-: पदं - ६ - दारं - ४ :- “एकसमयं” :-

मृ. (३३२) नेरइया णं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्ञांति ?, गोयमा ! जहङ्गेणं एको वा दो वा तित्रिं वा उक्कोसेणं संखेज्ञा वा असंखेज्ञा वा उववज्ञांति एवं जाव अहेसत्तमाए ।

असुरकुमारा णं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्ञांति ?, गोयमा ! जहङ्गेणं एको वा दो वा तित्रिं वा उक्कोसेणं संखेज्ञा वा असंखेज्ञा वा, एवं नागकुमारा जाव थणियकुमारावि भाणियव्वा

पुढविकाइया णं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्ञांति ?, गोयमा ! अणुसमयं अविरहियं असंखेज्ञा उववज्ञांति, एवं जाव वाउकाइया । वणस्सइकाइया णं भंते ! एगसमएणं केवइया

उववज्ञाति ?, गोयमा ! सहाणुवववाइयं पदुद्ध अनुसमयं अविरहिया अनंता उववज्ञाति, परठाणुववाइयं पदुद्ध अणुसमयं अविरहिया असंखेज्ञा उववज्ञाति ।

बेङ्दिदिया णं भंते ! केवइया एगसमएणं उववज्ञाति ?, गोयमा ! जहञ्जेणं एगो वा दो वा तिश्रि वा उक्कोसेणं संखेज्ञा वा असंखेज्ञा वा, एवं तेङ्दिदिया चउरिदिया ।

संमुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणिया गब्भवक्त्तियपंचिदियतिरिक्खजोणिया संमुच्छिमणुस्सा वाणमंतरजोइसियसोहम्भीसाणसणंकुमारमाहिंदबंभलोयलंतगमहामुक्षसहस्सारकप्पदेवा ते जहा नेरइया, गब्भवक्त्तियमणूसआणपयमाणअआरणअमुअगेवेअगअनुतरोववाइया य एते जहञ्जेण इक्को वा दो वा तिश्रि वा उक्कोसेणं संखिज्ञा / वा) उववज्ञाति ।

सिद्धा णं भंते ! एगसमएणं केवइया तिज्ञाति ?, गोयमा ! जहञ्जेणं एकं वा दो वा तिश्रि वा उक्कोसेणं अहुसयं ॥

मू. (३३३) नेरइया णं भंते ! एगसमइएणं केवइया उव्वद्वंति ?, गोयमा ! जहञ्जेणं एको वा दो वा तिश्रि वा उक्कोसेणं संखेज्ञा वा असंखेज्ञा वा उव्वद्वंति, एवं जहा उवधाओ भणिओ तहा उव्वद्वणावि भाणियव्वा जाव अनुत्तरोववाइया, नवरं जोऽशांसयवेपाणियाणं चयणेण अहिलावो कायव्वो । दारे ।

मू. 'नेरइया णं भंते ! एगसमइएणं केवइया उववज्ञाति ?' इत्यादि, निगदसिद्धं नवरं वनस्पतिसूत्रे 'सहाणुववायं पदुद्ध अणुसमयमविरहिया अनंता' इति स्वस्थानं-वनस्पतीनां वनस्पतित्वं, ततोऽयमर्थः—यद्यनन्तरभववनस्पतय एव वनस्पतिषूत्यधमानाध्यन्त्यन्ते तदा प्रतिसमयमविरहितं सर्वकालमनन्ताविहेया:, प्रतिनिगोदभसङ्घयेयभागस्य निरन्तरमुत्पद्यमानतया उद्वर्तनमानतया च लभ्यगानत्वात्, 'परठाणुववाइयं पदुद्ध अनुसमयमविरहियमसंखेज्ञा' इति परस्थानं-पृथिव्यादयः, किमुक्तं मवति ?—यदि पृथिव्यादयः स्वभवादुदवृत्य वनस्पतिषूत्यधमानाध्यन्त्यन्ते तदाऽनुसमयमविरहितमसङ्घयेया वक्तव्या इति, तथा गब्भव्युक्तान्तिका मनुष्या उलूष्टपदेऽपि सङ्घयेया एव नासङ्घयेया:, ततस्तत्सूत्रे उल्कर्षतः सङ्घयेया वक्तव्याः,

आनतादिषु देवलोकेषु मनुष्या एवोत्पद्यन्ते न तिर्यश्चोऽपि मनुष्याश्च सङ्घयेया एवेत्यानतादिसूत्रेष्वपि सङ्घयेया एव वक्तव्याः नासङ्घयेयाः, सिद्धिगतादुलकर्षतोऽष्टशतं,

एवमुद्वर्तनासूत्रमपि वक्तव्यं, नवरं 'जोइसवेपाणियाणं चयणेण अहिलावो कायव्वो' इति ज्योतिष्कैमनिकालां हि स्वभवादुद्वर्तनं च्यवनमित्युच्यते, तथाऽन्तादिकालप्रसिद्धेः,

ततः तस्तुत्रे च्यवनेनाभिलापः, कर्तव्यः, स चैव—'जोइसिया णं भंते ! एगसमयएणं केवइया चयंति ?, गो० जहञ्जेण एगो वा दो वा' गतं चतुर्थ०। इदानी पश्चमद्वारमभिधित्सुराह—

—: पदे—६—द्वारे—५ “करतः” :-

मू. (३३४) नेरइया णं भंते ! कतोहिंतो उववज्ञाति ?—किं नेरइएहिंतो उववज्ञाति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्ञाति मणुस्सेहिंतो उववज्ञाति देवेहिंतो उववज्ञाति ?, गोयमा ! नेरइएहिंतो उववज्ञाति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्ञाति मणुस्सेहिंतो उववज्ञाति नो देवेहिंतो उववज्ञाति,

जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्ञाति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्ञाति बेङ्दिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्ञाति तेङ्दिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्ञाति चउरिदिय-

पञ्चतएहितो उववज्ञांति अपञ्चतएहितो उववज्ञांति ?, गोयमा ! पञ्चतएहितो उववज्ञांति नो अपञ्चतएहितो उववज्ञांति । जइ मणुस्सेहितो उववज्ञांति कि संमुच्छिममणुस्सेहितो उववज्ञांति गव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति ?, गोयमा ! नो संमुच्छिममणुस्सेहितो उववज्ञांति गव्यवक्त्वांति-यमणुस्सेहितो उववज्ञांति,

जइ गव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति कि कम्भभूमिगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति अकम्भभूमिगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति अंतरदीवगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति ?, गोयमा ! कम्भभूमिगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति नो अकम्भभूमिगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति नो अंतरदीवगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति,

जइ कम्भभूमिगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति कि संखेऽवासाउएहितो उ० असंखेऽवासाउएहितो उ० ?, गोयमा ! संखेऽवासाउयकम्भभूमिगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति नो असंखिऽवासाउयकम्भभूमिगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति,

जइ संखेऽवासाउयकम्भभूमिगगव्यवक्त्वांतियमणुस्सेहितो उववज्ञांति कि पञ्चतेहितो उववज्ञांति अपञ्चतेहितो उववज्ञांति ?, गोयमा ! पञ्चतएहितो उववज्ञांति गो अग्रजात्तर्वितो उववज्ञांति, एवं जहा ओहिया उववाइया तहा रथणप्यभापुढविनेरइयावि उववाएयव्या,

सङ्करप्यभापुढविनेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! एतेवि जहा ओहिया तहेवोववाएयव्या नवरं संमुच्छिमेहितो पडिसेहो कायव्यो, वालुयप्यभापुढविनेरइया णं भंते ! कतोहितो उववज्ञांति ?, गोयमा ! जहा सङ्करप्यभापुढविनेरइया नवरं खलयपरिसप्येहितो पडिसेहो कायव्यो, पंकप्यभापुढविनेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहा वालुयप्यभापुढविनेरइया नवरं खलयरेहितो पडिसेहो कायव्यो, धूमप्यभापुढविनेरइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहा पंकप्यभापुढविनेरइया नवरं कउप्पएहितोवि पडिसेहो कायव्यो तमापुढविनेरइया णं भंते ! कओहितो उववज्ञांति गो० ! जहा धूमप्यभापुढविनेरइया नवरं धलयरेहितीवि पडिसेहो कायव्यो,

इमेणं असिलावेणं जइ पंचिदिथतिरिक्खजोणिएहितो उववज्ञांति कि जलयरपंचिदिएहितो उववज्ञांति धलयरपंचिदिएहितो उववज्ञांति खलयरपंचिदिएहितो उववज्ञांति ?, गोयमा ! जलयरपंचिदिएहितो उववज्ञांति नो धलयरेहितो नो खलयरेहितो उववज्ञांति,

जइ मणुस्सेहितो उववज्ञांति कि कम्भभूमिएहितो उववज्ञांति अकम्भभूमिएहितो उववज्ञांति अंतरदीवएहितो उववज्ञांति ?, गोयमा ! कम्भभूमिएहितो उववज्ञांति नो अकम्भभूमिएहितो उववज्ञांति नो अंतरदीवएहितो उववज्ञांति,

जइ कम्भभूमिएहितो उववज्ञांति कि संखेऽवासाउएहितो उववज्ञांति असंखेऽवासाउएहितो उववज्ञांति ?, गोयमा ! संखेऽवासाउएहितो उववज्ञांति नो असंखेऽवासाउएहितो उववज्ञांति, जइ संखेऽवासाउएहितो उववज्ञांति कि पञ्चतएहितो उववज्ञांति अपञ्चतएहितो उववज्ञांति, गोयमा पञ्चतएहितो उववज्ञांति नो अपञ्चतएहितो उववज्ञांति, जइ पञ्चतगसंखेऽवासाउयकम्भभूमिएहितो उववज्ञांति कि इत्येहितो उववज्ञांति पुरिसेहितो उववज्ञांति नपुंसएहितो उववज्ञांति ?, गोयमा इत्यीहितो उववज्ञांति पुरिसेहितो उववज्ञांति नपुंसएहितोवि उववज्ञांति,

अहेसत्तमापुढविनेरइया णं भंते ! कतोहितो उववज्ञांति ?, गोयमा ! एवं वेव नवरं इत्यीहितो

पडिसेहो कायव्वो ० ।

मू. (३३५) “अस्समी खलु पढमं दोषांपि सिरीसया तद्य पक्खी ।
सीहा जंति चउत्थि उरगा पुन एंदमि पुढविं ॥

मू. (३३६) छहिं च इत्थियाओ मध्या मणुया य सत्तमिं पुढविं ।
एसो परभोवाओ बोख्ल्लो नरगपुढवीणं ॥

मू. (३३७) असुरकुमारा णं भंते ! कतोहिंतो उबवज्ञाति ?, गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उबवज्ञाति गिरिक्काजोणिएहिंतो उबवज्ञाति गणुस्सेहिंतो उबवज्ञाति नो देवेहिंतो उबवज्ञाति, एवं जेहिंतो नेरइयाणं उबवाओ तेहिंतो असुरकुमाराणवि भाणियव्वो, नवरं असंख्याज्ञासाउयअ-कम्भभूमगअंतरदीवगमणुस्सतिरिक्खजोणिएहिंतोवि उबवज्ञाति, सेसंतं देव, एवं जाव थणिय-कुमारा भाणियव्वा ॥

मू. (३३८) पुढविकाइया णं भंते ! कतोहिंतो उबवज्ञाति किं नेरइएहिंतो जाव देवेहिंतो उबवज्ञाति ?, गो० नो नेरइएहिंतो उब० तिरिक्खजोणिएहिंतो मणुस्सेहिंतो देवेहिंतोवि उब० ।

तिरिक्खजोणिएहिंतो उबवज्ञाति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उबवज्ञाति जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उबवज्ञाति ?, गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतोवि जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतोवि उबवज्ञाति, जइ एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उबवज्ञाति किं पुढविकाइएहिंतो जाव वणस्सइकाइएहिंतो उबवज्ञाति ?, गोयमा ! पुढविकाइएहिंतोवि जाव वणस्सइकाइयहिंतोवि उयवज्ञाति ।

जइ पुढविकाइएहिंतो उबवज्ञाति किं सुहुमपुढविकाइएहिंतो उबवज्ञाति बायरपुढविकाइएहिंतो उबवज्ञाति ?, गोयमा ! दोहिंतोवि उबवज्ञाति, जइ सुहुमपुढविकाइएहिंतो उयवज्ञाति किं पञ्जतपुढवीकाइएहिंतो उबवज्ञाति अपञ्जतपुढवीकाइएहिंतो उबवज्ञाति ?, गोयमा ! दोहिंतोवि उबवज्ञाति, जइ बायरपुढविकाइएहिंतो उबवज्ञाति किं पञ्जतएहिंतोउ० अपञ्जतएहिंतो उबवज्ञाति गोयमा ! दोहिंतोवि उबवज्ञाति, एवं जाव वणस्सइकाइया बउङ्गएणं थेदेणं उबवाएव्वा, ।

जइ वेङ्गिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उबवज्ञाति किं पञ्जतयवेङ्गिंदिएहिंतो उबवज्ञाति अपञ्जत-यवेङ्गिंदिएहिंतो उबवज्ञाति ?, गोयमा ! दोहिंतोवि उबवज्ञाति, एवं तेङ्गिंदियचउरिंदिएहिंतोवि उबवज्ञाति, जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उबवज्ञाति किं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उबवज्ञाति एवं जेहिंतो नेरइयाणं उबवाओ भणिओ तेहिंतो एतेसिंपि भाणियव्वो नवरं पञ्जतग-अपञ्जतगेहिंतोवि उबवज्ञाति, सेसंतं चेव,

जइ मणुस्सेहिंतो उबवज्ञाति किं संमुच्चिममणुस्सेहिंतो उबवज्ञाति गव्यवक्तियमणुस्सेहिंतो उबवज्ञाति ?, गोयमा ! दोहिंतोवि उबवज्ञाति, जइ गव्यवक्तियमणुस्सेहिंतो उबवज्ञाति किं कम्भभूमगगव्यवक्तियमणुस्सेहिंतो उबवज्ञाति अकम्भभूमगगव्यवक्तियमणुस्सेहिंतो उबवज्ञाति सेसं जहा नेरइयाणं नवरं अपञ्जतएहिंतोवि उबवज्ञाति,

जइ देवेहिंतो / वि] किं असुरकुमारदेवेहिंतो जाव उयवज्ञाति किं भवणवासिणवाणमंतर-जोइसवेमाणिएहिंतो उबवज्ञाति ?, गोयमा ! भवणवासिदेवेहिंतोवि उबवज्ञाति जाव थेमाणियदेवेहिंतोवि उबवज्ञाति, जइ भवणवासिदेवेहिंतो उबवज्ञाति किं असुरकुमारदेवेहिंतो जाव

यणियकुमारेहितो उववज्ञाति ?, गोयमा ! असुरकुमारदेवेहितोवि उववज्ञाति जाव थणियकुमार-
देवेहितोवि उववज्ञाति, जइ वाणमंतरदेवेहितोउववज्ञाति किं पिसाएहितो जाव गंधव्वेहितो उववज्ञाति
गोयमा ! पिसाएहितोवि जाव गंधव्वेहितोवि उववज्ञाति, जइ जोइसियदेवेहितो उववज्ञाति किं
वंदविमाणेहितो उववज्ञाति जाव ताराविमाणेहितो उववज्ञाति ?, गोयमा ! वंदविमाणजोइ-
सियदेवेहितोवि जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहितोवि उववज्ञाति.

जइ वेमाणियदेवेहितो उववज्ञाति किं कप्पोवगवेमाणियदेवेहितो उववज्ञाति कप्पातीत-
वेमाणियदेवेहितो उववज्ञाति ?, गोयमा ! कप्पोवगवेमाणियदेवेहितो उववज्ञाति नो कप्पा-
तीतवेमाणियदेवेहितो उववज्ञाति, जइ कप्पोवगवेमाणियदेवेहिति उववज्ञाति कि सोहम्मीहितो
जाव अम्भुएहितो उववज्ञाति ?, गोयमा ! सोहम्मीसाणेहितो उववज्ञाति नो सणंकुमारजावजम्भुएहितो
उववज्ञाति एवं आउकाइयावि, एवं तेउवाउकाइयावि, नवरं देववज्ञेहितो उववज्ञाति,
वणस्पदकाइया जहा पुढिकाइया !!

मू. (३३९) बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया एते जहा तेउवाऊ देववज्ञेहितो भाणियव्वा !

मू. (३४०) पंचिरित्तिरिक्खजोणियाणं भने ! कओहितो उववज्ञाति ?, किं नेरइएहितो
उ० जाव किं देवेहितो उववज्ञाति ?, गोयमा ! नेरइएहितोवि तिरिक्खजोणिएहितोवि मणुस्सेहितोवि
देवेहितोवि उववज्ञाति, जइ नेरइएहितो उववज्ञाति किं रथणप्पभापुढविनेरइएहितो जाव
अहेसत्तमापुढविनेर-इयहितो उववज्ञाति ?, गोयमा ! रथणप्पभापुढविनेरइएहितोवि उववज्ञाति
जाव अहेसत्तमापुढ-विनेरइएहितोवि उववज्ञाति,

जइ तिरिक्खजोणिएहितो उववज्ञाति किं एगिंदिएहितो उववज्ञाति जाव पंचिदिएहितो
उववज्ञाति ?, गोयमा ! एगिंदिएहितोवि उववज्ञाति जाव पंचिदिएहितोवि उववज्ञाति,

जइ एगिंदिएहितो उववज्ञाति किं पुढिकाइएहितो उववज्ञाति एवं जहा पुढिकाइयाणं
उववाओ भणिओ तहेव एएसिंपि भाणियब्बो नवरं देवेहितो जाय सहस्सारंकप्पोवगवेमाणिय-
देवेहितोवि उववज्ञाति नो आणयकप्पोवगवेमाणियदेवेहितो जाव अम्भुएहितोवि उववज्ञाति

मू. (३४१) मणुस्सा णं भने ! कओहितो उववज्ञाति किं नेरइएहितो उववज्ञाति जाव
देवेहितो उववज्ञाति ?, गोयमा ! नेरइएहितोवि उववज्ञाति जाव देवेहितोवि उववज्ञाति, जइ
नेरइएहितो उववज्ञाति किं रथणप्पभापुढविनेरइएहितो उववज्ञाति किं सकरप्पभापुढविनेरइएहितो
उववज्ञाति कि वालुयप्पभापुढविनेरइएहितो पंकप्पभा० हितो धूमप्पभा० हितो तमप्पभा० हितो
अहेसत्तमापुढविनेरइएहितो उववज्ञाति ?, गोयमा ! रथणप्पभापुढविनेरइएहितोवि जाव तमापुढ-
विनेरइएहितोवि उववज्ञाति, नो अहेसत्तमापुढविनेरइएहितो उववज्ञाति,

जइ तिरिक्खजोणिएहितो उववज्ञाति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहितो उववज्ञाति एवं
जेहितो पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं उववाओ भणिओ तेहितो मणुस्साणवि निरवसेसो भाणियब्बो,
नवरं अहेसत्तमापुढविनेरइएहितो तेउवाउकाइएहितो न उववज्ञाति, सब्बदेवेहितो य उववाओ
कायब्बो जाव कप्पातीतवेमाणियसब्बुसिद्धदेवेहितोवि उववज्ञावेयव्वा !

मू. (३४२) वाणमंतरदेवा णं भने ! कओहितो उववज्ञाति किं नेरइएहितो तिरिक्खजोणि०
मणुस्स० देवेहितो उववज्ञाति ?, गोयमा ! जेहितो असुरच्छारा तेहितो भाणियब्बा !

मू. (३४३) जोइसिया णं भंते ! देवा णं कओहिंतो उववज्ञांति, गोयमा ! एवं वेव नवरं संमुच्छिमअसंखिअवासाउयब्रह्मयरपंचिदिवतिरिक्खजोणियवज्ञेहिंतो अंतरदीवमणुस्सवज्ञेहिंतो उववज्ञावेयव्या ।

मू. (३४४) वेमाणिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्ञांति किं नेरइहिंतो किं तिरिक्खजोणिए-हिंतो मणुस्सेहिंतो उववज्ञांति नो देवेहिंतो उववज्ञांति एवं सोहम्मीसाणगदेवाऽवि भाणियव्या, एवं सणंकुमारदेवावि भाणियव्या नवरं असंखेअवासाउयअकम्भभूमगवज्ञेहिंतो उववज्ञांति, एवं जाव सहस्सारकप्योवगवेमाणियदेवा भाणियव्या, आणयदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्ञांति किं नेरइएहिंतो किं पंचिदिवतिरिक्खजोणिय० मणुस्स० देवेहिंतो उववज्ञांति ?, गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उववज्ञांति नो तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्ञांति मणुस्सेहिंतो उववज्ञांति नो देवेहिंतो उववज्ञांति, जइ मणुस्सेहिंतो उववज्ञांति किं संमुच्छिभमणुस्सेहिंतो गव्यवक्तंतियमणुस्सेहिंतो उववज्ञांति ?, गोयमा ! गव्यवक्तंतियमणुस्सेहिंतो नो संमुच्छिममणुस्सेहिंतो उववज्ञांति,

जइ गव्यवक्तंतियमणुस्सेहिंतो उववज्ञांति किं कम्भभूमिगेहिंतो अकम्भभूमिगेहिंतो अंतरदीवगेहिंतो उववज्ञांति ?, गोयमा ! नो अकम्भभूमिगेहिंतो नो अंतरदीवगेहिंतो उववज्ञांति कम्भभूमिगगव्यवक्तंतियमणुस्सेहिंतो उववज्ञांति, जइ कम्भभूमगगव्यवक्तंतियमणुस्सेहिंतो उववज्ञांति किं संखेअवासाउयएहिंतो असंखेअवासाउयएहिंतोउ० ?, गोयमा ! संखेअवासाउयएहिंतो नो असंखिअवासाउयएहिंतो उववज्ञांति, जइ संखिअवासाउयकम्भभूमगगव्यवक्तंतियमणुस्सेहिंतो उववज्ञांति किं पञ्चतएहिंतो उववज्ञांति अपञ्चतएहिंतो उववज्ञांति ?, गोयमा ! पञ्चतएहिंतो उववज्ञांति नो अपञ्चतएहिंतो उववज्ञांति,

जइ पञ्चतसंखेअवासाउयकम्भभूमगगव्यवक्तंतियमणुस्सेहिंतो उववज्ञांति किं सम्पद्धिद्वीपञ्चतगसंखेअवासाउयकम्भभूमगेहिंतो उववज्ञांति मिच्छद्विपञ्चतगेहिंतो उववज्ञांति सम्पामिच्छद्विपञ्चिपञ्चतगसंखेअवासाउय-कम्भभूम-गगव्यवक्तंतियमणुस्सेहिंतो उववज्ञांति मिच्छद्विपञ्चिपञ्चतगेहिंतो उववज्ञांति नो सम्पामिच्छद्विप-ञ्चिपञ्चतएहिंतो उववज्ञांति, जइ सम्पद्धिद्वीपञ्चतसंखेअवासाउयकम्भभूमगगव्य-वक्तंतियमणुस्सेहिंतो उववज्ञांति किं संजतसम्पद्धिद्वीहिंतो असंयतसम्पद्धिद्वीपञ्चतएहिंतो संजयासंजयसम्पद्धिद्वीप-ञ्चतसंखेझ० हिंतो उववज्ञांति ?, गोयमा ! तीहिंतोषि उववज्ञांति, एवं जाव अमुगो कप्यो, एवं वेव गेविझगदेवावि नवरं असंजतसंजतासंजता एते पडिसेहेयव्या, एवं जहेव गेविझगदेवातहेव अनुतरोववाइयावि, नवरं इमं नाणतं संजया चेव,

जइ सम्पद्धिद्वीसंजतपञ्चतसंखेअवासाउयकम्भभूमगगव्यवक्तंतियमणुस्सेहिंतो उववज्ञांति किं पमतसंजयसम्पद्धिद्वीपञ्चतएहिंतो अपभतसंजयसम्पद्धिद्व० एहिंतो उववज्ञांति ?, गोयमा ! अपमत्तसंज० एहिंतो उववज्ञांति नो पमतसंज० एहिंतो उववज्ञांति, जइ अपमत्तसंज० एहिंतो उववज्ञांति किं इहिपत्तसंजएहिंतो अणिहिपत्तसंजएहिंतो ?, गो० दोहिंतो उववज्ञांति । दारं ॥

मू. 'नेरइयाणं भंते ! कओहिंतो उववज्ञांति' इत्यादि पाठसिद्धं नवरमेष संखेपार्थः-सामान्यतो नरकोपपातचिन्तानां रलप्रभोपपातचिन्तायां च देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेद्वियत्रिकाणा

तथाऽसङ्क्षेयवर्षायुष्टुभ्यदस्वचराणां शेषाणामपि चापर्यासाकानां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां तथा मनुष्याणां संमूच्छिभानां गर्भव्युक्तान्तिकानामयकर्मभूमिजानां अन्तरद्वीपजानां कर्मभूमि-जानामयसङ्क्षेयवर्षायुषां सङ्क्षेयवर्षायुषामपि अपर्यासकानां प्रतिषेधः शेषाणां विधानं, शर्करा-प्रभायां संमूच्छिभानामपि प्रतिषेधः बालुकाप्रभायां भुजपरिसर्पणामपि पङ्कग्रभायां खचराणामपि धूमप्रभायां घतुष्वदानामपि तमःप्रभायां उरःपरिसर्पणामपि सप्तमपृथिव्यां स्त्रीणामपि । भवनवासिषूपपात्तिविन्तायां देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापर्यासतिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-संमूच्छिभापर्यासगर्भव्युक्तान्तिकमुष्याणां प्रतिषेधः शेषाणां विधानं, पृथिव्यव्यवनस्पतीसकलनीर-पिकसनल्कुमारादिदेवानां तेजोवायुद्वित्रियतुरिद्विषु सर्वनारकसवदेवानां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वान-तादिदेवानां मनुष्येषु सप्तमपृथिवीनारकतेजोवायूनां व्यन्तरेषु देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविक-लेन्द्रियत्रिकापर्यासतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूच्छिभापर्यासगर्भव्युक्तान्तिकमनुष्याणां च्योतिष्केषु संमूच्छिभमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियासङ्क्षेयवर्षायुष्कखदरान्तरद्वीपजनमुष्याणामपि प्रतिषेधः एवं सीघर्मेश्वानयोरपि सनल्कुमारादिषु सहस्रारपर्यन्तेष्वकर्मभूमिजानामपि प्रतिषेधः आनतादिषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामपि विजयादिषु मिथ्यादिष्मनुष्याणामपीति ।

गतं पञ्चमद्वारं, इदानीं पठं द्वारमभिधित्सुराह-

-ः पदे - ६ - दारं - ६ - "ज्ञात्सन" :-

मृ. (३४६) नेरइयाणं भंते ! अनंतरं उव्वहिता कहिं गच्छति कहिं उववज्ञाति कि नेरइएसु उववज्ञाति तिरिक्खजोणिएसु उववज्ञाति मणुस्सेसु उववज्ञाति देवेसु उववज्ञाति ?, गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्ञाति तिरिक्खजोणिएसु उववज्ञाति मणुस्सेसु उववज्ञाति नो देवेसु उववज्ञाति,

जइ तिरिक्खजोणिएसु उववज्ञाति कि एगिंदिएसु उववज्ञाति जाव पंचिंदियतिरि-क्खजोणिएसु उववज्ञाति ?, गोयमा ! नो एगिंदिएसु जाव नो चउरिदिएसु उववज्ञाति, एवं जेहिंतो उववाओ भणिओ तेसु उव्वहुणावि भाणियव्वा, नवरं संमूच्छिमेसु न उववज्ञाति, एवं सब्बपुढवीसु भाणियव्वं, नवरं अहेसलमाओ मणुस्सेसु न उववज्ञाति ।

बृ. 'नेरइयाणं भंते ! अनंतरं उव्वहिता कहिं गच्छति कहिं उववज्ञाति' इत्यादि पाठसिद्धं, नवरमत्राप्येष संक्षेपार्थः—नैरयिकाणां स्वमवादुद्वृत्तानां गर्भजसङ्क्षेयवर्षायुष्कतिर्यक्प-ञ्चेन्द्रियमनुष्येष्वपादः अधःसप्तमपृथिवीनारकाणां गर्भजसङ्क्षेयवर्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वेद

मृ. (३४७) असुरकुमाराणं भंते ! अनंतरं उव्वहिता कहिं गच्छति कहिं उववज्ञाति कि नेरइएसु जाव देवेसु उ० ?, गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्ञाति तिरिक्खजोणिएसु उववज्ञाति मणुस्सेसु उववज्ञाति नो देवेसु उववज्ञाति, जइ तिरिक्खजोणिएसु उववज्ञाति कि एगिंदिएसु उववज्ञाति जावल पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्ञाति ?, गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्ञाति नो चेइंदिएसु जाव नो चउरिदिएसु उववज्ञाति पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्ञाति,

जइ एगिंदिएसु उववज्ञाति कि पुढविकाइएगिंदिएसु जाव वणस्सडकाइयएगिंदिएसु उववज्ञाति ?, गोयमा ! पुढविकाइएगिंदियसुवि आउकाइयएगिंदिएसुवि उववज्ञाति नो तेउकाइरसु नो वाउकाइरसु उववज्ञाति वणस्सडकाइएसु उववज्ञाति, जइ पुढविकाइएसु उववज्ञाति कि सुहमपुढविकाइएसु जावरपुढविकाइएसु उववज्ञाति ?, गोयमा ! जावरपुढविकाइएसु उववज्ञाति

नो सुहमपुढविकाइएसु उववज्ञांति, जइ बायरपुढविकाइएसु उववज्ञांति किं पञ्चतगबायरपुढविकाइएसु उववज्ञांति अपञ्चतबायरपुढविकाइएसु उववज्ञांति ?, गोयमा ! पञ्चतएसु उववज्ञांति नो अपञ्चतएसु उववज्ञांति, एवं आउवणस्सुवि भाणिया, पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणूसेसु य जहा नेरडयाणं उव्वट्टणा संमुच्छिमवज्ञा तहा भाणियव्वा एवं जाव थणियकुमारा ।

बृ. असुरकुमाराधिष्ठानतिव्यक्तरख्योरिष्टासीहर्षेष्वनां तादत्पर्यातपृथिव्यव्यनस्पतिगर्भजसङ्घयेयवर्षायुष्कतिक्षेन्द्रियमनुष्टेषु ।

मू. (३४७) पुढविकाइया णं भंते ! अनंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छांति किं नेरइएसु जाव देवेसु ?, गोयमा ! नो नेरइएसु तिरिक्खजोणियमणूसेसु उववज्ञांति नो देवेसु उववज्ञांति

एवं जहा एतेसिं देव उववाओ तहा उव्वट्टणावि देववज्ञा भाणियव्वा, एवं आउवणस्सङ्खेइदियतेइदियवज्ञरिदियावि एवं तेऽ० वाउ० नवरं मणुस्सवज्ञेसु उववज्ञांति

बृ. पृथिव्यव्यनस्पतिद्वित्रियतुरिन्द्रियाणां तिर्यगती मनुष्यगती च तेजोवायद्यनां तिर्यगती एव ।

मू. (३४८) पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! अनंतरं उव्वट्टिता कहि गच्छांति कहिं उववज्ञांति ?, गोयमा ! नेरइएसु जाव देवेसु उववज्ञांति, जइ नरइएसु उववज्ञांति किं रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्ञांति जाव अहेसतमापुढविनेरइएसु उववज्ञांति ?, गोयमा ! रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्ञांति जाव अहेसतमापुढविनेरइएसु उववज्ञांति,

जइ तिरिक्खजोणिएसु उववज्ञांति किं एगिंदिएसु जाव पंचिंदिएसु उ० ?, गोयमा ! एगिंदिएसु जाव पंचिंदिएसु उववज्ञांति, एवं जहा एतेसिं देव उव्वाओ उव्वट्टणावि तहेव भाणियव्वा नवरं असंखेजवासाउएसुवि एते उववज्ञांति,

जइ मणुस्सेसु उववज्ञांति किं संमुच्छिममणुस्सेसु उववज्ञांति गल्लवर्क्षतियमणूसेसु उववज्ञांति गोयमा ! दोसुवि, एवं जहा उववाओ तहेव उव्वट्टणावि भाणियव्वा नवरं अकम्भभूमग० अंतरदीवग० असंखेजवासाउएसुवि एते उववज्ञांतिति भाणियव्वं, जइ देवेसु उववज्ञांति किं भवणईसु उववज्ञांति जाव किं वेमाणिएसु उववज्ञांति ?, गोयमा सब्बेसु देव उववज्ञांति, जइ भवणवईसु किं असुरकुमारेसु उववज्ञांति जाव थणियकुमारेसु उववज्ञांति गोयमा ! सब्बेसु देव उववज्ञांति, एवं वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु निरंतरं उववज्ञांति जाव सहस्रारो कथोति

बृ. तिर्यक्षेन्द्रियाणां नारकतिर्यग्मनुष्यदेवगतिषु नवरं वैमानिकेषु सहस्रारपर्यन्तेषु ।

मू. (३४९) मणुस्साणं भंते ! अनंतरं उव्वट्टिता कहिं गच्छांति कहिं उववज्ञांति किं कइएसु उववज्ञांति जाव देवेसु उववज्ञांति ?, गोयमा ! नेरइएसुवि उववज्ञांति जाव देवेसुवि उववज्ञांति, एवं निरंतरं सब्बेसुद्वाणेसु पुच्छा, गोयमा ! सब्बेसु ठाणेसु उववज्ञांति न किंदेवि पडिसेहो कायव्वो, जाव सब्बट्टुसिद्धदेवेसुवि उववज्ञांति, अत्येगतिया सिन्जांति बुज्जांति मुद्दांति परिनिव्वायांति सब्बट्टुक्खाणं अंतं करोति ।

बृ. मनुष्याणां सर्वेष्वपि स्थानेषु ।

मू. (३५०) वाणमंतरजोइसियवेमाणियसोहम्मीतणा य जहा असुरकुमारा नवरं जोइसियाणय वेमाणियाण य चयंतीति अभिलालो कायव्वो, सणंकुमारदेवाणं पुच्छा ? गोयमा

जहा असुरकुमारा नवरं परिविदिएसु उववज्जंति, एवं जाव सहस्रारगदेवा, आणय जाव अनुत्तरोव-
वाइवादेवा पंचेव, नवरं तो तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति मणुस्सेसु पञ्चतसंखेजवासउवकम्भ-
भूमगगम्भवकंतियमणूस्सेसु उववज्जंति दारं ।

३४८. सनल्कुमारादिदेवानां सहस्रारदेवपर्यन्तानां गर्भजसङ्क्षेपवर्षायुष्कतिर्यक्षेष-
न्द्रियमनुष्वेषु, आनतादिदेवानां गर्भजसङ्क्षेपवर्षायुष्कमनुष्वेष्वेवेति । गतं षष्ठं द्वारं,

--: पदे - ६ - द्वारे १८ - “आगतिः—आयुः” :-

इदानीं सप्तमं द्वारं, तस्य घायभिसम्बन्धः—येषां जीवानां नारकादिषु गतिषु विविध
उपपातो वर्णितस्तैर्जीवैः पूर्वभवे एव वर्तमानैरायुर्बद्धं ततः पश्चादुपपातः, अन्यथोपपातायोगात्,
तत्र किथति पूर्वभवायुषि शेषे पारमविकमायुर्बद्धमिति संशयानः पृच्छति—

३४९. (३४९) नेरइया णं भंते ! कतिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरोते ?, गोयमा !
नियमा छम्भासावसेसाउया परभवियाउयं, एवं असुरकुमारावि, एवं जाव धणियकुमारा !
पुढविकाइया णं भंते ! कतिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरोते ?, गोयमा ! पुढविकाइया
दुविहा पत्रता, तंजहा—सोवक्कमाउया य निरुवक्कमाउया य, तत्थ णं जे ते निरुवक्कमाउया ते
नियमा तिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरोति, तत्थ णं जे ते सोवक्कमाउया ते सिय तिभागा-
वसेसाउया परभवियाउयं पकरोति सिय तिभागतिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरोति सिय
तिभागतिभागतिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरोति, आउतेउवाउवणम्फइकाइयाणं
बेइंदियतेइंदियवउरिदियाणवि एवं वेव,

पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! कतिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरोति ?, गोयमा
पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पत्रता, तंजहा—संखेउवासाउया य असंखेजवासाउया य,
तत्थ णं जे ते असंखेजवासाउया ते नियमा उ छम्भासावसेसाउया परभवियाउयं पकरोति, तत्थ
णं जे ते संखिउवासाउया ते दुविहा पत्रता, तंजहा—सोवक्कमाउया य निरुवक्कमाउया य, तत्थ णं
जे ते निरुवक्कमाउया ते नियमा तिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरोति, तत्थ णं जे ते
सोवक्कमाउया ते णं सिय तिभागे परभवियाउयं पकरोति सिय तिभागतिभागे परभवियाउयं पकरोति
सिय तिभागतिभागतिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरोति,

एवं मणूसावि, वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया ।

३५०. नेरइया णं भंते ! कइभागावसेसाउया परभवियाउं बंधं (पकरे)ति' इत्यादि पाठसिद्धं

--: पदे - ६ - द्वारे - ८ - “आगतिः” :-

गतं सप्तमं द्वारं, इदानीमष्टमं द्वारं, तदेवं धद्भागावशेषेऽनुभूयमानभवायु पारमविकमायु-
र्बद्धन्ति तत्पतिपादितं, सम्प्रतियत्पकारं बद्धन्ति तत्पकारं नैरयिकादिष्ठकक्रमेण प्रतिपादयति—

३५१. (३५१) कइविहे णं भंते ! आउयबंधे पत्रते ?, गोयमा ! छव्विहे आउयबंधे पत्रते,
तंजहा—जातिनामनिहत्ताउए गतिनामनिहत्ताउए तितीनामनिहत्ताउए ओगाहणनामनिहत्ताउए
पएसनामनिहत्ताउए अनुभावनामनिहत्ताउए, नेरइयाणं भंते ! कइविहे आउयबंधे पत्रते ?,
गो० छव्विहे आउयबंधे प० तं०—जातिनामनिहत्ताउए गतिणामनिहत्ताउए तितीणामनिहत्ताउए
ओगाहनामनिह० पदेसणामनिहत्ताउए अनुभावणामनिहत्ताउए एवं जाव वेमाणियाणं ।

जीवा णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहि आगरिसेहि पगरेति ?, गोयमा ! जहब्रेण एकेण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं अडुहिं, नेरइया णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहि आगरिसेहि पगरेति ?, गोयमा ! जहब्रेण एकेण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं अडुहिं एवं जाव वेमाणिया, एवं गतिनामनिहत्ताउएहि ठितीनामनिहत्ताउएवि ओगाहणानामनिहत्ताउएवि पदेसनाम- निहत्ताउएवि अनुभावनामनिहत्ताउएवि ।

एतेसिंणं भंते ! जीवाणं जातिनामनिहत्ताउयं जहब्रेणं एकेण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं अडुहिं आगरिसेहि पकरेमाणाणं कतरे कतरेहितो अप्या वा बहुया वा तुश्चा वा विसेसाहिया वा गोयमा ! सब्बत्योवा जीवा जातिनामनिहत्ताउयं अडुहिं आगरिसेहि पकरेमाणा सत्तहि आगरिसेहि पकरेमाणा संखेऽगुणा छाहिं आगरिसेहि पकरेमाणा संखेऽगुणा एवं पंचहि संखिऽगुणा चउहिं संखिऽगुणा तीहिं संखिऽगुणा दोहिं संखिऽगुणा एगेणं आगरिसेणं पगरेमाणा संखेऽगुणा,

एवं एतेणं अभिलावेणं जाव अनुभागनामनिहत्ताउयं, एवं एते छष्टिय अप्पाबहुदंडगा जीवादीया भाणियब्बा ।

बृ. 'नेरइयाणं भंते ! कइविहे आउयब्बंधे पश्चत्ते' इत्यादि, 'जाइनामनिहत्ताउए' इति जातिः—एकेन्द्रियजात्यादिः पञ्चप्रकारा सैव नाम—नामकर्मण उत्तरप्रकृतिविशेषस्त्वं जातिनाम तेन सह निधत्तं—निषिकतं यथायुस्तज्जातिनामनिधत्तायुः १, निषेकश्च कर्मपुदगलानामनुभवनार्थ रचना, सा चैवं लक्षणा—

॥ १ ॥   “मोतूण सगमबाहं पढमाइ ठिईए बहुतरं दब्बं ।
सेसे वसेसहीणं जादुक्कोसंति उक्कोसा ॥”

‘गतिनामनिहत्ताउए’ इति गतिनरकगत्यादिभेदाभ्युत्तर्द्धा सैव नाम गतिनाम तेन सह निधत्तमायुर्गतिनामनिधत्तायुः २,

स्थितिर्यतेन भवेन स्यात्ब्यं तत्प्रधानं नाम स्थितिनाम यद्यस्मिन् भवे उदयमागतमवतिष्ठते तद् गतिजातिशरीरपञ्चकादिव्यतिरिक्तं स्थितिनामावसेयमिति भावः, गत्यादीनां वर्जनं तेषां स्वपदे: ‘गइनामनिहत्ताउए’ इत्यादिभिरुपात्त्वात्, तेन सह निधत्तायुःस्थितिनामनिधत्तायुः ३,

तथा अवगाहते यस्यां जीवः साऽवगाहना—शरीरं औदारिकादिः तस्य नाम—औदारिकादिशरीरनामकर्म अवगाहनानाम शेषं तथैव ४, ‘पएसनामनिहत्ताउए’त्ति प्रदेशाः—कर्मपरभाणवः ते च प्रदेशाः संक्रमतोऽप्यनुभूयमानाः परिगृह्यन्ते तत्प्रधानं नाम प्रदेशनाम, किमुक्तं भवति—यद्यस्मिन् भवे प्रदेशतोऽनुभूयते तत्प्रदेश-नामेति, अनेन विपाकोदयमप्राप्तमपि नाम परिगृहीतं, तेन प्रदेशनामा सह निधत्तमायुःप्रदेशना- मनिधत्ततायुः ५, ।

तथाऽनुभावो—विपाकः, स द्येह प्रकर्षप्राप्तः परिगृह्यते तत्प्रधानं नाम अनुभावनाम- यद्यस्मिन् भवे तीव्रविपाकं नामकभ्यनुभूयते यथा नारकायुषि अशुभवर्णगच्छरसस्य- शर्णोपघातानादेयदुःखरायशःकीत्यादिनामानि तदनुभावनाम तेन सह निधत्तमायुरनुभाव- नामनिधत्तायुः ६, अथ कस्मात्तात्यादिनामकम्भिरायुर्विशेष्यते ?,

उच्यते, आयुःकर्मप्राप्ताच्युत्यापनार्थी, तथाहि—नारकाद्यायुरदये सति जात्यादिनाम- कर्मणामुदयो भवति नान्यथेति भवत्यायुषः प्रधानता इति, अथ जात्यादिनामविशिष्टमायुः

कियदिभराकर्षब्धजातीति जिज्ञासुर्जीवादिदण्डकक्रमेण पृच्छति—‘जीवा यं भंते ! जातिनाम-
निहत्ताउयं कङ्गहिं अग्निरेति पगरति’ इत्यादि, अकर्णो नाभतथविश्वेन प्रयत्ने कर्मपुद्गलोपादानं
यथा गौः पानीयं पिवत्ती भयेन पुनः पुनराघोटयति एवं जीवोऽपि यदा तीव्रेणायुर्बन्धाध्यदसायेन
जातिनामिनिधत्तायुः अन्यद्वाष्टज्ञाति तदा एकेन मन्देन द्वाभ्यां त्रिभिर्वा मन्दतरेण त्रिभिर्व्यतुर्भिर्वा
मन्दतमेन पश्चभिः षड्भिः सप्तभिरष्टभिर्वा, इह जात्यादिनान्नामाकर्षनियम आयुषा सह
बध्यमानानामवसातव्योन शेषकालं, कासांचित् प्रकृतीनां ध्रुवबन्धिनीत्वादपरासां परावर्तमानत्वात्
प्रभूतकालमपि द्वन्धसम्भवेनाकर्षनियमात् ।

पदं - ६ - समाप्तम्

मुनि दीपरत्न सागरेण संशोधिता सत्पादिता प्रक्षापनात्मक सूत्रे
षष्ठ पदस्य भलचयिरिजाचार्येण विरचिता दीक्षा परिसमाप्ता ।

पदं - ७ - उच्छ्वासे

वृ. व्याख्यातं षष्ठं पदं, इदानीं सप्तममारभ्यते, तस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरपदे
सत्त्वानामुपपात्विरहादयोऽभिहिताः, अस्मिन् पुनर्नाकादिभावेनोत्पन्नानां प्राणापानपर्यात्तया
पर्याप्तानां यथासंभवमुच्छ्वासनिःश्वासक्रियविरहादिरहकालपरिमाणभिधेयं, इत्यनेन
संबन्धेनाथातस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (३५३) नेरइया यं भंते ! केवतिकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा
नीससंति वा ?, गोयमा ! सत तं संतयामेव आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा

असुरकुमारा यं भंते ! केवितकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति
वा गो० जहश्चेण सत्तणं थोवाणं उक्तोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स आणमंति वा जाव नीससंति //
नागकुमारा यं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ?,
गोयमा ! जहश्चेण सत्तणं थोवाणं उक्तोसेणं मुहुतपुहुतस्स, एवं जाव थणियकुमाराणं //

पुढिकाइया यं भंते ! केवतिकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?, गोयमा !
वेमायाए आणमंति वा जाव नीससंति वा // एवं जाव मणूसा // वाणमंतरा जहा नागकुमारा //

जोइसियाणं भंते ! केवतिकालस्स वा जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्चेणमुहुतपुहुतस्स
उक्तोसेणवि मुहुतपुहुतस्स जाव नीससंति वा //

वेमाणिया यं भंतो ! केवतिकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्चेणं
मुहुतपुहुतस्स उक्तोसेणं तेत्तीसाए पक्खाणं जाव नीससंतिया, ।

सोहभद्रेवा यं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?, गोयमा जहश्चेणं
मुहुतपुहुतस्स उक्तोसेणं दोणहं पक्खाणं जाव नीससंति वा, ईसाणगदेवा यं भंते ! केवइकालस्स
आणमंति वा जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्चेण सातिरेगस्स मुहुतपुहुतस्स उक्तोसेणं सातिरेगाणं
दोणहं पक्खाणं जाव नीससंति वा, । सणंकुमारदेवा यं भंते ! केवतिकालस्स आणमंति वा जाव
नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्चेण दोणहं पक्खाणं उक्तोसेणं सत्तणं पक्खाणं जाव नीससंति वा,
माहिंदगदेवा यं भंते ! केवतिकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्चेणं

साइरें दोषं पक्खाणं उक्तोसेषं साइरें सत्तणं पक्खाणं जाव नीससंति वा, ।

बंभलोगदेवा णं भंते ! केवतिकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?, गोयमा !
जहङ्ग्रेण सत्तण्हं पक्खाणं उक्कोसेण दसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा, लंतगदेवा णं भंते !
केवतिकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहङ्ग्रेण दसण्हं पक्खाणं उक्कोसेण
चउदसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा, । महासुक्कदेवा णं भंतो ! केतविकालस्स आणमंति वा
जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहङ्ग्रेण चउदसण्हं पक्खाणं उक्कोसेण सत्तरसण्हं पक्खाणं जाव
नीससंति वा, सहस्तारगदेवा णं भंते ! केवतिकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा
जहङ्ग्रेण सत्तरसण्हं पक्खाणं उक्कोसेण अद्वारसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा, ।

आणयदेवा णं भंते ! केवतिकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहङ्गेण अम्बारसण्ह पक्खाणं उक्कोसेण्यं एगूणवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, पक्खाणयदेवा णं भंते ! केवतिकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहङ्गेण एगूणवीसाए पक्खाणं उक्कोसेण्यं वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, आरणदेवा णं भंते ! केवतिकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहङ्गेण वीसाए पक्खाणं उक्कोसेण्यं एगवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, अम्बुयदेवा णं भंते ! केवतिकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहङ्गेण एवीसाए पक्खाणं उक्कोसेण्यं बावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा !

हिंडुमहिंडुमगेविज्ञागदेवा णं भंते ! केवतिकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्रेण
बावीसाए पक्खाणं उङ्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, हिंडुममज्जिमगेविज्ञागदेवा
णं भंते ! केवतिकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्रेणं तेवीसाए पक्खाणं उङ्कोसेणं
चउवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, हिंडुमउवरिमगेविज्ञागा णं देवा णं भंत ! केवतिकालस्स
जाव नीससंति वा ?, गोयमा जहश्रेणं चउवीसाए पक्खाणं उङ्कोसेणं पणवीसाए पक्खाणं जाव
नीससंति वा, मज्जिमहिंडुमगेविज्ञागा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?,
गोयमा ! जहश्रेणं पणवीसाए पक्खाणं उङ्कोसेणं छब्बीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा ! मज्जिम-
मज्जिमगेविज्ञागा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्रेणं छब्बीसाए
पक्खाणं उङ्कोसेणं सत्तावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, मज्जिमउवरिमगेविज्ञागा णं देवा णं
भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्रेणं सत्तावीसाए पक्खाणं उङ्कोसेणं
अट्टावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, ।

उवरिमहेद्विगेविज्ञगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्रेण अद्वायीसाए पक्खाणं उक्कोसेण एगूणतीसाए पक्खाणंजाव नीससंति वा, उवरिम-भज्जिमगेविज्ञगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्रेण एगूणतीसाए पक्खाणं उक्कोसेण तीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, उवरिमउवरिमगेविज्ञगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्रेण तीसाए पक्खाणं उक्कोसेण एकतीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा !! विजयविजयंतजयंतअपराजितविमाणेषु णं देवा णं भंते ! केवतिकालस्स जाव नीससंति वा ?, गोयमा ! जहश्रेण एकतीसाए पक्खाणं उक्कोसेण तेतीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा, सब्बहुगसिछदेवा णं भंते ! केवतिकालस्स जाव नीससंति वा ?,

गोयमा ! अजहश्मणुक्तोसेण तेतीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा ॥

वृ. 'नेरद्या णं भते !' इत्यादि, नैरथिका प्रभिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! 'कैवइकालस्स' इति प्राकृतशील्या पञ्चम्यर्थे वा तृतीयार्थे वा षष्ठी ततोऽयमर्थः—कियतः कालात् कियता वा कालेन 'आणमर्ति' आनन्ति 'अन् प्राणने' इति धातुपाठात् मकारोऽलाक्षणिकः, एवमन्यत्रापि यथायोगं परिभावनीयं, 'पाणमर्ति वा' प्राणन्ति वा शब्दी समुद्दयार्थी, एतदेव पदद्वयं क्रमेणार्थतः-स्पष्ट्यति—'ऊससंति वा नीससंति वा' यदेवोक्तमानन्ति तदेवोक्तमुच्छ्वसन्ति तथा यदेवोक्तं प्राणन्ति तदेवोक्तं निःश्वसन्ति, अथवा आनन्ति प्राणमन्ति इति 'णम् प्रहृत्वे ;' इत्प्रस्य द्रष्टव्यं, धातुनामनेकार्थतया श्वसनार्थत्वस्याप्यविरोधः, अपरे आचक्षते—आनन्ति प्राणन्तीत्यनेनात्तः स्फुरन्ती उच्छ्वासनिः श्वासक्रियापरिगृह्णते उच्छ्वसन्ति निःश्वसन्तीत्यनेन तु बाह्या, एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—

गीतम् ! सततमविरहितं, अतिदुःखिता हि नैरथिकाः, दुःखितानां च निरन्तरमुच्छ्वासनिःश्वासी, तथा लोके दर्शनात्, तद्व सततं प्रायोवृत्याऽपि स्यादत आह—'संतयामेव' सततमेव—अनवरतमेव, नैकोऽपि समयस्तद्विरहकालः, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, आनन्तीत्यादे; पुनरुद्धारणं शिष्यवचने आदरोपदर्शनार्थी, गुरुभिराद्रियमाणवद्वन्न द्विशिष्याः सल्लोष्टवन्तो एवन्ति तथा च सति पीनः पुन्येन प्रश्नश्रवणार्थनिर्णयादिषु घटनो लोके चाऽऽदेयवचना भवन्ति एवं प्रभूतमव्योपकारस्तीथीभिवृद्धिश्च ।

असुरकुमारसूत्रे 'उक्तोसेण सातिरेणस्स पक्खस्स' इति, इह देवेषु यस्य यावन्ति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्य तावत्यक्षप्रभाण उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालः, असुरकुमाराणां चोक्तृष्णा स्थितिरेकं सातिरेकं सागरोपमं 'चमरबलि सारमहिय' भिति वचनात् ततः 'सातिरेणस्स पक्खस्स' इत्युक्तं, सातिरेकात्पक्षाद्युद्धर्मुच्छ्वसन्तीत्यर्थः, पृथिवीकायिकसूत्रे 'वेमायाए' इति विषमा भावा विमात्रा तथा, किमुक्तं भवति ? — अनियतविरहकालप्रभाणा तेषामुच्छ्वासनिःश्वासक्रिया, तथा देवेषु यो यथा महायुःस तथा सुखी, सुखितानां च यथोत्तरं महानुच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालः दुःखरूपत्वादुच्छ्वासनिःश्वासक्रियायाः, कततो यथा यथाऽऽयुः सागरोपमवृद्धिस्तथा तथोच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहप्रभाणस्यापि पक्षवृद्धिः ।

पदं - ७ - समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रज्ञापनाउपाक्षसूत्रस्य
सत्तमपदस्य मलयग्निराकार्येण विरपिता टीका परिसमाप्त ।

पदं - ८ - संक्षिप्तम्

वृ. तदेवं व्याख्यातं सप्तमं पदं, इदानीमष्टममारभ्यते, तस्य चामभिसम्बन्धः इहानन्तरपदे सत्त्वानामुच्छ्वासपर्याप्तिनामकर्मयोगाश्रया क्रिया विरहविरहकालप्रभाणेनोक्ता, सन्त्रिति वेदनीयमोहनीयोदयाश्रयान् ज्ञानावरणदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रयांगचात्मपरिणामविशेषानधिकृत्य प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (३५४) कड णं भते ! सत्राओ पश्चत्ताजो ?, गोयमा ! दस सत्राओ पश्चत्ताजो,

तंजहा—आहारसन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिणगहसन्ना कोहसन्ना मानसन्ना मायासन्ना लोहसन्ना लोयसन्ना ओधसन्ना ॥

नेरइयाणं भंते ! कति सन्नाओ पश्चत्ताओ ?, गोयमा ! दस सन्नाओ पत्रत्ताओ, तंजहा-आहारसन्ना जाव ओधसन्ना ॥ असुरुकमाराणं भंते ! कइ सन्नाओ पश्चत्ताओ ?, गोयमा ! दस सन्नाओ पत्रत्ताओ, तंजहा आहारसन्ना जाव ओधसन्ना, एवं जाव यणियकुमाराणं । एवं पुढीविकाइयाणं जाव वैमाणियावसाणाणं नेतव्यं ।

बू. 'कइ णं भंते ! सन्नाओ पश्चत्ताओ' इति कति-कियत्सङ्घया णभिति वाक्यालङ्घरे भदन्त ! संज्ञाः प्रज्ञासाः, तत्र संज्ञानं संज्ञा आसोग इत्यर्थः यदिवा संज्ञायतेऽनयाऽयं जीव इति संज्ञा उभयत्रापि वेदनीयमोहोदयाश्रिता ज्ञानावरणदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रिता च विद्यत्राऽऽहारादिप्राप्तिक्रिया, साचोपाधिभेदाद्वशिधा, तथा चाह—गीतम् ! दशविधाः प्रज्ञासाः, तदेव दशविधत्वं नामग्राहमाह—'आहारसन्ना' इत्यादि, तत्र सुद्वेदनीयोदयात् या कवलाद्याहारार्थं तथाविधपुद्गलोपादानक्रिया साऽऽहारसंज्ञा, तस्या आभोगात्मिकत्वात्, यदिवा संज्ञायते जीवोऽनयेति, एवं सर्वत्रापि भावना कार्या, तथा भयमोहनीयोदयात् भयोद्भान्तस्य द्विवदनविकाररभाश्चाद्भेदाद्विक्रिया भयसंज्ञा, भुवेदेदयन्मेयुनाय ल्यालोकनप्रसन्न-दनसंस्तन्मितोरुवेपनप्रभृतिलक्षणक्रिया मैयुनसंज्ञा, तथा लोभोदयात् प्रधानसंसारकारण-मिष्वङ्गपूर्विका सचित्तेतरद्रव्योपादानक्रिया परिणगहसंज्ञा ।

तथा क्रीथवेदनीयोदयात् तदावेशगल्भां पुरुषमुखवदनदन्तच्छदस्फुरणचेष्टा क्रोधसंज्ञा, तथा भानोदयादहङ्कारात्मिका उत्सेकादिपरिणतिभनिसंज्ञा, मायावेदनीयेनाशुभसंक्लेशादनृतसंभाषादिक्रिया मायासंज्ञा, तथा लोभवेदनीयोदयतो लालसत्वेन सचित्तेतरद्रव्यप्रार्थना लोभसंज्ञा, तथा मतिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमनात् शब्दार्थगोचरा सामान्यावबोधक्रिया ओधसंज्ञा, तथा तद्विशेषावबोधक्रिया लोकसंज्ञा, एवं चेदमापतितं-दर्शनोपयोग ओधसंज्ञा ज्ञानोपयोगो लोकसंज्ञा, अन्ये त्वमभिदधति-सामान्यप्रवृत्तिर्यथा वल्या वृत्त्यारोहणमोघसंज्ञा लोकस्य हेया प्रवृत्तिलोकसंज्ञा, तदेवमेताः सुखप्रतिपत्तये स्पष्टरूपाः पञ्चेन्द्रियानयिकृत्य व्याख्याताः, एकेन्द्रियाणां त्वेता अव्यक्तरूपा अवगतन्तव्याः ।

मू. (३५५) नेरइयाणं भंते ! किं आहारसन्नोवउत्ता भयसन्नोवउत्ता मेहुणसन्नोवउत्ता परिणगहसन्नोवउत्ता ?, गोयमा ! असञ्चकारणं पदुच्च भयसन्नोवउत्ता, संतङ्गभावं पदुच्च आहारसन्नोवउत्ता वि जाव परिणगहसन्नोवउत्तावि । एएसि णं भंते ! नेरइयाणं आहारसन्नोवउत्ताणं भयसन्नोवउत्ताणं मेहुणसन्नोवउत्ताणं परिणगहसन्नवउत्ताण य कयरे कयरेहितो अप्या व बहुया वातुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्योवा नेरइया मेहुणसन्नोवउत्ता आहारसन्नोवउत्ता संखिजगुणा परिणगहसन्नोव-उत्ता संखिजगुणा भयसन्नोवउत्ता संखिजगुणा ॥

तिरिक्खजोणियाणं भंते ! किं आहारसन्नोवउत्ता जाव परिणगहसन्नोवउत्ता ?, गोयमा ! ओसञ्चकारणं पदुच्च आहारसन्नोवउत्ता संतङ्गभावं पदुच्च आहारसन्नोवउत्तावि जाव परिणगहसन्नोवउत्तावि, एएसि णं भंते ! तिरिक्खजोणियाणं आहारसन्नोवउत्तातणं जाव परिणगहसन्नोवउत्ताण य कयरे कयरेहितो अप्या व बहुया वातुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्योवा तिरिक्ख-

जोणिया परिणगहसश्रोवउत्ता मेहुणसश्रवउत्ता संखिज्ञगुणा भयसश्रोवउत्ता संखिज्ञगुणा आहारसश्रोवउत्ता संखिज्ञगुणा ॥

मणुस्ता णं भंते ! किं आहारसश्रोवउत्ता जाव परिणगहसश्रोवउत्ता ? , गोयमा ! ओसअं कारणं पदुच्च मेहुणसश्रोवउत्ता संततिभावं पदुच्च आहारसश्रोवउत्तावि जाव परिणगहसश्रोवउत्तावि, एएसि णं भंते ! मणुस्ताणं आहारसश्रोवउत्ताणं जाव परिणगहसश्रोवउत्ताण य कयरे कयरेहिंतो अष्टा वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सञ्चत्योदा मणुसा भयसश्रोवउत्ता आहारसश्रवउत्ता संखिज्ञगुणा परिणगहसश्रोवउत्ता संखिज्ञगुणा मेहुणसश्रोवउत्ता संखिज्ञगुणा

देवा णं भंते ! किं आहारसश्रोवउत्ता जाव परिणगहसश्रोवउत्ता ?, गोयमा ! ओसअं कारणं पदुच्च परिणगहसश्रोवउत्ता संततिभावं पदुच्च आहारसश्रोवउत्तावि जाव परिणगहसश्रोवउत्तावि, एएसि णं भंते ! देवाणं आहारसश्रोवउत्ताणं जाव परिणगहसश्रोवउत्ताण य कयरे कयरेहिंतो अष्टा वा बहुया वा तुला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सञ्चत्योदा देवा आहारसश्रोवउत्ता भयसश्रोवउत्ता संखिज्ञगुणा मेहुणसश्रोवउत्ता संखिज्ञगुणा परिणगहसश्रोवउत्ता संखिज्ञगुणा ।

षृः नैरयिकसूत्रे 'ओसशक्तारणं पदुच्च भयसश्रोवउत्ता' इति, तत्रोत्सशशब्देन वाचाहुल्यभुव्यते कारणशब्देन च बाह्यं कारणं, ततोऽयमर्थः—बाह्यकारणमाश्रित्य नैरयिका वाहुल्येन भयसंज्ञोपयुक्ताः, तथाहि—सन्ति तेषां सर्वतः प्रभूतानि परमाधर्मिकायः—कवचीशवित्कुन्तादीनि भयोत्पादकादीनि, 'संतइभावं पदुच्च' इति इहानन्तरोऽनुभवभावः सन्ततिभाव उच्यते, तत आन्तरमनुभवभावमपेक्ष्य नैरयिका आहारसंज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अपि ।

अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः, नैरयिका हि चक्षुर्निमीलनमात्रमपि न सुखिनः केवलमनवरतमतिप्रवलदुःखान्निना संतप्यमानसरीरः, उक्तं च-

॥ १ ॥   “अच्छिनिमीलणमेत्तं नत्यि सुहं दुक्खमेव पडिवद्धं ।

नरए नेरइयाणं अहोनिसंपद्ममाणाणं ॥”

ततो मैथुनैच्छा नैतेषां भवतीति, यदि परं कवचित्कवचिलकेषांचित् भवति साऽपि च स्तोककाला इति पृच्छासमये स्तोका मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः, तेभ्यः सङ्क्षयेयगुणा आहारसंज्ञोपयुक्ताः, दुःखितानामपि प्रभूतानां प्रभूतकालं घाहारेच्छाया भावतः पृच्छासमये अतिप्रभूतानामाहारसंज्ञोपयुक्तानां संभवात्, तेभ्यः सङ्क्षयेयगुणाः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ताः, आहारेच्छा हि देहाध्यमेव भवति परिग्रहेच्छा तु देहे प्राहरणादिषु च, प्रभूततरकालावस्थायिनी च परिग्रहेच्छा, ततः पृच्छासमयेऽतिप्रभूततराः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अवाप्यन्ते इति भवन्ति पूर्वभ्यः सङ्क्षयेयगुणाः, तेभ्यो भयसंज्ञोपयुक्ताः सङ्क्षयेयगुणाः, नरकेषु हि नैरयिकाणां सर्वतो भयमामरणान्तभाविततः पृच्छासमयेऽतिप्रभूततमा भयसंज्ञोपयुक्ताः प्राप्यन्ते इति सङ्क्षयेयगुणाः ॥

तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया अपि वासुं कारणं प्रतीत्य वाहुल्येनाहारसंज्ञोपयुक्ता भवन्ति न शेषसंज्ञोपयुक्ताः, तता प्रल्यक्षत एवोपलब्धेः, आन्तरमनुभवभावमाशरित्याहारसंज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अपि, अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका: परिग्रहसंज्ञोपयुक्ताः, परिग्रहसंज्ञायाः स्तोककालत्वेन पृच्छासमये तेषां स्तोकानामेवादाप्यमानत्वात्, तेभ्यो मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः सङ्क्षयेयगुणाः मैथुनसंज्ञोपयोगस्य प्रभूततरकालत्वात्, तेभ्योऽपि भयसंज्ञोपयुक्ताः

सङ्ख्येयगुणः, सजातीयात्वरजातीयात्मा तेषां भयसंभवतो भयोपयोगस्य च प्रभूततमकालत्वात् पृच्छासमये भयसंहोपयुक्तानामतिप्रभूततराणामवाप्यमानत्वात्, तेभ्यः सङ्ख्येयगुणः आहारसंज्ञोपयुक्ताः, प्रायः सततं सर्वेषामाहार(संज्ञा) संभवात् ।

मनुष्या बाह्यं कारणमधिकृत्य बाहुल्येन मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः स्तोका शेषसंज्ञोपयुक्ताः, सन्ततिभावमान्तरानुभवमावरुपं प्रतीत्याहारसंज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अपि, अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका भयसंज्ञोपयुक्ताः, स्तोकानां स्तोककालं च भयसंज्ञासंभवात्, तेभ्य आहारसंज्ञोपयुक्ताः सङ्ख्येयगुणः, आहारसंज्ञोपयोगस्य प्रभूततरकालभावात्, अत एव हेतोः तेभ्यः सङ्ख्येयगुणः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ताः, तेभ्यो मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः सङ्ख्येयगुणः, मैथुनसंज्ञामा अतिप्रभूततरकालं यावद् भावतः पृच्छासमये तेषामतिप्रभूततराणामवाप्यमानत्वात् ।

तथा बाह्यं कारणमधिकृत्य बाहुल्येन देवाः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ताः, घणिकनकरत्नादीनां परिग्रहसंज्ञोपयोगहेतुनां तेषा सदा सशिद्धितत्वात्, सन्ततिभावं यथोक्तरुपं प्रतीत्य पुनराहारसंज्ञोपयुक्ता आपि यावत्परिग्रहसंज्ञोपयुक्तः अपि, अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोका आहारसंज्ञोपयुक्ताः, आहारेच्छाविरहकालस्यातिप्रभूततया आहारसंज्ञोपयोगकालस्य धातिस्तोकतया तेषां पृच्छासमये सर्वस्तोकानां तेषामवाप्यमानत्वात्, ततो भयसंज्ञोपयुक्ताः सङ्ख्येयगुणः, भयसंज्ञायाः प्रभूतानां प्रभूतकालं च भावात्, तेभ्योऽपि मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः सङ्ख्येयगुणः, तेभ्यः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ताः सङ्ख्येयगुणः, जीवापेक्षया वहयो वक्तव्यास्ते च तर्थैव भाविता इति ।

पदं - ८ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संज्ञोधिता सम्पादिता प्रकापनात्पाद्यसूत्रे
आषमपदस्य मलयगिरिआचार्येण दिवितिता टीका परिसमाप्ता ।

पदं - ९ - योनि:

कृ. तदेवं व्याख्यातमष्टमं पदं, अधुनानवममारम्यते, तस्य द्यामभिसंभन्यः—इहानन्तरपदे सत्त्वाना संज्ञापरिणामा उक्ताः, इह तु तेषामेव योनयः प्रतिपादन्ते, तत्र द्येदभादिसूत्रम्—

कृ. (३५६) कतिविहा णं भंते ! जोणी पं०, गोयमा ! तिविहा जोणी प०, तं०—सीता जोणी उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ।

कृ. 'कतिविहा णं भंते ! जोणी' इत्यादि, कतिविधा—कतिप्रकाराणमिति पूर्ववत् भदन्त योनिः प्रह्लादा ?, अथयोनिरिति कःशब्दार्थः ?, उच्यते, "यु मिश्रणे" युवन्ति तैजसकार्मण-शरीरवन्तःसन्त औदारिकादिशरीरप्रायोग्यपुद्गलस्कन्धसमुदायेन मिश्रीमवन्त्यस्याभिति योनिः—उत्पत्तिस्थानं, औणादिको निप्रत्ययः, भगवानाह—

गौतम ! त्रिविधा योनिः प्रजापा, तद्यथा—शीता उष्णा शीतोष्णा, तत्र शीतस्यशपरिणामा शीता उष्णास्यशपरिणामा उष्णा शीतोष्णास्तोभयस्यशपरिणामा शीतोष्णा,

कृ. (३५७) नेरइयाणं भंते ! किं सिता जोणी उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ? गोयमा ! सीतावि जोणी उसिणावि जोणी नो सीतोसिणा जोणी ।

असुरकुमाराणं भंते ! किं सिता जोणी उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ?, गोयमा ! नो

सीता जोणी नो उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी, एवं जाव थणियकुमाराणं ।

पुढिकाइयाणं भंते ! किं सीता जोणी उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ?, गोयमा ! सितावी जोणी उसिणावि जोणी सीतोसिणावि जोणी, एवं आउवाउवणस्सइबेइदियतेइंदिय-चउरिदियाणवि पत्तेवं भाणियवं । तेउकाइयाणं नो सीता उसिणा नो उसीसिणा ॥

दंदियतिरिक्खपंचिकाणं भंते ! कि ही ना जोणी उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ?, गोयमा ! सीतावि जोणी उसिणावि जोणी सीतोसिणावि जोणी ॥ संमुच्चिमपंचिदियतिरिक्खजोणि-याणवि एवं चेव ॥ गव्यवक्षंतियपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! किं सीता जोणी सीतोसिणा जोणी ?, गोयमा ! नो सीता जोणी नो उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ॥

मणुस्साणं भंते ! किं सिता जोणी उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ?, गोयमा ! सीयावि जोणी उसिणावि जोणी सीतोसिणावि जोणी ॥ संमुच्चिममणुस्साणं भंते ! किं सीता जोणी उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ?, गोयमा ! तिविहा जोणी ॥ गव्यवक्षंतियमणुस्साणं भंते ! किं सीता जोणी उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ?, गोयमा ! नो सीता० नो उसिणा० सीतोसिणा ॥

वाणमंतरदेवाणं भंते ! किं सीता जोणी उसिणा जोणी सीतोसिणा जोणी ?, गोयमा ! नो सीता नो उसिणा, सीतोसिणा जोणी ॥ जोइसियवेभाणियाणवि एवं घेव । एएसि णं भंते ! सीतजोणियाणं उसिणजोणियाणं सीतोसिणजोणियाणं अजोणियाण य कथरेरहिंतो अष्या वा बहुयावा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्योवा जीवा सीतोसिणजोणिया उसिणजोणिया असंखेजगुणा अजोणिया अनंतगुणा सीतजोणिया अनंतगुणा ॥

बृ.तत्र नैरयिकाणां द्विविधायोनि:-शीता उष्णा च, न तृतीया शीतोष्णा, कस्यां पृथिव्यां का योनिरिति चेतु, उच्यते, रलप्रभायां शर्कराप्रभायां वालुकाप्रभायां च यानि नैरयिकाणामुपपातक्षेत्राणि तानि सर्वाण्यपि शीतस्पर्शपरिणामपरिणतानि, उपपातक्षेत्रव्यतिरेकेण चान्यत्सर्वमपि तिसूष्वपि पृथिवीषुष्णास्पर्शपरिणामपरिणतं तेन तत्रत्या नैरयिकाः शीतयोनिका उष्णां वेदनां वेदयन्ते, पक्षप्रभायां बहून्युपपातक्षेत्राणि शीतस्पर्शपरिणामपरिणतानि स्तोकान्युष्णास्पर्शपरिणाम-परिणतानि येषु च प्रस्तटेषु येषु च नरकावासेषु शीतस्पर्शपरिणामान्युपपातक्षेत्राणि तेषु तद्व्यतिरेकेणान्यत्सर्वमुष्णास्पर्शपरिणामं येषु च प्रस्तटेषु येषु च नरकावासेषु उष्णास्पर्शपरिणामानि उपपातक्षेत्राणि तेषु तद्व्यतिरेकेणान्यत्सर्वं शीतस्पर्शपरिणामं तेन तत्रत्या बहवो नैरयिकाः शीत-योनिका उष्णां वेदनां वेदयन्ते स्तोका उष्णयोनिकाः शीतवेदनाभिति ।

धूमप्रभायां बहून्युपपातक्षेत्राणि उष्णास्पर्शपरिणामपरिणतानि स्तोकान शीतस्पर्शपरिणामानि, येषु च प्रस्तटेषु येषु च नरकावासेषु दोषास्पर्शपरिणामपरिणतानि उपपातक्षेत्राणि तेषु तद्व्यतिरेकेणान्यत्सर्वं शीतपरिणामं, येषु च शीतस्पर्शपरिणामान्युपपातक्षेत्राणि तेषु न्युष्णास्पर्शपरिणामं, तेन तत्रत्या बहवो नारकाउष्णयोनिकाः शीतवेदनां वेदयन्ते स्तोकाः शीतयोनिका उष्णवेदनाभिति । तमःप्रभायां तमस्तमः-प्रभायां दोषपातक्षेत्राणि सर्वाण्यप्युष्णास्पर्शपरिणाम-परिणतानि, तद्व्यतिरेकेण चान्यत्सर्वं तत्र शीतस्पर्शपरिणामं, तेन तत्रत्या नारकाउष्णयोनिकाः शीतवेदनां वेदयितार इति ।

भवनवासिनां गर्भव्युक्तान्तिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियगर्भव्युक्तान्तिकमनुष्णाणां व्यन्तरज्योति

ज्ञकवैभानिकानां चोपपातक्षेत्राणि शीतोष्णरूपोभयस्पशांपारणलताने तेषां तेषां योनिरुभयस्यभावा
न शीता नाष्ट्युष्णा

एकेद्वियाणामप्कायिकवर्जनां द्वित्रियतुरिन्द्रियसंमूच्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूच्छिम-
मनुष्याणां चोपपातस्थानानि शीतस्यशर्णन्युष्णास्यशर्णन्युभयस्यशर्णन्यपि भक्तीति तेषां त्रिविद्या
योनिः। तेजःकायिकाउष्णोयोनिकाः (तथा अप्कायिकाः शीतयोनिकाः) तथा प्रत्यक्षतउपलब्धेः

अल्पबहुत्यचिन्तायां सर्वस्तोकाः शीतोष्णरूपोभययोनिकाः, भवनवासिगर्भजतिर्यक्पञ्चेन्द्रियगर्भजमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्ठैवैभानिकानामेवोभययोनिकत्वात्, तेष्योऽसङ्क्षेपयगुणा उष्णयोनिकाः, सर्वेषां सूक्ष्मवादरभेदभिन्नानां तेजःकायिकानां प्रभूतरणां
नैरयिकाणां कतिपयानां पृथिव्यव्यायुप्रत्येकवनस्पतीनां घोष्णयोनिकत्वात्, अयोनिका
अनन्तगुणाः, सिद्धान्तामनन्तत्वात्, तेष्यः शीतयोनिका अनन्तगुणाः, अनन्तकायिकानां सर्वेषामपि
शीतयोनिकत्वात्, तेषां च सिद्धेष्योऽपि अनन्तगुणत्वात्।

मूः प्रकारान्तरेण योनीः प्रतिपिपादयिषुराह—

मू. (३५८) कतिविहा णं भंते ! जोणी पं० ? , गोयमा ! तिविहा जोणी प०, तं०—सचित्ता
अचित्ता मीसिया ।

नेइयाणां भंते ! किं सचित्ता जोणी अचित्ता जोणी मीसिया जोणी ?, गोयमा ! नो
सचित्ता जोणी अचित्ता जोणी नो मीसिया जोणी ! असुरकुमाराणां भंते ! किं सचित्ता जोणी
अचित्ता जोणी मीसिया जोणी ?, गोयमा ! नो सचित्ता जोणी अचित्ता जोणी नो मीसिया जोणी,
एवं जाव थणियकुमाराणां ।

पुढवीकाइआणं भंते ! किं सचित्ता जोणी अचित्ता जोणी मीसिया जोणी ?, गोयमा !
सचित्ता जोणी अचित्ता जोणी मीसियावि जोणी, एवं जाव थउरिदियाणां ॥

संमुच्छिमप्येदियतिरिक्खजोणियाणां संमुच्छिममणुस्साण य एवं चेव । गव्यवक्ति-
यपर्यंचिदियतिरिक्खजोणियाणां गव्यवक्तियमणुस्साण य नो सचित्ता नो अचित्ता मीसिया जोणी

वाणमंतरजोडसियवेभाणियाणं जहा असुरकुमाराणां । एतेसि णं भंते ! जीवाणं सचित्त-
जोणीणं अचित्तजोणीणं मीसजोणीणं अजोणीण य कयरे २ हिंतो अ० ब० तु० दि० ?, गोयमा
सच्चत्योका जीवा मीसजोणिया अचित्तजोणिया असंखेजगुणा, अजोणिया अनंतगुणा, सचित्त-
जोणिया अनंतगुणा ।

मू. 'कतिविहा णं भंते ! जोणी पन्तता' इत्यादि, सचित्ता जीवप्रदेशसंबद्धा, अचित्ता
सर्वथा जीवविप्रमुक्ता, मिश्रा जीवविप्रमुक्ताविप्रमुक्तस्वरूपा ।

तत्र नैरयिकाणां यदुपपातक्षेत्रं तत्र केनविज्ञिवेन परिगृहीतमिति तेषामचित्ता योनिः,
यद्यपि सूक्ष्मैकेन्द्रियाः सकललोकव्यापिनस्थाऽपि न तद्वदेशीरुपपातस्थानपुद्गला अन्योऽन्यानुग-
मसंबद्धा इत्यथितैव तेषां योनिः ।

एवमसुरकुमारादीनां भवनपतीनां व्यन्तरज्योतिष्कैभानिकानां चाचित्ता योनिर्भवनीय
पृथिवीकायिकादीनां संमुच्छिममनुष्यपर्यन्तानामुपपातक्षेत्रं जीवैः “ परिगृहीतमपरिगृहीतमुभ-
यस्वभावं च संभवतीति त्रिविद्याऽपि योनिः, गर्भव्युक्तान्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां गर्भव्युक्तान्तिक-

मनुष्याणां (च) यत्रोत्पत्तिस्तत्राचित्ता अपि शुक्रशोणितादिपुद्गलाः सन्तीति मिश्रा तेषां योनिः ।

अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोकां जीवा मिश्रयोनिकाः, गर्भव्युज्ञान्तिरियक्पञ्चेन्द्रिय-
मनुष्याणमेव मिश्रयोनिकत्वात्, तेष्योऽयितयोनिका असंख्येयगुणाः, नैरयिकदेवानां कतिपयानां
च प्रत्यक्षं पृथिव्यसेजोवायुप्रत्येकवनस्पातिष्ठानेभतुर्तत्प्रयसंभूच्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूर्छिम-
मनुष्याणामधितयोनिकत्वात्, तेष्योऽप्ययोनिका अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेष्यः
सचित्तयोनिका अनन्तगुणाः, निगोदजीवानां सचित्तयोनिकत्वात् तेषां च सिद्धेष्योऽप्यनन्तगुणत्वात्

भूयोऽपि प्रकारान्तरेण योनीः प्रतिपादयितुकाम आह-

मृ. (३५९) कडविहा णं भंते ! जोणी पं०, ?, गोयमा ! तिविहा जोणी पं०, तं०—संबुडा
जोणी वियडा जोणी संबुडवियडा जोणी ।

नेरइयाणं भंते ! किं संबुडा जोणी वियडा जोणी संबुडवियडा जोणी ?, गोयमा ! संबुडजोणी,
नो वियडजोणी नो संबुडवियडजोणी, एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । बैंदियाणं पुच्छा, गोयमा
नो संबुडजोणी वियडजोणी नो संबुडवियडजोणी । एवं जाव वउरिदियाणं ।

संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं संमुच्छिममणुस्साण य एवं द्वेष । गव्यवक्षतिय-
पंचिंदियतिरिक्खजोणिय० गव्यवक्षतियमणुस्साण य नो संबुडा जोणी नो वियडा जोणी संबुडवियड
जोणी । वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा नेरइयाणं । एतेसि णं भंते ! जीवाणं संबुडजोणियाणं
वियडजोणियाणं संबुडवियडजोणियाणं अजोणियाण य कयरे २ हिंतो अ० ब० तु० वि० ?,
गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा संबुडवियडजोणिया वियडजोणिया असंखिजगुणा अजोणिया
अनंतगुणा संबुडजोणिया अनंतगुणा ॥

मृ. 'कडविहा णं भंते ! जोणी पनक्ता' इत्यादि, तत्र नारकाणां संवृतायोनिः, नरकनिष्ठुटानां
नारकोत्पत्तिस्थानानां संवृतगवाक्षकल्पत्वात्, तत्र च जाताः सन्तो नैरयिकाः प्रवर्द्धमानमूत्तेयस्तेष्यः
पतन्ति, शीतेष्य उषोषु उषोष्यः शीतेष्विति, भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्ठैमानिकानामपि संवृता
योनिः, तेषां देवशयनीये देवदूष्यान्तरिते उत्पादात् 'देवसयणिङ्गं सिद्धेवदूसंतरिए अंगुलासंकेऽइ-
भागमेत्ताए सरीरोकाहणाए उववज्ज्ञइ' इति वचनात्, एकेन्द्रिया अपि संवृतयोनिकाः, तेषामपि
योनेः स्पष्टमनुपलक्ष्यमानत्वात्,

द्वीन्द्रियादीना चतुरिन्द्रियपर्यन्तानां संमूर्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूर्छिममनुष्याणां च विवृता
योनिः, तेषामुत्पत्तिस्थानस्य जलाशयादेः स्पष्टमनुपलक्ष्यमानत्वात्, गर्भव्युज्ञान्तिकतिरियक्पञ्चेन्द्रिय-
गर्भव्युज्ञान्तिकमनुष्याणां च संवृतविवृता योनिः, गर्भस्य संवृतविवृतलक्ष्यत्वात्, गर्भो ह्यन्तः
स्वरूपतो नोपलक्ष्यते बहिस्तूरदवृष्ट्यादिनोपलक्ष्यते इति ।

अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोकाः संवृतविवृतयोनिकाः, गर्भव्युज्ञान्तिकतिरियक्पञ्चेन्द्रिय-
मनुष्याणमेव संवृतविवृतयोनिकत्वात्, तेष्यो विवृतयोनिका असंख्येयगुणाः, द्वीन्द्रियादीनां
चतुरिन्द्रियपर्यवसानानां संमूर्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूर्छिममनुष्याणां च विवृतयोनिकत्वात्,
तेष्योऽयोनिका अनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तत्वात्, तेष्यः संवृतयोनिका अनन्तगुणाः, वनस्पतीनां
संवृतयोनिकत्वात्, तेषां च सिद्धेष्योऽप्यनन्तगुणत्वात् ॥

सम्प्रति मनुष्ययोनिविशेषप्रतिपादनार्थभाह-

मू. (३६०) कइविहा णं भंते ! जोणी पं० ? , गोयमा ! तिविहा जोणी पं० तं०—कुम्मुण्णया संखावत्ता वंसीपत्ता, कुम्मुण्णा णं जोणीए उत्तमपुरिसा गढ्ये वक्कमंति तं०—अरहंता चक्रवट्टी बलदेवा बासु देवा । संखावत्ता णं जोणी इत्थीरथणस्स, संखावत्ताए जोणीए बहवे जीवा य पोगला य वक्कमंति विउक्कमंति चथंति उबचयंति, नो चेव णं निफङ्गंति । वंसीपत्ता णं जोणी पिहुजणस्स, वसीपत्ताए णं जोणीए पिहुजणे गढ्ये वक्कमंति ।

बू. 'कइविहा णं भंते ! जोणी पश्चत्ता' इत्यादि, कूर्मपृष्ठभिवोत्रता कूर्मोत्रता, शङ्खस्येवावर्तो यस्याः सा शङ्खावर्ता, संयुक्तवंशीपत्रद्वयाकारत्वाद् वंशीपत्रा, शेषं सुगमं, नवरं शङ्खावर्तायां योनी बहवो जीवा जीवसंबद्धा पुद्गलाश्च वक्कमन्ते—आगमच्छन्ति व्युक्ताभन्ति—गर्भतयोत्पद्यन्ते,

तथा द्वीपन्ते—ज्ञानान्यतश्चागमगद्यन्ति—उपदीप्तन्ते—तिशेषत ल्पपचयमायान्ति, परं न निष्पद्यन्ते, अतिप्रबलकामाग्निपरितापतो ध्वंसगमनादिति वृद्धप्रवादः ॥

पदं - ९ - समाप्तम्

मुनि दीपरल्लसागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रक्षापनाउपाङ्गसूत्रे
जप्तमपदस्य मल्यगिरिआचार्येण विरचितादीका परिसमाप्ता ।

पदं - १० - "चरम"

बू. तदेवं व्याख्यातं नवमं पदं, इदानीं दशममारभ्यते, तस्य चायमभिसंबन्धः—इहानन्तरपदे सत्त्वानां योनयः प्रतिपादिताः, अस्मिंश्च यदुपपातक्षेत्रं रलप्रभादि तस्य चरमाचरमविभागप्रदर्शनं क्रियते, तत्र चेदमादिसूत्रम्—

मू. (३६१) कति णं भंते ! पुढवीओ पं० ? , गोयमा ! अहु पुढवीओ पं०, तं०—रयणप्पभा सकरण्पभा बालुयप्पभा पंकप्पभा धूमप्पभा तमप्पभा तयतमप्पभा इसीपञ्चाता ॥

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं चरमा अचरमा चरमाइं अचरमाइं चरमंतपदेसा अचरमंतपदेसा ?, गोयमा ! इमा णं रयणप्पभा पुढवी नो चरमा नो अचरमा नो चरमाति नो अचरमाति नो चरमंतपदेसा नो अचरमंतपदेसा नियमा चरमं चरमाणि य चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य, एवं जाव अधेसत्तमा पुढवी, सोहम्भाती जाव अनुत्तरविमाणाणं, एवं चेव इसीपञ्चाताविं, एवं चेव लोगेवि, एवं चेव अलोगेवि ।

बू. 'कति णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ' इत्यादि सुगमं, नवरमीष्वान्पारका पञ्चत्या-रिंशधोजनलक्ष्यामविष्कम्भप्रमाणा शुद्धस्फटिकसंकाशा सिद्धशिला ।

'इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं चरमा अचरमे' त्यादि पृच्छा, अय केयं चरमाचरम-परिमाण ?, उच्यते, चरमं नाम पर्यन्तवर्ति, तद्वारमत्वमापेक्षिकं, अन्यापेक्षया तस्य भावात्, यथा पूर्वशरीरापेक्षया घरभशरीरमिति, अचरमं अप्रान्तं मध्यवतीतियावत्, तदपि आपेक्षिकं, तस्य चरमापेक्षया भावात्, तथा तथाविधान्यशरीरापेक्षया मध्यशरीरमचरमशरीरं, तदेव चरमाऽ-चरमेत्येकवचनान्तः प्रश्नः कृतः, सम्प्रति बहुवयनान्तमाह—

'चरमाइं अचरमाइं' इति, एतानि चत्वारि प्रश्नसूत्राणि तथाविधैकत्वपरिणाम-विशिष्टद्वयविषयाणि कृतानि, सम्प्रति प्रदेशान्धिकृत्य प्रश्नसूत्रद्वयमाह—'चरमंतपदेसा य

अचरमंतपएसाय' इति, चरमाण्येवान्तवर्तित्वात् अन्ताश्चरमान्तास्तद्वादेशाश्च चरमान्तप्रदेशाः, अचरममेव कस्याप्यपेक्षयाऽनन्तवर्तित्वादन्तः अचरमान्तस्तद्वादेशा अचरमान्तप्रदेशाः।

तदेवं पदसु प्रश्नेषु कृतेषु भगवानाह—गौतम ! सा रलप्रभा पृथिवी न चरमा, चरमत्वं ह्यापेक्षिकपित्युपर्ति, न चात्राज्यदर्थं गौतमस्ति, नेत्रवात्। एह नक्षयनिरपेक्षायाः पृष्ठत्वात्, नाप्यचरमा, तत एव हेतोः, तथाहि— अचरमत्वमपि आपेक्षिकं, न चात्रान्यदपेक्षणीयमस्तीति, किमुक्तं भवति ?—इयं रलप्रभा पृथिवी न पश्चिमा नापि मध्यमा, तदन्यस्थापेक्षणीयस्याविवक्षणादिति, अत एव न चरमाणि, चरमत्वव्यपदेशस्यैवासंभवतस्तद्विषयवहुवचनासंभवात्, तथाहि—

यदा तस्याश्चरमत्वव्यपदेश एवोक्तयुक्तेनोपषद्यते तदा कथं तद्विषयं बहुवचनमुपष्टुमर्हतीति ?, एवमचरमाण्यपि प्रतिषेधनीयानि, प्रागुक्तयुक्तेरचरमत्वव्यपदेशस्यासंभवात्, तथा न च चरमान्तप्रदेशा नाप्यचरमान्तप्रदेशाः, उक्तयुक्त्या चरमत्वस्वाचरमत्वस्य चासंभवतस्तद्वादेशकल्पनाया अप्यसंभवात्, यस्मैवं तर्हि किस्तरूपा सा ? इत्यत आह—

नियमाद् नियमेनाचरमं चरमाणिष, किमुक्तं भवति ?—यदीयमखण्डस्यप्रविविक्षितत्वात् पृच्छयते तदा यथोक्तमझानामेकेनापि भङ्गेन व्यपदेशो न भवति, यदा त्वसङ्गयेय प्रदेशावगाढेत्यनेकावयविभागात्मिका विवक्ष्यते तदा यथोक्तनिर्वचनविषया भवति, तथाहि—रलप्रभा पृथिवी तावदनेन प्रकारेण व्यवस्थिता, ।

एवमवस्थिताया अस्या यानि प्रान्तेष्ववस्थितानि खण्डानि प्रत्येकं तथाविधविशिष्टकत्वपरिणामपरिणामपरिणतानि तानि चरमाणि, यसुनर्मध्ये महद्वलप्रभायाः खण्डं ततथाविधैकत्वपरिणामत्वादेकत्वेन विवक्षितमित्यचरमं, उभयसमुदायरूपा चेयं, अन्यथा तदभावप्रसङ्गात्, तदेवमवयवयवावयविरूपतया चिन्तायामचरमं चरमाणि चेत्यखण्डकनिर्वचनविषया प्रतिपादिता, यदा पुनः प्रदेशविना क्रियते तदेवं निर्वचनम्—चरमान्तप्रदेशाश्च अचरमान्तप्रदेशाश्च, तथाहि—

ये बाह्यखण्डेषु गताः प्रदेशास्ते चरमान्तप्रदेशाः, ये पुनर्मध्यैकखण्डगताः प्रदेशास्ते अचरमान्तप्रदेशाः, अन्येतु व्याचक्षते—चरमाणिनाम तथाविधप्रविष्टेतप्रान्तैकप्रादेशिकश्रेणिपटलरूपाणि, मध्यभागोऽचरम इति, तदपि समीचीनं, दोषाभावात्, चरमान्तप्रदेशा यथोक्तरूपप्रान्तैकप्रादेशिकश्रेणिपटलगताः प्रदेशाः, अस्यरमान्तप्रदेशा मध्यभागगताः प्रदेशाः, अनेन निर्वचनसूत्रेण एकान्तदुर्नियनिरोधप्रधानेन अवयववावयविरूपं रलप्रभादिकं वस्तु तयोश्चावयवयविनोर्भवद्भेद इत्यावेदितं, यथा चावयवावयविरूपतायां न परोक्तदूषणावकाशस्तथा धर्मसंग्रहणिटीकायां बाह्यवस्तुप्रतिष्ठाऽवसरे प्रतिपादितमिति ततोऽवधार्यै। ‘एवं जाव अहेसत्तमाए पुढवी’त्यादि, यथा रलप्रभा पृथिवीप्रश्ननिर्वचनाभ्यामुक्ता एवं शक्तराद्या अपि पृथिव्यः सौधर्मदीनि च विमानानि अनुत्तरविमानपर्यवसानानि ईषड्याम्भारा लोकश्च वक्तव्यः ।

सूत्रपाठोऽपि सुगमत्वात्स्वयं परिभावनीयः, स चैवम्—‘सङ्करण्यभाणं भंते ! पुढवी किं चरमा अचरमा चरमाणि अचरमाणि’ इत्यादि ।

एवं ‘अलोगेदि’ इति, एवम्—उक्तेन प्रकारेणालोकोऽपि वक्तव्यः, स चैवम्—‘अलोए णं भंते ! किं चरमे अचरमे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथीव निर्वचनसूत्रं ‘गोयमा ! अचरमे चरमाणि य चरमंतपदेशाय अचरमंतपदेशाय’ तत्र चरमाणियानि खण्डानि लोकनिष्ठुटेषु प्रविष्टानि शेषमन्य-

त्सर्वमध्यरमं, चरमखण्डगताः प्रदेशाः चरमान्तप्रदेशाः अचरमखण्डगताः प्रदेशा अचरमान्तप्रदेशाः सम्प्रत्येतेषु रत्नप्रभादिषु प्रत्येकं चरमाचरमादिगतमल्यबहुत्वमधिधित्सुरिदमाह—

शू. (३६२) इमीसे यं भंते ! रथणप्यभाए पुढवीए अचरमस्स य चरमाण य चरमंतपएसाण य अचरमंतपएसाण य दब्बड्याए पएसड्याए दब्बड्यपएसड्याए कयो २ हिंतो अ० ब० तु० वि० ?, गोयमा ! सब्बत्योवा इमीसे रथणप्यभाए पुढवीए दब्बड्याए एगे अचरमे चरमाइं असंखिज्ञगुणाइं, अचरमंचरमाणियदोविविसेसाहिआ, परतड्याए सब्बत्योवा इमीसे रथणप्यभाए पुढवीए चरमंतपदेसा, अचरमंतपदेसा असंखिज्ञगुणा, चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दोविविसेसाहिआ, दब्बड्यपएसड्याए सब्बत्योवा इमीसे रथणप्यभाए पुढवीए दब्बड्याए एगे अचरिमे,

चरिमाइं असंखिज्ञगुणाइं, अचरिमं चरिमाणि य दोविविसेसाहिआ, चरमंतपएसा असंखिज्ञगुणा, अचरमंतपएसा असंखिज्ञगुणा, चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दोविविसेसाहिआ, एवं जाव अहेसतमाए सोहम्मस्स जाव लोगस्स एवं देव ।

शू. 'इमीसे यं भंते ! रथणप्यभाए पुढवीए अचरमस्स य चरमाणय' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, निर्वचनसूत्रे सर्वस्तोकं द्रव्यार्थतया अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अचरमखण्डं, कस्मात् ? इति चेत्, अत आह—एकं, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनम्' इति न्यायदत्र हेती प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यस्मात्याविधैकस्कन्धपरिणामपरिणतत्वादेकं ततःस्तोकं, तस्माद् यानि चरमाणि खण्डानि तान्यसंख्येयगुणानि, तेषामसङ्क्षयातत्वात्, अथाचरमं चरमाणि च समुदितानि चरमाणां तुल्यानि विशेषाधिकानि वा ? इति शङ्खायामाह—अचरमं चरमाणि च समुदितानि विशेषाधिकानि, तथाहि—यदचरमं द्रव्यं तत् चरमद्रव्येषु प्रक्षिप्तं, ततश्चरमेभ्य एकेनाधिकत्वात् विशेषाधिकसमुदायो भवति ।

प्रदेशार्थत्वचिन्तायां सर्वस्तोकाश्चरमान्तप्रदेशाः, यतश्चरमखण्डानि मध्यखण्डापेक्षया ५-तिसूक्ष्मणि, ततस्तेषामसङ्क्षयेयुणानामपि ये प्रदेशास्ते मध्यखण्डगतप्रदेशपेक्षया सर्वस्तोकाः, तेभ्योऽचरमप्रदेशा असङ्क्षयेयगुणाः, अचरमखण्डस्यैकस्यापि चरमखण्डसमुदायापेक्षया क्षेत्रतोऽसङ्क्षयेयगुणत्वात्, चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशाश्च द्वयेऽपि समुदिता अचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिकाः कथमिति चेत्, उच्यते, इह चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशपेक्षया असङ्क्षयेयभागप्रमाणाः, ततोऽचरमान्तप्रदेशेषु चरमान्तप्रदेशपेक्षेऽपि तेऽचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव भवन्ति, द्रव्यार्थप्रदेशार्थचिन्तायां 'अचरमं चरमाणि य दो विसासहियाइं चरमन्तपएसा असंखिज्ञगुणा' इति अचरमध्यरमसमुदायश्चरमान्तप्रदेशा असङ्क्षयेयगुणाः, कयं ?, उच्यते, इह यदचरमखण्डं तदसङ्क्षयेयप्रदेशावगाढमपि द्रव्यार्थतया एकं, चरमेषु पुनः खण्डेषु प्रत्येकमसङ्क्षयेयाः प्रदेशाः, ततो भवन्ति चरमाचरमद्रव्यसमुदायादसङ्क्षयेयगुणाश्चरमान्तप्रदेशाः, तेभ्योऽप्यचरमान्तप्रदेशा असङ्क्षयेयगुणाः, तेभ्योऽपि चरमाचरमप्रदेशाः समुदिता इति पूर्ववत् ।

शू. (३६३) अलोगस्स यं भंते ! अचरमस्स य चरमाण य चरमंतपदेसाण य अचरमंतपदेसाण य दब्बड्याए पएसड्याए दब्बड्यपएसड्याए कयो २ हिंतो अ० ब० तु० वि० ?, गोयमा ! सब्बत्योवे अलोगस्स दब्बड्याए एगे अचरमे चरमाइं असंखिज्ञगुणाइं अचरमं चरमाणि

य दोषि विसेसाहियाइँ, पएसहुयाए सब्बत्योवा अलोगस्स चरमंतपदेसा अचरमंतपदेसा अनंतगुणा चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दोषि विसेसाहिया, दब्बहुएसहुयाए सब्बत्योवे अलोगस्स एगे अचरमे चरमाइँ असंखेजगुणाइँ अचरमं च चरमाणि य दोषि विसेसाहियाइँ, चरमंतपदेसा असंखेजगुणा, अचरमंतपदेसा अनंतगुणा, चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दोषि विसेसाहिया

लोगालोगस्स ण भंते ! अचरमस्स य चरमाण य चरमंतपदेसाण य अचरमंतपदेसाण य दब्बहुयाए प्रद्वान्तुयाए वल्लाहुएसहुयाए लोगो र हिंदो जाऊ या तुल विठ ? , गोथमा ! सब्बत्योवे लोगालोगस्स दब्बहुयाए एगमेरे अचरम, लोगस्स चरमाइँ असंखेजगुणाइँ, अलोगस्स चरमाइँ विसेसाहियाइँ, लोगस्स (य) अलोगस्स य अचरमं य चरमाणि य दोषि विसेसाहियाइँ, पएसहुयाते सब्बत्योवा लोगस्स चरमंतपदेसा, अलोगस्स चरमन्तपदेसा विसेसाहिआ, लोगस्स अचरमंतपदेसा असंखेजगुणा, अलोगस्स अचरमंतपदेसा अणंतगुणा, लोगस्स य अलोगस्स य चरमंतपदेसा च अचरमंतपदेसा य दोषि विसेसाहिया ।

दब्बहुपदेसहुयाए सब्बत्योवे लोगालोगस्स दब्बहुयाए एगमेरे अचरमे, लोगस्स चरमाइँ असंखेजगुणाइँ, अलोगस्स चरमाइँ विसेसाहियाइँ, लोगस्स य अलोगस्स य अचरमं चरमाणि य दोषि विसेसाहियाइँ, लोगस्स चरमन्तपदेसा असंखेजगुणा, अलोगस्स य चरमंतपदेसा विसेसाहिया, लोगस्स अचरमंतपदेसा असंखेजगुणा, अलोगस्स अचरमंतपदेसा अनंतगुणा, लोगस्स य अलोगस्स य चरमंतपदेसा य अचरमन्तपदेसा य दोषि विसेसाहिया, सब्बदब्बा विसेसाहिया, सब्बपदेसा अनंतगुणा, सब्बपञ्चवा अनंतगुणा ।

३४. अलोकसूत्रे प्रदेशार्थतायां सर्वस्तोका अलोकस्य चरमान्तप्रदेशा; , लोकनिष्कुटेष्वेवान्तस्तेषां मावातु, तेभ्योऽचरमान्तप्रदेशा अन्तगुणाः, अलोकस्यानन्तत्वातु, चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशाश्च समुदिता विशेषाधिकाः, चरमान्तप्रदेशा हाथरमान्तप्रदेशापेक्षया अनन्तभागकल्पाः, ततस्तेषामचरमान्तप्रदेशाराशी प्रक्षेपेऽपि ते अचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव मवन्ति । सम्प्रति लोकालोकसमुदायविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

‘लोगालोगस्स ण भंते ! अचरमस्स य चरमाण थ’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, निवर्दनमाह—‘गोथमे’ त्यादि, लोकस्य अलोकस्य च यदेकैकं चरमखण्डं तत्सोकं, एकत्वात्, तेभ्यो लोकस्य चरमखण्डप्रव्याप्त्यसङ्क्षयेयगुणानि, तेषामसङ्क्षयातत्वात्, तेभ्योऽप्यलोकस्य चरमखण्डानि विशेषाधिकानि, कथम् ? इह यद्यपि लोकस्य चरमखण्डानि तत्त्वोऽसङ्क्षयेयानि तथापि प्रागुपदर्शितपृथिवीन्यासपरिकल्पनया तान्यदीपरिकल्पन्ते, तथया—एकैकं चतुर्सुषुदिक्षुएकैकं च विदिक्षिति, अलोकचरमखण्डानि तत्प्रासपरिकल्पनया परिगृण्यमानानि द्वादश, तथया—

एकैकं चतुर्सुषुदिक्षु द्वे द्वे विदिक्षिति, द्वादश थाषभ्यो न द्विगुणानि च, किन्तु विशेषाधिकानि, तेभ्योऽलोकस्य चरमखण्डेभ्यो लोकालोकस्य चरमाचरमखण्डानि समुदितानि विशेषाधिकानि, तयाहि—लोकस्य चरमखण्डानि प्रागुक्तपरिकल्पनया अदी एकमचरमखण्डमित्युभयमीलने नव, अलोकस्यापि चरमाचरमखण्डानि समुदितानि त्रयोदश, उभयेषामेकत्र मीलनेन द्वाविशति; , सा च द्वादशभ्यो न द्विगुणा नापि त्रिगुणा किन्तु विशेषाधिकेति अलोकस्य चरमखण्डेभ्यो लोकालोकचरमखण्डानि समुदितानि विशेषाधिकानि ।

प्रदेशार्थताचिन्तायां सर्वस्तोका लोकस्य चरमान्तप्रदेशाः, अष्टखण्डसल्कानामेव प्रदेशानां भावात्, तेष्योऽलोकस्य धरमान्तप्रदेशा विशेषाधिकाः, तेष्योऽपि लोकस्य अचरमान्तप्रदेशा असङ्गच्ययगुणाः, क्षेत्रस्यातिप्रभूतत्वा तत्प्रदेशानामप्यतिप्रभूतत्वात्, तेष्योऽप्यलोकस्याचरमान्तप्रदेशा अनन्तगुणाः, क्षेत्रस्यानन्तगुणत्वात्, तेष्योऽपि लोकस्य धरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशा अलोकस्यापि चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशा; समुदिता विशेषाधिकाः, कथमिति चेत्, उच्यते, इहालोकस्याचरमान्तप्रदेशराशी लोकस्य वर्तमवरमान्तःतोऽलोकस्य चरमान्तप्रदेशाः, त्रिप्रक्षिप्तन्ते, तेच्च सर्वसङ्ख्ययाऽप्यसङ्ख्येय(३संख्यया)शानन्तराश्यपेक्षयाऽतिस्तोका इति प्रक्षेपेऽपि तेऽलोकस्याचरमान्तप्रदेशेष्यो विशेषाधिका एव।

एतदनुसारेण द्रव्यार्थप्रदेशाधिनितासूत्रमपि स्वयं परिभावनीयं, नवरं लोकालोकचर-
माध्यरमण्डेभ्यो लोकस्य चरमान्तप्रदेशा असङ्क्षयेयगुणा इति, लोकस्य किल चरमाणि खण्डान्यद्यै,
एककैकस्मिश्च खण्डप्रदेशे खण्डप्रदेशा असङ्क्षयेय लोकालोकचरमाध्यरमण्डानि च समुदितानि
द्वाविनेश्चतिः, ततो घटन्ते लोकालोकचरमाचरमण्डेभ्यो लोकस्य चरमान्तप्रदेशा असङ्क्षयेयगुणाः,
शेषपदभावना प्राप्तवत्, 'सब्वद्रव्या विसेसाहिया' इति लोकालोकचरमाध्यरमान्तप्रदेशेभ्यः सर्वद्र-
व्याणि विशेषाधिकानि, अनन्तानन्तसङ्क्षयानां जीवानां तथा परमाणवादीनाभनन्तपरमाणवात्म-
कस्कन्धपर्यन्तानां प्रत्येकानामनन्तसङ्क्षयायनां पृथक् पृथक् द्रव्यत्वात्, तेभ्योऽपि सर्वप्रदेशा
अनन्तगुणाः, तेभ्योऽपि सर्वपर्याया अनन्तगुणाः, प्रतिप्रवेशं स्वपरभेदभिन्नाभनां पर्यायाणा-
मानन्त्यात्, । तदेवं रत्नप्रभादिकं चरमाचरमभेदतश्चिन्तितं, इदानीं परमाणवादिकं चिन्तयन्नाह-

मू. (३६४) परमाणुपोगले णं भंते ! किं चरिमे ९ अचरिमे २ अवत्तब्वए ३ वरमाइं ४ अचरमाइं ५ अवत्तब्वाइयं ६ उदाहु चरिमे य अचरिमे य ७ उदाहु चरमे य अचरमाइं ८ उदाहु वरमाइं अचरमे य ९ उदाहु चरमाइं च अचरमाइं च १० पढमा घउभंगी उदाहु चरिमे य अवत्तब्वए य ११ उदाहु चरमे य अवत्तब्वयाइं च १२ उदाहु वरमाइं च अवत्तब्वए य १३ उदाहु वरमाइं च अवत्तब्वयाइं च १४ बीया घउभंगी उदाहु अचरिमे य अवत्तब्वए य १५ उदाहु अचरमे य अवत्तब्वयाइं च १६ उदाहु अचरमाइं च अवत्तब्वए य १७ ।

उदाहु अचरमाइं च अवत्वयाइं च १८ तद्या उपभंगी उदाहु चरमे य अवरमे य
अवत्वए य १९ उदाहु चरमे य अवरमे य अवत्वयाइं च २० उदाहु चरमे य अधरमाइं च
अवत्वए य २१ उदाहु चरमे य अधरमाइं च अवत्वयाइं च २२ उदाहु चरमाइं च अधरमे य
अवत्वए य २३ उदाहु चरमाइं च अवरमे य अवत्वयाइं (च) २४ उदाहु चरमाइं च अधरमाइं
च अवत्व य २५ उदाहु चरमाइं च अवरमाइं च अवत्वयाइं च २६, एते छब्बीसं भंगा,
गोयमा ! परमाणुपोग्गले नो चरमे नो अवरमे नियमा अवत्वए, सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा ॥

३. 'परमाणुपोग्नले णं भते ?' इत्यादि, अत्र प्रश्नसूत्रे षडएविंशतिर्भाषाः, यतस्त्रीणि पदानि चरमाचरमावक्तव्यलक्षणानि, तेषां चैकैकसंयोगे प्रत्येकमेकवचनास्त्रयो मङ्गाः, तद्यथा-चरमोऽचरमोऽवक्तव्यकः त्रयो बहुवचनैन, तद्यथा—चरमाणि १२ अचरमाणि २ अवक्तव्यानि ३, सर्वसङ्ख्यया षट्, द्विकसंयोगास्त्रयः, तद्यथा—चरमाचरमधपदयोरेकः चरमावक्तव्यपदयोर्द्वितीयः अचरमावक्तव्यकपदयोस्तुतीयः, एकैकस्मिन् चत्वारो मङ्गाः, तत्र प्रथमेद्विकसंयोगे एवं चरमश्च-

रमश्च, चरमश्चादरमाश्च, चरमाश्चादरमश्च, चरमाश्चादरमाश्च । एवमेव थतु र्भङ्गी चरमावक्तव्यं पदयोः, एवमेवाचरमावक्तव्यपदयोः सर्वसङ्ख्यया द्विकसंयोगे द्वादश भङ्गाः त्रिकसंयोगे एकवचनबहुवक्तव्यनाभ्यामष्टौ, — । सर्वसंकलनया षष्ठ्यविंशतिः ।

अत्र निर्वचनमाह—‘परमाणुपोणाले नो चरमे’ इत्यादि, परमाणुपुद्गतश्चरमो न भवति, चरमत्वं ह्यन्यापेक्षं, न चान्यदपेक्षणीयमस्ति तस्य, अविवक्षणात्, न च सांशः परमाणुर्येनाश्चापेक्षया चरमत्वं प्रकल्प्येत्, निरवयवत्वात् (तस्य), तस्मात्र चरमो, नाप्यचरमः, निरवयवतया मध्यत्वायोगात्, किन्त्ववक्तव्यः, चरमाचरभव्यपदेशकारण[तः]शून्यतया चरमशब्देनाचरमशब्देन वा व्यपदेषु मशक्यत्वात्, वक्तुं शब्दं हि वक्तव्यं, यत्तु चरमशब्देन अचरमशब्देन वा स्वस्वनिभित्शून्यतया वक्तुमशक्यं तदवक्तव्यमिति ।

शेषास्तु भङ्गाः प्रतिषेध्याः, परमाणी तेषामसंभवात्, वक्ष्यति य—“परमाणुमियतइओ” अस्यायमर्थः—परमाणी—परमाणुशिराद् त्रृतीयोऽप्यः परेतात् इत्यास्तु गिरवद्वा वेऽप्रतिषेध्याः

म् (३६६) दुपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! दुपएसिए खंधे सिय चरमे नो अचरमे सिय अवत्तव्यए, सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा ॥ तिपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! तिपएसिए खंधे सिय चरमे, नो अचरमे, सिय अवत्तव्यए, नो चरमाइं, नो अचरमाइं, नो अवत्तव्याइं, नो चरमे य अचरमे य, नो चरमे य अचरमाइं, सिय चुरमाइं य अचरमे य, नो चरमाइं च अचरमाइं च, सिय चरमे य अवत्तव्यए य, सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा ।

चउपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! चउपएसिए णं खंधे सिय चरमे १ नो अचरमे २ सिय अवत्तव्यए ३ नो चरमाइं ४ नो अचरमाइं ५ नो अवत्तव्याइं ६ नो चरमे य अचरमे य ७ नो चरमे य अचरमाइं च ८ सिय चरमाइं अचरिमे य ९ सिय चरमाइं च अचरमाइं च १० सिय चरमे य अवत्तव्यए य ११ सिय चरमे य अवत्तव्याइं च १२ नो चरमाइं च अवत्तव्यए य १३ नो चरमाइं च अवत्तव्ययाइं च १४ नो अचरमे य अवत्तव्यए य १५ नो अचरमे य अवत्तव्याइं च १६ नो अचरमाइं च अवत्तव्यए ज १७ नो अचरिमाइं च अवत्तव्याइं च १८ नो चरमे य अचरिमे य अवत्तव्यए य १९ नो चरमे य अचरिमे य अवत्तव्याइं च २० नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्यए य २१ नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्याइं च २२ सिय चरमाइं च अचरिमे च अवत्तव्यए य २३ । सेसा भंगा पडिसेहेयव्वा ॥

पंचपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! पंचपएसिए खंधे सिय चरमे १ नो अचरमे २ सिय अवत्तव्यए ३ नो चरमाइं ४ नो अचरमाइं ५ नो अवत्तव्याइं ६ सिय चरमे य अचरमे य ७ नो चरमे य अचरमाइं च ८ सिय चरमाइं च अचरमे य ९ सिय चरमाइं च अचरमाइं च १० सिय चरमे य अवत्तव्यए य ११ सिय चरमे य अवत्तव्याइं च १२ सिय चरमाइं च अवत्तव्यए य १३ नो चरमाइं च अवत्तव्ययाइं च १४ नो अचरमे य अवत्तव्यए य १५ नो अचरमे य अवत्तव्याइं च १६ नो अचरमाइं च अवत्तव्यए य १७ नो अचरमाइं च अवत्तव्याइं च १८ नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्यए य १९ नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्याइं च २० नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्यए य २१ नो चरमे य अचरमाइं च अवत्तव्याइं च २२ सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्तव्यए य २३ सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्तव्याइं च २४ सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्यए य २५ नो चरमाइं च अचरमाइं च अवत्तव्याइं च २६ ।

छप्पएसिए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! छप्पएसिए णं खंधे सिय चरमे १ नो अचरमे २ सिय अवत्त्वए ३ नो चरमाइं ४ नो अचरमाइं ५ नो अवत्त्वयाइं ६ सिय चरमे य अचरमे य ७ सिय चरमे य अचरमाइं च ८ सिय चरमाइं च अचरमे य ९ सिय चरमाइं च अचरमाइं च १० सिय चरमे य अवत्त्वए अ ११ सिय चरमे य अवत्त्वयाइं च १२ सिय चरमाइं च अवत्त्वए अ १३ सिय चरमाइं च अवत्त्वयाइं च १४ नो अचरमे य अवत्त्वए य १५ नो अचरमे य अवत्त्वयाइं च १८ सिय चरमे य अचरमाइं च अवत्त्वए य १९ नो अचरमाइं च अवत्त्वयाइं च २० नो चरमे य अचरमाइं च अवत्त्वए य २१ नो चरमे य अचरमाइं च अवत्त्वयाइं च २२ सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्त्वए य २३ सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्त्वयाइं च २४ सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्त्वए य २५ सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्त्वयाइं च २६ ।

सत्तप्पएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! सत्तप्पएसिए णं खंधे सिय चरिमे १ नो अचरिमे २ सिय अवत्त्वए ३ नो चरिमाइं ४ नो अचरिमाइं ५ नो अवत्त्वयाइं ६ सिय चरमे य अचरमे य ७ सिय चरमे य अचरमाइं च ८ सिय चरमाइं च अचरमे य ९ सिय चरमाइं च अचरमाइं च १० सिय चरमे य अवत्त्वए य ११ सिय चरमे य अवत्त्वयाइं च १२ सिय चरमाइं च अवत्त्वयाइं च १३ सिय चरमाइं च अवत्त्वयाइं च १४ नो अचरमे य अवत्त्वए य १५ नो अचरमे य अवत्त्वयाइं च १६ नो अचरमाइं च अवत्त्वए य १७ नो अचरमाइं च अवत्त्वयाइं च १८ सिय चरमे य अचरिमाइं च अवत्त्वयाइं च १९ सिय चरमाइं च अवत्त्वयाइं च २० सिय चरमाइं च अवत्त्वए य २१ सिय चरिमे य अचरिमाइं च अवत्त्वयाइं च २२ सिय चरमाइं च अवत्त्वए य २३ सिय चरमाइं च अचरमे य अवत्त्वयाइं च २४ सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्त्वए य २५ सिय चरमाइं च अचरमाइं च अवत्त्व २६ ।

अद्वप्पएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! अद्वप्पएसिए खंधे सिय चरमे १ नो अचरमे २ सिय अवत्त्वए ३ नो चरमाइं ४ नो अचरमाइं ५ नो अवत्त्वयाइं ६ सिय चरिमे य अचरिमे य ७ सिय चरिमे य अचरिमाइं च ८ सिय चरिमाइं च अचरिमे य ९ सिय चरमाइं च अचरमाइं च १० सिय चरमे य अवत्त्वए य ११ सिय चरम य अवत्त्वयाइं च १२ सिय चरिमाइं च अवत्त्वए य १३ सिय चरिमाइं च अवत्त्वयाइं च १४ नो अचरिमे य अवत्त्वए य १५ नो अचरिमे य अवत्त्वयाइं च १६ नो अचरिमाइं च अवत्त्वए य १७ नो अचरिमाइं च अवत्त्वयाइं च १८ सिय चरिमे य अचरिमे य अवत्त्वए य १९ सिय चरिमे य अचरिमे य अवत्त्वयाइं च २० सिय चरिमे य अचरिमाइं च अवत्त्वए य २१ सिय चरिमे य अचरिमाइं च अवत्त्वयाइं च २२ सिय चरिमाइं च अचरिमे य अवत्त्वए य २३ सिय चरिमाइं च अचरिमे य अवत्त्वयाइं च २४ सिय चरिमाइं च अचरिमाइं च अवत्त्वए य २५ सिय चरिमाइं च अचरिमाइं च अवत्त्वयाइं च २६

संखेजप्पएसिए असंखेजप्पएसिए अनन्तप्पएसिए खंधे०, जहेव अद्वप्पएसिए तहेव पत्तेयं माणियव्वं ।

दृ॒. 'दुप्पएसिए णं भंते !' इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राप्तवतु, निर्वचनमाह—'सिय चरमे नो अचरमे सिय अवत्त्वए' इत्यादि, द्विप्रदेशिकःस्कन्धः स्यात्—कदाचित् चरमः, कथमिति चेत्, उच्यते,

इह यदा द्विप्रदेशिकः स्कन्धो द्वयोराकाशप्रदेशयोरवगाहो भवति समश्रेण्या व्यवस्थितया, —तदा एकोऽपि परमाणुपरपरमाण्वपेक्षया चरमः, अबरोऽप्यपरपरमाण्वपेक्षया चरम इति चरमः, अचरमस्तु नम भवति, सर्वद्रव्याणमामपि केवलाचरमत्वस्यायोगात्, यदा तु स एव द्विप्रदेशिकः स्कन्धः एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे अवगाहते तदा स तथाविधैकत्वपरिणामपरिणततया परमाणुवत् चरमाचरमव्यपदेशकारणशून्यत्वाप्तं चरम शब्देन व्यपदेषु शक्यते नाथ्यचरमशब्देनेति अवक्तव्यः, शेषास्तु भज्ञः प्रतिषेध्याः, तथा च वक्ष्यति ‘पद्मो तइओ य हीइ दुपएसे’ अस्यायमर्थः— द्विप्रदेशिके स्कन्धे प्रथमो भज्ञः—चरम इति, तृतीयः—अवक्तव्य इति भवति शेषास्तु प्रतिषेध्याः, असंभवात्, स चासंभवः सुप्रतीत एव।

‘तिपएसिए ण भंते ! खंधे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, निर्वचनं ‘गोयमा ! सिय चरमे’ इत्यादि, इह यदा त्रिप्रदेशिकः स्कन्धो द्वयोराकाशप्रदेशशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेवमवगाहो भवति, तदाऽसीधरमः, सा चरमत्वभावना द्विप्रदेशिकस्कन्धवद् भावनीया, अचरमप्रतिषेधः प्राग्वत्, ‘स्यादवक्तव्य’ इति यदा इस एव त्रिप्रदेशिकः स्कन्ध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशोऽवगाहते तदा परमाणुवत् चरमाचरमव्यपदेशकारणशून्यतया चरमाचरमशब्दाभ्यां व्यपदेषु मशक्यत्वात् अवक्तव्यः चतुर्थादियोऽष्टमपर्यन्ताः प्रतिषेध्यः, असंभवात्, असंभवतु सुप्रतीतत्वात् स्यवमुपयुज्य वक्तव्यः, नवमस्तु ग्राह्याः, तथा चाह—‘सिय चरमाइ य अचरमे य’ प्राकृते द्वित्वेऽपि बहुवचनं, ततोऽयमर्थः—स्यात्—कदाचिदयं भज्ञः—चरमी अचरमश्च, तत्र यदा स त्रिप्रदेशिकः स्कन्धः त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वेवमवगाहते,

तदाऽऽदिमान्तिमी द्वी परमाणुपर्यन्तवर्तित्वाद्वारमी मध्यवर्तित्वाद्वरम इति, दशमस्तु प्रतिषेध्यः, स्कन्धस्य त्रिप्रदेशिकतया चरमाचरमशब्दयोर्बहुवचननिभित्तासंभवात्, एकादशस्तु ग्राह्याः, तथा चाह—‘सिय चरमे य अवक्तव्यए य’ स्थात्—कदाचिदयं भज्ञश्चरमश्चावक्तव्यश्च, तत्र यदा स त्रिप्रदेशिकः समश्रेण्या विशेण्या चैवमगाहते स्थापना—तदा द्वी परमाणु समश्रेण्या व्यवस्थिताविति द्विप्रदेशावगाढ़द्विप्रदेशस्कन्धवद्वश्चरमव्यपदेशकारणभावतश्चरमः, एकश्च परमाणुर्विश्रेणिस्यश्चरमाचरमशब्दाभ्या व्यपदेषु मशक्य इत्यवक्तव्यः, शेषास्तु भज्ञः सर्वेऽपि प्रतिषेध्याः, वक्ष्यति च ‘पद्मो तइओ नवमो इङ्गारसमो य तिपएसे’ अस्यायमर्थः—त्रिप्रदेशे स्कन्धे प्रथमो भज्ञश्चरम इति, तृतीयोऽवक्तव्य इति, नवमश्चरमी चाचरमश्च, एकादशश्चरमश्चावक्तव्यश्चेतिथि भवति, शेषा भज्ञा न घटन्ते ॥

‘चउपएसिए ण भंते ! खंधे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्, निर्वचनमाह—‘गोयमा ! सिय चरमे’ इत्यादि, अत्र प्रथमतृतीयनवमदशमैकादशद्वादशत्रयोविंशतितमरुपाः सह भज्ञा ग्राह्याः, शेषाः प्रतिषेध्याः, तत्र प्रथमभज्ञोऽयम्—‘स्याद्वरम्’ इति, इह यदा चतुष्प्रदेशकः स्कन्धो द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेवमगाहते, तदा चरमः, सा च चरमत्वभावना समश्रेण्या व्यवस्थितद्विप्रदेशावगाढ़द्विप्रदेशस्कन्धवद् भावनीया, तृतीयो भज्ञः स्यादवक्तव्य इति, स चैव—यदा स एव चतुष्प्रदेशकः स्कन्ध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशोऽवगाहते, तदा परमाणुवदवक्तव्यः,

नवमः ‘स्याद्वरमी चाचरमश्च’ स चैव—यदा स चतुष्प्रदेशात्मकः स्कन्धः त्रिष्वाकाशप्रदेशेष्वेवमवगाहते, तदा आद्यन्तप्रदेशावगाढ़ी चरमी मध्यप्रदेशावगाढ़स्वचरमः, दशमः स्याद्वरमी

चाचरमीच, तत्र यदा चतुष्पदेशात्मकः स्कन्धः समश्रेण्या व्यवस्थितेषु चतुष्वाकाशप्रदेशेषु एवम-
गाहते, तदाऽऽध्यन्तद्विप्रदेशावगाढी द्वी परमाणू चरमी द्वयोर्सु मध्यमयोराकाशप्रदेशयोरगाढी
द्वी परमाणू अधरमाविति, एकादशः स्याद्वरमश्चावक्तव्यश्च, स ईवं—, यदा स चतुष्पदेशात्मकः
स्कन्धः त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या ईवमवगाहते स्थापना—, तदा समश्रेणियव्य-
वस्थितद्विप्रदेशावगाढाग्रयः परमाणवो द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशस्कन्धवत् चरमः एकश्च विश्रेणिस्यः
परमाणुरिव चरमाचरमशब्दाभ्यां व्यपदेषु पश्चक्तव्यत्वात् अवक्तव्य इति, द्वादशः स्याद्वरमश्चावक्तव्यी
च, स ईवं—, यदा स चतुष्पदेशात्मकः स्कन्धश्चतुष्वाकाशप्रदेशेषु एवमवगाहते—द्वी परमाणू
द्वयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोः द्वी परमाणू द्वयोर्विश्रेण्या व्यवस्थितयोः, तदा द्वी
परमाणू समश्रेण्या व्यवस्थिती द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशस्कन्धवत् चरमः द्वी च परमाणू विश्रेणि-
व्यवस्थितो केवलपरमाणुवश्चरमाचरमशब्दाभ्या व्यपदेषु पश्चक्तव्यावेत्यवक्तव्यी, त्रयोर्विंशतितमः
स्याद्वरमी चाचरमश्चावक्तव्यश्च, कथमिति चेद् । उच्यते, इह यदा स चतुष्पदेशात्मकः स्कन्धः
चतुष्वाकाशप्रदेशेष्वेवमवगाहते—त्रयः परमाणवस्त्रिषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वाकाशप्रदेशेषु एको
विश्रेणिस्ये प्रदेशो, तदा त्रिषु परमाणुषु समश्रेणिव्यवस्थितेषु मध्ये आघन्ती परमाणू
पर्यन्तवर्तित्वाद्वारमी मध्यमस्त्वचरमः विश्रेणिस्थस्त्व- वक्तव्य इति, वक्ष्यति च—

॥ १ ॥ “पढमो तइओ नवमो दसमो इक्कारसो य बारसमो ।

भज्ञा चउप्पासे तेवीसइमो य बोच्छब्बो ॥” गतार्थ ॥

‘पंचपएसिए पं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राच्यतु, निर्वचनमाह—‘गोयमा ! सिय घरमे’
इत्यादि, इह प्रयमतृतीयसंस्कृतवद्वरमदशमैकादशद्वादशत्रयोदशत्रयोर्विंशतितमचतुर्विंशति-
तमपश्चविंशतितमरूपा एकादश भज्ञा ग्राह्याः, शेषाः प्रतिषेध्याः, वक्ष्यति च—

॥ १ ॥ “पढमो तइओ सत्तम नवदसइक्कारबारतेसमो ।

तेवीसचउब्बीसा पणबीसइमो य पंचमए ॥”

तत्रायं प्रथमो भज्ञः—स्याद्वरमइति, इह यदा पञ्चप्रदेशात्मकः स्कन्धो द्वयोराकाशप्रदेशयोः
समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेवमवगाहते, त्रयः परमाणव एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे द्वी द्वितीये, — तदा
द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशस्कन्धवत्त्वात्, तृतीयोऽवक्तव्यः, स ईवं— यदा स पञ्चप्रदेशात्मकः स्कन्धः
एकस्मिन् आकाशप्रदेशे अवगाहते, — तदा स परमाणुवदक्तव्यः, सप्तमः स्याद्वरमश्चाचरमश्च,
स ईवम्— यदा स पञ्चप्रदेशकः स्कन्धः पञ्चस्वाकाशप्रदेशेष्वेवमवगाहते, स्थापना—, तदा ये
चरमाश्चत्वारः परमाणवस्त्वेषामेकसंबन्धिपरिणामपरिणतत्वादेकवर्णत्वादेकरगन्धत्वादेकर-
सत्वादेकस्पर्शत्वादैकत्वव्यपदेशे घरम इति व्यापदेशः, मध्यस्तु परमाणुर्ध्यवर्तित्वाद् चरम इति,
नवमः चरमी चाचरमश्च, तत्र यदा स पञ्चप्रदेशकः स्कन्धस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यव-
स्थितेष्वेवमवगाहते द्वी—परमाणू अद्ये आकाशप्रदेशे द्वावन्ते एके मध्ये, तदाऽऽध्यप्रदेशावगाढी
द्वी चरमो द्वावन्त्यप्रदेशावगाढो घरम इति घरमी मध्यस्तु मध्यवर्तित्वादयरमः, दशमः चरमी
चाचरमीच, तत्र यदा स पञ्चप्रदेशात्मकः स्कन्धश्चतुष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेणिया व्यवस्थितेष्वेव-
मवगाहते—त्रयः परमाणवस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु एकस्मिन् द्वाविति, — तदा आघप्रदेशवर्ती परमाणु-
श्चरमः द्वी चान्त्यप्रदेशक्लिनी घरम इति घरमी द्वी च मध्यवर्तित्वादयरमी, एकादशः चरमश्चाव-

कृतव्यः, कथमिति चेत् ? ,

उच्यते, यदा स पञ्चप्रदेशात्मकस्त्रिवाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्य चैवमगाहते—द्वौ परमाणूद्योराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोः एको विश्रेणिस्यः, तदा चत्वारः परभाणवो द्विप्रदेशावगाहित्वात् द्विप्रदेशावगाढ़द्विप्रदेशस्कन्धवद्वरम् एकश्च विश्रेणिस्यः परमाणुरवक्तव्यः, द्वादशः चरमश्चावक्तव्यी च, तत्र यदा स पञ्चप्रदेशात्मकः स्कन्धश्चतुष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते—द्वौ परमाणूद्योराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेको विश्रेणिस्ये द्वौ चान्यस्मिन् विश्रेणिस्ये, तदा द्वौ परमाणू समश्रेणिव्यवस्थितिः द्विप्रदेशावगाहित्वात् द्विप्रदेशस्कन्धवद्वरमः एकौ द्वौ च विश्रेणिस्यपृथगेकैकाकाशप्रदेशावगाढ़ी चावक्तव्यी, त्रयोदशः प्रदेशस्कन्धवद्वरमः उपरि द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरवगाढ़ी द्वौ च द्वयोस्तथैवाथः एकः पर्यन्ते मध्यसमे, तदा द्वावुपरितनी द्विप्रदेशावगाढ़व्याणुकस्कन्धवद्वरमः द्वौ चाधस्तनी चरम इति चरमी एकश्च केवलः परमाणुरिवावक्तव्य इति, त्रयोर्विशतितमः चरमी चाचरमश्चावक्तव्यश्च,

स चैव—यदा पञ्चप्रदेशकः स्कन्धश्चतुष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते—त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वये एकः परमाणुः मध्ये द्वौ अन्ते एकः चतुर्थेऽपि विश्रेणिस्य एकः, तदा त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु मध्ये आधन्तप्रदेशावगाढ़ी चरमी मध्यप्रदेशवर्ती तु द्वयाणुको मध्यवर्तित्वादचरमो विश्रेणिस्यशावक्तव्य इति, चतुर्विशतितमः चरमी चाचरमश्चावक्तव्यी च, कथमिति चेत्, उच्यते, स एव यदा पञ्चप्रदेशकः स्कन्धः पञ्चस्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमगाहते—त्रयः परमाणवस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेणिव्यवस्थितेषु द्वयोराकाशप्रदेशयोः; परमाणवोर्विश्रेणिस्ययोः, तदा त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु मध्ये द्वावाधन्तप्रदेशवर्तिनी चरमी मध्यश्चाचरमो द्वौ च विश्रेणिस्यावक्तव्यी, पञ्चविशतितमः चरमी चाचरमी चावक्तव्यश्च, स मध्यश्चाचरमो द्वौ च विश्रेणिस्यावक्तव्यी, पञ्चविशतितमः चरमी चाचरमी चावक्तव्यश्च, स चैव—यदा पञ्चप्रदेशकः स्कन्धः पञ्चस्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते—चत्वारश्चतुष्वाकाशप्रदेशापुसमश्रेणिव्यवस्थितेषु एको विश्रेणिस्यः, — तदा चतुष्वा-काशप्रदेशेषु मध्ये द्वावाधन्तप्रदेशवर्तिनो चरमी द्वौ च मध्यवर्तिनावचरमी एको विश्रेणिस्योऽवक्तव्यः।

‘छप्पएसिएणं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राप्यत, निर्वचनं ‘गोयमा ! सिय चरमे’ इत्यादि, इह छितीयचतुष्वामषष्ठपञ्चप्रदेशाषोडशसप्तशाष्टादशविशतिमैकविशतिमद्विशतितमरुपा एकादश भज्ञाः प्रतिषेध्याः, वस्यति च—

॥ १ ॥ “बिद्धउत्त्वपञ्चष्ठद्वं पञ्चरसोलं सत्तरद्वारं ।

वीसेक्ष्वीस वावीसगं च वज्जेऽ छद्वंमि ॥”

शेषास्त्वेकादयः परिग्राहाः, घटमानत्वात्, तत्रयया द्वयादयोनघटन्ते एकादयस्तु घटन्ते तथा भाव्यन्ते—इह यदा षट्प्रदेशकः स्कन्धो द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेवम-वगाहते—एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे त्रयः परमाणवोऽपरिस्मिन्नपि त्रय इति,— तदा द्विप्रदेशावगाढ़-द्विप्रदेशस्कन्धवद्वरमः, अचरमलक्षणस्तु छितीयो भज्ञो न घटते, चरमरहितस्य केवलस्याचरम-स्यासंभवात्, न खलु प्रान्ताभावे मध्यं भवतीति भावनीयमेतत्, तृतीयोऽवक्तव्यलक्षणः, स चैव—यदा स षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धः एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहते, — तदा परमाणुवद्वरमा-

चारमशब्देन व्यपदेशष्टुमशक्यत्वादवक्तव्यः, चतुर्थश्चरमाणीति पञ्चमोऽचरमाणीतिषष्ठोऽवक्तव्यानीति पञ्चदशोऽचरमश्चावक्तव्यश्च षोडशोऽचरमश्चावक्तव्यानि च सप्तमशोऽचरमाणीति चावक्तव्यश्च अष्टादशोऽचरमाणीति चावक्तव्यानि चेत्येते सप्त भज्ञा ओघत एव न संभवन्ति,

तथाप्रकाराणां द्रव्याणामेवासंभवः, तद्द्वयं जगति हेतुताति चरमाणिनि इत्याणि पांच वन्ति, असंभवश्च प्रागुक्तभावानानुसारेण सुगमत्वात्स्वर्यं भावनीयः, सप्तमश्च चरमश्चाचरमश्चेत्येव रूपएव, यदा स षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धः पञ्चस्वाकाशप्रदेशेष्वेकपरिक्षेपेण व्यवस्थितेष्वेवमवगाहते, द्वौ परमाणू मध्यप्रदेशे एकैकः शेषेषु, तदा तेषां चतुर्णां परमाणूनामेकसंबन्धिपरिणामपरिणतत्वादेकवर्णत्वदेकगन्धत्वादेकरसत्वादेकस्पर्शत्वाद्यैकत्वव्यपदेशः एकत्वव्यपदेशत्वाद्यरम इति व्यपदेशः, यी तु द्वौ परमाणू मध्ये तावेकत्वपरिणामपरिणतावित्यचरमः, अष्टमश्चरमश्चाचरमी च, तत्र यदा स एव षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धः षट्सु प्रदेशेषु एकपरिक्षेपेणीकाधिकमेवमवगाहते, तदा पर्यन्तवपर्तिनः परिक्षेपेणावस्थिताश्चत्वारः परमाणवः प्रागुक्तयुक्तेरेकश्चरमः, द्वौ मध्यवर्तिनावचरमाविति, अन्येत्वभिदधति—चतुर्णां परमाणूनां सेत्रप्रदेशान्तरव्यवहिताधिकत्वपरिणामो न भवति तत्तमावाद्य नैष भज्ञ उपपद्यते, प्रतिषिद्धश्च सूत्रे, यतो वद्यति—

‘बिद्यउत्थपांचष्ठु’ मिति प्राकृतशील्या ‘छटु’ ‘अष्टु’ इत्येतयोः पदयोनिर्दिशः, ततोऽयमर्थः—षष्ठमष्टमं च वज्जिलेति, अथ नामैवंस्तपोऽपि भज्ञो भवति तदैवं गण्यते—ये एकवेष्टका अव्यवधानेन चत्वारः परमाणवस्ते तथाविधैकत्वपरिणामपरिणतत्वाद्यरमः, तस्मादधिकोऽपि समश्रेष्ठैव प्रतिष्ठान्तर्वाङ्ग तदतिरिक्त इति सोऽपि तस्मिन्नेव चरमे गण्यते इत्येकं चरमं, पुनश्च योऽधिकमध्ये व्यवस्थित इति स मध्यवर्तित्वादनेकपरिणामित्वाद्य वस्तुनोऽचरमोऽपि ततोऽ (तश्चरमा) चरमावित्यपि भवति, अत्रापि न कश्चिद् विरोधः, तत्त्वं पुनः केवलिनो विदान्ति, नवमश्चरमी चाचरमश्च, यदा स एव षट्प्रदेशकः स्कन्धस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेष्या व्यवस्थितेष्वेवमवगाहते—एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे द्वौ द्वौ परमाणू इति,—तदाऽन्तर्वदेशवर्तिनी द्वौ परमाणू चरमः द्वान्तर्वदेशवर्तिनी चरम इति चरमी, द्वौ तु मध्यप्रदेशवर्तिनी एकोऽचरम इति, दशमश्चरमी चाचरमी च, स चैव—यदा स षट्प्रदेशकः स्कन्धश्चतुष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेष्या व्यवस्थितेष्वेवमवगाहते—द्वावाद्ये प्रदेशे द्वौ द्वितीये एकस्तुतुर्थे इति,

तदा द्वौ परमाणू प्रथमप्रदेशवर्तिनावेकश्चरमः एकोऽन्तर्वदेशवर्ती चरम इति चरमी द्वौ परमाणू द्वितीयप्रदेशवर्तिनाबेकोऽचरमः एकस्तुतीयप्रदेशवर्ती अष्टरम इत्यचरमावपि द्वौ, एकादशश्चरमश्चावक्तव्यश्च, स चैव—यदा स एव षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेष्या विश्रेष्या चैवमवगाहते—द्वावाद्ये प्रदेशे द्वौ समश्रेष्या व्यवस्थिते द्वितीये प्रदेशे द्वौ विश्रेणिस्ये त्रुतीये प्रदेशे, तदा द्विप्रदेशावगादाश्चत्वाराः परमाणवः समश्रेणिव्यवस्थितद्विप्रदेशावगादव्यपुक्तस्कन्धवदेकश्चरमः द्वौ च विश्रेणिस्यप्रदेशावगादौ परमाणवदेकोऽवक्तव्यः, द्वादशश्चरमश्चावक्तव्यी च, तत्र यदा स षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धश्चतुष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेष्या विश्रेष्या चैवमवगाहते—द्वौ परमाणू प्रथम् प्रदेशे द्वौ समश्रेणिव्यवस्थिते द्वितीये प्रदेशे एकः ततः परमुपरि त्रुतीये प्रदेशे एकश्चाथश्चतुर्थे इति,

तदा चत्वारः परमाणवो द्विप्रदेशावगादाः पूर्ववदेकश्चरमः द्वौ च विश्रेणिस्यप्रदेश-

दवयावगाढाववक्तव्याविति, त्रयोदशश्चरमी चावक्तव्यश्च, यदा स एव षट्प्रदेशकः स्कन्धः पञ्चस्वाक्षरप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या दैवमवगाहते—द्वौ परमाणू द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेणिव्यवस्थितयोः द्वौ तयोरेवाधः समश्रेणिव्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोः श्रेणिद्वयमध्यमागसमश्रेणिस्ये दैकस्मिन्नाकाशप्रदेशोद्भविति, तदा द्विप्रदेशावगाढव्यपुकरक्तव्यवदुपरितन्द्विप्रदेशावगाढी द्वौ परमाणू एकश्चरमो द्वावधस्तनाविति चरमी, द्वावेकप्रदेशावगाढी परमाणुवदेकोऽवक्तव्यः, चतुर्दशश्चरमी चावक्तव्यीच, तत्र यदा स एव षट्प्रदेशकः स्कन्धः षट्स्वाक्षरप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या दैवमवगाहते—द्वौ परमाणू द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोः द्वौ तयोरेवाधः समश्रेणिव्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोः एकः श्रेणिद्वयमध्यमागसमश्रेणिस्ये प्रदेशो,

एक उपरितनयोद्भयोर्विश्रोणिस्ये, तदा द्वावुपरितनावेकश्चरमो द्वावधस्तनाविति चरमी द्वा चावक्तव्याविति, एकोनविंशतितमश्चरमश्चारमश्चावक्तव्यः, स चैव—यदा स षट्प्रदेशकः स्कन्धः षट्स्वाक्षरप्रदेशेषु एकपरिक्षेपेण विश्रेणिस्थकैथिकमवगाहते, , तदा एकवेश्टकाश्चत्वारः परमाणवः प्रागुक्तयुक्तरेकश्चरम एकोऽचरमो मध्यवर्ती एकोऽवक्तव्यः, यश्च विंशतितमश्चरमश्चाचरमश्चावक्तव्यीच, स सप्तप्रदेशकस्यैवोपपद्यते न षट्प्रदेशकस्य, योऽचेकविंशतितमश्चरमश्चाचरमी चावक्तव्यश्च, सोऽपि सप्तप्रदेशकस्यैव न षट्प्रदेशकस्य, यस्तु द्वाविंशतितमश्चरमश्चाचरमी चावक्तव्यीच, सोऽष्टात्रेशकस्यैवेति, त्योऽप्येते विंशत्यादयोऽत्र प्रतिषिद्धाः, यश्च त्रयोविंशतितमश्चरमी चाचरमश्चावक्तव्यः,

स एवं—यदा स एव षट्प्रदेशकः स्कन्धश्चतुष्वाकाशप्रदेशेष्वेवमवगाहते—द्वौ द्वौ परमाणू द्वयोराकाशप्रदेशयोः एकस्तयोरेव सप्तश्रेणिस्ये तृतीये आकाशप्रदेशे एको विश्रेणिस्ये इति, तदा आद्यप्रदेशावगाढी द्वौ परमाणू चरमस्तृतीयप्रदेशावगाढश्चरम इति द्वौ चरमी द्वितीयप्रदेशावगाढी द्वौ परमाणू चरमो विश्रेणिस्योऽवक्तव्यः, चतुर्विंशतितमः चरमी चाचरमश्चावक्तव्यीच, तत्र यदा स एव षट्प्रदेशात्मकः स्कन्धः पञ्चस्वाक्षरप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या दैवमवगाहते—त्रिष्कावाकशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेज्ञाये एकः द्वितीये एकः तृतीये द्वौ द्वयोर्विश्रेणिस्ययोरैकैक इति, तदा आद्यन्तप्रदेशावगाढी चरमीमध्यावगाढोऽचरमः विश्रेणिस्थप्रदेशद्वयावगाढी अवक्तव्यी, पञ्चविंशतितमः चरमी चाचरमी चावक्तव्यश्च, यदा स एव षट्प्रदेशात्मकः स्कन्ध पञ्चसु प्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या दैवमवगाहते—थतुष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेणिव्यवस्थितेज्ञायप्रदेशव्यये एकैकश्चतुर्थे द्वौ पञ्चमे विश्रेणिस्ये एकः, तदा आद्यन्तप्रदेशवर्तिनो चरमी मध्यप्रदेशद्वयवर्तिनीद्वाचरमी विश्रेणियप्रदेशस्थ एकोऽवक्तव्यः, षड्विंशतितमः चरमी चाचरमी चावक्तव्यीच, स चैव—यदा स षट्प्रदेशकः स्कन्धः षट्स्वाक्षरप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या दैवमवगाहते—

तदा आद्यन्तप्रदेशावगाढी द्वौ चरमी द्वौ मध्यप्रदेशावगाढावचरमी द्वौ च विश्रेणिस्थप्रदेशद्वयावगाढवक्तव्याविति। ‘सत्तपएसिएणं भंते! खंधे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राप्तवत्, निर्वचनमाह—‘गोयमा! सत्तपएसिएणं खंधे सिय चरमे नो अचरमे’ इत्यादि, इह द्वितीयचतुर्थपञ्चमपञ्चदशोऽशसप्तदशाष्टादशद्वाविंशतितमस्तुपा नवभज्ञः प्रतिषेध्याः, शेषा उपादेयाः, वश्यति च—

॥ १ ॥

“विचउत्थपंचछुङ्पञ्चरसोलं च सत्तरडारं।

वज्जिय बाबीसइमं सेसा भंगा उ सत्तमए ॥”

तत्र द्विव्यादीनामश्चादशपर्यन्तानां प्रतिषेधकारणं प्रागुक्तमनुसरतव्यं न केवलमत्र किन्तु सर्वव्यषुत्तेरेषु स्कन्धेषु, यस्तु द्वाविंशतितमः सोऽष्टप्रदेशकस्यैव घटते न सप्तप्रदेशकस्येत्युक्तं प्राक्, ततः इह प्रतिषेधः, शेषास्तु प्रथमादयः षड्विंशतितमपर्यन्ताः सप्तदश भज्ञाः पद्प्रदेशवस्थस्यैव भावनीयाः, केवलं विनेयजनानुग्रहाय स्थापनामात्रेणोपदर्शन्ते-प्रथमो भग्नश्चारमभज्ञाः, तृतीयोऽवक्तव्यः, सप्तमश्चारमश्चाचरमश्च अष्टमश्चारमश्चाचरमी च नवमश्चारमी चाचरमश्चादशमश्चरमी चाचरमी च एकादशश्चारमश्चावक्तव्यश्च द्वापशश्चत्पञ्चावक्तव्यैव च त्रयोदशश्चारमी चाचरत्वश्च चतुर्दशश्चारमी चाचरत्वश्च एकविंशतितमश्चारमश्चाचरमी चाचरत्वश्च त्रयोविंशतितमश्चारमी चाचरमश्चाचरमश्चावक्तव्यश्च चतुर्विंशतितमश्चारमी चाचरमश्चावक्तव्यश्च पञ्चविंशतितमश्चारमी चाचरमी चाचरत्वश्च षड्विंशतितमश्चारमी चाचरमी चाचरत्वश्च एह यस्मात्सप्ताप्रादेशिकः स्कन्ध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशोऽयगाहते द्वयोरि त्रिष्वपि यावत्सप्तस्त्वपि तत एवं भज्ञाः संभवन्ति ॥

‘अद्वयपरसिए पं भंते ! खंधे’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राच्यत्, निर्वचनसूत्रं ‘अद्वयपरसिए पं खंधे सिय चरमे’ इत्यादि, अत्र द्वितीयद्यतुर्थपद्भवप्रदेशसप्तदशसप्तदशादशरूपा अर्थै मङ्गाः प्रतिषेध्याः, शेषा ग्राह्याः, वस्त्यति च—

॥ १ ॥   “विद्यउत्त्यपंचाष्टु पञ्चर सोलं च सत्तरऽद्वारं ।

एए वज्रियं भंगा सेसा सेसेसु खंधेसु ॥”

सुगमा, नवरं ‘सेसा सेसेसु खंधेसु’ इति शेषा; भज्ञाः शेषेषु सप्तप्रदेशकात् स्कन्धादितरेषु—अष्टाप्रदेशादिकेषु सर्वेषु स्कन्धेषु द्रष्टव्याः, अन्ये त्वेवमुतराद्यं पठन्ति—“एए वज्रियं भंगा तेण परमवद्विया सेसा” सुगमं, ते च प्रथमादयो भज्ञाः षड्विंशतिपर्यन्ता अष्टादश भावनातः प्रागवद् भावनीयाः, नवरं ‘चरमश्चाचरमी चाचरत्वश्च च’ इत्येवंस्त्वपो द्वाविंशतिमो भज्ञाः अथ द्विप्रदेशकादिषु स्कन्धेषु अवक्तव्यै इत्येवंस्त्वपः षष्ठो भज्ञाः कस्मात्प्रतिषिध्यते ?, तस्यापि युक्तिः संभवमावात्, तथाहि—यदैकः परमाणुरेकस्मिन्नाकाशप्रदेशो द्वितीयो विश्रेणिस्ये प्रदेशो, तथा एकोप्यवक्तव्यो द्वितीयोऽप्यवक्तव्य इति भवत्यवक्तव्यादिति भज्ञाः, प्रदेशकचिन्तायामेकस्मिन्नेकः परमाणुः अपरस्मिन् द्वी चतुर्थप्रदेशकचिन्तायां प्रत्येकं द्वी द्वी परमाणू इत्यादि, सत्यमेतत्, केवलमेवंस्त्वपं जगति द्रव्यमेव नास्ति, कथमेतदवसितम् ? इति चेत्, उच्यते, अत एव प्रतिषेधवचनात्, यदि हि तथास्त्वपं द्रव्यं संभवेदनाचार्यः प्रतिषेधं कुर्यादिति, यदिवा संभवेऽपि जातिपरनिर्देशात् तृतीयभज्ञक एवान्तर्भावो वेदितव्यः

यथा चाष्टप्रदेशके स्कन्धे भज्ञाः प्रतिषेध्या विधेयाश्चोक्तास्तथा सुख्यातप्रदेशके असंख्यातप्रदेशके च प्रत्येकं वक्तव्याः, तथा चाह—‘संखेषुपसिए असंखेषुपएसिए’ इत्यादि, पाठसिद्धं, नवरमियं सर्वत्र भावना—यस्मादेकादिष्वयाकाशप्रदेशेष्वष्टप्रदेशकादीनां स्कन्धानामवगाहो भवति तथा (तो) घटन्ते यथोवताः सर्वेऽपि भज्ञाः, नन्वसंख्यातप्रदेशात्मकस्यानन्तप्रदेशात्मकस्य च स्कन्धस्य कथमेकस्मिन्नाकाशप्रदेशोऽवगाहः ?, उच्यते, [तथा] तथामाहात्म्यात्, न चैतदनुपपन्, युक्तिः सम्भाव्यमनत्वात्, तथाहि—अनन्तानन्तां द्विप्रदेशकाः स्कन्धा यावदनन्तानन्ताः संख्येप्रदेशात्मकाः अनन्तानन्तां असंख्येप्रदेशात्मकाः स्कन्धा अनन्तानन्तां अनन्तप्रदेशात्मकाः, लोकश्च

सर्वात्मनाऽप्यसंख्येयप्रदेशात्मकस्ते च सर्वेऽपि लोक एवावगादा नालोके, ततोऽवसीयते सन्त्येक-
स्मिन्नप्याकाशप्रदेशेऽवगादा बहवः परमाणवो बहवो द्विप्रदेशकाः स्कन्धाः याद्बद्बहवोऽनन्त-
प्रदेशात्मकाः स्कन्धाः, तथा चात्र पूर्वसूरयः प्रदीपद्यात्तमुपर्वणयन्ति—

यस्मिन्नप्यप्रतीयस्ता गृहाद्यात्मे घृतस्त्रितम्य एभापरमाणवः सर्वमेव गृहं प्राज्ञुवन्ति तथा
प्रत्येकं प्रदीपसाहस्रस्यापि, न च प्रतिप्रदीपं प्रभापरमाणवो न भिन्नाः, प्रतिप्रदीपे पुरुषस्य मध्यस्थितस्य
छायादिदर्शनात्, ततो यथैते स्थूला अपि प्रदीपप्रभापरमाणवः एकस्मिन्नप्याकाशप्रदेशे बहवो
मान्ति तथा परमाण्वादयोऽपीति न कश्चिद्दोषः आकाशस्य तता तथाऽबकाशदानस्वभावतया
वस्तुनां च विचित्रपरिणमनस्वभावतया विरोधाभावात्, सम्भ्राति परमाण्वादिषु ये भज्ञा ग्राह्याः ये
च पष्टादिषु न ग्राह्यास्तात्सङ्ग्रहिकाः संग्रहणिगायथा आह—

मू. (३६६) परमाणुम्बियतइओ पढमो तइओ य होति दुपएसे ।

पढमो तइओ नवमो एकारसमो य तिपएसे ॥

मू. (३६७) पढमो तइओ नवमो दसमो एकारसो य बारसमो ।
भंगा चउप्पएसे तेवीसइमो य बोळव्वो ॥

मू. (३६८) पढमो तइओ सत्तमनवदसइकारत्वारतेरसमो ।
तेवीसकुचुव्वीसो पणकीसइमो य पंचमए ॥

मू. (३६९) विचउत्थपंचछट्ठं पनरस सोलं च सतरड्हारं ।
दीसेक्कवीस कावीसगं च वज्रेज्ज छट्टमि ।

मू. (३७०) विचउत्थपंचछट्ठं पनरस सोलं च सतरड्हारं ।
कावलीसइमविहृणा सतपदेसंमि खंधम्बि ॥

मू. (३७१) विचउत्थ पंचछट्ठं पनरस सोलं च सतरड्हारं ।
एते यज्ञिय भंगा सेसा सेसेसु खंधेसु ॥

बृ. 'परमाणुमियतइओ' इत्यादि, पाठसिळं, मायितार्थत्वात्, नवरंषट्प्रदेशादिचिन्तायां
प्रतिषेध्या भज्ञाः स्तोका इति लाघवार्थं त एव संगृहीताः ।

इहानन्तरं स्कन्धानां चरमाचरमादिवक्तव्यतोक्ता, स्कन्धाश्च यथायोगं परिमण्डलादि-
संस्थानवन्तो भवन्ति इत्यतः संस्थानवक्तव्यतामाह—

मू. (३७२) कइणं भंते ! संठाणा पं०, गो० पंच संठाणा पं०, तं०—परिमंडले बड्हे तंसे
चउतरंसे आयते य । परिमंडला णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ?, गो० ! नो
संखिज्जा नो असंखेज्जा अनंता, एवं जाव आयता । परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं संखेज्जपएसिए
असंखेज्जपदेशिए अनंतपदेसिए ?, गो० ! सिय संखेज्जपएसिए सिय असंखेज्जपएसिए सिय
अनंतपदेसिए एवं जाव आयते ।

परिमंडले णं भंते ! संठाणे संखेज्जपएसिए किं संखेज्जपएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे
अनंतपएसोगाढे ?, गो० ! संखेज्जपएसोगाढे नो असंखेज्जपएसोगाढे नो अनंतपएसोगाढे, एवं
जाव आयते, परिमंडले णं भंते ! संठाणे असंखेज्जपएसिए किं संखेज्जपएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे
अनंतपएसोगाढे ?, गो० ! सिय संखेज्जपएसोगाढे सिय असंखेज्जपएसोगाढे नो अनंतपएसोगाढे

एवं जाव आयते, परिमंडले णं भंते ! संठाणे अनंतपएसिए कि संखेजपएसोगाढे असंखेजपएसोगाढे अनंतपएसोगाढे ?, गो० ! सिय संखेजपएसोगाढे सिय असंखेजपएसोगाढे नो अनंतपएसोगाढे, एवं जाव आयते । परिमंडले णं भंते ! संठाणे संखेजपएसिए संखेजपएसोगाढे कि चरमे अचरमे चरमाइं अचरमाइं चरमंतपएसा अचरमंतपएसा ?, गो० ! परिमंडले णं संठाणे संखेजपएसिए संखेजपएसोगाढे नो चरमे नो अचरमे नो चरमाइं नो अचरमाइं नो चरमंतपएसा नो अचरमंतपएसा, नियमं अचरमं चरमाणि य चरमंतपएसा य अचरमंतपसा य, एवं जाव आयते,

परिमंडले णं भंते ! संठाणे असंखेजपएसिए संखेजपएसोगाढे कि चरमे० पुच्छा, गो० ! असंखेजपएसिए संखेजप- एसोगाढे जहा संखेजपएसिए, एवं जाव आयते, परिमंडले णं भंते ! संठाणे असंखेजपएसोगाढे कि चरमे पुच्छा, गो० ! असंखिजपएसिए असंखेजपएसोगाढे कि चरमे० पुच्छा, गो० ! तहेव जाव आयते, अणनतपएसिए असंखेजपएसोगाढे जहा संखेजपए- सोगाढे, एवं जाव आयते ।

परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स संखेजपद्दस्सियस्स संखेजपद्दस्सियस्स अचरिमस्स प चरिमाण य चरमंतपदेसाण य अचरमंतपएसाण य दब्बहुयाए पएसहुयाए दब्बहुपएसटठयाए कयरे॒ रहिंतो अ० व० तु० वि�० ?, गो० ! सब्बत्थोवे परिमंडलस्स संठाणस्स संखेजपएसियस्स संखेजपएसोगाढस्स दब्बहुयाए एगे अचरिमे चरिमाइं संखेजगुणाइं अचरमं चरमाणि य दो॒वि विसेसाहियातिं पदेसहुयाए सब्बत्थोवा परिमंडलस्स संठाणस्स संखिजपएसियस्स संखेजपए- सोगाढस्स चरमंतपएसा अचरमंतपएसा संखेजगुणा चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दो॒वि विसेसाहिया दब्बहुपएसहुयाए सब्बत्थोवे परिमंडलस्स संठाणस्स संखेजपएसियस्स संखेजपए- सोगाढस्स दब्बहुयाए एगे अचरिमे चरिमाइं संखेजगुणातिं अचरमं च चरमाणि य दो॒वि विसेसाहियातिं चरमंतपएसा संखेजगुणा अचरिमंतपएसा संखेजगुणा चरिमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दो॒वि विसेसाहिया एवं वहृतंसचउरंसायएसुवि जोएयव्वं ।

परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स असंखेजपएसियस्स संखेजपएसोगाढस्स अचरमस्स चरमाण य चरमंतपएसाण य अचरमंतपएसाण य दब्बहुयाए पएसहुयाए दब्बहुपएसहुयाए कयरे॒ रहिंतो अ० व० तु० वि�० ?, गो० ! सब्बत्थोवे परिमंडलस्स संठाणस्स असंखेजपएतिअस्स संखेजपएसोगाढस्स दब्बहुयाए एगे अचरमे चरमातिं संखेजगुणातिं, अचरमं च चरमाणि य दो॒वि विसेसाहियातिं पदेसहुयाते सब्बत्थोवा परिमंडलसंठाणस्स असंखेजपएसियस्स संखेजपएसोगाढस्स चरमंतपएसा अचरमंतपएसा संखिजगुणा चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दो॒वि विसेसाहिया दब्बहुयाएसहुयाए सब्बत्थोवे परिमंडलस्स संठाणस्स असंखेजपएसियस्स संखेजपएसोगाढस्स दब्बहुयाए एगे अचरिमे चरमातिं संखेजगुणातिं अचरमं च चरमाणि य दो॒वि विसेसाहियातिं चरमंतपएसा संखेजगुणा अचरमंतपएसा संखेजगुणा चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य दो॒वि विसेसाहिया, एवं जाव यआते ।

परिमंडलस्स णं भंते ! संठाणस्स असंखेजपएसियस्स असंखेजपएसोगाढस्स अचरमस्स चरमाण य चरमंतपएसाण य अचरमंतपएसाण य दब्बहुयाए पएसहुयाए दब्बहुपएसहुयाए

कथरेरहितो अ० व० तु० वि० ?, गो० ! जहा रयणप्यभाए अप्पाबहुयं तहेव निरवसेसं भाणियब्बं, एवं जाव आयते ।

परिमंडलस्सं पं भंते ! संठाणस्सं अनंतपएसियस्सं संखेऽपएसोगाढस्सं अचरिमस्सं य इदव्वद्याए इ कथरेरहितो अ० व० तु० वि० गो० ! जहा संखेऽपएसियस्सं संखेऽपएसोगाढस्सं, नवरं संकमेणं अनंतगुणा, एवं० जाव आयए, परिमंडलस्सं पं भंते ! संठाणस्सं अनंतपएसियस्सं असंखेऽपएसोगाढस्सं अथरमस्सं य जहा रयणप्यभाए, नवरं संकमे अनंतगुणा, एवं जाव आयते

मू. 'कइ पं भंते ! संठाणा पं०' इत्यादि सुगमं, परिमण्डलादीनां संस्थानानां स्वरूपस्याधः प्रथमपद एव सविस्तरं प्रस्तुपितत्वात् शेषं पाठसिद्धं, नवरं 'परिमंडले पं भंते ! संठाणे संखेऽपएसिए किं संखेऽपएसोगाढे पुच्छा, गो० ! संखेऽपएसोगाढे नो असंखेऽपएसोगाढे नो अनंतपएसोगाढे' इति यस्मात् तस्य सङ्क्षयेया एव प्रदेशास्ततः कथमसङ्क्षयष्वनन्तेषु वा प्रदेशेष्ववगाहते इति, असङ्क्षयातप्रदेशात्मकमनन्तप्रदेशात्मकं वा पुनः परिमण्डलसंस्थानं सङ्क्षयेयष्वसङ्क्षयेयेषु वा प्रदेशेष्ववगाहते विरोधाभावान्तप्रदेशेषु असङ्क्षयातप्रदेशात्मकस्यानन्तेषु प्रदेशेष्ववगाहनाविरोधात् अनन्तप्रदेशात्मकस्यापि विरोध एव, यस्माल्लोकोऽप्यसङ्क्षयतप्रदेशात्मक एव, लोकादन्वयत्र च पुद्गलानां गत्यसम्बवः, तस्मादनन्तप्रदेशिकमप्यसङ्क्षयेयेषु प्रदेशेष्ववगाहते नानन्तेषु, एवं दृत्तादीन्द्रिये संस्थानानि प्रत्येकं भावनीयानि, सङ्क्षयातप्रदेशासङ्क्षयातप्रदेशानन्तप्रदेशपरिमण्डलादिसंस्थानचरमाचरमादिचिन्तायां निर्वचनसूत्राणि रलप्रभाया इव प्रत्येतव्यानि, अनेकावयवायिभागात्मकत्वविवक्षायामचरमें च चरमाणि चेति निर्वचनं प्रदेशविवक्षायां चरमान्तप्रगदेशाश्चचरमान्तप्रदेशाश्च ।

सम्प्रति सङ्क्षयातप्रदेशस्य सङ्क्षयातप्रदेशावगाढस्य परिमण्डलादेश्वरमाचरमादिविषयमत्पद्यमभिधित्सुराह—'परिमंडलस्सं पं भंते !' इव्यादि, सुगमं नवरं द्रव्यार्थताचिन्तायां 'चरमाणि संखेऽगुणाइ'; इति सर्वात्मना परिमण्डलसंस्थानस्य सङ्क्षयातप्रदेशात्मकत्वात्, असङ्क्षयातप्रदेशस्यासङ्क्षयातप्रदेशवगाढस्यत्पद्यमहुत्वं रलप्रभाया इव भावनीयं, अनन्तप्रदेशात्मकस्याप्यसङ्क्षयातप्रदेशवगाढस्य, नवरं 'सङ्क्षेपे अनन्तगुणा' इति क्षेत्रचिन्तातो यदा द्रव्यविन्तां प्रति सङ्क्षणं तदा तानि चरमाण्यनन्तगुणानि वक्तव्यानि, तथथा—'सव्वत्योर्वे एगे अथरमेचरमाइ खेत्ततो असंखेऽगुणाइ दव्वओ अनंतगुणाइ अचरमेचरमाणि य दोवि विसेसाहियाइ' इति ॥

तदेवं संस्थानान्यपि चरमाचरमादिविभागेन चिन्तितानि, सम्प्रति जीवादीन् चरमाचरमविभागेन चिन्तयति० ।

मू. (३७३) जीवे पं भंते ! गतिचरमेण किं चरमे अचरमे ?, गो० ! सिय चरमे सिय अचरमे, नेरइए पं भंते ! गतिचरमेण किं चरिमे अचरिमे ?, गो० ! सिय चरमे सिय अचरमे एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइया पं भंते ! गतिचरमेण किं चरिमा अचरिमा ?, गो० ! चरिमावि अचरिमावि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया ।

नेरइए पं भंते ! ठितीचरमेण किं चरमे अचरमे ?, गो० ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइया पं भंते ! ठितीचरमेण किं चरमा अचरमा ?, गो० ! सिय चरमे मिव अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए, नेरइया पं भंते ! भवचरमेण किं चरमा अचरमा ?,

गो० ! वरमावि अचरमावि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया ।

नेरइए णं भंते ! भासाचरमेणं किं चरमे अचरमे ?, गो० ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइया णं भंते ! भासाचरमेणं किं चरमा अचरमा ?, गो० ! चरमावि अचरमावि, एवं जाव एगिंदियवज्ञा, निरंतरं जाव वेमाणिया । नेरइए णं भंते ! आणापाणुचरमेणं किं चरमे अचरमे ?, गो० ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइया णं भंते ! आणापाणुचरमेणं किं चरमा अचरमा ?, गो० ! वरमावि अचरमावि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया

नेरइए णं भंते ! आहारचरमेणं किं चरमे अचरमे ?, गो० ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइया णं भंते ! आहारचरमेणं किं चरमा अचरमा ?, गो० ! चरमावि अचरमावि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । नेरइए णं भंते ! भावचरमेणं किं चरमे अचरमे ? गो० सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइया णं भंते ! भावचरमेणं किं चरमा अचरमा ?, गो० ! चरमावि अचरमावि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया ।

नेरइए णं भंते ! वण्णचरमेणं किं चरमे अचरमे ?, गो० ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइया णं भंते ! वण्णचरमेणं किं चरमा अचरमा ?, गो० ! चरिमावि अचरिमावि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । नेरइए णं भंते ! गंधचरमेणं किं चरमे अचरमे ?, गो० सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइया णं भंते ! गंधचरमेणं किं चरमा अचरमा ?, गो० ! चरमावि अचरमावि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया ।

नेरइए णं भंते ! रसचरमेणं किं चरमे अचरमे ?, गो० ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइया णं भंते ! रसचरमेणं किं चरमा अचरमा ?, गो० ! चरमावि अचरमावि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । नेरइए णं भंते ! फासचरमेणं किं चरमे अचरमे ?, गो० ! सिय चरमे सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया, नेरइया णं भंते ! फासचरमेणं किं चरमा अचरमा ?, गो० ! चरमावि अचरमावि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिया । संगहणिगाहा

मू. (३७४) “गतिठिङ्गभवे य भासा आणापाणुचरमे य बोखव्या ।

आहारभावचरमे वण्णरसे गंधफासे य ॥”

बृ. ‘जीवे णं भंते ! गङ्गचरमेणं किं चरमे ?’ इत्यादि, सतिपर्यायल्पं चरमं गतिचरमं तेन जीवो भदन्त ! चिन्त्यमानः किं चरमः अचरमः ?, मगवानाह—हे गीतम ! स्यात् चरमः स्यादचरमः, कश्चिद्ग्रामः कश्चिद्ग्राम इत्यर्थः, तत्र यः पृच्छासमये सामर्थ्यानुष्टगतिल्पे पर्याये वर्तमानोऽनन्तरानं किमपि गतिपर्यायमवास्थाति, किन्तु पुक्त एव भविता स गतिचरमः, शेषस्त्वगतिचरम इति, ‘नेरइए णं भंते ! गङ्गचरमे’ इत्यादि, नैरयिको भदन्त ! गतिचरमेण सामर्थ्यान्नरकगतिपर्यायल्पेण चरमेण चिन्त्यमानः किं चरमः अचरमो वा ?, मगवानाह—गीतम ! स्याज्ञामः स्यादचरमो, नरकगतिपर्यायादुद्भूतो न भूयोऽपि नरकगतिपर्यायमनुभविष्यति सल चरमः शेषस्त्वचरमः,

एवं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरन्तरं तावद् चक्तव्यं यावद् कैमानिकावैमानिकसूत्रं, बहुचयनदण्डकसूत्रे निर्वचनं ‘चरमावि अचरमावि’ इति, पृच्छासमये ये केद्यन नैरयिकास्तेषां मध्ये ऽवश्यं केद्यन नैरयिकगतिपर्यायेण चरमा इतरे त्वचरमास्तत एकमेवेदमन्न निर्वचनं चरमा अपि अचरमा अपि, एवं सर्वस्थानेष्वपि तां नां गतिमध्यकृत्य भावनीयं । ‘नेरइए णं भंते !

ठिइचरमेण' इत्यादि, नैरयिको भदन्त ! तत्रैव नरकेषु चरमसमये स्थितिपर्यायस्त्वेण घरमेण चिन्त्यमानः किं चरमोऽचरमो वा ?, भगवानाह-स्याद्वरमः स्याद्वरमः, किमुक्तं भवति ?—यो भूयोऽपि नरकमागत्य स्थितिचरसमयं प्राप्यस्यति सोऽचरमः शेषस्तु चरमः, एवं निरन्तरं यावद् वैमानिकः, बहुत्वदण्डकविन्तायां 'रमाविअचरमावि' इति, इह ये पृच्छासमये स्थितिचरमसमये वर्तन्ते, ते चिन्त्यन्ते इत्येतत्र, अन्यथा उद्वर्तनाया विरहस्यापि सम्भवात् एकादीनामपि चोद्वर्तनाया भावात् 'घरमावि�अचरमावी' त्युभयत्राप्यवश्यंभाविना बहुवचनेन निर्वचनं नोपपद्यते, किन्तु ये पृच्छासमये वर्तन्ते ते क्रमेण स्वस्वस्थितिचरमसमयं प्राप्ताः सन्तस्तेन स्त्वेण घरमा अचरमा वा इत्येतत्त्विन्तनेन उपपद्यते यथोक्तं निर्वचनमिति, भवचरमसूत्रं गतिचरमसूत्रवत्, 'नैरइएणं भंते ! भासाचरमेण' मित्यादि, भाषाचरमं चरमभाषा, ततोऽयमर्थः—नैरयिको भदन्त ! चरमाया भाषाय किं चरमोऽचरमो वा ?, शेषं सुगमं, बहुवचनसूत्रे प्रश्नभावार्थो—ये पृच्छासमये नारका ते स्वकालक्रमेण चरमां भाषां प्राप्ताः सन्तः तया चरमया भाषया चरमा अचरमा वा इति, ततो निर्वचनसूत्रमध्युपपत्रं, एवमुच्छवासाहारसूत्रे अपि भावनीये, भाव औदयिकः, शेषं सुगमं ॥

पदं—१०—समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रक्षापनाउपाल्कसूत्रे
दशमपदस्य मलयगिरिआचार्येण विरचितार्टीका परिसमाप्ता

पदं—११—“भाषा”

बृ. तदेवं व्याख्यातं दशमं पदं, इदानीमेकादशमारम्भते, तस्य चामभिसम्बन्धः, इहानन्तरपदे सत्त्वानां यदुपपा तज्जेत्रं रलप्रभादि तस्य चरमाचरमविभागः प्रतिपादितः इह [सत्या १ मृषा २ सत्यामृषा ३ असत्यामृषा ४] भाषा पर्याप्तिनां सत्यादिभाषाविभागोपदर्शनं क्रियते, तत्र चेदमादिसूत्रम्—

मृ. (३७६) से नूनं भंते ! मण्णामीति ओहारिणी भासा चिंतेमीति ओहारिणी भासा अह मण्णामीति ओधारिणी भासा अह चिंतेमीति ओधारणी भासा तह मण्णामीति ओधारिणी भासा तह चिंतेमीति ओहारिणी भासा ?, हंता गो० ! मण्णामीति ओधारिणी भासा चिंतेमीति ओधारिणी भासा अह मण्णामीति ओधारिणी भासा अह चिंतेमीति ओधा० तह मण्णामीति ओधा० तह चिंकतेमीति ओधा०, ओहारिणी णं भंते ! भासा किं सद्गा मोसा सद्गामोसा असद्गामोसा ?, गो० ! सिय सद्गा सिय मोसा सिय सद्गामोसा सिय असद्गामोसा,

—से केणद्वैणं भंते ! एवं दुष्टति—ओधारिणी णं भासा सिय सद्गा मोसा सिय सद्गामोसा सिय असद्गामोसा ?, गो० ! आराहिणी सद्गा विराहिणी मा सा आराहणविराहिणी सद्गामोसा जाणेव आराहणी नेव विराहिणी ने वाराहणविराहिणी सा असद्गमोसा नामं सा चउत्ती भासा, से तेणद्वैणं गोयामा ! एवं दुष्टति—ओहारिणी णं भासा सिय सद्गा सिय मोसा सिय सद्गामोसा सिय असद्गामोसा ॥

बृ. ‘से नूनं भंते ! मण्णामि इति ओहारिणी भासा’ इत्यादि, सेशब्दो अथशब्दार्थः, स च वाक्योपन्यासे, नूनमुपमानावधारणतर्कप्रश्नहेतुषु इहावधारणे, भदन्त ! इत्याभन्त्रणे, मन्ये—

अवबुध्ये इति- एवं, यदुत् अवधारणी भाषा अवधार्यते—अवगम्यते ३ थोनियेत्यवधारणी— अवबोधबीजभूता इत्यर्थः, भाष्यते इति भाषा, तद्योग्यतया परिणामितनिसृज्यमानद्रव्यसंहतिः एष पदार्थः, वाक्यार्थः पुनरर्य-अथ भदन्त ! एवमहं मन्ये, यदुतावश्यमवधारणी भाषेति, न चैतत् सकृत् अनालोच्यैव मन्ये, किन्तु चिन्तयामि युक्तिद्वारेणापि परिभावयामीति—एवं यदुत् अवधारणीयं भाषेति, एवमात्मीयमभिप्रायं भगवते निवेदाधिकृतार्थविनिश्चयनिभित्तमेवं भगवन्तं पृच्छति ‘अह मण्णामी इह ओहारिणी भासा’ इति,

‘अथ—प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोप- न्यासप्रतिवचनसमुद्दयेषु’ इह प्रश्ने, काकत्रा चास्य सूत्रस्य पाठस्ततो ३ यमर्थः—अथ—भगवद्वेवमहं मन्येएवमहं मननं कुर्यामि, यथा—अवधारणी भाषेति, द्वितीयानिप्रायनिदेवानामिकृता दशासाह ‘अह निंदेमी ओहारिणी भासा’ इति, अथ भगवन् ! एवमहं चिन्तयामि ? — एवमहं चिन्तनं कुर्यामि, यदुतावधारिणी भाषेति निरवधमेतदित्यभिप्रायः, सम्ब्रति पृच्छासमयात् यथा पूर्वं मननं चिन्तनं वा कृतवानिजानीमपि पृच्छासमये तथैव मननं चिन्तनं वा करोमि जान्यथेति भगवतो ज्ञानेन संवादयितुकामः पृच्छति—‘तह मन्नामी इति ओहारिणी भासा तह चिंतेमीति ओहारिणी भासा’ इति,

‘तथेति समुद्दयनिर्देशावधारणासाध्यप्रश्नेषु’ इह निर्देशे, काकत्रा चास्यापि पाठः, ततःप्रश्नार्थत्वावगतिः, भगवन् ! यथा पूर्वं मतवानिदानीमप्यहं तथा मन्ये इति—एवं यदुत् अवधारिणी भाषेति, किमुक्तं भवताकि ? —नेदानीन्तनमननस्य पूर्वमननस्य च मदीयस्य कथिद्विशेषो ३ स्त्येतत् भगवनमनिति, तथा यथा पूर्वं भगवन् ! चिन्तितवान् इदानीमप्यहं तथा चिन्तयामि इति—एवं यदुत् अवधारणी भाषेति, अस्त्वेतदिति ?, एवं गीतमेनाभिप्रायनिवेदने प्रश्ने च कृते भगवानाह—‘हंता गोयमा ! मन्नामी इति ओहारिणी भासा’ इति, ‘हन्तेति सम्ब्रेषणप्रत्यवधारणविवादेषु’ इह प्रत्यवधारणे, मन्नामी इत्यादीनि क्रियापदानि प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाद्य युज्वदर्थेऽपि प्रयुज्यन्ते, ततो ३ यमर्थः—हन्त गीतभ ! मन्यसेत्वं यदुत् अवधारणी भाषेति जानाप्यहं केवलज्ञानेनामित्यभिप्रायः, तथा चिन्तयसि त्वमित्येवं यदुतावधारणी भाषेति इदमप्यहं वेचि केवलित्वात्, ‘अह मन्नामी इति ओहारिणी भासा’ इति अथेत्यानन्तर्ये, मत्सम्मतत्वात्, ऊर्ध्वनिःशङ्कमन्यस्य, इति—एवं यदुतावधारिणी भाषेति, अथ इत ऊर्ध्वं निःशङ्कं चिन्तय इति—एवं यदुतावधारणी भाषेति, अतीवेदं साध्वनवधमित्यभिप्रायः,

तथा तथा—अविकलं परिपूर्णमन्यस्व इति—एवं यदुतावधारणी भाषेति यथा पूर्वं मतवान्, किमुक्तं भवति ? —यथा त्वया पूर्वं मननं कृतमिदानीमपि मत्सम्मतत्वात् सर्वं तथैव मन्यस्व मा मनागपि शङ्कां कार्षीरिति, तथा तथा— अविकलं परिपूर्ण चिन्तय इति—एवं यदुत् अवधारिणी भाषेति, यथा पूर्वं चिन्तितवान्, मा मनामपि शङ्किता इति, तदेवं भाषा अवधारणीति निर्णीतमिदानीमियमवधारिणी भाषा सत्या उत्तमृषेत्यादिनिर्णयार्थं पृच्छति—‘ओहारिणी पं भंते !’ इत्यादि, अवधारिणी अवबोधबीजभूता, णभिति प्राप्यतु, भदन्त ! भाषा किं सत्यामृषा सत्यामृषा असत्यामृषा इति, तत्र सन्तो मुनयस्तेषामेनव भगवदाङ्गासम्यगाराघक्तया परमशिष्टत्वात् सदृश्यो हिता—इहपरलोकाराघक्त्वेन मुक्तिप्रापिका सत्या, युगादिपाठाभ्युपगमात् यः प्रत्ययः, यदा यो यस्मै

हितः स तत्र साधुरिति सत्यु साध्वी सत्या,

‘तत्र साधो’ वितियः प्रत्ययः, यदिवा सन्तो—मूलोत्तरगुणस्तेषामेव जगति मुक्तिपद्याप-
कतया परमशोभनस्त्वात् अथवा सन्तो—विद्यमानास्ते च भगवदुपदिष्टा एव जीवादयः पदार्थः
अन्येषां कल्पनामात्ररथितसत्ताकतया तत्त्वतोऽसत्यात् तेष्यो हिता तेषु साध्वी वा यथावस्थित-
वस्तुतत्त्वप्रस्तुपणेन सत्या, विपरीतस्वरूपा मृषा, उमयस्वभावा सत्यामृषा, या पुनस्तिसुष्टुपि
भाषास्वनधिकृता—तत्त्वाण्योगतसत्त्रानन्तर्भविनी सा आमन्त्रणाङ्गापनदिविषया असत्यामृषा,
उक्तं च—

॥ १ ॥   “सद्गा हिया सयामिह संतो मुनयो गुणा पथत्या वा ।

तत्त्विवरीया मोसा मीसा जा तदुभयसहावा ॥

अणहिगया जा तीसुवि सद्गो छिय केवलो असद्गमुसा” इति, भगवानाह—“गीतम !
सियसद्गा” इत्यादि, स्यात् सत्या सत्याऽपि भवतीत्यर्थः, एवं स्यादसत्या स्यात्सत्यामृषा स्यादसत्या-
मृषेति, अत्रैवार्थं प्रश्नेमाह ‘से केणद्वेषं भंते !’ इत्यादि, सुगमं, भगवानाह—गीतम ! आराधनी
सत्या, इह विप्रतिपत्ती सत्यां वस्तुप्रतिष्ठापनुबध्या या सर्वज्ञमतानुसारेण भाष्यते असत्यात्मा
मुदसञ्चित्यनित्याद्यनेकधर्मकलापालिति इत्यादि सा यथावस्थितवस्त्वभिधायिनी आराध्यते
मोक्षमार्गोऽनयेत्याराधनी, आराधिनीत्वात् सत्येति, विराधिनीमृषेति, विराध्यते मुक्तिमार्गोऽनयेति
विराधिनी, विप्रतिपत्ती सत्यां वस्तुप्रतिष्ठाशया सर्वज्ञत्रमतप्रातिकूल्येन या भाष्यते यथा नासत्यात्मा
एकान्तनित्यो वेत्यादितया सत्याऽपि परीपीडोत्पादिका सा विपरीतवलस्त्वभिधानात् परपीडा-
हेतुत्वाद्वा मुक्तिविराधनाद्विराधनी विराधिनीत्वाद्य मृषेति, या तु किञ्चन नगरं पत्तनं वाऽधिकृत्य
पञ्चसु दारकेषु जातेष्वमभिधीयते,

यथाऽस्मिन् अष्टदशदारका जाताइति सा परिस्थूरव्यवहारनयमतेन आराधनविराधिनी,
इयं हि पञ्चानां दारकाणां यज्ञन्य तावताऽशेन संवादनसम्भवादाराधिनी, दश न पूर्यन्ते
इत्येतावताऽशेन विसंवादसम्भवात् विराधिनी, आराधिनी चासी विराधिनी च आराधनविराधिनी,
कर्मधारयत्वात् पुंवद्भावः, आराधनविराधिनीत्वाद्य सत्यामृषा, या तु नौवाराधनी तत्त्वाणविगमात्
नापि विराधिनी विपरीतवस्त्वभिधानाभावात् परपीडा हेतुत्वाभावाद्वा नाथाराधनविराधिनी
एकदेशसंवादविसंवादभावात्, हे साधो ! प्रतिक्रमणं कुरु स्थण्डिलानि प्रलयुपेक्षस्वेत्यादिव्य-
वहारपतिता आमन्त्रिण्यादिमेदभिश्चा सा असत्यामृषा नाम चतुर्थी भाषा, ‘से एणद्वेषं’ मित्या-
चुपसंहारवाक्यं । इह यथावस्थितवस्तुतत्वाभधायिनी भाषा आराधिनीत्वात् सत्येत्युक्तं, ततः
संशयापश्चस्तदपनोदाय पृच्छति—

मू. (३७६) अह भंते ! गाओ मिया पसू पक्खी पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा
मोसा ?, हंता गो० ! जा य गाओ मिया पसू पक्खी पन्नवणी णं एसा भासा, [पन्नवणी] न एसा
भासा मोसा, अह भंते ! जा य इत्थीवज जा य पुरिसवज जा य नपुंसगवज पन्नवणी णं एसा
भासा न एसा भासा मोसा ?, हंता गो० ! जा य इत्थीवज जा य पुमवज जा य नपुंसगवज
पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा,

अह भंते ! जा य इत्थीआणवणी जा य पुमआणवणी जा य नपुंसगआणवणी पन्नवणी

णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ? , हंता गो० ! जाय इत्थिआणवणी जाय पुमआणवणी जाय नपुंसगआणवणी पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ।

अहं भंते ! जाय इत्थिपन्नवणी जाय पुमपन्नवणी जाय नपुंसगपन्नवणी पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ? , हंता गो० ! जाय इत्थिपन्नवणी जाय पुमपन्नवणी जाय नपुंसगपन्नवणी, पन्नवणी णं एसा भासा णं एसा भासा मोसा, अहं भंते ! जायातीति इत्थिवऊ जातीय पुमवऊ जातीति नपुंसगवऊ पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ? , हंता ! गो० जातीति इत्थिवऊ जाईति पुमवऊ जातीति नपुंसगवऊ पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ।

अहं भंते ! जायातीइ इत्थियाणमणी जाईति पुमआणवणी जातीति नपुंसगाणमणी पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ? , हंता ! गो० ! जातीति इत्थिआणमणी जातीति पुमआणवणी जातीति नपुंसगाणमणी पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ।

अहं भंते ! जातीति इत्थिपन्नवणी जातीति पुमपन्नवणी जातीति नपुंसगपन्नवणी पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ? , हंता ! गो० ! जातीति इत्थिपन्नवणी जाईति पुमपन्नवणी जाईति नपुंसगपन्नवणी पन्नवणीर्णं एसा भासा न एसा भासा मोसा

षृ. 'अहं भंते ! गाओ मिया' इत्यादि, अथ भवन्त ! यावः प्रतीताः, मृगा अपि प्रतीताः, पशवः—अजाः, पक्षिणोऽपि प्रतीताः, प्रज्ञापनी प्रज्ञाप्यतेऽर्थोऽनयेति प्रज्ञापनी, किं अर्यप्रतिपादनी प्रस्तपणीयेति यावत्, णभिति वाक्यालङ्घारे, एषा भाषा सत्या नैषा भाषा मृषेति, इयमत्र भावना—गाव इति भाषा गोजाति प्रतिपादयति, जाती च त्रिलङ्घा अप्यर्था अभिधेयाः, लङ्घन्त्रयस्यापि जाती सम्बवात्, एवं मृगपशुपक्षिष्वपि भावनीयं, न चैते शब्दालिङ्गाभिधायिनस्थाप्रतीतेरभावात् किन्तु पुंलिङ्गाभास्ततः संशयः किमियं प्रज्ञापनी किं या नेति ?, मगवानाह—

'हंता गोयमा !' हन्तेत्यवधारणे, गीतम ! इत्यामन्त्रेण, गाव इत्यादिका भाषा प्रज्ञापनी, तदर्थकथनाय प्रस्तपणीया, यथावस्थितार्थप्रतिपादकतया सत्यत्वात्, तथापि जात्यभिधायिनीयं भाषा, जातिश्च त्रिलङ्घार्थसमवायिनी, ततो जात्यभिधानेन त्रिलङ्घा अपि यथासम्बवं विशेषा अभिहिता भवतीति भवति यथावस्थितार्थभिधानादियं प्रज्ञापनी भाषेति,

यदप्युक्तम्—किन्तु पुंलिङ्गाभा इति, तत्र शब्दे सिङ्गव्यवस्था लक्षणवशात्, लक्षणं च 'स्त्रीपुंसकसहोक्ती परं' तथा 'ग्राम्याशिशुद्धिशाखुरसहे स्त्री प्राय' इत्यादि, ततो भवेत् कवचित् शब्दे लक्षणवशात् स्त्रीत्वं कवचित् पुंसत्वं कवचित् नपुंसकत्वं च, परमार्थतः पुनः सर्वोऽपि जातिशब्दस्त्रिलङ्घानप्यर्थान् तत्तदेशकालप्रस्तावादिसामर्थ्यवशादभिधसे इति न कश्चिहोषः, न चेयं परपीडाजनिका नापि विप्रतारणादिदुष्टविवक्षासमुत्था ततो न मृषेति प्रज्ञापनी ।

'अहं भंते ! जाय इत्थिवऊ' इत्यादि, अथेति प्रश्ने भवन्त ! इत्यामन्त्रणे, या च स्त्रीवाक्—स्त्रीलिङ्गप्रतिपादिका भाषा खट्वा लतेत्यादिलक्षणा या पुरुषवाक् घटः पट इत्यादिस्तपा या च नपुंसकवाक् कुञ्जं काण्डमित्यादिलक्षणा प्रज्ञापनीयं भाषा नैषा भाषा मृषेति ?, किमत्र संशयकारणं येनेत्यं पृच्छति ? इति चेत्, उच्यते, इह खट्वाघटकुञ्जयादयः शब्दाः यथाक्रमं स्त्रीपुंसकलिङ्गभिधायिनः, स्त्रीपर्णपुंसकानां च लक्षणमिदम्—

पुंसकामितेति लिङ्गानि, सप्त स्त्रीत्वे प्रचक्षते ॥
 || २ ॥ मेहनं खरता दाढयं, शीण्डीयै इमशु घृष्टता ।
 स्त्रीकामितेति लिङ्गानि, सप्त पुंस्त्वे प्रचक्षते ॥
 || ३ ॥ स्तनादिशमश्रुकेशादिभावाभावसमन्वितम् ।
 नपुंसकं बुधाः प्राहुर्मोहानलसुदीपितम् ॥” तथाऽन्यत्राप्युक्तम्—
 || १ ॥ “स्तनकेशसनी स्त्री म्यालोभासः पूरुषः स्मृतः ।
 उभयोरन्तरं यद्य, तत्र भावे नपुंसकम् ॥”

न चैवंखपाणि स्त्यादिलक्षणानि खट्टवादिषूपलम्यन्ते, तथाहि—यद्येकैकावयवपृथकरणेन सम्यग् निभालनं क्रियते तथापि न तेषां स्त्यादिलक्षणानां तत्रोपलम्भोऽस्ति ततः प्रज्ञापनीयं भाषानवेति जातसंशयः तदपनोदाय पृच्छति, अत्र भगवानाह—‘हंता गोयमे’त्यादि अक्षरगमनिका प्राप्तत्, भावार्थस्त्वयं—नेह शब्दप्रवृत्तिविन्तायां यद्योक्तानि स्त्यादिलक्षणानि स्त्रीलिङ्गादि-शब्दाभिधेयानि किन्त्वभिधेयधर्म इयमयभिदंशब्दव्यवस्थाहेतवः गुरुपदेशपारम्पर्यगम्याः स्त्रीलिङ्गादिशब्दाभिधेयाः, न चैते कल्पनाभात्र, वस्तुतस्तात्त्वद्वाभिधेयतया परिणमनभावात्, तेषामभिधेयधर्माणां तत्त्वतस्तात्त्विकल्पात्, आह च शकटसुनुपि—“अयमियमिदमिति-शब्दव्यवस्थाहेतुरभिधेयधर्म उपदेशमम्यः स्त्रीपुंनपुंसकल्पानी”ति, व्यवस्थापितश्चायमर्थो विस्तरकेण स्वोपज्ञाशब्दानुशासनविवरण इति, ततः शाब्दव्यवहारापेक्षया यथावस्थितार्थप्रतिपादनात् प्रज्ञापनीयं भाषा, दुष्टविवक्षातः समुत्पत्तेरभावात् परपीडाहेतुत्वाभावाद्य न मृषेति ।

‘अह भंते !’ इत्यादि, अय भदन्त ! या च स्त्राज्ञापनी आज्ञाप्यते—आज्ञासम्पादनेप्रयुज्यते—नया सा आज्ञापनी स्त्रिया आज्ञापनी स्त्राज्ञापनी, स्त्रिया आदेशदयिनीत्यर्थः, या च पुमाज्ञापनी नपुंसकज्ञापनी, प्रज्ञापनीयं भाषा नैषा भाषा मृषेति ?, अत्रेदं संशयकारणं—किल सत्या भाषा प्रज्ञापनी भवति, इयं च भाषा आज्ञासम्पादनक्रियायुक्ताभिधायिनी, आज्ञाप्यमानश्च स्त्रादिः तथा कुर्यात्रि वा ?, ततः संशयमाप्नो विनिश्चयाय पृच्छति, अत्र भगवानाह—‘हंता गोयमा !’ इत्यादि, अक्षरगमनिका सुगमा, भावार्थस्त्वयं—आज्ञापनी भाषा द्विधा—परलोका बाधिनी इतरा च, तत्र या स्वपरानुग्रहबुध्या शाठयमन्तरेण आमुष्मिकफलसाधनाय प्रतिपत्तैहिकालम्बनप्रयोजना विवक्षितकार्यप्रसाधनसामर्थ्ययुक्ता विनीतस्त्रायादिविनेयजनविषया सा परलोकाबाधिनी एषैव च साधूना प्रज्ञापनी परलोकाबाधनात्, इतरा लितरविषया, सा च स्वपरसङ्कलेशजननात्, मृषेत्प्रज्ञापनी साधुवर्गस्य, उक्तं च—

|| ४ ॥ “अविनीयमाणवंतो किलिस्सई भासई मुसं तह य ।

घंटालोहं नाउं को कडकरणे पवत्तेज्ञा ? ॥”

क्रिया हि द्रव्यं विनमयति नाद्रव्यभित्यभिप्रायः ।

‘अह भंते ! जा य इत्यिपन्नवणी’ इत्यादि अय भदन्त ! या च भाषा स्त्रीप्रज्ञापनी—स्त्रीलक्षणप्रतिपादिका, ‘योनिर्मुदुत्वमस्थैर्यं मुख्यते’त्यादिलक्षण, या च पुंप्रज्ञापनी—पुरुषलक्षण-प्रतिपादिका ‘मेहनं खरता दाढय’ इत्यादिलक्षण या च नपुंसकप्रज्ञापनी—नपुंसकलक्षणभिधायिनी ‘स्तनादिशमश्रुकेशादिभावाभावसमन्वितमित्यादिलक्षणप्रज्ञापनीयं भाषा नैषा भाषा मृषेति ?

कोऽत्याभिप्राय इति चेत्, उच्यते, इह स्त्रीलिङ्गादयः शब्दः शाब्दव्यवहारवलादन्यत्रापि प्रवर्तन्ते, यथा खट्वाघटकुट्ट्यादयः स्त्रीलिङ्गवर्णेषु, न खलु तत्र यथोक्तानि स्त्र्यादिलक्षणानि सन्ति यथोक्तं प्राक्, ततः किमियमव्यापकत्वात् स्त्र्यादिलक्षणप्रतिपादिका भाषा न वक्तव्या आहोश्चित् वक्तव्येति संशयापन्नः पृष्ठवान्, अत्र भगवानाह—‘हंता गोयमे’स्यादि, अक्षरगमनिका सुप्रतीता, भावार्थस्त्वयं—इह स्त्र्यादिलक्षणं द्विधा—शाब्दव्यवहारानुगतं वेवानुगतं च, तत्र यदा शाब्दव्यवहाराश्चित् प्रतिपादयितुमिष्यते तदैवं न वक्तव्यमव्यापकत्वात्, यथा चाच्चापकत्वात्तदा प्रागेव लेशतो दर्शिता, विस्तरतस्तु स्वोपज्ञशब्दानुशासनविवरणे, तत इयं तदधिकृत्य प्रज्ञापनी, यदा तु वेदानुगतं प्रतिपादयितुमिष्यते तदा यथावस्थितार्थाभिधानात् प्रज्ञापन्येव, न मृषेति ।

‘अह भंते ! जा जातीति इत्यिवऊ’ इत्यादि, अथ भदन्त ! या जातिः स्त्रीवाक् जाती स्त्रीवचनं सत्तेति, या जाती पुंकाक् पुंवचनं भाव इति, या च जाती नपुंसकवाक् सामान्यमिति, प्रज्ञापनी एषा भाषा नैषा भाषा मृषेति ?, कोऽत्राभिप्राय इति चेत्, उच्यते, जातिरिह सामान्यमुच्यते, सामान्यस्य च न लिङ्गसङ्क्षयाभ्यां योगो, वस्तुनामेव लिङ्गसञ्चायाभ्यां योगस्य तीर्थान्तरीयरस्युपगमात्, ततो यदि परं जातावोत्सर्गिकमेकवचनं नपुंसकलिङ्गं योपद्येत न त्रिलिङ्गता, अथ च त्रिलिङ्गाभिधायिनोऽपि शब्दः प्रवर्तन्ते यथोक्तमनन्तरं ततः संशयः—किं एषा भाषा प्रज्ञापनी उत नेति ?, अथ भगवानाह—‘हंता गोयमा !’ इत्यादि, अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थस्त्वयं—जातिर्नाम सामान्यमुच्यते, सामान्यं च न परिकल्पितमेकमनवयवमक्रियं, तस्य प्रभाणवाधितत्वात्, यथा च प्रभाणवाधितत्वं तथा तत्त्वार्थटीकायां भावितिः प्रतिपादित ततोऽक्षरार्थः, निरन्तु स्थानः परिणामो ‘वस्तुन एव समानः परिणामो यः स एव सामान्य’मिति वचनात्, समानपरिणामशानेकधर्मात्मा, धर्माणां परस्परं धर्मिणोऽपि च सहान्योऽन्यानुवेद्याभ्युपगमात् तथा प्रभाणेनोपलक्ष्येः, ततो घटते जातेरपि त्रिलिङ्गतेति प्रज्ञापन्येषा भाषा, नैषा भाषा मृषेति ।

‘अह भंते !’ इत्यादि, अथ भदन्त ! या जातिस्वयाज्ञापनी—जातिमधिकृत्य स्त्रिया आज्ञापनी, यथा अमुका द्वाष्ट्रणी क्षत्रिया वा एवं कुर्यादिति, एवं जातिमधिकृत्य पुमाज्ञापनी नपुंसकाज्ञापनी, प्रज्ञापनी एषा भाषा नैषा भाषा मृषेति ?, अत्रापि संशयकारणमिदं—आज्ञापनी हि नाम आज्ञासम्पादनक्रियायुक्तस्त्र्याधभिधायिनी, स्त्र्यादिक्षाज्ञाप्यमानस्तथा कुर्यात् वेति संशयः, किमियं प्रज्ञापनी किं वाऽन्येति ?, अत्र निर्वद्यनमाह—‘हंता ! गोयमा’ इत्यादि, अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थस्त्वयं—आज्ञापनी हि नाम परलोकाबाधिनी सा प्रोच्यते या स्वपरानुग्रहवृद्ध्या विवितार्थसम्पादनसामर्थ्योपेतविनीतस्त्र्यादिविनेयजनविषया, यथा अमुका द्वाष्ट्रणी साध्वी शुभं नक्षत्रमध्येत्युपुकमङ्गं श्रुतस्कन्धं च पठेत्यादि सा प्रत्रापन्येव, दोषाभावात्, शेषा तु स्वपरीडाजननान्मृपत्यप्रज्ञापनीति ।

‘अह भंते !’ इत्यादि, अथ भदन्त ! या जातिस्त्रीप्रज्ञापनी जातिमधिकृत्य स्त्रिया—स्त्रीलक्षणस्य प्रतिपादिका, यथा स्त्रीः स्वभावात् तुच्छा भवति गौरवबहुला चलेन्द्रिया दुर्बला च धृत्येति, उक्तं च—‘तुच्छा गारवबहुला चलिंदिया दुर्बला च धीईए’ इत्यादि, या च जातिमधिकृत्य पुमप्रज्ञापनी—पुरुषलक्षणस्य रवलपनिरूपिका, यथा पुरुषः स्वभावात् गम्भीराशयो भवति महत्यामपि चापदि न क्लीबतां भजते इत्यादि, या च जातिमधिकृत्य नपुंसकप्रज्ञापनी नाम—नपुंसक-

जातिप्रस्तुपिका, यथा नपुंसकः स्वभावात् कलीबो भवति, प्रबलमोहानलज्जालाकलाप-ज्ज्वलितश्चेत्यादिप्रज्ञापन्येषा भाषा नैषा भाषा पृष्ठेति, अत्रापीदं संशयकारणं वर्ण्यते—खलु जातिगुणाः एवंस्प्याः परं कवचित्कदाचिद् व्यभिचारोऽपि ध्यते, तथाहि—रामाऽपि काथित् यस्मीराशया भवति धृत्या चातीव बलवती, पुरुषोऽपि च कञ्चित्तु छ्वप्रकृतिरूपो लभ्यते स्तोकायामपि चापदि कलीबतां भजते, नपुंसकोऽपि कञ्चिन्यन्दमोहानलो छदसत्त्वश्च,

ततः संशयः—किमेषा प्रज्ञापनी किं वा नेति ?, अत्र भगवानाह—‘हंता ! गोयमा !’ इत्यादि, अक्षरार्थः सुगमः, परं भावार्थस्त्वर्य—इह जातिगुणप्रस्तुपणं बाहुल्यपथिकृत्य भवति न समस्तव्यवक्तयाक्षेपेणात् एव ज्ञातिगुणान् प्रस्तुपयन्तो विमलधियःप्रायः शब्दं समुद्घारयन्ति, प्रायेणद्व्रष्टव्यं, यत्रापि न प्रायः शब्दश्रवणं तत्रापि स द्रष्टव्यः प्रस्तावात्, ततः कवचित्कदाचिद् व्यभिचारोऽपि दोषाभावात् प्रज्ञापन्येषा भाषा न मृषेति ॥

इह भाषा द्विधा ध्यते—एका सम्यगुपयुक्तस्य द्वितीया त्वितरस्य, तत्र यः पूर्वाप-रानुसन्धानपाटवोपेतः श्रुतज्ञानेन पर्यालीच्यार्थान् भाषते स सम्यगुपयुक्ताः, स दैवं जानाति—अहमेतद्माषेइति, यस्तु करणापटिष्ठतया वातादिनोपहतदैतन्यकृतया वा पूर्वापरानुसन्धानविकलो यथाकर्यचित् मनसा विकल्प्य विकल्प्य भाषते स इतरः, स दैवमपि न जानाति—यथा अहमेतत् भाषेइति, बालादयोऽपि च भाषमाणा ध्ययन्ते, ततः संशयः—किमेते जानन्ति यद्यमेतत् भाषामहे इति किं वा न जानन्तीति पृच्छति—

मू. (३७७) अह भंते ! मंदकुमाराए वा मंदकुमारिया वा जानति बुयमाणा अहमेसे बुयामीति ?, गो० ! नो इण्डे समझे, नन्तत्य सण्णिणो, अह भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा जाणइ आहारं आहारेमाणे अहमेसे आहारमाहारेमिति ?, गो० ! नो इण्डे समझे, नन्तत्य सण्णिणो, अह भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा जानति अयं मे अम्मापियरो ?, गो० ! नो इण्डे समझे, नन्तत्य सण्णिणो,

अह भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा जानति अयं मे अतिराउलो अयं मे अइराउवलेति गो० ! नो तिण्डे समझे, नन्तत्य सण्णिणो, अह भंते ! मंदकुमारए वा मंदकुमारिया वा जानति अयं मे भडिदारए अयं मे भडिदारियति ?, गो० ! नो इण्डे समझे, नन्तत्य सण्णिणो, अह भंते ! उडे गोणे खरे घोडए अए एलतो जाणति बुयमाणे अहमेसे बुयामि ?, गो० ! नो इण्डे समझे, नन्तत्य सण्णिणो,

अह भंते ! उडे जाव एलते जानति आहारं आहारेमाणे अहमेसे आहारेमि ?, गो० ! नो इण्डे समझे जाव नन्तत्य सण्णिणो, अह भंते ! उडे गोणे खरे घोडए अए एलए जानति, अयं मे अम्मापियरो ?, गो० ! नो इण्डे समझे जाव नन्तत्य सण्णिणो, अह भंते ! उडे जाव एलए जाणति, अयं मे अतिराउलेति ?, गो० ! नो इण्डे समझे जाव नन्तत्य सण्णिणो,

अह भंते ! उडे जाव एलए जानति अयं मे भडिदारए २ ?, गोयमा ! नो इण्डे समझे जाव नन्तत्य सण्णिणो ।

मू. ‘अह भंते ! मंदकुमारए वा’ इत्यादि, अथ भदन्त ! मन्दरकुमारकः—उत्तानशयो बालको मन्दकुमारिका—उत्तानशया बालिका भाषमाणाभाषायोग्यान् पुदगलानादाय भाषात्वेन

परिणमस्य विसृजती एवं जानाति—यथा ऽहमेतद् ब्रवीमित इति ? , मगवानाह—गीतम ! नायमर्थः समर्थः—युक्तयुपपश्चोऽपि मनः पर्याप्तया पर्याप्तस्तथापि तस्याद्यापि मनः करणमपदु अपदुत्वाच्च मनः करणस्य क्षयोपशमोऽपि मन्दः, श्रुतज्ञानावरणस्य हि क्षयोपशमः प्रायो मनः—करणपटिष्ठतामवलभ्योपजायते, तथा लोके दर्शनात्, ततो न जानाति मन्दकुमारो मन्दकुमारिका वा भाषमाणा यथा ऽहमेतत् ब्रवीमीति, किं सर्वोऽपि न जानातीत्यत आह—‘नण्णत्य सण्णिणो’ इति, अन्यत्रशब्दोऽत्र परिवर्जनार्थः, दृष्ट्यान्यत्रापि परिवर्जनार्थो यथा—‘अन्यत्र द्रोणभीज्ञाभ्यां, सर्वयोधाः पराङ्मुखा’ इति, द्रोणभीज्ञी वर्जयित्वा इत्यर्थः,

संझी—अबधिज्ञानी जातिस्मारः सामान्यतो विशिष्टमनः पाटबोपेतो वा तस्मादन्यो न जानाति, संझी तु यथोक्तस्वरूपो जानीते। एवमाहारादिविषयाण्यपि घत्वारि सूत्राणि भावनीयानि, नवरमतिराउले इति देशीपदं, एतत् स्वामिकुलमित्यर्थः, ‘मङ्गिदारए’ इति भर्ता—स्वामी तस्य दारकः—पुत्रो भर्तृदारकः, एवमुद्गादिविषयाण्यपि पञ्च सूत्राणि भावयितव्यानि, नवरमुद्गादयोऽच्यतिबालावस्थाः परिग्राह्याः न जरठाः, जरठावस्थायां हि परिज्ञानस्य सम्पवात् ॥

सम्प्रत्येकवचनादिभाषाविषयसंशयापनोदार्थं पृच्छति—

मृ. (३७८) आह भंते ! मणुस्से महिसे आसे हत्यी सीहे वग्धे विगे दीविए अच्छे तरच्छे परत्सरे सियाले विराले सुणए कोलसुणए कोळंतिए ससरे चित्तए चित्तलए जे यावङ्गे तहप्पगारा सब्बा सा एगवङ्ग ?, हंता गो० ! मणुस्से जाव चित्तलए जे यावङ्गे त० सब्बा सा एगवङ्ग ।

अह भंते ! मणुस्सा जाव चित्तलगा जे याव० तहप्पगारा सब्बा सा बहुवङ्ग ? हंता गो० ! मणुस्सा जाव चित्तलगा सब्बा सा बहुवङ्ग । अह भंते ! मणुस्सी महिसी वलवा हत्यिणिया सीही वग्धीविगी दीविया अच्छी तरच्छी परत्सरारासभी सियाली विराली सुणिया कोलसुणिया कोळंतिया ससिया चित्तिया चित्तलिया जे यावङ्गे तह० सब्बा सा इत्यिवङ्ग ?, हंता गो० ! मणुस्सी जाव चित्तलिया जे यावङ्गे तहप्पगारा सब्बा सा इत्यिवङ्ग ।

अह भंते ! मणुस्से जाव चित्तलये जे यावङ्गे तहप्पगारा सब्बा सा पुमवङ्ग ?, हंता गो० ! मणुस्से महिसे जाव चित्तलए जे यावङ्गे तहप्पगारा सब्बा सा पुमवङ्ग ।

अह भंते ! कंसं कंसोर्यं परिमंडलं सेलं धूमभं जालं धालं तारं लवं अछिपब्बं कुँडे पउमं दुहं दहिं नवणीतं असणं सयणं भवणं विमाणं छत्तं घारमं भिंगारं अंगणं निरंगणं आभरणं रयणं जे यावङ्गे तहप्पगारा सब्बं तं नपुंसगवङ्ग ?, हंता गो० ! कंसं जाव रयणं जे यावङ्गे तहप्पगारा तं सब्बं नपुंसगवङ्ग ।

अह भंते ! पुढवी इत्यिवङ्ग आउति पुमवङ्ग धन्लिति नपुंसगवङ्ग पश्चवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ?, हंता गो० ! पुढविति इत्यिवङ्ग आउति पुमवङ्ग धन्लिति नपुंसगवङ्ग पन्लवणी णं एसा भासा मोसा । अह भंते ! पुढवीति इत्यिआणमणी आउति पुमआणमणी धन्लेति नपुंसगाणमणी पन्लवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ? हंता गो० ! पुढविति इत्यिआणमणी आउति पुमआणमणी धण्णेति नपुंसगाणमणी पन्लवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ।

अह भंते ! पुढवीति इत्यिपन्लवणी आउति पुमपन्लवणी धन्लेति नपुंसगपन्लवणी आराहणी

णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ?, हंता ! गो० ! पुढ़वीति इत्यिपन्नवणी आउति मुमपन्नवणी धन्लेति नपुंसगपन्नवणी आराहणी णं एसा भासा, न एसा भासा मोसा । इझेवं भते इत्यिवयणं वा पुमनवयणं वा नपुंसगवयणं वा वयमाणे पन्नवणी णं एसा भासा ण एसा भासा मोसा ?, हंता गो० ! इत्यिवयणं वा पुमवयणं वा नपुंसगवयणं वा वयमाणे पन्नवणी णं एसा भासा न एसा भासा मोसा ॥

कृ. अथ भदन्त ! मनुष्यो महिषोऽश्चो हस्ती सिंहो व्याघ्रो वृक एते प्रतीताः, द्वीपी-चित्र-कविशेषः ऋक्षः—अच्छमलः तरक्षो—व्याघ्रजातिविशेषः परस्सरो—गण्डः शृगालो—गोमायुः विडालो—माजारः शुनको—मृगदंशको लशुनको—मृगयाकुशलः श्वा शशकः—प्रतीतः कोकंतिया—लुङ्ककी चित्रकः—प्रतीतः चित्रलकः—आरण्यः पशुविशेषः, ‘जे यावत्रे तहप्पगारा’ इति येऽपि चान्ये तथाप्परकारा एकवधनान्ता इत्यर्थः, सर्वा सा एकवाक्—एकत्वप्रतिपादिका वाणी,

अयमत्र प्रश्नहेतुरभिप्रायः—इह वस्तु धर्मधर्मिसमुदायात्मकं धर्माश्च प्रतिवस्त्वनन्ताः मनुष्यै इत्याद्युक्ती च सकलं वस्तु धर्मधर्मिसमुदायात्मकं परिपूर्णप्रतीयते, तथा व्यवहारदर्शनात्, एकस्मिद्धार्थे एकवचनं बहुषु बहुवचनं, अत्र वहवो धर्मा अभिधेया: ततः कथमेकवचनं ?, अथ च द्श्यते लोके एकवधनेनपि व्यवहार इति पृच्छति—सर्वा सा एकत्वप्रतिपादिका वाग् भवति ?, काक्वा थेदं पठ्यते ततः प्रश्नार्थत्वावगतिः, भगवानाह—

‘हंता गोयमा !’ इत्यादि, अक्षरार्थः सुगमः, मावार्थस्त्वयं—शब्दप्रवृत्तिरिह विवक्षाधीना, विवक्षा च तत्तद्वायोजनवशात् बक्तुः कवचित् कदाचित् कथञ्चित् भवतीत्यनियता, तथाहि—स एवैकः परुषो यदाऽयं मे जनक इति पुत्रेण विवक्ष्यते तदा जनक इत्यभिधीयते, स एव यदा तेनैव मामध्यापयतीति विवक्ष्यते तदा तूपाध्याय इति, तत्र यदा उपसर्जनीभूतधर्मा धर्मीप्राधान्येन विवक्ष्यते तदा धर्मिणं एकत्वात् एकवचनं, धर्माश्च धर्मिण्यन्तर्गता इति परिपूर्णवस्तुप्रतीतिर्यथा त्वमिति, यदा तूपसर्जनीभूतधर्मिणो धर्माः पाण्डित्यपरोपकारित्वमहादानदातृत्वादयः प्राधान्येन विवक्ष्यन्ते तदा धर्माणां बहुत्वादेकस्मिन्नापि बहुवचनं यथा यूपमिति, तत इहापि मनुष्य इत्यादावुपसर्जनीकृतपर्माधर्मीप्राधान्येन विवक्षित इति भवति सर्वाप्येवंजातीया एकत्वप्रतिपादिका वाक् । ‘अह भंते ! मणुस्सा’ इत्यादि, अक्षरगमनिका प्राच्यवत्,

अत्रापीदं संशयकारणं—मनुष्यादयः शब्दा जातिवाचकाः, जातिश्च सामान्यं सामान्यं चैकं ‘एकं नित्यं निरवयमक्रियं सर्वगं च सामान्यं’- मितिवधनात्, ततः कथमत्र बहुवचनं ?, अथ च द्श्यते बहुवचनेनापि व्यवहार इति पृच्छति—सर्वा सा बहुत्वप्रतिपादिका वाक् भवति ?, काक्वा पाठात् प्रश्नार्थत्वावगतिः अत्र भगवानाह—‘हंता गोयमा !’ इत्यादि, अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थस्त्वयं—यद्यपि नामिते जातिवाचकाः शब्दाः तथापि जातिरभिधीयते समानपरिणामः, समानपरिणामश्चासमानपरिणामविनाभावी, अन्यथैकत्वापतितः समानत्वायोगात्, ततो यदा समानपरिणामोऽसमानपरिणामसंलुलितः प्राधान्येन विवक्ष्यते तदाऽसमानपरिणामस्य प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वात् तदभिधाने बहुवचनं, यथा घटा इति, यदा तु स एव एकः समानपरिणामः प्राधान्येन विवक्ष्यते इतरस्त्वसमान परिणाम उपसर्जनीभूतस्तदा सर्वत्रापि समानपरिणामस्य एकत्वात् तदभिधाने एकवचनं, यद्या सर्वोऽपि घटः पृथुबृजोदराद्याकार इति, अत्रापि मनुष्या इत्यादी

स्त्रीनपरिणामोऽगम्यवसरिक्षात् स्तुतिः प्राधान्तेऽविवक्षित इति, तस्यानेकत्वभावात् द्वयवद्यनं।

‘अहं भंते ! मणुस्सी’त्यादि, अत्रेदं संशयकारणं—इह सर्वं वस्तु त्रिलिङ्गं, तथाहि—मृद्गुपोऽयमिति पुंलिङ्गता मृत्युरिणतिरियं घटाकारा परिणतिरियमिति स्त्रीलिङ्गता, इदं वस्तित्वति नपुंसकलिङ्गता, तत्रैव शब्दलस्त्वपेवस्तुनि व्यवस्थितेकथमेकलिङ्गमात्राभिधायी शब्दस्तदभिधायी भवति, न खलु नरसिंहसिंहशब्दोनरशब्दो वा केवलस्तदभिधायी भवति, अयच्च द्वयतेतदभिधायि-तयाऽपि लोके व्यवहारस्ततः पृच्छते ‘सब्बा सा इत्थीवऊ’ इति, सर्वा सा एवंप्रकारा स्त्रीवाक्—स्त्रीलिङ्गविशेषार्थप्रतिपादिकावाक् भवति ?, काक्ना पाठात् प्रश्नार्थत्वावगतिः, भगवानाह—‘हंता गोयमेऽत्यादि, अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थस्त्वयं—यद्यपि नाम शब्दलस्त्वं वस्तु तथाऽप्येष शब्दो न्यायः—येन धर्मेण विशिष्टः प्रतिपादयितुमिष्यते सतं प्रधानीकृत्य तेन विशिष्टं न्यग्भूतशेषधर्माणं धर्मिणं प्रतिपादयति, यथा पुरुषत्वे शास्त्रज्ञत्वे दातृत्वे भोक्तृत्वे जनकत्वे ऽध्यापयितृत्वे च युगपद् व्यवस्थितेऽपि पुत्रः समागच्छन्तमवलोक्य पिता आगच्छतीति ब्रूते, शिष्यस्तु उपाध्याय इति, एवमिहापि यद्यपि मानुषीप्रभृतिकं सर्वं त्रिलिङ्गस्यकं तथापि योनिमृदुकल्पमस्यैवादिलक्षणं स्त्रीत्वमन्नं प्रतिपादयितुमिष्यमिति ततः प्रधानीकृत्य तेन विशिष्टं न्यग्भूतशेषधर्माणं धर्मिणं प्रतिपादयतीति भवति सर्वा सा स्त्रीवाक्, एवं पुंवाग्नपुंसकदाचावपि भावनीये ।

‘अहं भंते ! पुढवी’ इत्यादि सुगमं, नवरं ‘आऊ’ इति पुंलिङ्गता प्राकृतलक्षणवशात्, संस्कृते तु स्त्रीत्वमेव, ‘अहं भंते ! पुढवीति इत्थीआणवणी’ इत्यादि, अथ भदन्त ! पृथिवीं कुरु पृथ्वीमानयेत्येवं स्त्रियां—स्त्रीलिङ्गे पृथिव्या आहापनी एवमाऊ इति पुभाज्ञापनी धान्यमिति नपुंसकाज्ञापनी प्रज्ञापन्येषा भाषा नैषा भाषा मृषेति ?, भगवानाह—‘हंता गो० !’ इत्यादि सुगमं,

‘अहं भंते’ इत्यादि, अथ भदन्त ! पृथिवी इति स्त्रीप्रज्ञापनी—स्त्रीत्वस्वरूपस्य प्रस्तुपणी एवं आऊ इति पुंप्रज्ञापनी धान्यमिति नपुंसकप्रज्ञापनी आराधनी—मुक्तिभागप्रतिपन्थिनी एषा पाषा नैषा भाषा मृषेति ?, किमुक्तं भवति ? — नैवं वदतो मिथ्याभाषितप्रसङ्गः, भगवानाह—आराधनी एषा भाषा, नैषा भाषा मृषेति, शब्दव्यवहारपेक्षया यथावस्थितवस्तुतत्वप्रस्तुपणात्, इह कियत् प्रतिपदं प्राणुं शक्यते ततोऽतिदेशेन पृच्छति-

‘इद्देवं भंते !’ इत्यादि, इति:—उपदशने एवंशब्दः प्रकारे उपदशितेन प्रकारेणान्यदपि स्त्रीवचनं पुंवत्तचनं नपुंसकवचनं वा वदति साधुस्तदा तस्मिन्नेवं वदति या भाषा सा प्रज्ञापनी माषा नैषा भाषा मृषेति ?, भगवानाह—प्रज्ञापनीएषा भाषा, शब्दव्यवहारानुसरणतो दोषाभावात्, अन्यथास्तिथे हि वस्तुन्यन्यथा भाषणं दोषः यदा तु यद्वस्तु यथावस्थितं तत् तथा माषते, तदा को दोष इति ? ॥ तदेवं भाषाप्रतिपादनविषयायेकेचन सन्देहास्ते सर्वे ऽप्यपनीताः, सम्प्रति सामान्यतो भाषायाः कारणादि पिपृच्छिषुराह—

मृ. (३७१) भासा णं भंते ! किमादीया किंपवहा किंसंठिया किं पञ्जवसिया ?, गो० ! भासा णं जीवादीया सरीरप्यभवा वञ्जसंठिया लोगंतपञ्जवसिया पन्तता,

मृ. ‘भासा णं भंते ! किमाइया’ इत्यादि, भाषा अवबोधवीजभूता, णमिति वाक्यालङ्घारे, किमादिका—उपादा नकारणव्यतिरेकेण किमादिः—मौलं कारणं यस्याः सा किमादिका, तथा किंप्रभवा—कस्मात् प्रभव—उत्पादो यस्याः सा किंप्रभवा, सत्यपि मौले कारणे पुनः कस्मात्

कारणान्तरादुत्पद्यते इति भावः, तथा किंसस्थितेति—केनाकारेण संस्थिता किंसंस्थिता, कस्येव संस्थानमस्या इति भावः, तथा किंपर्यवस्थिता इति—कस्मिन् स्थाने पर्यवस्थिता—निष्ठां गता किंपर्यवस्थिता ?, भगवानाह—गौतम ! ‘जीवादिका’ जीव आदि—मीलं कारणं यस्याः सा जीवादिका जीवगततथाविधप्रयत्नमन्तरेणावबोधबीजभूतभाषाया असम्भवात्, आह च भगवान् भद्रबाहुस्वामी—

॥ १ ॥   ‘तिविहंमि सरीरंमि जीवपएसा हवंति जीवस्स ।

जेहि उ गणहइ गहणं तो भासइ भासओ भासं ॥’

मू. (३८०) ‘भासा कओ य पभवति, कतिहि व समएहि भासती भासं ।

भासा कतिष्पगारा काते वा भासां अनुमता उ ॥

मू. (३८१) सरीरप्पभवा भासा दोहि य समएहि भासती भासं ।

भासा वउष्पगारा दोन्नि य मासा अनुमता उ ॥

बृ. ‘किंपभवा’ इत्यस्य निर्वचनमाह—‘शरीरप्रभवा’ औदारिकवैक्रियाहाराकान्यतम-शरीरसामव्यदिव भाषाद्रव्यविनिगतिः, तथा किंसंस्थिता इत्यस्य निर्वचनं ‘वज्रसंस्थिता’ वज्रस्येव संस्थानं यस्याः सा वज्रसंस्थिता, भाषाद्रव्याणि हि तथाविधप्रयत्ननिशुद्धानि सन्ति सकलमपि लोकमपिव्याजुवन्ति, लोकश्च वज्राकारसंस्थित इति सापि वज्रसंस्थिता, ‘किंपर्यवस्थिते’ त्यत्र निर्वचनं लोकान्तपर्यवस्थिता, परतो भाषाद्रव्याणां गत्युपषष्टकधर्मास्तिकायाभावतो गमनासम्भवात्, प्रज्ञासा मया शेषैश्च तीर्थकृदिमः—पुनरपि प्रश्नमाह ‘भासा कतो य पभवा’ इत्यादि, भाषा कुतो—योगात् प्रभवति—उत्पद्यते काययोगाद्वयोगाद्वय ? तथा कतिभिः समयैर्भाषा भाषते ? किमुक्तं भवति ? —कतिभिः समयैर्निशुद्धमानद्रव्यसंहत्यात्मिका भाषा भवति, तथा भाषा कतिप्रभेदा ? कति वा भाषा : साधूनां वक्तुमनुमता—अनुज्ञाता ?

अत्र निर्वचनं—‘सरीरप्पमा’ इत्यादि, अत्र शरीरग्रहणेन शरीरयोगः परिग-हते, शरीरमात्र-प्रभवत्वस्य प्रागेव निर्णीतत्वात्, शरीरप्रभवा इति कोऽर्थः ? —काययोगप्रभवा, तथाहि—काययोगेन भाषायोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा भाषात्वेन परिणमत्य वाग्योगेन निशुजति, ततः काययोगवलाद्भाषा उत्पद्यते इति काययोगप्रभवेत्युक्तं, आह च भगवान् भद्रबाहुस्वामी—“गणहइ य काइएण निसरह तह वाइएण जोगेण” मिति, ‘कहिवि व समएहिं भासाई भास’ प्रित्यस्य निर्वचनं द्वाभ्यां समयाभ्यां भाषते भाषां, तथाहि—एकेन समयेन भाषायोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा तिद्वितीये समये भाषात्वेन परिणमत्य विशुजतीति, ‘भासा कहिष्पगारा’ इत्यस्य निर्वचने भाषा सत्यादिभेदाद्वतुः प्रकारा ते च सत्यादयो भेदाः प्रागेव भाविता इति, ‘कहि वा भासा अनुमया य’ इत्यस्य निर्वचनं सत्यादी द्वे भाषे साधूनां वक्तुमनुमते, तथया—सत्या असत्याभृषा च, अर्थात् ये मृषासत्याभृषे ते नानुज्ञाते, तयोरयथाव-स्थितार्थप्रतिपादनपरतया मुक्तिप्रतिपन्थित्वात्,

मू. (३८२) कतिविहाणं भंते ! भासा पन्ततो ?, गो० ! दुविहा भासा पं०, तं०—पञ्जतिया य अपञ्जतिया य, पञ्जतिया णं भंते ! भासा कतिविहा पं० ?, गो० ! दुविहा पं० तं०--सद्ग्रा मोसाय, सद्ग्राणं भंते ! भासा पञ्जतिया कतिविहा पं० गो० ! दंसविहा, पं० तं०—जायवदयसच्छा १ सम्पर्यसद्ग्रा २ ठवणासद्ग्रा ३ नामसद्ग्रा ४ रुवसद्ग्रा ५ पदुसद्ग्रा ६ ववहारसद्ग्रा ७ भावसद्ग्रा ८

जोगसद्गा ९ ओवम्मसद्गा १०, ।

बृ. पुनः प्रश्नयति- 'कइविहाण' मित्यादि, 'पञ्जतिया अपञ्जतिया' इति पर्याप्ता नाम या प्रतिनियतरूपतया अवधारयितुं शक्यते सा पर्याप्ता, सा च सत्या मृषा वा द्रष्टव्या, उभयोरपि प्रतिनियतरूपतयाऽवधारयितुं शक्यत्वात्, या तु मिश्रतया उभयप्रतिषेधात्मकतया वा न प्रतिनियतरूपतयाऽवधारयितुं शक्यते सा अपर्याप्ता, सा च सत्यामृषा असत्यामृषा वा द्रष्टव्या, उभयोरपि प्रतिनियतेन रूपेणावधारयितुमशक्यत्वात्, 'पञ्जतिया णं भंते !' इत्यादि भावितं, नवरं सत्या मृषा चेत्युक्तमतः सत्याभेदावगमाय प्रश्नमाह—'सद्गा णं भंते !' मासा पञ्जतिया कइविहा पण्णत्ता' इति पाठसिद्धं, पगवानाह—'गोयमा !' इत्यादि ।

बृ. (३८३) जनवय १ समंत २ ठवणा नामे ४ लवे ५ पदुम्बसद्गे ६ य ।
ववहार ७ भाव ८ जोगे ९ दसये ओवम्मसद्गे य १० ॥

बृ. 'जनवयसद्गा' इति तं तं जनपदमधिकृत्येषार्थप्रतिपत्तिजनकतया व्यवहारहेतुल्वात् सत्या जनपदसत्या यथा कोङ्णादिषु पयः पिण्डमित्यादि १,

सम्मतसत्या या सङ्कलनेकसाम्भवेन सद्गतया शृणित्वा कुमुदलकुवलयोत्पलतामरसानां समानेऽपि पद्मसंभवत्वे गोपालजना अरविन्दमेव पद्मजं भन्यत्वे न शेषमित्यरविन्दमेव पद्मजमिति सम्मतसत्या २ स्थापनासत्या या तथादिष्यमङ्गादिविन्यासं मुद्राविन्यासं चोपलभ्य प्रयुज्यते यथा एकं पुरतो विन्दुद्वयसहितमुपलभ्यशतमिदमिति, विन्दुत्रयसहितं सहस्रमिदमिति, तथा तथादिष्यं मुद्राविन्यासमुपलभ्य मृत्तिकादिषु भाषोऽयं काषापिणोऽयमिति,

तथा नामतः सत्या नामसत्या यथा कुलभवर्द्धयश्चपि कुलवर्द्धन इति,

तथा रूपतः सत्या रूपसत्या, यथा दम्भतो गृहीतप्रव्रजितरूपः प्रद्रजितोऽयमिति,

तथा प्रतीत्य—आश्रित्य वस्त्वन्तरं सत्या प्रतीत्यसत्या यथा अनाभिकाया कनिष्ठामधिकृत्य दीर्घत्वं मध्यमामधिकृत्य इस्वत्वं, न च वाच्यं कथमेकस्यां इस्वत्वं दीर्घत्वं च तात्त्विकं ?, परस्परविरोधादिति, मिश्रनिमित्तत्वेन परस्परविरोधासम्भवात्, तथाहि—तामेव यदि कनिष्ठां मध्यमां वा एकाभ्युलिमझीकृत्य इस्वत्वं दीर्घत्वं च प्रतिपादेत ततो विरोधः सम्मवेत्, एकनिमित्तप-रस्परविरुद्धकार्यद्वयासम्भवात्, यदा त्वेकामधिकृत्य हस्तत्वमपरामधिकृत्य दीर्घत्वं तदा सत्यास-त्वयोरिव भिन्ननिमित्तत्वात् परस्परं विरोधः, अथ यदि तात्त्विके इस्वत्वदीर्घत्वे तत ऋजुत्ववक्रत्वे इव कस्मात्ते परनिरपेक्षेन प्रतिभासेते ?, तस्मात् परोपाधिकत्वात् काल्पनिके इमे इति, तदमुक्तं, द्विविधा हिवस्तुमो धर्मः—सहकारिव्यक्त्यरूपा इतरे च, तत्र ये सहकारिव्यक्त्यरूपास्ते सहकारि-सम्पर्कवशात् प्रतीतिपथमायान्ति, यथा पृथिव्यां जलसम्पर्कतो गन्धः, इतरे त्वेवमेवापि यथा कर्पूरादिगन्धः, इस्वत्वदीर्घत्वेन अपि च सहकारिव्यक्त्यरूपे, ततस्ते तं सहकारिणामासा-धाभिव्यक्तिमायात इत्यदोषः,

तथा व्यवहारो—लोकविवक्षा, व्यवहारतः सत्या व्यवहारसत्या, यथा गिरिर्द्विते गलति भाजनं अनुदरा कन्या अलोभिका एडका, लोका हि गिरिगततृणदाहे तृणादिना सह गिरेभेदं विवक्षित्वा गिरिर्द्विते इति द्विवक्षि, भाजनादुदके श्रवति उदकभाजनयोरभेदं विवक्षित्वा गलति भाजनमिति, संभोगबीजप्रभवोदराभावे अनुदरा इति, लवनयोग्यलोमाभावे अलोभिकेति, ततो

लोकव्यवहारमपेक्ष्य साधोरपि तथाब्रुवतो भाषा व्यवहारसत्या भवति,

तथा भावो वणादिभवितः सत्या भावसत्या, किमुक्तं भवति ? -यो भावो वणादियस्मि-
ब्रुक्टो भवति तेन या सत्या भाषा (सा) भावसत्या, यथा सत्यपि पञ्चवर्णसम्पये बलाका शुक्लेति,

तथा योगः—सम्बन्धः तस्मात् सत्या योगसत्या, तत्र छत्रयोगात् विवक्षितशब्दप्रयोगकाले
शुचाभावेऽपि छत्रयोगस्य सम्भवात् छत्री एवं दण्डयोगात् दण्डी,

औपन्यसत्या यथा सम्भूद्रवत्तडागः, अत्रैवार्थं विनैयजनानुग्रहाय सङ्ग्रहणिगाथामाह—
'जनवयसम्यठवणा' इत्यादि भावितार्थी ।

मू. (३८४) मोसा एं भंते ! भासा पञ्जतिया कतिविहा पं० ?, गो० ! दसविहा पं०,
तं० कोहनिस्तिया १ माननिस्तिया २ मायानिस्तिया ३ लोहनिस्तिया ४ पेञ्जनिस्तिया ५
दोसनिस्तिया ६ हासनिस्तिया ७ भयनि० ८ अक्खाइयानिस्तिया ९ उवधाइयनिस्तिया १०—

बृ. मृषाभाषादशविधा, तद्यथा—'कोहनिस्तिया' इत्यादि, क्रोधाश्रिः सृताक्रोधादिनिर्गता
इत्यर्तः एवं सर्वत्रापि भावनीयं, तत्र क्रोधाभिभूतो विसंवादनबुद्धा परप्रत्ययनाय यत्सत्यमसत्यं
वा भाषते तत्सर्वं पृष्ठा, तस्य हि आशयोऽतीव दक्षस्ततो यदपि धुणाक्षरन्यायेन सत्यमापतति
साठ्यबुध्या वोपेत्य सत्यं भाषते तदाऽप्याशयदोषदुष्टमिति भृषेति १,

माननिःसृता यत् पूर्वमनुभूतमप्यैश्वर्यमात्मोत्कर्षख्यापनायानुभूतमस्माभिस्तदानी-
मैश्वर्यमित्यादि वदतः २ मायानिःसृता यत् परवश्चनाद्यभिप्रायेण सत्यमसत्यं वा भाषते लोभनिःसृता
यल्लोभाभिभूतः कुटुलादि कृत्वा यथोक्तप्रभाणभिदं तुलादीति वदतः ४ प्रेमनिःसृता यदतिप्रेम-
वशाद्वासोऽहं तवेत्यादि वदतः ५

द्वेषनिःसृता यदतिनिविष्टः तीर्थकरादीनामयवर्णभाषते ६ हास्यनिःसृतायल्लेलिवशतोऽ-
नृतभाषणं ७ भयनिःसृतात्सकरादिभयेनासमञ्जसभाषणं ८ आख्यायिकानिःसृतायल्लथास्वसम्भा-
व्याभिधानं ९ उपधातनिःसृता चौरस्वमित्याद्यस्याख्यानं १०,

मू. (३८५) 'कोहे माणे माया लोभे पिञ्जे तहेव दोसे य ।

हास भए अक्खाइय उवधाइयनिस्तिया दसमा ॥'

बृ. अत्रापि सङ्ग्रहणिगाथामाह—'कोहे माणे' इत्यादि, भावितार्थीः ।

मू. (३८६) अपञ्जतिया एं भंते ! कइविहा भासा पं० ?, गो० ! दुविहा पं०, तं०—सझामोसा
असझामोसा य, सझामोसा एं भंते ! भासा अपञ्जतिया कतिविहा पं० ?, गो० ! दसविहा पं०
तं०, उप्पन्नमिस्तिया १ विगतमिस्तिया २ उप्पन्नविगतमिस्तिया ३ जीवमिस्तिया ४
अजीवमिस्तिया ५ जीवाजीवमिस्तिया ६ अनन्तमिं० ७ परित्तमिस्तिया ८ अछामिस्तिया ९
अछुद्धामिस्तिया १० / असझामोसा एं भंते ! भासा अपञ्जतिया कइविहा पं०, गो० ! दुवालसविहा,
पं०, तं०—

बृ. सत्यामृषा दशविधा, तद्यथा—'उप्पन्नमिस्तिया' इत्यादि, उत्पन्ना भिश्रिता अनुत्पन्नैः
सह सङ्घधायपूर्णर्थं यत्र सा उत्पन्नमिश्रिता, एवमन्यत्रापि यथायोगं भावनीयं, तत्रोत्पन्नमिश्रिता
यथा कस्मिश्रित् ग्रामे नगरे वा ऊनेष्वधिकेषु वा दारकेषु जातेषु दश दारका अस्मिन्नद्य जाता
इत्यादि १, एवमेव मरणकथने विगतमिश्रिता २, तथा जन्मतो मरणस्य च कृतपरिमाणस्याभिधाने

विसंवादेन चोत्पश्चविगतमिश्रिता ३, तथा प्रभूतानां जीवतां स्तोकानां च मृतानां शङ्खशङ्खन-
कादीनामेकत्र राशी॒ इष्टे यदा कक्षिदेवं वदति—अहो महान् जीवराशिरयमिति तदा सा जीवमिश्रिता,
सत्यामृषात्वं यस्या जीवत्सु सत्यत्वात् मृतेषु मृषात्वात् ४, तथा यदा प्रभूतेषु मृतेषु स्तोकेषु
जीवत्सु एकत्र राशी॒ कृतेषु शङ्खादिष्वेषं वदति—अहो महानयं मृतो जीवराशिरिति तदा सा अजी-
वमिश्रिता, अस्या अपि सत्यामृषात्वं मृतेषु सत्यत्वात् जीवत्सु मृषात्वात् ५,

तथा तस्मिन्नेव राशी॒ एतावत्तोऽत्र जीवत्त एतावत्तोऽत्र मृता इति नियमेनावधारयतो
विसंवादे जीवाजीवमिश्रिता ६, तथा मूलकादिकमनन्तकायं तस्यैव सल्लैः परिपाण्डुपत्रैरन्येन
वाकेनयिथत्येकवनस्पतिनामिश्रमवलोक्य सर्वोऽप्येषोऽनन्तकायिक इति वदतोऽनन्तमिश्रिता
७, तथा प्रत्येकवनस्पतिसङ्हातमनन्तकायिकेन सह राशी॒ कृतमवलोक्य प्रत्येकवनस्पतिरयं सर्वोऽ-
पीति वदतः प्रत्येकमिश्रिता ८, तथा अद्वा—कालः, स चेह प्रस्तावात् दिवसो रात्रिवा परिगृह्यते,
स मिश्रितो यथा सा॒ द्वामिश्रिता, यथा कक्षित् कञ्चन त्वरयन् दिवसे वर्तमान एव वदति—उत्तिष्ठ
रात्रियतेति, रात्री॒ वा वर्तमानायामुत्तिष्ठोदगतः सूर्य इति ९, तथा दिवसस्य रात्रेवा॒ एकदेशो॒ द्वाद्वा
सामिश्रिता यथा सा अद्वाद्वामिश्रिता, यथा प्रथमपी॒ रुज्यामेव वर्तमानायां कक्षित् कञ्चन त्वरयन्
एवं वदति—चल मध्याह्नी॒ मृतं इति । असत्यामृषा द्वादशविधा, तद्यथा—

मू. (३८७) आमंतणि १ आणमणी॒ २ जायणि॒ ३ तह पुच्छणी॒ य ४ पन्नवणी॒ ५ ।

पह्वक्षाणी॒ ६ भासा भासा इच्छाणुलोमा, ७ य ॥

बृ. ‘आमंतणि’ इति तत्र आमन्तणी है देवदत्त इत्यादि, एषा हि प्रागुक्तसत्यादिभाषात्र-
यलक्षणविकलत्वात् सत्या नापि मृषा नापि सत्यामृषा केवलं व्यवहारमात्रप्रवृत्तिहेतुरित्यसत्यामृषा
९ एवं सर्वत्र भावना कार्या, आह्नापनी कार्ये परस्य प्रवर्तनं, यथेदं कुर्विति॒ २ याद्यनी कस्यापि
वस्तुविशेषस्य देहीति॒ मार्गणि॒ ३ पृच्छनी॒ अविज्ञातस्य सन्दिग्धस्य कस्यचिदर्थस्य परिज्ञानाय
तद्विदः पाश्वे॒ चोदना॒ ४ प्रज्ञापनी॒ विनीतविनयस्य विनेयजनस्योपदेशदानं यथा प्राणिवधात्रिवृत्ता
भवन्ति भवान्तरे प्राणिनो दीर्घयुष इत्यादि, उक्तं च—

॥ ३ ॥   “पाणिवहाउ नियता हवंति दीहाउया अरोगा य य

एमाई॒ पन्नत्ता पन्नवणी॒ वीयरागेहि॑ ॥” ५

याचमानस्य प्रतिषेधवचनं प्रत्यख्यानी॒ ६ इच्छानुलोमा नाम यथा कक्षित्किञ्चित्कार्यमा-
रभणाणः कञ्चन पृच्छति, स प्राह—करोतु भवान् मामाप्येतदभिप्रेतमिति॒ ७ ।

मू. (३८८) अणभिगगहिया भासा॒ ८ भासा॒ य अभिगगहंमि॒ बोद्धव्वा॒ ९ ।

संशयकरणी॒ भासा॒ १० वोगड॑ ११ अव्वोगडा॒ चेव॑ १२ ॥

बृ. अनभिग्रहा यत्र न प्रतिनियतार्थादिधारणं, यथा बहुकार्येष्ववस्थितेषु कक्षित् कञ्चन
पृच्छति—किमिदानी॒ करोमि॑ ? , स प्राह—यत्रिभासते तत्कुर्विति॒ ८ अभिगृहीता प्रतिनियतार्थादि-
धारणं, यथा इदभिदानी॒ कर्तव्यमिदं नेति॒ ९ संशयकरणी॒ या वाक् अनेकार्थभिधायितथा परत्य
संशयमुल्यादयति, यथा सैन्धवयानी॒ यतामित्यत्र सैन्धवशब्दोलवणवस्त्रपुरुषवाजिषु॑ १० व्याकृत-
या प्रकटार्था॑ ११ अव्याकृता अतिगम्भीरशब्दार्था॑ अव्यक्ताक्षणप्रयुक्ता वा अविभावितार्थत्वात्
१२ । शेषं सुगमं, यावत् ‘कदं भंते ! भासज्ञाया’ इत्यादि ।

मू. (३८९) जीवा एं भंते ! कि भासगा अभासगा ?, गो० ! जीवा भासगावि अभासगावि, से केण्टुण्णं भंते ! एवं बुद्धति जीवा भासगावि अभासगावि ?, गो० ! जीवा दुविहा पं०, तं०- संसारसमावन्नगा य असंसारसमावन्नगा य, तत्य एं जे ते असंसारसमावन्नगा ते एं सिद्धा सिद्धा एं अभासगा, ।

तत्य एं जे ते संसारसमावन्नगा ते दुविहा पं०, तं०-, सेलेसीपडिवण्णगा य असेलेसी-पडिवण्णगा य, तत्य एं जे ते सेलेसीपडिवण्णगा ते एं अभासगा, तत्य एं जे ते असेलेसीपडिवण्णगा ते दुविहा पं०, तं०-एगिंदिया य अणनेगिंदिया य, तत्त एं जे ते एगिंदिया ते एं अभासगा, तत्य एं जे ते अनेगेविया ते दुविहा पं०, तं०-पञ्चतात्त्व अपञ्चत्त्वगा य, तत्य एं जे ते अपञ्चत्त्वगा ते एं अभासगा, तत्य एं जे ते पञ्चत्तगा ते एं भासगा, से एएण्टुण्णं गोयमा ! एवं बुद्धति-जीवा भासगावि अभासगावि ! नेरइया एं भंते ! कि भासगा अभासगा ?, गो० ! नेरइया भासगावि अभासगावि, से केण्टुण्णं भंते ! एवं बुद्धति-नेरइया भासगावि अभासगावि ? गो० ! नेरइया दुविहा, पं० तं०-पञ्चत्तगा य अपञ्चत्तगा य, तत्य एं जे ते अपञ्चत्तगा ते एं अभासगा, तत्त एं जे ते पञ्चत्तगा ते एं भासगा, से एएण्टुण्णं गो० ! एवं बुद्धति-नेरइया भासगावि अभासगावि, एवं एगिंदियवज्ञाएं निरंतरं भाणियव्यं ॥

मू. (३९०) कति एं भंते ! भासज्ञाया पन्ता ?, गो० ! वत्तारि भासज्ञाया प०, तं०-सद्बमें भासज्ञायं वितियं मोसं ततियं सद्बामतों चउतं असद्बामोसं, जीवा एं भंते ! कि सद्बं भसं भासंति मोसं भासं भासंति सद्बामोसं भासं भासंति असद्बामोसं भासं भासंति ?, गो० ! जीवा संद्विष्टि भासं भसंति मोसंपि भासं भासंति सद्बामोसंपि भासं भासंति असद्बामोसंपि भासं भासंति,

नेरइया एं भंते ! कि सद्बं भासं भासंति जाव असद्बामोसं भासं भासंति ?, गो० ! नेरइया एं सद्विष्टि भासं भासंति जाव असद्बामोसंपि भासं भासंति, एवं असरुकुमारा जाव थणियकुमारा, देइंदियतेइंदियचउरिदिया य नो सद्बं नो मोसं नो सद्बामोसं भासं भासंति असद्बामोसं भासं भासंति,

पंचिंदियतिरिक्खजोणिया एं भंते ! कि सद्बं भासं भासंति जाव कि असद्बमीमोसं भासं भसंति ?, गो० पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणो सद्बं भासं भासंति नो मोसं भासं भासंति णो सद्बामोसं भासं भासंति एगं असद्बामोसं भासं भासंति नन्त्य सिक्खापुव्वगं उत्तरगुणलङ्घिया पदुम्भ सद्विष्टि भासं भासंति मोसंपि सद्बामोसंपि असद्बामोसंपि भासं भासंति, मणुस्सा जाव वेमाणिया, एते जहा जीवा तहा भाणियव्या ॥

बृ. कति भदन्त ! भाषाजातानि-भाषाप्रकारस्पाणि प्रश्नानि ?, इदं प्रागुक्तमपि बूयोऽ-युपात्तं सूत्रान्तरम्बन्धनादै, तात्येव सूत्रान्तराणि दर्शयति-‘जीवा एं भंते ! कि सद्बं भासं भासंति इत्यादि सुगमं, नवरं द्वित्रियतुरिन्द्रियेषु सत्यदिभाषात्रथप्रतिषेधस्तेषां सम्यक्परिज्ञानपरवश्नाद्यभिप्रायासम्भवात्,

तिर्यक्पश्चेन्द्रिया अपि न सम्यग्यथावस्थितवस्तुप्रतिपादनाभिप्रायेण भाषन्ते नापि परविप्रतारणवुध्या किन्तु यदा भाषन्ते तदा कुपिता अपि परं मारयितुकामा अप्येवमेव भाषन्ते ततस्तेषामपि भाषा असत्यामृषा, कि सर्वेषामपि तेषामसत्यामृषा ?, नेत्याह-‘नवत्ये’त्यादि,

सत्यादिकां भाषां न भाषन्ते शिक्षादेरन्यत्र, शिक्षापूर्वकं पुनः शुक्सारिकादयः संस्कारविशेषात् तथा कुतश्चित्तथाविधक्षयोपशमविशेषात्मातिस्मरणरूपां विशिष्टव्यवहारकौशलरूपां वा लक्ष्यं प्रतीत्य इत्यादिकां चतुर्विधामपि भाषां भाषन्ते, शेषं सुगमं ॥

सत्रति भाषाद्रव्यग्रहणादिविषयसंशयापनोदार्थमाह—

मू. (३१९) जीदे गं खंते ! जातिं दव्यार्ती अस्ताद शिरसि ताइ किं ठियाइ गेणहति अठियाइ गेणहति ?, गो० ! ठियाइ गिणहति तो अठियाइ गिणहति, जाइ खंते ! ठियाइ गिणहति ताइ किं दव्यतो गिणहति खेततो गिणहति कालतो गिणहति भावतो गिणहति ? गो० ! दव्यओवि गिणहति खेतओवि कालओवि भावओवि गिणहति,

जाति खंते ! दव्यओ गेणहति ताइ किं एगपदेसियाइ गिणहति दुपदेसियाइ जाव अनंतपदेसियाइ गेणहति ?, गो० ! नो एगपदेसियाइ गेणहति जाव नो असंखिऽपदेसियाइ, गिणहइ अनंतपदेसियाइ गेणहति, जाइ खेतओ गेणहति ताइ किं एगपएसोगाढाइ गेणहति दुपएसोगाढाइ गेणहति जाव असंखेऽपएसोगाढाइ गेणहति ?, गो० ! नो एगपएसोगाढइयं गेणहति जाव नो संखेऽपएसोगाढाइ गेणहति असंखेऽपएसोगाढाइ गेणहति ?, गो० ! नो एगपएसोगाढाइ गेणहति जाव नो संखेऽपएसोगाढइ गेणपति असंखेऽपएसोगाढाइ गेणहति,

जाइ कालतो गेणहति ताइ किं एगसमयठिइयाइ गेणहति दुसमयठिइयाइ गिणहति जाव असंखिऽसमयठिइयाइ गेणहति ?, गो० ! एगसमयठितीयाइपि गेणहति दुसमयठितीयाइपि गेणहति जाव असंखेऽसमयठितीयाइपि गेणहति, जाइ भावतो गेणहति ताइ किं वण्णमंताइ गेणहति गंधमंताइ रसमंताइ फासमंताइ गेणहति ?, गो० ! वण्णमंताइपि जाव फासमंताइपि गेणपति,

जाइ भावओ वण्णमंताइपि गेणहति ताइ किं एगवण्णाइ गेणहति जाव पंचवण्णाइ गेणहति गो० ! गहणदव्याइ पडुञ्च एगवण्णाइपि गेणहति जाव पंचवण्णाइपि गेणहति, सव्यग्गहणं पडुञ्च नियमा पंचवण्णाइ गेणहति, तंजहा—कालाइ नीलाइ लोहियाइ हालिद्वाइ सुकिङ्गाइ, जाइ वण्णतो कालाइ गेणहति ताइ किं एगगुणकालाइ गेणहति जाव अनंतगुणकालाइ गिणहति ?, गो० ! एगगुणकालाइपि गिणहति जाव अनंतगुणकालाइपि गेणहति, एवं जाव सुकिङ्गाइपि,

जाइ भावतो गंधमंताइ गिणहति ताइ किं एगगंधाइ गिणहति दुगंधाइ गिणहति ?, गो० ! गहणदव्याइ पडुञ्च एगगंधाइपि दुगंधाइपि गिणहति, सव्यग्गहणं पडुञ्च नियमा दुगंधाइ गिणहति; जाइ गंधतो सुखिगंधाइ गिणहति ताइ किं एगगुणसुखिगंधाइ गिणहति जाव अनंतगुणसुखिगंधाइपि गिणहति ?, गो० ! एगगुणसुखिगंधाइपि जाव अनंतगुणसुखिगंधाइपि गेणहइ, एवं दुखिगंधाइपि गेणहइ, जाइ भावतो रसमंताइ गेणहति ताइ किं एगरसाइ गेणहति जाव किं पंचरसाइ गेणहति ?, गो० ! गहणदव्याइ पडुञ्च एगरसाइपि गेणहति जाव पंचरसाइपि गेणहति सव्यग्गहणं पडुञ्च नियमा पंचरसाइ गेणहति, जाइ रसओ तितरसाइ गेणहति ताइ किं एगगुणतितरसाइ गिणहति जाव अनंतगुणतितरसाइ गिणहति ?, गो० ! एगगुणतिताइपि गिणहइ जाव अनंतगुणतिताइपि गिणहति, एवं जाव मधुररसो,

जाइ भावतो फासमंताइ गेणहति ताइ किं एगफासाइ गेणहइ जाव अद्वफासाइ गिणहति गो० ! गहणदव्याइ पडुञ्च नो एगफासाइ गेणहति, दुफासाइ गिणहइ जाव चउफासाइ गेणहति, नो

पंचकासाइं गेणहति, जाव नो अडुकासाइं गेणहति, सब्बगहणं पडुझ नियमा चउफासाइं गेणहति, तंजहा—सीतकासाइं गेणहति उसिणकासाइं निछुफासाइं लुक्खफासाइं गेणहति, जाइं कासतो सीताइं गिणहति ताइं कि एगुणसीताइं गेणहति जाव अनंतगुणसीताइं गेणहति ?, गो० ! एगुणसीताइंपि गेणहति जाव अनंतगुणसीताइंपि गेणहति, एवं उसिणनिछुलुक्खाइं जाव अनंतगुणाइंपि गिणहति,

जाइं भंते ! जाव अनंतगुणलुक्खाइं गेणहति ताइं कि पुडाइं गेणहति अपुडाइं गेणहति ?, गो० ! पुडाइं गेणहति नो अपुडाइं गेणहति, जाइं भंते ! पुडाइं गेणहति ताइं कि ओगाढाइं गेणहति अनोगाढाइं गेणहति ?, गो० ! ओगाढाइं गेणहति नो अनोगाढाइं गेणहति, जाइं भंते ! ओगाढाइं गेणहति ताइं कि अनंतरोगाढाइं गेणहति परंपरोगाढाइं गेणहति ?, गो० ! अनंतरोगाढाइं गिणहति नो परंपरोगाढाइं गेणहति, जाइं भंते ! अनंतरोगाढाइं गेणहति ताइं भंते ! कि अण्डइं गेणहति बावराइं गेणहति ?, गो० ! अण्डइंपि गेणहति बायराइंपि गेणहति,

जाइं भंते ! अण्डइं गेणहति ताइं कि उहूं गेणहति अधे गेणहति तिरियं गेणहति ?, गो० ! उहूंपि गेणहति अधेवि गेणहति तिरियंपि गेणहति, जाइं भंते ! उहूंति गेणहति अधेवि गेणहति तिरियंपि गेणहति ताइं कि आवि गेहति मज्जे गेणहति पञ्चवसाणे गेणहति ?, गो० ! आदिंपि गेणहति मज्जेवि गेणहति पञ्चवसाणेवि गेणहति, जाइं भंते ! आदिंपि गिणहति मज्जेवि गेणहति पञ्चवसाणेवि गिणहति ताइं कि सविसए गिणहति अविसए गिणहति ?, गो० ! सविसए गेणहति नो अविसए गेणहति,

जाइं भंते ! सविसए गेणहति ताइं कि आनुपुच्चि गेणहति अनानुपुच्चि गेणहति ?, गो० ! आनुपुच्चि गेणहति, नो अनानुपुच्चि गेणहति, जाइं भंते ! आनुपुच्चि गेणहति ताइं कि तिदिसिं गेणहति जाव छहिसिं गेणहति ?, गो० ! नियमा छहिसिं गेणहति० ।

बृ. 'जीवे ण भंते ! जाइं दब्बाइं मासताए गिणहइ' इत्यादि, सुगमं नवरं 'ठियाइं' स्थितानि न गमनक्रियावन्ति द्रव्यतच्छिन्तायामनन्तप्रादेशिकानि—अनन्तरपरमाण्वात्मकानि गृहति, नैकपरमाण्वाधात्मकानि, तेषां स्वभावत एव जीवाना ग्रहणायोग्यत्वात्, क्षेत्रचिनतायमसङ्घात-प्रदेशावगाढानि, एकअदेशाद्यवगाढानां तथास्वभावतया ग्रहणायोग्यत्वात्, कालतच्छिन्तायामेक-समयस्थितिकान्यपि यावदसङ्घयेयसमयस्थितिकान्यपि गृहति, पुद्गलानामङ्गयेयमपि कालं यावदवस्थानसम्भवात्, तथा चोक्तं व्याख्याप्रज्ञासौ सैजनिरेजपुद्गलावस्थानचिन्तायां—'अनंतपण्सिए ण भंते ! खंधे केवइकालं सेए ?, गो० ! जहश्वेणं एकं समयं उङ्कोसेण आवलियाए असङ्गेत्तिमाणं, निरेऽजहश्वेणं एकं समयं उङ्कोसेणं असंखेज्जं कालं'भिति, तेषां च गृहीतानां ग्रहणानन्तरसमये अवश्यं निसर्ग इति स्वभावस्थानन्तरसमये ग्रहणं प्रतिपत्तव्यं, अन्ये तु व्याचक्षते—एकसमयस्थितिकान्यपीति आदिभाषापरिणामपेक्षया द्रष्टव्यं, विचित्रो हि पुद्गलानां परिणामः, तत एकप्रयत्नगृहीतमुक्ता अपि ते केचिदेकं समयं भाषात्वेनावतिष्ठन्ते केयिद् द्वी समयी यावत् केचिदसङ्घयेयानपि समयानिति, तथा 'ग्रहणदब्बाइं' इति गृह्यन्ते इति ग्रहणानि ग्रहणाननि च तानि द्रव्याणि च ग्रहणदब्बाणि, किमुक्तं भवति ?—

यानि ग्रहणयोग्यानि द्रव्याणितानिकानिचित् वर्णपरिणामेन एकेन वर्णनोपेतानि कानिचित्

द्वाभ्यां कानिचित् त्रिभिः कानिचित् घतुर्भिकानिचित्पञ्चभिः, यदा पुनरेक्षयलगृहीतानामपति सर्वेषां द्रव्याणामपि समुदायो विवक्ष्यते तदा नियमात् पश्चवणानि गृह्णन्ति एवं गन्धरसेष्वपि भावनीयं, स्पर्शतः चिन्तायामेकस्पर्शप्रतिषेध एकस्थापि परमाणोवश्यं स्पर्शद्वयभावात्, तथा चोक्तम्—

॥ १ ॥   “कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः ।
एकसगन्धवणो द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गः ॥”

द्विस्पर्शानि—मृदुशांतानि भृदूष्णानीत्यादि, ‘जाव चउकासा’ इति यावद्धकरणात् त्रिस्पर्शपरिग्रहः, तत्र त्रिस्पर्शन्येव—कानिचित् प्रव्याणिकिल मृदुशीतस्पशानि कानिचित् मृदुस्निध्य-स्पशानि, तत्र मृदुस्पर्शो मृदुस्पर्श एवान्तर्भूत इत्येकस्पर्शः शीतस्निध्यस्पो तु द्वान्यौ स्पशाविति समुदायमधिकृत्य त्रिस्पशानि, एवं स्पशान्तरयोगेऽपि त्रिस्पशानि भावनीयानि, कानिचिद्धतुः—स्पशानि तत्र चतुःस्पर्शेषु मृदुलघुरूपो द्वी स्पशाविवस्थितौ सूक्ष्मस्कन्धेषु तयोरवश्यंभावात्, अन्यौ तु द्वी स्पर्शी स्निध्योष्णी स्निधशीती रूक्षोष्णी रूक्षशीती, सर्वसमुदायमपेष्य नियमात्तानि घतुःस्पशानि गृह्णति, तत्र यी द्वी मृदुलघुरूपी स्पशाविवस्थितौ तावदस्थितत्वादेव व्यभिचारामावान्न गण्येते ये त्वन्ये स्निधादयश्चत्वारस्ते किल वैकल्पिका इति तानधिकृत्य सूक्तमाह—, तद्यथा—‘सीयकासाइं गेणहइ’ इत्यादि सुगमं, यावत् ‘जाइं भंते ! अनेतगुणलुकखाइं गेणहइ’ इह किल चरमं सूक्तमनन्तरामिदमुक्तं ‘अनंतगुणलुकअद्वाइपि गिष्ठहइ’ ततः सूक्तसम्बन्धवशादिदमुक्तं, जाइं भंते ! जाव अनंतगुणलुकखाइं गेणहइ’, इति ‘यावता जाइं भंते ! एगगुणकालवण्णाइं’ इत्याधिपि द्रष्टव्यं, ‘ताइं भंते ! किं पुड्डाइं’ इत्यादि, तानि भद्रत्त ! किं सृष्टानि—आत्मप्रदेशसंसृष्टानि गङ्गाति, उत्तास्पृष्टानि ? भगवानाह—गो० सृष्टानि—आत्मप्रदेशीः सह संस्पर्शमागतानि गृह्णति नासृष्टानि, इहात्मप्रदेशीः संस्पर्शनमात्मप्रदेशावगाहकेत्राद्विहिपि सम्भवति ततः ग्रन्थयति—

‘जाइं भंते !’ इत्यादि, जबगाढानि—आत्मप्रदेशीः सह एकक्षेत्रावस्थितानि गृह्णन्ति नानवगाढानि, ‘जाइं भंते !’ इत्यादि, अनन्तरावगाढानि—अव्यवधानेनावस्थितानि गृह्णन्ति न परम्परावगाढानि, किमुक्तं भवति ?—येष्वात्मप्रदेशेषु यानि भाषाद्रव्याण्यवगाढानि तैरात्मप्रदेशीस्तान्येव गृह्णति न त्वेकद्वित्यात्मप्रदेशव्यवहितानि, ‘जाइं भंते ! अनंतरोगाढाइं’ इत्यादि, अणून्यपि—स्तोकप्रदेशान्यपि गृह्णति बादराण्यपि—प्रभूतप्रदेशोपचितान्यपि, इहापुत्तवावरत्वे तेषामेव भाषायोग्यानां स्कन्धानां प्रदेशस्तोकबाहुल्यापेक्षया व्याख्याते, मूलटीकाकारेण तथाव्याख्यानात्,

‘जाइं भंते ! अणूइपि गेणहइ’ इत्यादि, ऊर्ध्वमपि अधोऽपि तिर्यगपीति, इह जीवस्य यावति क्षेत्रे ग्रहणयोग्यानि भाषाद्रव्याण्यवस्थितानि तावत्येव क्षेत्रे ऊर्ध्वधस्तिर्यकलं द्रष्टव्यं, ‘जाइं भंते ! उङ्गपि गेणहइ’ इत्यादि, यानि भाषाद्रव्याण्यन्तर्मुहूर्तै यावत् ग्रहणोचितानि तानि ग्रहणोचितकालस्य उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणस्यादावपि—प्रथमसमये गृह्णति पद्ध्येऽपि—द्वितीयादिष्वपि समयेषु गृह्णत्वाति, पर्यवसानेऽपि—पर्यवसा नसमयेऽपि गृह्णति, ‘जाइं भंते ! आइपि गेणहइ’ इत्यादि, स्वविषयान्—स्वगोचरण् सृष्टावगाढानन्तरावगाढाख्यान् गृह्णति, न

त्वविषयान् सृष्टादिव्यतिरिक्तान्, 'जाइ भंते ! सविसए गेणहइ' इत्यादिक, आनुपूर्वी नाम ग्रहणापेक्षया यथासङ्गत्वं तद्विपरोता अनानुपूर्वी, तंत्रानुपूर्व्या गृह्णाति न त्वनानुपूर्व्या, जाइ भंते आनुपूर्व्यं गेणहइ' इत्यादि 'तिदिसि' ति त्रिदिशि गृह्णाति तिसुभ्यो दिग्भ्य आगतानि गृह्णाति एवं चतुर्विशि पञ्चादिशि षड्हिदेशि च, एव मुक्ते भगवानाह—गीतम ! नियमात् षड्हिदेशि गृह्णाति—षड्हिदेशि दिग्भ्यः आगतानि गृह्णाति, भाषको हि नियमात् त्रसनाड्यां अन्यत्र त्सकायासम्भवात्, त्रसनाड्यां च व्यवस्थितस्य नियमात् षड्हिदेशगागतपुद्गलसम्भवात् ।

मू. (३९२) “पुढोगाद्य अनंतर अणू य तह वायरे य उड्हमहे।
आदिविसयाण्यपुच्चि नियमा तह छद्विसि घेव ॥”

४२. एतेषामेवार्थानां सङ्गाहणिगायामाह—‘पुद्गोगाद्बन्नं’ रमित्यादि प्रथमतः स्पृष्टविषयं सूत्रं तदनन्तरमवगाढसूत्रं ततोऽनन्तरावगाढसूत्रं ततोऽणुबादरविषयं सूत्रं तदनन्तर-मूर्धवाधिः प्रभृतिविषयं सूत्रं तत ‘आइ’ इति उपलक्षणमेतत् आदिमध्यावसानसूत्रं ततो विषयसूत्रं तदनन्तरमानुपूर्वसूत्रं ततो नियमात् षड्दिशितिसूत्रं, ।

मू. (३१३) जीवे यं भंते ! जाइं दब्बाइं भासत्ताए गेणहति ताईं किं संतरं गेणहति निरंतरं गेणहति ?, गो० ! संतरंपि गेणहति, निरंतरंपि गेणहति, संतरं गिणहमाणे जहन्नेण एगं समयं उक्कोसेण असंखेज्जसमए अंतरं कहु गेणहति, निरंतरं गेणहमाणे जहन्नेण दो समए उक्कोसेण असंखेज्जसमए अणुसमयं अचिरहियं निरंतरं गेणहति,

जीवे यं भते ! जाइ दब्बाइं भासताए गहियाइं निसिरइ ताइं कि संतरैनिसरइ निरंतरं निसरइ ?, गो० ? संतरं निसरइ नो निरंतरं निसरइ, संतरं निसरयाणे एगेण समएण गेषहति एगेण समएण निसरइ, एतेण गहणनिसरणोवाएण जहशेण दुसमइयं उक्कोसेण असंखेअसमइयं अंतोभुतिगं गहणनिसरणोवायं करेति,

जीवे एं भंते ! जाइं दब्बाइं भासत्ताए गहियाइं निसिरति ताइं किं भिण्णाइं निसरति अभिन्नाइं निसरति ?, गो० ! भिन्नाइंपि निस्सरइ अभिन्नाइंपि निस्सरइ, जाइं भिन्नाइं निसरति ताइं अनंतगुणपरिदुष्टीएणं परिवद्धमाणाइं लोथंतं कुसंति, जाइं अभिन्नाइं निसरइ ताइं जसंखेज्ञाओ औगाहणवग्गणाओ गंता भेदमाथउंति संखेज्ञाति जोअणाति गंता विघ्नसमागच्छंति

वृ. 'जीवाणुं भंते ! जाइं दब्बाइं' इधाति, जीवा 'ण' मिति वाक्यालङ्घरे, भदन्त ! यानि द्रव्याणि भाषकत्वेन गृह्णाति तानि किं सान्तरं-सव्यवधानं गृह्णाति किं वा निरन्तरं-निव्यवधानं भगवानाह-सान्तरमपि गृह्णति निरन्तरमपि, उभयथापि ग्रहणसम्भवात्, तत्र सान्तरनिरन्तरग्रहणयोः प्रत्येकं कालमानं प्रतिपादयति - 'संतरं गिण्हमाणे' इत्यादि, सान्तरं गृह्णन् जघन्यतः एकं समर्थं अन्तरं कृत्वा गृण्हाति, एतद्वा जघन्यत एकं समर्थमन्तरं सततं भाषाप्रवृत्तस्य भाषमाणस्यावसेयं, तद्वेदं-

कथमेकस्मिन् समये भाषापुद्गतान् गृहीत्वा तदनन्तरं मोक्षसमये अनुपादानं कृत्वा पुनरसृतीये समये गृह्णत्येव न मुच्चति द्वितीये समये प्रथमसंमयगृहीतान् पुद्गतान् मुच्चति अन्याशादत्ते, अथान्येन प्रयत्नविशेषेण ग्रहणमन्येन च प्रयत्नविशेषेण [च] निसर्गः तौ च परस्परं विरुद्धौ परस्परविरुद्धकार्यकरणात् ततः कथमेकस्मिन् समये तौ स्यातां ? , तदयुक्तं, जीवस्य हि

तथास्वाभाव्यात् द्वादुपयोगावेकस्मिन् समये न स्यातां, ये तु क्रियाविशेषास्ते बहवोऽप्येकस्मिन् समये घटन्त एव, तथादर्शनात्, तथाहि—एकापि नर्तकी प्रमणादिनृत्यविदधाना एकस्मिन्नपि समये हस्तपादादिगता विचित्राः किलाः कृत्वा इश्यते, सर्वस्यापि वस्तुनः प्रत्येकमेकस्मिन् समये उत्पादव्ययादुपजायेते, एकस्मिन्नेव च समये सञ्चातपरिशाटावपि, ततो न कश्चिद्द्वौषः, आह च भाष्यकृतः—

॥ १ ॥ “ग्रहणनिसर्गप्रयत्ना परोपरकविरोहिणो कहं समये ? ।

समए दो उपओगा न होउ किरियाण को दोसो ? ॥” इति,

तृतीये पुनः समये तानेव द्वितीयसमयोपात्तान् पुद्गलान् मुञ्चति न पुनरन्वानादते, उल्कर्षण त्वसङ्क्षयेयान् यावश्चिरनन्तरं गृह्णति, तथा चाह—उल्कर्षणासङ्क्षयेयान् समयान् गृह्णति इति योगः, कदाचित्सरोऽसङ्क्षयेयैः समयेरेकं ग्रहणं मन्येत तत आह—‘अनुसमयं’ प्रतिसमयं गृह्णति, तदु कदाचिद्विरहितमपि व्यवहारतोऽनुसमयमित्युच्येत ततस्तदाशङ्क्य व्यवक्ष्ये—दार्थमाह—अविरहितं, एवं निरन्तरं गृह्णति, तत्राधे समये ग्रहणमेव न निसर्गः, अगृहीतस्य निसर्गभावात्, पर्यन्तसमये च योक्ष एव, भाषाभिप्रायोपरमतो ग्रहणासम्बवात्, शेषेषु द्वितीयादिषु समयेषु ग्रहणनिसर्गीयुगप्लरोति

‘वाणं भंते ! जाइं दब्बाइं भासत्ताए गहियाइं निसर्ड’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, निर्विचनमाह—सान्तरं निसृजति नो निरन्तरं, इयमत्र भावना—इह तावत् ग्रहणं निरन्तरमुक्तं, तथा चानन्तरसूत्रं ‘अनुसमयविरहियं निरंतरं गैणहइ’ इति ततो निसर्गोऽपि प्रथमवर्जेषु शेषेषु समयेषु निरन्तरं प्रतिपत्तव्यो, गृहीतस्यादश्यमनन्तरसमये निसर्गति, ततो यदुक्तं ‘सान्तरं निसृजति नो निरन्तर’-मिति, तत्र ग्रहणापेक्षया द्रश्टव्यं, तथाहि—यस्मिन् समये यानि भाषाद्रव्याणि गृह्णत्वाति न तानि तस्मिन्नेव समये मुञ्चति, यथा प्रथमसमये गृहीतनिन तस्मिन्नेव प्रथमसमये मुञ्चति किन्तु पूर्वस्मिन् पूर्वस्मिन् समये ग—हीतनिन उत्तरस्मिन् समये, ततो ग्रहणपूर्वो निसर्गोऽगृहीतस्य निसर्गायोगात् इति सान्तरं निसर्गं उक्तः, आह च भाष्यकृत—

॥ २ ॥ “अनुसमयमनंतरियं ग्रहणं भणियं ततो विमोक्खोऽवि ।

जुत्तो निरन्तरोवि य मणइ कहं संतरो भणिओ ? ॥

॥ २ ॥ ग्रहणावेकखाए तओ निरंतरं जंभि जाइं गहियाइं ।

नउ तभि द्येव निसर्ड जह पढमे निसिरणं नत्यि ॥

निसिरिझइ नागहियं ग्रहणांतरियंति संतरं तेण ।” इति,

एतदेव सूत्रकृदपि स्पष्ट्यति—‘संतरं निसरमाणो एगेणं समएणं गैणहइ एगेणं संएणं निसर्ड’ इति, एकेन—पूर्वपूर्वरूपेण समयेन गृह्णति एकेन—उत्तरोत्तररूपेण समयेन निसृति, अथवा ग्रहणापेक्ष निसर्गभावात् एकेन—आधेन समयेन गृह्णत्येव न निसृजत्यगृहीतस्य निसर्गभावात्, तथा एकेन—पर्यवसानसमयेन निसृजत्येव न गृह्णति, भाषाभिप्रायोपरमतो ग्रहणासम्बवात्, शेषेषु तु द्वितीयादिषु समयेषु युगपद् ग्रहणनिसर्गी करोति, ती च निरन्तरं जघन्यतो द्वी समयी उल्कर्षतोऽसङ्क्षयेयान् समयान्, एतदेवाह—‘एतेणं ग्रहणनिसरणो वाएणं जहन्नेणं दुसमझ्यं उक्तीसेण असंखेजसमझ्यं अंतो मुहुत्तिगं ग्रहणनिसिरणं करेड’ इति, ‘जीवेणं जाइं दब्बाइं’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं

सुगर्मं भगवानाह—गौतम ! भिन्नान्यपि निसृजति अभिन्नान्यपि, इयमत्र भावना—इह द्विविधो वक्ता—मन्दप्रयत्नस्तीव्रप्रयत्नश्च, तत्र यो व्याधिविशेषतोऽनादरतो वा मन्दप्रयत्नः स भाषाद्रव्याणि तथा भूतान्येव स्थूलखण्डात्मकानि निसृजति, यस्तु नीरोगतादिगुणयुक्तस्तथाविधाद-रभावतस्तीव्रप्रयत्नः स भाषाद्रव्याणि आदाननिसर्गप्रयत्नाभ्यां खण्डशः कृत्वा निसृजति, आह च भाष्यकृत—

॥ ९ ॥   ‘कोई मंदप्रयत्नो निसिरइ सकलाइं सव्यदब्बाइं ।
                अओ तिव्यप्रयत्नो सो मुंवइ भिन्दिउं ताईं ॥’

ततउक्तं—‘भिन्नाइंपि निसिरइ अभिन्नाइंपि निस्सरइ, जाइं भिन्नाइं निसइ’ इत्यादि, यानि तीव्रप्रयत्नो वक्ता प्रथमत एव भिन्नानि निसृजतितानि सूक्ष्मत्वात् बहुत्वाद्य प्रभूतान्यन्यानि द्रव्याणि वासयन्ति, तदन्यद्रव्यासकलादेव चानन्तरगुणवृद्ध्या परिकर्त्तुमानानि षट्सु दिष्टु लोकान्तं स्पृशन्ति, लोकान्तं प्राणुवन्तीत्यर्थः, उक्तं च—

॥ ९ ॥   ‘भिन्नाइं सुहुमयाए अनंतगुणविद्धियाइं लोगतं ।
                पादंति पूरयंति य मासाए निरंतरं लोगं ॥’

यानि पुनर्मन्दप्रयत्नो वक्ता यथा भूतान्येव प्राक् भाषाद्रव्याण्यासीरन् तथा भूतान्येव सकलान्यभिन्नानि भाषात्वेन परिणम्य निसृजति तान्यसङ्क्षयेया अवगाहनावर्गणा गत्वा, अवगाहनाः—एकैकस्य भाषाद्रव्यस्याधारभूता असङ्क्षयेयप्रदशात्मकस्त्रिविभागस्त्रपात्ता-सामवगाहनानां वर्गणाः—समुदायास्त्रां असङ्क्षयेयां अतिक्रम्य भेदप्रयत्ने, विशराह्यतरं दिव्यतीत्यर्थः, विशराह्यमावं विभ्राणानि च सङ्क्षयेयानि योजनानि गत्वा विष्वंसमागच्छन्ति, शब्दपरिणामं विजहतीत्यर्थः, उक्तं च—

॥ ९ ॥   ‘गंतुमसंखेजाओ अवगाहणवग्यणा अभिन्नाइं ।
                भिन्नांति धंसमेति य संखिजे जोयणे गंतुं ॥’

भिन्नान्यपि निसृजतीत्युक्तं, तत्र कतिविधः शब्दद्रव्याणां भेद इति पृच्छति—

मू. (३१४) तेसि यं भंते ! दब्बाणं कतिविहे भेदे पन्नते ?, गो० ! पञ्चविधे भेदे पं०, तं०—कंडाभेदे पद्यरभेदे दुन्नियाभेदे अनुतडियाभेदे उक्तरियाभेदे, से किं तं खंडाभेदे ?, २ जण्णं अयखंडाण वा तउखंडाण वा तंवखंडाण वा सीसखंडाण वा रथयखंडाण वा जातलवखंडाण वा खंडएण भेदे भवति से तं खंडाभेदे ।

से किं तं पद्यरभेदे ?, २ जण्णं वंसाण वा वेत्ताण वा नलाण वा कदलीयंभाण वा अल्पडलाण वा पद्यरेण भेदे भवति, से तं पद्यरभेदे २ ।

से किं तं धुन्नियाभेदे ?, २ जण्णं तिलधुण्णाण वा मुग्गधुण्णाण वा मासधुण्णाण वा पिष्ठलीधुण्णाण वा मिरीधु० वा सिंगबेरधुण्णाण वा धुण्णियाए भेदे भवति से तं धुण्णियाभेदे ३ ।

से किं तं अनुतडियाभेदे ?, २ जण्णं अगडाण वा तडागाण वा दहाण वा नदीण वा वावीण वा पुक्खरिणीण वा दीहियाण वा गुंजालियाण वा सराण वा सरसराण वा सरपंतियाण वा सरसरपंतियाण वा अणुतडियाभेदे भवति, से तं अनुतडियाभेदे ४ ।

से किं तं उक्तरियाभेदे ?, २ जण्णं मूसाण वा मंडूसाण वा तिलसिंगाण वा मुग्गसिंगाण

वा माससिंगण वा एरंडबीयाण वा फुडिता उक्करियामेदे भवति, से तं उक्करियामेदे ५ ।

एसिं णं भंते ! दब्बाणं खंडाभेणं पयराभेदेणं सुम्लियाभेदेणं अनुत्तियभेदेणं उक्करियाभेदेण य भिज्माणाणं क्यरेरहितो अ० ब० तु० वि० ?, गो० ! सब्बत्थोवाइं दब्बाइं उक्करियाभेदेणं भिज्माणाइं अणुत्तियाभेदेणं भिज्माणाइं अणंतगुणाइं सुम्लियाभेदेणं भिज्माणाइं अनंतगुणाइं पयराभेदेणं भिज्माणाइं अनंतगुणाइं खंडाभेदेणं भिज्माणाइं अणनंतगुणाइं ॥

श्रृ. 'तेसि णं भंते ! दब्बाण' मित्यादि, तत्र खण्डभेदो लोहखण्डादिवत् प्रतरभेदोऽप्नम-पटलभूर्यपत्रादिवत् चूर्णिकाभेदः क्षिप्रपिष्ठवत् अनुत्तिकाभेद इक्षुत्त्वगादिवत् उक्कटिकाभेदः स्त्र्याघर्षवत् । एतानेव भेदान् व्याख्यातुकामः प्रश्ननिर्वचनसूत्राण्याह—'से किं तं खंडभेदे ?' इत्यादि पाठसिळं, नवरमनुत्तिकाभेदे अवटाः—कूपाः तडागानि—प्रतीतानि, इदा अपि प्रतीताः, नद्यो—गिरिनद्यादयः, वायः—चतुरस्त्राकारास्ता एव वृत्ताकारा पुष्करिण्यः दीर्घिकाः—शृज्यो नद्यः वक्र । नदो गुञ्जालिकाः लहूनि दोवत्तकेलहूनि गुर्गर्वकहूत् विश्वलैणानि सरांसि तान्येव एकैकं पद्मूत्तया व्यवस्थितानि सरः पद्मूत्तयः येषु सरस्सु पद्मूत्तया व्यवस्थितेषु कूपोदकं प्रणालिकया सञ्चरति सा सरः सरः पद्मितः अप्रतीता भेदा लोकतः प्रत्येतत्याः, अल्पबहुत्वं सूत्रप्रमाण्यात् तथेति प्रतिपत्तव्यं, युक्तेरविषयत्वात् ।

श्रृ. (३१५) नेरइए णं भंते ! जाइं दब्बाइं भासत्ताए गेणहति ताइं किं ठियाइं गेणहति अठियाइं गेणहति ?, गो० ! एवं चेव जहा जीवेयत्तव्या भणिया तहा नेरइयस्सवि जाव अप्पाबहुयं एवं एगिंदिववउओ दंडतो जाव वेमाणिता जीवा णं भंते ! जाइं दब्बाइं भासत्ताए गेणहति ताइं किं ठियाइं गेणहति अठियाइं गेणहति ?, गो० ! एवं चेव पुहुत्तेणवि नेतव्यं, जाव वेमाणिया २ ।

जीवे णं भंते ! जाइं दब्बाइं सद्बभासत्ताए गेणहति ताइं किं ठियाइं गेणहति अठियाइं गेणहति ?, गो० ! जहा ओहियदंडओ तहा एसोऽवि, नवरं विगलिंदिया ण पुच्छिज्ञाति, एवं मोसाभासाएवि, सद्बमोसाभासाएवि, असद्बामोसाभासाएवि एवं चेव, नवरं असद्बामोसाभासाए विगलिंदिया पुच्छिज्ञाति इमेणं अभिलावेणं -

विगलिंदिए णं भंते १ जाइं दब्बाइं असद्बामोसाभासाए गिणहइ ताइं किं ठियाइं गेणहइ अठियाइं गेणहइ ?, गो० ! जहा ओहियदंडओ, एवं ए एगत्पुहुत्तेणं दस दंडगा भाणियव्वा

श्रृ. (३१६) जीवे णं भंते ! जाइं दब्बाइं सद्बभासत्ताए गिणहति ताइं किं सद्बभासत्ताए निसिरइ मोसभासत्ताए निसरइ सद्बामोसभासत्ताए निसरति असद्बमोसभासत्ताए निसरइ ?, गो० ! सद्बभासत्ताए निसरइ नो मोसभासत्ताए निसरति नो सद्बामोसभासत्ताए निसरति नो असद्बामोसभासत्ताए निसरइ, एवं एगिंदियविगलिंदियवउओ दंडतो जाव वेमाणिया, एवं पुहुत्तेणवि

जीवे णं भंते ! जाइं दब्बाइं मोसभासत्ताए गिणहति ताइं किं सद्बभासत्ताए निसरति मोसभासत्ताए सद्बमोसभा सत्ताए असद्बामोसभासत्ताए निसरइ ?, गो० ! नो सद्बभासत्ताए निसरति मोसभासत्ताए निसरति णो सद्बामोस० नो असद्बभोसभासत्ताए निसरति । एवं सद्बामोसभासत्ताएवि, असद्बामोसभासत्ताएवि एवं चेव, नवरं असद्बामोसभासत्ताए विगलिंदिया तहेव पुच्छिज्ञाति, जाए चेव गिणहति ताए चेव निसरति, एवं एते एगत्पुहुत्तिया अङ्गु दंडगा भाणियव्वा ।

मृ. (३१७) कतिविहे णं भंते ! वयणे पं० ? , गो० ! सोलसविहे वयणे पं० , तं०—एगवयणे दुवयणे बहुवयणे इत्यिवयणे पुमवयणे नपुंसगवयणे अज्ञतथवयणे उवनीयवयणे अवनीयवयणे उवनीयावनीयवयणे अवनीयोवनीयवयणे तीतवयणे पदुपश्चवयणे अनागयवयणे पञ्चकखवयणे परोक्खवयणे । इष्टेऽते भंते ! एगवयणं वा जाव परोक्खवयणं वा वदमाणे पन्नवणी णं एसा भासा न एसा मासा मोसा ?, हंता गो० ! इष्टेऽते एगवयणं वा जाव परोक्खवयणं वा वदमाणे पन्नवणी णं एसा भासा न एसा मासा मोसा ।

मृ. शेषं सूत्रं सर्वमपि पाठसिद्धं, ‘जाव कतिविहे णं भंते ! वयणे वण्णते’ इति,

एकवचनं पुरुष इति द्विवचनं पुरुषाविति बहुवचनं पुरुषा इति, स्त्रीवचनमियं स्त्री, पुरुषवचनमयं पुमान्, नपुंसकवचनमिदं कुण्डं, अध्यात्मवचनं यदन्यद्वेतसि निधाय विप्रतारकबुधाऽन्यद्बिमणिषरपि सहसा यद्वेतसितदेव द्वृते, उपनीतवचनं-प्रशंसावचनं यथा रूपवतीयं स्त्री, अपनीतवचनं-निन्दावचनं यथेयं कुरुपा स्त्री, उपनीतापनीतवचनं-यद्वशस्य निन्दति, यथा रूपवतीयं स्त्री परं दुःशीला अपनीतोपनीतवचनं-यश्चिन्दित्वा प्रशंसति यथेयं कुरुपा परं सुशीलेति, अतीतवचनमकरोदित्यादि प्रत्युत्पश्चवचनं-वर्तमानकालवचनं करोतीत्यादि अनागतकालवचनं-करिष्यतीत्यादि, प्रत्यक्षवचनं-अयमित्यादि परोक्खवचनं-स इत्यादि ॥

एतानिथ घोडशापि वचनानि यथावस्थितवस्तुविषयाणि न काल्पनिकानि, ततो यदैतानि सम्यगुपयुज्य वदति तदा सा भाषा प्रज्ञापनी द्रष्टव्या, तथा आह—‘इष्टेऽयं भंते ! एगवयणे दुवयण’मित्यादि, भावितार्थमक्षरार्थः प्रतीत एव ॥

सम्भ्राति प्रागुक्तमेव सूत्रं सूत्रान्तरसम्बन्धनार्थं भूयः पठति,

मृ. (३१८) कति णं भंते ! भासज्ञाया पन्त्ता ?, गो० ! चत्तारि भासज्ञाया पं० , तं०—सद्गमेगं भासज्ञायं वितियं मोसं भासज्ञातं तद्यं सद्गमोसं भासज्ञातं चउत्यं असद्गमोसं भासज्ञातं, इष्टेऽयाऽभंते ! चत्तारि भासज्ञायाऽभासमाणे किं आराहते विराहते ?, गो० ! इष्टेऽयाऽभंते चत्तारि भासज्ञाऽभाउतं भासमाणे आराहते नो विराहते, तेण परं असंजतअविरयअपडितहतअप-द्वकखायपावकम्बे सद्गं भासं भासतंतो मोसं वा सद्गमोसं वा असद्गमोसं वा भासं भासमाणे नो आराहते विराहते ।

मृ. ‘कइ णं भंते ! भासज्ञाया पन्त्ता’ इत्यादि सुगमं, नदरं ‘आउतं भासमाणे’ इति सम्यक् प्रवचनभालिन्यादिरक्षणपरतया भाषमाणः, तथाहि—प्रवचनोङ्गाहरक्षणादिनिमित्तं गुरुलाघवपवपर्यालोचनेन मृषापि भाषमाणः साधुराराधक एवेति, ‘तेण पर’मित्यादि, तत आयुक्त-भाषमाणात्परोऽसंयतो—मनोवाक्याचसंयमविकलोऽविरतोविरमति स्म विरतो न विरतोऽविरतः सावधव्यापारदनिवृत्तमना इत्यर्थः अत एव न प्रतिहतं—मिथ्यादुद्वृतदानप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना न नाशितमतीतं तथा न प्रत्याख्यातं भूयोऽकरणतया निषिद्धमनागतं पापकर्म येनासावप्रतिह-तप्रत्याख्यातपापकर्म, शेषं पाठसिद्धं ।

मृ. (३१९) एतेसि णं भंते ! जीवाणं सद्गमोसभासगाणं मोसभासगाणं सद्गमोसभासगाणं असद्गमोसभासगाणं अभासगाण यक्षरेरहितो अ० ब० तु० वि�० ?, गो० ! सव्यत्योवा जीवा सद्गमोसभासगा सद्गमोसभासगा असंखिजगुणा मोसभासगा असंखेजुणा असद्गमोसभासगा असंखेजगुणा अभासगा अनंतगुणा ॥ पन्नवणाए भगवईए भासापदं समतं ॥

बृ. अल्पबहुत्वचिन्तायां सर्वस्तोकाः सत्यभाषकाः, इह यः सम्यगुपयुज्य सर्वज्ञमतानुसारेण वस्तुप्रतिक्षन्तव्याभाषते स सत्यमाषकतस्ते च पृच्छाकाले कतिपया एव लभ्यन्ते इति सर्वस्तोकाः, तेभ्योऽसङ्घयेयगुणाः सत्यमृषाभाषकाः, बहूनां प्रायो यथा तथा वा सत्यमृषाभाषणसम्बवात्, लोके तथा दर्शनात्, तेभ्योऽसङ्घयेयगुणा मृषाभाषकाः, क्रोधभिभूतानां परवश्चनाधभियुक्तानां च प्रभूततराणामुपलभ्यात् तेषां च मृषाभाषकत्वात्, तेभ्योऽसङ्घयेयगुणाः असत्यमृषाभाषकाः दीन्द्रियादीनामप्यसत्यमृषाभाषकत्वात्, तेभ्योऽनन्तगुणाः अभाषकाः, सिद्धानामनेकेन्द्रियाणां यानन्तत्वात् ॥

पद - १२ - समाप्तम्

मुनि दीपरलसागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रक्षापनाउपाङ्गसूत्रे
एकादशपदस्य मलयगिरिआधार्येण विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

पदं - १२ - “शरीरं”

बृ. तदेवं व्याख्यातमेकादशं पदं, इदानीं द्वादशममारभ्यते--अस्य धामभिसम्बद्धः—इहानन्तरपदे जीवानां सत्यादिभाषाविभागोपदर्शनं कृतं, भाषा च शरीररस्यता, ‘शरीरप्रभवा भाषे’त्यत्रैव प्रतिपादितत्वात्, अन्यत्राच्युक्तं—‘गिणहइयकाइएणनिस्सइतहवाइएणजोएण’भिति, तत्र शरीरप्रविभागप्रदर्शनार्थमिदमारभ्यते, तत्र घेदमादि सूत्रम्-

मू. (४००) कति णं भंते ! सरीरा पन्तता ?, गो० ! पञ्च सरीरा पं०, तं०—ओरालिए वेउच्चिए आहारए तेयए कम्पए, नेरइयाणं भंते ! कति सरीरया पन्तता ?, गो० ! तओ सरीरया पं०, तं०—वेउच्चिए तेयए कम्पए, एवं असुरकुमाराणवि जाव थणियकुमाराणं ।

पुढविकाइयाणं भंते ! कति सरीरया पं० ?, गो० ! तओ सरीरया पं०, तं०—ओरालिए तेयए कम्पए, एवां वाउकाइयवज्जं जाव वउरिंदियाणं, वाउकाइयाणं भंते ! कति सरीरया पं० गो० ! वस्तारि सरीरया, पं०, तं०—ओरालिए वेउच्चिते तेयए कम्पए, एवं पर्विंदियति-रक्खजोणियाणवि,

मणुस्साणं भंते ! कति सरीरया पं० ?, गो० ! पञ्च सरीरया पं० तं०—ओरिलिए वेउच्चिते आहारए तेयए कम्पए, वाणमंतरजोइसियवेमामियाणं, जहा नारगाणं ।

बृ. ‘कइ णं भंते ! सरीरा पन्तता’ इत्यादि, उत्पत्तिसमयादारभ्य प्रतिक्षणं शीर्यन्ते इति शरीराणि, तानि भदन्त ! कति—कियत्सङ्घ्याकानि, णभिति वावयालङ्कारे, प्रक्षापानि, भगवानाह—पञ्च शरीराणि प्रक्षापानि, तान्येव नामत आह—‘ओरालिए’ इत्यादि, अमीषां शब्दार्थभावमग्रे वस्यामस्तथाऽपि स्थानाशून्यार्थकिञ्चिदुच्यते—उदारं-प्रधानं, प्राधान्यं चास्य तीर्थकरणधरशरीरापेक्षया, ततोऽन्यस्यानुतरसु शरीरस्याप्यनन्तगुणहीनत्वात्, अथवा ओरालं नाम विस्तरवत्, विस्तरवत्ता चास्यवस्थितस्वभावस्य सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात्, वैक्रियं चैतावदवस्थितप्रमाणं न लभ्यते, उत्कर्षतोऽप्यवस्थितप्रमाणस्य पञ्चधनुः शतप्रमाणत्वात्, तद्वत्तावभामाणं सप्तस्थां नान्यत्र, यत्तूतरवैक्रियं योजनलक्षप्रमाणं न तदवसअथितमाभवदर्तित्वाभावात्, ततो न तदपेक्षा, आह च चूर्णिकृत-

“ओरालं नाम वित्थरालं विसालंति जं भणियं होइ, कहं ?, साइरेगजोयण-

सहस्रमवद्वियप्यमाणमोरालियं अत्रमेद्दहमेत्तं नत्यिति, विउच्चियं होआतं तु अणवद्वियप्यमाणं, अवद्वियं पुणं पंच धनुसया अहेसत्तमाए, इमं पुणं अवद्वियप्यमाणं साइरेणं जोयणसहस्रं वनस्पतीना" मिति, अयवाउरलं-विरलप्रदेशं नतुवनं स्वल्पप्रदेशोपयितत्वात् बृहत्त्वाद्भभेष्ठवत्, यदिवा ओरालं-समयपरिभाषया मांसास्थिस्तात्प्रायवद्वद्धं, स्वत्र स्वार्थिक इकप्रत्ययः, इहोदारमेव औदारिकं, पृष्ठोदरादित्वादिष्टस्तपनिष्टिः, प्राकृतत्वात् ओरालियमिति, उक्तं च-

॥ १ ॥   "तत्योदारमुरालं उरलं ओरालमेव विन्नेयं ।
                      ओरालियंति पदमं पदुद्ध तित्येसरसरीरं ॥

॥ २ ॥   भनद्धय तब्बोरालं वित्यरबंतं वणस्सइं पप्प ।
                      पगईए नत्यि अण्णं एगद्वहमित्तं विसालंति ॥

॥ ३ ॥   उरलं येव भद्रोद्वद्वियंति पदहृद्धं जहा मिष्टं ।
                      मंसद्विणहारुबद्धं ओरालं समयपरिभासा ॥" १ ।

तथा विविधा विशेषा वा क्रिया विक्रिय तस्यां भवं वैक्रियं, उक्तं च-

॥ ४ ॥   "विविहा विसिद्धुगा वा किरिया तीए उ जं भवं तमिह ।
                      वेउच्चियं तयं पुण नारगदवाणं पगईए ॥"

अथवा वैकुर्विकमिति शब्दसंस्कारः, तत्र विकुर्वद्विति सिद्धान्तप्रसिद्धोऽयं धातुः, विकुव्वा विकुव्वाः विविधा क्रिया इत्यर्थः, तेन निरूप्तं वैकुर्विकं २, तथा चतुर्दशशूद्धविदा कायोत्पत्तौ योगवलेनाह्वते इत्यद्वारकं ३, तेजसो विकारस्तैजसं ४, कर्मणो जातं कर्मजमिति ५ ।

नन्दीदारिकादीनां शरीराणामित्यमुपन्यासे किञ्चित्स्ति प्रयोजनमुत यथाकथञ्चिदेष प्रवृत्त इति ?, उच्यते, अस्तीति ब्रूमः, किं तदिति चेत्, उच्यते, परम्परप्रदेशसंभ्यं परम्परं वर्गणासु प्रदेशबाहुल्यं (च), तथा हि—औदारिकात् वैक्रियस्य प्रदेशसौम्यं वैक्रियादप्याहारकस्य आहारकादपि तैजसस्य तैजसादपि कार्मणस्य, तथा औदारिकात् वैक्रियस्य वर्गणासु प्रदेशबाहुल्यं वैक्रियादाहारकस्याहान्दापि तैजसस्य तैजसादपि कार्मणस्येति, एतान्येव शरीराणि नैरयिकादिषु सम्बन्धतञ्चित्तायति—

"नैरइयाणं भंते ! केवइया सरीरा पनत्ता" इत्यादि, पाठसिद्धं, शरीराणि च जीवानां द्विविधानि, तथा—बद्धानि मुक्तानि च तत्र यानि चिन्ताकाले जीवैः परिगृहीतानि वर्तन्ते तानि बद्धानि, यानि च पूर्वभवेषु परित्यक्तानि तानि मुक्तानि, तेषां बद्धानां मुक्तानां च परिमाणमिदानीं द्रव्यक्षेत्रकालैः प्रस्तुपणीयं, तत्र द्रव्यैरभव्यादिभिः क्षेत्रेण श्रेणिप्रत्यादिना कालेनावलिकादिना, तत्रीदारिकशरीरमधिकृत्याह—

मू. (४०९) केवइयाणं भंते ! ओरालियसरीरया पं० ?, गो० ! दुविहा पं०, तं०—मुख्यलया य मुक्तेलया य, तत्य णं जे ते बद्धेलगा ते णं असंखेज्ञा असंखेज्ञाहिं उत्सप्तिणिओसप्तिणीहिं अवहीरंति कलतो, खेततो असंखेज्ञा लोगा, तत्य णं जे त मुक्तेलया ते णं अनंता अनंताहिं उत्सप्तिणिओसप्तिणीहिं अवहीरंति कलतो खेतओ अनंता लोगा अभवसिञ्चिएहिंतो अनंतगुणा सिद्धा(ण) नंतभागो । केवतिया णं भंते ! वेउच्चियसरीरया पं० गो० ! दुविहा पं०, तं०—बद्धेलया य मुक्तेलया य, तत्य णं जे ते बद्धेलगा ते णं असंखेज्ञा असंखेज्ञाहिं उत्सप्तिणिओसप्तिणीहिं

अवहीरंति कालतो खेत्ततो असंखेज्ञातो सेढीओ पयरस्स असंखेज्ञिभागो, तत्थ एं जे ते मुक्केलगा ते एं अनंत अनंताहिं उस्सप्पिणिओस्सप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो जगा ओरालियस्स मुक्केलया तहेव वेउव्वियस्सवि भाणियब्बा ।

केवतिया एं भंते ! आहारगसरीरया पन्ता ?, गो० ! दुविहा, ए० तं०-बछेलया य मुक्केलया य, तत्थ एं जे ते बछेलगा ते एं सिय अत्यि सिय नत्यि, जइ अत्यि जहनेण एको वा दो वा तिनि वा उक्कोसेण तहस्सपुहुतं, तत्थ एं जे ते मुक्केलया ते एं अणनता जहा ओरालियस्स मुक्किलया तहेव माणितव्या ।

केवइया एं भंते ! तेयगसरीरया पन्ता ?, गो० ! दुविहा प० तं०-बछेलगा य मुक्केलगा य, तत्थ एं जे ते बछेलगा ते एं अनंता अनंताहिं उस्सप्पिणिओस्सप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो खेत्तओ अनंता लोगा दव्वओ सिद्धेहिंतो अणंतगुणा सव्वजीवानंतभागुणा, तत्थ एं जे ते मुक्केलगा ते एं अनंता अनंताहिं उस्सप्पिणिओस्सप्पिणीहिं अवहीरंति कालतो खेत्ततो अनंता लोगा दव्वओ सव्वजीवेहिंतो अनंतगुणा जीववग्गस्सानंतभागे ।

एवं कम्भगसरीराणिवि भाणितव्याणि ॥

बृ. 'केवइया एं भंते ! ओरालियसरीरया पन्ता' इत्यादि, इह प्राकृतलक्षणवशादिश्चप्रत्ययः कप्रत्ययश्च स्वार्थेत्ततो 'बछिलया' इति बछानीत्यर्थः, 'मुक्किलया' इति मुक्तानीत्यर्थः, तत्र बछान्य-सङ्घयेयानि, असङ्घयेयत्वमेव प्रथमतः कालतीनिस्पदयति—'असंखिज्ञाहे' इत्यादि, प्रतिसन्पदमेकैकशरीरापहारेण असङ्घयेयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरनवयशोऽपहियन्ते, किमुक्तं भवति असङ्घयेयासु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावद्यमाणानि बछान्यौदारिकशरीराणिवर्तन्ते, इदं कालतः परिमाणं, क्षेत्रत आह—'खेत्तओ असंखेज्ञालोगा' इति, क्षेत्रतः परिसङ्घयायनमसङ्घयेयालोकाः, एतदुक्तं भवति—सवर्ण्यपि बछान्यौदारिकशरीराणि आत्मीयात्मीयावगाहनभिराकाशप्रदेशेषु परस्परम पिण्डीभावेन क्रमेण स्थाप्यन्ते तदानीं तैरेवमास्तीर्यमाणीरसङ्घयेया लोका अवाप्यन्ते, इह एकैकस्मिन्प्रव्याकाशप्रदेशे एकैकोदारिकशरीरस्थापनया असङ्घयेयालोका व्याप्यन्ते परं पूर्वाधार्या आत्मीयावगाहनास्थापनया प्रस्तुपणां कुर्वन्ति ततोऽपसिद्धान्तदोषो मा प्रापदित्यस्माभिरपि तथैव प्रस्तुपणा क्रियते, आह च चूर्णिकारोऽपि—

“जइवि इक्के पएसे सरीरमें ठविझइ तोऽवि असंखेज्ञा लोगा भवंति किंतु अवसिद्धंतदोसपरिहरणत्यमप्पणियाहिं ओगाहणाहिं ठविझंति” इति, आह—नन्वनन्ता जीवास्ततः कथमसङ्घयेयान्यौदारिकशरीराणि ?, उच्यते, इह द्विविधा जीवाः—प्रत्येकशरीरिणोऽनन्तकायिकाश्च, तत्र येते प्रत्येकशरीरिणस्तेषां प्रतिजीवमेकैकोदारिकशरीरमन्यथा प्रत्येकशरीरत्वावोगात्, येत्वनन्तकायिकास्तेषामनन्तानामनन्तानामेकैकमौदारिकशरीरमतः सर्वसङ्घययापि असङ्घयेयान्यौदारिकशरीराणि, मुक्तान्यौदारिकशरीराणि अनन्तानि, तद्वानन्तत्वं कालक्षेत्र-द्रव्यैर्निरुपयति—‘अनंताहिं’ इत्यादि, कालतः परिमाणं प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारेऽनन्ताभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः सर्वात्मनाऽपहियन्ते, किमुक्तं भवति ?—

अनन्तासु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावद्यमाणानीति, क्षेत्रतः परिमाणमनन्ता

लोकाः, अनन्तेषु लोकप्रमाणेष्वाकाशखण्डयुयावन्त आकाशप्रदेशास्तावद्यमाणानीत्यर्थः, इव्यतः परिभाणभवसिद्धिकेभ्यः—अथवेभ्योऽनन्तगुणानि, यद्येवं तर्हि सिद्धराशिप्रमाणानि भविष्यन्ति तत आह—सिद्धानामनन्तभागः—अनन्तभागमात्राणि, ननु द्वयोरपि राश्योरभवसिद्धिकसिद्धिरूपयोर्मध्ये पठ्यन्ते प्रतिपत्तिसम्बद्धैः ततु किं तद्राशिप्रमाणानि भवेयुः ?, उच्यते, यदितद्यमाणानि स्युत्तर्हि तथैव निर्देशः क्रियेत, सुखप्रतिपत्तिकृतप्रतिद्वा हि भगवन्त आर्यश्यामाः, तस्तस्तथा निर्देशाभावादवसीयते—न तद्राशिप्रमाणानि, ननु तर्हि तेषां प्रतिपत्तिसम्बद्धैनामधस्ताद् भवेयुरुपरिवा ?, उच्यते, कदाचिदप्यस्ताल्कदाचिदुपरि कदाचित्तुल्यान्यपि अनियतप्रमाणत्वात्, ननु सर्वकालं तद्यमाणानीति, आह च चूर्णिकृत—

“तो किं परिवडियसम्भिद्विरासिष्पमाणाइं होआ ते ?, तेसि दोष्हवि रासीणं, मञ्ज्ञे पढिङ्गतित्तिकाउ ? , मन्लइ, जइ तप्पमाणाइं होंताइं तो तेसि देव निद्वेसो होंतो तम्हा न तप्पमाणाइं, तो किं तेसि हिड्वा होआ उवर्हि होआ ?, भन्नइ, कयाईं हेड्वा कयाई उवर्हि होंति कयाई तुळ्हाइं न निश्चकालं तप्पमाणाइं इति, अपरः प्राह—कथं मुक्तानि यथोक्तानन्तसङ्ख्यापरिभाणान्युपपद्यन्ते यतो यदि तावदीदारिकादिशरीराणि यावदविकलानि तावद् गृह्णते तस्तेषामनन्तकालमवस्थानाभावादनन्तत्वं न घटते, यदि ह्यनन्तमपि कालमवस्थानं भवेत् ततोऽनन्तेन कालेन तताच्छरीरगणनादनन्तानि भवेयुः, यावताऽनन्तं कालमवस्थानं नास्ति, पुद्गलानामुक्तर्षतोऽप्यसङ्ख्येयकालावस्थानाभिधानात्, अथ च ये पुद्गला जीवीदारिकत्वेन गृहीत्वा मुक्ता अतीताद्वायां तेषां ग्रहणं तर्हि सर्वेऽपि पुद्गलाः सर्वैरपि जीवैः प्रत्येकमीदारिकत्वेन गृहीत्वा मुक्ता इति सर्वपुद्गलग्रहणमाप्तं, तथा च सति यदुक्तम्—

अभवसिद्धिकेभ्योऽनन्तगुणानि सिद्धानामनन्तभागमात्राणीति तद् विरुद्धते, सर्वजीवेभ्योऽनन्तानन्तगुणकारेणानन्तगुणत्वस्य प्रसक्तत्वादिति चेत्, उच्यते, इह मुक्तानामीदारिकशरीराणां नाविकलानामेव केवलानां ग्रहणं नाच्छ्रीदारिकत्वेन गृहीत्वा भुक्ताः पुद्गलाः, तेषामुक्तदोषप्रसङ्गात्, किन्तु यच्छ्रीरमीदारिकं जीवेन गृहीकत्वा मुक्तं तत् विशराहभावं विश्राणमनन्तभेदभिन्नं भवति ते चानन्ता भेदा भवन्तो यावते पुद्गला औदारिकपरिणामं न जहति तावद्यत्येकमीदारिकशरीरव्यपदेशं लभन्ते, ये पुनर्मीदारिकपरिणामं त्यक्तवन्तस्ते न गण्यन्ते, तत एकमेकस्य शरीरस्यानन्तभेदभिन्नत्वादेकस्मिन्नपि समये प्रभूतान्यनन्तानि शरीराण्यवाप्यन्ते, तेषां यासङ्ख्येयकालमवस्थानं, तेन चासङ्ख्येयेन कालेनान्यानि जीवैर्विप्रमुक्तान्यसङ्ख्येयान्यवाप्यन्ते, तान्यपि च प्रत्येकमनन्तभेदभिन्नानि, तेषु च मध्ये तावता कालेन यान्यौदारिकशरीरपरिणामं विजहति तानि परित्यज्यन्ते शेषाणि गण्यन्ते, तत एवं मुक्तानि यथोक्तप्रमाणानन्तसङ्ख्याकान्यौदारिकशरीराण्युपपद्यन्ते इति, न द्येतस्वमनीषिकादिजृम्पितं, यत आह चूर्णिकृत—

‘नवि अविग्लाणमेव केवलाणपि ग्रहणं एवं न य ओरालियग्रहणमुक्ताणं सब्वपुग्गलाणं, किन्तु जं सरीरमोरालिकं जीवेण मुक्तं तं देव अण्टभेदयभिन्नं [च] होइ जावते पुग्गलां तं जीवनिवृत्तियं ओरालियसरीरकायप्पओगं न मुच्चति न ताव अन्लपरिणामेण परिणमति ताइं पत्तेयं सरीराई

भन्नति, एवमेकेकेस्स ओरालियसरीरस्स अमंतमेयभिन्नत्तणओ अनंताइं चेव ओरालियसरीराइं प्रवंति” इत्यादि, आह—कथमेकैकशरीरद्वयदेशः शरीरत्वेन व्यवहियते ?, उच्यते, लवणाद्यानते न, तथाहि—खार्यपि लवणमुच्यते द्रोणोऽपि लवणमाढकोऽपि लवणं यावदेकापि शर्करा लवणमेवमिहापि सकलमस्यीदारिकशरीरमुच्यते तदद्भूमपि तदेकदेशोऽपि यावदनन्तभागोऽपि शरीरभिति, कोऽत्राभिप्राय इति चेत् ?,

उच्यते, इह यथा लवणपरिणामपरिणतः स्तोको बहुर्वा पुद्गालसङ्कातो लवणमुच्यते तथौदारिकशरीरयोग्यपुद्गालसङ्कातोऽपि औदारिकत्वेन परिणतः स्तोको वा बहुर्वा औदारिक-शरीरव्याप्तेश्च लभते, अथवा भवति समुदायैकदेशेऽपि समुदायशब्दोपचारो, यथा—अहूल्यग्रे सृष्टे प्रया देवदत्ता इत्यादी, तत उपचाराश्च कश्चिद्दोषः, ननु यधेवं कथं तान्यनन्तलोकाकाशप्रदेश-प्रमाणान्यौदारिकशरीराण्येकस्मिन् लोकेऽवगाढनि ?, उच्यते, प्रदीपप्रकाशवत्, तथाहियदी-कस्यापि प्रदीपस्याचीषि सकलभवनावभासीनि भवन्ति, अन्येषामनेकेषां प्रदीपानामचीषि तत्रैवानुप्रविशन्ति, परस्परमविरोधात्, तथौदारिकाण्यपि, एवं शेषशरीरेष्वपि मुक्तेष्वायोज्यं, ननु द्रव्यक्षेत्रेविहाय किमिति प्रथमतः कालेन प्ररूपणा कृता ?, उच्यते, कालाननन्तरावस्थायितया पुद्गालेषु शरीरोपचारो नान्यथा ततः कालो गरीयान् इति प्रथमस्तेन प्ररूपणा ।

उक्तान्यौदारिकाणि, सम्प्रति वैक्रियसूत्रमाह—‘केवइयाणं भंते!’ इत्यादि, बद्धान्यसङ्क्षये-यानि, तत्र कालतः परिमाणं श्वसित्वयमेवैकशरीराणां इति शास्त्राद्येवास्तुष्वयानि उल्लिपिण्य-वसर्पिणीभिरपाहियन्ते, किमुक्तं भवन्ति ? — असङ्क्षयेयासूत्रसर्पिण्यवसर्पिण्यसर्पिणीषु यवत्तः समायास्तावठमाणानीति, क्षेत्रतोऽसङ्क्षयेया: श्रेष्ठस्तासां श्रेणीनां परिमाणं प्रतरस्यासङ्क्षयेयो मागः किमुक्तं भवति ? — प्रतरस्यासङ्क्षयेयतमे भागे यावत्यः श्रेष्ठस्तासु च श्रेणीषु यावत्त आकाश-प्रदेशास्तावठमाणानि बद्धानि वैक्रियशरीराणीति, अथ श्रेणीरिति किमभिधीयते ? उच्यते,

घनीकृतस्य लोकस्य सर्वतः सप्तरस्तुप्रमाणस्यायामतः सञ्चरस्तुप्रमाणाणुक्तावलिरिवैका-काशप्रदेशपक्षितः, कथं पुनर्लोको घनीकियते ?, कथं वा सप्तरस्तुप्रमाणो भवति इति चेत् ?, उच्यते, इह लोक ऊर्ध्वाध्यश्चतुर्दशरस्तुप्रमाणोऽधस्ताद्विस्तरतो देशोनसप्तरस्तुप्रमाणः एकरस्तुर्मध्य-भागे ब्रह्मलोकप्रदेशे बहुमध्यदेशभागे पञ्चरस्तुरूपरि एका रस्तुलोकान्ते, रस्तोक्ष्मपरिमाणं स्वयम्भूर-भणसमुद्रस्य पूर्ववेदिकान्तादारभ्यापरवेदिकान्तं यावत्, एवंप्रमाणस्य लोकस्य वैशाखस्थानस्य-कटिस्थकरस्तुपुरुषाकारस्य बुध्या त्रसनाड्या दक्षिणभागवत्यधोलोकखण्डमधो देशोनत्रिर-सुविस्तारमतिरिक्तसप्तदशरस्तुर्च्छयं परिगृह्णं त्रसनाड्या उत्तरपाश्वें ऊर्ध्वाधीभागाविषयासेन सङ्कात्यते—ऊर्ध्वभागोऽधः क्रियते अधोभागस्तुर्धमिति सङ्कात्यते इति, तत ऊर्ध्वलोके त्रसनाड्या दक्षिणभागवर्तिनीये द्वेष्वाण्डे कूर्पराकारसंस्थिते प्रत्येकं देशोनार्घचतुष्टरस्तुर्च्छये ते बुध्या सपादाय वैपरीत्येनोत्तरपाश्वें सङ्कात्यते, एवं च किं जातम् ?,

अधस्तनं लोकाधीदेशोनवत्तुरस्तुविस्तारं सातिरेकसप्तरस्तुर्च्छयं उपरितनमर्द्धत्रिरस्तुविस्तारं देशोनसप्तरस्तुर्च्छयं, तेन उपरितनमर्द्धबुध्या गृहीत्वाऽधस्तनस्यार्द्धस्योत्तरपाश्वें सङ्कात्यते, तथा च सति सातिरेकसप्तरस्तुर्च्छयो देशोनसप्तरस्तुविस्तारो धनो जातः, अतः सप्तरस्तुनामुपरियदधिकं

तत्पारं गुद्धा ऊर्ध्वाधि आयतमुलरपाश्वं सङ्घात्यते, ततो विस्तरतोऽपि परिपूर्णः सप्तरुद्धवो भवन्ति, एवमेषलोको घनीक्रियते, घनीकृतश्च सप्तरुद्धुप्रमाणो भवति, यत्र च क्वचन घनत्वेन सप्तरुद्धुप्रमाणता न पूर्यते तत्र बुध्या परिपूरणीयं, एतम् पट्टिकादौ लिखित्वा दर्शयितव्यं, सिद्धान्ते च यत्र क्वचनापिश्रेणः प्रतरस्य वा ग्रहणं तत्र सर्वत्राप्येवं धनीकृतस्य लोकस्य सप्तरुद्धुप्रमाणस्या-वसातव्यं, मुक्तान्यौदारिकवद् भावनीयानि ।

आहारकविषयं सूत्रं ‘केवइया णं भंते ! आहारगसरीरगा इत्यादि, ‘बद्धानि सिय अत्यि सिय नत्यि’ इति अस्तीति निपातो बहुवचनगर्भः कदाचित्सन्ति कदाचित् न सन्तीत्यर्थः, यस्मादन्तरमाहारकशरीरस्य जघन्यत एकः समयः उत्कर्षतः धर्मासाः, उक्तं च-

॥ ३ ॥ “आहारगाइ लोए छम्मासे जा न होतेवि कयाइ ।

उक्तोसेण नियमा एकं समयं जहश्रेण ॥” इति,

यदापि भवन्ति तदाऽपि जघन्यतः एकं द्वे वा उत्कर्षतः सहस्रपृथकत्वं, मुक्तान्यौदारिकवत्

॑ तैजसविषयं सूत्रमाह—‘केवइया णं भंते ! तैयगसरीरया’ इत्यादि, तत्र बद्धान्यौदारिकवत्, अनन्तत्वं कालक्षेत्रद्रव्यैर्निरुपयति—‘अनन्ताहिं’ इत्यादि, कालतः परिमाणमन्तोत्सर्पिण्य-वसर्पिणीसमयप्रमाणानि क्षेत्रतोऽनन्तलोकप्रमाणाकाशखण्डप्रदेशपरिमाणानि, द्रव्यतः परिमाणं सिद्धेष्योऽनन्तगुणानि, तैजसं हि शरीरं सर्वसंसारिजीवानां प्रत्येकं, संसारिणश्च जीवाः सिद्धेष्योऽनन्तगुणाः सहस्रैवरशारीराण्यत्रि रित्तेष्योऽनन्तगुणानि भवन्ति, ‘सर्वजीवअनन्तभागूणा’ इति सर्वजीवानां दोऽनन्ततमो भागस्तेनोनानि, इयमत्र भावना—सिद्धानां तैजसशरीरं न विद्यते, सर्वशरीरातीतत्वात् तेषां, सिद्धार्थं सर्वजीवानामनन्तभागे, ततस्तेनोनानि सर्वजीवानामनन्त-भागोनानि भवन्ति, मुक्तानि अनन्तानि, तजेवानन्तत्वं कालक्षेत्रद्रव्यैः प्रस्तुपयति—‘अनन्ताहिं’ इत्यादि, । कालक्षेत्रसूत्रे प्राग्वत्, द्रव्यतः परिमाणं सर्वजीवेष्योऽनन्तगुणानि, कथमिति देत् ?, उच्यते, इह एकैकस्य संसारिजीवस्य एकैकं तैजसशरीरं, तानि च जीवैर्विप्रमुक्तानि सन्ति प्रागुक्तयुक्तेरनन्तभेदभिश्रानि भवन्ति, तेषां चासङ्गयेयं कालं यावदवस्थानं, तावता च कालेन जीवैर्विप्रमुक्तान्यन्यानि तैजसशरीराणि प्रतिजीवमसङ्गयेयानि अवाप्यन्ते, तेषामपि प्रत्येकं प्रागुक्तयुक्त्या अनन्तभेदभित्तेति भवन्ति सर्वजीवेष्योऽनन्तगुणानि, तस्मिं जीववर्गप्रिमाणानि भवेयुरत आह—

‘जीववर्गस्स अनन्तभागे’ इति, जीववर्गस्यानन्तभागप्रमाणानि, जीववर्गप्रिमाणानि कस्मात् भवन्तीति देत्, उच्यते, यदि एकैकस्य जीवस्य सर्वजीवराशिप्रमाणानि किञ्चित्समधिकानि वा भवेयुर्येन सिद्धानन्तभागपूरणं भवति ततो जीववर्गप्रमाणानि भवन्ति, वर्गो हि तेनैव राशिना तस्य राशेगुणने भवति, यथा चतुष्कस्य चतुष्केन गुणने षोडशात्मको वर्ग इति, न चैकैकस्य जीवस्य सर्वजीवप्रमाणानि किञ्चित्समधिकानि वा तैजसशरीराणि किञ्चित्स्तोकानि, तान्यपि असङ्गयेयकालावसअथायीनीति, तावता कालेन यान्यप्यन्यानि भवन्ति तान्यपिस्तोकानि, कालस्य स्तोकत्वात्, ततो जीववर्गप्रिमाणानि न भवन्ति, किन्तु जीववर्गस्यानन्तभागमात्राणि, अनन्तभागप्रमाणतायां च पूर्वाचार्यप्रदर्शितमिदं निदर्शनं—

सर्वजीवास्तत्त्ववृत्त्या अनन्ता अपि असत्कल्पनया दश सहस्राणि, तेषां च दशसहस्राणां वर्गो दश कोट्यः स तैजशारीरराणि य मुक्तान्यसत्कल्पनया दशलक्षप्रमाणानि, ततः सर्वजीवेभ्यः किल शतगुणानीति सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणान्युक्तानि, जीववर्गस्य च शततमे भागे वर्तन्ते, ततो त्रीत्वर्गस्यानन्तम् भवताणि ।

एवं कार्पणशरीराण्यपि बद्धानि मुक्तानि य भावनीयानि, तैजसैः सह समानसङ्क्षयत्वात् उक्तान्यौधिकानि पञ्चानि शरीराणि, सम्रति नैरयिकादिविशेषणविशेषितानि चिन्त्यन्ते—

मृ. (४०२) नेरइयाणं भंते ! केवतिया ओरालियसरीरा पं० ?, गो० ! दुविहा पं०, तं०—बद्धेष्वगा य मुक्तेष्वगा य, तत्य एं जे ते बद्धेष्वगा ते एं नात्यि, तत्य एं जे ते मुक्तेष्वगा ते एं अनंता जहा ओरालियमुक्तेष्वगा तहा भाणियव्वा ।

नेरइयाणं भंते ! केवइया बैच्छियसरीरा पं० ?, गो० दु०, तं०—बद्धेष्वगा य मुक्तेष्वगा य, तत्य एं जे ते बद्धेष्वगा ते एं असंखेज्ञा, असंखेज्ञाहिं उस्सच्चिणिओसच्चिणिहिं अवहीरंति कालतो, खेततो असंखिज्ञाओ सेढीओ पदरस्स असंखेज्ञभागो, तासि एं सेढीणं विकर्खंभसूई अंगुलपद्मवर्गमूलं द्वितीयवर्गमूलपुष्पणं अहवणं अंगुलवितीयवर्गमूलधणाप्यमाणनेताओ सेढीतो, तत्य एं जे ते मुक्तेष्वगा ते एं जहा ओरालियस्स मुक्तेष्वगा तहा भाणियव्वा ।

नेरइयाणं भंते ! केवइआ आहारगसरीरा पं० ?, गो० ! दु०, तं०—बद्धेऽमुक्तेऽमुक्ते, एवं जहा ओरालिए बद्धेष्वगा मुक्तेष्वया य भणिया तहेव आहारगावि भाणियव्वा, तेयाकम्पगाइं जहा एणसि घेव घेउच्चियाद्वा ।

हृ. 'नेरइयाणं भंते !' इत्यादि, नैरयिकाणां बद्धान्यौदारिकशरीराणि न सन्ति, भवप्रत्यय-तस्तेवामीदारिकशरीरासम्बवात्, मुक्तान्यौधिकमुक्तीदारिकशरीरवत्, वैक्रियाणि बद्धानि यावन्तो नैरयिकास्तावव्रमाणानि, तानि घासङ्क्षयेयानि, तदेवासङ्क्षयेयत्वं कालक्षेत्राभ्यां प्रस्तुपयति—'असंखेज्ञाहिं' इत्यादि, कालतः परिमाणं प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारे सामस्त्येनासङ्क्षयेय-भिरुल्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहियन्ते, किमुक्तं भवति ?—

असङ्क्षयेयासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावव्रमाणानि, क्षेत्रतोऽसङ्क्षयेयाः श्रेणयः, असङ्क्षयेयासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावव्रमाणानीति भावः, अथ प्रतरेऽपि सकले असङ्क्षयेयाः श्रेणयो भवन्ति प्रतरस्यार्द्धभागे त्रिभागादीच ततः कियत्सङ्क्षयाकास्ताः श्रेणय इत्याशङ्कार्यां विशेषनिर्द्वारणार्थमाह—प्रतरस्यासङ्क्षयेयमागः, किमुक्तं भवति ?—

प्रतरस्यासङ्क्षयेयतमे भागे यावत्यः श्रेणयस्तावत्यः परिगृह्णन्ते, इदमन्यद्विशेषतर-पिमाणं—'तासि एं सेढीणं विकर्खंभसूई' इत्यादि, तासां श्रेणीना विष्कम्पतो—विस्तारमधिकृत्य सूचिः—एकप्रादेशिकी श्रेणिरकुलप्रथमवर्गमूलं द्वितीयवर्गमूलगुणितं, इयमत्र भावना—इहप्रज्ञापकेन धनीकृतः सप्तरक्षुप्रमाणो लोकः पट्टिकादी स्थापनीयः, श्रेणिश्च रेखाकारेण दर्शनीया, दशयित्वा दैवं प्रमाणं वक्तव्यं—अकुलप्रमाणमात्रस्य प्रदेशस्य क्षेत्रस्य यादान् प्रदेशराशिस्तस्यासङ्क्षयेयानि वर्गमूलानि भवन्ति, तद्यथा—प्रथमं वर्गमूलं तस्यापि यद्वर्गमूलं तद् द्वितीयं वर्गमूलं तस्यापि यद् वर्गमूलं तत् तृतीयं वर्गमूलं एवमसङ्क्षयेयानि वर्गमूलानि भवन्ति, तत्र प्रथमं यद्वर्गमूलं तद् द्वितीयेन

वर्गमूलेन गुण्यते, गुणिते च सति यावन्तः प्रदेशा भवन्ति तावब्दप्रदेशात्मिका सूचिर्बुद्धया क्रियते, कृत्वा च विष्कम्भतो दक्षिणोत्तरायततया स्थापनीया, तया च स्थाप्यमानया यावत्यः श्रेणयः स्पृश्यन्ते तावत्यः परिगृह्यन्ते, तत्रेदं निर्दर्शनम्—

अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिस्तत्त्वतोऽसङ्ख्यातोऽप्यसल्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिके द्वे शते कल्पयेते, तयोः प्रथमं वर्गमूलं षोडश द्वितीयं चत्वारस्तृतीयं द्वी, तत्र द्वितीयेन वर्गमूलेन चतुष्कलक्षणेन प्रथमं वर्गमूलं षोडशलक्षणं गुण्यते जाताः चतुःषष्ठिः, एतावत्यः श्रेणयः परिगृह्यन्ते, अमुमेवार्थं प्रकारान्तरेण कथयति—

‘अहवण’मित्यादि अथवेति प्रकारान्तरे णभिति वाक्यालङ्कारे अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेद्वितीयस्य वर्गमूलस्यासल्कल्पनया चतुष्कलक्षणस्य यो धनस्तावदामाणाः, इह यस्य राशेयोवर्गः स तेन राशिना गुण्यते ततो धनो भवति, यथा द्विकस्याश्ची, तथाहि—द्विकस्य वर्गश्चत्वारस्ते द्विकेन गुण्यन्ते जाता अष्टाविति, एवमिहापि चतुष्कस्य वर्गः षोडशा ते चतुष्केन गुण्यन्ते ततश्चतुष्कस्य धनो भवति, तत्रापि सैव चतुःषष्ठिरिति, प्रकाराद्वयेऽप्यथभिदः, इहायं गणितधर्मो यद्द्वयु स्तोकेन गुण्यते, ततः सुत्रकृता प्रकारद्वयमेवोपदर्शितं,

अन्यथा तृतीयोऽपि प्रकारोऽस्ति ‘अङ्गुलबिद्यवग्गमूलं पद्मवग्गमूलपद्मप्यण’भिति अन्ये त्वयिदधति—अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशोः स्वप्रथमवर्गमूलेन गुणने यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावब्दमाणया सूच्या यावत्यः सृष्टाः श्रेण्यस्तावतीषु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशस्तावब्दमाणानि नैरयिकाणां बद्धानि वैक्रियशरीराणीति, मुक्तान्यीदारिकवत्।

आहारकाणि बद्धानि न सन्ति, तेषां तत्त्वाभ्यसम्बवात्। मुक्तानि पूर्ववत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि वैक्रियवत्, मुक्तानि पूर्ववत्।

बृ. (४०३) असुरकुमाराणं भंते! केवइया ओरालियसरीरा पं० ?, गो० ! जहा नैरइयाणं ओरासियसरीरा भणिता तहेव एतेसिं भाणितव्वा, असुरकुमाराणं भंते! केवइया वेडव्वियसरीरा पं० ?, गो० ! दुविहा पं०, तं०—बद्धेलगाय मुक्तेलगाय, तत्य णं जे ते बद्धेलगाते णं असंखेज्ञा असंखेज्ञाहिं उत्सम्पिणीओसम्पिणीहिं अवहीरंति कालतो खेततो असंखेज्ञा ओ सेदीतो पद्मरस्स असंखेज्ञतिभागो तासि णं सेदीणं विकर्खंसूई अङ्गुलपद्मवग्गमूलस्स संखेज्ञतिभागो,

तत्य णं जे ते मुक्तेलगाते णं जहा ओरालियस्स मुक्तेलगातहा भाणियव्वा, आहारसरीरगा जहा एतेसिं वेव ओरालिया तहेव दुविहा भाणियव्वा, तेयाकम्भगसरीरा दुविहावि जहा एतेसिं वेव विजव्विया, एवं जाव थणियकुमारा।

बृ. असुरकुमाराणामौदारिकशरीराणि नैरयिकवत्, वैक्रियाणि बद्धान्यसङ्ख्येयानि, तदेवासङ्ख्येयत्वं कालक्षेत्राभ्यां प्रस्तपयति, तत्र कालसूत्रं प्राप्वत्, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येयाः श्रेणयः, असङ्ख्येयासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशस्तावब्दमाणानीत्यर्थः, ताश्च श्रेणयः प्रतरस्यासङ्ख्येयो भागः, प्रतरासङ्ख्येयभागप्रभिता इत्यर्थः, तत्र नारकविद्यन्तायामपि प्रतरासङ्ख्येयभागप्रभिता उक्ताः, ततो विशेषतरं परिमाणमाह—‘तासि ण’मित्यादि, तासां श्रेणिनां परिमाणाय या विष्कम्भसूचिः सा अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशः सम्बन्धिनः प्रथमवर्गमूलस्य सङ्ख्येयो भागः, किमुक्तं भवति

असुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशीरसत्कल्पनया षट्पञ्चादशदथिकशतहृयप्रमाणस्य यत्थमवर्गमूलं षोडशलक्षणं तस्य सङ्ख्येयतमेभागे यावन्त आकाशप्रदेशा असत्कल्पनया पञ्चषड् वा तावद्यदेशात्मिका श्रेणिः परिमाणाय विष्कम्भसूचिरवसातव्या, एवं घ नैरयिकापेक्षयाऽमीषां विष्कम्भसूचिरसङ्ख्येयगुणहीना, तथाहि—

नैरयिकाणां श्रेणिपरिमाणाय विष्कम्भसूचिरखुलप्रथमवर्गमूलं द्वितीयवर्गमूलप्रत्युत्पत्रं यावद् भवति तावद्यदेशात्मिका द्वितीयं द्ववर्गमूलं तत्त्वतोऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मकं ततोऽसङ्ख्येयगुणप्रथमवर्गमूलप्रदेशात्मिका नैरयिकाणां य सूचिरमीषा त्वखुलप्रथमवर्गमूलसङ्ख्येयभागप्रदेशात्मिकेति, युक्तं धैतत्, यस्मान्महादण्डके सर्वेऽपि भवनपत्तयोरलप्रभानैरयिकेभ्योऽप्यमसङ्ख्येयगुणहीना उक्तास्ततः सर्वनैरयिकापेक्षया सुतरामसङ्ख्येयगुणहीना भवन्ति, मुक्तान्वीधिकमुक्तवत्, आहारकाणि नैरयिकवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धवैक्रियवत्, मुक्तान्वीधिकमुक्तवत्, यथा चासुरकुमाराणामुक्तं तथा शेषाणामपि भवनपतीनां वाच्यं, यावत्तनितकुमाराणां।

मृ. (४०४) पुढिविकाइयाणं भते ! केवइया ओरालियसरीरगा पं० ?, गो० ! दुविहा, पं०, तं०—बद्धेलगाय मुक्तेलगाय, तत्यं जे ते बद्धेलगाते णं असंखेज्ञा असंखेज्ञाहिं उत्सम्पिणिओसम्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेततो असंखेज्ञा लोगा, तत्यं जे ते मुक्तेलगाते णं अनंता अनंताहिं उत्सम्पिणिओसम्पिणीहिं अवहीरंति कालतो, खेततो अनंता लोगा, अभवसिद्धियहितो अनंतगुणा सिद्धाणं अनंतभागो, ।

पुढिविकाइयाणं भते ! केवतिया देउव्वियसरीरगा पनता ?, गो० ! दु० पं०, तं०—बद्धेऽमुक्तेऽ, तत्यं जे ते बद्धेलगाते णं नत्यि, तत्यं जे ते मुक्तेलगाते णं जहा एएसिं चेव ओरालिया तहेव भाणियव्वा, एवं आहारगसरीरावि, तेयाकम्भगा जहा एएसिं चेव ओरालिया, एवं आउकाइयतेउकाइयावि, बाउकाइयाणं भते ! केवतिया ओरालियसरीरा पं० ?, गो० ! दु० पं०, तं०—बद्धेऽमुक्तेऽ, दुविहावि जहा पुढिविकाइयाणं ओरालिया, देउव्वियाणं पुच्छा, गो— ! दु० तं०—बद्धेलगाय मुक्तेलगाय, तत्यं जे ते बद्धेलगाते णं असंखेज्ञा समए समए अवहीरमाणा २ पलितोवयस्स असंखेज्ञभागमेतेणं कालेणं अवहीरंति नो चेव णं अवहीया सिया, मुक्तेलगा जहा पुढिविकाइयाणं, आहारयतेयाकम्भा जहा पुढिविकाइयाणं वणफङ्किकाइयाणं जहा पुढिविकाइयाणं नवरं तेयाकम्भगा जहा ओहिया तेयाकम्भगा ।

बेईदियाणं भते ! केवइया ओरालिया सरीरगा पं० ?, गो० ! दु० तं०—बद्धेऽमुक्तेऽ, तत्यं जे ते बद्धेलगाते णं असंखेज्ञा असंखेज्ञाहिं उत्सम्पिणिओसम्पिणीहिं अवहीरंति कालतो खेततो असंखेज्ञाओ सेढीओ पयरस्स असंखेज्ञभागो, तासिणं सेढिणं विक्खंभसूई असंखेज्ञाओ जोयणकोडाकोडिओ असंखेज्ञाइं सेढिवग्गमूलाइं ।

मृ. पृथिव्यसेजःसूत्रेषु बद्धान्वीदारिकशरीराणि असङ्ख्येयानि, तत्रापि कालतः परिमाणचिन्तायां प्रतिसमयमैकशरीरापहारे सामस्येनासङ्ख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहियन्ते, क्षेत्रतः परिमाणचिन्तायामसङ्ख्येयालोकाः—आत्मीयावगाहनभिरसङ्ख्येया लोकाव्याप्त्यन्ते, मुक्तान्वीधिकमुक्तवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धोदारिकवत् मुक्तान्वीधिकमुक्तवत्,

वातकायस्यार्थीदारिकशरीराणि पृथिव्यादिवत्, वैक्रियाणि बद्धान्यसङ्क्षयेयानि, तानि च प्रतिसमय-
ये कैकशरीरापहारे पल्योपभासङ्क्षयेयभागेन निःशेषतोऽपहियन्ते, किमुक्तं भवति ? —पल्योप-
भासङ्क्षयेयभागे यावन्तः समयास्तावत्पर्माणानीति न पुनरस्यधिकानि स्युः, तथाहि—

वायुकायिकाश्चतुर्विदा—नवद्या—गूङ्घा बादराक्ष, एकैके दिधा-पर्यासा अपर्यासाश्च,
तत्र बादरपर्यासव्यतिरिक्ताः शेषास्त्रयोऽपि प्रत्येकमसङ्क्षयेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः, ये तु
बादरपर्यासास्ते प्रतरासङ्क्षयेयभागप्रमाणाः, तत्र त्रयाणां राशीनां वैक्रियलब्धिरेव नास्ति, बादरप-
र्यासानामपि सङ्क्षयेयभागमात्राणां लब्धिः न शेषाणां, आह च चूर्णिकृत्—‘तिष्ठं ताव रासीण
वैउव्यिलङ्घी चेव नत्यि, बायरपञ्चाणीपि संखेज्ञाभागमेत्ताणं लङ्घी अस्ति’ त्ति, ततः पल्योप-
भासङ्क्षयेयभागसमयप्रमाणा एव पृच्छासमये वायवो वैक्रियवर्तिनोऽवाप्यन्ते नाधिका इति, इह
केचिदाचक्षते—सर्वे वायवो वैक्रियवर्तिन एव, अवैक्रियाणां चेष्टाया एवासम्भवात्, तदसमीक्षीनं,
वस्तुगतेरपरिज्ञानात्, वायवो हि स्वभावाद्वलास्ततोऽवैक्रिया अपि ते वान्ति इति प्रतिपत्तव्यं,
वाताद्वायुरिति व्युत्पत्तेः, आह च चूर्णिकृत्—‘जेण सब्बेसु चेव लोगागासेसु चला वायवो वायंति
तम्हा अवैउव्यियावि वाया वायंतीति धित्तव्य’ मिति, मुक्तानि वैक्रियाणीधिकमुक्तवत्, तैजस-
कार्मणानि बद्धानि बद्धीदारिकवत् मुक्तान्यीधिकमुक्तवत्, वनस्पतिकायिकचिन्तायामौदारिकाणि
पृथिव्यादिवत्, तैजसकार्मणान्यीधिकतैजसकार्मणवत्।

द्वीन्द्रियसूत्रे बद्धान्यीदारिकशरीराणि असङ्क्षयेयानि, ततः कालतः परिमाणचिन्तायाम-
सङ्क्षयेयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहियन्ते—असङ्क्षयातासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः-
समयास्ताववभाणानीति भावः, क्षेत्रतोऽसङ्क्षयेयाः श्रेण्योऽसङ्क्षयातासु श्रेणिषु यावन्त आकाश-
प्रदेशास्ताववभाणानीत्यर्थः, तासां श्रेणीनां परिमाणविशेषनिर्द्वारणार्थमाह—प्रतरासङ्क्षयेयभागः
प्रतरस्यासङ्क्षयेयभागप्रतिता असङ्क्षयेया श्रेणयः परिगृह्णन्ते इति भावः। प्रतरासङ्क्षयेयभागो नैरयिक-
भवनपतीनामपि प्रतिपादितस्ततो विशेषतरपरिमाणनिरूपणार्थं सूचीभानमाह—‘तासि एं
सेढीण’ मित्यादि, तासां श्रेणीनां परिमाणावथारणाय या विष्कम्भसूची सा असङ्क्षयेया योजनकोटी-
कोट्यः असङ्क्षयेयोजनकोटीकोट्यभाणा इत्यर्थः, अथवेदमन्यद्विशेषतः परिमाण-

‘असंखेज्ञाइ सेद्विग्ममूलाइ’ इति, एकस्याः परिपूर्णायाः श्रेणेर्यः प्रदेशारशिस्तस्य प्रथमं
वर्गमूलं द्वितीयं तृतीयं च वर्गमूलं यावदसङ्क्षयेयतम् वर्गमूलं एतानि सर्वाण्यव्येकत्र सङ्कल्प्यन्ते,
तेषु च सङ्कल्पितेषु यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावद्वदेशात्मिका विष्कम्भसूचिरवसेया, अत्र निदर्शनं—

श्रेणी किल प्रदेशा असङ्क्षयाता अप्यसल्कल्पनया पञ्चशष्ठिः सहस्राणि पञ्च शतानि षट्टिन्न
शदधिकानि तेषां प्रथमं वर्गमूलं द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके द्वितीयं षोडश तृतीयं चत्वारः चतुर्थं
द्वीपतेषां च सङ्कलने जाते द्वे शते अष्टसमत्यधिके एतावता किलासल्कल्पनया प्रदेशानां सूचिरिति,
अर्थते द्वीन्द्रियाः किप्रपाणाभिरवगाहनाभिरास्तीर्यभाणाः कियता कालेन सकलं प्रतरभाषूरयन्ति
?, उच्यते, अहुल्लासङ्क्षयेयभागप्रभाणाभिरवगाहनाभिः प्रत्यावलिकाऽसङ्क्षयेयभागमैकीकावगा-
हनारचेनासङ्क्षयेयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरापूर्यन्ते, इयमत्र भावना—एकैकस्मिन्नावलिकायाः
असङ्क्षयेयतमे मागे एकैका अहुल्लासङ्क्षयेयप्रभाणा अवगाहना रच्यते, ततोऽसङ्क्षयेयाभिरुत्सर्पिण्य-

वसर्पिणीभिः सकलमपि प्रतरं द्विन्द्रियशरीरैरापूर्यते,

एतदेवापहारद्वारेण सूत्रकृदाह-

मू (४०४-वत्ति) वेङ्दियाणं ओरालियसरीरोहिं बखेळगोहिं पयरो अवहीरति, असंखेज्ञाहिं उत्साप्तिणीओसाप्तिणीहिं कालतो, खेततो अंगुलपयरस्स आवलियाते य असंखेज्ञतिभागपलिभागेण, तत्य एं जे ते मुक्केलगा ते जहा ओहिया ओरालियमुक्केलगा, वेउच्चिया आहारगा य बखिलगा नाल्यि, मुक्किलगा जहा ओहिया ओरालियमुक्केलगा, तेयाकम्बगा जहा एतेसि चेव ओहिया ओरालिया, एवं जाव चउरीदिया । पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं एवं चेव, नवरं वेउच्चियसरीरएसु इसो विसेसो पंचिदियसि ॥ एव अ-जोणियाणं भांति ॥ केंद्रियाधिक्षिप्तरीत्याप्तं, शौषु ॥ दु० पं०—बछेऽ मुक्केऽ, तत्य एं जे ते बखेलगा ते एं असंखिज्ञा, जहा असुरकुमाराणं, नवरं तासि एं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलपद्मवग्गमूलस्स असंखेज्ञाइभागो, मुक्केलगा तहेव ।

मणुस्साणं भांते ! केवइया ओरालियसरीरगाप्तं ?, गो० ! दु०, तं०—बखेलगा य मुक्केऽ, तत्य एं जे ते बखेलगा ते एं संखिज्ञा सिय असंखिज्ञा जहन्नपदे संखेज्ञा संखेज्ञाओ कोडाकोडीओ तिजमलयपस्स उवरि चउजम्बलपयस्स हिडा, अहव एं छड्होवग्गो अहव एं छन्नलउड्हियणगदाहरासी, उक्कोसपए असंखिज्ञा, असंखिज्ञाहिं उत्साप्तिणीओसाप्तिणीहिं अवहीरति कालतो खेताओ लवपविद्वत्तेहिं मणुस्सेहिं सेवी अवहीरइ, तीसे सेढीए आकासखेत्तेहिं अवहारो मग्निझह असंखेज्ञा असंखेज्ञाहिं उत्साप्तिणीओसाप्तिणीहिं कालतो खेततो अंगुलपद्मवग्गमूलं तङ्यवग्गमूलपदुप्पन्नं, तत्य एं जे ते मुक्केलगा ते जहा ओरालिया ओहिया मुक्केलगा,

वेउच्चियाणं भांते ! पुच्छा, गो० ! दु०, तं०—बछेऽ मुक्केऽ, तत्य एं जे ते बखेलगा ते एं संखिज्ञा समाए २ अवहीरमाणे २ संखेज्ञेण कालेण अवहीरति, नो चेव एं अवहीरिया सिया, तत्य एं जे ते मुक्केलगा ते एं जहा ओरालिया ओहिया, आहारगसरीरा जहा ओहिया, तेयाकम्बगा जहा एतेसि चेव ओरालिया ।

वाणभंतराणं जहगा नेरइयाणं ओरालिया आहारगा य, वेउच्चियसरीरगा जहा नेरइयाणं, नवरं तासि एं सेढीणं विक्खंभसूई संखेज्ञाओ अणसयवग्गमूलपलिभागो पयरस्स, मुक्किलग्या जहा ओरालिया, आहारगसरीरा जहा असुरकुमाराणं तेयाकम्बग्या जगा एतेसि एं चेव वेउच्चिता । तासिणं सेढीणं विक्खंभसूई विलाप्यश्रांगुलसयवग्गमूलपलिभागो पयरस्स, वेमाणियाणं एवं चेव, नवरं तासिणं सेढीणं विक्खंभसूई अंगुलवितीयवग्गमूलं तङ्यवग्गमूलपदुप्पन्नं अहवणं अंगुलतङ्यवग्गमूलधण्यप्रमाणमेताओ सेढीओ, सेसं तं चेव ॥

मू. 'वेङ्दियाण' मित्यादि, द्विन्द्रियाणा सम्बन्धिभिरीवारिकशरीरवद्धुः प्रतरसङ्क्षेप्यभिरुत्सर्पिष्यवसाप्तिणीमिरपहियते, अत्र प्रतरमिति क्षेत्रतः परिमाणं उत्सर्पिष्यवसर्पिणीभिरिति कालतः, किंग्रमाणेन पुनः क्षेत्रेण कालेन वा अपहरणमत आह—'अंगुलपयरस्स आवलियाए य असंखेज्ञाइभागपलिभागेण' ति, अङ्गुलमात्रस्य प्रतरस्य—एकप्रादेशिकश्रेणिरूपस्य असङ्क्षेप्यभागप्रतिभागप्रमाणेन खण्डेन, इदं क्षेत्रविषयं परिमाणं, कालपरिमाणमावलिकाया असङ्क्षेप्य-

भागप्रतिभागेनासंख्येयतमेन प्रतिभागेन, किमुक्तं भवति ?—एकेन द्वीन्द्रियेणामुलासंख्येय-भागप्रमाणं खण्डमावलिकाया असङ्क्षयेयतमेन भागेनापहियते, द्वितीयेनापि तावद्यमाणं खण्डं तावता कालेन, एवमपहियमाणं प्रतरं द्वीन्द्रियैः सर्वैरसङ्क्षयेयाभिरुत्सर्पिणीभिः सकलभपिहयते इति, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धोदारिकवत्, वैक्रियाणि पुनर्बद्धानि तेषां न सन्ति, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्, एवं त्रिष्टुरिन्द्रियाणामपि ।

तिर्थक्षेन्द्रियाणां बद्धानि मुक्तानि चौदारिकाणि द्वीन्द्रियवत्, वैक्रियाणि बद्धानि असङ्क्षयेयानि, तत्र कालतः परिपाठदिन्तायाऽत्तुयेयमिस्तस्तपिंश्चवर्णिष्ठोऽपि हप्तिन्ते, क्षेत्रतोऽसङ्क्षयेयासु श्रेणिषु यावन्तः आकाशप्रदेशास्तावद्यमाणानि, तासां च श्रेणीनां परिमाणं प्रतरस्यासङ्क्षयेयो भागः, तथा चाह—‘जहा असुरकुमाराण’मिति, यथा असुरकुमाराणां तथा वक्तव्यं, नवरं विष्कम्भसूचिपरिमाणचिन्तायां तत्रामुलप्रमाणवर्गमूलस्य सङ्क्षयेयो भाग उक्त इह त्वसङ्क्षयेयो भागो वक्तव्यः, किमुक्तं भवति ?—अमुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशीः यद्यथम वर्गमूलं तस्यासङ्क्षयेयतमे भागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावद्यमाणिका सूचिः परिगृह्यते, तावत्या च सूच्या याः श्रेणयः स्पृष्टास्तासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावद्यमाणानि तिर्थक्षेन्द्रियाणां बद्धानि वैक्रियशरीराणि, उक्तं च—

॥ ३ ॥   ‘अमुलमूलासंखेयभागप्यमियाउ होति सेढीओ ।

उत्तरविव्यियाणं तिरियाणं सत्रिपञ्चाणं ।’

मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धोदारिकवत्, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्, मनुष्याणां बद्धान्यौधारिकशरीराणि स्यात्—कदाचित् सङ्क्षयेयानि कदाचिदसङ्क्षयेयानि, कोऽत्राप्निप्राप्यः इति चेत् ? , उच्यते, इह द्वये मनुष्या—गर्भव्युक्तान्तिकाः सम्पूर्णिमाश्च, तत्र गर्भव्युक्तान्तिकाः सदावस्थायिनो, न स क्षित्यकालोऽस्ति यो गर्भव्युक्तान्तिकमनुष्यरहितो भवति, सम्पूर्णिमाश्च कदाचिद्द्विधन्ते कदाचित्सर्वथा तेषामभावो भवति, तेषामुक्तर्षष्टोऽन्तर्मुहूर्तायुष्कात्वात्, उत्पत्त्यन्तरस्य चोत्कर्षतस्तुर्विशतिमुहूर्तप्रमाणत्वात्, ततो यदा सर्वथा सम्पूर्णिममनुष्या न विद्यन्ते किन्तु केवला गर्भव्युक्तान्तिका एव तिष्ठन्ति तदा स्यात् सङ्क्षयेयाः, सङ्क्षयेयानामेव गर्भव्युक्तान्तिकानां भावात्, महाशरीरत्वे प्रत्येकशरीरत्वे च सति परिमितक्षेत्रवर्तीत्वात्, यदा तु सम्पूर्णिमास्तदा असङ्क्षयेयाः, सम्पूर्णिमानामुक्तर्षतः श्रेष्ठसङ्क्षयेभागवर्तिनमःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्,

तथा चाह—‘जहश्चपदे संखेज्ञा’ इत्यादि, जघन्यपदं नाम यत्र सर्वस्तोकाः मनुष्याः प्रायन्ते, आह—किमत्र सम्पूर्णिमाणां ग्रहणमुत गर्भव्युक्तान्तिकानां ? , उच्यते, गर्भव्युक्तान्तिकानां, तेषामेव सदाऽवस्थायितया सम्पूर्णिमविरहे सर्वस्तोकतया प्राप्यमाणत्वात्, उक्तृष्टपदे तूभयेषामपिग्रहणं, यदाहमूलटीकाकाकरः—‘सेतराणां ग्रहणमुकृष्टपदे, जघन्यपदे गर्भव्युक्तान्तिकानामेव केवलानां ग्रहण’ मिति, अस्मिन् जघन्यपदे सङ्क्षयेया मनुष्याः, तत्र सङ्क्षयेयकं सङ्क्षयेयमेवभिन्नमिति न ह्यायते किञ्चन्तस्ते इति विशेषसङ्क्षयां निष्ठव्यारियति—सङ्क्षयेयाः क्षेत्रीकोट्यः, अथवा इदमन्यत् विशेषतरं परिमाणं—‘तिजमलपपरस्य उबरिं घुजमलपयससहेद्वा’ इति, इह मनुष्यसङ्क्षयाप्रतिपादिकान्येकोनत्रिंशद्वास्थानानि वक्ष्यमाणानि, तत्र समयपरिभाषया अष्टानां अष्टानमङ्ग-

स्थानानां यमलपदभिति संज्ञा, चतुर्विंशत्या चाङ्कस्थानैः त्रीणि यमलपदानि लब्धानि, उपरि पञ्चाङ्कस्थानानि तिष्ठन्ति, अथ च यमलपदमधिभिरङ्कस्थाननैस्तत्त्वात् चतुर्थं यमलपदं न प्राप्यते तत्त्वात् त्रयाणां यमलपदानामुपरि—पञ्चभिरङ्कस्थानैर्वर्द्धमान्त्वात् चतुर्थस्य च यमलपदस्याधस्तात्—त्रिभिरङ्कस्थानैर्हीनत्वात्, अथवा द्वी द्वी कर्गो समुदिती एकं यमलं चत्वारो वर्गः समुदिता द्वे यमले षड् वर्गः समुदितास्थाणि यमलपदानि अर्थी वर्गः समुदिताश्चत्वारि यमलपदानि, तत्र यस्मात् वर्णाणां वर्गाणामुपरि वर्तन्ते सप्तमस्य च वरणस्याधस्तात् तत्त्वात् उक्तं—त्रियमलपदस्येति—त्रितयानां यमलपदानां समाहारस्त्रियमलपदं तस्य, सम्रति स्पष्टतरं सङ्ख्यानमुपदर्शयति—

‘अहवं णं छट्टुवग्गो पंचमवग्गपदुप्पण्णो’ इति अथवेति पक्षान्तरे णभिति वाक्यालङ्कारे षष्ठो वर्गः पञ्चमवर्गेण प्रलुत्सन्नो—गुणितः सन् यावान् भवति तावत्यमाणा जघन्यपदे मनुष्याः, तत्र एकस्य वर्ग एक एव स च वृक्षिं न गत इति वर्गो न गण्यते, द्वयोर्वर्गश्चत्वारः एष प्रथमो वर्गः चतुर्णा वर्गः षोडश एष द्वितीयो वर्गः षोडशानां वर्गे द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके एष तृतीयो वर्गः द्वयोः शतयोः षट्पञ्चाशदधिकयोर्वर्गः पञ्चषष्ठिः सहस्राणि पञ्च शतानि षट्टिन्द्रिशदधिकानि, एष चतुर्थो वर्गः एतस्य वर्गश्चात्वारि कोटिशतानि एकोनत्रिंशत्कोटयः एकोनपञ्चाशत्काः सप्तषष्ठिः सहस्राणि द्वे शते षन्नवत्यधिके एष पञ्चमो वर्गः उक्तं च—

॥ १ ॥   “चत्तारि य कोडिसया अउणत्तीसं च होति कोडीओ ।

अउणावत्रं लक्खा सत्तद्वी चेव य सहस्रा ॥

॥ २ ॥   दो य सया छन्नउया पंचमवग्गो समासओ होइ ।

एयस्स कतो वग्गो छट्टो जो होइ तं बोल्छं ॥”

एतस्य पञ्चचमस्य वर्गस्य यो वर्गः स षष्ठो वर्गः, तस्य परिमाणमेकं कोटीकोटीशतसहस्रं घतुरशीति: कोटीकोटीसहस्राणि चत्वारि सप्तषष्ठयधिकानि कोटीकोटीशतानि घतुश्चत्वारिंश-कोटिलक्षाणि सप्तकोटीसहस्राणि त्रीणि सप्तत्यधिकानि कोटिशतानि पञ्चनवतिर्लक्षाः एकपञ्चाशत्काशत्काशत्काणि षट् शतानि षोडशोत्तराणि, एष षष्ठो वर्गः, उक्तं च—

॥ १ ॥   “लक्खं कोडोकोडी चउरासीइ भवे सहस्राइ ।

चत्तारि य सत्तद्वा होति सया कोडीकोडीणं ॥

॥ २ ॥   चउयालं लक्खाइं कोडीणं सत्त चेव य सहस्रा ।

तिनि सया सत्तयरी कोडीणं हुति नायव्वा ॥

॥ ३ ॥   पंचानउई लक्खा एकावत्रं भवे सहस्राइ ।

छसोलसुत्तरसया एसो छट्टो हवइ वग्गो ॥” इति,

एष षष्ठो वर्गः पञ्चमवर्गेण गुण्यते, गुणिते च सति यावान् राशिर्भवति तावत्यमाणा जघन्यपदे मनुष्याः, ते च एतावन्तो भवन्ति, ७९२२८९६२५९४२६४३३७५९३५४३९५०३३६ एतान्येकोनत्रिंशदङ्कस्थानानि, एतानि च कोटीकोट्यादिद्वारेण कथमपि अभिधातुं न शक्यन्ते ततः पर्यन्तवर्तिनोऽङ्कस्थानादारम्य अङ्कस्थानसङ्करमात्रं पूर्वपुरुषप्रणीतेन गाथाद्वयेनाभिधीयते—

- || १ || ‘छसिनि तिनि सुण्णं पंचेव य नव य सिण्णि चत्तारि ।
                 पंचेव तिनि नव पंच सत्त तिण्णेवत्ति घउ छड्हो ॥
 || २ || दो घउ इक्को पंच दो छक्कगे क्कग (गं घ अ) द्वेव ।
                 दो दो नव सत्तेव य ठाणाइ उवरि हुंताइ ॥”
                 —अथवाऽयमङ्गस्यानप्रधमाक्षरसङ्ग्रहः—
 || ३ || “छतितिसु पण नव ति च पति ण प स ति ति चउ छंदो
                 च ए प दो लए अ बे बे ण स पद्मक खरसन्तियद्वाणा ॥”

॥ १ ॥	“मणुयाण जहश्रपदे एक्हारस पुब्वकोडिकोहीउ। बावीस कोडिलबखा कोडिसहस्साइं चुलसीई ॥
॥ २ ॥	अहेव य कोडिसया पुब्वाण दसुसत्तरा तओ होति । एकासीई लबखा पंचान्तरई सहस्साइं ॥
॥ ३ ॥	छप्न्ना तित्रि सया, पुब्वाणं पुब्ववण्णिया अन्ने । एत्तो पुब्वंगाइं इमाइं अहियाइं अन्नाइं ॥
॥ ४ ॥	लबखाइं एगावीसं पुब्वंगाण सयरी सहस्सा य छम्बेवेगूणझा पुब्वंगाणं सया होति ॥
॥ ५ ॥	तेसीइ सयसहस्सा पन्नासं खलू भवे सहस्साइं ।

तिनि सया छत्तीसा, एवइया अविगला मणुया ॥'' इति,

इमामेव सङ्क्षयां विशेषोपलम्बनिभित्तं प्रकारान्तरेणा—‘अहवणं छन्नउड्हेयणगदायी रासी’ इति, ‘अहव णे’ ति प्राग्यत्, षन्वतिच्छेदनकानि यो राशिर्ददाति सषन्वतिछेदनकदायी राशिः, किमुक्तभवति ? —योराशिरद्धैनार्द्धेन छिद्यमानः षन्वतिं वारान् छेदं सहते पर्यन्ते च सकलमेकं रूपं पर्यवसितं भवति स षन्वतिछेदनकदायी राशिरिति, कः पुनरेवंविध इति चेत् ?, उच्यते, एष एव षष्ठो वर्गः पञ्चमवर्गगुणितः, कोऽत्र प्रत्यय इति चेत् ?, उच्यते, इह प्रथम-वर्गशिष्टामानो द्वे छेदनके ददाति, तद्यथा—प्रथमच्छेदनकं द्वी दिव्यीयमेकभिति, द्वितीयो वर्गश्चात्म्यारि छेदनकानि,

तत्र प्रथम मष्टी द्वितीयं चत्वारस्तृतीयं द्वौ चतुर्थमेक इति, एवं तृतीयवर्गोऽष्टी छेदनकानि प्रयच्छति, चतुर्थः षोडश पञ्चमो द्वात्रिंशतं षष्ठश्चतुःषष्ठिः, स चैवं पञ्चमवर्गेण गुणितः षन्वदतिः, कथमेतदवसेयमिति चेत् ? ,

उच्यते, इह यो यो वर्गो येन वर्गेण गुण्यते तत्र तत्र तयोर्द्वयोरपि छेदनकानि प्राप्यन्ते, यथा प्रथमवर्गेण गुणिते द्वितीयवर्गं षट् तथा हि—द्वितीयो वर्गः षोडशलक्षणः प्रथमवर्गेण चतुर्थ-रूपेण गुण्यते जाता चतुःषष्ठिः, तस्याः प्रथमं छेदनकं द्वात्रिंशत् द्वितीयं षोडश तृतीयमष्टी चतुर्थं चत्वारः पञ्चमं द्वौ षष्ठं एक इति, एवमन्यत्रापि भावनीयं, तत्र पञ्चमवर्गं द्वात्रिंशत्तेदनकानि षष्ठे चतुःषष्ठिः ततः पञ्चमवर्गेण षष्ठे वर्गेण गुणिते षन्वदतिः छेदनकानि प्राप्यन्ते, अथवा एकं स्वपं स्थापयित्वा ततः षन्वदतिवारान् द्विगुणद्विगुणीक्रियां, कृत्वा सत्तुर्दिवावद्वग्ने रात्रिर्विद्यि ततो द्ववल्लभ्यं एष षन्वदतिः छेदनकदायी राशिरिति, तदेवं जग्न्यपदमभिहितम्,

इदानीमुलृष्टपदामाह—‘उक्तोसफदे असंखेज्ञा’ इत्यादि, उलृष्टपदे ये मनुष्या भवन्ति ते असङ्गयेयाः, तत्रापि कालतः परिमाणचिन्तायां प्रतिसमयमेककमनुष्यापहोरे सामस्येनासङ्गयेयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहित्यन्ते, क्षेत्रतो रूपे प्रक्षिप्ते मनुष्यैरेका श्रेणिः परिपूर्णाऽपहित्यते, किमुक्तं भवति ? —उलृष्टपदे ये मनुष्यास्तेषु मध्ये एकस्मिन्नसत्कल्पनया रूपे प्रक्षिप्ते सकलाऽपि श्रेणिरेकाऽपहिते, तस्याश्च श्रेणोः क्षेत्रकालाभ्यामपहारमार्गणा कालतस्तावदसङ्गयेयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः क्षेत्रतोऽमूलप्रथमवर्गमूलं तृतीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नं, किमुक्तं भवति ? —अमूलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिरसत्कल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाणस्तस्य यत्रथमवर्गमूलमसत्कल्पनया षोडशलक्षणं ततस्तुतीयेन वर्गमूलेनासत्कल्पनया द्विकलक्षणेन गुण्यते, गुणिते च सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति असत्कल्पनया द्वात्रिंशत् एतावद्वमाणीः खण्डैरपहित्यमाणा यावत् श्रेणिर्निष्ठामियत्तिं तावत् मनुष्या अपि निष्ठामुपयान्ति, आह—कथमेकस्याः श्रेणेर्यथोक्तप्रमाणीः खण्डैरपहित्यमाणायाः असङ्गयेया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो लग्नन्ति ? उच्यते, क्षेत्रस्यातिसूक्ष्मत्वात्, उक्तं च सूत्रेऽपि —

॥ १ ॥   “सुहुमी य होइ कालो तत्तो सुहुमयर्यं हबइ खेतं ।

अंगुलसेढीमेते उस्सप्तिणीओ असंखेज्ञा ॥” इति,

मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्, वैक्रियाणि बद्धानि सङ्गयेयानि, गर्भव्युक्तान्तिकानामेव केषांचित् वैक्रियलघ्विसंभवात्, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्, आहारकाण्यौधिकाहारकवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत्, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्, व्यन्तराणमौदारिकाणि यथा नैरयिकाणां, वैक्रियाणि बद्धान्यसङ्गयेयानि, तत्र कालतः परिमाणचिन्तायां प्रतिसमयमेककापहारे असङ्गयेयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहित्यन्ते, क्षेत्रतोऽसङ्गयेयाः श्रेणयः, असङ्गयातासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावद्वमाणानीति भावः, ताश्च श्रेणयः कियत्य इति चेत् ?, उच्यते, प्रतरस्यास-ङ्गयेयो भागः, प्रतरासङ्गयेयभागप्रमिता इत्यर्थः, तथा चाह—

‘वैउव्यियसरीरा जहा नैरह्याण’मिति वैक्रियशरीराणि व्यन्तराणां यथा नैरयिकाणां, केवलं सूच्यां विशेषः, तथा चाह—‘नवर’मित्यादि, नवरं तासां श्रेणीनां विष्कम्भसूचिर्वक्तव्येति

शेषः, सा च सुप्रसिद्धत्वात्रोक्ता, कथं सुप्रसिद्धेति चेत्? उच्यते, इह महादण्डक पञ्चेन्द्रियतिर्यग्नपुंस-
केभ्योऽसङ्क्षयेयगुणहीना व्यन्तरा: पठवन्ते, तत एषां विष्कम्भसूचिरपि तिर्यक्यपञ्चेन्द्रियविष्कम-
भसूचेरसङ्क्षयेयगुणहीना वक्तव्या इति, आह च मूलटीकाकारोऽपि, —

“जम्हा महादण्डए पंचिदियतिरियनपुंसएहितो असंखेऽगुणहीणा वाणमंतरा पढिजांति,
तम्हा विक्खं भसूईवि तेहितो असंखेऽगुणहीणा चेव भाणियब्बा” इति, सम्रति प्रतिभाग उच्यते—
प्रतिभागो नाम खण्डं, ‘संखेऽजोयणसयवग्गपलिभागो पयरस्स’ इति सङ्क्षयेयोजनशतवर्गप्रमाणः
प्रतिभागः प्रतरस्य पूरणे अपहरणे वा इति वाक्यशेषः, इयमत्र भावना—असङ्क्षयेयोजन-
शतवर्गप्रमाणे श्रेणिखण्डे यदि एकैको व्यन्तरः स्थाप्यते ततस्ते सकलमपि प्रतरमापूयन्ति, यदिवा
यद्यैकैकव्यन्तरापहारे एकैकं सङ्क्षयेययोजनशतवर्गप्रमाणं श्रेणिखण्डमपद्धिते तत एकत्र व्यन्तरा
निष्ठां यान्ति परतः सकलं प्रतरमिति, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्, आहारकाणि नैरयिकवत्,
तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धैक्रियवत्, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्।

ज्योतिष्काणामौदारिकाणि नैरयिकवत्, वैक्रियाणि बद्धान्यसङ्क्षयेयानि, तत्र कालतो
मार्गणायां प्रतिसमयमेकैवत्तरतो सामरदेवात्माद्वयोर्यात्—क्लृप्तिर्यक्षमिति इति प्रहियत्ते,
क्षेत्रतोऽसङ्क्षयेयाः श्रेणयः, ताश्च श्रेणयः प्रतरासङ्क्षयेयभागप्रमिताः, तथा घाः—‘जोइसियाणं
एवं चेव’ इति, नवरमित्यादिना विशेषं दर्शयति, नवरं तासां श्रेणीनां विष्कम्भसूचिर्वक्तव्येति
शेषः, इयमपि सुप्रसिद्धत्वात्रोक्ता, कथमियं सुप्रसिद्धेति चेत्?, उच्यते, यस्मान्महादण्डके
व्यन्तरेभ्यो ज्योतिष्काः सङ्क्षयेयगुणा उक्तास्तत एतेषां विष्कम्भसूचिरपि तेषां विष्कम्भसूचे:
सङ्क्षयेयगुणा द्रष्टव्या, तथा चाह मूलटीकाकारः—‘जम्हा वाणमंतरेहितो जोइसिया संखिश्चगुणा
पढिजांति, तम्हा विक्खं भसूईवि तेसि तेहितो संखेऽगुणा चेव भवति’, इति नवरं प्रतिभागे स्पष्टतरो
विशेषस्तमेवाह—‘विष्टप्यन्नं गुलसयवग्गपलिभागो पयरस्स’ इति षट्पञ्चाशदधिकशत-
द्वयामूलवर्गप्रमाणः प्रतिभागः प्रतरस्य पूरणेऽपहरणे च,

अत्रापीयं भावना—षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयामूलवर्गप्रमाणे श्रेणिखण्डे यद्यैकैको
ज्योतिष्कोऽवस्थाप्यते ततस्ते सकलमपि प्रतरमापरयन्ति, यदिवा यद्यैकैकज्योतिष्कापहारेण
एकैकं षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयामूलवर्गदप्रमाणं श्रेणिखण्डमपद्धिते तत एकत्र ज्योतिष्काः
परिसमाप्तिमुपयान्ति अपरत्र सकलं प्रतरमिति, एवं च ज्योतिष्काणां व्यन्तरेभ्यः सङ्क्षयेयगुणहीनः
प्रतिभागः सङ्क्षयेयगुणाभ्यधिका सूचिः, पञ्चसहस्रे पुनः षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयप्रमाण एव
प्रतिभाग उक्तो नतु षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयवर्गदप्रमाणः, तथा च तदग्रन्थः—
“छप्तत्रदोसर्यगुलसूइपएसेहं माइयं पयरं | जोइसिएहिं हीराइ” इति, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्,
आहारकाणि नैरयिकवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि वैक्रियवत्, मुक्तान्यौधिकमुक्तवत्।

वैमानिकानामौदारिकाणि नैरयिकवत्, वैक्रियमाणि बद्धानि असङ्क्षयेयानि, तत्र कालतो
मार्गणा ज्योतिष्कवत्, क्षेत्रतो मार्गणाऽसङ्क्षयेयाः श्रेणयः, किमुक्तं भवति?—असङ्क्षयेयासु श्रेणिषु
यावन्त आकाशप्रदेशास्तावल्माणानीति, तासां च श्रेणीनां परिमाणां प्रतरस्यासङ्क्षयेयो भागः
प्रतरासङ्क्षयेयाभागप्रमिता ग्राह्या इत्यर्थः, तत्र प्रतरासङ्क्षयेयाभागो नैरयिकादिमार्गणायामपि गृहीतं

इति विशेषतरं परिमाणं प्रतिपादयति—‘तासिण’ मित्यादि, तासां श्रेणीनां विष्कम्भसूचिरहुल्लितीय-वर्गमूलं तृतीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नं, एतदुक्तं भवति—

अहुलमात्रश्चेत्प्रदेशराशेरसलकल्पनया षट्पञ्चाशदधिकशातद्यप्रमाणस्य यत् द्वितीयं वर्गमूलं, असलकल्पनया द्युष्कलश्रणं, तत् तीयेन वर्गमूलेन, असलकल्पनया द्विकर्त्तुपेण गुण्यते, गुणिते द्य सति यावान् प्रदेशराशिर्भवति, असलकल्पनया अर्थी, तावद्यप्रदेशस्तिकथा विष्कम्भसूच्या परिमिताः श्रेणयः परिग्राह्याः, तत्रापि ता एव अर्थी श्रेणयः इति प्रकारद्वयेऽप्यर्थभेदः, आहारक्राणि नैरविकवत्, तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धवैक्रियवत्, मुक्तान्यीधिकमुक्तवत् ॥

पदं—१२—समाप्तम्

मुनि वीपरल्ल सागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रज्ञापनाडुपाकसुन्ते
द्वादशपदस्य मलयग्निरि आवार्येण विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

पदं—१३—‘परिणाम’

षृं, तदेवं वाच्यात् द्वादशर्थं पदं, तदप्रति लक्ष्मीदेवमारस्ताते, तत्य जायमभिसन्ध्यः—
इहानन्तरपदे औदारिकादिशरीरविभाग उक्तः, तानि पुनः शरीराणि तथा परिणामे भवन्ति नान्यथा
ततः परिणामस्वरूपप्रतिपादनार्थमिदमारभ्यते, तत्र चेदमादिसूत्रं—

मूः (४०५) कतिविष्ये णं भंते ! परिणामे पन्नते ?, गो० ! द्विविहे परिणामे पं०, तं०
जीवपरिणामे य अजीवपरिणामे य ।

षृं, ‘कद्विविहेणं भंते ! परिणामे पं० ?’ इत्यादि, कतिविधः—कतिप्रकारो, यमिति वाक्या-
लङ्घारे, भदन्त ! परिणामः प्रज्ञासः, परिणमनं परिणामः, ‘कर्त्तरी’ ति भावे धर्मत्वयः, परिणमनं
चनयमेदेन विद्यित्रं, नयाश्च नैगमादयोऽनेके, तेषां च समस्तानामपि सङ्घाहकी प्रवर्थने ह्यौ नयी,
तथा—द्रव्यास्तिकनयः पर्यायास्तिकनयश्च, तथा चाहुः श्रीमलवादिनः—

॥ १ ॥   “तिथ्यरवयणसंगहविसेसपत्यारमूलवागरणा ।

द्रव्याद्विओ य पञ्जावनओ य सेसा विगप्या सिं ॥”

तत्र द्रव्यास्तिकनयमतेन परिणमनं नाम यत्कथञ्चित् सदेवोत्तरपर्यायरूपं
धर्मन्तरमधिगच्छति, न च पूर्वपर्यायस्यापि सर्वथाऽवस्थानं नाप्येकानलेन विनाशः, तथा घोक्तम्—

॥ १ ॥   “परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् ।

न च सर्वथा विनाशः परिणामस्तद्विदाभिष्ठः ॥”

पर्यायास्तिकनयमतेन पुनः परिणमनं पूर्वसत्पर्यायापेक्षया विनाश उत्तरेण चासता पर्ययेण
प्रादुर्भावः, तथा चामुमेव नयमधिकृत्यान्यत्रोक्तं—

॥ १ ॥   “सत्पर्ययेण विनाशः प्रादुर्भावोऽसदृमावपर्ययतः ।

द्रव्याणां परिणामः प्रोक्तः खलु पर्ययनस्य ॥”

भगवानाह—गौतम ! द्विविधः परिणामः प्रज्ञासः, तथा—जीवपरिणामश्चाजीवपरिणामश्च,
तत्र जीवस्य परिणामो जीवपरिणामः, स प्रायोगिकः, अजीवस्य परिणामोऽजीवपरिणामः, स

वैश्रसिकः, चशब्दी स्वयमतानेकभेदसूचकी, तांश्च भेदान् अग्रे सूत्रकृदेव वक्ष्यति, तथा चाह—
मृ. (४०६) जीवपरिणामे एं भंते ! कतिविथे पं० ? गो० ! दसविथे पं० तं०—गतिपरिणामे
१ इन्द्रियपरिणामे २ कषायपरिणामे ३ लेशापरिणामे ४ जोगपरिणामे ६ उवागेग्यरि० ६ नाणपरि०
७ दंसणपरि० ८ चरितपरि० ९ वेदपरिणामे १०

मृ. 'जीवपरिणामे एं भंते !' इत्यादि, दशविद्धो जीवपरिणामः, तथ्या—गतिपरिणाम
इत्यादि, तत्र गम्यते नैरपिकादिगतिकर्मोदयवशादवाप्यते इति गतिः—नैरपिकल्वादिपर्यायपरिणतिः
गतिरेव परकिणामो गतिपरिणामः १, तथा इन्द्रनादिन्द्रः—आत्मा ज्ञानलक्षणपरमैश्वर्यदोगात्
तस्येदं, 'इन्द्रिय' मिति निपातनादिन्द्रशब्दादियप्रत्ययः, इन्द्रियाण्येव परिणाम इन्द्रियपरिणामः
२, तथा कषण्ठिति—हिंसन्ति परस्परं प्राणिनोऽस्मिन्नितिकषणः—संसारस्तमयन्ते—अन्तर्भूतम्यर्थत्वात्
गमयन्ति प्रापयन्ति येते कषायाः 'कर्मणोऽणि' त्यण् प्रत्ययः, कषाया एव परिणामः कषायपरिणामः ३,
गमयन्ति प्रापयन्ति येते कषायाः 'कर्मणोऽणि' त्यण् प्रत्ययः, कषाया एव परिणामः कषायपरिणामः ४,

—लेश्यादिशब्दार्थो वक्ष्यत्पाणः लेश्यां एव लेश्यां गो० त्यत्तदिक्षाः ५ योऽगुल परिणामो
योगपरिणामः ५ उपयोग एव परिणाम उपयोगपरिणामः ६ एवं ज्ञानपरिणाम ७ दर्शनपरिणाम
८ चारित्रपरिणाम ९ वेदपरिणामेष्वपि भावनीयं ।

सम्प्रत्यभीषां पदानाभित्यं क्रमेणोपन्यासे कारणमभिधीयते—तत्र सर्वे भावास्ततद्भावाश्रिता
गतिपरिणामं विना न प्रादुष्यन्ति ततः प्रथमं गतिपरिणामः १ गतिपरिणामे च सत्यवश्यमि-
न्द्रियपरिणाम इति तदनन्तरमिन्द्रियपरिणाम उक्तः २ इन्द्रियपरिणामे च सति इष्टानिष्टविषय-
सम्बन्धाद्रागद्वेषपरिणतिरूपजायते इति तदनन्तरं कषायपरिणामः ३ कषायपरिणामश्चावश्यं
लेश्यापरिणामाविनाभावी, तथाहि—लेश्यापरिणामः सयोगिकेवलिनमपि यावद्भवति, यतो
लेश्यानां स्थितिनिस्तप्तावसरे लेश्याध्ययने शुक्ललेश्याया जघन्या उलृष्टाच स्थितिः प्रतिपादिता—
लेश्यानां स्थितिनिस्तप्तावसरे लेश्याध्ययने शुक्ललेश्याया जघन्या उलृष्टाच स्थितिः प्रतिपादिता—

॥ १ ॥   "मुहुत्तद्धं तु जहशा उङ्गोसा होइ पुब्बकोडी उ ।

नवहिं वरिसेहिं ऊणा नायब्बा सुक्कलेसाए ॥" इति,

साच नववर्षोनपूर्वकोटिप्रमाणा उलृष्टा स्थितिः शुक्ललेश्यायाः सयोगिकेवलिन्युपपद्यते,
नान्यत्र, कषायपरिणामस्तु सूक्ष्मसम्प्ररायं यावद्भवति, ततः कषायपरिणामो लेश्यापरिणामाऽविन-
नामूलोलेश्यापरिणामश्च कषायपरिणामं विनापि भवति, ततः कषायपरिणामानन्तरं लेश्यापरिणाम
उक्तः, न तु लेश्यापरिणामानन्तरं कषायपरिणामः ४, तथा लेश्यापरिणामो योगपरिणामात्मको
'योगपरिणामो लेश्या' इति वचनात्, उपपादयिष्यते चायमर्थो लेश्यापदे सविस्तरमतो लेश्या-
परिणामानन्तरं योगपरिणाम उक्तः ५ ।

संसारिणं च योगपरिणतानामुपयोगपरिणतिस्ततो योगपरिणामानन्तरमुपयोगपरिणामः
६ सति चोपयोगपरिणामे ज्ञानपरिणाम इति तदनन्तरं ज्ञानपरिणाम उक्तः ७ ज्ञानपरिणामश्च
द्विधा—सम्यग्ज्ञानपरिणामो मिथ्याज्ञानपरिणामश्च, तीव्रं च न सम्यकल्वभित्यात्वव्यतिरेकेण भवति
इति तदनन्तरं दर्शनपरिणाम उक्तः ८ सम्यग्दर्शनपरिणामे च जीवानां जिनवचनाकर्णनतो
नवनवसंवेगाविभावितश्चारित्रावरणकर्मक्षयोपशमतः चारित्रपरिणाम उपजायते ततो
दर्शनपरिणामानन्तरं चारित्रपरिणाम उक्तः ९ चारित्रपरिणामवशते वेदपरिणामं प्रलयमुपनयन्ति

महासत्त्वास्तत श्वारित्रपरिणामानन्तरं वेदपरिणाम उक्तः १० ।

तदेवमुक्ताजीवस्य गहनादः परिणामतिषेणा, सत्त्वलेत्तेषामेव गामाङ्गसं देवात् दर्शयति—

मू. (४०७) गतिपरिणामे एं भंते ! कतिविधे, पं० ?, गो० ! चउच्चिहे पश्चते, तं०—
तरयगतिपरिणामे तिरियगतिप० मणुयगतिपरिणामे देवगतिप० ।

इंदियपरिणामे एं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! पञ्चविधे पं०, तं०—सोतिंवियपरि०
चक्षिखदियप० धार्णिदियप० जिक्षिदियपरिणामे फासिंदियपरिणामे २ ।

कसायपरिणामे एं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! चउच्चिधे पं०, तं०—कोहकसायप०
माणकसायप० मायाकसायप० लोभकसायपरिणामे ३ ।

लेस्सापरिणामे एं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! छच्छिहे पं०, तं०—कण्ठलेसाप०
नीललेसाप० काउलेसाप० तेउलेसाप० पम्हलेसाप० सुक्षलेसाप० ४ ।

जोगपरिणामे एं भंते ! कइविहे पं० ?, गो० ! तिविधे पं०, तं०—मनजोगप० बहजोगप—
कायजोगप० ५ । उबओगपरिणामे एं भंते ! कइविहे पं० ?, गो० ! दुक्षिहे पं०,
तं०—सागातोवओगप० अनागारोवओगपरिणामे ६ ।

नाणपरिणामे एं भंते ! कइविहे पं० ?, गो० ! पञ्चविहे पं०, तं०—आभिनिबोहियनाणप०
सुयनाणप० ओहिनाणप० भनपञ्चनाणप० केवलनाणप०, अन्नाणपरिणामे एं भंते ! कइविहे
पं० ?, गो० ! तिविहे पं०, तं०—मझअन्नाप० सुयअन्नाणप० विभंगनाणप० ७ ।

दंसणपरिणामे एं भंते ! कइविहे पं० ?, गो० ! तिविधे पं०, तं०—सम्बहंसणपरि०
मिच्छादंसणप० सम्ममिच्छादंसणप० ८ । चारित्तपरिणामे एं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० !
पञ्चविहे पं०, तं०—सायाइयथारित्तप० छेदोवड्हाबणियचारित्तप० परिहारविसुख्यचारित्तप०
सुहुमतंपरायचरित्तप० अहकखायचरित्तप० ९ ।

वेदपरिणामे एं भंते ! कइविहे पं० ?, गो० ! तिविहे पं०, तं०—इत्थिवेदपरिणामे,
पुरिसवेदपरिणामे, नपुंसगवेदपरिणामे १० ।

नेरइया गतिपरिणामेण निरयगतीया इंदियपरिणामेण पंचिंदिया कसायपरिणामेण
कोहकसाइवि जाव लोभकसायीवि, लेसापरिणामेण कण्ठलेसावि नीललेसावि काउलेसावि,
जोगपरिणामेण मनजोगीवि वयजोगीवि कायजोगीवि, उबओगपरिणामेण सागारोवउत्तावि
अनागारोवउत्तावि, नाणपरिणामेण आभिनिबोहियनाणीवि सुयनाणीवि ओहिनाणीवि,
अन्नाणपरिणामेण मझअन्नाणीवि सुयअन्नाणीवि विभंगनाणीवि, दंसणपरिणामेण सम्बादिहीवि
मिच्छादिहीवि सम्ममिच्छादिहीवि, चरित्तपरिणामेण नो घरिती नो चरिताघरिती अचरिती,
वेदपरिणामेण नो इत्थीवेवगा नो पुरिसवेदगा नपुंसगवेदगा ।

असुरकुमारावि एवं वेव, नवरं वेवगतिया कण्ठलेसावि जाव तेउलेसावि, वेदपरिणामेण
इत्थिवेदगावि पुरिसवेदगावि नो नपुंसगवेवगा, सेसंतं चेव, एवं जाव थणियकुमारा । पुढविकाइया
गतिपरिणामेण तिरियगतीया इंदियपरिणामेण एगिंदिया, सेसं जहा नेरइयाणं, नवरं लेसापरिणामेण
तेउलेसावि, जोगपरिणामेण कायजोगी नाणपरिणामे नत्ये अन्नाणपरिणामेण मति अन्नाणी

सुयअन्नाणी दंसणपरिणामेण मिच्छदिङ्गी, सेसं तं चेव,

आउवणप्फइकाइयावि, तेऊवाऊ एवं चेव, नवरं लेसापरिणामेण जहा नेरइया, बेइंदिया गतिपरिणामेण तिरियगतिया इंदियपरिणामेण बेइंदिया, सेसं जहा नेरइयाणं, नवरं जोगपरिणामेण वयजोगी कायजोगी, नाणपरिणामेण आभिनिकोहियनाणीवि सुअन्नाणीवि अन्नाणपरिणामेण महअन्नाणीवि सुअअन्नाणीवि नो विभंगनाणी दंसणपरिणामेण सम्मदिङ्गीवि मिच्छदिङ्गीवि नो सम्मामिच्छादिङ्गी [वि,] सेसं तं चेव, एवं जाव चउरिदिया, नवरं इंदियपरिवुङ्गी कायव्वा।

पंचिंदियतिरिक्खजोणिया गतिपरिणामेण तिरियगतिया, सेसं जहा नेरइयाणं, नवरं लेसापरिणामेण जाव सुक्ललेसावि, चरितपरिणामेण नो चरिती अचरितीवि चरित्ताचरितीवि, वेदपरिणामेण इत्थिवेदगावि पुरिसवेदगावि नपुंसगवेदगावि।

मणुस्सा गतिपरिणामेण मणुयगतिया इंदियपरिणामेण पंचिंदिया अनिंदियावि कसायपरिणामेण कोहकसाइवि जाव अकसाइवि, लेसापरिणामेण कण्हलेसावि जाव अलेसावि, जोगपरिणामेण मणजोगीवि जाव अजोगीवि, उबओगपरिणामेण जहा नेरइया, नाणपरिणामेण आभिनिकोहियनाणीवि जाव केवलनाणीवि, अन्नाणपरिणामेणतिन्निवि अन्नाणा, दंसणपरिणामेण तिन्निवि दंसणा, चरितपरिणामेण चरितीवि अचरितीवि चरित्ताचरितीवि, वेदपरिणामेण इत्थीवेयगावि पुरितवेदगावि नपुंसगवेयगावि अवेयगावि।

वाणमंतरा गतिपरिणामेण देवगतिया, जहा असुरकुमारा एंवजोइसियावि नवरं तेउलेसा, वेमाणियावि एवं चेव, नवरं लेसापरिणामेण तेउलेसावि पक्षलेसावि सेतं जीवपरिणामे

बृ. ‘गइपरिणामे पं भंते ! कइविहे पन्नते’ इत्यादि, पाठसिद्धं सम्प्रति नैरयिकादयो यैः परिणामविशेषविशिष्टास्तान् तथा प्रतिपादयति—‘नेरइया’ इत्यादि, सुगमं, नवरं नैरयिकाणां कृष्णनीलकापोतलपास्तिस्त्र एव लेश्या न शेषाः, ता पि तिस्त्रः पृथिवीक्रमेणीतं—आद्ययोद्धयोः पृथिव्योः कापोतलेश्या तृतीयस्यां कातोपलेश्या नीललेश्या च चतुर्थ्यां नीललेश्या पञ्चम्यां नीललेश्या कृष्णलेश्या च षष्ठीसप्तम्योः कृष्णलेश्यीव, तत उक्तम्—‘कण्हलेसावि नीललेसावि काउलेसावि’

तथा तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यव्यतिरेकेणान्यत्र चारित्रपरिणामः सर्वथा न भवति भवस्वाभाव्यात्, ततः कृतश्चारित्रपरिणामनिषेधः, वेदपरिणामचिन्तायां च नैरयिका नपुंसका एव नस्त्रियो नापि पुरुषाः, “नारकसम्मूर्खिनो नपुंसकानी” तिवचनात्, एवमसुरकुमाराणामपि, नवरं गतिमधिकृत्य देवगतिकास्तेषां च महर्खिकानां तेजोलेश्या अपि भवति, तत उक्तम्—‘तेउलेसावि’ इति, वेदपरिणामचिन्तायां स्त्रियः पुरुषा वा न नपुंसकाः, देवानां नपुंसकत्वस्या-सम्मवात्,

तथा पृथिवीकायिकसूत्रे, नवरं ‘लेसापरिणामेण’मित्यादि, इह पृथिव्यम्बुद्धनस्पतीनां तेजोलेश्यापि सम्भवति येन सीधर्मेशानपर्यन्तानां देवानामेतेषूल्यादसम्भवात् (वः), तत उक्तम्—‘तेउलेसावि’ इति, एतेषां च पृथिव्यादीनां पञ्चानामपि सासादनसम्यकत्वमपि न भवति, आगमे निषेधात्, ततो ज्ञाननिषेधः सम्यकत्वनिषेधश्च कृतः, सम्यग्मित्यात्वपरिणामस्तु संहिपञ्चेन्द्रिया-णामनेव भवति, न शेषाणामतस्त्रिषेधः, द्विन्द्रियादीनां पुनः केषाङ्गित् करणापर्याप्तावस्थानां

सासादनसम्यकत्वमवाच्यते ततस्ते ज्ञानपरिणता अपि सम्यग्दृष्टयोऽप्युक्ताः, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां चषडपिलेश्याः सम्बवन्ति, ततः सूत्रे उक्तम्—‘जाव सुक्लेसाविं’ इति, तथा देशतश्चारित्रपरिणामोऽपि तेषामुल्लसति तत उक्तम्—‘धरिताचरितीवि’ इति, तथा ज्योतिष्काणां तेजोलेश्यैव केवला न शेषा लेश्याः, ततोऽभिहितम्—‘लेसापरिणामेण तेऽलेस्स’ ।

मू. (४०८) अजीपरिणामे यं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! दसविधे पं०, तं०—बंधणपरिणामे १ गतिपरिणामे २ संठाणपरिणामे ३ भेदपरिणामे ४ बण्णपरिणामे ५ गंधपरिणामे ६ रसपरि० ७ फासपरिणामे ८ अगुरुलहुयपरिणामे ९ सदपरिणामे १०

मू. (४०९) बंधणपरिणामे यं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! दुविहे पं०, तं०—निष्ठुवंशधपरिणामे लुकखबंधणपरिणामे १० ।

बू. ‘बंधणपरिणामेण भंते !’ इत्यादि, स्त्रिगृहबन्धनपरिणामश्च रुक्षबन्धनपरिणामश्च, तत्र स्त्रिगृहस्य सतो बन्धनपरिणामः स्त्रिगृहबन्धपरिणामः, तथा रुक्षस्य सतो बन्धनपरिणामः रुक्षबन्धनपरिणामः, चशब्दी स्वगतानेकभेदसूचकी, अथ कथं स्त्रिगृहस्य सतो बन्धनपरिणामो भवति कथं वा रुक्षस्य सत इति बन्धनपरिणामस्य लक्षणमाह—

मू. (४१०) ‘समनिष्ठयाए बंधो न होति समलुकखयाएवि न होति ।

वेनयग्निष्ठलुकखत्तेण बंधो उ खंधाणं ॥

बू. ‘समनिष्ठयाए’ इत्यादिः, परस्परं समस्तिगृहसाधां—इन्द्रगुणस्त्रिगृहतायां तथा परस्परं समरुक्षतायां समगुणरुक्षतायां बन्धो न भवति, किन्तु यदि परस्परं स्त्रिगृहत्वस्य रुक्षत्वस्य च विषममात्रा भवति तदा बन्धः रुक्षानामुपजायते, इयमत्र भावना—समगुणस्त्रिगृहस्य परमाण्वादेः समगुणस्त्रिगृहेन परमाण्वादिना सह सम्बन्धो न भवति, तथा समगुणरुक्षस्यापि परमाण्वादेः समगुणरुक्षेण परमाण्वादीना सह सम्बन्धो न भवति, किन्तु यदि स्त्रिगृहः स्त्रिगृहेन रुक्षः रुक्षेण सह विषमगुणो भवति तदा विषममात्रत्वात् भवति तेषां परस्परं सम्बन्धः ।

मू. (४११) निष्ठस्स निष्ठेण दुयाहिएण, लुकखस्स लुकखेण दुयाहिणएण ।

निष्ठस्स लुकखेण उवेङ्ग बंधो, जहन्वज्जो विसमो समो वा ॥?

बू. विषममात्रया बन्धो भवतीत्युक्तं ततो विषममात्रानिरूपणार्थमाह—‘निष्ठससनिष्ठेण दुयाहिएण’ त्यादि, यदि स्त्रिगृहस्य परमाण्वादेः स्त्रिगृहेनैव सह परमाण्वादिना बन्धो भवितुर्महति तदा नियमात् द्रव्यादिकाधिकगुणेनैव परमाण्वादिनेति भावः, रुक्षगुणस्यापि परमाण्वादेः रुक्षगुणेन परमाण्वादना सह यदि बन्धो भवति तदा तस्यापि तेन द्रव्याधिकादिगुणेनैव नान्यथा, यदा पुनः स्त्रिगृहरुक्षयोर्बन्धस्तदा कथमिति चेत् ?, अत आह—‘निष्ठस्स लुकखेण’ त्यादि, स्त्रिगृहस्य रुक्षेण सह बन्धउपैति—उपपद्यते जघन्यवर्जों विषमः समो वा, किमुक्तं भवति ?—एकगुणस्त्रिगृहं एकगुणरुक्षं च मुक्त्वा शेषसल्य द्विगुणस्त्रिगृहद्विगुणरुक्षादिना सर्वेण बन्धो भवतीति ।

मू. (४१२) गतिपरिणामे यं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! दुविहे पं०, तं१०—फुसमाण-गतिपरिणामे य अफुसमाणगतिपरिणामे य, अहवा दीहगङ्गपरिणामे य हस्तगङ्गपरिणामे य २, संठाणपरिणामे यं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! पंचविधे पन्ते, तं०—परिमंडल-

संठाणपरि० जाव आवतसंठाणपरिणामे ३, भेदपरिणामे एं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! पंचविधे पं०, तं०-खण्डभेदपरि० जाव उक्तादिवाप्रेदपरि० ४,

वण्णपरिणामे एं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! पंचविधे पं०, तं०-कालवण्णप० जाव सुक्तिलवण्णपरि० ५, गंधपरिणामे एं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! दुविहेपं०, तं४-सुविगंधपरि० दुविगंधपरिणामे य ६,

रसपरिणामे एं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! पंचविहेपं०, तं०-तित्तरसपरिणामे जाव महुररसपरिणामे ७, फासपरिणामे एं भंते ! कतिविधे पं० ?, गो० ! अहविधे पं०, तं०-कक्षडफासपरिणामे य जाव लुक्खाफासपरिणामे य ८, ।

अगुरुलहुयपरिणामे एं भंते कतिविहेपं० ?, गो० ! एगागारे पं० ?, सद्वपरिणामे एं भंते ! कतिविहेपं० ?, गो० ! दुविहेपं० तंजहा-सुविसद्वपरिणामे य दुविसद्वपरिणामे य ९० सेतं अजीवपरिणामे य

कृ. उक्तो बन्धनपरिणामोऽधुना गतिपरिणाममाह—‘गइपरिणामे एं भंते’ इत्यादि, द्विविधो गतिपरिणामः, तथ्या—सृशद्गतिपरिणामोऽसृशद्गतिपरिणामश्च, तत्र वस्तत्वनन्तरं स्पशुतो यो गतिपरिणामः स सृशद्गतिपरिणामो, यथा—‘ठिक्करिकाया जलस्योपरि प्रयलेन तिर्यक्प्रक्षिप्रासायाः, सा हि तथा प्रक्षिप्ता सती अपान्तराले जलं सृशन्ती २ गच्छति, बालज-नप्रसिद्धमेतत्, तथा ऽसृशतो गतिपरिणामोऽसृशद्गतिपरिणामः, यद्यस्तु न केनापि सहापान्तराले संस्पर्शनमनुभवति तस्यासृशद्गतिपरिणाम इति भावः, अन्ये तु व्याघ्रसते—सृशद्गतिपरिणामो नाम येन प्रथलविशेषात् क्षेत्रप्रदेशान् सृशन् गच्छति, असृशद्गतिपरिणामो येन क्षेत्रप्रदेशान् सृशत्रेव गच्छति, तत्र बुध्यामहे, नभसः सर्वव्यापितया तत्रदेशसंस्पर्शव्यतिरेकेण गतेरसम्भवात्, बहुश्रुतेभ्यो वा परिभावनीयं, अत्रैव प्रकारान्तमाह—

‘अहवा दीर्घगतिपरिणामे य रहस्यगइपरिणामे य’ इति, अयवेति प्रकारन्तरे अन्यथा वा गतिपरिणामो द्विविधः, तद्यथा—दीर्घगतिपरिणामो हस्यगतिपरिणामश्च, तत्र विप्रकृष्टदेशान्तर-प्राप्तिपरिणामो दीर्घगतिपरिणामस्तद्विपरीतो हस्यगतिपरिणामः २, परिमण्डलादिसंस्थान-विशेषाः खण्डभेदादयश्च प्रागेव व्याख्याता इति न भूयो व्याख्यायन्ते, ३, अगुरुलघुपरिणामो भाषादिपुद्गलानां ‘कम्भगमणभासाइं एयाइं अगुरुलहुयाइं’ इति बचनात्, तथा अमूर्तव्याणावाऽऽकाशादीनां, अगुरुलघुपरिणामग्रहणमुपहणमुपलक्षणं तेन गुरुलघुपरिणामोऽपि द्रष्टव्यः, स चीदारिकादिद्रष्टव्याणां तैजसद्रव्यपर्यन्तानामवसेयः, “ओरालियवेउव्विय आहारगतेय गुरुलहू दव्वा” इति बचनात्, ‘सुविसद्वे’ इति शुभशब्दः ‘दुविसद्वे’ इति अशुभशब्दः ॥

पदं—१३—समाप्तम्

पदं—१४—‘क्षणायं’

तदेवं व्याख्यातं चयोदशं पदभिदानीं चतुर्दशमारम्यते—तस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरपदे गत्यादिलक्षणो जीवपरिणाम उक्तः सामान्येन, सामान्यं च विशेषनिष्ठम्, अतः स

एव विशेषतः कक्षित् क्रमस्थित् प्रतपाधते, तत्रैकेन्द्रियाणामपि क्रोधादिकषायमावात् सकषायत्वाऽनीवः कर्मणो योग्यान् पुद्गलान् आदते इति वचनात् प्रधानबन्धहेतुत्वादादावेच विशेषतः कषायपरिणाम-प्रतिपादनार्थमिदरपरं पते, तत्र देदमादिसूत्रम्—

मृ. (४७३) कतिणं भंते ! कसाया पन्तता, गो० ! चतारि कसाया पं०, तं०—कोहकसाए मानकसाए मायाकसाए लोभकसाए, नेरइयाणं भंते ! कतिकसाया पं० ?, गो० ! चतारि कसाया पं० ?, तं०—कोहकसाए जाव लोभकसाए, एवं जाव वेमाणियाणं ।

मृ. 'कइणं भंते ! कसाया' इत्यादि, कति—कियत्सम्बन्धाकाः [कषायाः] णभिति पूर्ववत्, भदन्त !—परमकल्प्याणयोगिन् कषायाः प्रज्ञासाः ?, 'कृष्व विलेखने' कृषन्ति—विलिखन्ति कर्मस्त्वं क्षेत्रं सुखदुःखशस्योत्पादनायेति कषायाः, औषादिक आयप्रत्ययो निषातनाम्नकारस्य अकारः, यदिवा कलुषयन्ति—शुद्धस्वभावं सन्तं कर्ममलिनं कृषन्ति जीवभिति कषायाः पूर्ववत् आयप्रत्ययः निषातनाम्नकलुषशब्दस्य पिजन्तस्य कषायादेशः उक्तं च—

॥ ९ ॥   “सुहुदुक्खवहुस्सङ्घयं कम्मक्खेतं कसंति ते जम्हा ।

कलुसंति जं च जीवं लेणं कसायसि वुद्धंति ॥”

—निर्वचनसूत्रं क्षुण्णार्थै, नैरविकादिदण्डकसूत्रमपि सुगमं,—

मृ. (४७४) कतिपतिष्ठिए णं भंते ! कोहे पं० ?, गो० ! उउपतिष्ठिए कोहे पं०, तं०—आयपतिष्ठिए परमपतिष्ठिए तदुभयपतिष्ठिए अप्पइष्ठिते, एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं दंडतो, एवं माणेणं दंडतो मायाए दंडओ लोभेणं दंडओ ।

कति(हि) णं भंते ! ठाणेहिं कोहुष्टती भवति ?, गो० ! उउहिं ठाणेहिंकोहुष्टती भवति, तं०—खेतं पदुद्ध वत्यु पदुद्ध सरीरं पदुद्ध उवहिं पदुद्ध, एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं । एवं माणेणवि मायाएवि लोभेणवि, एवं एतेवि चतारि दंडगा ।

मृ. 'कइपइष्ठिए णं भंते !' इत्यादि, कतिषु—कियत्कारेषु स्थानेषु प्रतिष्ठितो भदन्त ! क्रोधः ?, भगवानाह—चतुष्प्रतिष्ठितः, तथा—आत्मप्रतिष्ठित इत्यादि, आत्मन्येव प्रतिष्ठितः आत्मप्रतिष्ठितः, किमुक्तं भवति ?—स्वयमाचरितस्य ऐहिं प्रत्यवायमवदुष्यकश्चिदात्मन एवोपरि क्रुद्यति तदा आत्मप्रतिष्ठितः क्रोध इति, यदा पर उदीरयति आक्रोशादिना कोपं तदा किल तद्विषयःक्रोध उपजायते इति स परप्रतिष्ठित इति, नैगमनयदर्शनमेतत्, नैगमनयो हि तद्विषयमात्रेणापि तद्वतिष्ठितं मन्यते यथा जीवे सम्यदर्शनमजीवे सम्यदर्शनमित्यादयीऽष्टी मङ्गः सम्यग्दर्शनस्याधिकरणचिन्तायामावश्यके,

तदुभयप्रतिष्ठितः—आत्मपररूपोभयप्रतिष्ठितः, यदा कक्षित् तथाविधापराधवशादात्मपरविषयं क्रोधमाधते इति, अप्रतिष्ठितो नाम यदैष स्वयं दुश्चरणमाक्रोशादिकं च कारणं विना निरालम्बन एव केवलक्रोधवेदनीयादुपजायते, स हि नात्मप्रतिष्ठितः स्वयं दुश्चरणमावतः—स्वात्मविषयत्वाभावात्, नापि परप्रतिष्ठितः परस्यापि निरपराधतया अपराधसम्भावनाया अभावतः क्रोधालम्बनत्वायोगात्,

(तथा नोभयप्रतिष्ठितोऽपि) दृश्यते च कस्यापि कदाचिदेवमेव केवलक्रोधवेदनी-

योदयादुपजायमानः क्रोधः, तथा च स पश्चात् ब्रूते—अहो मे निष्कारणः कोपो नैव (कोऽपि) विस्तुते भाषते न च किञ्चिदिनाशयति, अत एवोक्तं पूर्वमहिंषिः—

॥ १ ॥   “सापेक्षाणि निरपेक्षाणि च कर्माणि फलविपाकेषु ।

सोपक्रमं निरुपक्रमं च छ्वयथाऽऽयुष्कम् ॥” इति,

एवं मानमायालोभा अपि आत्मपरोभयप्रतिष्ठिता अप्रतिष्ठिताश्च भावनीयाः ।

तदेवमधिकरणभेदेन भेद उक्तः, सम्प्रति कारणभेदतो भेदमाह—‘कति (हि) णं भंते ! ठाणेहिं कोहुप्तती हवइ’ इत्यादि, तिष्ठत्येभिरितिस्थानानि—कारणानि कतिभिः—कियत्सङ्ख्याकैः स्थानैः—कारणैः क्रोधोत्पत्तिर्भवति ?, भगवानाह—चतुर्भिः स्थानैः, तान्येव स्थानान्याह—‘खेत्रं पदुष्ट’ इत्यादि, तत्र नैरयिकाणां नैरयिकसेत्रं प्रतीत्य तिरक्षां तिर्यक्षयेत्रं प्रतीत्य मनुष्याणां मनुष्यसेत्रं देवानां देवक्षेत्रं ‘वत्युं पडुष्टे’ ति वस्तु सचेतनमचेतनं वा शरीरं प्रतीत्य—दुःसंस्थितं विस्तुतं वा ‘उपधिं प्रतीत्ये’ ति यत् यस्योपकरणं तस्य तत् चीरकादिनाऽपहियमाणमन्यथा वा प्रतीत्य, एवं नैरयिकादिदण्डकसूत्रमपि,

मू. (४१५) कतिविधेणं भंते ! कोधे पन्तते ?, गो० ! चउच्चिहेकोहे पं०, तं०—अनंताणुवर्धिकोहे अपञ्चक्षाणे कोहे पञ्चक्षाणावरणे कोहे संजलणे कोहे, एवं नैरइयाणं जाव वेमाणियाणं । एवं माणेणं मायाए लोभेणं, एएवि चत्तारि दंडगा

मू. सम्प्रति सम्यगदर्शनादिगुणविधातित्वेन भेदमाह—सम्यकत्वगुणविधातकृवनन्तानुवन्धी देशविरतिगुणविधाती अप्रत्याख्यानः सर्वविरतिगुणविधाती प्रत्याख्यानावरणः यथाख्यातवारित्रवधातकः संज्वलनः, एतांश्चतुरोऽपि नैरयिकादिदण्डकक्रमेण चिन्तयति, एवं मानमायालोभा अपि प्रत्येकं चतुर्विधाः सामान्यतो दण्डकक्रमेण च भावनीयाः ।

सम्प्रत्येतेषामेव क्रोधादीनां निर्वृतिभेदतोऽवस्थाभेदतश्च भेदमाह—

मू. (४१६) कतिविधे णं भंते ! कोधे पं० ?, गो० ! चउच्चिहेकोहे पं०, तंजहा—आभोगनिवृत्तिए अनाभोगनिवृत्तिए उवसंते अनुवसंते, एवं नैरइयाणं जाव वेमाणियाणं । एवं माणेणवि, मायाएवि, लोभेणवि, चत्तारि दंडगा ।

मू. ‘कइयिहेणं भंते !’ इत्यादि, यदा परस्यापरायं सम्यगवदुष्या कोपकारणं च व्यवहारतः पुष्टवलम्ब्य नान्यथाऽस्य शिक्षोपजायते इत्याभोग्य कोपं विधत्ते तदा स कोप आभोगनिवृत्तिः, यदा त्वेवमेव तथाविधमुगूर्तवशाद्गुणदोषविद्यारणाशून्यः परवशीमूर्यं कोपं कुरुते तदा स कोपोऽनाभोगनिवृत्तिः २ उपशान्तः—अनुदयावस्थः ३ अनुपशान्तः—उदयावस्थः ४, एवमेतद्विषयं दण्डकसूत्रमपि भावनीयं, एवं मानमायालोभाः प्रत्येकं चतुर्ष्वकाराः सामान्यतो दण्डकक्रमेण च वेदितव्याः ।

मू. (४१७) जीवाणं भंते ! कितिहिं ठाणेहिं अद्व कम्पगडीओ चिणिंसु ?, गो० ! चउहिं ठाणेहिं अद्व कम्पगडीओ चिणिंसु तं०—कोहेणं माणेणं मायाए लोभेणं, एवं नैरइयाणं जाव वेमाणियाणं, जीवाणं भंते ! कितिहिं ठाणेहिं अद्व कम्पगडीओ विणांति ?, गो० ! चउहिं ठाणेहिं, तं०—कोहेणं माणेणं मायाए लोभेणं, एवं नैरइया जाव वेमाणिया ।

जीवा णं भंते ! कतिहि ठाणेहि अहु कम्पपगडीओ चिणिस्संति ?, गो० ! चउहि ठाणेहि अहु कम्पपगडीओ चिणिस्संति, तं०-कोहेण माणेण मायाए लोभेण, एवं नेरइया जाव वेमाणिया

जीवा णं भंते ! कतिहि ठाणेहि अहु कम्पपगडीओ उबचिणिसु ?, गो० ! चउहि ठाणेहि अहु कम्पपगडीओ उबचिणिसु, तं०-कोहेण माणेण मायाए लोभेण, एवं नेरइया जाव वेमाणिया, जीवा णं भंते ! पुच्छा, गो० ! चउहि ठाणेहि उबचिणिंति जाव लोभेण, एवं नेरइया जाव वेमाणिया, एवं उबचिणिस्संति !

जीवा णं भंते ! कतिहि ठाणेहि अहु कम्पपगडीओ बंधिसु ?, गो० ! चउहि ठाणेहि, अहु कम्पपगडीओ बंधिसु तं०-कोहेण माणेण जाव लोभेण, एवं नेरइया जाव वेमाणिया, बंधिसु बंधिंति बंधिस्संति, उदीरेसु उदीरिस्संति, वेदिसु वेदेति वेदइस्संति, निजरिसु निजरीति निजरिस्संति, एवं एते जीवाइया वेमाणियपञ्जवसाणा अद्वारस दंडगा जाव वेमाणिया, निजरिसु निजरीति निजरिस्संति० ।

२. सम्राति फलभेदेन कालत्रयवातैनां भेदमभिथातुकाम आह- ‘जीवा णं भंते ! कइहि ठाणेहि अहु कम्पपगडीओ चिणिसु’ इत्यादि, जीवा भदन्त ! कतिभिः स्थानैरथी कर्मप्रकृतीश्चितवन्तः, चयनं नाम कषायपरिणतस्य कर्मपुण्डलोपादानात्रं, भगवानाह—गीतम ! चतुर्भिः स्थानैस्तद्यथा—क्रोधेन मानेन मायया लोभेन, एवं नैरविकादिदण्डकेऽपि वक्तव्यं, एष दण्डकोऽतीतकालविषयः, एवं वर्तमानकालभविष्यत्कालविषयावपि वाच्यी, एवमुपचयबन्धोदीरणवेदननिर्जराविषयः; प्रत्येकं त्रयस्त्रयो दण्डका वाच्या इति सर्वतद्वयया अष्टादश दण्डकाः, तत्र उपचयो नाम स्वस्वायबाधाकालस्योपरि ज्ञानावरणीयादिकर्मपुण्डगलानां वेदनार्थी निषेकः, स दैव-

प्रथमस्थिती सर्वप्रभूतं, द्वितीयस्यां स्थिती विशेषहीनं, ततोऽपि तृतीयस्यां विशेषहीनं, एवं विशेषहीनं २ तावद्वाच्यं यावत्तत्कालवद्यमानायाः स्थितेश्वररमा स्थितिरेतद्वा सविस्तरं कर्मप्रकृतिटीकायां पञ्चसंग्रहटीकायां चाभिहितमिति ततोऽवश्यार्थं,

बन्धनं नाम—ज्ञानावरणीयादिकर्मपुण्डगलानां यथोक्तप्रकारेण स्वस्वावाधाकालोत्तरकालं निषिवत्तानां यद्भूयः कषायपरिणतिविशेषात्रिकाचनं,

उदीरणं—उदीरणाकरणवशतः कर्मपुण्डगलानामनुदयप्राप्तानामुदयावलिकायां प्रवेशनं, तदपि हि किञ्चित्याविधकषायपरिणतिवशाद्यवतीति ‘चउहि ठाणेहि उदीरेसु उदीरन्ति उदीरिस्संती’ त्युक्तम्, अन्यथा कषायव्यतिरेकेणापि क्षीणमोहोदये ज्ञानावरणादीनामुदीरका वर्तन्ते

वेदना—स्वस्वावाधाकालक्षयादुदयप्राप्तस्य उदीरणाकरणेन वा उदयमुपनीतस्य कर्मण उपभोगः, निर्जरा—कर्मपुण्डगलानामनुभूय २ अकर्मत्वापादनं, आत्मग्रदेशः संश्लिष्टानां ज्ञानावरणीयादिकर्मपुण्डगलानामनुभूय २ शातनमिति भावः, उक्तं च—‘पुञ्चकयकम्भसाङ्ग निजरा’ इति, इयं च देशनिर्जरा द्रष्टव्या, कषायजित्वात्, न सर्वनिर्जरा, सा हि निष्कषायस्य सर्वनिरुद्धयोगस्य मोक्षप्राप्तादमधिरोहती भवति, न शेषस्य, अत एव चतुर्विशतिदण्डकसूत्रमपि अविरुद्धं, देशनिर्जरायाः सर्वकालं सर्वेषामपि भावात्, सम्राति यत् यत् पदमधिकृत्य प्राक् सूत्राण्युक्तानि तानि विनेयजनानुग्रहाय संग्रहणिगाथया निर्दिशति-

मू. (४९८) आतपतिष्ठिया खेतं पुष्टनंतानुबंधि आभोगे ।
विष्ण उद्विष्ण वंथ उदीर वेदतए निजरा वेव ॥ इति
—पन्नवणाए भगवईए कसायपयं समतं ॥

बृ. 'आयपतिष्ठिय' इत्यादि, प्रथमं सामान्यसूत्रं सुप्रतीतमिति न संगृहीतं, द्वितीयमाल-
प्रतिष्ठितपदोपलक्षितं सूत्रं ततोऽनन्तानुबन्धिपदोपलक्षितं तदनन्तरमाभोगपदोपलक्षितं
ततश्चयोपद्यवन्योदीरणवेदनानिर्जराविषयाणि क्रमेण सूत्राणि, अत्र विषेति उपचयसूत्रोपलक्षणम्
पदं - १४ - समाप्तम्

मुनि दीपरल सागरेण संशोधिता सम्बादिता प्रज्ञापना उपास्तसूत्रे
चतुर्वर्श पदस्य मलयगिरिआषार्येण विरचिता टीका परिस्पासा ।

१५/१ चतुर्थउपास्तसूत्रं 'प्रज्ञापना' भा:-१ समाप्तं

भाग:-१० 'प्रज्ञापना'-पदानि १....१४ समाप्तानि

भाग: ११ 'प्रज्ञापना' पदानि १५...३६